

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti

LENGYEL DÉNES ÉS NAGY MIKLÓS

Regények

39.

JÓKAI MÓR

AKIK
KÉTSZER HALNAK MEG
(1881)

I. KÖTET

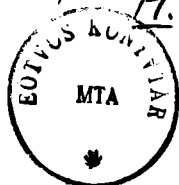

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1966

Sajtó alá rendezte
GERGELY GERGELY

Lektorálta
MOLNÁR JÓZSEF
SZATHMÁRI ISTVÁN

Magy. in. I. 3.
88,506/H.

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1966

Printed in Hungary

ELSŐ RÉSZ

A „TEGNAP”

Szokás a képcsoportozathoz tájképeket is adni staffage-nak, amiknek rendeltetésük az, hogy festményben nem nézik, regényben nem olvassák. Ennek a mi történetünknek a vidéke azonban úgy össze van nőve magával az eseménysorozattal, hogy együtt játszik vele; sőt befolyást gyakorol rá.

Vannak vidékek, amiknek igéző hatása az emberi kedélyre el nem tagadható, amiknek múltja belesugall a jelenbe. Ország, világ, korszellem átalakul, idomul az idővel, az a vidék maga külön is alakít, idomít, s hagyományos befolyását nem szünteti meg, s mint egy örökké tartó álom, belerémlik az ébrenlétbe.

Pozsonytól fölfelé haladva, elénk tárul az elragadó szép Vág-völgy. Minden fordulata egy-egy új, megkapó, festői panorámát mutat elénk. Egy szeszélyesen kanyargó folyóvíz örökké változó mederrel, amit hol elhagy, hol visszafoglal; két oldalán erdőpaláttal fedett hegyhátak; egyike az uralkodó folyóknak; partjain az ország legódonszerűbb városai, egész középkori jelleggel, némelyik még kőfallal kerítve; a lombfedte hegyoldalokban úrlakta ősi várkastélyok, kívül harci védelemre szánt sáncművek közé fészkelve s benn renaissancekori francia ízlésű pompával berendezve; körülöttük csodaszép parkok, minőket csak nagyúri bőkezűség alkothatott valaha, hattyús tavakkal, tündéri grottákkal, vízesésekkel, dámvad csordákkal. Távolabb az aranyködbe burkolt hegyek ormain emelkedő roppant várromok, amikből még csak nem rég halt ki az élet: a dült falak ablakmélyedéseiben még ott láthatók az olasz freskók, az egyesült családok címerpajzsai, miket

a szárnyas nemtő, Hymen ölel össze, a megrepedt boltozat kettészakítá a géniusz; ott vannak még a leomlott erkélyek helyén a művészi faragott kariatidák, s a történelmi falak teleírva, vésvé már az újabb kor látogató Kiselakjainak nevével.

S e holt falak története még oly közel van.

Itt borong a dült vár, melynek árnyékos bolthajtásában a világ szép asszonya, a szép Báthory Erzsébet emléke kísért. Szűz leányok vérben szeretett fürdeni: attól lett oly fehér. Még bejárható a pince, ahová háromszáz áldozatát eltemette. Átellenben a szomszéd várrom, melyben az ifjú lovag lakott, akinek kedveért akarta a szép nő még szebbé tenni magát. S nem messze van a várkastély, túl a hegyeken, ahol az ősi képtár őrzi a szép szörnyeteg képmását; az az alabástromfehér arc oly szelíden néz le ránk, mintha csak azt kérdené: „Hát mit tettem én, rózsákat téptem le, rózsavízben fürdöttem: hát vétek az?”

Amott hajlik ki a folyam fölé a magányosan álló bérc, mint egy óriási erratikus szikla, melynek tetején egy „bolond” szavára emeltetett várat egy még nagyobb bolond. Ott látszik az orom, melyről a vén Stibor vajda alábukott, ott a kerti kőpad, melyen aludt, mikor a vipera szemeit kimarta.

Aztán közeledik felénk a negyedik rom: nem vár, egy egész város az; itten uralkodott fél Magyarország fölött a vidék ura, Csák, ki vitássá tette Róbert Károlynak a koronát, s harcolt vele az uralomért, mint egyenrangú ellenfél. Olyan hatalma volt, hogy tudott háborút viselni egyszerre két király, a magyar és a cseh ellen, s ketten se bírtak vele. Ez a rom Budavárának versenytársa, s Komáromnak és Visegrádnak fennura volt valaha.

Jön utána a másik: a többenél még jobban lerombolva. Minden fala szét van döntve. Ez volt az a sziklafészek, ahová a leghatalmasabb összeesküvő főurak el akarták zárni Habsburgi I. Lipótot. Az volt a terv, hogy vadászaton lepjék meg és fogják el a császárt, s úgy ragadják magukkal a rejtett szikla-

várba. Tervüket elárulta valaki, s a bosszúálló fejedelem tőből széthányatta a várat, hosszú ostrom után. A hatalmas főurak elmúltak. Idegen kastélyok címertermeiben néz le még ránk a kék szemű, szőke Petróczy, aki a vár volt, s a délceg Thököly, aki azt végsőig védte.

A túlparti hegyeken átellenben fehérlik, mint egy óriási mauzóleum a büszke Oroszlánkő, s a völgyoszoros vágánya közül kimagaslik a hírneves „Temetvényi” sásfészek, a szilaj Bercsényi ősi vára, s amerre csak a Vág kanyarodik, mindenütt előtűnik egy-egy várrommal királlyá koronázott hegytető. Az alatta levő falunak csak keresztneve van „Podhrágy”, a vezetéknevet a vár adta hozzá. Lednitz, Sztrecsény, Lietava, Hricsó: holt nevek már.

Ez a romokban gazdag vidék volt a magyar függetlenségi harc legzajosabb küzdtere. Várait minden időben hatalmas dinaszták lakták, birtokaikra nézve kiskirályok a Felföldön. Itt vetették meg lábaikat a nemzeti fejedelmek, ide vették be magukat a trónkövetelők, itt gyűjték össze hadaikat, itt haluozták fel hadszereiket, itt vívták meg döntő csatáikat. Ágyúik döngése áthangzott a határon. Váraik ormairól szép, derült időben odamutogattak a várurak a láthatáron kimagasló bécsi Szent István tornyára: „Oda megyünk!”

Aztán az égborulat eltakarta előlük a csalképet; a zivatar letörte váraik ormait. Ott látni még a „Kurucsáncot”, melyben Rákóczi lova elbotlott a végzeteljes ütközetben, s e bukással vége lett az egész fényes álomnak, mikor már annak kilenc-tized része való volt.

Az ostrommal bevett várakat aztán otthagyták szép romoknak: az önként feladottaknak adtak új gazdákat, — idegeneket. A nagyszerű rovnyai parkban a „Száz hársfa”, miket Rákóczi ültetett a zborói „Sub centum tilius” másodlatául, egy Aspremont „szívének” síremlékét árnyékozza most be: a magyar fejedelmi gazda hamvait ott égeti a verőfény a Pontus partján. Új urak, új dinaszták kerültek a régiek helyébe.

Azok sem öröködtek meg. Egyiknek a címerét felváltotta a másiké a várkapun, senkinek sem volt maradása. Ezek a rengeteg birtokok, amik közül egynek-egynek a határát a névadó vár ormáról nem lehet belátni, nem akarják megtúrni az új gazdát, valami fekszik e tájon. Csák Máté büszkesége, Petróczy dacolása, Thököly rajongása, Rákóczi honszerelme, Báthory Erzsébet tetszelgő kegyetlensége, Beczkó bolondsága, Stibor őrjöngése kel és száll itt örökké, felhő alakban, köd alakban, lehull a fáról a levéllel, s újra kihajt a bimbóval: együtt öröklí azt a hanttal, a kővel, a kalással, a patak vizével az új ivadék, s ő is elmegy arra, amerre a szél fújja, s megint visszatér abban a ködben, mely a tájat elüli.

De nemcsak a nagyurak hagytak maguk után síremlékül felséges várromokat; a koldus remetének is ott áll a romemléke, s romnak a koldus háza is olyan szép, mint a hercegé. Az elpusztult zárda kőfalai ott tükröződnek vissza a zátonyos, sima víztükörből; csak a remete barlangja alattuk maradt meg épen. Ott van a penészes szobor is egy odúba kuporodva. A nép azt hiszi, hogy ő maga az. a szent, kővé válva a hosszú időtől.

S aztán még távolabb, a folyam mentével szemben, amint a szulyói völgy elzárja a láthatárt, ott meg már mintha a titánok építkeztek volna, s azoknak a palotáját döntötte volna romba egy isten, egy mennyei császár: az egész vidék átalakul egy rémtornáccá; tornyok, piramidok, obeliszkek egymás mellé rakva, meg ledöntögetve, egy gigászi Babel, aminek a története a Nephitimekkel együtt az eocénben vesztetett el.

— Mindennek változni kell e tájon: az óriások temetője ez itt!

Csak kettő marad megörökülten: a szálfá és a kisemberek. Mind a kettőnek jó talaja van itt.

Olyan vén faóriásokat sehol az országban nem találni másutt. — S azokhoz is annyi emlék van körve. — Az a tölgyfa, mely a rovnyei kis templomot egészen betakarja, Lorántffy Zsuzsánáról susog; — amottan Rákóczi hársfái hullatják a földre hajdani gazdájok izenetét, sárgult falevélben; — ott az útfélen

áll egy terepély hárs a vetés közepett, mely egy nagy családnak címerét ékíti, s predikátumául szolgál, tehát századokkal régibb nemes, mint urai. — Itt van a kilenc iharfa, egyetlen egy törzszé növe, amiket egy nagy úr hajdan, a reformáció kezdetén, összefont gúznak, s azt mondá az új vallás fölvevőinek: „No, ha ezt elültetitek így és megéled, ha élő fa lesz belőle, akkor marad meg a ti vallástok is ebben az országban!” — S lett belőle egy élő kolossz. — Ott pompáznak tőle nem messze a „Kálvinista Nádor” vérpiros virágú gránátalmafái, mik a szabadban tenyésznek, — a római Monte Marión nem látni hatalmasabb példányokat. Ott zizeg a szélben kedvenc sabinai boróka-faja, mely másutt e vidéken csak cserje, itt fenyőnyi szálfá. Nem hordják el már az ágait szép leányok, vén boszorkák gonosz búvitalnak. És alatta most is ott áll még az öles átmérőjű palakő asztal, melyre a dominium utolsó előtti urának a mostani leszámllalta a három m...t, — mind aranyban!

A főúr elmúlt, az arany...múlt; a fa megmaradt, még a levelét sem hullatja el télre.

És aztán megmaradt a nép.

Csodálatos egy népfaj ez, amilhez foghatót nem találni ebben az országban.

Szegényebb és szaporább, mint hogy megélhessen az istenadta földből: kénytelen szétvándorolni a széles világba. De nem koldulni jár, mint a dervis; nem szolgálatba állni, mint a helveta, hanem dolgozni, kereskedni. A világ minden nagy városában övé az utca, kész szállása a házküszöb. Ismeri e vándoralakokat Párizs úgy, mint Sztambul; az egyik tudja az utat Londonig, a másik Teheránig, meg Asztrakánig. Ami pénzt összeszerznek idegen országban, azt hazahozzák az ősi zsup-tető alá, s javítanak vele a sors mostohaságán. A nagyvilágban szerteszét bolyongva megtanulnak angolul, franciául, németül, törökül, perzsául annyit, amennyivel a bejárt országban érthetővé tudják magukat tenni. És éppen annyit tudnak a saját országuk úrnak való nyelvéből is. Igenis, ez a tótok népe.

Hanem azért az *ő apáik* harcoltak Rákóczival végső csatái alkonyatáig, s az *ő fiaik* ostromolták meg 1848-ban a *legelső sáncot* Szent-Tamás első megrohanásánál. Beszélni nem tudnak magyarul, hanem érezni a haza szerelmét, azt nagyon jól tudják, s vérzeni is tudnak érte. Még többet is: tűrni és dolgozni is tudnak érte. Más népfajt képeznek, s mégis egyé vannak forrva azzal a dzsentrivel, mely kezdettől mostanáig oly hű volt nemzetéhez, mint áldozatkész a szabadságért, s melyet mi furcsa tájkiejtéséért annyiszor kigúnyolunk, s mely azért nem neheztel. Itt van a „tótok országa”.

Tájképünket az *ő krumpli- és pohánkaföldeik*, az *ő szilvásaik*, káposztáskertjeik, kender- és lentáblácskái, az *ő piros virágú paszullyal*, selyemtökökkel befuttatott zsúpfödélű házikók egészítik ki. Tengeri és szőlő ott már nem tenyész; délnövényeket csak a főurak nevelhetnek, akik télire üvegházat rakatnak a gránátalmafa fölé. Ezen a földön tiszta búzát nem aratnak már. Azért mégis víg dal hangzik végig a mezőn.

Most már vasút kanyarog át a völgyön. Mikor a vágató vonatról az elragadó panorámán végigtekintünk, a láttani csalódás azt a káprázatot játssza velünk, mintha a távol hegyhátak, rengeteg erdőikkel mind futnának egymás alul, tornyos épületeikkel, váraikkal; a sík lapály pedig csendesen bontakoznék azalatt boglyarakta mezőiből, zöld vetésszalagjaiból, amiken jókedvű nép hangyamunkája foly — egy örökké ugyanazon képpé.

Miért futnak azok a nagy erdős hegyhátak, váraikkal együtt, s *hová* futnak olyan nagyon? Erről beszél a mi történetünk.

Először elmondja, hogy mi történt „Tegnap”, azután meg azt, hogy mi történik „Ma”?

Illavay Ferenc uramat, mikor életünkben először találkozunk vele, azon a foglalatosságon kapjuk, hogy a tükörbe néz, s azt huzamos időn keresztül folytatja.

Ami elég terhelő körülmény egy férfi jellemére nézve. Azonban három rendbeli igen erős mentségünk van a számára.

Az egyik az, hogy — borotválkozik. Ez nem történhetik meg tükör nélkül. Aki ehhez szoktatta magát, az kénytelen mindennap találkozni a saját ábrázatjával, akár tetszik az neki, akár nem.

A másik mentségünk a „fiatal ember” számára az, hogy ő ezen a mai napon éppen vőlegény. Az udvaron várja négylovas hintó, mely őt még ma délre átröpítse az eljegyzési ünnepélyre, szeretett menyasszonyához Dolnavárra. Vőlegény korában pedig már csak minden férfiembernek megbocsátható, ha a tükre előtt hosszasabban hivalkodik.

A harmadik mentség pedig maga a tükör.

Mert ez nem olyan tükör, mint más becsületes tükrök szoktak lenni, hogy az embernek olyan kellemetes arcot mutasson vissza, mint amilyennel az őt szembe nézi: nem, ez egy csúfondáros, torzkép-vágó tükör, mely a belenézőnek a száját félrehúzza, a szemét feltolja, az orrát félrefintorítja, minden vonását kiforgatja a rendes formájából, úgy, hogy penitencia azt az embernek végig kiállni, amíg megborotválkozik belőle.

Hancím hát ez a tükör: ereklye.

Ferenc úrra az édesanyjáról maradt az, akinek viszont annak az édesatyja vette azt Vágújhelyen, a vásárban: ajándékul, mikor menyasszony volt. Akkor kezdtek divatba jönni az olyan összecukható, fiókos toalett-tükrök. Olyant vett egyet *látatlanban a jó Opatovszky Mátyás* egy szlatinai üvegestől Borbála leánya számára. Csak akkor tűnt ki, hogy mennyire rászedte az üveges, mikor a leánya belenézett a tükörbe, s majd elejté, úgy megijedt a maga képétől. De már a vásár megvolt, a tükröt nem lehetett visszaadni, mert az üveges odább ment egy országgal. — Azonban megvigasztalta a leányát Mátyás úr.

— Látod leányom, ez a tükör éppen azért lesz jó neked. Mert mire való a tükör? Arra, hogy az ember meglássa belőle, nem borzas-e a haja? nem maradt-e valami piszok az ábrázatján? azt ez a tükör is megmutatja. Ellenben nem fogja neked soha azt hazudozni, hogy valami szép vagy; sőt az ellenkezőről fog mindig meggyőzni, s az nagyon jó, hogyha van az embernek egy igaz barátja, aki mindig megmondja a szemébe az igazat.

És úgy történt, Opatovszky Borbála az ő férjével *Illavay János* urammal egész holta napjáig igen boldog életet élt, s azt jó részben ennek a tükörnek köszönheté. Sokszor emlegette ezt a fia előtt.

— Megbecsüld ezt a tükröt, reád hagyom: engem sok veszedelemtől óvott meg. Akármilyen indulat vett erőt rajtam, csak a tükrömbe néztem bele, s jó tanácsot kaptam tőle. Mindig azt mondta: hátha magadban van a hiba? El ne pusztítsd ezt a tükröt. Te is sok hasznát veszed az életben.

Meg is tartotta az ereklyét *Illavay Ferenc* híven, és sohasem borotválkozott más tükörből. Pedig lett volna módjában akár *Velencéből* hozatni akkorát, hogy talpig meglássa benne magát.

Egy mindennapi nélkülözhetlen jó barát volt az ránézve: egy zsebbeli kritikus.

S óh, milyen jó, milyen áldott szer ez a kritika!

„Hátha magadban van a hiba?”

Ha minden embernek volna egy ilyen fintortükre, amely naponkint azt mondaná a szemébe: hátha magadban van a hiba? — felére leolvadnának a háborúk, egy negyedrésze a házastársi civódások, egy nyolcadrésze a párbajok s tizenhatod részre a processusok.

„No, már most hát azt hiszed, hogy ugyancsak szép legény vagy” — mondá a csúfolódó tükör; — „egészen vőlegénynek való ábrázat! Hát hiszed, hogy ekkora nagy fejjel lehet valakibe szerelmes egy leányfélc? Alig van valami nyakad. Micsoda homlok! Faltörő kosznak hatalmas előrészt volna. Meg ez a két vastag szemöldök, ami csaknem összeér! Nem látod, hogy a kisgyerekek elbújnak előled az ajtó mögé. Jó volna, ha ezt a gömbölyű képedet így meg lehetne nyújtogatni, mint ahogy én teszem. — Vagy ha ezt a felvetett száját lehetne maszkírozni valahogy azzal a sertebajusszal, egyébiránt akármit csinálsz is a képeddel, az általános kifejezést: ezt a mogorva együgyűséget el nem űzheted róla. A legrosszabb hibridum ez. A jámborság vegyítve a vadsággal; a komikum és az ijesztő együtt. Egy Herkulesfő, amelyikből Pan-szobor lett. Aztán te már most mégis jegyet váltani? Azt hiszed, hogy szeretnek — azért, mert magad szerelmes vagy? Ugyan valld meg igazán, ha te volnál az a szép kisleány, azokkal a bogár szemekkel, szépnek találhád ezt a képet, ami most rád néz? No, ne vess egyet, hát akkor milyen vagy?”

E néma társalgást félbeszakítá a postakürt szava, a postaszekér ott állt meg a ház előtt, bizonyosan hivatalos levelek jöttek: Illavay Ferenc úr volt a központi járás főszolgabírája. A hajdú jelenté az ajtón keresztül, hogy sürgős levelek érkeztek.

— Hát csak tegye le az asztalomra a kancelláriában.

Bizony olyan sürgős levél nincs a világon, amiért az ember félbeszakítsa a nyakravalója csokorkötését, mikor a jegyváltásra készül, mert szépen csokorra kell azt kötni, azt a szép

újdonatú tarka sefye nyakravalót, s ez nagy munka egy olyan embernek, akinek nem ez a kenyere.

A tükör pedig tovább is gúnyolódik.

„Bizony pedig az egész előnyöd az, hogy főszolgabíró vagy. Nono! Ne képzeld, mintha azzal derekabb ember volnál, mint más; hanem csak azért, mert a főszolgabíró mindig úton van, ritkán alkalmatlankodik odahaza a maga házánál, s az igen kellemetes minőség egy olyan férfinál, mint magad!”

„Tudsz-e még valamit?” — (Még a haját is rendbe kellett hozni, mely olyan sűrű volt és kemény, hogy alig fogta a fésű.) Tudott biz az. Most meg az orrát nyújtotta meg hosszúra.

„Ma van persze a neved napja. Omlik hozzád a sok gratuláció. Csak már valami okosabb neved volna. Ferenc! Most éppen divatja van a nevek megmagyarosításának. Rudolfból csinálnak Rezsőt, Ferdinandból Nándort, Benedekből Bánkot, Péterből Petőt, Jánosból Ivánt, Albertből Bélát, Victorból Gázát, Juliusból Gyulát, Augustból Ágostot, Edmundból Ödönt, Eugenből Jenőt, Benjaminből Benőt, Ernesztből Ernőt, Fridrikből Frigyet, Maximiliánból Miksát, csak a tiedből nem lehet csinálni semmiféle regényes hangzású nevet. Már a keresztvívvel a fejedre volt kitöltve, hogy unalmas, prózai ember legyen belőled.”

Többet nem beszélhetett a tükör, mert ott hagyták.

— No hát lássuk azokat a névnap gratulációkat.

Ferenc átment az irodájába, ahol halommal álltak a most érkezett kisebb-nagyobb és legnagyobb levelek.

A csomag tetején volt legfelül a legkisebb.

De ennek láttára nagyot dobbant a szíve. Ismerős volt előtte még a papírja is, még a borítékja is annak a levélnek! Hát még az írás a címetzen! Azok a finom gyöngyszem alakú betűk! Ez az ő írása. A szép jegyesé. Akinek a számára most viszi a gyűrűt magával. De hát miért ír ma? Mikor néhány óra múlva úgyszólván találkozni fognak. Nem várhatta be míg megérkezik, előre küldte üdvözlétét? Mit írhat most?

Nehéz kezében reszketett az olló, amíg fölvágta a levelet. Ugyanazon szép finom gömbölyű betűk; de minő emberölő mérég a tartalmuk.

„Tisztelt uram!” (Már maga a megszólítás.)

„Későn bár, de mégis elég jókor, meg kell tennem ön előtt azon nyilatkozatot, hogy szívem már nem szabad. Ha önnek ezzel keserűséget okozok, higgyen rossznak, s akkor el fog felejteni. Minden ámitás volt. Ne kívánjon többet megtudni. Elhatározásom megmásíthatlan. Mi egymással többé nem találkozhatunk soha. Isten áldja meg önt. — *Júlia.*”

Ferenc csak lerogyott a székébe.

Eltakarta nagy tenyerével az arcát, s csak széles, erős mellének görcsös rángatózása árulta el, hogy sír.

„Minden ámitás volt! A gyöngéd suttogások, a szemérmes epedés sóhajai, az ábrándteljes séták a napsütötte ligetben, a bizalmas együttlét ezer bohó tréfái, az örömpredcső fogadás hosszszas távollét után, az édes tervek a jövődre, a mosoly, a könny, a kézszorítás, az elpirulás, meg a lopva adott búcsúcsók is: — záloga egy élet boldogságának, — mind csak ámitás!”

Hát ilyen az asszony? No hát legyen ilyen az asszony! Hanem az asszonyon túl férfi is van! Azt írják: „Szívem már nem szabad”; no, hát lássuk azt, aki elrabolta! Ha nem megyünk kézfogóra Dolnavárra, hát menjünk ökölcspásra! Ide fickó! Akárki vagy.

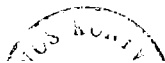
A széles vállak csak úgy feszültek, a kemény izmok majd szétrepeszték a vőlegényi átitillát.

Igaz! Az ökölcspáshoz nem kell se ezüstgombos atilla, se bársonymellény, se selyem nyakravaló.

Ledobálta magáról a parádés öltönydarabokat szerteszét a földre. Ide a fakó viselet is megteszi, meg a fekete nyakkendő.

Hanem azért a fekete nyakravalóért még egyszer oda kell állnia a tükör elé.

„No most vagy még csak igazán szép gyerek, ha tudnád! — beszél hozzá az a zsebbeli kritikus. Milyen jól illik a képed-

hez ez az emberevő agyarkodás. Hát nem megmondtam előre, hogy el vagy ámítva? Senki sem ámított, magad ámítottad magadat. Hát van rajtad mit szeretni egy szép leánynak? Te csak olyan után láss, aki már másnak senkinek sem kell. Hát már most mér dühösködöl? Mert az mást szeret, aki bizonyosan szép fiú. Hát aztán, ha azt a szép fiút összekaszabolod, kevésbé fogsz csúf lenni, mint most vagy? Még meg kellene inkább köszönnöd annak a leánynak, hogy őszintén felvilágosított a veszedelmedről, amíg a nyakadba nem került a gúzs. — Hiszen tehette volna, amit sokan tesznek, hogy a kezüket az egyik embernek adják, a szívüket a másiknak tartogatják. Férjhez mehetett volna hozzád, s aztán a főszolgabíró nem alkalmatlan férj, mindig a világot járja. No nézd! Még azt is elfelejtetted nagy dühödben, hogy főszolgabíró vagy. Azt a nagy halom hivatalos levelet ott hagytad olvasatlanul. Legalább azokat nyisd fel. Ki tudja, milyen fontos ügyek lehetnek bennük ebben a mostani zűrzavaros világban? Látod, még valóságos isteni gondviselés ez rád nézve, hogy így történt. Ki tudja, micsoda viszontagságok várnak rád a jövő napokban? Háború van, forradalmi időszak. Jobb ilyenkor, ha nem te viszed az oltárhoz a szép menyasszonyt, hanem más. No, ne fintorgass itt ilyen elkárhozott pofákat, hanem eredj, olvasd el a többi paksamétáidat.”

Addig-addig, hogy rábeszélte a tükör: menjen vissza az íróasztalához a többi leveleket átolvasni.

Azokról már nem vágta ollóval, csak tépte a pecsétet.

Az egyik Gorombolyi kormánybiztos és őrnagy levele volt. Kurtán beszélt:

„Szolgabíró polgártárs!

Én a dandárommal holnapután megérkezem. Tartson ön készen számomra negyvenezer adag kenyeret, négyezer adag szénát, ezer mérő zabot, ötven akó pálinkát. Minden patak-malmot alakítson át egy hét alatt puszkaporosmalmommá s a papírgyárat posztógyárrá. A vashámorokban öntessen ön hat és

tizenkét fontos golyókat egyre-másra. A kémeket és izgatókat az egész vidéken fogdostassa össze. Az utakat és hidakat tökéletes karba helyeztesse ön, nehogy azok a nehéz ágyúim alatt beszakadjanak. Jelen parancsolatomnak minden pontját azonnal és haladéktalanul foganatosítani szigorú kötelességének ismerje ön. A legkisebb mulasztásért haditörvényszék elé állítatom önt és főbe lövetem.”

Illavay Ferenc mély búbanata közepett hatalmasat kacagott erre a levélre.

A második levél a másodalispántól jött.

A jó Kapronczay annyira meg volt ijedve, hogy megszólítás helyett azon kezdte: „Az Isten szerelmeért!” A vége az volt, hogy „Nézze csak, kedves uramöcsém, mit ír a kormánybiztos! Segítsen rajtunk!”

Oda volt csatolva másolatban Gorombolyi levele az alispánhoz. Ezen kezdődött: „Ti lomha, renyhe piszlicár táblabírák! — Ha nekem azt az újoncilletményt, ami rátok már a múlt héten ki lett vetve, mire székvárostokba megérkezem, az utolsó emberig ki nem állítjátok: mindnyájatokat haditörvényszék elé állíttatlak és főbe lövetlek stb. stb.”

Az alispán levelének utóírata is volt.

„Beteg is vagyok.”

(— Azt elhiszem — dörmögé magában Ferenc.)

Hát a harmadik levél?

Azt a kuszált bagolyrugdalást előre kitalálhatta, hogy kié. Ilyen betűket csak őnagyméltósága Temetvényi gróf szokott megörökíteni.

Az volt még csak megijedve.

De háromszor is át kellett tanulmányozni a levelét, míg a konfúzus mondathalmazból kiokoskodhatta az ember, hogy őnagyságát is a fentisztelt kormánybiztos úr ijesztette meg ilyen nagyon, bejelentve magát, hogy két nap múlva oda fog hozzá szállni vendégül — négyezred magával. Ez még

nem elég; de egyúttal meghagyja és parancsolja a kegyelmes úrnak, hogy ő, mint a gorgói nemzetőrség törvényes és természetes főkapitánya, a maga nemzetőrzászlóalját azonnal és haladéktalanul begyakorolva, adjusztírozva, századokra és kompániákra beosztva, készen tartsa, hogy azzal az ő megérkeztekor azonnal a dandárhoz csatlakozhassék, s a csatatérre siethessen. Különb. haditörvényszék s a többi!

Önagyméltóságának az írása hemzsegett félig leírt s félig kitörült szavaktól, ortográfiai hibáktól s németül kezdett s franciául bevezetett mondatoktól, amikből mind az derült ki, hogy neki legkisebb kedve sincsen ehhez a rábízott nagyon megtisztelő kiküldetéshez, s legjobban szeretne megszökni előle: csak tudná merre. Kéri a főszolgabíró urat, hogy segítsen ezen a veszedelmen.

(Mert hisz a szolgabíró, ez az univerzális gondviselés ezen a földön.)

Még egy negyedik levél is volt; de erre már elfelejtették ráírni a címet. A pecsét ugyanaz volt, ami az előbbin. Ezt is a gróf úr írta. Egyszerre két levelet küldött a főszolgabírónak. Abból meg azt lehetett kivenni, hogy „új” veszedelem is van. A grófnak gyapjús szekerei vannak útban, amiknek már több nap előtt meg kellett volna érkezniök. Most értesül, hogy azokat a kormánybiztos úr útközben az állam nevében lefoglalta, hogy belőlük a hadsereg számára posztót csináltasson: az árát kifizeti. Ez azonban a grófra és az egész családjára nézve megmérhetetlen nagy szerencsétlenség. Neki ezeket a gyapjús szekereket okvetlenül meg kell kapnia, akármi áldozat árán. Bővebb magyarázatot levélre bízni nem lehet, — azért nagyon kéri a főszolgabíró urat: kegyeskedjék egy kis félórára átrátnudlni hozzá, hogy élőszóval elmondhassa előtte, mi baj van. De még ma.

No, ez mind jó nekem — mormogá magában Ferenc —. Már most hát csak az a kérdés, hogy hogyan szaladjak egyszerre kétfelé? Mégis csak isteni gondviselés volt hát, hogy ez

az örömnappal így megkeserült. Lám, ha most e levelek olvasása előtt elmentem volna a jegyváltásra, s ott szerető tárt karokkal fogadtak volna, most semmi víz le nem mosná rólam, hogy elszöktem a baj elől; kihirdetnének mint szökevényt s hazarúlót; — megcsípnének, meglőnének vagy futhatnék világgá. A becületem is oda lenne. Ha pedig e leveleket elolvastam volna elébb, s én volnék kénytelen megírni annak a leánynak és a családjának, hogy nem mehetek a jegyváltásra, mert ilyen meg olyan baj van itthon, nem hinnék el, azt mondanák: hűtelen, csalfa, szőszegő lettem, megvetnének, s nekik volna igazságuk. Így van minden jól, ahogy van. No, hát lássunk a dolgunk után. Nem megyünk hát Dolnavárra, se kézfogóra, se ökölcsapásra.

— Jancsi! Fogass ki a hintóból, szedjétek le a lovagról a salangokat, keszkenőket, aztán fogjatok a nájdicsánkába!

Két perc alatt rendben volt a fejében az egész komplikált haditerv. Délig a bírakat felrendelni a sütemény kenyerek végett; délután a jegyzőkkel a betoborzott újoncokat felhozatni, a vármegyei chirurgussal megvizsgáltatni, a székvárosba felküldeni; estére Gargóra a grófhhoz átrándulni, holdvilágnál az utakat megvizsgálni, az útbiztost az ágyából kihúzni, a hidakon a gerendákat helyreépíttetni; másnap délre a járás határán a berdóci korcsmában megjelenni, az ételmezeiről intézkedni, s Gorombolyi őrnagyot bevárni. Van rá huszonnégy óra. Böven elég.

A plánummal elkészülve, még egyszer a tükre elé állt kipödörni a bajuszát; ami nem történik hiúságból, hanem azért, mert a kipödört bajusz az embernek tekintélyt ad. (Példa rá III. Napóleonnak.)

A tükör azt mondta neki ezúttal:

„No, lásd, most már tetszel nekem!”

A HÓBORTOS

A délelőtt unalmas dolgokkal telt el. Az élelmezés ügyét kellett megértetni bírák uraimékkal. Ez a vidék kenyérszegény. Maga a lakosság alföldre jár el aratni, onnan hozza haza télirevalónak az aratórészt. Megtörtént minden, ami lehető volt. A délelőtt a kenyérral tölt el, délután következett a hús. Tudniillik az újoncok.

A főszolgabíró alszolgabírója és esküdtje mind elment mozgó nemzetőrnek, magára maradt az egész dolog. Ő maga írta be az újoncokat a lajstromba, az előtornácban pedig a járásorvos vizsgálta meg a testi állapotjaikat. Jobbadán beváltak: ezen a vidéken teremnek a legszálásabb legények, s nincs köztük se szűk mellű, se görvélyes. Aztán örömetst mennek katonának: harcolni a magyar szabadságért. Csak úgy döng a melle, mikor ráüt az öklével s azt mondja: „Ja szom magyar!” Az udvar tele van asszonnyal, anyóka, szerető, „matka, katka” búcsúzik a felcsapott legénytől, aki már nemzetiszín rózsás csákóval jön ki a tornácból. Az egyenruha többi alkatrészét majd még csak imitt-amott kapják: bakancsot talán Nagyszombatban, atillát Pozsonyban, a borjút Budán, puskát, szuronyt — majd ahol ellenséget találnak, akitől azt elvehetik.

Egy árva cigánybanda húzza künn az utcán a „Hajja cica, kis Katica!” toborzó nótáját, s egypár rendesen felöltözött honvéd altiszt biztatja vígságra az anélkül is ujjongó fiatalságot, piros borral kínálva.

A beíratás olyan gyorsan megy, hogy Illavay Ferencnek ideje sincs felnézni a rubrikázott írásból, hogy szemügyre

vegye a legényeket, akik csak azután jönnek hozzá beíratkozni, mikor a tilóguson átestek, s ott mindjárt megkapják tőle az egy forint felpénzt, valóságos három húszasban.

Illavay ekképp nem is lesz figyelmes két újon érkező alakra, akik egymáshoz társulva törnek maguknak utat a többi legénységén keresztül az íróasztalig.

Az előbb jövő nyurga, hirtelen nőtt fiatalember, valami húszéves; de olyan ábrázat, ami vén korában is gyerekkép marad; rendesen halavány, de aztán megint a hajatövőig elpiruló; két nyugtalan, igen világos kék szeme nagyon közel áll egymáshoz, s soha sem néz annak a szemébe, akivel beszél: az egész arc fölül keskeny, alul pedig széles. Felvetett ajkain örökös duzzogás, panasz és élvezetvágy egyesült kifejezése látszik. Abból a savósínű pihéből, ami az ajkak fölött kemény viaszpedróvel van hegybe facsarítva, sohasem lesz bajusz, ellenben két, felfelé fordított V betűt képező szemöldei olyan kifejezést adnak az arcának, amiről azt hiszi az ember, hogy mikor legjobban fenyegetőzik, akkor van legjobban megijedve. Visel pedig e nagy tenyereken és nehéz lábokban végződő nyurga alak piros hajtókás ólompitykés viktóriadolmányt, ami eredetileg nem rá volt szabva, mert a kézcsuklói ki vannak belőle; ellenben kockás bársonymellényt; nyakravaló helyett csomóra kötött, de már nagyon zsíros veres szalagot, s a fejébe nyomva egy nemzetőri csákót viaszkosvászonból.

A háta mögött jövő s tőle elmaradni nem akaró társ pedig egy alacsony, zömök legény, aki szintén húsz—huszonkét éves lehet, de már ennek az ábrázata úgy be van nőve fekete bozótta, hogy csak a két szeme villog ki belőle; ez az arc azonban mindig nevetésre áll, nehéz is volna neki más kifejezést adni. Az egyik szemének a lehunyorítása még egy kis ravaszságot is kölcsönöz hozzá. Ennek a fején van egy Hunyadi-kalap; a tetejét ellenben bőven fedi egy hosszú vászonkitli, amelyen a hiányzó gombokat igen célszerűen pótolják holmi madzagra kötött fapeckek.

Hát ez a két alak jobbra-balra taszigálva a paraszt legénységet, renden kívül odafurakodott a főszolgabíró székéhez, ki háttal ült a publikumnak, s azzal az előljövő éles ráspolyhangon kiáltá a sorozatbeíró fülébe:

— Tessék beírni! „Apátvári Soma.”

E hangra mégiscsak föltekintett Illavay és hátrafordult; s amint ezt a két alakot meglátta, csak lecsapta a tollát az asztalra.

— Hát ez már megint micsoda bolondság?

A nyurga ifjú e szóra hősi állásba vetette magát, s fölfelé pödörgetve azt, amit bajusznak képzelt: elnézett a szolgabíró feje fölé, mintha annak a tintásüvegnek beszélne ott a polcon.

— Semmi bolondság! Önök gyáva hazaárulók, kik a nemzet lelkesült fiait vissza akarjátok tartóztatni, hogy vérüket hazájok szabadságaért kionsák. Ismerünk benneteket! Én meg fogom írni a „Nép Szavá”-nak, hogy a petrőcfalvi főszolgabíró nem akarja engedni a harcvágyó ifjaknak, hogy a zászlók alá sorakozzanak. — Izé —

Itt rá talált tétova szemével tekinteni Illavayra, s annak a szemeitől elfelejté, hogy van tovább.

— Nézzen rám *Kornél* — szólt ez hozzá.

A szemével aztán megfogta.

— Hát mi vagyok én?

Amíg a szemébe nézett, addig nem tudott neki mást mondani, mint hogy „izé”, hanem amint egyszer megint kiszabadíthatta saját szemét Illavay szemének a fogságából, s visszatalált velük a tintásüvegre, megint feltalálta az elvesztett fonalat.

— Nekem nem tutorom az úr többé. Nekem nem parancsol többet se a vármegye, se a sequestri curator, mert ütött a szabadság órája. Ön nekem nem zsarnokom többé.

— Hiszen nem is azt kérdeztem, hanem hogy hová való szolgabíró vagyok én?

— Petrőcfalvi! Tudja meg ön. Ezentúl nem Prusznóc, hanem Petrőcfalva; minden falunak magyar neve lesz, minden embernek magyar neve lesz.

— Ahán! Ilyenformán jut ön is az *Apátváry* névhez. Persze; *Opatovszky* annyit tesz. De mikor lett önből Samu?

— Nem Samu, hanem Soma! Kornél attól származik, hogy „cornus” = som: tehát Soma.

— Hátha attól származik, hogy „cornu” = szarv, akkor Szarvas?

A hátulsó alak elnevette magát.

Az első hátrafordult s ráförmedt:

— Ön meg ne röhögjön, mert levágom a fülét!

Szerencsére — nem volt mivel.

— Az úr pedig, szolgabíró uram, ne vicceljen itt, mikor ily szent elhatározásról van szó, hanem a lelkes ifjúság visszatartóztatásától tartózkodjék!

— Jól van, jól. De hát volt-e már a lelkes fiatalság a felcsernél magát megvizsgáltatni?

— Mire való az?

— Hát hogy meggyőződjünk róla, vajon testileg alkalmas-e a haza védelmének megfelelni.

— Ez régi katonai schlendrián! Ez a zsarnokság találmánya. A francia konvent nem nézte azt, hogy megüti-e valaki a katonai mértéket.

— De nekem ez az utasításom. Hát tessék előbb kimenni és levetkőzni a felcser előtt.

— Mit? Hogy egy nemes ember levetkőzzék a parasztok előtt?

— Kérem, mindnyájan egyenlő polgártársak vagyunk.

— De — izé. — Itt megakadt valami göcsben.

— Tetszik? Nem tetszik? Mert én nem érek rá itten alku-
dozni.

Nagyon halk hangon súgá oda az ifjú:

— Nem lehetne ezt holnapra halasztani?

— Még ma este el kell szállítanom az egész újoncilletményt.

Az ifjú elébb összenézett a háta mögött álló erdei manóval. Az pedig cinikus vigyorgással szólalt meg felvilágosítólag.

— Az a kis hiba van ám, hogy nincs az úrfin ing, azt valahol elvesztettük; csak egy forhemedlink takarja a deficitet.

— Ne locsogjon — izé.

— Úgy vagyunk bizony, mint az egyszeri spanyol grand.

Illavay bosszúsan ütött a tenyerével az asztalra.

— No, hát azért is! — kiálta a nyúlánk ifjú, s nekilódult a benyílónak, de két lépésnyire megint meggondolta magát, s visszalódult: „No, hát azért sem!” Tekintete eközben a főszolgabíró asztalán levő szivardobozra esett: az rögtön adott neki egy jó eszmét; belemarkolt, kivett belőle vagy hatot:

— Hát majd utoljára, mikor a sok parasztnak vége lesz, addig kimegyünk — fraternizálni. — Azzal kilődörgött a szobából.

— Ön maradjon itt, Koczur! — szólt Illavay a pávián képfű társnak, s aztán felállt, és a másik ifjú eltávoztával odaszorította ezt az ablakmélyedésbe.

— Hát most megint micsoda istentelen ostobaságot követtek el önök? Így vigyáz ön a védencére?

A kis ember csak mosolygott, mint aki hozzá van szokva, hogy ha megtépi is a haját, azért csak mosolyogni kell.

— Hát tehetek én róla? Én sem vagyok okosabb, mint a vármegye. A vármegye azt határozta, hogy Kornél úrfit, mint hóbortost, örök gondnokság alá kell rendelni. Hogy ne legyen alkalmá bolondozni, elküldték Debrecenbe, járjon ott az iskolába, — szokják a jámbor hétköznapi emberek társaságához. Beadták kosztra-kvartélyra egy professzorhoz, aki nagyon okos ember. Engem odarendeltek melléje mentornak, vagy mártírnak vagy inasnak, egyszóval, hogy a két bolondból legyen egy pár. Nem is lehetett neki Debrecenben semmi rendkívülséget elkövetnie. De hát már arról ki tehet, hogy egyszer csak kiűt a szabadság, a diákok mind beállnak honvédeknek, a kolégiumot bezárják.

— Mind tudom. De hiszen én küldtem a Kornél instruktorának rögtön útiköltséget, hogy hozza a fiút haza.

— Igen ám, de az instruktor azt mondta, hogy neki előbbvaló kötelessége, mint vörösszalagos mozgó nemzetőrnek elmenni Nagy-Bányára a táborba, azzal markunkba nyomta az útipénzt, hogy találjunk haza nála nélkül, hisz ketten kite-szünk egy négylábú állatot.

— No, és ez augusztusban történt, s azóta önök mindig utaznak?

— Hát persze. Először elindultunk Kassa felé, akkor híre fut, hogy jön Schlick, erre mi visszaflankenbewegungoztunk Tokajra. Onnan lekerültünk Tisza-Fürednek, s megint neki-vágtunk Miskolc felé. Miskolcon azzal excipiáltak bennünket, hogy itt jön Simunich! Arra mi hátrafelé koncentráltuk magunkat Szolnokra. Onnan lekerültünk Pestre, ott kipihentük magunkat egy kicsit a hadjárat fáradalmaitól.

— Egy kicsit a nasi-vasi bankot is fölkerestük.

— Még nem. Az csak később következik. Itt jól kipihenve magunkat, újra kezdtük a hadjáratot, s elmentünk egész Komáromig, ott szembetalálkoztunk a rémhírrrel, hogy jön Jellasics!

— Hisz ez a túlparton járt!

— Hát nem lehet az innenső partra átlőni? Innen visszaretiráltunk megint Pestre, s akkor állt be az említett eventualitás.

— A nasi-vasi bank.

— Mintha csak nyomtatva volna, úgy tudja a tensúr.

— Végződött egy nagy katasztrófán. Ott elvesztették az utolsó garasukat is.

— De még az útiköpenyegeinket is, különben most is ott ülnénk. Útközben aztán Kornél barátunkról imitt-amott elmaradozott egy-egy öltönydarab. Az utolsó stáción kénytelen voltam a magam victoriadolmányát ráadni; nyakravaló helyett meg a kalapomról a veres szalagot odakölcsönözni; valaki a kávéházban megszánta, s adott neki egy viaszkos-vászonból faragott csákót. S ettől a mi Kornél barátunk arra a fölséges ötletre jött, hogy álljunk be katonának, akkor, majd

ha Illavay Ferenc uram-bátyám szeme elé kerülünk, még nekünk fog feljebb állni! Tetszik látni, hogy mi nem vagyunk olyan bolondok, mint amilyennek látszunk.

— De hisz ez képtelenség! Ön ismeri ezt a fiút testileg-lelkileg. Ez nem lehet katona! Nem tudta ön őt lebeszélni?

— Eleget beszéltem neki. Mondtam, hogy nem bírja el maga a puskát. Milyen vékonyak a karjai meg a lábszárai; de azzal felelt rá, hogy jól agyba-főbe vert, s minthogy énnekem már gyerekkoromtól fogva az volt a hivatalom, hogy ha Kornél úrfinak tetszik a vitézségét rajtam kipróbálni, hát csak hagyjam magamat, hisz azért táplálnak, hát most ez azt hiszi, hogy nincs olyan ember, akit ő meg ne verjen.

— A testi gyöngeség még hagyján, de az a hóbortos agy. Az apai elmeháborodottság lappangó öröksége a vérében, a gyermekkori reminiscenciák, a fékezhetlen természet, a félénkség és a szilajság végleteibe ugráló szeszély. Hisz ez azt fogja tenni, hogy vakmerő lesz a saját előljárójával szemben, s gyáva az ellenség előtt.

— Én nem tehetek róla. Próbálja meg a tekintetes úr lebeszélni. Én nem tehetek egyebet, mint hogy ha ő beáll katonának, én is beállok, s ha majd masírozás közben eldobja a puskáját, én magam cipelem mind a kettőt.

— Híja be ön azt a fiút!

Az ifjú úr visszajött, egész gyönyörűséggel füstölve a szájába dugott szivarral.

— No, mi tetszik — szólt ez, az egyik lábát rázva, mintha közsörűt hajtana.

— Hát legelőbb is fogja a szekrényem kulcsát, menjen át a másik szobába, ott fog találni egy öltözet ruhát.

— Csak nem bolondultam meg, hogy az úr termetére való ruhában parádézzak?

— Nem. Számítottam rá, hogy ön ilyen állapotban fog hazaérkezni, s készletben tartottam egy egész öltözetet.

— De hogy mert az úr nekem ruhát varratni az én mérté-

kem nélkül? Azt gondolja, hogy én fölveszem azt a ruhát, amit a prusznóci schneider eszkábált?

— Pestről hozattam az öltönyeit: Formanektől, akinél legutoljára ekvipiroztatta ön magát.

Ez lefégyverezte az ellenmondás szellemét, elvette a kulcsot büszkén, s átment a másik szobába felöltözni. Mikor visszajött, egészen dandy volt.

— De még csak egy tükör sincs az úrnak a házánál?

— Nincs.

Az ereklyét zár alatt szokta tartani.

— Az ember azt sem tudja, hogy áll rajta az öltözet.

— Hát hisz emiatt nem sokáig lesz önnek aggodalma, mert ha beválik, akkor majd kap honvédatillát.

— Ohó, nix honvédatilla, nix bakancs. Én huszár leszek.

— Megengedem. Hanem elébb vizsgálta meg ön magát.

Most már nem húzódott az operációtól; az orvos ugyan úgy találta, hogy nagyon szűk a mellkasa, akárhogyan feszítgeti kifelé, de csak azt nyerte vele, hogy összehazaárulózták, aki egy kézre játszik azzal a másik hazaárulóval odabenn; mikor pedig azt találta neki mondani az orvos, hogy a karjai nagyon véznák, arra éppen fölgerjedt: „Micsoda? Hát nem tudok én száz moulinét vágni egyhuzamban, kinyújtott karral?” Azzal kirántotta az egyik őrmester oldaláról a kardot, s elkezdett ide-oda nyakló karral malomvágásokat tenni az orvos felé. Az utoljára is, nehogy orra, füle bánja meg a dolgot, ráhagyta, hogy ez bizony gyógyíthatatlan vitézségi mániában szenved, hát legyen „alkalmas”.

Mikor aztán kezében volt az orvosi bizonyítvány, hogy „beválik”, büszkén lépegetett vissza az összeíróasztalhoz.

— Ihol van! Már most hát csak tessék szépen bepingálni: Apátfalvi Soma.

— A bizony jó lesz. Legalább, ha elszökik az ember, nem keresik a neve után — dörmögé Illavay.

— De nem szökik el! — kiálta pulykamérgesen az ifjú. —

Hanem harcolni fog, mint egy oroszán! Nem szökik el, hanem visszatér egykor, mint koszorús hős, mellén a Terézia-renddel.

— Azt ugyan a császár osztogatja.

— No, hát a becsületrend keresztjével.

— Azt meg a franciák osztogatják.

— Arra egy civilistának semmi gondja. Mindegy. Visszatérek! S akkor ezeket a hazaárulókat mind leguillotinoztatom.

Illusztrációul a papirosnyíró ollóval levágta Illavay írótollának a szárnyát.

— Engem is? — kérde az nyugodtan.

— Önt négyfelé! — kiáltá fenyegetőleg az ifjú, s az ollót beleüté az asztalba, hogy megállt benne; aztán egyszerre a legnagyobb haragból és fenyegetőzésből alászállt a legcsendesebb pénzkerő pianóba. — Hát már most adjon hamar pénzt.

— Tessék — szólt Illavay, odaszámlálva eléje a három húszast.

— Hát ez micsoda?

— Három húszas.

— Hászén tudom, hogy három húszas egy forint. Ennyire engem is megtanítottak a kollégiumban. De hát ferblizni akar az úr velem, s vizinek teszi be?

— Ez a felpénz. Ennyit kap minden újonc.

A fiatalember e szóra a két tenyerét a két térdére tette, s elkezdett idéetlenül kacagni.

— Hát most én ebből a három húszasból vegyek magamnak lovat, nyergot, lószerszámot, egyenruhát, állítsak ki belőle egy bandériumot, élelmezzem a háború végeig? Hahaha!

Aztán a legszilajabb kacagásból egyszerre csak átcsapott az érzékenykedésbe.

Felkapta a három húszast az asztról, s odadobta a hátul álló újoncok közé.

— Nesztek! Igyátok meg! — Aztán felemelte szemeit a magasba. Mikor úgy felnézett a semmibe, olyankor talált

eszméket. — Hová jutottam! Hajdan az őseim saját bandériumaikat vezették a háborúba, most én, mint sereghajtó kullogok a bocskoros rekruták után! Három napi járőföldön mindenütt az őseim birtokán járok, s a csizmámnak nincsen talpa. Az apámnak negyven paripája állt az istállójában!

E szavaknál úgy égtek a szemei: az álla reszketett. Válság előtt látszott lenni. Vagy sírva fakad rögtön, vagy elkezd törni, zúzni, amit elől-utol talál, míg meg nem kötözik. Illavay ismerte jól a természetét. Másodági unokatestvérek voltak. Kornél a hajdani dinasztia majoresconak a fia. Ferenc pedig az anyai ágon a kisebb birtokos Opatovszkyak utóda, ezért volt rábízva a hóbertos unokaöcs fölötti gyámság, s a szétzilált nagybirtok újrendezése. Ismerte jól a védenca kedélyét. Nem lehetett arra mással hatni, mint nyugodt humorral. A kitörést megelőzve, azt mondá neki egész szelíden:

— Lássá, kedves Soma, az ön édesatyja tehette azt, hogy negyven paripát tartson, mert tudta jól, hogy van neki egy derék, okos fia, aki a gazdaságát majd jól rendbehozza —, de önnek még nincs.

Az ifjú le volt fegyverezve. Elmosolyodott rá.

— Bizony nagy bolond maga — szólt egészen alábbhagyva az indulatoskodással. — Egészen bolond. Hanem hát beszéljünk már most komolyan. — Hát — kedves urambátyám.

— Jól van, kedves öcsém. Hanem, ha azt akarja, hogy komolyan beszéljünk, hát engedjen engem beszélni. Miután önnek olyan nagy kedve van a hadi pályához, erről nem akarom leverni. Azonban nekem ott is kötelességem lesz önre felügyelni. Fogok róla gondoskodni, hogy ön jól legyen felmentézve, paripázva és fegyverezve, s az egész szolgálatidő alatt ellátva minden szükségessel. Hanem az ehhez való pénzt önnek a kezébe nem adom; mert akkor abból nem lesz se paripa, se mundur; ellenben ott leszek holnap az őrnagyánál, s annak a kezébe adom a szükséges összeget, aki aztán önről szépen gondoskodni fog.

— Micsoda? Hát nem meri az én kezembe adni? Hát nem tart engem becsületes embernek? Az én becsületszavamban mer valaki kételkedni? Akkor annak a valakinek én azt mondom, hogy ...

Illavay attól tartott, hogy ez most mindjárt sértegetni fog, s még majd kurta vason kezdi a hadi pályát: hirtelen eléje vágott kemény szóval:

— Jobbra át! Indulj!

A parancsszó meghökkenté az ifjút, az a másik fiú segített eldönteni az elhatározást, fülébe súgva:

— Hiszen kapunk már kölcsön. Csak gyerünk innen. Hozzon el egy marék szivart magával.

A szőke ifjú úgy tett: amennyi nagy tenyerébe befért, annyit kisajátított a szivardobozból, s azzal dölyfösen oda dőcöggeté a szolgabírónak a végső véleményét.

— Azt mondom az úrnak, hogy az úr egy —h—h—h egy —

Koczur kicibálta magával az ajtón.

Az elhozott szivarokat aztán el kellett helyezni. Az új kabát zsebébe egy szivartáska is volt dugva: a tutor arról is gondoskodott. Amint azt felnyitá az ifjú vitéz, annak egyik oldalrejtekeiből öt darab szép piros szemű tízforintos mosolygott elé. Amint ezt meglátta, kirántá magát satellese kezéből, visszaroht a hivatalaszobába, s minden átmeneti prelúdium nélkül, nyakába borult a kegyetlen zsarnokának, s összecsókolá annak az arcát.

— Kedves, édes, jó Feri bácsi! Ugye nem haragszik azért —, amit magamban gondoltam? — Bocsásson meg — — Isten önnel. Ha valaha veszély fenyegeti önt — csak egy szót! — Én repülök és kiszabadítom önt! Előre fiúk!

Bizonyos, hogy mind megitta az újonctársaival azt az örvendetes véletlen pénzt, még az éjjel.

Illavay késő délután készült el a rábízott feladatokkal. Kenyér, zab sokkal kevesebb került ki, mint amennyi parancsolva volt, ellenben újonc éppen kétszer annyi, mint ahogy ki volt vetve a járásra. Kell is, hogy más járásnak a hiányát pótolja, ahol löcslábú generáció lakik.

Ekkor jutott hozzá, hogy átránduljon Gargóvárra a grófhoz.

Gargóvár még az a birtok, amely a Rákóczi-korszak óta nem cserélt gazdát. A Temetvényi grófok mindig hűségesek voltak a trónhoz: Bécsben laktak, ide csak vadászni jártak le; a szarvasaik számára bekerített hely négyszög-mértföldeket számlált. A gargói várkastély maga arról volt híres, hogy annak száz szobája és terme rokokó- és reneszánsz-kori pompával van berendezve, amik azonban csak évenként egyszer vagy kétszer nyílnak meg külföldről összehívott vendégsereg előtt, máskor mindig zárva vannak. Megesik, hogy átutazó uraságoknak megmutogatja azokat a várnagy, feltakargatva — jó borralalóért — a rejtett múkincseket. Illavay Ferenc bizony sohasem látta e híres dísztermeket. A vidékieknek az a szokásuk, hogy a helyükben levő rendkívüliségekre nem kíváncsiak. Egyéb oka is volt. Ferenc gyűlölt minden külpompát, maga mindenben a rideg egyszerűséget szerette; hiányzott nála a szép ízlés.

A kanyargó hegyi út, mindenütt a pisztránggazdag patak mentét követve, hatalmas bástyakapukon keresztül visz fel a várba. A sáncárokban már nincs víz, az be van nőve gyepvel, de a fölvonóhíd még minden éjszakára csörömpölve zárja el

a kaput, s a későn érkező vendég közeledtét a toronyőr kürtszava jelenti, hogy a hidat újra leeresszék.

A kapubejáratnál még ott ülnek, mint hátulsó lábaikra kuporodott szelindekek, a talpaikról levett sugáragyúk, török háborúk diadaljelvényei; a nagy négyszögű udvar kövezete közül azonban mindenütt kinőtt a fű, a középen álló szökőkút tritonjának tülkéből nem ömlik most a víz. Látszik, hogy a grófi család hirtelen költözött ide; nem volt idő az udvarról a fűvet feltépetni, s a vízvezeték hibáit kitaroztatni. Egyéb baj volt most itt.

Illavay hintáját inas és komornyik fogadta. Német volt mind a kettő. A komornyik még a hintóból leszállás alatt elmondá neki, hogy nagyon várják az uraságok, de mielőtt őexcellenciájához fölmenne, kegyeskedjék Pálma comtesse-hez bemenni, aki okvetlenül elébb akar beszélni a tekintetes úrral.

— De barátom, ilyen sárgyúró csizmában csak nem állhatok be a comtesse-hez tisztelkedni.

— Nem tesz az semmit. Hát mikor vadászatok vannak? Vegyük úgy, hogy most is azok vannak.

— Csakhogy ezúttal a vad kergeti a vadászt. — No, hát vezessen oda, ahol a comtesse-re várnom kell.

A komornyik egy földszinti szobába vezette a szolgabíró, aminek igen egyszerű bőrbútorzata volt, a falakon tollrajzok, aranyozatlan rámában. Műértő ember ugyan nagy kegyelettel ismerte volna fel e székeken a legbecsesebb ó-mór bőrműveket, s az egyszerű rajzokban világhírű mesterek kézvonásait; de hát mindezekhez Illavaynál hiányzott a fogékonyság.

Kíváncsi volt rá, hogy vajon mit akarhat vele a comtesse. Bizony nem is órá magára. Jól volt ő lakva úgy az asszonyi képpel, hogy jöhetett volna eléje valaki Circe minden bűbájával ma.

Alig távozott el a komornyik a várt vendéget bejelenteni, nemsokára nyílt az oldalajtó, s belépett rajta a grófkisasszony.

Egyedül jött, s az ajtót is betette maga után.

Mintha öntudatával bírna annak, hogy neki nincs szüksége őrizetre: maga a tekintete elég, hogy bűvkört vonjon körüle, ami tele van eltaszító delejjel.

Hosszúkás vont arca oly fehér, mint a porcelán, szép, tökéletes vonásokkal, amikről sugárzik a hidegség. Haja olyan színű, mint az érett búzagalász hullámozó tengere, s e sajtászerű halavány aranyhoz kirívó ellentétül a két sűrű szemöldöke csaknem szénfekete, s azok alól két nagy szem sötétlik, amikről nem lehet meghatározni, hogy barnák-e vagy sötétkékek: az élet tüze mélyen elrejtve bennük. S mikor ez a piros ajk megnyílik, az ember szinte megdöbben: íme a szobor beszél. Az is olyan csendes, szenv nélküli hang, mintha álmokép beszélne álmodóhoz. Magas, nyúlánk természetét fehér öltönyt teszi még szoborszerűbbé.

Egy szép kísértet, mikor előlép a félhomályból.

Maga a kéz is, amit meghívott vendége üdvözlésére nyújt, oly hideg.

De lehetett volna az a kéz akármilyen meleg, azért Illavay elfelejtette azt megcsókolni. Még tegnap talán eszébe jutott volna, hogy az úgy szokás.

— Megbocsásson ön — szólta Pálma grófnő, helyet mutatva Illavaynak az asztal mellett, mely a bőrpamlag előtt állt (remek antik faragvány), maga a pamlagra ült le —, azért, hogy elfogtam önt útközben. Nekem okvetlenül elébb kellett önnel beszélnem, mielőtt az atyámat meglátogatta. Ismeri ön az atyámat?

— Találkoztam vele egyszer, mikor birtokára megérkezett, s a szeszgyárosával kellett valami ügyét eligazítanom.

— Akkor nem ismeri őt. Amint hogy nagyon kevesen ismerik. Ő nagyon zárkózott és túl óvakodó. Az a kör, amiben az egész életét leélte, az oka ennek. Ott mindenkinek vigyázni kell arra a szóra, amit más előtt kimond, és feljegyezni azt a szót, amit mástól kimondani hallott; s ha szólni kénytelen

az ember, nem mondani el mindent, amit tud. Ez megszokás. Hanem a jelen helyzetünkben ez ránk nézve igen nagy baj lehet. Apám ugyebár írt önnek levelet?

— Kettőt is.

— Azt írta ugyebár, hogy ő nem képes a kormánybiztos fölszólítását teljesíteni. Nincs elkészülve arra, hogy négyezer vendéget ellásson; még kevésbé érzi magát alkalmasnak arra, hogy a gargóvári nemzetőrök zászlóalját vezesse, mert sohasem volt katona, mert beteges.

— Ilyenformát írt.

— No, lássa ön. Ez az ő régi szokása. Hogy a bajának csak egy részét adja elő: úgy, hogy aki a legjobb akaratral segíteni kívánt rajta, a bajának a nagyobb részén nem segített. Azt ő eltitkolta. Ha ön aszerint szíveskednék eljárni, ahogy ő kívánta, hát abból csak az lenne, hogy a kormánybiztos (főltéve, hogy az ön szíves közbenjárása teljes sikert aratna nála) azt mondaná, hogy no, hát jól van, ha nem láthat el a gróf négyezer embert, hát megyünk hozzá csak négyszázan. Ha egyszer aztán itt vannak: elmondanák az atyámnak, hogy hiszen nem szükséges neki a gargói nemzetőröket a táborba vezetni; elég, ha felfegyverzi őket, s aztán egyszer, lóra ülve, tart hozzájuk egy lelkesítő beszédet, átad nekik egy általam hímzendő zászlót. Ez is jó lesz. S ezt ki tagadhatná meg?

— Az igaz, hogy ezt nem lehetne megtagadni.

— Pedig ez az, amitől az atyám retteg. Nem beteg ő: el bírna viselni akárminő testi fáradoalmakat. De nem akar! Nem lehet neki. És ezt ő nem fogja önnek megmondani soha. Hogy ő nem akar részt venni ebben az egész mostani mozgalomban. Sem az egyik fél, sem a másik fél mellett. Hiszen azért hagytuk el Bécset. Mikor a fellázadt nép magához ragadta az uralmat, mikor ablakaink alatt végigrohantak egy vége-láthatatlan tömegben, előttünk addig soha nem hallott kiáltásokat hangoztatva: mi sietve hagytuk el a császárvárost, szökevényképpen, felkerestük ősi lakházunkat Magyarország egyik

legcsendesebb zugában. Azt hittük, itt békén meg fogunk húzódni, míg a zivatar valamerre feltisztul. Képtelenségnek hittük, hogy a válság ide is utánunk jöjjön. Hogy itt is utolérjen bennünket a kérdés: hová tartoztok? — Ez az, ami atyámat kétségbeejti, de amit kimondani nincs bizodalma senkihez. Nekem van: önnek megmondom. Ránk nézve egyenlő baj, ha négyezred magával jön ide vendégül a kormánybiztos, vagy ha negyvened magával jön, s atyámat nem ijeszti el az a gondolat jobban, hogy kezében a zászlóval rohanjon az ágyútűzbe, mint az, hogy a neve meg legyen említve a legegyszerűbb nemzetőri zászlószentelési ünnepélyen. Azért kérem önt, ne nyugodjék meg az ő levelében, tegyen többet érte, mint amennyit abban ő maga kért: vegye rá a kormánybiztos urat, hogy egyáltalában kerülje el megtisztelő látogatásával a mi szerény lakásunkat, s hagyjon nekünk minden tekintetben békét.

• Illavay nehéz feje nagy csóválásnak indult erre a szóra.

Pálma grófnő nem vette azt észre.

— Ha ön ezt nem viheti keresztül: akkor előre is megmondhatom önnek őszintén, ami következni fog. Atyám nem várja be itt a kormánybiztost. Hanem, ha erőszakolni fogják, hogy álljon párthoz, itt hagyja az országot, s elmegy Badenbe. Én pedig nem akarom azt, hogy ő ahhoz a táborhoz álljon, mely Magyarországgal ellenségül áll szemközt.

Illavay érdekelten kezdett nézni e hölgy arcára. Nem volt azon semmi verőfénye az indulatnak. Maga is vette észre, hogy félreértetett. Egyik ajkszeglete hideg mosolyra vonult el.

— Nagyon kérem önt, valami idétlen honleánykodást ne keressen ön szavaimban. Én nem rajongok magasabb eszméért. Belőlem csak az önérdek beszél. Én nem akarom, hogy az atyám bármely oldalra nézve is kompromittálva legyen. Ki tudja, hogy melyik fél marad győztes a végkimenetelnél? Az ellenpárton levőknek a birtokát az bizonyosan el fogja kobozni. Nekem pedig nincsen kedvem, mint a francia for-

radalom alatti emigránsnőknek, pénzért dolgozni a számkivetésben. Belőlem a józan önzés beszél.

Jobban le nem húthették volna Illavayt.

Ezt is észrevette a szép kísértet.

Jónak látta aztán egy kedélyes mosollyal bebizonyítani e földi eredetét. Az a mosoly jól illett halvány arcához.

— Ugyebár, sajtászerű ez? Énbőlölem nem szól más, mint az önzés, s öntől mégis azt kívánom, hogy tegyen meg értünk mindent, amire képes, akikhez önnek semmi oka sincs jóindulattal viseltetni. Ennek ön maga az oka. Önről azt mondja mindenki, hogy nagyon jó ember. S aki nagyon jó ember, az mindenkinek az adósa.

Illavay maga is elmosolyodott erre. Úgy látszik, hogy a comtesse-nek igaza van.

— Jól van — szólt fölkelve a helyéről. — Majd úgy járok el, hogy semmi baj ne legyen.

— Kérem, legyen ön még szíves leülni. Önhöz még egy másik levelet is írt az atyám.

— Igen, valami gyapjúszállítmányról, amit útközben lefoglaltak.

— Azt írta benne, hogy majd a többit elmondja élőszóval. De ő itt megint nem fog önnek mindent elmondani, túlságos óvakodásból. Annyit fog önnel közölni, hogy azokban a gyapjús zsákokban nem csupán gyapjú van, hanem a legelső zsákban van egy acélláda. Ezt mi nem hozhattuk magunkkal, amikor Bécsből menekültünk, mert a sorompóknál a felkelők mindenkit megmotoztak. Úgy jöttünk ki, mintha sétakocsizást tennénk. Ezt a ládát pedig egy bizományosunk társzekerével indítottuk útnak gyapjúszállítmány közé csomagolva, a háznagyunk felügyelete alatt, aki azt az egész úton kíséri. Ez jelenti most, hogy a gyapjúszállítmány az állam részére lefoglaltatott útközben. Már most azt tudatni fogja önnel az atyám, hogy abban a gyapjúszállítmányban van egy láda is, amit nekünk megkapnunk okvetlenül szükséges. De már azt, hogy mi van

abban a ládában, ismét nem fogja önnek egészen elmondani. Családi okiratok, nagybecsű szerződések. És ebből megint nagy baj lesz. Mert ha ön azzal a szóval reklamálja az elrejtett ládát, hogy abban írások vannak: a mai veszedelmes világban okvetlenül azt fogja rá mondani a kormánybiztos, hogy azok lehetnek valami államellenes iratok, amiket még inkább szükségesség megvizsgálni, s annyival bizonyosabban elviszi magával. Azért én megmondom önnek s kérem, hogy mondja meg az atyámnak, hogy tőlem hallotta ezt. Abban a ládában, a családi iratokon kívül, vannak még a családi gyémántjaink is, több mint félmillió becsértékben. Azért arra kérem önt, hogy beszéljen ön igen határozottan az atyámmal. Mondja meg neki, hogy mindent tud már. Követeljen tőle teljhatalmú megbízást a maga számára és kívánja átadni annak a ládának a kulcsát, hogy a kormánybiztos előtt felnyithassa azt, és megmutathassa annak a tartalmát. — Megbocsát ön, hogy ilyen őszintén fordultam önhöz. De hát azok, akiknek bajuk van, nem tehetnek egyebet, mint hogy azoknak a terhére váljanak, akiknek életfeladatuk a mások baján segíteni.

Ezzel ismét kezét nyújtá Illavaynak, s az a kis kéz most már nem volt olyan hideg: a szép kísértetet valami emberi melegség lehelte át.

Illavay utána nézett az eltávozonak, s úgy tetszett neki, mintha könnyebben érezné magát, mikor már nem áll vele szemközt, mikor nem hallja azt az álomországból jövő hangját.

AZ UTOLSÓ TEMETVÉNYI GRÓF

Mégis szép az az őszinteség, mondá magában Illavay, amíg a komornyik, kezében a kétágú gyertyatartóval, végigvezette a folyosókon a főúr alvószobájáig. — Nagyon szép és ritka adomány az az őszinteség. Más leány azt mondta volna: „Tegye meg ön ezt, meg amazt, fordítsa jóra, amit a vak sors elrontott, tegye lehetővé a lehetlent — *az én szép szemeimért!*” Ez fölöslegesnek talál minden cirógatást, csábítást; megmondja egyszerűen: „Önnek kötelessége minket a kellemetlen helyzetekből kiszabadítani, s ezért önnek nem jár semmi: nem, még csak egy álomlátás káprázata sem; ön tartozik ezzel, mivelhogy ön azon szerencsétlen teremtések egyike, akik „*jó emberek*”, s akik ennél fogva azzal a teherrel születtek a világra, hogy minden embernek adósai, akivel csak összetalálkoznak a föld kerekén, ezeknek meg kell tenni mindent, amit akárki kér tőlük; hogy hogyan teszik meg, az az ő gondjuk. Ha megteszik, az nem is érdem; ha nem teszik meg, az már gorbombaság. Más leány legalább mórlikázott volna előtte egy kicsit, s az most nagyon rosszul esett volna neki; ez egész hidegen megmondta a szemébe, hogy önzésből volt hozzá ily kiváltságos bizalommal, kér mindent, nem ígér semmit. Becsületes leány. Ennek a megbízásában el lehet járni.

A folyosók, előtornácok maguk is főúri fényűzést hirdetnek; azok a szarvasagancsok, amikre az elejtő vadász neve van felakasztva, nagyobb kincsbe kerülnek mintha aranyból volnának öntve. Nem vadaskert, hanem vadas ország termi azokat, s az őrző vadászcselédség száma egy kis zászlóalj

tesz ki. A márványlépcsők anyagáért drága utat kellett építeni a hegyek közé, s a freskó-tájképek a falakon nem ideális tájak másolatai, hanem megannyi uradalomnak a hosszú panorámája.

Minden tárgy arra van itt, hogy dicsekedjék.

Egy pipázóterembe érkezve, melynek összes groteszk bútorzata a furcsa pipaállvány összhangzó környezetét látszott képezni, a komornyik azt mondá a vendégnek, hogy tessék addig leülni, míg őexcellenciájánál bejelenti.

Kis idő múlva a komornyik kijött, s nagyon kérte az engedelmet, hogy őexcellenciája rögtön kijön, csak tessék néhány percig türelemmel lenni, míg átöltözik.

Azután egy kis idő múlva megint előjött, s azt mondá, hogy de bizony mégis jobb szeretné őexcellenciája, ha az olvasószobájába kegyeskednék befáradni.

Illavay hát bement hozzá. Észrevehető volt, hogy őexcellenciája valóban át akart öltözni, ott volt még a levetett fekete frakk, a hímzett csillaggal a mellén, hanem aztán fele úton megint mást gondolt, s ismét felvette a kurta otthonkáját.

Hát, mert mikor már fölvette a fekete frakkot, akkor látta meg a tükörből, hogy az sehogy sem illik össze a mostani ábrázatjával. Maga sem ismer magára a főúr. — Hova lett az a büszke alak, ki a bécsi császári várakban lekötelező mosolyával jobban bevilágította a termeket, mint valamennyi csillár? Fél fejvel magasabb volt a közönséges embereknél, s ezt tudta felhasználni arra, hogy akit nem akar meglátni, annak elnézzen a feje fölött. Most pedig úgy össze van esve. Három hete már, hogy nem borotválkozott. Amióta egy rettenetes októberi napon a saját kedvenc borbélyát látta az utcán a „Pöbel” élén deklamálni, kezében egy szerencsétlen főúr (a népharag áldozata) összetépett díszköntösének foszlányával, azóta nem ereszt borbélyt a torkához közel: maga pedig borotválkozni nem tud; annál fogva nem hasonlótlan egy gályarabhoz, aki a bagnóból szökött meg: az a flanelotthonka is

segít kiegészíteni a mintát. Ki keresné benne a tegnapelőtti Temetvényi Ferdinánd grófot, felséges névtársának aranykulcsos, aransarkantyús és aranygyapjús lovagját, a nagy Temetvényi család utolsó és legnagyobb férfiivadékát?

Szobája csupa könyvtár, félig felmetszett, de végig nem olvasott könyvek hevernek minden asztalán.

— Ezerr bocsánatot kérek uram! — szól a főúr a belépőhöz, olyan keményen berregetve az „r” betűt, mintha annak a kiejtésére egy egész óramű mozgásba hozatala volna szükséges. — Bocsánat, hogy ily derrangirrozottan fogadom. A szakállam egész erdő márr az ábrázatomon. Nincs, aki kiírtsa. Mindenféle borrbélynek nem adhatja az emberr oda az arrcáját, hogy lefarragja.

Ferenc kezdett szepegni. Ha ez most a felvett tárgy nyomán arra fog áttérni, hogy „hát az urat ki borotválja meg olyan szép simára?” — „Saját magam.” — „Nem borotválna meg engem is?” — S még majd azt is meg kell neki tenni.

De szerencsére más vadnyomot üldözött az eszmecker-készet.

— Az ember most igazán nem tudja, hogy kirre bizza rrá a torrkát? Megbomlott a világ rrendje. Éppen most olvasom a girrondisták történetét Lamarrtine-től. Szórul-szóra ugyanaz, ami nálunk történik. Olvasta ön márr?

— Nem olvastam még.

A nevezetes mű csak a múlt évben jelent meg (1847).

Akkor aztán felvette a gróf, és elkezdte magyarázni Ferencnek, hogy ez az eset, meg az az alak mennyire hasonlít ehhez a most történthez, meg ehhez a mostani alakhoz, s ennél fogva mennyire következik mindaz egymás után itt és most, ami ott és akkor történt. — A szemei egész rémlátásra voltak felnyílvá.

— De még à peu prrès, ugyanaz a név is. Tessék! Akkor Marrat, most pedig Madarrász. Pedig hát mit vétettek a girrondisták? Jó hazafiak voltak, de rossz rrevolúcionarriusok. Mind a guillotine alá kerültek. Még madame Rrroland is!

Madame Rroland! Urram. Ha ön is ismerné őtet! Ha hallaná velem vitatkozni, a szíve megrrendülne tőle.

— Madame Roland, akit kilencvenkettőben lefejeztek?

— Nem. Nem. Hanem a leányomat. Szakasztott madame Rroland! Nem az alakjára; de az egész szellemére nézve. Ugyan kérem, vigye el magával a Histoire des Girondins-t, és olvassa el, aztán mondja meg, hogy nincsen-e igazam.

— Elviszem, gróf úr, de nem azért, hogy én olvassam, hanem hogy a gróf ne olvassa. Más idő, más ország volt az. Nálunk nem terem meg sem a sansculotte, sem a chouan. A comtesse-szel egyébiránt már volt szerencsém találkozni és általa felvilágosíttatni az okok felől, amikért a gróf idehívott.

— Úgy? — mondá a főúr, összecukva a könyvet s aztán a két kezével a háta mögé téve azt, hogy az asztalpárkányon félig ráülhessen, mintha így bizonyosabb volna felőle, hogy az abban lakó rémszellemekek nem jöhetnek elő. — Tehát beszélt önnel a leányom? Mit beszélt?

— Legyen megnyugodva a gróf; mind olyan dolgokat, amikért nem kerülne a „jólléti bizottság” törvényszéke elé. Én hivatalos állásommal összeegyeztethetőnek vélem, hogy mindazokat elintézzem, amik a grófit nyugtalanítják — a saját felelősségemre.

— A saját felelősségérré! Úgy, hogy engemet azért senki kérdőre ne vonhasson?

— Egészen úgy. Megértettem a helyzetet. A grófnak nem szabad kompromittálva lenni sem az egyik, sem a másik félre nézve. Minden intézkedés az én terhemre fog esni. Csupán egyet kérek a gróftól. Ez tulajdonképpen nagyon sok. Azt, hogy amit én öntől hivatalos hatáskörömnél fogva követelek, azt haladéktalanul teljesítse.

— Írásbeli meghagyás folytán? — kérdé a skrupulózus főúr.

— Természetesen.

— De kitől van önnek viszont megbízása? A „honvédelmi bizottságtól”?

— Nem. A rendes előljáróságomtól, az alispántól és megyegyűléstől.

— De hát a kormánybiztos? Hisz az egy Henriot!

— Dehogyan Henriot! Jó, magunkforma táblabíró.

— Olvassa ön csak, hogy mit ír nekem?

— Tudom. Szeret nagy szavakat használni. Én értek a nyelven. Régi jó ismerősöm. Tengert kiált, s pohár vízzel is beéri. Csak nem kell vele disputálni. Majd elintézek én vele mindent.

Ebből a szavából is láthatni, hogy micsoda jámbor ember volt ez az Illavay: más azt mondta volna, hogy bizony ez fogas munka lesz: nagy fába vágjuk a fejszét; a fejemmel játszom! hogy annál becsebbé tegye a szolgálatát; ez meg igyekszik megkicsinyíteni a veszélyt, aminek a más kedvéért nekimegy.

— No, csak vigyázzon ön! Az ilyen idők kiforrtatják az embert a szokott jelleméből. Én láttam a borrbélyomat mint népszónokot! A borrbélyomat; aki excellenciás urak parrókáit szokta fodorrítani, s minden miniszternek az álla alá nyúlt. A barrikádon állt, és onnan olvasta fel a prroklamációt.

— Bocsásson meg, gróf úr; de az idővel gazdálkodnunk kell. Engedje meg, hogy itt az íróasztalhoz leüljek, s néhány szükséges rendeletet megírjak.

— Tessék.

— Legelőször is a grófnak egyet.

— Nekem-m-m? — szól a gróf, s mindjárt behúzta mind a két kezét a flanelldőkája hosszú ujjába.

— A grófnak van egy nagy fegyvertára.

— Egy kicsiny.

— Akár kicsiny, akár nagy, én azt lefoglalom.

A gróf felfortyant erre a szóra.

— De kérem! Azok nagyobbraest ereklyék. Régi kovás puskák, a francia háborúból, amikor az aryam saját zászlóalját állított ki.

— Azért megteszik azok a szolgálatot olyan helyen, ahol

szuronnyal és puskaaggal szokás dolgozni; — hanem ha a gróf a gargói nemzetőrök számára akarná azokat visszatartani.

— No, az kellene még! Mi jut eszébe a kormánybiztosnak? Hogy én vezessek egy paraszt nemzetőrökből álló zászlóalj a császáriak ellen. Aki sohasem voltam katona. Aztán olyan köszvény van a lábamban, hogy a szobában sem tudok bot nélkül járni. Meg ez az asztma! Hiszen hallhatja a szolgabíró úr a hangomon.

— Azért gondoltam, hogy sokkal jobb helyen lesz a gróf fegyvertára, ha azoknak a honvédújoncoknak a kezébe adatik, akiket ma küldtem fel a székvárosba, s akiknek most még csak kaszákat tudott az intendatura kiosztani.

— Ah! capisco! capisco! Most kezdem az urat érteni! Ha nem lesz fegyver, nem lesz nemzetőrség. Jól van, csak tessék megírni a rendeletet hozzám! Csak peremptorie! Minél erősebb hangon.

Most aztán már nem sántított a főúr, a hangján sem érzett az asztma. Félféjjel magasabb lett egyszerre.

Ferenc elkészült a rendelettel. Meg is pecsételte.

— Ezt tehát még az éjjel tessék foganatosíttatni. Én azalatt eléje sietek a kormánybiztosnak.

— Jól van, jól. Csak mondja meg neki — terjessze eléje: — hogy ne jöjjön hozzám négyezer emberrel, annyinak kenyeret sem tudok adni. Jöjjön kevesedmagával.

— Azt fogom neki mondani, hogy menjen másfelé, s éppen sehogy se jöjjön Gargóra.

— Úgy, úgy. Az úr okos ember. Vagy a leánnyommal beszélt? Ahán. — No az legjobb lesz, ha éppen nem jön ide — őexcellenciája: a tisztelt polgártárs.

— A gróf pedig oda fogja küldeni eléje a táborba azt a kenyér- és zabilletményt, amit a vendégei különben elfogyasztottak volna, háromnapig itt mulatás alatt.

— Miért ne? Szívesen. Hanem a szolgabíró úrnak határozott rendelete folytán.

— Már meg van írva. De most már a grófot kérem, hogy kegyeskedjék leülni az íróasztalánál és számomra megírni.

— Mit?

— Először is egy meghatalmazást — magyarul —, melyben fel vagyok szabadítva, hogy a gróf társzekerein levő lefoglalt gyapjús zsákokból egy elrejtett acélszekrényt kivehessek; azután egy meghagyást — németül — a szekeret kísérő udvarnoknak, hogy e szekrénykét nekem átadja.

— Szívesen. Szívesen. Egész ív papírra, ugyebár? Le is pecsételjem?

— Nem; hanem a pecsétet a neve után nyomja oda.

— Hisz ön mindig a neve elé nyomta a pecsétet.

— Mikor mint szolgabíró tettem; hivatalból.

— Ahán: értem. Sietek vele. Ennek még ma meg kell lenni.

S olyan elhatározottsággal ült neki a gróf az írásnak, mintha végrendeletét kellene megírnia.

— Ön tudja, hogy mi van abban a szekrényben? Nagybecsű családi . . .

— Gyémántok . . . sietett eléje vágni Ferenc, hogy a meghazudtolás kellemetlen funkcióját elhárítsa magáról.

A gróf fölugrott a székről, s karikára nyílt szemekkel meredt a vendégére.

— Hm. Hm? Ezt a leányomtól hallotta ön?

— Igen.

Erre a gróf rögtön elkezdett nem tudni írni. Panaszkodott a szemére, hogy a lámpásnál nem lát jól.

— Csak írja meg a gróf akárhogyan — sürgeté őt Illavay —, mert nekem még az éjjel nyomába kell jönnöm a gróf társzekerének, mielőtt ez a sztrencói erdőbe vándorol.

— De hát ön el akar bennünket hagyni. Azt nem engedhetem meg. Este érkezett vendéget nem szokás az én kapumon kiereszteni.

— Meg vagyok győződve a vendégszeretetéről, s háladatos leszek érte, de ma nem vehetem e szerencsét igénybe, mert

holnap reggelre már Laknón kell találkoznom a kormánybiztossal, ha azt nem akarom, hogy holnapután ide jöjjön négyszáz ezred magával.

Ez az okoskodás győzött. A gróf csak elővette az írásbeli tudományát, s megírta a keserves levelet.

— De legalább vacsorára csak itt marad ön?

— Köszönöm. Arra sincs időm. Aztán nem is szoktam.

— De hiszen ki vannak fáradva lovai.

— Friss fogat vár rám, s az útbiztossal az útban kell összelátkoznom, a hidakat kell rendbe hoznunk.

Tehát csak át kellett neki mégis adni a levelet.

— És most még egyet kérek.

— No?

— Annak a szekrénykének a kulcsát.

— A kulcsát? Mire lesz az jó?

— Arra, hogy ha a kormánybiztos követelni találja tőlem, mi van abban a szekrénykében, amit én az általa lefoglalt gyapjúzsákok közül kisajátítottam, felnyithassam azt és megmutathassam neki.

— Megmutatni? A kormánybiztosnak? — hebegé elszörnyedve a gróf, s még jobban összegörnyedt. — Ha az azt meglátja? A szekrény tartalmát.

— Biztosítom a grófot, hogy ha a kormánybiztos azt látja, hogy gyémántok vannak benne, azt fogja mondani: „Vidd innen, rá sem akarok nézni, add vissza annak, akié!”, de ha azt mondom neki, hogy iratok vannak benne, akkor azt mondja, hogy „De már azok velem jönnek, hátha államtitkok.” S akkor aztán nem tudom, hova kerül az ön szekrénye? Ha a kulcsot nem kapom meg, kénytelen leszek azt feltörni.

A grófnak izzadni kezdett a homloka. Ez ugyan kemény ember! De rá van szorulva, s kénytelen rábízni magát. Hát Isten neki.

Lekapcsolta óraláncáról a kis acélkulcsot, s aztán még meg

is magyarázta Illavaynak, hogy a pántolózárt (Vexierschloss) micsoda mesterséggel kell vele felnyitni. Azzal Illavay nem időzött tovább, sietett le a kocsijához; a hajdújának megmondta, hová tartsanak, a felvonóhíd lecsörömpölt előttük, a kocsija a hegyi út kanyarulatában eltűnt.

A gróf nem várhatta, míg a teánál találkozik a leányával; maga sietett őt a szobájában fölkeresni.

— No, te szépen elárultál bennünket ennek az embernek — szólt hozzá szemrehányólag.

— Te magad hivattad őt ide.

— De nem azért, hogy mindent megtudjon.

— Anélkül nem segíthet rajtunk. Valakiben kell bízunk.

— De nem a legelső akárcikiben, aki elének jön. Hogy merted ez emberre rábízni magadat? Ha Lavatert tanulmányoztad volna! Olyan tekintete van, mint egy rablónak.

— Tíz lépésnyire sugárzik róla a becsületesség.

— Valóságos Danton-pofa. Nézd meg csak az új Plutarchban az arcképét, s hasonlítsd ezzel össze. Az a protuberáns szemöldökcsont, azok a kiülő dombok a homlokon; az a kegyetlen, vérszomjat eláruló száj. Csupa furfang, gyanakodás az egész ember. Itt sem akart maradni vacsorára, Tán nem találtam ki, hogy miért? Abban a tudatban, hogy kezében vannak a fejünk, félt, hogy megtaláljuk őt itt mérgezni. Kezébe adta a fejünket. Hisz az én szürke fejemért már nem kár. Érett gyümölcs. De ha ezt a te szép fejedet nézem. S aztán arra gondolok, hogy madame Roland feje hogy hullott alá a kosárba!

Az öreg nemes szemében valósággal könny ragyogott.

Pálma pedig elmosolyodott rá.

— De hát mi baja volna neki a mi fejünkkel?

— Azt te nem érted. Ahhoz te nagyon ártatlan vagy. Csak a gyémántokról ne szóltál volna neki. Mit gondolsz? Mibe kerül ennek ránk mutatni, hogy arisztokraták vagyunk, s aztán ránk fogni, hogy hazaárulók vagyunk. Csak egy szóba

kerül, s akkor az elítélt kincseiben a feladó osztozik. Ezt így tették a jakobinusok is.

— Ah, ne mondd tovább! Hála Istennek, hogy én nem olvastam se Lavateredet, se a Girondistáidat! Énnekem az első tekintet óta olyan bizalmam van ez emberhez, hogy nemcsak a gyémántjainkat, de még az álmomat is rá merném bízni.

A főnemes szomorúan ingatta a fejét, odahajolva leánya fölé, a könnycsepp odahullott annak búzakalászszín hajára; suttogva fogta két keze közé azt a fejet:

— Lamballe hercegnőnek is így omlott a haja a vállára — amíg volt neki vália

Az útibiztos ugyan nem várt a szolgabíróra a keresztútnál; azt izente, hogy ő se nem bagoly, se nem denevér, se nem bakter, hogy éjszaka járjon utakat, hidakat vizsgálni; holnap is nap lesz, majd compareál reggel. Illavay nem káromkodott; belátta, hogy az útibiztosnak egészen igaza van: öreg, köhögős az ember, meghúthatná magát a deres őszi éjszakán; az is igaz, hogy a „diurnum” neve „napidíj” — ha éjjel is kellene érte szolgálni, akkor diurnum-nocturnum volna; csak magára vette azt a munkát is: a szolgabíró ezermester. Összeszedett valami tizenhat fejszés embert, szekérre rakta őket, s megindult maga az utat megvizsgálni, amelyiken Gorombolyi dandárjának végig kell vonulnia.

Az út a hegyek között hol felhág, hol alászáll; nem megy az másképp ebben a görbe országban; a völgyben hidak is vannak, kisebbek, nagyobbak, hegyi patakok fölé építve; azok bizony fából vannak, s megesik rajtuk, hogy egy-egy gerendájuk korhadt; de abban nem az útibiztos a hibás, hanem a szú, hogy minek örölte meg. Ahelyett aztán másikat kell oda hevínyészni: kiadja az erdő. Egypár fejszés ember hátra marad, s reggelig ki lesz pótolva a hiba.

A vármegye csinált útja az egész karannói völgyet úgy osztja kétfelé, hogy a legigazságosabban az egyik oldalát a Temetvényi grófok, a másikat az Opatovszkyak uradalmi határozzák meg. Itt nincs több földesúr ennél a kettőnél — napi és éjszakai járóra. Az egyik uradalomnak a szélét az óriási vadaskert sodronnyal befönt palánkozata jelöli meg: ez a Temet-

vényieké, az áttelleni erdős hegyhát az Opatovszkyaké. Ennek a vadaskertjével újabb időben felhagytak; a szarvasokat, vadkanokat kipusztították, amikéért az öreg Opatovszkynak, csak a parasztok vetéseiben tett kártételek címe alatt, évenként negyven-ötvenezer forintot kellett fizetni. Drága vadpecsenye volt! Most ahelyett fűrészmalomok dolgozzák fel az erdőt, hamuzsír főző telepek ritkítják a hozzájárulhatlan vadonrészt. A laposok irtványain pedig majorságok települtek le. A makkot szelíd sertécsordák legelik fel, s a szarvascsordák helyén birkanyáj legelész. Mindezek Illavay Ferenc gondnoksága alatt változtak már meg ekképp.

Az országot a mély völgyből a hegygerincre kígyózik föl, s ott azután egy darabon a hegyoldalba vágva vonul tovább; egyik oldalán a meredek sziklafal, másikon egy szédületes lejtő, telenöve bozóttal; galagonya, som, veresgyűrű összegubacolva tarkállik, mint egy csodaszőnyeg végig az egész völgyvágányban; az őszi dér varázsecsetjétől sárgára, pirosra, lilaszínre festve, közte a rikító zöld borókacserje. Út nem vezet e völgybe sehonnan; rókának, vadkannak való menedék az. Az út közelében az Opatovszky részén látszik az utolsó irtás. Egy-egy óriási szálfá még ott van hagyva mutatónak, szerte szét töveikből kiforgatott tuskók hevernek, amiket feldarabolni nem érte volna meg a napszámot. Egy hosszú sor ölekbe rakott keményfa áll, mint megannyi sánc az út mellett, a magasra felnőtt virnác és páfrány bizonyítja, hogy régen ott állhat.

Ezen a helyen van egy kőhíd. Arra szolgál, hogy a bércek közül lerohanó záporáradatot keresztülbocsássa. Az idén egészen benötte e hegyi árnak még a medrét is az iszalag; jelétül, hogy itt nem volt felhőszakadás a nyáron.

Ez volt az utolsó híd, amit még meg kellett vizsgálni. Itt már nem volt több embere Illavaynak háromnál. Azok közül egynek volt fejszéje, a másiknak kötőző vasrúdja, a harmadiknál volt a fáklya. Azonkívül volt a hajdú, rendes fegyverrel, neki magának is volt duplapuskája.

A kőhídnál leszálltak. Felül minden rendben volt, de alulról is meg kellett győződni, hogy alól a hidbolthajtásokon nincs-e valami hiba, nem kell-e annak is valami *apostol*.

Elöl ment a fáklyás ember, utána a hajdú a puskával, nyomukban a két munkás. Jó volt az óvatosság, ilyen helyeken dúvadak is tartózkodnak.

— Hahó! Ki az? — kiáltá el magát a fáklyavivő.

— Add meg magad! — rivallt a hajdú.

— Mi van odalenn? — kérde a szolgabíró.

— Egy embert találtunk itt.

— Hozzátok fel!

Drótostót vala. Öles, izmos férfi. Viselete olyan, mint a többieké; ez nem változik a divattal. Hosszú, összecsapzott haja a vállait verte, s elöl a szeméig lógott, egész arca borotválva volt, mint fajtájáé szokott lenni, jó borostásan. A hajdú a nyakát fogta, a két munkás a két kezét, úgy hozták elé a híd alól. Az ember úgy tett, mintha részeg volna. Tartani kellett, el ne dőljön.

— Mit csinálsz ott a híd alatt?

Felelet helyett elkezdett az ember dalolni.

Hiszen megteszi azt a tót, hogy dalol, mikor jól be van pálinkázva, hanem ennek a dalra fakadása gyanús volt.

Amint rákezdte a nótáját, azon hasábfá-rakások mögött valami halk recsegés lett hallható, mintha emberek osonnának el a tar gally között.

— Mi zörög ott? Felelj! — kiálta a drótosra a szolgabíró.

Arra az abba hagyta a dalolást, s együgyű meghunyászkodással, a félvállára húzva a fejét, mondá nevetve:

— Hát bizonyosan disznók . . . s rögtön talált is egy ahhoz való nótát, torkaszakadtából üvöltve: „Hej szvinya, szvinya! Dobre varuj doma!” („Hej disznó, disznó! Jóra várnak ott-hon!”)

Illavay kilőtte a puskája egyik csövét az ölfák felé: arra aztán sebes rohanássá vált az előbbi zörej, mintha öt-hat ember

menekülne a bozótba. Oda utánuk menni nem lett volna okos gondolat.

— Vizsgáljátok meg ennek az embernek a szeredását, meg a többi moryóit.

Legelőször is egy nagy éles kés került elő belőle.

— Mire való ez a nagy kés?

— Hát csak bizony szalonnát enni.

Azután a mesterségéhez való mindenféle szerszámok között találtak egy csomó tolvajkulcsot.

— Hát ezekkel mit szoktál enni?

— Csak biz ez olyan bolondság, cifraság, hogy zörögjön, mikor az ember táncol. Tót embernek nincsen sarkantyúja.

Azután a batyuból előkerült egy felmetszetlen kenyér. A hajdú azt súlyosabbnak találta, mint amilyen a közönséges kenyér szokott lenni, s felmetszette az öreg késsel. Hát abból meg előkerült egy kétcsövű pisztoly.

— Furcsa bestecket hord ez magával! Hát ez meg tán kenyérenni való? Hozzátok csak ide azt a fáklyát, hadd nézek a szeme közé!

Az egyik munkás odavilágított a drótos arcába a fáklyával.

Arra egyszerre kiáltott fel a szolgabíró is, meg a hajdú is:

— Ohó! Hisz ez Zsiborák!

A fogva tartott mérgesen dobbantott a lábával, s dacosan fölvetette a fejét.

— No hát: — Zsiborák!

— Te vagy az, zsvány! aki kétszer törtél ki már a börtönből; no most harmadszor, hogy a kezemre kerültél, fogadom, hogy nem illansz el egykönnyen. — Illavay e szóknál maga is mellen ragadta a drótost.

— Semmi zsvány! semmi megszöktél! — pattogott vissza Zsiborák. — Vagyok spión. Van nekem passzusom magyar generálistól.

— Miféle generálistól?

Zsiborák egy pillanat alatt kiszabadítá az egyik öklét a

fogva tartó munkás markaiból. A nyakán volt neki egy nagy flastrom, ami alatt valami undorító tályog látszott lenni, azt hirtelen lekapta onnan: — nem volt az alatt semmi daganat, hanem egy sokrét összegyúrt papír: „Itt van a generális paszsusa”, szót, odanyújtva azt a szolgabírónak; s azzal önkényt nyújtá a kiszabadított kezét a hajdú elé, ki hirtelen gúzsba facsarintá mind a kettőt.

— Majd mindjárt eleresztetek ti engem. Csak hadd olvassa a szolgabíró a generális levelét.

Csakugyan Gorombolyi kormánybiztostól volt menlevele Zsiboráknak, ki azt, mint általa megfogadott táborigénmet mindenkinek, halálbüntetés terhe alatt, védelmébe és oltalmába ajánlja.

— No ugye? — hencegett a drótos. — Ott van ugye? Majd ad nektek a generális azért, hogy a spióntját elfogjátok. Lesz nektek nemulass.

— Hát hiszen éppen oda készülünk hozzá. Téged is oda viszünk, Zsiborák, ne búsulj. — Motozzátok meg csak a cókómókjait.

A hajdúnak nagy gyakorlata volt már ebben. A magyarországi proletár nem sansculotte, hanem inkább tropdecuolotte, tele van rejtkezsebekkel: innen egy írószer, amonnan egy acélráspoly meg egy-egy bevarrt aranypézt kerül a holdfényre; utoljára a bocskort is lebontják, annak a kettéválasztható talpbőre meg egy egész archívum.

A szolgabíró átnézte a rejtkeükből előszedett iratokat.

— No Zsiborák, most már csakugyan engedelmet kell tőled kérnem, hogy ilyen civilfogságba juttatlak. Mert te a katonai bíróság elé tartozol. Derék spion vagy te. A magyar hadsereg állapotjait jegyezted fel. Tegyétek farkasgúzsba, aztán dobjátok fel a szekérbe.

Zsiborák káromkodni kezdett, míg János hajdú a fejére nem rántotta a szeredását; abba aztán kiabálhatott. Nagy hirtelen egy jó szívós bükkfa husángot vágta az útfélről, azt a fogoly-

nak a két térde, meg a két könyök hajlása között átdugták: ezt nevezik farkasgúzsna. Így aztán elért szépen a parasztszekér saroglyájában.

— Menjünk tovább — mondá Illavay, miután meggyőződött róla, hogy ennek a hídnak nincs semmi baja.

— Az ellenség kéme lesz ez — dörmögé János hajdú, mikor újra megindultak.

— Valami egyéb oka is lesz annak, hogy ez itt a híd alatt rejtőzött — mondá Illavay. — Azok, akiket a rakásfák mögül elriasztottunk, bizonyosan az ő cinkosai voltak.

A hold tele fényben ragyogott már az erdős hegyhátak fölött, a szalonkák húztak a légben, a szarvasok rigyeteése felelgetett egyik pagonyból a másikba egymásnak; csendes, hűs őszi éj volt.

Illavay egy kis időre elszunnyadt a kocsiban ülve, s azt álmodta, hogy megérkezett Dolnavárra. Nagy vendégsereg van a háznál. Mindenki szívesen üdvözlí. De hát a menyasszony hol van? Azt mondják, mindjárt eljón, itt van a benyílóban, öltözik. Szeretné már látni. Nyílik az ajtó, s kilép egy bájos, szép alak. Ejh, ez nem ő; ez csak a nyoszolyólyány. Megint jön más. Az meg még szebb. De az sem ő; az meg a másik nyoszolyólyány. No most jön már. Itt van a fehér ruhás menyasszony. Egyenesen vőlegénye felé tart. Magas, nyúlánk alak, búzakalászsínű hajfürtökkel, sötét sugár-szemöldökkel, liliomfehér arccal; szemei kékek-e vagy feketék? nem tudni, csak azt, hogy ragyognak, s őréa ragyognak . . . „Ejh, szertesét oszolj, bolond álom!”

Az volna szép, ha egy főszolgabíró, aki hatvanezer embernek parancsol, egy ilyen álomcsöcseléknek ne tudna parancsolni!

És ugyan jókor volt neki magát felébreszteni, mert éppen akkor jött a szekérével szembe egy másik jármű, amit nagy hiba lett volna álmos fővel elkerülni: egy gyapjús szekér.

— Hopp! Hó! Megállj! Ki népei vagytok?

A gyapjús szekér kociülésében ült egymás mellett egy

kifordított bundába burkolt, borotvált képű férfi, meg egy honvédfrajter, a szuronyos puská a térdé között. Maga a hienc fuvaros gyalog lépegetett a lovai mellett. Mindössze hárman voltak.

A szekeres hallatlanná tette a szót, mintha megsüketült volna, s tovább akart hajtani.

János hajdú aztán leugrott a kocsiülésből, s megfogta a nagy hienc lónak a zabláját.

— No hát, mi az? — kiálta akkor a borotvált képű mérgesen. — Ki állja el az embernek az útját?

— Valaki, akinek jussa van hozzá — szólt Illavay, leszállva a csészből s a társzekerhez közelítve.

— Megállj! Ne mozdulj! — Ordított akkor a katona, olyan hangon, mintha vártán állna, s neki fogta Illavaynak a puskát.

A hienc azonban megrántotta a könyökét.

— Sus ki, de ne lú! (Süsd ki, de ne lőjj!) Ez a pan szolgabíró. Nem látod a hajdút?

— Jó, hogy szólt kend — mondá a vitéz —, mert már elkezdtem lúni.

Illavay pedig hidegvérrel szólt oda neki:

— Ugyan, öcsém, nem szégyenled felém tartani azt a puskát, mikor tudod, hogy nincs rajta gyutacs?

— Hát már azt hogy tudja az úr? — Azzal szépen letette maga mellé az egész mangalétát.

A mai Werndl- és Snider-korszak emberének szükséges megmagyarázni, hogy mi volt az a gyutacs. — Ezt németül úgy hitták, hogy „Zünder”. Mikor a kovás szerszám helyébe feltalálták a vegytani gyutacsot, hát akkor ennek az alakja olyan volt, mintha egy vékony, lapos szalmaszálat csináltak volna lág vasból, a közé volt szorítva a robbanó anyag, azt dugták bele a puska lyukába, arra csapott rá a fegyver sárkánya, úgy sült el. Amint aztán a lökupak (kapszli) fel lett találva, az egész átmeneti korszakot a lomtárba dobták, ott hevert

évtizedekig, míg végre eljött az ideje, hogy 1848-ban a nemzet-
őrség fölfegyvereztessék: annak a számára aztán előkeresték a
fegyvertárból ezeket a gyutacsos puskákat. Jó fegyverek
voltak azok nagyon; csak hogy azt a bolondságot, amivel el
lehetett őket sütni, sehol e világon nem fabrikálta már senki.
Ilyen fegyverekkel kezdték meg a hadjáratot a mi „kortársaink”
 („őseid”, kegyes olvasó).

Imitt-amott támadt egy-egy kisvárosi gyógyszerész, aki
aztán hevenyében készített azokhoz való gyutacsot „robbanó
papíros”-ból, s ez is megtette a szolgálatot, de hogy Gorombolyi
úr fegyverei még enélkül egyáltalában szűkölködtek,
azt Illavay magából Zsiborák jegyzetéből olvasta.

— No, hát kik önök? Mi járatban vannak? Honnan jönnek?
És hová tartanak? Ilyen késő éjszakán.

A borotvált képű csak mindig nem akart még kijönni a
subájából: onnan felelgetett nagy szálkásan a kérdésre.

— Én magam Temetvényi Ferdinánd gróf úr öccsellen-
ciájának az udvarnagya vagyok. Gyapjút szállítok, mit a
kormánybiztos úr lefoglalt az állam számára. Az ő parancsára
kell azt a székvárosba vitetnem, hogy ott a hadi kasszából
fölvegyem az árát. Ez pedig itt mellettem a kormánybiztos úr
által mellém rendelt kíséret.

Az utolsó kérdésről azt hitte, hogy azt eleresztheti a füle
mellett.

— S miért járnak önök éjszaka?

— Azért, mert az egyik kerekünkről lepattant a keréktalp,
s amíg azt a kovács felvasalta, éjszaka lett.

— Miért nem maradtak ott abban a faluban, ahol a baj
érte éjszakára?

Ez a vallatás már kezdte bosszantani azt az urat.

— Ejh! Hisz ezeket a gyapjús zsákokat csak nem rabolja el
senki a szeketünkről.

— De hátha egyéb is van ezekben, mint gyapjút?

Már erre a kérdésre, mint a rókakeresztelte tuskésborz,

bontakozott ki egyszerre a kifordított bundából a feleselő, s nagyot bámult a szolgabíróra.

— Hozza kend ide azt a fáklyát! — kiálta Illavay, a hátul jövő szekér felé, mely azalatt szintén odaérkezett, úgy, hogy a három kocsi egymás sorjában elzárta az országutat.

A fáklya aztán elég világot adott, hogy annál egy levelet el lehessen olvasni.

— Itt van egy levél a gróftól az udvarnagy úrhoz.

Az az úr elolvasta azt. Nem tetszett neki.

— Hát mit tetszik akarni?

— Ott van a levélben.

— Itt az út közepén?

— Ibi, ubi. Az én felhatalmazásom így szól.

— De ezt a szállítmányt lefoglalta a kormánybiztos.

— Csak a gyapjút; de nem ami a gyapjú között van.

— De az van kimondva, hogy halál fia, aki hozzá mer nyúlni.

— No, hát én éppen annak a fia vagyok, s majd hozzányúlok.

Az udvarnagy a katonát taszította most oldalba:

— Protestáljon az ellen kegyelmed!

— Mi a ménkút csináljak?

— Emeljen szót.

— A puskám boldog végével talán?

— No, hát én protestálok! Ez itt mind államvagyon. Ezért én felelős vagyok a kormánybiztosnak az életemmel, a fejemmel. Én nem engedek a zsákokhoz hozzányúlni.

Illavay agyában egy gondolat villant meg.

Odaszólt csendesen a fejszés emberhez, aki a megkötözött Zsiborákot őrizte.

— Húzza le kend a jámbor fejéről azt a szeredást; meg ne fulladjon alatta.

— Dejszen másutt kell ennek megfulladni — tréfált vissza a paraszt.

Akkor aztán az udvarnagyhoz fordult Illavay:

— Ha még egy szót mer ön szólni, önt is odaköttem a mellé a másik ember mellé.

— Hüh! — szörnyedt fel egyszerre az udvarnagy, amint a háta mögé tekintve a gúzsba kötött embert meglátta. A többiek azt hitték, hogy az alaktól ijedt meg, s a hasonlónvá tétel fenyegetésétől; csak Illavaynak az éles szemei vették észre, hogy ez az ember annak a fogolynak az *arcától* rémült meg olyan nagyon.

S attól a perctől fogva aztán az udvarnagy igen alázatos lett. Az álla fázott, a homloka meg izzadt. Iparkodott kitüntetni készséges serénykedését a haraszások leemelgetésénél; ő maga mutatta meg, hogy melyik rejti magában a keresett acélszekrényt, s folyvást méltóságos úrnak nevezte a szolgabíró.

A kísérő honvéd pedig azalatt leheveredett az útfélen a fűbe, az üres puskája mellé, s elkezdett cifrán füttyörészni, a szép fiastyúkra bámulva az égen, s nem gondolt semmiire, ami körülötte történik a világon, hogy most ő először és utoljára életében lovagolt egy félmillió forintos paripán; hogy csak egy hajszálon múlt, hogy ezért a lovaglásért most elvágott nyakkal nem fekszik az útfélen, s hogy azt a levágott nyakat holnap vagy holnapután megint megkaphatja.

Mikor a szekrénykére rátaláltak: azt Illavay átvette, s bezárta a saját kocsiládájába. Az udvarnagynak adott róla néhány sort, hogy sértetlenül vette azt át. A ládikó le volt pecsételve a gróf címerével.

— Most ön mehet a gyapjúval a székvárosba. Katonai kíséretre nincs már szükség.

— Nincs

— Ön pedig, vitéz úr, fel fog ülni ide a szekérre, az elfogott kém mellé, s vigyáz rá, hogy meg ne szökjék, visszaviszi őt a táborba, az őrnagy úrnak átadja, bejelentve, hogy a szolgabíró fogta el; aki rögtön meg fog érkezni. Addig őriztesse jól, mert nagyon veszedelmes ember.

Nagyobb elővigyázatból azonban még a két parasztot is odaültette a szekérre.

Azzal aztán a maga kocsiját a válaszútnál a kenyérszállítással megbízott helységek felé fordíttatá, hogy holnap délig minden rendben legyen, valami hiba ne maradjon. Mert a dicsőséghez, ahhoz van osztozó elég; de ami hiba történik valahol az országban, annak nem akad gazdája: az mind a szolgabíróé.

A HADVEZETŐ

A sokat emlegetett kormánybiztos, aki rettegést küldöz maga elé szerteszéjjel, végre megérkezett Bardócra, ahová Illavayt odarendelte. Ő érkezett meg hamarább: ami azt bizonyítja, hogy a dandárjának az előcsapatja élén szokott járni, ami elég rendkívüliség egy hadvezetőtől. — De hát mi sem mondtuk sehol, hogy Gorombolyi nem rendkívüli ember. Maga az alakja is feltűnő, egyike a legszebb daliáknak, akiket valaha láttunk az életben; achillesi alak, a fiatalság hamvával arcán, hangja, mint az érc; trombita, ha kiabál; gordonka, ha lassan beszél; csengettyű, ha kacag. Aztán volt az már minden, ami magyar emberből huszonzét éves koráig kitelik: Bécsben gárdista a király mellett, itthon alispán egy félig tót, de egészen magyar vármegyében, ennél fogva ért a kardforgatáshoz és az adminisztrációhoz, s ha az elsőhöz ért, akkor okvetlenül a hadviseléshez is ért; ha a másodikhoz ért, akkor bizonyosan a hadi organizációt is érti. És úgy is lett. Úgyes, merész, hihetetlen hadműveletekkel lepte meg a világot, s különösen a régi-módi tábornokokat, akik ezt nem tudták utánacsinalni. Ez maga csinálta magának a hadseregét, maga fölfegyverezte, éllemezte, haditervét keresztül is vitte, senkitől se kérdezte meg: hogyan?

Hanem amihez még mindezeknél is jobban értett, az volt a „nagyokat mondás”. A nagy tetteket szerette százszorozott kiadásban előadni. *Szavaiban* utolérte a Csimborasszót, ámbár a *tettei* is megfeleltek egy becsületes magyar Mátrának.

Mind igaz, járandó pénz volt az ő szava, csakhogy előbb

devalválni kellett, mint a bankócédulát, váltóra, skála szerint.

Alattvalói tűzbe-vízbe mennek vele; hanem mikor kiabál, akkor rettegnek tőle, hogy mindjárt megeszi őket; — amíg ki nem tanulják, hogy mindez csak retorikai forma: hipotypozis; a retorikai hajlam általános nemzeti jellemvonás nálunk, mint a németnél a „Gemüt”, a franciánál az „esprit”.

A megérkezéskor már azért is dühös, hogy még nincs itt a szolgabíró.

— Elaludt a lajhár! Tudom bizonyosan. Még most frizíroztatja a haját. Neki kellene itt várni engem, a két hátulsó lábán állva s tartani a rapportot a fogai között, s most én várok órá. Vasra veretem! Hol van a szalmakomisszárius? (Ez volt a díszneve az éllemezési biztosnak.)

Az alig mert előkerülni.

— Hát meghozták a kenyeret? Mennyit? Négyezer résztletet! Hát a többi? Hogy nincs több? Negyvenezer helyett négyezeret! Megeszem azt a szolgabírót magát! Harminchatezer darabra rágom legott. Hát azok a parasztok mit hoznak ott?

Zsiborák kísérői voltak.

Gorombolyi ráismert a maga emberére, akit megkötözve hoztak eléje.

— Hát ezt ki küldte vissza nekem, megkötözve?

Mondták neki, hogy a szolgabíró.

— Az én táborigémemet elfogatni és megkötöztetni. Hisz ez háromemeletes perduellio. Beszélj, te szent Lázár katonája!

Zsiborák térdre esett előtte, s keserves zokogással panaszlá, hogy micsoda méltatlanság történt vele; a szolgabíró hogy vette el a generális úr passzusát erővel tőle, s aztán farkasgúzsba kötteté.

— Bocsássátok szabadon! — kiabált Gorombolyi, szóhoz sem engedve jutni a parasztokat. — Haditörvényszék elé állítatom azt a szolgabírót! — Elküldöm Komáromba!

— Ki kísérte idáig az én emberemet? — Elő kell hozni azt a derest.

A „deres” szóra egyik paraszt sem akart tudni semmit a kísérettételről, hanem a katonát tolták előre, hogy ez kísérte.

— Hát te hogy kerülsz vissza? Akinek a gyapjús szekeret kellene kísérned?

Az aztán elmondta, hogy mi történt vele, meg a gyapjús szekérrel, aztán meg valami szekrényel, ami a között volt.

Gorombolyi tombolt haragjában.

— Nem! Ilyet még a mammutok sem hallottak. Hol van egy nagy szál fenyőfa hirtelen? Hadd akasztatom rá azt a szolgabíró, valamennyi szolgabíró, táblabíró példájára. Ide a piac közepére a szent Nepomuk mellé kell felállítani azt az akasztófát! A vérevel akarok írni tinta helyett! Hol a hadbíró? Híjja össze a haditörvényszéket.

Éppen erre a szóra gördült be Illavay kocsija a bíróság udvarára, amelynek tornácáról osztá az őrnagy haragos intézkedéseit.

Gorombolyi ráismert. Régi jó pajtások voltak.

— Nem bánom! Ha az édesapám legkedvesebb fia volna is s apja, anyja, öreganyja, kilenc neveletlen árvája itt könyörögne is a lábam előtt; nem kegyelmezek neki.

Ezalatt Illavay szép csendesen felballagott az öt lépcsőfokon a tornácra.

— Szolgabíró úr! — kiálta rá Gorombolyi, kezével kardmarkolatára csapva. — Álljon meg ott! Ön a haditörvényszék elé fog állni, aztán majd válogathat belőle, hogy melyik jobb: a lőpor és golyó-e vagy a köteles leánya?

Amire azt mondta neki Illavay nagy nyugodtan:

— Hagyd el, pajtás; hiszen magam is azzal kereskedem.

— Itt nem vagyunk „pajtás”, hanem bíró és delikvens. Kaptam az úr a levelemet?

— Ugyan kaptam, s nagy hálára vagyok érte lekötelezve.

— Hálára-e? — Ez a nem várt szó megakasztá az őrnagyot.

— Hát persze. Tudod éppen indulóban voltam az eljegy-

zésemre, amint az arámtól kapok egy levelet, hogy nem kellek már, van már másik, mehetek már zabot hegyezni Liptóba! Akkor jön a te leveled, amiben azt ígéred, hogy főbe lövetsz. De olyan jót nevettem rajta, egészen felvidítottál vele.

Gorombolyi mérgesen vágta a sipkáját az asztalra.

— Hogy lapítanám ki a görbe vármegyédet egy sodrófával egyenesre. Már látott az aztékek óta valaki ilyen infámiát! Már meg egy ilyen szolgabíró-t dobnak az utamba, akit éppen most hagy a faképnél a mátkája, s ez most azt a nemét az öngyilkosságnak találja fel, hogy a kút helyett az én torkomba ugrik bele.

— Bele is ugrom én, ha nagyon lármázol.

Gorombolyi észrevette, hogy ezt a rendes megrohanással nem lehet bevenni.

— No, jól van, hát tessék bejönni velem a szobába, szolgabíró úr, majd ott beszélünk csendesen.

Még mindig nem akart vele per tu beszélni.

A hadbíró is megjelent azalatt.

— Üljön össze a haditörvényszék azonnal. Illavay szolgabíró ügye fog tárgyalatni — mondá most már csendes hangon, de azért elég hallhatólag az őrnagy. — Tessék besétálni, szolgabíró úr! Az a fráter menjen a profoszhoz! Két legény töltött puskával álljon ide az ajtóhoz. — Tessék helyet foglalni ott a kanapén.

Illavay nem kínáltatta magát kétszer, végigheveredett a bőrpamlagon egész kényelemmel, míg az őrnagy az asztalnak támaszkodva, összefont karokkal állt előtte.

— Tehát legelőször is, van önnek valami előadni való oka, amiért nekem negyvenezer adag kenyér helyett csak négyezeret küldött?

— Harminchárom okom van. Az egyik az, hogy nincs több.

— Ez nem ok! Az ön kötelessége azt előteremteni akárhonnán: kiszedetni az ostyát a szentségtartóból s abból süttetni kenyeret! De a katona kenyérének meg kell lenni.

— A másik okom pedig, hogy elég az a kenyér, amit küldtem, a te hadcsapatodnak.

— Menkút! Hát Jézus Krisztus vagyok én, hogy hat árpa-kenyérrel megvendégeljek négyezeröttszáz embert?

— De hiszen nincs neked négyezeröttszáz embered, hanem van csak száznegyven huszáród, kétszázhatvan puskás honvéded, meg két ágyúd, három- és hatfontosak, a hozzávaló tűzrékkel.

— Ejh, de akkurátusan tudja! Hát a négyezer nemzetőr: az kutya?

— Az a bocskoros, kaszás nép? Hisz az nem háborúba vinni való tömeg. Mit hordod azt magaddal? Ismerem a fajtáját. Az még ha a radnai búcsúban elsütik a mozsarat, annak a hangjára is szétszalad. De még nagyobb baj az, hogy négy mértföldnyi kerületben föleszi körülötted, ami csak ennivaló van, s kiéheztet a magad táborában; azt jobb lesz, ha innen szépen hazaereszted.

— De ne tartson ön nekem prelekciókat a stratégiából.

Mit ért ahhoz egy szolgabíró? Ez nem kompetus, hanem hadjárat.

— Tudom. Tudom. Megtette az a maga hatását, hogy te egy úgynevezett dandárral nyomultál előre a hegyek közül. Emiatt az ellenfél az ellensúlyozás végett ugyanolyan számerejű haderőt volt kénytelen előretolni, s gyöngítette vele a derékhadát. Ez már megtörtént. A te manővered teljes sikert aratott.

— Köszönöm az elismerést, le vagyok madzagolva egészen.

— Most már hát a kaszásaidat hazaeresztheted, s nem kell nekik negyvenezer adag kenyér.

— De úgy beszél, mintha ő volna a főhadvezér.

— Egészen úgy beszélék. Olvasd csak ezt a pozsonyi hírlapot, amiben a fővezér meghagyja minden dandárparancsnoknak, hogy a nem rendes szolgálatra vállalkozott nemzetőrségét és a népfölkelési tömegeket azonnal eresszék haza.

Ez a schwechati tapasztalat corollariuma. Nesze, olvasd el, ha még nem kaptad.

Gorombolyi csakugyan nem kapta ezt még. A fogai közt mormogott valamit, amíg végigolvasta a rendeletet: „a patikáriusos” angyalát annak a fővezérnek. (Kémiával is foglalkozott valaha Görgey, azért hitták egymás között patikáriusnak.)

– No, hát ebben igazad van. Akarom mondani: igaza van a szolgabíró úrnak. Prófuntnak hát nem kell több, mint amennyit küldött. A kaszáhad mehet haza — krumplit zabálni. Sajnálom pedig, hogy egyszer legalább jól ki nem etethettem őket Gargóban a gróf nagylelkűségéből.

– Hiszen te magad sem fogsz Gargóra menni.

– De igenis el fogok menni, szolgabíró úr, ha mindjárt cigánygyerekek esnek is az égből! Micsoda? Tán járhatlanok az utak? Megnyúzatom az útbiztost, s belevarratom a bőrébe a szolgabírót.

Átlátta aztán hogy olyan nagyot talált mondani, hogy maga is kénytelen rajta nevetni. Illavay már csak utána nevetett.

– Először is azért nem fogsz odamenni, mert nincs neked ott semmi dolgod.

– Micsoda beszéd ez? Ezt én tudom jobban! Nekem a gargói nemzetőri zászlóaljzat a gróf vezénylete alatt magamhoz kellennem.

– Ez azonban nem létezik. Mert én tegnap a gróf egész fegyvertárát elvittem, s azt az újonc honvédcsapatnak adtam át, amit megtalálsz majd a székvárosban. Azt hiszem, hogy a honvédnek több szüksége van a puskára, mint a nemzetőrnek.

Ezt az állítást nem tudta Gorombolyi megcáfolni. Ahelyett talált ki mást, amivel haragja tüzének új fűtőszert adjon.

– Teljes számmal kiállítottátok az újoncokat?

– Kétszer annyit, mint amennyi ki volt vetve.

– Kutyakötelességték volt. Hanem azért mégis el fogok menni Gargóra, s a grófnak, ha másképp nem, egyes-egyedül

kell velem ellovagolni, mint nemzetőri őrnagynak egész Pozsonyig.

— Csakhogy az ellenfél előcsapatja már elállta az utadat Pozsony felé, s ez a másik ok, amiért Gargót ki kell kerülnöd.

— Ez százezer ok, hogy odamenjek! A maroknyi hadammal is, ha beveszem magam a szorosba, ki nem ver onnan tízezer cserepár.

— Csakhogy a puskáidhoz hiányzó gyutacsokat még most készíti a **-i gyógyszerész, akinek tegnap éjjel írtam evégett.

— Hát te azt hogy tudod, hogy nincsenek gyutacsaim?

— Többet is tudok én. Hisz én vagyok a járás rendőrsége.

— De az maga, hogy te „ezt” tudod, elég ok arra, hogy kihallgatás nélkül főbe lövessetek.

— Az az én dolgom. Arról ráérünk beszélni. Hanem maradjunk csak a te dolgoznál. Te nem gondolhatsz addig komoly csatározásra, amíg lőfegyvereid el nem sülnek. A főokot azonban, amiért nem fogod Gargót útba ejthetni, hanem a karannói völgyön át fogsz sietni a Vág felé, megtalálsz a kezekben levő hírlapnak hátulján, ahol olvashatsz öreg betűkkel a tudósítást, hogy a főhadiszállás elhagyta Pozsonyt, s áttevődött Győrbe, neked tehát, ha csatlakozni akarsz, most arra felé kell fordítanod a lovad fejét.

Gorombolyi a fogaival harapta le a csücskjét annak az átkozott újságnak.

Azután még nagyobb haraggal förmedt Illavayra, aki pedig a fejét sem emelte fel a pamlag kartámlányáról.

— Hát már ennek a szolgabírónak mindenben igaza legyen? Hát a tábori kémemet minek fogatta el az úr? minek küldte vissza? hogy merete megkötöztetni?

— A Zsiborákot?

— Bánom is én, mi a neve? De az én kémem!

— Először is, mert az egy országos zsvány.

— Hát talán azt hiszi az úr, hogy a tábori kém mestersé-

gére az esztergomi kanonokok közül szokták válogatni az embereket? Az úr ezzel nekem félnapi késedelmet okozott.

— Félnapi késedelmet? — kiálta Illavay, s most már felugrott ám a helyéből, s szembeszállt az őrnaggyal. — Talán csak nem bocsáttatta az úr szabadon az én foglyomat?

— De igenis, hogy szabadon bocsátottam.

— Akkor az úr a legnagyobb bolondságot követte el.

— Micsoda bolondságot?

— Azt, hogy már most nemcsak én tudom, hogy micsoda harcképessége van az úr dandárának, hanem holnap az ellenfél is tudni fogja.

A két férfi most már, egymáshoz értetve az orrát, mint két veszett oroszlán, ordított egymásra, s most már mind a kettő megurazta egymást, ami nálunk a legöregebb gorombaság.

Illavay aztán odatartá Gorombolyi elé a Zsiboráktól elvett titkos jegyzeteket.

— Nézz ide! Micsoda adatokat jegyzett fel a te drágalátos megbízottad. Ebből tudtam meg én is, hány igazi katonád, hány ágyúd van? Gyutacsod nincs. — Az ellenfeled kéme volt az, nem a tied!

— Hüh! — kiáltott Gorombolyi, nagyot ütve az öklével saját feje hátuljára, s azzal az ablakhoz rohant. — Fogjátok el azt a gézengúzt! Hozzátok vissza! Megállj, te *zsibenyica!*

De biz a *zsibenyica* már nem volt található sehol.

Most aztán elkeseredetten jött vissza Illavayhoz Gorombolyi.

— No *barátom* (!), most már hát te veress engem vasra és töress apróra; de olyan apróra, mint a mák. Ilyen bolond még nem történt velem soha.

— Megesett az ilyen Napóleonn is — vígasztalá őt Illavay. — Mégis jó, hogy félnapi késedelmet okoztam az elfogatásával. Azt hiszem azonban, hogy ennek a fickónak valami más járata is volt ezen a vidéken. Alighanem a gróf gyapjús szekerével volt valami terve.

— Úgy! Igaz! Még az a bűnöd hátra van! — szólt Gorom-

bolyi, kapva rajta, hogy mégis csak akad még a keze ügyébe valami, amivel ezt a gonosztevőt lesujthatja. — Hogy merted azt a szentségtörést elkövetni? Rátenni a kezedet egy gyapjús zsákra, ami az állam nevében van lefoglalva; ezért hatesztendei gályarabságra mégy!

Tudnivaló, hogy gályánk sincsen.

— Hát nem vettem én el azt, amit az állam lefoglalt: a gyapjút, hanem elvettem azt, amit a tulajdonosa reklamált, az eldugott szekrényt, amire általa fel voltam hatalmazva.

— Hol van az a szekrény?

— Itt van. A hajdúm ül rajta.

— Azt nekem látnom kell. Abban lehetnek államellenes iratok. Ezek a bécsi kamarilla tagjai így szövik, fonják a komplottjaik szálait. Tudnom kell, mi van abban a szekrényben?

— A Temetvényi család összes gyémántjai.

— Ki mondta? A gróf mondta? Nem igaz.

— A leánya mondta.

— Pálma mondta? Akkor igaz.

— Egyébiránt meggyőződhetel róla. Itt van nálam a szekrényke kulcsa. Behozhatod, felnyithatjuk.

— S odaadta neked a gróf a szekrénye kulcsát?

— Igen. Azt mondta, hogy a magyar kormánybiztos, ha meglátja, hogy gyémántok vannak aládában, azt fogja mondani: „Vidd innen, nem akarom őket látni”.

— Most kaptalak rajta az első hazugságon! Ezt nem a gróf mondta *neked*, hanem te mondtad a grófnak. Jól van öreg. Mindegy. Igazad van. Ha gyémántok vannak benne, látni sem akarom. Vidd el a grófnak. Ne szepegjen miattuk. Vigasztald meg, nem viszem el magammal a becses személyét lóháton. Maradjon veszteg. Csiszolgassa krétával az érdemrendeit. Szegény Pálma! — Sohasem fog férjhez menni. — Bolond az apja. — Bánja ördög! — No, ölelj meg hát szépen. — Mégiscsak jó pajtások maradunk. Ha nem te volnál te, most már lógnál! — Szervusz öreg! — Hát aztán igazán azt írta a menyasszonyod,

hogy maradj magadnak; van már más! — Eredeti dolog. — Hej, ha te azt tudnád, amit én tudok. No, eredd. Most olyan idő jár, amikor jó az embernek kosarat kapni a leánytól. Majd találkozunk még egyszer, — mikor én tábornok leszek, te meg miniszter. Ilyen emberekből lesznek azok, akiknek *otthon maradt* a szíve! Addió!

Azzal megölelte a pajtást és megcsókolta.

— Hanem aztán, szolgabíró úr, mindazokról, amiket itt most beszélünk, egy szót sem ám! Senkinek! Különben lőpor és golyó! Ha az édesapám legkedvesebb fia volna is az úr!

A mellékszobában pedig már végigülte a hosszú asztalt a haditörvényszék.

Hogy ne üljenek ott hiába, Gorombolyi odatett eléjük egy szép zöldmázás korsót.

— Itt van, fiúk, egy kis rozsólis, igyátok meg, aztán menjetek dolgoatokra.

Illavay haladéktalanul sietett Gargóra. Az ember félmilliót nem örömet hord magával, kivált ilyen zűrzavaros időben. Jól is tette, hogy úgy sietett. Temetvényi gróf egész éjjel nem aludt, attól rettegve, hogy hátha el találja őt árulni. Le sem feküdt; hanem útnak öltözve járt-kelt a szobájában, s tekinge-
tett ki az ablakán. Cselédei ki voltak állítva mindenfelé a messzelátó dombokra, hogy amint meglátják, hogy valahonnan lovascsapat közelít, tűzcsóvákka adjanak jelt. A befogott hintó ott állt az udvaron, akkor aztán el a világba!

Még a jövő éjjel sem feküdt volna le a gróf, ha Illavay meg nem érkezik. Az azonban pontosan megjött estére.

Nem telt bele huszonnégy óra, hogy elintézett minden félelmes ügyet. Nem jön ide a kormánybiztos, se négyezer emberrel, se egymagában, nem kell a grófnak a nemzetőrököt vezetni a háborúba. Elvonul az egész hadjárat más folyamok mellé; a Dunát, Tiszát fogja megfesteni a vér; a Vágnak nem jut belőle.

Aztán a drága szekrényke is megkerült. Ott áll már a gróf asztalán.

Pálma grófnő is ott volt a gróf olvasószobájában, nem történetesen került oda; együtt várták a krízis lefolyását, hogy adandó esetben együtt menekülhessenek. Most azután hogy a megoldás szerencsés véget ért, a grófnő el akart távozni a szobából, nehogy még *valaki* azt higgye, hogy ő meg akar köszönni valomit.

— Maradj, kérlek — szólt a gróf. — Felfogadtam, hogyha a

szekrény szerencsésen megkerül, a legszebbet belőle: nagyanyád gyűrűjét a stellával neked adom.

— Minek? Hát a többi, ha a tied, nem az enyém is?

— Azért, hogy viseld, e fogadásom emlékére. Egy másik gyűrűt a celli szűz szobrának ajánlottam fel; azt is elküldöm.

— Hát ráérünk arra. Bocsáss. Majd később.

Illavay értette a dolgot. Temetvényi még mindig gyanakodik, hogy vajon csakugyan benne vannak-e a gyémántjai abban a szekrényben; azért akarja fölnyitni valami ürügy alatt, a szolgabíró jelenlétében. Sietett rajta segíteni.

— Magam is szeretném, gróf úr, ha jelenlétemben nyitná fel a szekrényt, miután a kulcs nálam volt.

— No, nem azért, Isten őrizz! Nem mintha arra gondolnék. Mit képzelsz? Tudja, mit mondott önről a leányom?

— Atyám! — állítá meg a szót Pálma.

Illavay odatekintett a szép kísértetarcra; hát csakugyan beszélnek a fakó halandóról még azután is, hogy kihúzta a lábát az ajtón, ezek a felsőbb lények? És nézd, azon a fehér arcon valami gyöngye pír futott végig. Harag az talán?

— Nyissa fel gróf úr és nézze meg, hogy minden rendben van-e.

Maga ugyan kíváncsi sem volt rá.

Pedig a gróf elég nagylelkű volt egyenkint odarakni eléje az asztalra a felnyitott tokokat; magyarázva azoknak ragyogó tartalmát. Ő azalatt az asztalon heverő könyveket nézegette.

— No, de nézze ön ezt a solitaire-t. Ez a „Stella”. Egyike azoknak a gyémántoknak, amik névvel bírnak. Ez az, amit a leányomnak adni fogadkoztam.

Csakugyan gyönyörű briliánt volt, kivált annak a hófehér kéznek a legkisebbik ujjára húzva. Illavay nem bámulta meg sem a gyémántot, sem a kezét.

— Nem értek hozzá, gróf úr; én csak egy drágakövet ismerlek: a malomkövet.

A gróf megint gondolt valamit; mert nagyon mámmogott

a szájával. S Illavay megint kiolvasta a szeméből, hogy min töri a fejét. Azon, hogy vajon akkora szolgabíró-e ez a szolgabíró, hogy a tett szolgálatokért nem lehet neki semmiféle ajándékot adni; vagy pedig csak akkora szolgabíró, hogy elfér rajta egy emlékül adott —, teszem föl — egy melltű, brilliánt rózsával: megér nyolcszáz forintot. Hisz a szolgabírák szoktak sportulákkal is élni.

Kisegítette a grófot ebből a töprengésből.

— Már most hát én is kérek a gróftól tett szolgálataimért valami jutalmat.

— Ah, kérem, parancsoljon velem: nagyon örülni fogok rajta.

— Ajándékozza nekem a gróf, amit úgyis félig-meddig megígért már: a girondisták történetét.

A gróf zavarba látszott jönni.

Hanem Pálma elértett mindent.

— Úgy! Úgy! — szólt közbe, s két szeme világított, mintha tűz égne zöld tenger fenekén. — Vigye ön el magával. És a többi francia és angol forradalmi történeteket is mind: hiszen ezeknek a betege az atyám!

— Mind elviszem, grófnő, ha nekem adják.

— Azonnal! Azonnal! — S ő maga sietett összenyalábolni a sok becses művet, amik tele voltak az atyját üldöző kísérettel, s küldte le azokat a szolgabíró kocsijába.

— De csak nem akar ön most megint rögtön elhagyni bennünket — mondá a gróf. — Ön a múlt éjjelt az úton tölté. Meg kell pihennie. Mi nem ereszjtük el ma.

— Nagyon örömet itt maradnék, gróf úr, de sürgetős dolog van. Van egy szerencsétlen unokaöcsém, akinek én vagyok a gyámja.

— Tudom. Az utolsó Opatovszky. Az apja fia. Ismertem az apját. Az is örült volt.

— Ez most beállt honvédhuszárnak. Én tudom, hogy ott százféle bajba fogja keverni magát. Mielőtt odább vinnék,

okvetlenül beszélnem kell az ezredparancsnokával, aki alatt szolgálni fog; hogy legyenek rá tekintettel: nézzék el a hóbort-jait, ha valami kihágást követ el (azt pedig megteszi az első két nap alatt), ne büntessék a törvény szigora szerint. Hisz az a boldogtalan fiú képes lesz galibába keverni magát ott a táborban, amiért főbe lövik. Aztán testileg is gyöngé a fiú, előre kell róla gondoskodnom, hogy a hadjárat veszedelmeibe bele ne romoljon.

— De hát hisz ön azt holnap reggel is elvégezheti. Maradjon ma itt.

— Nagyon aggódok miatta; hogy máris elkéstem.

— Szólj neki Pálma te is!

— De csak menjen ön!

Ez volt Pálma mondása.

És ezért kezdte őt nagyon tisztelni Illavay.

Nem is időzött tovább, hanem ment.

— Tudod — szólta Temetvényi gróf a leányához, mikor Illavay eltávozott —; hogy ha azt a hóbortos Opatovszky fiút véletlenül valahol főbe lőnék, vagy valami táborhelyen felszedett hagymáz s más afféle a hús földbe vetne neki ágyat, hát akkor az a nagy uradalom, aminek határa mindenütt a mienket kíséri végtül végig, mind ezé a szolgabíróé lenne, aki most gyámja a fiúnak; s úgy fut megőrizni az életét.

Pálma nagy, sötét szemeivel atyjára bámult.

— Akkor „ez” egy véghetetlenül gazdag ember!

— Lesz az — valamikor.

— Nem; — most az!

P Á L M A

Hat éves koráig kényeztetett gyermek volt Pálma. Egyetlen leánya egy bálványimádó édesanyjának. Ő volt a bálvány. Hatesztendőskorában kapott egy mostohát, aki annak a másíknak egészen az ellenkezője lett. S az a különös benne, hogy ez a mostoha is ugyanaz volt, aki az előbbi: az a nő, aki őt világra hozta. Akkor született annak egy fia — s amint fiú volt a háznál, a leányból egyszerre mostohagyermek lett. Ez már életében meghalt, s látta az örökségét a kis öccsére átszállni: eleinte csak a gyöngédséget, a becézést, az éd-neveket, a csókakat, hogy egyéb is van még, azt nem is tudta. Alig is várták, hogy eltemethessék. Amint elérte a tizennégy évet, beküldték egy kolostorba. Ekkor már megtudott annyit, hogy neki fel kell venni a fátyolt, azért, hogy öccse mellett ne lássák. Pedig még szeretett volna a gyerek-álarcosbálokban táncolni. Az Orsolyaszüzek közé vétették föl. Ott azután tizenhat esztendőskoráig szoktatták a világról lemondás égi gyönyöreirehez. Akkor egy rossz napon a kis fivér a pónijával egy árkot átugratva, leesett fejtetőre, s kitorpte a nyakát. A Temetvényi családnak megint nem maradt több sarja, mint egy leány. Akkor azt megint felkeresték cellájában, levették vele a fátyolt, s visszavitték a családi palotába, ahol megtalálta a régi fényt, pompát, gazdagságot, s most már tudta, hogy ez mind az övé lesz.

Hanem az édesanyát nem találta meg többé.

Most is csak a mostoha volt otthon. Annak a szobái a megholt gyermek arcképeivel voltak tele, a kis fivér ruhái, játék-

szerei, könyvei heverték mindenütt, asztalon, üvegszekrényben, étagère-eken, azt siratta az anya, azért térdelt imazsámolyán: azt nem feledheté; a leányára pedig nem tudott visszaemlékezni. Pálma megtanulta magától, hogy a nagyúr és a szegény ember között nincs olyan nagy távolság, mint a nagyúr fia és leánya között.

Az az idő is eljött, amikor a leányt be kell vezetni a világba.

Egy udvari bál a kedvező alkalom, melynek meghívójára az udvarmesteri hivatal ezt írta fel „leányával együtt”.

Nagy gond az, az első bemutatás.

Minő szín fog illeni a leány arcához? Hogyan legyen a haja feldíszítve? Mennyire kell menni az egyszerűségnek, hogy az affektálnak ne láttassék? Mennyit kell elárulni a finom érzésből? Hol kell nyilvánítani a tudatlan ártatlanságot? Ilyenkor az anya szeme a legjobb tükör: az anya szava az orákulum.

Az anyának pompásan kell öltözve lenni, a leálynak szerényen, s valami megnevezhetlen választékosság által mégis a kettőnek harmóniában lenni.

Ekkor történt az először, hogy a grófné megmutatta leányának a gyémántjait. Az egész gyűjteményt. Azok között volt a mai estre kiválasztott azon nyakék is, mely huszonnégy solitaire-ből állt, miknek mindegyike ezer aranyat képviselt.

— Nézz ide — szólt a grófné leányához —: ez a te *szegénységed*.

Pálma nagyot bámult e szóra. Miért legyen ilyen a szegénység? S miért az „ő” szegénysége?

A grófné készen volt már a toaletjtével, csak a brilliant diadémot kellett még feltűzteni a hajába.

— Ebben van a te szegénységed — ismétlé a rejtélyes mondást, elzáratva a szekrényt, aminek kulcsát mindig a karperecén viselte. — Majd beszéllek veled „erről”, ha a hintóban ülünk.

Valóban arra elég idő volt ott. Máskor csak nem hí-

hatja oda a grófné a leányát, hogy „Gyere ide, beszélni akarok neked valamit”, de azalatt, míg az az ezerkétszáz hintó, sárkányfarkat formálva a Burg előtt, egyesével eljut a Batthyány lépcsőig, olyan szépen egymás mellett kell ülniök s hallgatni az egyiknek, amit a másik beszél.

— Azt mondtam, hogy ez a te szegénységed. Azért mondtam, hogy ne ámítsd magadat azzal, mintha a kis öcséd halálával valami nagy gazdagságot örököltél volna. A te helyzeted neve „ínség”. Rosszabb ínség, mint azé a varrónőé, aki boltról boltra jár munkát keresni ebben a téli időben. Ezt még nem tudja senki. Olyan a házunk, mint a láthatáron lemenő hold. Amíg csak egy csücskéje kiáll, addig mindig világít; és amellett folyvást megy lefelé. Csak akkor tudja meg mindenki, hogy lement, mikor már egészen sötét van. Akkor aztán csodálkozva kérdezi minden ember, hogyan történhetett ez? Az a fényes nagy hold, aki csak úgy szórta az egész világon szét az ezüstöt? — Öt vagy hat négyszög-mérföldre terjed a Temetvényi család birtoka: hogy enyészhetik ez el? Azt is elmondom neked. A két szomszéd uradalom, a mienk és az Opatovszkyaké, régen egy úré volt. Az a Rákóczi-had után kivándorolt, s birtokát a fiskus kétfelé osztotta; egyik fele jutott donatióba a Temetvényieknek, másik az Opatovszkyaknak. Ettől fogva ennek a két családnak a fejei folyvást versenyeztek egymással, majd lovag módra, majd bolond módra. Mindig azon törekedtek, hogy tegyenek túl egymáson. Az örökösödési háború alatt mind a kettő saját költségén lovasezredet állított ki, s azon volt, hogy az ő bandéristáinak a kacagánya cifrább legyen, mint a másiké. Ha az udvarhoz feljöttek, itt a paloták pompájával igyekeztek egymást fölülmúlni. Az Opatovszkyak a tömör, bizarr, keleties fényűzésben voltak utolérhetlenek, a Temetvényiek a művészetek pártolásában. Ha az egyiknek hírhedté lettek a lovas bravúrai, a másik éppen annyit beszéltetett az olasz festőiről, a francia kamaraénekeiseiről. Hajtóvadászataikon, amiket mérföldnyi területű vadaskertei-

ken rendeztek, a világ notabilitásai szoktak részt venni. Majd meglátod, ha egyszer lekerülsz Gargóvára, hogy ott van egy családi várlakuk a Temetvényieknek, amelynek a lakrészei az ambrasi termekkel vetekednek. S minden pompa csak arra való volt, hogy kétszer egy évben nyolc napig elfogadják a világ legelőkelőbb vendégseregét. Az Opatovszkyak Podhrágy várában már ez nincs meg; — az ő holdjuk jobban sietett lemenni. Már a század elején úgy meg volt a válla terhelve mind a két családnak, hogy a francia háborúban már csak gyalogezredet tudtak kiállítani. A devalváció, amikor a pénzérték egyszerre leszállt, nagyon megrendítette mind a kettőt. Az egyik versenytárs, Opatovszky, kiállt. Tette magát, mintha megnehezített volna az udvarra, s hazament kurucnak. Otthon kezdődött a vármegyei élet. Abból csinált magának sportot. Drága sport. Igaz, hogy a hendikepnél mindig ő maradt a győztes, s a Temetvényiek bánatpénzzel menekültek belőle. Egy-egy restaurációnál százezreket pazaroltak el. A Temetvényiek családfeje éppen az ellenkező utat választá. Ő az udvarnál maradt, s igyekezett minden alkalmat megragadni, hogy hűségét bebizonyíthassa. Ezzel elérte azt, hogy egy nagy hitelművelettel pénzügyeit szilárd lábra állíthatá. Ezt is meg kell veled értetnem, mert maholnap, ha én meghalok, rád szakad a ház gondja, s atyádtól ezt meg nem tudod soha. Tehát ez a hitelművellet abból áll, hogy a család kapott több milliónyi kölcsönt, úgy, hogy az negyven év alatt legyen törlesztve. Jó segítség, ha van hozzá a felsegítettnek elég bátorsága, hazamenni a falujába s nem aludni addig nyugodtan, amíg az utolsó kötelezvényét is a vánkosa alá nem tehette. Mi ahelyett siettünk a diplomáciai pályán aratni — töviseinket. Képviseltük a monarchiát fényes küludvaroknál. Egyszer aztán mi is úgy tettünk, mint aki elveivel össze nem egyeztethetőnek tartja diplomáciai küldetését, s hazahívtuk magunkat. Az igaz ok az volt, hogy nem telt tovább. Itthon a házunk mind mélyebbre süllyedt, s még folyvást süllyed, csak a tornyai látszanak már ki. Kötelezett-

ségeinknek pedig pontosan, napjára, meg kell felelnünk Amint ezt a szót kimondjuk: „Nem lehet!”, az utolsó torony is a fejünkre szakad. Óh mi a szegény embernek a nyomorúsága a gazdag ember ínségéhez képest! Hisz azt, akinek nincs mit enni, csak a gyomor kínozza, nem a lélek. — Akinek hiányzik a garasa egy darab kenyérre, kiállhat a szegletre, s ha három arra menő ad neki egy krajcárt, meg van szabadítva; — de a nagy úr, akinek hiányzik a holnapra való százezer forintja, kihez menjen az koldulni? — A nyomorult letérdelhet akár melyik útféli keresztfa előtt, s elimádkozhatja, hogy „Segíts uram Isten!”, de a nagy úr, a maga óriási nyomorában, hol talál elég nagy bazilikát, amit telekiáltson e szóval: „Óh Isten, tégy a kedvemért csodát!” — Az több, mint az éhség, a didergés, a rongyosság: ez a kétségbeesés. — Ezt a kétségbeesést takargatjuk mi selyemmel, gyémánttal, mosolygással. — Ezt örökölted te a megholt öcsédől. Ővele még akadt egy reményszál a kezünkbe. Ha felnő (szép fiú volt, óh, ha láttad volna), délceg alakja, nagy neve, ősei érdeme és egy roppant nagy birtok (s milyen esze volt hozzá! tűzláng!) ennyi előny a világ előtt: kétségtelen, hogy egy szerencsés családi összeköttetéssel újjáteremti roskadozó házunkat. A sors másképp rendelte. Íme, te foglaltad el a helyét. A te dolgod könnyebb is, nehezebb is. Nehezebb, ha látsz magad előtt egy célt; könnyebb, ha nem látsz semmit. Ha látod magad előtt azt, amit én, azt a lemenő holdat, akkor a megholt öcséd feladata vár rád, csakhogy te leány vagy, akinek nem szabad „nézni”, csak látni, nem „szólani”, csak felelni: akinek a fegyvere nem a támadás, hanem az őrizkedés. Feltalálod-e benne *magadat*? Az a kérdés. — A másik választás ez: s ez a könnyebb rész: be hagyni következni a katasztrófát, ami atyád halálával múlhatlanul eljő. Éppen úgy, mint eljött az Opatovszky házé a családapa elhúnytával. Csakhogy azon a házon még lehetett segíteni. Hitelezői alávaló uzsorás had voltak; fiát a vármegye féleszű holdkórosnak nyilvánítá, s gondnokot rendelt neki nagybátyjában, egy me-

gyei tisztviselőben, aki sans gêne kialakult a hitelezőkkel, eladott mindent, ami pompára és mulatságra való volt, bútort, ékszert és paripát, a vadaskertből csinált majorságot, s az egyetlen fiút elküldte Debrecenbe, szegény emberek tudományát tanulni. S íme az ő elsüllyedt várak kezd ismét kiemelkedni a föld alul. A mi házunkon így nem lehet segíteni. A mi hitelezőnk egyetlen bankház, mely pénzét becsületes feltételekkel adta ide, s a Temetvényi család nem alkudhatik. Hanem amely napon a százezer forintját nem tudja előteremteni, kimegy a házából, s nyitva hagyja minden ajtaját; tudva azt, hogy abban a házban semmi sem az övé többé. Ez az, amit meg kell tudnod. Hogy amihez csak hozzáérsz, a brokát, a gobelin, a sèvres, a majolika, a niello: mind nem tied, az rosszabb, mintha impregnálva volna a keleti pestis miazmái által; — az egyetlen, amit bizonyosan magadénak mondhatsz, a gyémántjaink. Ez mindig a család asszonyainak a tulajdona volt. A szekrényre a nőnek a címere, neve van fölvésvé, az ékszertokokon a joaillier címe, akinek könyvei bizonyítják, hogy ezt az asszony vette, a maga félretett, megsugorgatott hozományából, móringszékéből. Az asszonyoknak megsúgta ezt az ösztöne, hogy a családapák dicsvágya valaha porrá tehet még palotát, birtokot, s igyekeztek szaporítani azt az elidegeníthetetlen, devalválhatlan kincset. Mert az asszonya gyémántjait nem fogja eladni igaz nemesember, azért, hogy egy pár évvel tovább éljen. — Azért mondtam, hogy „Íme, ez a te szegénységed!” Megér most félmilliót. Ennél az életnél, ami a mienk, az csak egypár évet számít. Tehát szegénység. Ha nem marad egyebed, mint ez, akkor ez csak arra elég, hogy attól a világtól, melyben eddig éltünk, végképp elszakadj, s aztán valami csendes kis városban félrevonulva csúfoltasd magadat grófnénak, s kerüld az embereket. — Ez a te szegénységed. — No lám. — Megérkeztünk a lépcsőhöz. Ránk került a sor. A legyeződdel ne játszál s el ne felejtse, amiket most tőlem hallottál.

Óh, dehogy játszott a legyezőjével, óh, dehogy felejtette el,

amiket hallott, hisz egy egész életre, hisz egész a szíve mélyéig meg volt fagyasztva.

A tízezer gyertyafény nem világította be jobban az előtte megnyíló világot, mint az a szó, amit anyjától hallott.

Hogy ez a nagy, ragyogó világ, mely mintha a tengerből merülne föl, azért tárul eléje, hogy találjon fel benne valamit — nem egy szívet, aki boldoggá tesz —, hanem egy kezet, mely a Temetvényi házat megmenti az összeroskadástól.

S hátha ezt a gondolatot mindazok leolvassák az ő fehér arcáról, akik csak ránéznek.

Egy leány, aki maga is tudja magáról, hogy körös-körül sugárzik róla a hidegség.

Egy leány, akinek az a feladata, hogy őrizze a szívét, mert az a Temetvényi család félholdjának utolsó fényhegyecskéje.

... Ez a leány mondhatta azt Illavay Ferencről, hogy „Hisz ez egy véghetetlen gazdag ember! — Most az!”

Alig egy év múlva meghalt — a *mostoha*; itt hagyta az *édes*, egyetlen leányának azt az egész szép világot, amit az első belépésénél oly jéghideggé varázsolt előtte. A gyászév alatt vissza kellett vonulni a nagy fényes társaságokból; akkor meg bekövetkezett a csodatevő esztendő. Egy márciusi napon ki lett mondva, hogy a föld szabad; az elvesztett úrbériséggel a Temetvényi birtok fele jövedelmére leszállt. Most aztán már csak a moratorium tartotta még össze a vár falait.

KEDÉLYES TÉLI ESTÉK

Régi dolog az, hogy ha az ember valakivel valami jót tesz, hát annak örök időre adósa marad. Nem az marad tartozásban, „akivel” jót tettek, hanem „aki” jót tett. S ez nagyon természetes. „Te vagy az, aki tegnap segítettél rajtam; ma is nap van: ma már tartozol azt folytatni.” Meg is teszi azt, aki erre született, s ha a pártfogolt szegény ember, nem is esik valami nehezére; de hej, nagy hivatal lesz abból, ha az ember valami nagy úrnak talált ilyen „lekötelező” szívességet tenni!

Attól fogva, hogy Illavay ilyen nehéz veszedelmeket fordított el a Temetvényiekről, azok abban a hitben látszottak élni, hogy ez mármost nekik minden ügyökben, bajaikban helyt tartozik állni. A gróftól minden harmadnap kapott levelet, hogy látogassa meg, s ha este érkezett meg, ott tartották, meghívták a teához, mit Pálma grófnő maga töltögetett a sèvres-i findsákba, s éjfél után két, három óráig fenn voltak vele. A férfiak emellett megátalkodott szivarozást követtek el, s Pálma grófné azt mondta, hogy ő nagyon szereti a dohányfüstöt. Maga azonban nem vett részt ebben a férfias élvezetben. — Ellenben egészen kivette a részét abból a férfias fáradtságból, amit „ügyek rendbeszedésének” neveznek. A gróf dominiumainak mindenféle ügye a legnagyobb ziláltságban szenvedett. Jóságigazgató, jogigazgató, tisztartó, számtartó egymással versenyzett a confusio megteremtésében. A gróf aztán maga akart e káoszban eligazodni, de nem látott benne se előre, se hátra. Ezt a „csekélységet” intézte el nála Illavay. Neki persze praxisa volt ebben, nem került fáradtságába.

Ilyenkor aztán a gróf, patriarkális kedélyesség színe alatt, odaültette maga mellé Pálma grófnőt is.

— No, gyere, neked is jó lesz ebbe bepillantnod, tudd meg te is, hogy áll a szalmánk, ha valamikor magadra maradsz.

Tulajdonképpen úgy állt a dolog, hogy csakis Pálma grófnő tudta azt meg; mert a grófnak az a sok száraz bölcs dolog, amit Ferenc elmondott, az egyik fülén bement, a másikon kijött; olyan szárazon került ő abból elő, mint aki boszorkányliszttel behintett vízbe mártja a kezét; sőt az is rendesen megesett rajta, hogy a legjobb kalkulálás közben, közbül ülve, szépen elaludt; a másik kettő folytatta a munkát: az egyik magyarázott, a másik figyelt, míg egyszerre mind a kettőjüket fel nem riasztá az álmából felrettenő alak, aki akkor aztán majd feldöntött maga körül kalamárist, porzót és szamovárt.

Ilyenkor aztán mentegette magát vendége előtt.

— Lássá, kedves barátom, igen rossz alvó vagyok. Soha sincs egész alvásom, hanem elbólintok egy nap tízszor, tizenötször. S mindig rettenetes álmaim vannak, úgy jönnek eléem, amint a szememet behunyom, akik velem vannak, azt mondják, öt percig szunnyadtam, én pedig azalatt megjártam Bécset, Prágát, s láttam a napfelköltét s a sötét éjszakát, és beszéltem százezer emberrel.

S azután meg nem lehet akadályozni, hogy mikor valaki rettenetesen álmodott, azt el ne mondja, ha hallgatókra talál.

— S ez csak ebben az irtózatoss évből van így. Ugyebár, Pálma? Azelőtt én igen jó alvó voltam.

Mit tudhatta azt Pálma? Ő éppen csak az irtózatoss évből jutott olyan körülmények közé, hogy az atyja álmái fölött ébren öröködjék.

— De hát lehet-e azt csodálni? Mikor maga az ébrenlét is csak egy képtelen, hihetetlen, vad álom.

Akkor aztán az álomlátástól fölizgatott fantázia előhozza annak a nagy álomnak a „48”-nak a tüneményeit, s azontúl nem lehetett vele másról beszélni.

Az egész endori búvlátás, oly rémségesen, oly tüneményesen, oly zűrzavarosan tódult egyszerre a lelke elé, s ő azokból csak azt ragadta ki, ami lélekkínzó, ami jóslatterhes.

— Hihette volna ezt valaki, hogy azt a Bécset, azt az egyetlen császárvárost, ahová, mint a paradicsomba kíváncsoztunk, úgy meggyűlöljük egyszer, mint a poklokat! Mi, akik jobban otthon voltunk benne, mint a németek maguk! Minő esztendő volt az! Minő napok! Minő éjszakák! Milyen volt minden egyes óra! És azok a pillanatok, amiknek nem akart vége lenni! Hallani a néptombolást az utcán és látni a hivatalszobákban az érdemcsillagos férfiakat reszketve! A pékeket lóháton s a lovagokat parasztruhában, papucsban, futva! A diákok felcsapott kalappal csörömpöltek fel s alá a császári várak lépcsőin, s mi, akik otthon voltunk benne, a hátulsó lépcsőkön sompolyogtunk alá.

Pálma kedvetlenül csettengett ajkaival. Az a szokása volt, hogy az asztal fölött, beszélgetés közben, a puha kalácsbélből gyurmát csinált, s abból azután, félig öntudatlanul, művészi ujjakkal mindenféle állatokat alakított, úgy, hogy asztalbontáskor egész kis menazseriával volt körülrakva. Most éppen egy kis házinyúl került ki az ujjai alól: tán eszmetársulatból. Nem tetszett neki ez az önlealacsonyítás. — Ferenc vette azt észre, s fel akarta emelni a grófot e meggörnyedésből.

— Gróf úr azonban egész az utolsó percig kitartott nehéz helyén.

Nem engedte az magát kiegyenesíteni.

— Hiszen menekültünk volna örömet, ha lehetett volna; de kémekkel volt körülfogva lakásunk, s nevünk azon megjegyzettek közé tartozott, akiket akkor fognak csak el, ha látják, hogy futni akarnak.

— Bizony mi akárhányszor elhagyhattuk volna a várost — ellenkezék atyjával Pálma. — Legutóbb a Hunyadi-gőzössel, mikor legtöbb magyar ismerősünk elmenekült.

— De ugye, hogy azt a gőzöst is meghajigálta a nép; alig

tudott ellapátolni a kőzapor közül. Aztán minden vagyonunkat prédára kellett volna hagynunk.

— Az sem tartott vissza! — felelt a leány atyjával —. Hiszen tudod, hogy a „barikádok napján” mi történt?

— Ahán! Ahán! Mikor az a nagy kőtorlasz állt ott az István téren, aminek a tetejéről a primás palotájának a második emeleti ablakaiba lehetett belépni! Meg a nagy „császártorlasz”: tetejében a császár aranyrámába foglalt képével, körülkoszorúva. Az rettenetes nap volt. Az éjszakát a várakban virrasztottuk át együtt.

— Na és látod, a nép nyitva találta palotánkat, minden cselédünk szétfutott: háznagyunk még a kulcsot is benne felelte a pénztárban. S a nép öröket állított a kapuk elé, hogy ki ne rabolhasson bennünket valaki. Emlékszel arra az óriásra, abban a kormos blúzban, aki ott állt a pénztárunk előtt, mikor harmadnap visszatértünk; — a császár nevenapja volt éppen, a nép a „Gott erhaltét” énekelte a barikádokrul, az óriás azt mondta neked: „Itt van a pénztára, gróf úr, vesszek el, ha egy húszas hiányzik is belőle!” Te egy marék arannyal akartad jutalmazni; nem fogadta el: arra kért, hogy adj neki egy pohár bort, mert tegnap óta nem ivott.

— De a későbbi lázadás, arról te nem is tudsz, az éppen a birtok ellen volt támasztva, mikor a proletárok vitriolba mártott szuronyokkal küzdöttek.

— S nem maga a polgárőrség verte-e őket le?

— Bizony nem is a katonaság ám. Az volt a legrettenetesebb, hogy a katonában nem lehetett már bízni. Mikor a „Verestoronynál” építették a torlaszt, a köveket a katonák lábai alól húzták ki. S a granátos lábhoz eresztett fegyverrel nézte azt, és egyet lépett hátra.

— Én nem tudtam félni egész az utolsó napig soha — szólt Pálma, éppen egy repülő galambnak adva alakot ujjai hegyével. — Nekem az multság volt. A bálokban szalagokat kötötünk az urak karjaira, egyszer fehérret, másszor meg pirosat.

— Az volt a forradalom kezdete.

— A Karl Színházban újrátattuk a „Bemoostes Haupt” chariváriáját.

— Az volt a folytatása. A charivari a színpadról az utcára vonult ki, s lett belőle egy infernalis kórus, egy macska-boszorkányszombat!

— Hát mi is kaptunk belőle, s nagyszerű volt. Engem mulattatott — szólt Pálma, s összegyűrve a galambot, macskát kezdetten belőle idomítani. — Nagyon sok tréfát találtam a bécsi forradalomban. Mikor az elfogott spicliket a kuryafogó szekérben szállították végig a városon, mikor a fehér galambok repkedtek a nagy fáklyászene lángfénye között, mikor a csemegepiac királyát detronizálták ; — aztán a prédikáló kofákat s az átöltözött ligurianusokat, meg Nestroyt és Scholzot, mint vártán álló nemzetőröket a hídfőnél; az utcán bivouacozó magyar jurátusokat, ahogy csárdást táncoltak a rakott tűz mellett, a cigány húzta nekik, mi meg kinyitott ablaknál zongoráztuk utána! Én az *utolsó napig* azt hittem, hogy ez az egész csak egy érdekesítő színdarab, s nem jutott eszembe, hogy féljek.

Ferenc azt gondolta magában, hogy hiszen amit ezek ketten itt beszélnek, az mind igaz: csak hogy nem a maga helyén használják az igazat. Ez természetesen még nem hazugság. Csak elleplezése a valónak egy avatatlan előtt.

S ehhez mindenkinek joga van.

A Temetvényiek nem tartoznak azt kitárni a járásuk szolgabírája előtt, hogy mi oka lehetett annak, hogy ők még akkor is ott maradtak a forradalmi Bécsben, amikor már minden más magyar arisztokrata család menekült onnan szerteszét, amerre látott; amikor már Ferdinánd grófnak minden befolyása megszűnt az új korszak új rendezőinél, amikor senki sem kért tőle többé tanácsot, sőt mikor már az udvar is eltávozott onnan.

Az apa azt mondta, hogy „Azért nem jöttünk el, mert

féltünk”, a leánya azt, hogy „azért *maradtunk* ott, mert nem féltünk”. S mind a kettőben volt igaz; hanem az igazi igaz mégis más volt.

És ennek is végére járt Illavay.

Természetében volt már az — *inquirálás*.

Megtudta, hogy volt Bécsben egy *feudális liga*, mely az országgyűlésen törekedett megakadályozni a jobbágyi szolgálat eltörlését Ausztriában. Ez ott nem ment olyan könnyen, mint Pesten; ahol elég volt egy csoport diáknak felolvasni, hogy „*Mit kíván a magyar nemzet?*” — kívánja a jobbágyság eltörlését! — s arra a nemesekből álló országgyűlés rögtön azt felelte egyhangúlag: „*Legyen meg!*” Egy kérdőjelre, egy felkiáltójel. Az osztrák félnél sok comma, pausa, parenthesis és különösen sok macskaköröm („”) jött még e kettő közé. A bécsi „constituante”-ban efölött nagy hadjárat folyt le. Voltak szabadelvű képviselők, akik azt vitatták, hogy fel kell szabadítani a jobbágyot, s aztán a váltságot fizesse az *ország*: — ezzel ellentétben a feudális képviselők abban erősködtek, hogy ha meg akarja *magát* váltani a paraszt, fizesse az úrbérváltságot a *maga* tarisznyájából. Voltak aztán *parasztképviselek*, akik meg abban a hitben lélegzettek, hogy fel kell ugyan szabadítani a jobbágyságot az úri hatalom alól; de azért ne fizessen váltságot *senki*. — Ferdinánd grófnak Morvában is nagy birtokai voltak az anyja után; s Bécsben ott maradásának a titka az volt, hogy a constituante-nak efölötti harcát igyekezett kedvezően eldönteni. Ránézve ez a megmaradás kérdése volt. — Sok ember azért bátor a veszélyben, mert egy még nagyobb veszély nem engedi a kisebbtől félni. — És azután megbukott az egész parlamenti taktika. A legeggyűbb módon bukott meg. — A parasztképviseleket igyekezett mind a két fél megnyerni. S a parasztnak nagyon sok esze van; kivált, mikor teszi magát, hogy nincs. Ezek morvák, csehek, rutének, illírek voltak; azt mondták, hogy ők együgyű tót emberek, nem is értik, miről van szó. Dehogynem értették! Csak ők tudták,

mi a *parlamentarizmus*. Elígérkeztek *mind a két félnek*. Mikor aztán szavazásra került a hosszú vita tárgya, az első szakasznál, vajon fölszabadíttassék-e a jobbágyság; a feudálisok, a földesurak, az apáturak, az aranysarkantyús vitézek megrémülve látták, hogy az ő keresztes vitézeik: a parasztképviselők, mind egy szálíg átszöknek a háromszín-szalagosok táborába, s megszavazzák a felszabadítást. Lett a szabadelvűek táborában nagy öröm! Akkor azután jött nyomban a második szakasz. Fizesse-e ezért az *ország* kárpótlást a földesuraknak? A feudálisok persze ellene szavaztak, mert ők a jobbággal akarták fizettetni, de nem az ő ellenindítványuk került szavazás alá, hanem a szabadelvűeké. Akkor meg a structollas párt látta elijedten, hogy az egész szövetséges paraszthad átmegy a konzervatívokhoz, s akkor meg ők buknak meg. Mikor meg aztán a feudálisok ellenindítványa került szavazás alá, akkor a parasztkövetek eltűntek a teremből, s a ház nem volt határozatképes. Akkor aztán a liberálisok és a feudálisok bámultak egymás szeme közé. Most aztán se pénz, se posztó! Nem így akarták ők azt.

S ezzel az osztrák nemességnek a fejére volt döntve a ház.

Voltak, akik ezen segíteni akartak, s aztán — játszottak a tűzzel. S mikor aztán lángba volt borulva minden, akkor menekültek onnan, másra hagyva az oltást. Ez volt Ferdinánd gróf curriculum vitae-ja.

Ferdinánd gróf nem is képzelte azt, hogy ez a *nagyfejű* ezt kitalálhassa. De hiszen csak azért találta az azt is ki, hogy őrajta segítsen.

Egyszer ismét izennek Illavaynak, hogy siessen: nagy baj van.

Ő már akkor az orvosságát is tudta a bajnak, s magával vitte, mint jó kuruzsló az egész patikáját.

— Nagy titok — szólta a gróf, midőn belépett hozzá Illavay —. Rajtam kívül még senki sem tudja. Még a leányomnak sem mondtam meg. Nem akartam eljeszteni.

Pálma grófnő pedig jelen volt, s e szóra neheztelést mutatott. Mintha ő volna az ijedősebb fél!

Ferenc kíváncsi volt rá, hogy vajon mit keres elő a gróf a hármaz zárú szekrényéből, ami kézzelfogható valami, s ennek a dacára még sem valami?

A gróf egy vasgyűrűt mutatott elé, két ujjá közé fogva.

— Látja ön ezt?

— Látom. Vasgyűrű.

— De látja-e a pecsétnyomóján ezt a három bevéssett betűt: „U. S. S.”

A gróf olyan prosopopoíával mondta ezt, mintha nem kevesebbet várna Illavaytól, mint azt a rémületes felkiáltást: „Hát már itt is vannak?”

— S ezt én itt, a saját kertemnek a sétányán találtam — mondá a gróf, öklével együtt csapva le a klenódiumot az asztalra. Látszott az arcán az a hit, hogy most igen nagy dolgot mondott.

Ferenc a tenyerébe vette a leletet, s megforgatta egykedvűen, mintha mondaná, hogy biz ennél az ócska vasnál külön bincset is találhatott volna a gróf. Aztán Pálma grófnőre tekintett kérdőleg.

Az bosszúsan vont vállat; nem tetszett neki az egész gyűrű-história.

— De tudja ön, hogy mit jelent ez a három betű? — kérde a gróf, támadó előlépéssel.

— Nem tudom. Nem nagy archeológ vagyok.

— Ez a három betű annyit tesz, hogy „*Ud Szlovenské Szvornoszt*”.

Illavay még erre sem akart elájulni.

— De hát tudja ön, mit tesz ez? „A szláv szvornoszt tagja”. Tudja ön, mi az a szvornoszt? Az a legrettenetesebb minden titkos szövetségek között. Mikor Bécsbe lejöttek a prágai szvornoszt-tagok, azok nem fraternizáltak se magyar diákokkal, se németekkel: gúnyolták, szidták mind a kettőt; azok

nem barátjai senkinek: se úrnak, se parasztnak, se katonának; egy céljuk van csak: lerontani mindent, ami fennáll; kiirtani mindent, ami nem szláv. Egész Béccsel mertek dacolni: még az aulát is magukra lázították! Azoknak volt az ismertetőjelük egy ilyen vasgyűrű; ezzel a három betűvel. — Én egy év óta mindenféle genre-ét a rebellióknak végigtanulmányoztam szemléleti úton. Láttam a munkásokat fellázadni a gyárosok ellen, a diákokat a katonák ellen, a katonákat egymás ellen, a proletárokat a nemzetőrök ellen; láttam kenyérbelliót, actiarebelliót, de a szvornoszt féktelenkedéséhez hasonlót nem láttam! — S már itt vannak a közelünkben. Ez a gyűrű a tanújele.

Ferenc meg volt felőle győződve, hogy mindezt csakugyan látta a gróf, s hogy a szvornoszt csakugyan rettenetes állat, mikor eleven, hanem arról is világos hite volt, hogy a grófnak van ezzel az önijesztgetéssel valami távoli célja, aminek az útját egyengeti most.

Pálma meg az ő arcáról olvasta le ezt a gondolatot. S restellte a helyzetet.

— Ugyan atyám, ne csinálj belőle túlzott aggodalmakat. Hiszen tudod, milyen nevetséges kimenetelük lett Bécsben is ez embereknek.

Erre már éppen indulatba kellett jönni a grófnak.

— Igen. Bécsben! Az intelligencia székhelyén, ahol a túlnyomó többség a német, de várd el csak, hogy mi lesz belőle, ha ide, a mi vidékünkre bekap a szvornoszt, ahol csupa tótok lakják az egész vidéket.

De már ezt nem engedhette Ferenc, hogy az ő tótjait bántsák.

— Legyen megnyugodva a gróf, ha az egész világ egy hullámzó tengerré válik is, ez a mi vidékünk megmarad szigetnek; s ha jön olyan idő, amikor mindenki elpártol is a zászlójától, ez a nép el nem árulja hazáját és eddigi vezéreit soha. Itt és csak itt, nyugton alhatik a gróf, mert hívei között van,

akik vérükkel is meg fogják védeni. Máshová bármerre menjen is, nincs biztosítva a vak sors szeszélyei ellen.

Észrevette, hogy többet is mondott, mint amennyit kellett volna, s tréfás hangulatba csapott át: „Hát hiszen hozza ide az újját az, aki ezt a gyűrűt elvesztette róla —, én majd a körmére koppintok!”

— No, no, uram, a szvornoszt „sok”!

— Én „több” leszek. Hanem hát, ha megengedi a gróf, térjünk át arra a komoly dologra, amiért idehivatott.

— Hisz ez volt az.

— Ez a vaskarika? No, ennél én hát sokkal komolyabb dolgot hoztam. A magyar kormány elhatározta az úrbéri kárpótlások országos adóssággá tételét, s én vagyok megbízva e megyében a kárpótlási tervet kidolgozására.

— Nagyon szép, kedves barátom; de mit nyerünk mi azzal, ha ez el van is határozva, s aztán időközben a magyar kormány parlamentestül együtt elmegy oda — ahova a bécsi Wohlfahrtsausschuszok elmentek?

— Sokat. Mindent. A jobbágyságot, amit a magyar törvény megszüntetett, semmi hatalom vissza nem állíthatja többé; s az egyszer elfogadott kárpótlást, akárki legyen úr ebben az országban, teljesíteni fogja. Egyébiránt olyan könnyen nem bukunk ám meg.

A főúrnak a termete kezdett felmagasodni. Kíváncsivá volt téve.

Most azután felhozatta Ferenc a kidolgozott munkálatát, s meg hagyta azt tekinteni Ferdinánd grófnak és Pálma grófnőnek.

Nagyon érdekes olvasmány volt az. Az utolsó szó ez volt benne: „egy millió”.

Egy millió.

Ez az egy szó, amire nincsen kádencia.

Ennyi volt a nyerendő országos kárpótlás úrbérváltság fejében a Temetvényi család részére.

Az egész lemenő hold — újra fenn a láthatáron!... Íme az elsüllyedt palota újra kiemelkedik, mint egy varázsszóra, a címeres erkélyéig, a díszlépcsőzetéig, egész a küszöbéig! A nagy családi név újra feltündököl; a gazdag ember ínsége megszűnik! S mind ez itt áll készen; nem kell hozzá egyéb, — csak egy kis *hűség*.

Temetvényi Ferdinánd nem bírta eltitkolni kedélye gyökeres kigyógyulását az alapos értesülés után. Nem aludt el már beszéd közben minden óranegyed alatt, nagyon eleven lett. Még ébren sem látta a rossz álmokat, amiket máskor sorba mesélt. Bort hozatott a tea mellé: régi, félretett palackokat; s ott hagyták a teát, poharaztak. Pálma grófnő leült a zongorához és csárdást játszott, a gróf a vacsora végén még áldomást is mondott arra a bizonyos nagy hazafira, aki mikor Bécsben járt, a *Mehlmarkton* megállva, egy gyermeket a karjára vett, s azt mondá: „*Ezeké a jövődő szabadság országa!*” — Vendége kitalálható, hogy ki volt a felköszöntött, azért ha a nevét nem mondta is ki a felköszöntő.

Egészen meg volt gyógyítva a gróf e naptól fogva. Még az U. S. S. betűs vasgyűrűtől sem félt többé. — Olyan nagy kuru-zsló volt ez az Illavay....

AMIÉRT NINCS KÖSZÖNET

Másnap alig akarta elereszteni Illavayt a gróf.

— Mikor jöhet el megint? — Két nap múlva? Három nap múlva? De egy hét alatt bizonyosan!

Mihelyt a gróf kívánni fogja.

De hiszen várhatta azt Illavay. Ki volt már gyógyítva a beteg.

Hamarább, mint a hét letelt, Pálma grófnőtől kapott egy levelet. Nem igen volt „édes levél”. Ez állt benne:

„Amíg én nem hívom, addig, kérem, ne jöjjön hozzánk.”

Furcsa levél! — Visszafelé invitálás!

Ott valaminek történni kellett.

Azonban nem sokat törhette ezen a fejét, mert ugyanazon postával érkezett egy másik levele is, Koczur szépséges kézvonásaival, amibe csak ennyi volt öklözve:

„Pátrónus uram! Siessen, ha jó dolga van. Soma barátunkat főbe akarják lövetni. Itt vagyunk Szélnán. De visznek bennünket odább — vason —, amíg haditörvényszéket kapunk.”

— Tyhü! Lánchordtát! — kiálta föl Ferenc. — Megmondtam, hogy valami bolondot csinál az a fiú! s ez a mamlasz nem írja meg egy szóval sem, hogy mi történt.

Rögtön befogatott a szánkóba, s míg az elkészült, írt az alszolgabírójának, hogy végezze helyette a teendőket, aztán a bundájába vetette magát, s nyakába vette a szomszéd vármegyét.

(A hajdút ezúttal jónak látta nem vinni magával.)

A legelső állomásnál, ahol megetettek, alig szállt le a szánkóból, röptiben elfogta, azon bundástul, egy hosszú kabátú és

hosszú szakállú polgártárs, aki szörnyen elkezdett hálálkodni Ábrahám, Izsák és Jákob Istenének, s igyekezett Illavay téli kesztyűit megcsókolni, amért ez a nagy szerencse történt vele.

Ferenc ráismert a polgártársra. Rokomozer volt az: a derék ember, akinek az volt az életfeladata, hogy faluról falura járva, az emberiség által elnyűtt vászonmaradványokat összegyűjtse. Ezt természetesen ismerte három vármegyé.

— No, Rokomozer, hát mért örül olyan nagyon az én láthatásomnak?

— Mert éppen csak úgy küldi elé a Mindenható a tekintetes urat, mint Illés prófétának a tüzes szekeret! Éppen most jövök a táborból, s a tekintetes úrért imádkozom az egész úton.

— Hát mit keresett a táborban?

— Mit kerestem? Mit kerestem? Egy kis pénzt kerestem. Egy pár láda flanellinget vittem utánuk. Tudtam, hogy szükségük lesz rá. Szegények majd megfagynak ebben a kriminális hidegben; abban a vékony kis honvéd-atillában; némelyiknek köpenyegje sincs.

— No, hát jó kelete volt a flanellingnek. Hát az én öcsémet nem látta-e?

— Jaj, dehogynem láttam! Lehet is azt nem látni! De bár sohase láttam volna! Oda van, vége van! Siessen, szabadítsa meg a tekintetes úr, amíg nem egészen oda van!

— S vele együtt önnek is az egész nyeresége a flanellreklikén.

— Ejnye, de kitalálja a tekintetes úr.

— De hát minek adott neki kölcsön. Nem megtiltottam már elégszer?

— Hát mikor olyan szépen tudott sírni. Meg is ölelt, meg is csókolta, amikor meglátott. Aztán a második szava mindjárt az volt, hogy neki pénz kell, sok: mert különben föbbe lövi magát. Elvesztette a kompánia pénzét, bugyellárisostul; ha helyre nem teszi, meglúnek neki. Mondtam, hogy nem adok én magának pénzt, úrfi; mert maga még nem nagy kóró (értsd:

nagykorú); de megesküdött rá, hogy a generális becsület-
szavára mondta neki, hogy amint a fő kormánybiztossal be-
szélhet, azonnal kineveztetni nagy kórónak; mert akkor ő ke-
zébe kapja a birtokát, s maga állít ki egy lovascsapatot, elül-
hátnál megvasalva. Hát elhittem neki. Odaadtam, ami pénz
volt nálam, felét. Adott róla írást. Másnap megint megfogott.
Szerencsétlenül járt az éjjel: a kártyán mind elvesztette a pénzt.
Most már igazán agyonlővi magát, ha a többit is oda nem adom.
Hát mit csináljon az ember? Hiszen nem vagyok kőből!
Mikor olyan szépen tud sírni. Még olyan szépen nem láttam
senkit sírni, akinek kard volt az oldalán. Odaadtam a másik
pénzt is. Harmadnap hallom, hogy valami rossz fát tett a tűzre;
vasra verték, profusznak adták, s akarják fejbefelé lövöldözni.
Isten a világon! Az én flanelleklíjeimnek az ára! Nem merek
hazamenni a feleségemhez! Mind a hét gyerekem földönfutó
lesz, ha az úrfinak a fejébe belelőnek. Nem bánom, lőjenek el
mellette jobbrul is, balrul is; de csak bele ne egészen. Minek
az a bolondság. Siessen a tekintetes úr, míg meg nem teszik.

— Jól van Rokomozer, hát csak üljön föl ide énmellém,
aztán majd vezessen útba; ön már tudja, hogy merre lehet fel-
találni a magyar tábor?

— Megtalálni! Megtalálni! De odatalálni! — sopánkodott
a hosszú szakállú polgártárs. — Mindenütt útban vannak a csá-
szári ármádiák: iszonyú lovas, meg ágyú! Aztán minden embert
elfognak, aki rajtuk keresztül akar menni.

— Majd elkerülünk valamerre, ahol a falnak nincsen szája.

Ferenc sietteté a kocsisát, s maga mellé ültetve a polgártársat,
annak az útmutatása szerint nekivágott a világnak. Könnyű
volt most. A száznak nem kell országút, a szép hómező
torony irányában járható; ha egyszer-kétszer beledőlnek is
az árokba, mulatság az, nem törik bele se csont, se kerék; a Nyit-
rán és a Garamon át pedig mindenütt híd van jégből. Csak akkor
pihennek meg, mikor a nap lemegy, s a hold még nem jön

fel: egy szőlőkert ajtó nélküli kunyhójában. Ott sem alhatnak, mert vigyázni kell, hogy a lovakat le ne vágják a farkasok, amiknek a vonítása kihallik a berekből. Legnehezebb munka az előfogatváltás. Avégett Rokomozernek kell begyalogolni a faluba, s megvesztegetni nagy pénzzel egy-egy forspontos gazdát, hogy jöjjön el a szomszéd határig fuvarba. A Garamon túl már az utolsó hajtásra alig lehetett így is kapni vállalkozót. Egy hazatérő osgyáni fazekas hagyta magát utoljára is rábeszélteni, hogy az üres szekere elöl kifogja a három lovát, s azt a szolgabíró úr szánkója elé befogja. Az is beszélt rémséges dolgokat, hogy milyen lehetetlenség most a sok vértescsapaton keresztül a magyar táborhoz eljutni. Illavay adott neki még egy százast, s mindjárt lehető lett minden.

— Bizony Isten, annyi pénzt elherdál a tekintetes úr ezen az úton, amennyiért három ilyen úrfit lehetne készen venni. (Ő nyilván csak annyira becsülte az úrfi effektív értékét, amennyivel az őneki adósa volt.)

Tehát ismét neki erdőnek, bereknek!

Az osgyáni fuvaros pedig nem volt ezen a vidéken otthon. Az utazók úgy eltévedtek utoljára, hogy meg kellett állni, tájékozniok magukat.

— Jó helyen járunk — mondá Illavay. — Hallja ezt Rokomozer?

— Én hallom — mondá az, és reszketett a hosszú szakállá —, de csak a fuvaros is meg ne hallja! Jó, hogy le van kötve a sipkája a két fülére.

Amit olyan jó volt az egyiknek hallani, a másiknak meg nem hallani, az egy kis ágyúzás volt.

— No, hát most csak arrafelé hajtsunk.

Amint aztán a szőlőhegyek közül, árkon, bakháton keresztül kiértek, egyszerre megnyílt előttük a tájék.

Ismerős táj.

Szemközt csalitos halmok; balra, a jegenyefákkal jelölt út mentében egy úrilak, beárnyékolva zúzmarás fenyőfákkal.

Az úrilak kéményei füstöltek; hanem a csalit halmai is füstöltek, de nem a kéményektől. Ott egy kis ütközet volt.

— Itthon vagyunk már — sóhajta fel Illavay.

— Itthon bizony — rebegegé Rokomozer. — Az ott a *dolnavári* kastély.

— Az ott a magyar tábor.

— Jó lesz sietnünk félre az útból; oda a kastélyba. Nagyon szívesen látják ott a tekintetes urat. (Ott lakott az elpártolt menyasszonya.)

Hiszen még csak annak az ismeretes tájképnek a látása volt hátra, hogy Ferencet neki vadítsa.

— Nem a dolnavári kastélyba, atyafi, hanem oda, ahol az a sok apró füst látszik.

Az a sok apró füst a magyar utóhad csatárláncát jelezte.

Egy Congreve-röppentyűtelep egy kopár halmon fölállítva, hosszú, sistergő ívekben röpité a lövegeit azon csalit felé, ahonnan a fehér füstfoltok föllobbantak; a gránátok ott pukkantak el a sűrű bozótban.

— Odamegyünk! Jajt kiáltok! — ordíta fel Rokomozer. — Akkor én leszállok a szánkóból.

A fazekas éppen ellenkező véleményen volt, ő nem száll le a szánkóból; de egy tapodtat sem megy odább. Ő maga is cserépből van, mint a lábasai, azzal a különbséggel, hogy azoknak három lábuk van, neki csak kettő: ő olyan helyre, ahol vasedénnyel főznek, nem megy.

— Hogy adja kend hát a lógós lovát? — kérdé Illavay.

Az mondott valami képtelen összeget.

Illavay kifizette neki, s rögtön kezdte a lovat kifogni a szánkó elől.

— Mit akar a tekintetes úr! — jajgatott Rokomozer. — Csak nem akar szőrín, nyereg nélkül felülni erre a lóra? Csak van esze, hogy nem lovagol oda, ahol innen is lőnek; túlról is lőnek?

Illavay nem felelt már senkinek semmit; egy elbúsult pil-

lantást vetett az útféli kastély felé; azzal fölvetette magát a ló hátára.

— No, tekintetes úr — mondá Rokomozer —, amilyen igaz, hogy élek; ezt még nem tette meg soha senki az édes testvéreért, amit a tekintetes úr megtesz azért a rossz kölyökért. Ne menjen oda. Hagyja elveszni, ha már veszni indult. Nem kár érte. Csak a föld terhe lesz. Hadd vesszen oda az én pénzem is; hiszen kevés volt; nem sok volt; majd megfizeti az Isten. Ugyan ne tegye azt a bolondot, hogy érte menjen ebbe a nagy bombardírozásba. Ha tudná a tekintetes úr, hogy szidja, mocskolja a tekintetes urat a gézengúz! — Bizony mégis elmegy! — Ez aztán a csodaember.

Illavay nem hallgatott semmi beszédre; megvagdalta a gyep-lőszárral a lógóst, s azzal nekivágatott a bolondjának; s olyan szerencséje is volt, se röppentyű, se puszkagolyó nem tett kárt a lovában: magára nem gondolt.

Így találta meg, amit keresett, a magyar tábor. Az éppen visszavonulóban volt. Ilyenkor mindenki haragos. Kérdőzöködéseire alig akartak választ adni. Nagy nehezen megtudta, hogy az a huszárezred, amelynél ő szépen beassentálta, fel-equipálta Soma úrfit, valahol a Tiszavidéken jár; tehát ezt elcsapta magától az úrfi. Most aztán keresheti őt, akár egy tüt a szalmakazalban.

A visszavonulás folytonos csatározás közben egész nap tartott, estére mind a két fél éjjeli szállásra vonult vissza. Huszonkét fok hideg volt odakünn a mezőn.

Nagy baj volt, hogy Rokomozer elmaradt, aki valami tájékozást tudott volna adni, hanem aztán segített a jó sors ezen a bajon is, a megpihenő táborban híre futamodott az öccsét kereső nagybátyának, s ez a nyakára vezeté a hű Sancho Panzát. Megkerült Koczur.

Az is gyalog honvédruhában állt elő; pedig azt is lóháton eresztette el Illavay.

— Hát ti megettétek a lovaitokat?

— Csak megittuk. Régen volt az. Még Pesten elfogyott. Soma úrfi azt mondta, hogy neki lőcslába lesz, ha soká lovon ül, s áttétette magát a gyalogsághoz; engem pedig felavandzírozottatott privatedienerének.

— Hát ott aztán jobb dolga volt a lábának?

— Jobb ám, mert felült egy bagázsias szekerre, s úgy vitette magát tovább. Egyszer aztán a fővezér kiadta a napiparancsot, hogy amely gyalogsági tisztet még a poggyászszekérre felrakodva találnak, húzzák le, s ott mindjárt az útfélen fizessék ki farmatringgal.

— S ezt természetesen a legelső sorban megszolgáltá és megkapta az én öcsém?

— Megszolgáltá, de ő nem kapta meg, hanem én. Együtt kaptak ott bennünket, s mert az úrfi azt mondta, hogy ő beteg: hát az ő porcióját is nekem fizették ki.

— Ebben aztán megnyugodtatok mind a ketten?

— Én meg, de az úrfi nem. Megharagudott, hogy így mer bánni valaki egy Apátváry Somával, s nekiment a fővezérnek, és kihítta párbajra. Ezért aztán elfogták, vasra verték: itt ül a porkolábnál. Csak arra várnak vele, hogy egy nap elég időt engedjen az ellenség a haditörvényszék-tartásra, rögtön felyhelybe veszik, s aztán megexequálják.

Illavay még csak azt a különös kérdést intézte Koczurhoz:

— Mi a kedvenc nótája most a fiúnak? (Mert mindig szokott valami nótát dúdolni magában.)

— Az, hogy „Boldog az a pillantás, melyben megláttuk egymást”.

— Van itt cigány a táborban?

— Hogyne volna. Mégpedig jó banda.

— Kéznél kell őket tartani. Itt a pénz.

Illavay addig bolyongott, míg rátalált a dandárparancsnokra.

Az igen kevés szavú férfi volt. Amint az Apátváry nevét említette Ferenc, rögtön felelt rá.

- Holnap haditörvényszék elé fog állíttatni.
- De csak nem lövetik főbe?
- Nem. Lógni fog!
- Kérem. Tábornok úr.
- Lógni fog. Alázzolgája.

Azzal becsapta az orra előtt az ajtót, nem lehetett vele többet beszélni.

Ferenc azután elindult a hadbíróót fölkeresni. Késő éjjel volt, mikor rátalált. — Szerencsére annál egy kis parázs-ferbli volt, kedvfelderítésre. Illavay kihúzta őt a helyéből, s kényszeríté az ő dolgára felelni. Mi lesz Apátváry Somával?

— Hát annak már cupász. Azon még a négy disznó sem segít. Hazamehetsz bátran a párticédulájával.

— De hisz az csak egy hóbort volt tőle, hogy a fővezért párbajra kihíttá, ezért legfeljebb ki kell őt nevetni.

— Az ám; ha csak az volna a hiba. De tovább is van a dolog, amit még neked nem mondtak el. Hát a drágalátos öcséd azt tette, hogy mikor főbelövással biztatták, papot kért utolsó vigasztalásul. Van itt velünk egy baranyai lévita, odaküldtük hozzá. Akkor azt mondta, hogy őneki nem kell kálvinista pap, mert az ő anyja pápista volt, apja pedig reverzálist adott; ő csak visszaélés folytán lett kálvinistának nevelve. Ő meg akar gyónni. Hát aztán odaküldtük neki a pátert. Annak aztán gyónás helyett azt az ajánlatot tette, hogy ha szerez neki valami barátruhát, s abban őt segíti megszökni az ellenség táboráig, hát akkor ő pápistává lesz, beáll szerzetesnek, s minden vagyonát a kolostorokra hagyja. A tábori pap erre dühbe jött, s feljelenté az árulást. Mármost aztán, ahelyett, hogy főbe lövetnék, felakasztjuk.

— De hiszen láthatjátok ebből az egészből, hogy bolond.

— Annál kevésbé kár érte. Hadd vesszen el. Azt mondják, óriási birtok vár rá; s a rokonai derék, okos, becsületes emberek, akik örökölni fogják. Ez is jól jár, ha elvégzi a földi dolgát, azok is jól járnak. Szervusz pajtás.

Ez az utolsó biztatás esett leginkább zokon Illavaynak. Hadd pusztuljon el a bolond: lesz egy derék, okos, becsületes ember, aki utána örökölni fog.

Vádolta a lélek, hogy minek engedte őt erre az útra jönni. Rá kellett volna zárni az ajtót vagy lekenyerezni szép szóval az otthon maradásra. Meg volna átkozva az egész élete, ha az megtörténhetnék.

Addig lótot-futott, amíg megtudta, hogy ki lesz a haditörvényszék elnöke.

Egy derék, kedélyes erdélyi úr volt. Őrnagy a honvédeknél. Arról a vidékről való, ahol az „o” betűt nem ismerik.

Nagyon barátságosan fogadta Illavayt, s mosolygott az egész előadásán. Hanem végül azt mondta neki: „Hát biz az barátam meghal egy kicsit”.

— De uram, gondolja meg, hisz ez egy őrült! Lehet-e egy hóbortost halálra ítélni!

— Habartas! Habartas! Hisz azt minden gaszasztevő mandhatná, hogy ő habartas. Hát ki fagja azt mast megvizsgálni? Mi csak nem állhatunk neki micrascapiummal a két szemének, hogy ki van-e tágulva a pupillája.

— Jól van; én meg fogom önöket győzni arról, hogy ez a fiú nem beszámításképes. Mikor ül össze a haditörvényszék?

— Ebben az arában mindjárt.

Illavay továbbment.

Az első dobpördülés jelt adott, hogy a haditörvényszék egybeült már. Előhozták a delikvenst, s bevitték a törvényszék elé. Egészen tompa, fásult volt. A kérdéseket, amik hozzá lettek intézve, vagy nem hallotta vagy nem felelt rájuk.

— Megátalkadatt gaszasztevő! — mondogatá az elnök.

Egyszer csak az ablak alatt megszólal a cigányzene: rárántják a „Boldog az a pillantás”-t.

Erre a hangra a vallatott rab kőmereven bámuló szemei egyszerre felvillannak, s tétova repeséssel kezdenek el ragyogni: az ajka összecsücsörödik: eleinte csak füttyörészve kezdi kísérni

a nótát, azután magában dúdolja a dallamot, utoljára, mintha nem volna itt haditörvényszék, bíró, porkoláb; nem törődve a hadbíróval, vallatással, protokollummal, halálítélettel, neki-ereszti a fejét jobbra-balra, s rázendíti kedve szerint, hogy „Boldog az az óra is!”, s amellett látszik az arcán, hogy ő most semmit sem tud arról, hogy dalol.

Az elnök csak rácsapott a tenyerével a protokollumra, s aztán nagyot rivallt a bűnösre.

— Hiszen maga baland! Hiszen magának nincsen sütnivalója! Takaradjék maga a pakalba. Hiszen maga nem katanának való.

Az egész haditörvényszék egyhangúlag azt kiáltá, hogy hisz ez az ember bolond! Ki kell ezt kergetni a táborból!

Az elnök széttépte az ítéletet, s odadobta Soma úrfinak a fejéhez. Aztán hivatta Illavayt.

— Na, itt van a drágalátas uraöccse. Elteheti ecetbe, alajba vagy a Vörös taranyba, ahogy jobban akarja.

A hős maga csak bámult, szilaj tekinteteket vetve mindenfelé. Semmi érzékenykedés nem vett rajta erőt. Nem érzett hálát senki iránt afölött, hogy a fejére kimondott halálból ily rögtön megszabadult, inkább az az indulat látszott a szívébe visszatérni az életszikkával, hogy szeretné sorba megmarni ezeket a röhögő alakokat itt mind, hogy ragadna el a harapásától azokra is az ő nagy baja, amiért úgy nevetnek rajta.

S akit legkevésbé akart meglátni, az a megmentője volt. Egyet morgott, mikor elment mellette.

— Aztán azt a másik balandat is vigye el magával az úr — mondá az őrnagy Illavaynak —, azt, amelyik ennek a párja. Mert nekem az sem kell. Háram katana helyett eszik, s négy helyett szalad. Vigye el mind a kettőt.

De nem adták azt csak úgy ingyen. Ezért meg is kellett szenvedni. Azok a többiek ott mind derék vitézek voltak, akiket a lelkesedés vitt a harcba, akiket a keserű hazaszeretet melegített, amíg a kezük odafagyott a puskához, ifjak, akiket még

szeret az élet, s akik már szeretik a halált. — És ezek között kellett Illavaynak a maga védencével vesszőt futni. Hangzott előtte, utána a gúnyos élcelés.

— Par nobile fratrum.

— Ha már viszi a majmát, mért nem veszi a nyakába? Elég nagy medve hozzá!

— Derék verbunkos ez! Nemhogy hozna, hanem még visz el innen.

— Ne bántsátok az istenadtát, hátha felesége a komlókaró, elszőkött tőle férfiruhában, s utánajött érte.

— Szégyen, gyalázat az ily vasgyúrónak: ahelyett, hogy puskát ragadna, s közénk állna, még idejön másokat megfélemlíteni.

Ferenc úr csak a gallérjába húzta a fejét: ez bizony mind megérdemlett suttyongatás volt, mert ő bizony elbírna egy mangalétát, de hát nem tehet róla, ha katonai erények nélkül született. Nem is képzeli, hogy el tudna sütni egy puskát egy ember ellen, aki ellenség. Ha megsebesítené, bizonyosan oda-futna hozzá a sebét bekötni.

Megszaporodott a mulatsága, mikor Koczur is odakerült hozzájuk harmadiknak.

— Itt van a drágalátos lóherlevél!

Egy csoport honvéd éppen akkor jött be a mezőről, ahol derekasan összeverekedtek az ellenséggel; féktelen jó kedvükben voltak, a mellettük elhaladó három gyászvitézt meghajgálták hólabdákkal.

A cigánybandát meg felbiztatta valaki, hogy menjen mindenütt a nyomukban, és kísérje őket az „Oh du lieber Augustin” nótájával. Azt is tűrni kellett.

Pedig idő telt bele, amíg házról házra jártak, valami szállítóeszközt keresni, amin tovább menjenek. Kisebbszerű német város volt az, aminek a polgárai lelkesült hazafiak voltak; egy német sem akart a gyászvitézeknek kocsisa lenni. Utoljára Ferenc kénytelen volt egy fakó szánt fonott kassal megvenni

a gazdájától, abba azt a lovat befogni, amin idejött. A két exvitézt fölpackolta a saroglyába, maga meg beállt kocsisnak, úgy hajtott ki egy lóval a táborból. Volt is olyan kacagás fölötte, hogy soha komédiás annál nagyobbat nem aratott piaci publikumtól.

De Ferenc nem érezte ennek a keserűségét; az ő Sámson testében egy gyermek szíve volt. Ő csak az afölötti örömeivel volt tele, hogy íme megszabadíthatta hát azt a fickót, aki az ő kedves rokona, akinek a gondviselése órá van bízva, s aki ha most itt nyomorultul elpusztult volna, s aztán neki kellene annak a nagy birtokait örökölni, soha a saját lelkével ki nem békülhetne. Hogy merne még valaha az elé a tükör elé lépni, amelyik azt mondaná a szemébe: „Veszni hagytad az öcsédet; azért, hogy a vagyónát örököld!”

Úgy meg volt elégedve magával!

A saját bundáját ráadta a drága ifjúra; magának elég meleget szerzett a lovat hajtani, amelyik nem volt a rúd mellé szokva, s hátrált, rúgott, megállt.

De csakhogy megvan a rajkó!

Várta is az egész úton, hogy legalább annyit fog majd mondani, hogy, „köszönöm, kedves bátyám!” De biz annak úgy be volt fagyva a szája, hogy naphosszat nem jött ki rajta egy szó. Valamiben töri a fejét.

Délre csakugyan elvergődtek valami faluig, ahol állomást lehetett tartani. Nagy kerülőt kellett tenniök fölfelé, mert a hátuk mögött nagyon zavaros világ volt.

Itt azután Ferenc körülkapta a korcsmárost, s rábeszélte nagy alkudozás után, hogy fogasson be a szánjába, s vitesse őket egy várossal odább. Azalatt, amíg ő felszerszámozni segített, Soma úrfi meg Koczur az utolsó falatig fellakmározták a paprikás csirkét; Ferenc úrnak nem hagytak egyebet, mint szalonnát, kenyeret. De hiszen az is nagyon jó.

Azazhogy nagyon jó volna, ha az ember békében megehetné.

De alig ült le Ferenc az asztalhoz, s alig mártotta bele a paprikába az első késhegyre szúrt fagyos szalonnát, amint Soma úrfi egész tüntető zajjal kelt föl az asztal mellől, s aztán büszkén kikorcsolyázott a szobából, maga után intve Koczur barátomat is.

Ferenc bizony nem kérdezte tőlük, mi bajuk.

Két harapásnyi szalonna után ismét bejöttek mind a ketten, feltett sipkával, kard az oldalukon. Koczurnak a kezében egy pár nyeregpisztoly.

Ott megállt Soma úrfi a szalonnázó nagybátya előtt, egyik tenyerét az asztalra terpesztve, a másikat a csípőjére nyugtatva.

— Uram! — kezdé erőltetett, haragos hangon. — Ön engem halálosan megsértett. Ön engem bolondnak nyilvánított a haditörvényszék előtt. Az Opatovszky-Apátváry név nem tűri el ezen szennyfoltot. Ezért ön meg fog velem verekedni életre-halálra. Itt a pisztolyok. Válasszon közülök.

„A szekundáns, odalépett Illavay háta mögé a két pisztollyal s azt súgá a fülébe:

— Ne féljen a tens úr. Kenyérgolyóbisokat tettem beléjük.

Illavay ráförmedt Koczurra kegyetlenül.

— Ejnye, már micsoda perfidia ez? Hát illik a szekundánsnak az ellenfél fülébe sugdosni? Kikérek minden cimboráskodást. Opatovszky-Apátváry Soma úrnak tökéletes igaza van, amidőn tőlem felvilágosításokat kér. Mert ugyebár, tisztelt uram, a lovagiasság szabályai szerint méltóztatik azt tudni, hogy a kihívás mindig alternatívával jár; vagy felvilágosítást kell adni, vagy megverekedni.

— Igen! Igen! — helyeselé Soma úrfi, vérszemet kapva azon, hogy meghátrálnak előtte. — Halljuk a felvilágosításokat! Aztán folyjon a vér.

— Hát, lássa, kedves Opatovszky-Apátváry Soma — szólt Ferenc, egy új darab szalonnát szelve le a szegedi bicskájával (még azt is meg akarta enni halála előtt) —, tehát az egészen igaz, hogy ön igen előkelő családból való, de már megengedjen,

szent Dávid király még önnél is magasabb családból való volt, azért mégsem tartotta szégyennek, mikor észrevette, hogy Ákis király meg akarja öletni, bolondnak tettetni magát.

Soma urfi erre féktelen kacagásba tört ki.

— Szent Dávid király, hahaha!

Azzal vége volt a haragjának, odaborult a szalonnázó nagybátya nyakába, „Bizony csak nagy bolond maga! Tökéletes bolond; nem lehet magával összeveszni!”

S úgy el tudott kacagni Ákis királyon meg szent Dávid királyon, mint egy gyerek.

— Hallja, ha én megkapom a nagykorúságot . . .

(Szokása volt, hogy ha a fantáziája valami hazugságba belesegítette, mire azt két-három embernek elmondta, már maga is hitte, hogy igaz.)

— Hát ha én megkapom a nagykorúságot, akkor én magát megfogadom — udvari bolondomnak.

— A bizony nagyon jó lesz.

— De nagyon jó fizetést adok ám. Mi fizetése van most a tütorságért?

— Semmi.

— No, hát én tízszer annyit adok!

— S ezt ő nem élcből mondta. Komolyan meg volt felőle győződve, hogy ha a semmit megátalkodottan sokszorozzák maga magával, utoljára mégiscsak nagy summa jön ki ebből.

— De hát akkor aztán Koczur barátunkból mi lesz?

— Óh, azt is megtartom udvari bolondnak. Hétféle udvari bolondot fogok tartani. Ezt már én kigondoltam szépen. Az egyik olyan lesz, aki a kutyaugatást tudja utánozni, s a kutyákat összeveszíti; a másik lóháton komédiázik, az orrán póznát balancíroz; a harmadik olyan bolond lesz, aki versben tud beszélni; a negyedik, aki a szájával muzsikál, trombitál, hegedül, pikoláz; az ötödik ezermester lesz, elchangírozza egyik embernek a fejét a másikéval; a hatodiknak az a dolga lesz, hogy a többiek bekenjék a képét s eldöngessék, aztán

ordítson, de úgy, hogy nevetni lehessen rajta; magának pedig csak az a dolga lesz, hogy mindig vicceljen, egyebet ne csináljon, csak vicceljen.

— No, az bizony jó hivatal lesz. Hanem hát mármost erősítsük meg magunkat mind a hárman, s legyünk okos emberek addig az ideig, amíg Petrőcfalvára hazaverekedünk, mert ha elcsípnek bennünket ezekben a honvédatillákban, majd nem hiszik ám el, hogy csak tréfálunk, s egymás bolondjai vagyunk.

Az intés használt; Soma úrfi bele hagyta magát burkolni a bundába s föltétetni a szekérre. Ott azután a sok kiállott ijedségtől meg a hevenyében bevágott bortól el is aludt azonnal.

Illavay nagy gyönyörűséggel nézegetett rá vissza a kocsi-ülésből —, milyen szépen alszik — a drága kincs!

A fergeteg elvonult a vidékről.

Villámlott, dörgött a Tisza, Duna partján: az nem látszott, nem hallatszott ide.

Ferenc szerencsésen hazaérkezett a védencével, s otthon aztán föltette magában, hogy többet nem ereszti ki a szárnyai alól, akármit határozott is a vármegye.

Azt hitte, hogy majd megszoktathatja szép szóval, jó bánással, szelídebb mulatságokkal, attól sem restellte a fáradságát, hogy egy-egy tudományból — úgy sétálás közben — ebéd fölött, peripatetikus módon valamit verjen a fejébe, ami azonban nehezen ment, mert olyankor Soma úrfira mindjárt ráért a dúdolási kedve, s utoljára is azzal végezte a leckét, hogy „Úgyse lesz én belőlem se pap, se doktor, se mérnök, se prókátor, hát minek tanuljam én ezeket?”

De hát igazi úr sem akart belőle lenni. Ahhoz meg lusta volt. Vadászni csak úgy szeretett volna, ha a vaddisznó előbb össze hagyta volna kötni a négy lábát, meg ha a kályhát is utánavittek volna, hogy nekivethesse a hátát; ha meg lóháton indult el valaha, vagy a ló jött haza sántán, vagy ő maga. A képe mindig össze volt karmolva a szolgálókkal való hancuzástól; ezen túl nem ment a szenvedélye. Hanem ahelyett naphosszat eltörte a fejét azon, hogy lehetne valakit bolond módon feltréfálni? A gyámjának mindennap volt valami hallatlan nagy galiba elintézésével dolga, aminek az uraöccse volt a mestere. De hát ráért most. Tél volt az idő, úticsináltatás, határjárás pihent, s ebben az esztendőben nem pörölt senki. Szükség sem volt bíróra.

Ezalatt Illavay bizony arra is ráért volna bőven, hogy Gargóvárát meglátogassa, hanem ennek az a talányos levél Pálma grófnőtől, egészen útját állotta: „Ne jöjjön, amíg én nem hívom”.

Nemsokára hazaérkezte után ez a talány félig-meddig meg lett oldva. Az alszolgabírája tudósítá róla, hogy Gargóvára helyőrséget kapott; császári csapatokat, amiknek egy része a faluban, más része benn a városban van elszállásolva.

Ferenc kezdte most már érteni a dolgot. Pálma grófnő azért írta, hogy ne jöjjön oda, mert félt, hogy valami kellemetlenség fejlődhetik ki a kétféle vendég között. Pedig kár volt ettől tartani. A szolgabíró a császári seregre nézve is csak úgy szolgabíró, mint a parlament seregeire nézve, az egy neutrális közeg, akinek kötelessége a háború közepett védeni a rendet, s a két hadviselő között a népet. Amit azok meggyújtanak, azt az ő dolga eloltani.

Hamar kitalálta azt is, hogy ez a gróf saját akaratával következett így. Ezért volt az a megrettenés az U. S. S.-től, hogy indokolva legyen a védelem kényszerűsége. A gróf fél a rettenetes szvornosztól. Úgy tesz, mintha félne.

S ezúttal Illavay egészen igazságtalan volt a gróf iránt. Temetvényi valóban félt.

A félés, gyanakodás különben normális állapota volt kedélyének. Mindenkitől tartott, s minden rosszat lehetőknek hitt.

Egyetlenegy embere volt, aki teljes bizalmát bírta.

Egyszer már találkoztunk vele: ez a háznagy; valami közép-lény a komornyik és titkár között. A gróf külföldön laktában, diplomáciai pályafutása alatt szerezte őt, francia volt; monsieur Cousin volt a neve, ami aztán igen kellemesen hangzott, mikor a gróf így szólt hozzá: „mon cher Cousin”, azt hitte az ember, hogy valami „unokaöcs”-ről van szó, kivált aki nem tudta, hogy „Cousin” annyit is jelent, hogy „szúnyog”.

Ez az ember intézte az egész háznak a sorsát évek óta. Más

ügyvéd nem adhatott tanácsot a grófnak, ha pere volt, más orvos nem rendelhetett neki gyógyszert, ha beteg volt, csak aki Cousin úrnak a placetumát bírta.

Kereste is a kedvét minden ember: a tisztartóktól kezdve a cselédekig. Tudták a nevenapját, születésnapját, s olyankor meg karácsonykor, újévkor se kicsiny, se nagy el nem mulasztá ajándékaival kifejezni mélységes rokonszenvét iránta.

Egyedül Pálma grófnőnek volt bátorsága nyíltan is tudatni vele azt az ellenszenvet, amit titokban minden ember osztott. Sohasem tűrte el, hogy mikor ő az atyjával beszélni akar, Cousin is a szobában legyen. Ez azonban lehet, hogy ismét csak Pálma grófnő különöségeihez tartozik; hisz ő még csak egy társalkodónőt sem tűrt el maga körül soha. Próbálta, de eggyel sem tudott megférti. Annyi követelései voltak egy társalkodónő irányában, hogy a gróf azt mondta neki: „Jaj kedvesem, ha én egy ilyen, ennyi erénnyel és tökéletességgel felékesített némbert találok a földtekén, azt én rögtön elveszem feleségül”. — Tehát meglehet, hogy Pálma ellenszenvé Cousin iránt csak az ő kedélyének alapszíne volt.

Hanem annál nélkülözhetetlenebb volt a grófra nézve. Az ordinarius nem ismeri úgy a megszokott betegét, mint Cousin úr az ura kedélyének hipochondriáit.

A gróf legelőször is véghetetlenül unta magát. Vén embernél uralkodnak a reminiscenciák. Ilyenkor tél idején úri cercle, jours fixes, konferenciának nevezett hírhordás, diplomáciai intrikalátogatások és recepciók, concert spirituel és színházlátogatás s aztán éjjél után reggel öt óráig magas pénzben játszott tarokkparti szokta kiegészíteni az életrendet; most az mind eltűnt. Nincs se színház, se udvar, nem lehet komédiát se nézni, se játszani. Esténkint úgy jön, mintha fel kellene venni a fekete frakkot s menni a megszokott társaskörökbe — hol vannak azok hát! A környékbeli apró földesurak magok is otthon ülnek e szívnyomasztó időkben, amikor még újságot sem lehet kapni, se Pestről, se Debrecenből. A külföldi lapok is egészen

arra valók, hogy felbontatlanul heverjenek az asztalon. Az egyetlen zenehang Pálma zongorajátéka; — de az is, mikor atyját közelíteni látja, egyszerre a skálákat kezdi el játszani. Nincs egyéb rendes dolog, mint reggel a várkapolnában meghallgatni a misét páter Kiripolszkytól, akinek a nevét a gróf sohasem tudja megtanulni. A páter ugyan tarokkozni is jól tud, s a partit ki lehet egészíteni a tisztartóval, aki szintén celebritás e szakmában, s azok el is játszanak szívesen délutáni két órától reggeli hétig, — egy századrész krajcárban poénjét, csak hogy olyan mesquine modoruk van a játszásnál, bizonyos sztereotip bundaszagú kifejezésekkel: „habeat sibi!” ha a pap veszi fel a talont; „bírja békével!” ha a tisztartó „ugrik be”; „non fuit militum”, ha a jobb talont otthagya. — „Padra vele”, mikor kontrát izennek; „fogom a fülit”, mikor a királyt elütik; „mint a kijáró kutyát!” mikor felülütnek; minden kártyának van náluk valami gúnyneve, aztán minden játék végén összevesznek, a gróf meguntta őket az első recontre-nál, s azontúl csak a végső kétségbeesés bírta rá, hogy ott marassza őket egyszer-egyszer.

Vadászattal ugyan mulathatta volna magát, de ettől meg mr. Cousin vette el a kedvét, folyvást ijesztgetve őt a rémhírekkel, hogy az erdők tele vannak orvvadászokkal, amiben lehetett is valami igaz.

S mégis itt kellett ülnie, mert az országgyűlésen erősen vellicáltak, hogy az „absentisták” vagyona az állam részére elkoboztassék.

Kedvenc olvasmányait a francia- és angol forradalmakról pedig mind elvitte magával a szolgabíró. Pálma mind kiszedte azokat a kisebb könyvtárból. Volt ugyan az írószobai könyvtáron kívül, amiben a modern művek álltak, még egy nagyszerű pompás könyvtár is a kastélyban, nemcsak lárványnak pompás, gyönyörű díszkötésű fóliánsaival, de valóban ritka, belbecsre értékes munkák tárháza. Csak volna, aki kikeresné közülök, am. az unatkozóknak a kedélyállapotához a legjobban

hozáillik. — Ilyen is akadt. — Nem kétkedünk rajta, hogy Cousin úr volt az a gyöngéd figyelmező házibarát, aki egy napon odaescamotírozta a kis könyvtárba a nagyból Schlüsseln von Suderburg ritka könyvét a német parasztlázadásról, aztán meg Pistoriusnak Berlichingeni Götzről írt művét, s ezeket nagy-hamar megtalálta a gróf. És azután egészen beléjük veszett.

— Egészen azok a viszonyok, amik akkor voltak — mondá Cousin úrnak, egy-egy nevezetes szakasznál — akkor is a „bocskor” volt a jelvény, amely alatt a parasztek harcoltak: hát itt nem minden ember viseli-e ezt a szimbólumot. Nem valóságos „Käsebruder”-szövetség-e ez itt? Mind sajtot esznek. Így osztották fel a földbirtokot a „Hungerbergnél”, a „Bettelrainál”, mint most minálunk. Hát a Hans Müller 12. cikkulusa! Itt van mind a szemünk előtt! Szóról szóra! — Még arra is rájött a gróf, hogy ennek a Berlichingeni Götznek az arca, termete tökéletes hasonmása — Illavay Ferencnek, ahogy a Sartorius munkáját illusztráló rézmetszetekből kitűnik. Ez az a parasztek élére állt vaskezű nemes: ízről ízre ugyanaz! Ezt beledisputálta magába a gróf, s Cousin úr segítette őt e véleményében megerősíteni. A bocskoros parasztek úgy hallgatnak Illavayra, mint a prófétájukra.

Azt a vasgyűrűt is Cousin úr praktizálta a gróf megszokott sétaútjába. A gróf tehát komolyan félt.

Azt gondolta, hogy már a nyakán van a „stauromachia.”
Jól kifőzte a dolgot Cousin úrral.

Egy napon a háznagy elutazott valamerre: csak a gróf tudta, hová. A császári dandárparancsnokot kereste fel egy közeleső városban, akivel közölte azt a bizalmas titkot, hogy a gargói várkastély ura igen szívesen elfogadna téli szállásra egy detachírozott csapatot, ellátva azt minden szükségessel.

A dandárparancsnoknak éppen semmi oka sem volt a rendes hadcsapatai közül akármelyiket is magától elhagyni, a téli hadjárat el volt határozva, neki előre kellett nyomulni, hanem azt

mondta, hogy ha olyan nagyon utolérte a grófot a vendéglátási vágy, más szóval, ha a parasztjaitól olyan nagyon fél, meghívhatja a kastélyba a morva határszélen portyázó szabadcsapat vezérét; aki valószínűleg igen derék ember; — s ezzel aztán mind a hármukon segítve lesz, a grófon is, a szabadcsapat vezéréen is, meg a generálison is, aki legjobban fog rajta örülni, ha ezt a „derék embert” távol tarthatja a testétől.

Cousin úr már a bevégzett ténnyel jött haza a várba. Megérkezik a derék lovagias Orol Krivánszky szabadcsapatja Gargóra.

Pálma grófné nagyon bosszús volt, mikor ezt meghallotta.

Azért írta Illavaynak azt a levelet, hogy ne jöjjön addig hozzájuk, míg ő nem fogja hívni.

Amíg Illavay odajárt az unokaöccsét visszavinni a végveszély torkából, azalatt meg is érkezett a mentőcsapat, el is helyezkedett részint a várkastélyban, részint a faluban. Lehetett a számuk valami háromszáz.

Mikor Illavay visszatért, nemsokára hallá is hírüket a környékbeli bíraktól, akik feljöttek hozzá panaszt tenni, hogy micsoda garázda nép került most közéjük, ki tudja, honnan keveredtek ide? Hogy nem jó járatban vannak, az bizonyos. Amit a szemük meglát, azt a kezük ott nem hagyja. Papot is hordanak magukkal, de amit az prédikál, azt nem jó meghaladni emberi füleknek. Legjobban meg lehet velük akadva maga a gróf, mert a kastélyban olyan dorbézolást visznek véghez, hogy nincsen az a kocsmá.

Illavay szép csendesen összeszedte a bejelentett adatokat, hogy megismerje, miféle természetű bajjal van dolga, s aztán éppen olyan csendesen megtette az intézkedéseket, hogy ezen a bajon segítsen, mihelyt a beavatkozásra illetékes helyről fel lesz szólítva.

Egy reggel aztán kapott egy levelet Pálma grófnőtől.

„Jöjjön! És szabadítson meg bennünket — a barátainktól.”

Olyan rövid és kategorikus volt a felszólítás. Pálma grófnő

nem is kételkedett benne, hogy Illavay tökéletesen bír azzal a hatalommal, hogy alkalmatlan hadcsapatokat egyik helyről a másikra dislokáljon.

Illavayban volt annyi emberi rossz indulat, hogy előbb jót nevetett magában ezen a dolgon. Az ember nincs csupa lépes mézből. Még a messiásokról is vannak olyan legendák, hogy azok is szerették az olyan embereket feltréfálni, akik maguk keresték maguknak a bajt, s ez valóban olyan eset volt. Temetvényi gróf maga hívta be a kastélyába a „szvornosztot”, amitől, úgy mutatta, hogy fél. Most aztán szeretné a „fölvett talont leskártolni”. Így mondják azt a tarokkjátékban. S ilyenkor bizony minden ember nevet a játékoson, aki „matadort” keresett, aztán „Pub”-okat kapott. Erre mondhatná páter Kiripolszky, hogy „habeat sibi!” Ha megfogta őket magának, hát mármost mulassa magát velük. — Megbocsáthatjuk Illavaynak azt a kis gonoszkodó nevetést e tréfa fölött; annyival inkább, hogy azért ő nem vette tréfára a dolgot, hanem ami tudományában állt, azt alkalmazásba illeszté: felhívatta a környékbeli falvak előjáróit, értekezett velük, utasításokat adott nekik, minden intézkedést megtett, s másnap délre bejelenté hivatalos látogatását a gargói várban. Nem is csinált belőle valami különös nagy titkot, hogy Orol Krivánszky úrnak a szabadcsapatját szándéka van a maga járásából eltávolítani; a szomszéd járás szolgabírója aztán adja tovább „per schub”, aztán majd csak kitolják a határra. Így szokás az. Van a szolgabírónak brachiuma is: meglássuk, hogy mekkora?

Ha ő merete arra a szóra: „A szvornoszt sok”, azt felelni: „Én több leszek!”, hát mármost váltsa be a szavát.

— No, barátom Soma — mondá Ferenc henyelő úróccsének este, mikor a másnapi úthoz készült —, most van ám itt az alkalom megmutatni az embernek, hogy milyen nagy a bátorsága a hazáért. Ön mindig azt veti a szememre, hogy elhurcoltam önt a dicsőség mezejéről; hát mármost gyerünk vissza, én is megyek. Itt az ellenség, akit szét kell verni, még-

pedig egy bájos szép hölgynek a megszabadításával összekötve, akinek a szeme láttára fogjuk elkövetni lovagi hőstetteinket. De hát én tartok tőle, hogy majd én magam, mint afféle civilista, nem imponálok eléggé az ellenséges hadfiaknak; azért nagyon jól esnék a kezemre, ha ön is velem jönne vitéz bajtársával együtt. Ha önök ebben a zsinóros ruhában, kardosan, veres-sipkásan felvonulnak velem, az ellenségnek mindjárt nagyobb respektusa támad.

Lehet, hogy ez is csak gonoszkodás volt Ferenctől, de az is feltehető róla, hogy komolyan gondolt arra, hogy unokaöccsében a férfiaság önérzetét fölébressze, olyan alkalommal, ahol ha lesz is egy kis komoly tusa, azért mégiscsak nagyobb lesz abban a lárma, mint az életveszedelem. Talán még az is lehető lesz, hogy ilyen bevezetés után, egy olyan eszményi alakkal való találkozás, mint a lovagkaland megszabadítandó hősnője, az ifjú ember egész lelkületére megnemesítő fordulatot fog képezni.

Ő tehát a tréfás indítványban valami komolyat is gondolatott.

Soma úrfi pedig azt egészen komolyan fogadta. A járókelő parasztoktól (a tót szeret dicsekedni) megtudott annyit, hogy az atyafiak készülnek erősen megrakni a betolakodókat, csak azt várják, hogy a szolgabíró közéjük menjen, s megjelenésével törvényesítse önvédelmüket. Olyan csata lesz, amelyikben az ellenség fog szaladni. Itt még vissza lehet szerezni az elvesztett hősi hírnevet. — Koczur barátunknak egész napestig történeteket kellett csinálni a pisztolyokba. Soma úrfi tömredék szvornosztot meg akar lőni. Aztán a kardot kellett segítenie kiköszörölni. Meg a vívóleckét is végig kellett próbálnia az úrfival, neki természetesen plastron nélkül. Alig akart lefeküdni a Soma úrfi, olyan verekedő kedve támadt egyszerre. Hanem Koczurnak volt annyi esze, hogy lefekvéskor reszelt tormát kötött a saját talpára, mitől reggelre olyan hólyag támadt a lábán, hogy nem húzhatott rá csizmát. Ez nagyot

lohasztott Soma úrfinak a harci tüzén. Koczur nélkül nem érezte magát egy egész embernek. Miért kellett már neki éppen most megsántulni. Haragjában jól végigkardlapozta a hű bajtárst ott az ágyban.

Azután nagyon meg volt akadva a harci toalettal. Nagy baj volt, hogy a piros zsinóros atillát nem lehetett a köpönyeg fölé fölvenni. A szürke köpönyeg nem imponál annyira a népnek. Ellenben a piros sipka megteszi: az már akkor nagy respektust szerzett magának. Ő ugyan ezt nem a III. zászlóaljnál kapta, hanem még huszár korából maradt nála. Elindulás előtt elkezdett alkudozni a nagybátyjával:

— Hallja maga, én nem ülök maga mellé a szánkóba. Én lóháton akarok fölvonulni. A huszár imponál a népnek.

— Jó lesz biz az.

— Hát maga nem hoz magával kardot?

— Minek? Hiszen nem megyünk ma megyegyülésre.

— Hátha verekedni kell?

— Majd kérek kölcsön az ellenségtől.

— Maga mindig csak bolondozik. Hát még ki jön velünk?

— A János.

— Ez az egy szál hajdú? Aztán mi hárman támadjuk meg az egész tábort? Tréfál maga. Bizonyosan előreküldte már a fegyveres népet. Csak volt annyi esze.

Akkor aztán tartott Illavaynak praktikus előadást, hogy miképp kell a haditervet megcsinálni; ő ezt már mind tudja hosszú tapasztalásból. Illavay megköszönte neki, s ígérte, hogy majd hasznát veszi a jó utasításnak.

Soma úrfinak előhozták a lovát, mire aztán ő büszkén előrenyargalt, s mindig messze megelőzte az utána csilingelő szánt. Ez addig tartott, amíg a gargói határt el nem érték. Itt a sűrű erdő közé mélyedt az út, s abban nem tudhatja az ember, hogy mi lakik. Itt kezdett Soma barátunk csendesebben léptetni, s aztán a szánkó mellett tartotta magát, s nagyon nézegetett jobbra-balra.

— Ferenc bácsi!

(Jaj, mikor már a katona azt kezdi mondani, hogy „bácsi!”)

— Gondoskodott-e arról Ferenc bácsi, hogy ezeket a mellékutakat egy-egy figyelő hadcsapat tartsa megszállva? Nehogy az ellenség a hátunkba kerülhessen: s elvágghassa a visszavonulási utat?

— Gondoskodtam róla, öcsém.

Arra aztán elkezdett dalolni. Azt is megbánta nagy hamar; mert az erdő visszhangos volt, s valami félelmes érzés az, mikor az ember a saját hangját megtízszerezve hallja visszatérni.

— Ferenc bácsi!

(A Gargóvár ormai kezdtek már az erdős hegyhát fölött kiemelkedni.)

— Én azt gondolom, hogy mégsem jó lesz nekem ezt a veres sipkát a fejemen fönn tartani, mert erről az ellenség messziről meglátja, hogy hol van a táborkar. Nem volna-e jobb, ha a maga süvegét feltenném: magának van kalapja is.

— Osztom a nézetét — szólt Illavay, s azzal a kalaptokból kivevé a karimást, a fehér báránybőr süveget odaadta Somának, maga meg feltette a kalapot.

Egyszer aztán a hegyi patakhoz értek, mely már Gargóvár alól jön, s négykerekű malmot hajt. A malom előtt nagy csoport paraszt állt, vasvillákkal, hosszú nyelű baltákkal és egyenesre ütött kaszákkal; fahíd vezetett át a patakon.

Ezen a hídon Soma úrfi lova sehogy sem akart átmenni.

— No mi baj? — kérde Illavay, a szánból visszafordulva.

— Nem akar ez a ló a hídra rámenni.

— Dehogynem akar! Jámbor állat az; csak csettentsen neki a nyelvével. Vágjon a fejére, ha visszahőköl.

De a ló csak nem akart sehogy sem a hídra menni.

— No megálljon, majd átvezetem én —, monda végre Ferenc, s kiugorva a szánból, segítségére sietett a szerencsétlen hőslovnak; alig fogta meg a ló zablóját, az mindjárt szelíd

lett, mint a bárány, s hagyta magát vezetetni, jókedvűn prűszkölve. Nem is a ló volt az, aki a hídtól félt, hanem a lóvas.

Most már nem ferencbácsizott többet: kifakadt egész haraggal.

— Hallja az úr! Engem nem tesz bolonddá! Látom az egész plánumát. Csak azért hozott ide, hogy felkoncoltasson a dühös paraszttal! Ilyen riha néppel egy Opatovszky nem harcol. Ágyúk ellen igen, de vasvillák ellen nem megyek!

Azzal leugrott a lováról, s markába kapva a kardját, hogy keresztül ne bukjék benne, nekiiramodott a sűrű erdőnek, ahol legnagyobb volt a bozót — hasztalanul kiabált utána Illavay, hogy ne féljen semmit: ezek a mi saját embereink! — Nem hitt neki, nem is hallgatott rá: lóval sem lehetett volna utolérni, úgy elpályázott a ciherbe. Illavaynak nem volt mit tenni, mint a gazdátlan lovat kantárnál fogva vezetni a malomig, s ott rábízni a molnárra, hogy ha megkerül valahonnan az úrfi, ültesse fel rá, s aztán vezettesse Gargóvárra.

Szégyenlette a dolgot a parasztok előtt.

Azok mind az ő derék tótjai voltak, köztük fele katonaviselt ember, azokkal rövid haditanácsot tartott, s felosztva közöttük a teendőket, maga előreindult a szánnal: a népcapatnak csak később kellett utána indulni.

Mikor a helység közelébe ért, egy szénégető putri mellől feléje szaladt nagy lelkendezve egy néember alak. Ismerte jól. A falu némája volt. A rongyos leány egy levelet dobott a kosijába, s aztán tartotta a tenyerét a garasért. Az járt neki, ha útban találhatta a szolgabíró.

Illavay felbontá a levelet, abban latin nyelven az volt röviden megírva, hogy őrizkedjék felmenni a várba: mert Orol Krivánszky cimborái elhatározták, hogy megölik, ha közéjük mer lépni. Az írás szándékosan el volt változtatva. — A levélíró nagyon ügyesen vélte elrendezni a dolgát, amikor levélvivőnek a néma koldusleányt választotta ki: nem is képzelte,

hogy a szolgabíró még a némát is ki tudja vallasni, s hogy az a két kezével, a szemével úgy le tudja őt írni, mintha beszélne, s a néma beszédéből rájön a szolgabíró, hogy ezen anonymus jóbarát nem más, mint a gróf háznagya.

Most már eggyel többet tudott Illavay. Azt, hogy Cousin úr keze is benne van ebben a tréfában.

Abból aztán következtetett egyébre is.

A néma kapott ezúttal egy húszast. Ferencnek pedig eszé-ágában sem volt, hogy visszatérjen a vett intésre; hanem inkább levétette a csörgőket a lovaíró, hogy előre ne hallják a közeledtét, mikor a faluba behajtat.

A kocsmá és a templom közötti téren nagy sokadalom volt. Ott egy rögtönzött szószéken, aminőt Úrnapján szoktak használni, prédikált valaki az összegyűlt népnek. Reverendás úr volt; de az a reverenda nem az ő hórihorgas termetére volt szabva: bokáig sem ért neki, s a kéz csuklója csülökig ki volt belőle; az ábrázatjával pedig beülhetett volna bátran a viaszszobába, ahol a hírhedt rablógyilkosokat mutogatják, senki sem kérdezte volna tőle, hát az úr hogy került ide? Az a prédikáció is valami gyönyörű keveréke volt az istenes mondásoknak s a lázító szitkozódásoknak; hosszú nagy karjait roppant tenyereivel hol kiterjeszté, mintha a földet osztaná ki, hol az égre dobálta fel, nagyokat ütött az öklével a mellére, hogy csak úgy döngött, s a két tenyerével a pulpitusra, hogy csak úgy recsegett. A textus az volt, hogy ki kell irtani a magyárokat a világból.

Amint azonban a papforma ember onnan a katedrából meglátta a szolgabírókat a szánkóval közeledni, egyszerre a szó közepén megváltozott a textus, hang és gesztikuláció; lett belőle jámbor tanácsadás, hogy kerülni kell a részegséget, és dobzódást, de különösen a káromkodást, s mikor a szolgabíró közelebb ért, akkor egész alázatosan beneventálá az uraságot, félbeszakítva a sermot: „Bonum mane praecor domine perillustrissime”.

Illavay leszállt, és odament hozzá közel, hogy szemébe nézessen. Gyanús pofa volt ez előtte.

A prédikáló onnan a szószezből nyájasan nyújtá nagy izmos tenyerét Illavaynak kézszorításra, s megmondá a nevét: „Baranecz Mathusalem, legalázatosabb szolgája”

Illavay észrevette, hogy ez most azt akarja kipróbálni, hogy vajon kiállja-e a kezének a szorítását? Egy darabig hagyta neki, akkor aztán visszaszorította neki a kezét úgy, hogy az csak emelgette egyik lábát a másik után a kurta reverenda alul. Hanem mosolygott pulykavörössé lett arccal.

— No, csak folytassa páter a szentbeszédet tovább. Majd ebédnél találkozunk odafenn a kastélyban.

Amint a szolgabíró odább ment, Baranecz Mathusalem még dühösebben rágyújtott a lázításra, a szónoklatba lassankint a nép szava is belevegyült. Csupa férfigyülekezet volt, mind tótok, némelyik fegyverrel, mások csak dorongokkal ellátva; hogy idegenek is vannak közöttük, azt csak a különböző fővegek gyaníttaták; a gargóiak mind széles karimájú gombaforma kalapot viselnek, a jövevények hegyes, karimátlan, felgyúrt szélút, meg mindenfélét az etnográfiai kiállításból. A szónoklat vége az általános népriadalban vészett el, amelyből az hangzott ki leginkább: „Üssük a szolgabíró!” Baranecz Mathusalem szónoklatának tökéletes sikere volt ma. A Gargóvidéki, mely eddig nagyon hidegen viselte magát az ő szabadcsapatja iránt, ma egészen megtért; összeölelezett a szuronyok bajnokaival, utoljára vállára emelte a népszónokot, úgy vitte fel nagy lármával a várudvarba.

No, gyönyörű képet mutatott most az a várudvar! Mikor Illavay behajtatott a szánjával, a lovai majd elragadták, úgy megijedtek. A szép szökőkútból vágóhíd volt rendezve, azon koncoltak fel éppen egy szép nagy dámvadat, s a hajdani puskaporos-torony bejárása előtt pörköltek egy óriási vadkant. A szép tágas köröndből pedig, ahol máskor művészek szoktak hangversenyezni, valami részeg társaság nótája hang-

zott ki, a nyitott ajtón dűlt ki a pipafűst, az udvarra nyíló emeleti ablakokból feltett kalapokkal könyököltek ki marcona pofájú alakok, s az egyik ablaktól a másikig áthúzott kötelen száradt mindenféle gúnya, amit nagy visszaélés volna fehéreneműnek nevezni. Az udvar közepén pedig volt egy nagy veres tócsa: vértengernek nevezhetné az ember, ha veres bor nem volna; egy szétűlt hordó tartalma ömlött ott szét, s abban fekűdt hanyatt egy ember: halottnak nevezhetné az ember, ha részeg nem volna: az úgy látszik, hogy ki akarta inni a bortavat, s belebukott a vállalatba.

Ez az udvar; hát még odabenn a kastélyban mi lehet?

Illavay megmondta a hajdújának, hogy forduljon vissza a szánkójával, s szállásolja be a kasznárhoz. Maga egyedűl felment a főlépcsűn, s egyenesen a gróf lakosztálya felé tartott.

Szembe jött rá mr. Cousin. „Jó” ismerűsök voltak már.

— Odabenn van a gróf?

— Nem lehet vele beszélni. Ájzatosságát végzi.

— Hát a grófnű?

— Azzal sem lehet. A toalettjét végzi.

— Hát önnel lehet beszélni mr. Cousin?

— Szolgálatjára álllok.

— Ki mondta azt „önnel”, hogy engem meg akarnak ölni, ha ebbe a házba belépek?

— Nekem? — szűlt mr. Cousin. S szétnézegetett, mintha azt keresné, hogy kihez beszélnek itt?

— Igen. Amit ön ebben a levélben írt hozzám.

— Én írtam? Levelet?

— Igen. A küldűnce megmondta.

— Hiszen az néma.

Elszűlta magát. Arra aztán jó képet kellett csinálni a tréfához.

— No, hát én írtam.

— Köszűnűm. Én hát szeretnűm megismerni azt az urat, aki engem meg akar ölni, kérem, vezessen oda hozzám.

— Csakhogy az nagyon nagy úr — szólt gúnyos mosollyal mr. Cousin. — Ha meg akarja ön ismerni, szíveskedjék velem ide a folyosó ablakához lépni.

A korridor szélső ablakából el lehetett látni a piacra és a faszoros útra, amelyen a néptömeg vonult fel a vár felé, kaszákat, vasvillákat emelve magasra, s közepén a népszónokot hozva embervállon.

— Ez az az úr! — szólt meghajtva magát a háznagy. — Hallhatja ön, mit kiáltanak: „Halál a szolgabíróra!” Ha kívánja ön, felhúzathatom előttük a vonóhidat.

— Nagy kár lenne, csak hadd jöjjenek be. Láttam én már ilyen színdarabot.

A közeledő lármára megnyílt egy ajtó a folyosón, s kilépett rajta egy délceg magas férfi; kék ulánus dolmányban, veres plüssgallérral és hajtókákkal, oldalán hatalmas széles kard; napbarnított arc volt, keselyűorral, s ajkai fölött hatalmas lengyel bajusszal; ami nincs kipödörve, hanem torzomborzul előrebodorítva. Kemény, sarkantyúpengős léptekkel közeledett a két beszélgető felé, s úgy tett, mintha Illavayt meg sem látná.

— Odabenn a gróf?

— Igen. Ájtatosságát végzi.

— Na, majd segítek neki benne. Hát a grófnő?

— Toalettjét végzi.

— No, majd segítek neki benne.

„Ez nem osztrák katonatiszt” — mondá magában Illavay. „Azok híresek az udvariasságukról”. S elébe lépett a kardos úrnak.

— Én Illavay Ferenc főszolgabíró vagyok.

— Nagyon örülök. Én pedig cs. kir. őrnagy vagyok és szabadcsapatvezér: Orol Krivánszky.

— Ez igen szép harci *melléknév*. „Kriváni Sas!”, hanem én szeretném őrnagy úrnak azt a nevét is tudni, amely a katonai schematismusba be van írva.

— Uram!

— Szükségem van erre a névre, mert nekem tudósítást kell küldenem a főparancsnokhoz a járásomban történtek felől hivatalosan.

Orol Krivánszky e szóra a kard markolatára csapott, s egy lépést tett Illavay felé; — hanem aztán csak maradt a szemforogtatásnál. Sipkája ernyőjét még mélyebben rántotta a szemére, s azzal megfordult a sarkán, s berontott a gróf lakosztályába vezető ajtón.

Nem ette meg Illavayt, ahogy Cousin úr várta.

— Mármost arra kérem, Cousin úr, hogy a mai ebédet rendelje déli tizenkét órára, s azt tudassa a gróffal is. Mert ezeknek az uraknak igen sürgetős útjok lesz. Még ma elmennek innen.

— Nem hallottam, hogy készülnének.

— Higgye el nekem. Különben étlen fognak odább menni, ami megint nem az én gondom.

Cousin úrnak voltak okai, hogy mindent elhiggyen, amit ez az ember beszél; még a legvalószínűtlenebbet is. Meghajolt a jó tanács előtt, s sietett a konyhamestert felkeresni.

Illavay pedig ezalatt átballagott a nagy étterembe, mely nagy vadászatok alkalmával egész vendégsereget bírt befogadni.

Ez egy szögletterem volt, amiből egy kiugró rondella nézett ki az udvarra. E rondellából egész a piacig és a falu végeig le lehetett látni, mint egy madártávlatból.

Középen egy hosszú asztal volt megterítve, rendesen több személyre, mint ahány volt a hivatalos vendég.

Illavay onnan a rondellából nézte, mikor megérkezett a felázított néptömeg a várudvarra. Azok is meglátták őt ott állani, s hatalmas „zabije!” kiáltásokat küldtek fel hozzá, ami körülbelül annyit tesz, hogy „üsd!” A várban levő primipilusok, tisztii egyenruhákban siettek le a nép elé s összecsókolóztak, ölelkeztek vele, s hangoztatták annak jelkiáltásait, s azután feljöttek az étterembe, s ugyanazok az emberek nyájas mosoly-

gásokkal siettek Illavayval kezét szorítani s megkérdezni tőle, hogy mint szolgál az egészsége.

Illavay az első ránézésre megtudott annyit, hogy ezek nem császári tiszték. Először is ahány, annyiféle egyenruha, színpadias rendkívüliségekkel kitűnővé téve, mintha egy vándorkomédiás trupp ruhatárát rabolták volna ki. Azután ezek az ábrázatok. Ez a társalgási modor! Ha ezek katonatiszték, hát csak olyanok, akiket egyenkint mind „infam cassirt” etikettel bocsátottak a világba. — Mikor aztán beszédbe eredt velük (mindegyiknek olyan cifra neve volt, amilyet ember sohasem viselt), ekkor rájött, hogy ezek nem is igazi tótok. Ahány, annyiféle tájszólással beszélt. A társalgási modorukból, sunnyogó félrészolásaikból, durva ötleteikből, miket nem vettek egymástól sértésnek, elvégre arról is meggyőződött, hogy ezek nem is a szvornoszt tagjai. — Ez nem a politikai fanatizmus rottája, ez még annál is rosszabb banda. Mind olyan ember, akinek ha a szemébe néznek, a szeme jobbra-balra táncol. — És gyávák, mint bizonyos osztálya szokott lenni az embeereknek. — A legvitézebb szószátyár közöttük a pap, aki Baranecz Mathusalemnek nevezi magát.

Abban mindnyájan megegyeztek, hogy az ebéd felhozataláig minél nagyobb mennyiségű szilvóriumot és fehér cipót fogyasszanak el, s nyugtalanul várták az ebédet, ami pedig különben is korábbra volt téve a szokottnál. Illavay azt is tudta már, hogy az ő jelenléte az oka annak a kéjelmetlen fészkelődésnek.

A második csengetés jelenté, hogy fel van tálalva az ebéd. Az inasok szétárták a szárnyajtókat; a mellékszobából előléptek a fő-fő uraságok: a gróf fekete frakkban, fehér nyakravalóval, karján Pálna grófnő, egészen feketében. Az a komorság valami sérelemérzet, ami nem tud magának elégtételt szerezni, tekintetét még hidegebbé tette, mint egyébkor. Szezeit fel sem ütve, senkit nem üdvözölve, jött atyja karján, mint egy szép fantom. Mögöttük az Orol Krivánszky.

Hanem amint Illavay mellett elhaladt Pálma, felveté a szemeit. Véletlen volt-e az? Szimpatikus sejtelem? Vagy bizonyos volt felőle, hogy itt kell őt találnia ma, a tegnapi levél után? S e tekintet alatt úgy fellángolt azokban a kitalálhatlan színű szemekben; a piros ajkak vonaglottak, az alabástrom arc mosolygott. Heves mozdulattal nyújtá kezét Illavay felé, s úgy megszorítá annak a kezét, hogy egész tündéralakja reszketett belé. Azután odamutatott a gróf balján levő első székre, amire pedig már megszokás szerint Mathusalem úr akart leereszkedni. A gróf sápadt volt, és az arca, mint egy epileptikusé, ideges rángatózásokkal árulá el lelke szorongattatásait. — Illavay el tudta azokat képzelni. A büszke Temervényi megalázva érezte magát, megszállva, inzultálva, fenyegetve saját kastélyában, — és méghozzá a saját cselszövényéből. Rettegott a következő pillanattól. Sejtette, hogy ezt az Illavayt a leánya idézte ide. De hát mit tehet ez egymaga annyi goromba ember ellen, akik minden társadalmi szabályon túltették már magukat, s akik csak addig nem harapnak, amíg az ember cirógatja őket. Mi fog történni most, mikor egy olyan ember került a társaságba, aki nem türelmes? Azt is hírül hozták már neki, hogy a nép fel van lázadva az urak ellen; csak a fegyveres erő jelenléte gátolja, hogy be nem tör a kastélyba: legelőször is a szolgabíróat agyonverni. A gróf válogathatott benne, hogy melyiktől féljen inkább: a lázadóktól-e vagy a védelmezőktől; — vagy ettől a megtettesült Berlichingeni Götzről itt az oldalon?

Az apa és leánya az asztalfőn ültek egymás mellett; a grófnő jobbán az Orol Krivánszky; eszerint Illavayval szemközt. Látszott rajta, hogy nagyon kéjelmetlenül érzi magát Illavay tekintete alatt; mindenféle grimászokat csinált a képével, a félszemét hunyorgatta, a pofáját felfújta, a homlokát leráncolá, s beszéd közben a száját különösen iparkodott szokatlan kifejezésre idomítani.

(„Hasztalan fintorgatod a pofádat; — mondá magában Illa-

vay —, azért mégis rád ismerek én. A nevedre is rátaláltam már, de nem a katonai schematismusban.”)

A többi urak is mind galvanizálva érzék magukat, ha Illavay valamelyiket szemügyre vette.

Orol Krivánszky németül és franciául társalgott a grófnővel. Illavay megjegyezte, hogy a németje plattdeutsch zamatú, a franciája pedig auvergnat ízű. Bókokat is mondott a vezér a hercegnőnek; de azok meg olyanok voltak, aminőkkel a matrózok mulattatják a hamburgi csapszékben a — hercegasszonyaikat. Pálmának túrnie kellett azokat. Az egyenruha mindent jóvátesz. Mikor pedig egy végrehajtott hőstettet adott elő a vezér a grófnő mulattatására, olyankor (nem is számítva a rossz fantáziát) olyan genre-ba csapongott át az ékesen szólása, amit közönségesen akasztófahumornak neveznek, s ilyenkor aztán, dacára a torzonborz bajusznak, egy saját-szerű vigyorgás lepte meg az ajkait, ami éppen visszataszító volt.

A grófnő szemei pedig azalatt folyvást Illavay arcát nézték. Mintha vonásról vonásra tanulmányozni akarná azt. Valami csodálatos nyugalom ült annak minden vonásán; az több volt, mint bátorság: az megvetés volt. Sámsonnak a számarállkapocsra sem volt szüksége, hogy szétverje filiszteusait, a szemivel elsepri őket.

Hogy Illavay a mellette ülő házigazdához az egész asztal fölött egy szót sem szólt, az meg azt jelezte, hogy bosszankodik rá és méltán.

A vendégsereg ezalatt oly mohón tömte magába az ételt, mint akik attól tartanak, hogy minden percben félbeszakíthatja valami az ebédet.

A lárma pedig egyre növekedett odakünn az udvaron; a gróf könyörgő aggodalommal nézegetett Orol Krivánszky felé.

A bramarbas elérté a szájalomra méltó áhítózást. Kapott az alkalmon, hogy nagyszerű legyen.

— Ugyan, háznagy úr, mit kiabálnak odalenn a parasztok?
— szólt az asztal végén ülő Cousin úrhoz.

Az nem látta célszerűnek fennhangon felelni; hanem oda-ment hozzá s a fülébe súgta a választ. A szavakat nem lehetett hallani, hanem láthatta, aki figyelt rá, hogy Cousin úr a vezér füléhez tartott tenyerének mutató ujjával egyszer a gróf felé, másszor meg a hüvelykujja mozdulatával Illavay felé mutat.

Orol Krivánszky egész applombbal kelt föl a helyéről, a rondellába lépett és felnyitá annak szárnyablakait.

— Emberek! Derék emberek! Szvatopluk ivadékai! Hallgas-
satok rám! A ti földesuratok derék, jó ember, aki minden kíván-
ságtokat teljesíteni fogja. Azért kiáltásot neki, hogy „vivát!”
Vivát a gróf úr! Háromszor. — Tetszik hallani! Most már vivátra
fordult a kiabálás! — szólt visszafordulva a társasághoz a vezér.
(Az ugyan most is csak olyan lárma volt, mint azelőtt, rá lehe-
tett fogni akármit.) Orol Krivánszky újra szólt a sokasághoz.

— A szolgabíró urat is hagyjátok békével, ő nem jött ide
most porciót behajtani, sem fiaitokat katonának elhurcolni,
s nemsokára el fog távozni: engedjétek utazni békével! (A nép
azért csak bizony kiabált.)

Pálma elégtelen tekintettel nézett Illavayra. Hát az engedi
magát védelmeztetni? Elfogadja az oltalmat attól az embertől,
akiről ő azt írta neki, hogy szabadítsa meg tőle?

Orol Krivánszky magas protektori ábrázattal tért vissza
az asztalhoz; mikor leült a székre a feketekávéhoz, azt mondá
neki Illavay csendesen:

— De hát honnan tudja ön, hogy én miért jöttem ide, s med-
dig maradok itt?

— Nos? Hát a népnek csak kell valamit mondani.

— Igazat.

— S mi volna ez az igaz?

— Az, hogy én vizsgálatot tenni jöttem ide azon panaszkok
miatt, amiket előttem ön és társai ellen emeltek, s akkor fogok
innen elmenni, amikor önök e vidéket elhagyták.

Orol Krivánszky a kard markolatára ütött; ő és társai mind odavitték magukkal a kardot az ebédhez, katonatiszti szokás ellenére.

— Ön bíraskodni akar a katonák fölött, hahaha!

— Nem úgy. Én vizsgálatot teszek. Annak az alapján a földesúr, mint a nép kegyura, beterjeszti a panaszát a hadparancsnokhoz Pozsonyba; az előtt azután megjelenünk ön is, én is, s elmondjuk, amit egymás felől tudunk.

A vezér mind a két könyökét feltette az asztalra, s olyan formán hányta fel a fejét, mint aki ahhoz van szokva, hogy a haja a szemébe lóg.

— Hát próbáljon ön ilyen vizsgálatot megejteni.

— Az mindjárt meglesz. A gróf kegyes engedelmével. Illavay felkelt, s most már ő lépett ki a rondella ablakába. Nem is erőltette meg a hangját.

— A bírák jöjjenek fel a palotába; a többiek pedig legyenek csendesek.

A külső lárma egyszerre elnémult. Melyik hát a nagyobb hatalom, az-e, mely a tengert felháborítja, vagy amelyik lecsendesíti?

A gróf azt ságta Pálmának, hogy jó lesz neki most innen eltávozni. A grófnő szemei Illavay arcától kérdezősködtek.

Orol Krivánszky azonban vette észre a szándékot, s vakmerő bizalmaskodással ragadá meg szomszédnője kezét.

— Én kérem a grófnőt, hogy maradjon itt és legyen tanúja annak, hogy ez az úr milyen hiábavalóságokért fárasztotta ide magát. Csupa tréfa lesz az. Hát mit? A vitézeim egy pár ludat, pulykát, gazdájuk előleges megkérdezése nélkül, boldogabb jobblétre szállítottak. Én kifizetem a bevallott kárt készpénzzel, s ezzel készen vagyunk.

De nem pulykákról és ludakról szólt a panasz csupán, hanem arról, hogy a Gargó-vidéki leányok és menyecskék igen szépek, s a férjek és vőlegények féltékenyek a becsületükre. Azt pedig a szabadsapatárok nem igen veszik tekintetbe. Orol

Krivánszky számított rá, hogy az ilyen fajtájú panaszt nem fogják elmondani Pálma grófnő jelenlétében, vagy ha hozzákeденek, hát a gróf az első esetnél kikergeti a parasztokat a teremből. Azért marasztá ott a grófnőt.

Pálma pedig maga is ott akart maradni. Valami varázs volt őrá nézve ebben a küzdelemben; amit meg mer indítani egy ember tíz ellen, száz ellen, pusztá kézzel, amíg azok mind tele vannak fegyverrel. S ő hitte azt, hogy annak sikerülni kell.

Néhány perc múlva beállított a terembe a parasztküldöttség, három öregember; de mind szálás, óriás alakok, széles kalapjaikat becsülettudóan két kézre fogták, s megálltak egymás sorjában az ajtó mögött.

Orol Krivánszky konfidenter kiáltott eléjük:

— Nohát, édes atyámfiai, mondjátok el, hány kacsát, hány libát sikkasztottak el tőletek a vitézeim? Megtérítem az árát.

— Ha csak kacsaról, libáról volna a szó — válaszolt az egyik öreg.

— Nos hát birkát, malacot is vittek el? Ej, a gonosztevők! Mért nem jelentették fel nekem?

Most már kettő is felelt rá.

— Nem birkáról, nem malacról panaszlunk itt! No hisz ugyan jó helyre jöttünk volna panaszkodni!

— Hát mit bántottak még egyebet? — kérde Orol, azzal a fertelmes vigyorgással szájszegletén, s gonoszul tekintve Pálma arcára.

Ekkor megszólalt Illavay.

— „Veszpilló!”

E szóra előlépett a harmadik öreg, vállaira omló ezüstfehér hajjal, a szokott népviselet daróc-condrájában, derekán bőrtüszővel, lábain bocskorral, tenyerei kérgesek a munkától, arca barna, mint a kordován és a szakálltarlótól borostás.

— Loquatur veszpilló — mondá Illavay latinul.

És erre elkezdett a condrás vén paraszt a legtisztább váloga-

tott latin nyelven beszélni, ahogy csak Cicero beszélt és Tacitus írt valaha. A gróf, ki maga is nagy tanulmányozója volt a római klasszikusoknak, eleinte a bámulattól volt meglepetve, hol veszi magát ily magas fokú műveltség egy közönséges parasztnál, akinek a hivatala veszpilló, sírásó? Később aztán elszőnyeszté a stílygyakorlat tartalma: vérlázító gonosztettek, merényletek láncolata; amiket fényes nappal és sötét éjjel elkövettek — az ő meghívott barátai: oly undok meggyalázásai az emberi jobb érzéseknek, hogy azoknak hallatára aggódva nézett a gróf leányára: nem sérti-e halálra annak a lelkét e szavak hallása; bárha nem értett nyelven hallgatja is azokat végig.

A sírásó szép concis tropusokban és periodusokban adá elő a felpanaszolt sérelmeket; nem vétett sem az ornata syntaxis, sem a prosodia ellen, s mikor elvégezte szónoklatát, visszalépett társai közé.

— Mit tetszik ehhez szólni? — kérde Illavay átellenesét.

— Ejh, én nem tudok diákul! — kiálta az fel hevesen.

— De a tisztelendő úr csak tud?

Az oldalán ülő reverendás igazán megharagudott ez interpellációért.

— Tudok! De nem ilyen stylus culinarison, mint ez a paraszt.

— Stylus culinaris (dörmögé hűledezve a gróf) nec Seneca eloquentius. (Seneca sem szólt ékesebben.)

A pap se tudott deákul. Furcsa pap lehetett.

— No, majd megértik ezt a haditörvényszék előtt — szólt Illavay — ahol találkozni fogunk.

A fegyverhordó urak az asztal körül szemre-főre kezdtek nézegetni, úgy látszott, mintha semmi kedvük sem telnék az ügy ilyetén folyamatában.

Most mindjárt kipattan valami! Hiszen a szvornoszt tagjai többnyire iskolavégzett tanulók; a tót diáknak pedig második anyanyelve a latin, s „ezek” között egyetlen egy sem akad, aki a latinul elmondott panaszra egy védelmet, egy cáfolatot

tudjon felhozni a patrónus úr előtt, aki most már maga is kezdi igazán nem tudni, hogy miféle emberekkel van dolga.

Mintha „hívták” volna, jött be e nehéz pillanatban a háznagy úr, s egy levelet sietett kézbesíteni Orol Krivánszkynek, amit most hozott egy lovas futár. A vezér felszakítá azt s a csinált meglepetés szörnyűködésével ütött az átfutott levélre.

— Itt van ni! Bajtársak! Éppen most írja a főparancsnok, hogy azonnal útra keljünk és diszpozíciói szerint vegyünk részt egy fontos diverzióban a Felföldön. Semmi haladék! Kiki csapatjaihoz siessen azonnal! Fél óra múlva indulnunk kell a hadjáratba, vitézeim!

A vitézeknek soha jobbkor nem jöhetett volna ez a parancsolat; ki-ki abban serénykedett még csak, hogy ami bort a keze ügyében talál, azt szégyenszemre megivatlan ott ne hagyja.

— Cousin úr, szíveskedjék a málháimat összecsomagoltatni — szólt a vezér bizalmasan, s aztán Illavayról is kegyeskedett megemlékezni —: Szolgabíró úr pedig gondoskodni fog a hadtestem poggászai számára kirendelendő forspontokról.

— Már gondoskodtam — felelt rá Illavay, s a helyéről sem kelt föl. (Hanem azok furcsa forspontok voltak.)

Arról, hogy a libákban, malacokban — és egyebekben emelt kárt ki téríti meg, természetesen szó sem volt többé. — Kérdezi is azt valaki, mikor a katonák masíroznak.

Orol Krivánszky hozzáfogott a búcsúvételhez. Előbb a grófon kezdte; mondott neki mindenféle üres frázist, amilyent búcsúzaskor szokás mondani. Hanem a gróf kezét nem sikerült parolázásra elkaphatnia; mert arra éppen nagyon ráért a köhögés, s szüksége volt a kezére, hogy a száját eltakarja vele. Temetvényi gróf nem nyújthatta a kezét annak az embernek, aki az egyenruha oltalma alatt annyi galádságot tett és engedett tenni, mint amennyivel őt egy jobbágya itt e helyen bevádoló.

Hanem Pálma nem értett azokból semmit. Nem volt csoda, ha meghagyta fogni a kezét, azt a szép fehér kezét, aminek a kisujján a Stella ragyogott. Hisz az is megengedett szokás,

hogy a szívesen látott vendég a család legszebb, legbájosabb tagjának a kezét, búcsúzaskor, a két keze közé fogja, s áhítatosan ajkaihoz emelje.

Az ilyen merészségért legfeljebb Illavay uram ráncolja össze szemöldeit, s közelebb kezd furakodni a búcsúvevőhöz. S mi köze neki hozzá?

A kézcsók hosszan tartott, ismétlődött; egy szívélyes, forró kézmegrázáson végződött, s mikor annak vége volt, Pálma ijedten tekintte Illavayra, s mutatta neki az elbocsátott kezét: — hiányzott róla a gyűrű a Stellával! . . .

Azzal bosszúsan fordult a vezérhez.

— Uram! Ön a gyűrűmet lehúzta.

Orol Krivánszky kedélyesen nevetett.

— Örök emlékül az ön búbajos alakja közelében töltött boldog órákra.

— Eh! Adja vissza!

Orol Krivánszky enyelgősen szétterjeszté a két fölemelt karját, összeszorított öklökkel.

— Találja ki, melyik markomban van.

A gróf most már kezdte tudni, hogy micsoda társaságba került.

— Hagyd nála! — sűgá leányának.

A grófnő azonban nem sejtett semmit; haragosan dobbanzott a lábával.

— Nincs kedvem hozzá. Azt nem adom senkinek; nem az érteért, de mert az anyám talizmánja.

— No, hát visszaadom önnek, ha kiváltja tőlem, visszaadom — egy csókért.

Eszótól úgy megijedta a gróf, hogy hanyatt esett a székébe, s arca elkezdett vonaglni, az álla reszketett: itt vége van mindennek.

Pálma haraggal lépett hátra, s arcán istennői büszkeség fehér lángja tündökölt; más elpirult volna, ő még fehérebb lett. Az egész arca átlátszóvá lett a haragtól.

— Hát egy „ilyenért” nem adod vissza? — ordítá közbe egy

oroszláni hang. S vele egyidejűleg úgy csapott Illavay ökle Orol Krivánszky arcába, hogy annak — rögtön leesett a két bajusza az ajka föül.

Most már egészen „ő” volt.

A grófnő ajkain egy olyan örömsikoltás tört ki, mely tele volt elszabadult szenvedéllyel, míg a gróf bénultan hebegé „Most megölnek bennünket!”

Amint az álcázó bajusz leesett, s ott állt a fölismert alak, az első pillanatban az a lefegyverző rémület bénítá meg, ami meglepí a gonosztevőt bírójával szemben, forró tetten kapva; hanem a másik percben már helyébe szállt a megszorított fenevad dühe, s ádáz hördülést taszítva ki véres ajkain, kirántá a kardját.

A küzdelem nem tartott egy villámlobbanásig. Illavay mind a két öklét megragadta az embernek, s egy facsarintásra kard és gyűrű az ő kezében volt: mire a lefegyverzett férfi feldöntve egy széket kettőjük közé, oly ügyesen és ruganyosan, mint a cserényen átszökő farkas, egy ugrással a rondellába s a másikkal az ablakon keresztül az udvarra kilódult. A kardcsapás, amit Ferenc utána küldött, a rondella mennyezetéről lecsüggő függönyben fennakadva, nem találta el a menekülőt.

Azzal Illavay egyszerre visszafordulva a szobába, s megforgatva feje fölött a kardot, rivallá: „Ki van hát még idebenn?”

De már akkor senki sem volt odabenn.

A silány Krethi és Plethi, amint a vezérét az ablakon át menekülni látta, törte magát egymás hegyén, hátán az ajtó felé, ott pedig legelőször is a három öreg bírák uraiméknak a keze közé jutott. Azok vasemberek voltak. Mindegyik három kapitulációt szolgált ki a katonaságnál. Csak mindjárt az ablakon át dobálták le őket. Illavay utánok rohant, s azután fölzendült a várudvaron a csatakiáltás, amelyből az ő oroszlánordítása hangzott ki, mint vezényszó. A tót paraszt nekifordult a szabadcsapatoknak, s elkezdte verni!

A „STELLA”

És az nem költői agyrém; az történelmi adat, hogy a tótok maguk verték szét a panszláv szabadcsapatot. Olyan arany betűkkel felírandó történelmi fénypont, mint aminő volt az, mikor Kapisztrán rongyos emberei megverték a fényes török szultán hadait Nándorfehérvár alatt. A szegény, magára hagyott tót, vezér nélkül, fegyver nélkül, bottal, kaszával, vasvillával verte ki az országból a minden szláv népeket egy „vasgyűrűbe” foglaló csábítót.

A szabadcsapatban volt egy összetartó csoport, mely a vezér táborkarát képezte; ez egy külön szövetség volt, amit majd később még jobban megismerünk. Ugyanaz a szövetség ez, amely minden európai nagy háború alatt nyíltan üti fel a fejét, máskor csak *lopva* működik; de akkor harcol. Hajdan Baklovagoknak hitták őket. A napóleoni hadjáratok alatt a Németalföld és a Rhénus-vidék volt a főtanyájuk; de beszánguldozták onnan egész Európát, mindenütt magukhoz szedve a főtábortól elmaradt marodeuróket, minden ország kalandorait, szökevényeit, s szabadcsapat címe alatt, kerülve a nyílt harcot, zsákmányoltak szabadon, sarcolva urat és parasztot. Ezek ragadták magukhoz a szvornoszt beküldött csapatjánál a vezérszerepet, s befészkeltek magukat a gargovári kastélyba, úgy, hogy csak az ő híveik voltak a várban, a szvornoszt fegyveres hada a helységben tanyázott.

Legfőbb ideje volt, hogy Pálma segílyt kiáltson: „Mentsen meg a barátainktól”.

Megtörtént: tervszerűen és szabályosan. Ezzel a tót néppel

lehet összebeszélni: nem fecseg ki többet, mint amennyit egymásnak el kell mondani. A délelőtti népgyűlés csak arra való volt, hogy majd a „pap” lázító beszédére — (ami mindennapi imádság volt) s a szolgabíró megjelenésére (az embornyúzóéra) a nép felzendül, s egész csoporttal tódul a várkastély udvarára: halálra keresve urat, magyart, szolgabírót. Ezek a kiabálók pedig éppen Illavay kiválasztott férfiai voltak, akik aztán az első jelszóra nekifordultak a dorong végével a meglepett kalandoroknak, s véresre vert fejekkel üzték ki őket a várkastélyból. Szerencsájük azoknak, hogy jól tudtak futni. A rablóbandánál az a szokás, hogy ki-ki magát védelmezi, nem egymást.

Egy gondolat alatt, egy riadás alatt, kirohant az egész horda a dobogóhídon, átkozódva, káromkodva — a megbajusztalánodott vezérrel az élén —; nyomában a csépelő tótság. Hanem odakinn kezdődött azután az igazi harc. A lármafürt recsegésére előrohantak a fegyveresek százankint s a piacot elállták egész tömegben: szuronyt szegezve és lövöldözve, s aztán akármilyen vitéz legyen is a paraszt: a puska csak puska, a dorong nem sül el.

— Hát csak gyűljenek össze, annál jobban megverjük őket — hangzott fel Illavay szava.

Pálma ott állt a rondella ablakában, és onnan nézte a szép színdarabot. A gróf kétségbeesetten járt fel s alá a teremben, mr. Cousinnak könyörgött, hogy hozza ki a pisztolyait a szobájából, s azután húzassa fel a csapóhidat.

Pálma pedig gyönyörködött e látványban! Mennyire szépé tesz egy embert az a villogó kard a kezében! Milyen más alak lett belőle egyszerre! A Pan-torzóból Achilles-szobor! Nincs már az arcon egy rút vonás sem; az mind lelket hirdet. — Mily ösztönszerű bátorság, mily férfias hév, nyugalom, tűz, együtt! — Parancsszavára a tömegek sorakoznak, az ellenfél puskaropogása közül kihallik kacagó megvetésének szava. A golyók ott füttyölnek a feje fölött. „Cserebogarak!” Oda se néz nekik.

— Most ő is jelt adat a hosszú pásztorkürttel, s arra a hegyek közül három-négy helyről visszhangzó jel felel: „No most aztán hajrá!” Az erdőkben elrejtett csapatok minden oldalról előtörnek, a kalandorcsapat elől-hátul megtámadva, esztét veszti, s fut amerre még nyílást lát, eldobál fegyvert, kalapot, hogy rá ne ismerjenek, s menekül erdőnek, bozótnak, ahány, annyifelé. Félóra nem telik bele, s tiszta az egész tér, a szétvert gyülelést hajrá ordítással üldözi a paraszthat, messze az erdők közé.

Az az egy ember, aki nem hadvezér, se nem hős, csak szolgabíró: polgári hivatalnok, maga vezeti a harcot, közé is vág a karddal, ahol ellenállásra csoportosul az ellen, s szétriasztja azt, mint héja a csirkét. Nincs varázspálca, mely olyan változást tegyen, mint az a kard a kézben.

Pálma elfeledte a félcimet, a veszedelmet; ő csak gyönyörködött. A donjon ablakából még a szavait is kellett hallania.

Az öregek nemsokára jöttek az elvett zászlókkal. Volt annak a hadnak minden ötven emberre egy zászlója. Biz azokat eldobták. Vége volt a hadjáratnak. Az egész hadjáratnak vége. A délceg daliás alak feltartá kardját az égre. Ilyen arccal festik Hofer Andrást! Az öregek, kik körüle csoportosulnak, leveszik kalapjaikat. Istenhez szólnak, ugye? Pálma sóhajtása is az ő hálaimájuk közé vegyül. — Akkor ez a délceg férfi, mintha a hattyúlovagok eszményképe helyett megint vissza akarná váltani mindennapi prózai alakját, eldobja kezéből azt a kardot, s ruhája oldalához feni a tenyerét, arcát olyan furcsa torzképpé fitorítva, mint mikor a gyermek valami ronda tárgyba markolt bele.

De ez a csúnya, nevetséges torzkép olyan szeretetreméltó volt, hogy Pálma . . . mit tett volna, ha közel van hozzá?

Nem volt szüksége a tündérnek a légen át sívni, jött fel maga a hős hozzá, nehézkes lépteivel, amikért azzal szokták gúnyolni, hogy bizony behorpad alattuk a föld.

Pálma kijött a donjonból, s azt mondá atyjának:

-- A nyomorultak szét vannak verve. Ez az „ember” összetörte őket.

Ennek az „embernek” valamit kellene mondani.

Cousin úr előreszaladt. Őneki kellett a jó hírt legelőbb meghozni. Futottak a fickók, mint a nyulak. Hiszen gyáva had ez! Cousin úr régen ki akarta őket innen veretni a vadászok segélyével, csak az uraság iránti tekintet tartóztatta.

Most aztán a gróf is rájött, hogy milyen ok nélküli volt az egész nagy félelme. Hisz ahogy a szolgabíró kifüstölte ezeket a sehonnaikat innen, azt ő maga is megtehetette volna: ha olyan nagyon „jó ember” nem volna.

A veszély semmivé törpült; most már csak az volna az aggodalma, hogy hová lett hát a Stella? Kinek a kezében maradt az a nagy dulakodás közben? Nem taposták-e össze? Szemei azt keresték a földön, midőn Illavay eléje toppant.

Ferenc a felhevüléstől jogosult szemrehányás hangján szólt a grófhhoz:

— Gróf úr! Ön a legveszélyesebb rablóbandát fogadta be vendégül a házába; jobbágyaitól félt: amazoktól várt védelmet. Most a jobbágyai keltek az ön védelmére, azok szabadították meg önt és családját. Ezt a népet önnek becsülni kell. Nem! Szeretni kell! Mondja meg ezt nekik.

— Valóban, nagy hálával tartozom — mondá a gróf. — Meg fogom nekik köszönni. Cousin úr, a pincémet nyissa fel.

A gróf a rondellába akart lépni, hogy majd onnan tart dikciót. Egyúttal a Stellának is utána nézhet, nem esett-e ott el?

— Nem úgy, gróf úr! (Illavay most parancsol a háznál.) Ne a pincéjét, a szívét nyissa ön fel. Menjen le a néphez, s szorítson kezét minden emberrel egyenkint. Soha becsületesebb emberek kezét nem szorította ön meg.

— Megteszem, megteszem — mondá a gróf —. Derék jó emberek. Húséges jobbágyok. Lemegyek közérjük.

És ment. De Illavay látta, hogy minden lépésnél keres a gróf valamit a földön s a lábával minden fénylő üvegcserepet meg-

tapint; — olyan kicsinyes volt a nagy dolgokban, mint amilyen nagyszerű a kicsinyekben. Illavay kitalálta, hogy mit keres.

Mindenki eltávozott, csak ő maradt Pálmával egyedül.

Illavay a bal kezét, amit ököltre szorítva tartott, mosolyogva nyújtá Pálma felé.

— Nézze, grófnő, az egész tusakodás alatt a kezemben feledve tartottam ezt a gyűrűt.

Tehát csak félkézzel harcolt, a másik öklét elő sem vette.

Pálma arca visszaadta a mosolygást. Szép, tündérekhez illő mosoly volt az, akik azért mosolyognak, hogy virágbimbókat csaljanak megnyílásra vele.

— Én kérem önt, hogy tartsa meg ön ezt a gyűrűt.

Most aztán eltűnt a mosoly Ferenc arcáról.

— Anyjának talizmánját? — mondá szomorúan.

— Nem ajándékba adom. Azzal önt nem szabad senkinek megsérteni. Cserébe adom — azért a gyűrűért, amit ön az óraszínóráján visel.

Az volt a visszautasító menyasszony jegygyűrűje. Illavay ott hordta azt a mellén, mint ahogy viseli az ember a két tenyerén a két M betűt, ami azt jelenti, hogy „Memento Mori”. És jó azt mindennap látni. Ezt a kevélység-lerontó jelvényt.

— Ez pedig az én talizmánom — szólt mély, halk hangon.

— Tudom: azért kérem „cserébe”.

Az a kifejezés, ami e szónál Illavay arcán elborult, valóban olyan volt, amelyetől az a vastag lárva a lélek előtt, ez a durva, idomtalan arc — megszépül: — fölségessé idomul át; oly valami az, ami még a néger fekete arcát is világossá teszi: az elfojtott férfikeserv léleklobbanása. Ebben bűbáj van, mely magához ragad és megigéz.

— Grófnő — mondá olyan hangon, mint a harangzó utóringása. — Ez a gyűrű nekem többbe került, mint amennyit a Golkonda minden gyémántja ér.

— Tudom. Keservekbe, amiknek nincsen ára! — sietett a grófnő sebesen kiegészíteni a mondást.

— S ezt a gyűrűt nekem a lábamhoz dobták.
— Szerencsétlen volt, aki azt tette!
— Szeretted, amíg nem ismert, s jól tette, hogy kimondta, mikor megtudta, hogy nem igaz.
— Ön fél, hogy ezt a gyűrűt még egyszer ilyen áron fogja visszavásárolni?
— Tudom azt.
— Miért sért meg engem?
— A grófné most álmodik.
— Akkor álom az egész életem! Egész hajadon koromig arra neveltek, hogy soha ne lássak férfit; s mikor aztán egyszerre betaszítottak a világba, azt mondták: itt van egy sereg „beszélő majom”, akik közül egyet ki kell választanod, hogy szerencsétlenné tedd élte világáig! Én is mondtam magamban, hisz ez csak álom! — Hát az is álom volt, hogy egyszer elém hoz a sors, nem! Én hiszek Istent! Imáim hozták elém. Egy férfit. Nem tudok mellé más nevet adni. Férfit. Hát ez is álom volt? Nem láttam-e ő itt — és ott — és amott — egyedül, egymagában, egy pokol ellenében védelmére kelni annak, aki tehetetlen, mert alszik, álmodik? — Nem láttam-e azt a gyönyörteljes tüneményt, ami most is betölti egész lelkemet, hogy reszketek miatta!

Ferenc szomorúan mosolygott. Hisz itt van a veszélyes tévedés! A leány oly pillanatban látja a férfit, amikor az egy hős szerepébe jutott; a bámulat bearanyozza annak alakját, s azt hiszi, hogy ez a káprázat: szerelem. Aztán mikor lemegy a nap, az aranyozás eltűnik: a szobor rozsdás és fekete.

Hallgatott.

— De nem! — szólt Pálma. — Ez nem volt álom. Hát „ő” nem árulta-e el magát? A férfi. Hisz mi baja van azzal a *szolgabíró*nak, hogyha egy comtesse-t egy őrnagy megcsókol? Ki adott neki jogot arra, hogy e csók helyett egy ökölcsapást adjon — egy katonának! egy bírónak! egy tisztviselőnek? Hogy kifacsarja annak a kezéből a kardot, s szétverjen maga körül

mindenkit, aki e jelenetnek szemtanúja mert lenni! Hát „mi” jogosította őt fel erre?

Illavay homlokára ütött az öklével, hogy így rajtakapták valamin, amit nem lett volna szabad elárulni soha.

Pálma most kacagni kezdett, dévajon, pajkosan, mint egy gyermek.

— Haha! Ön „mindent” kérdezett: s most azt akarja, hogy ne válaszoljanak rá.

— Grófnő — szólt Ferenc komolyan. — Gondolja meg, hogy mi vagyok én! és mi ön?

— Ön egy férfi, és én egy leány. „Jobb” neveinket nem tudom.

— Gondolja meg, hogy minő távolság van közöttünk!

— Távolság? — szólt Pálma keserűen. — Az igaz. A leány egy lehanyatló család utolsó elátkozott sarjadéka; akinek azt mondják, mikor a gyémántjait a hajába tűzik: „Ez a te szegénységed! Ragyogó koldus vagy”. A férfi pedig egy nagy úr, aki maga keresi meg a kenyerét, s nem könyörög sem embertől, sem sorstól soha. De hát hisz azért vagyok én a kérő; önhöz, aki olyan magasan áll fölöttem, azért az én dolgom a kérés, hogy felejtse el emberen kívüli származásomat, hogy azok közül való vagyok, akik aranyat esznek és gyémántokat és keserű dicsőséget és megátkozott örökségét hazajáró kísérteteknek, s ha ez elfogyott, akkor éhen vesznek; hogy ossza meg velem azt az édes kenyeret, amiről dajkám mesélt valaha, hogy van egy „kakastéjjel, varjúvajjal sült” kenyér, amit a szegény ember visz haza a gyermekeinek. Óh, én az ilyen kenyéren élélek.

Illavay meg volt rendítve. A leány szavaiból a keserűség igaz szenvedélye beszélt. A leányiak hitt; csak ő maga magának tudott volna hinni!

Félrefordítá arcát, s kezét nvújtá Pálmának; de e kézzorításban egyúttal a gyűrűt is visszaadta neki a Stellával.

— Ön tehát nem adja nekem azt a gyűrűt — még cserében

sem? — szólt Pálma szomorúan. — Jól van! Hát tartsa meg addig, amíg érdemes leszek rá! Én meg fogom azt szolgálni.

Ferenc most egyszerre egész arcával odafordult Pálmához, egészen közel hozzá, szem szembe nézve.

— Látott-e ön valaha a világon nálamnál rútabb férfit?

— Az nem igaz! — kiálta Pálma indulatosan s egész szenvedéllyel, mely már a haraggal ittasult; átölelte egyszerre azt a bozontos fejet, s egy csókot égetett az ajakára, egy valódi, édes lángú, szívig lövő csókot —, s azután elfutott onnan; a liliomarc piros volt, mint a rózsa.

Ferenc ott maradt egyedül: reszketve, mint a gyermek, aki kincset talált. Mi történt vele? Csakugyan szeretik őt itt? Hítvesi hűséggel, hajadoni vággyal, vad alakján belül rejtőző lelkéért? vagy talán tündércsók volt ez; arra való, hogy a szellemek órájában kóborló férfinak a lelkét kicsalja? a villi csókja, aki szép kísértetalakját hozzátapasztja a férfihoz, míg ölelésével halálra szédíti.

De ez igaz volt.

A szó hazugság, a beszéd álmom, de a csók élő lény.

Vissza lehet kérni a jegygyűrűt, a fogadást, az esküt; de a csókot nem lehet visszakérni.

A csók a szfinx talánya, ami meghazudtolja az egyedüli tudományt, a mathesist. Mi az „Egyet az egyből ha kivesszünk = lesz kettő?” — A csók.

Ferenc metamorfózison ment keresztül.

A torztükör nem gúnyolhatta őt többé saját arca előtt: — mint álmom-csalkép, ott lebegett a csókadó tünemény arca, mely azt mondta: nem igaz! nem vagy rút! Én látlak! Szeretlek. Olyan vagy.

Illavaynak legjobb volt most a gróf után sietni le az udvarra. Polycrates nem volt jobban megijedve a szerencsésjéétől, mikor a gyűrűjét visszakapta, mint ő. Eszébe jutott, hogy a gróftól leküldte az udvarra a parasztoknak üdvözlő szónoklatot tartani. Ha az most abban a könnyű öltözetben ily felhevületen áthúti magát, még megbetegszik s meghal: akkor aztán bizonyosan őrá marad a leánya. S ez megint az ő lelkét terheli.

Cseléd nem volt sehohol az egész palotában, az mind odalenn volt most bámulni; Illavaynak nem volt mit tenni mást, mint magának felkeresni a gróf nyusztbéléses kaftánját, s levinni utána az udvarra. A gróf nagyon meg volt hatva e gyöngéd figyelmesség által. Valóban a gondolatját találta ki ez a szolgabíró. Amíg ott az udvaron háromszáz parasztnak a kérge, izzadt tenyereit szorongatta, folyvást azon járt az esze, hogy most neki ettől a megerőltetéstől okvetlenül tüdőgyulladást kell kapnia.

— Nem mondtam valami kompromittáló dolgot ezeknek a tisztelt — embereknek? — kérdé Illavaytól. Azt hitte, hogy ez azóta mindig azt hallgatja, hogy ő micsoda válogatott szónoklatokat bocsát közre a parasztok előtt.

— Legyen nyugódt a gróf. Azokért, amik ma itt történtek, én felelek meg. Nem volt ennek a mai csetepatének semmi politikai színe. Ezt a zagyva csőcseléket egy minden országban kipécézett kalandorbanda szedte össze; akiket ma itt szétvertünk, holnapután Németországban vagy Oroszországban kezdik újra a garázdálkodásaikat; nincsen ezeknek hazájuk.

Ez a felvilágosítás nagyon megnyugtató a grótot.

— Tehát valósággal rablóbanda volt ez.

— Több tagját volt szerencsém már közelebbről tisztelhetni.

A vezérük háromszor volt a kezem között; mindannyiszor el tudott menekülni. Veszedelmes egy kalandor. Franciaországban négyszer tört ki a börtönből. A grófnak régen meg akartam már mondani, hogy palotája műkincseinek a híre a külföldön is el van terjedve, mégpedig, olyan körökben, amik nagy műbarátok, de nem szeretnek pénzen szerezni. Az a szerencséje, hogy olyan nép között lakik, amelynél meg nem élhetnek a rablók. Ezek közt nincs orgazda; hanem túl a Vágon már egész falvak vannak, amiknek minden lakosa vagy zsitvány vagy orgazda. De ide azok nem merik tenni a lábukat: magától a néptől. Nem kell ennek csendőr, elfogja a rablót maga is, s nem fél a lövöldözéstől. A gróf házát úgy őrzi ez a nép, mint egy tábor.

— Derék emberek. Meg is köszöntem nekik. Mindenkiel kezet szorítottam. Nem volna jó egy kis remunerációt osztani szét közöttük?

— Ne tegye azt a gróf. Ez a nép szegény, de nem alacsony. Nagylelkű ez! Hiszen emlékezhetik rá a gróf, hogy a múlt nyári és őszi munka alatt, mikor a robot megszűntével sok földesúr zavarba jött a rögtön nem pótolható cseléd- és vonómarha-hiány miatt: a gróf jobbágysai összebeszéltek, s minden uradalmában elhatározták, hogy még az idei munkát elvégzik a volt földesuruk földein, s betakarítottak, fölshántottak mindent ingyen, fizetés nélkül, mikor már nem tartoztak vele. Emlékezzék rá vissza a gróf.

A gróf ugyan furcsán emlékezett erre az adatra. Neki a gazdasztjei a tavalyi mezei munkák fejében ama nevezetes etnográfiai adat krónikája helyett roppant nagy rubrikáit szolgáltatatták át a kifizetett gyalog- és szekeresnapszámoknak. — Már most melyiknek van igaza?

— De ha örömet akar a híveinek szerezni a gróf — mondá

Illavay —, hívja be a házába az előljárókat, s ültesse őket az asztalhoz.

— Én is erre gondoltam. Igaza van. Szemelje ki kérem, akiket meg kell hívnom, s invitálja be a nevemben. Azt a veszpillót ki ne hagyja. Hatalmas öreg. Milyen eloquenter beszél a deák nyelvet.

— Nemcsak beszél, de írja is. A gróf a század egyik legnagyobb nevezetességét bírja az uradalma területén: az utolsó latin poétát. Ez a vén paraszt egész kötet verseket írt valaha, miket egy tudósunk fedezett fel nála. Majd előkeresem a gróf könyvtárából a Tudományos Gyűjteménynek azt a kötetét, amiben e rendkívüli tüneménye a népmíveltségnek ismertetve van.

— Tehát meghívja a tisztelt — parasztokat egy kis barátságos lakomára fel az étterembe, s magam praesideáljak ott, ugye?

— Nem, nem gróf úr; az a jámbor embereket nagyon feszélyezné. Ámbár az iménti vendégek után csupa rehabilitáció volna az ősi étteremre nézve, ha ilyen tisztességes vendégek ülnék körül az asztalt; hanem ezek jobban fogják magukat érezni, hogy ha a gróf ideleln a csatárteremben telepedtetni le őket egy egyszerű parasztszeléd főzte lakomához, s csak akkor jön le maga közéjük, mikor már részt vettek a jóból, s meghallgatja a szép áldomásaikat, s aztán egyszer poharat koccint velük.

— Nagyon helyes. Ön jól ismeri az embereket. Tehát ön meghívja a tisztelt — jó embereket, s a nevemben rendelkezik a cselédjeimmel, hogy minden jóval ellássák. A veszpilló azalatt bizonyosan latin disztichonokat fog készíteni, azokat majd meghallgatjuk. Azalatt mi is hármacskán megebédelünk odafenn. Azt a bizonyos lakomát a tisztelt — haramia urakkal, mi mind a hárman csak végignéztük: ön sem evett egy falatot sem.

— Nem volt kedvem ilyen emberekkel egy tálba mártani. Azonban énnekem most még nincs időm az evésre gondolni.

— Hogyan? Ön nem éhes? Pedig már három óra.

— De előbbre való feladat vár rám. Ennek a mai csatának sebesülteje is vannak; azokat addig is, míg holnap a székvárosból kihozhatjuk a megyei főorvost (az sem bizonyos, hogy ott-hon van-e), valami ideiglenes ápolással el kell látnom.

— Önnek ez is a hivatásához tartozik?

— Miután a járásorvos elment a hadsereggel tábori orvosnak, rám hagyta a patikáját, azt most én hordom magammal, mint Dulcamara, s holmi goromba bajnál én is kötözök, kurukszolok: volt gyakorlatom benne; falun nem lehet mindjárt orvost kapni. Kérnék legelőbb is kötelékhez való vászonneműket.

— Óh, azt majd ad a leányom. Ő tudja, honnan kell azt venni. Menjünk őhozzá.

Temetvényi maga segített Pálmát felkeresni, aki sokáig nem tudta megérteni, hogy miért titulázza az atyja a szolgabíró-t doktor úrnak? Mikor aztán megtudta, hogy sebesültekről van szó, a könny kicsordult szeméből.

— Istenem! Miattunk vérzenek mások! Tán el is vérzenek? S nekünk nincs orvosunk. Ugye, megengedi ön, hogy vele menjek és segítsek önnek?

— Mit gondolsz? Pálma! — szörnyedt fel Temetvényi — egy fiatal leánynak való feladat-e ez?

A leány nagyot sóhajtott.

— A kolostorban még fiatalabb voltam; s az apácák betegek és sebesültek ápolásával foglalkoztak; ott ez nekem mindennapi feladatom volt.

A gróf egy szót sem szólt többet. Ez a szemrehányás eleven-jére talált. Kikotródott a szobából: „Én addig ájtatoskodni fogok magányomban” (Azaz, hogy szükségét érezte a mosdó szekrényéhez menekülni háromszáz paraszt tenyerével való érintkezés után.)

Pálma azt tehette, amit akart. — Illavaytól nem kellett kérnie beleegyezését; annak már ő parancsolt. Az első csókkal

megkoronázta magát a nő királynénak. Illavay sebkötéléknek való vászonrongyokat kért tőle. Előkelő uraságnál viselt rongyok nem hevernek. Pálma elővette saját legfinomabb patyolat gúnyáit, s ártatlan naivsággal odaadva Ferenc kezébe az öltöny egyik, hímezett szegélyét, maga az ollóval hosszú pólyákat hasogatott belőlük.

Azután Illavay szánjára felültek: ők ketten elől; Ferenc hajtotta a lovakat, hátul ült a kocsis meg a hajdú, akinél már fel volt jegyezve minden házsám, ahol sebesült fekszik. Nem volt nagy szám; nem is súlyos sebesültek, többnyire lövésseb, amit ideiglenes vércélállító kötéssel kell ellátni. Az egykori apácánövendék nem borzadt azoktól. Úgyes, gyakorlott kézzel segített Ferencnek a rögtönzött műtétben. És minden pólyával, amit körülcsvart, az ő lelkét kötözte meg jobban, s az ő szívének nagy sebén állította el a vérzést.

Késő este vetette őket vissza a kastélyba. Egészen derült kedvük volt; — aminek egyik oka az lehetett, hogy egyetlen aggasztó kimenetelű sebesülési eset sem került a kezeik alá. Talán egyéb oka is volt. A gróf bizony nem várhatta őket vissza. Odaült az ebédhez, ő az asztalfőn, a túlsó végén az asztalnak mr. Cousin. De mr. Cousin megtartotta annyira az etikettet, hogy amíg az uraságok meg nem érkeznek, az ételhez ne nyúljon. Végre megjöttek. Pálma derült kedélyben volt; megcsókolta az atyját: „Nincs semmi nagyobb baj!” — Ferenc is megvallotta, hogy de most már igazán és komolyan megéhezett. A gróf mentette magát, hogy „bal kézzel” várta őket. „Ne félj semmit, mi utolérünk még: ma úgy fogunk enni, mint a farkasok.” — Ezt Pálma mondta, aki úgy szokott enni rendesen, mint az esti lepke. S szavuknak álltak. Mintha versenyeznének, úgy bántak el a felhordott ételekkel. Pedig Pálma közben még beszédes is volt.

A szegény sebesültek nagyon jó kedvű emberek; azok száz meg százféle tréfás adomával mulattatták ápolóikat a sebészi kezelés közben: hogy bántak el a futó ellenséggel!

Ezeket mind sietett Pálma elmondani az atyja előtt; dehogyan engedte Ferencet szóhoz jutni. Ha az indult neki valami eset előadásának, a maga lassú, leptető modorában, kikapta szájából a szót, s hogy az ne beszélhessen, megkínálta az előtte levő tállal. — Hallatlan eset az, hogy a Temetvényiek éttermében a ház egyetlen leánya kínálja a vendéget az előtte levő tállal, amit az inasnak kellene körülhordani! Hanem hát rendkívüli időket élünk!

Azt is meg kellett érnünk, hogy az alsó traktusból, ahol a tisztelt — vendégek jókedve már vígsággá nőtt meg, egy soktagú küldöttség jöjjön fel, minden bejelentés nélkül, átadni az egész volt jobbágyság üdvözlő jókívánatát egy fényes áldomásban, amit a veszpilló készített most hevenyén, latin hexameterekben és pentameterekben.

Rendkívüli dolog; de egészen megérthető.

— Halljuk a szép szót.

A veszpilló leírta az egész hősi ütközetet, ami ma e helyen lefolyt. Virgilius „Arma, virumque cano” költeményével vetekedett az, különösen egy tekintetben, abban, hogy nem akart vége szakadni. A latin nyelven költőknek az a pregnáns jellemvonásuk, hogy nem tartják elégnek a nektárt szürcsöltetni a kegyes olvasóval, le is akarják vele itatni; de meg is akarják benne fürösztetni; de úszni is kell neki benne, s jó szerencse, ha elengedik neki a belefulladásztást.

Ezúttal a felolvasott poéma a legrendkívülibb módon lett bevégezve. A dactilusok pattogása közben nagy riadalom támad odakinn a folyosón.

„Itt hozzák! Megfogták! Fel kell akasztani!”

Egy kikapirult nagy szál legény keresztültöri magát az üdvözlő deputáción s dehogyan kíván „csés jó estét”, azon kezd, hogy „Megfogtuk a szvornosztok vezérét!”

De már ez olyan szó, amiért meg kell szakadni a pentametereknek a caesuránál, annyival is inkább, hogy a beköszöntő legény egy kötélnek a végét tartja a kezében; ráhurkolva

a fogolynek a nyakára, akit ketten-hárman taszigálnak befelé erővel.

Pálma e szóra, hogy elfogták, s itt hozzák a rablóvezért, önfeledten ugrott fel a székéről, s odafutott Illavay mögé: ösztönszerűleg ott keresve a védelmet.

Illavay is talpra ugrott. Ez jó fogás, ha ezúttal el tudták fogni Zsiborákot; többféle tekintetből.

De milyen nagy volt azután mindhármuknak a bámulása, mikor a lámpafény elé hurcolt alakot megpillanták.

Dehogy volt az a Zsiborák! Ugyan ki lett volna más, mint a szerencsétlen Opatovszky ivadék.

Soma úrfi volt biz az a hadifogoly; de minő felvonulási pompában! Fejébe nyomva egész a szeméig a fehér báránybőr süveg. Azután volt rajta egy piros dolmány. De hol vette ezt a piros dolmányt? Hát úgy szerezte, hogy kifordította a honvéd-atillát, annak piros volt a bélése, úgy vette fel. Úgy nézett ki igazán, mint egy nagy majom.

Csak Illavay ismert rá.

Oda is rohant mindjárt hozzá: széttaszigálta az őt fogva tartó parasztokat.

— Megbolondultatok-e? Hisz ez az én öcsém! A földesuratok fia. A Kornél úrfi. Oldjátok el mindjárt a kezeit!

No, ez szép első bemutatás a Temetvényi család előtt.

— De hát minek kötöttétek meg, ti ostobák?

— Hát minek mondta, hogy ő a szvornoszt vezére? — mondta duzzogva a kísérő legény.

Akkor meg Soma úrfira förmedt Ferenc.

— Hát miért adta ön ki magát a szvornoszt vezérének?

Az csak nézett egy darabig, mint a sült hal; még mindig azt hittél, hogy megeszik. Egyszer aztán, mikor meggyőződött róla, hogy csakugyan az urabátyja az, aki ott áll, s a kezeiről lehullottak a kötelek, rákezde nyomorúságos, siralmas hangon:

— Azt hittem, hogy ezek is szvornosztok! Kedves urambátyám, ne engedjen felakasztani!

Erre a szóra egy hangos kacagás csendült fel a szobában. Pálma nevette el magát. Nem lehetett azt megállani: ezt a beszélő majmot látva.

Arra aztán minden jelenlevő ember kacagni kezdett; utoljára a fogoly maga is: ő is beszélt, az elfogói is beszéltek, s a sok összevissza tanúvallomásból utoljára kiderült az egész konfúzió.

Soma úrfi hazafelé térő szándékában, nehogy a honvédatilla elárulja kilétét, kifordította azt, s a bélésével kifelé öltötte fel. Útközben aztán szembetalálkozott a mellékutakat őrző parasztokkal. Azokról azt hitte, hogy a panszláv szabadcsapat csatárai, s már messziről kiáltozott nekik, hogy ő is a szvornoszt vezére; aztán nyakon csípték, megkötözték, idehozták; jó szerencse, hogy valami fán ott nem felejtették.

Illavay igazán haragba jött. Kikergetett a szobából minden parasztot.

— No ez szép bemutatás! — dörmögé Soma fülébe. Nem is mert Pálma felé nézni. A grófnő a zsebkendője szegélyét harapta a fogai közé, hogy a nevetését visszafojtsa.

— Kérem, háznagy úr — szólt Illavay.

— Monsieur Cousin! — mondá a gróf.

Melyikre hallgasson a megszólított.

— Legyen olyan jó, adasson más öltözetet az öcsémre — szólt Illavay.

— Tétessen egy terítéket az asztalra Opatovszky úrnak — mondá a gróf. — Szegény. Ki van fáradva; előbb hadd regalírozza magát.

— De ilyen jelmezben csak nem ülhet az asztalhoz! — dörmögé a nagybárya.

Az igaz, hogy furcsa jelmez volt; a kifordított kabát, ez is meghasogatva a cihertől meg a goromba paraszttenyerektől; térde, könyöke csupa sár.

— Nem tesz semmit, — mondá a gróf nagy kegyességgel. — Egy Opatovszky bármilyen helyzetben és öltözetben is mindig Opatovszky marad. Csak üljön ön az asztalhoz. Örülünk, hogy szerencsénk van.

Soma úrfinak választani kellett, hogy melyik tanácsot fogadja meg. A szép piros felszelt sonka ott mosolygott az asztalon; a palackból öntött bor olyan szépen mondja, hogy „glukk, glukk, glukk”; eh mit, átöltözni, megmosdani, kikefélni azután is elég idő lesz: ő bizony megfogadta a jobbik tanácsot, s levágta magát a készen álló székre, s hozzálátott két kézzel a közel talált enni-innivalóhoz: nem törődve vele, hogy mosolyog-e nagyon az ő ágrólszakadt alakján az a fehér alabástrom-arc.

Mikor ily hamzsolva evett, akkor tökéletesen majomhoz hasonlított.

Ideálja volt azoknak a „beszélő majmoknak”, akik közül Pálmának egyet ki kellett választania, hogy azt szerencsétlenné tegye. Nem kellett messze mennie. Ez volt a legszebb példány belőlük.

És Illavaynak megragadt az emlékében az a mondás:

„Egy Opatovszky bármilyen helyzetben és öltözetben is mindig Opatovszky marad”.

A majmok pedig szoktak maliciózusok is lenni.

Az előre látható volt, hogy Soma úrfinak ezen a vidéken nem lesz maradása a fentebbi kázus után. Akivel csak összejön, mind azt kérdezi tőle, hogy hol a piros uniformis. Nincs is más neve, mint a „szvornoszt-vitéz”. Illavaynak gondoskodni kellett róla, hogy valahová jó messzire elvigye, ahol még a viselt dolgainak hírért nem hallották. Az egész országban volt még egy város, ahol a múzsák csendesén meghúzhatták magukat. Mint tudva van, a főtanodák szüneteltek: a debreceni kollégiumban országgyűlést tartottak, s a nagyenyedi kollégiumban az oláhok praelegálták a jus naturae-t. De még Pozsonyban lehetett találni akadémiát, ahol olyan fiatalemberekkel,

akik nem váltak be katonának, odahaza meg terhére voltak a háznak, el lehetett csavarogtatni egy-egy semestrist, sub titulo juridici cursus. — No az is szép „jus” lehetett, amit ott tanítottak. Mikor az összes törvénykönyv darabokra volt már tépve. Hanem azért az öreg professzorok csak fölmentek a katedrába, s a diákok csak megitták a maguk sörét a commercen, s ezzel fönn volt tartva a normális állapot.

Ide hozta el Soma úrfit, asseclástul együtt a nagybátyja. Természetesen itt is a professzorhoz adta be szállásra.

Hanem a kópé diákok ott is kifogtak rajta. Valahonnan megtudták, ha más nem, Koczur barátunk beszélte ki, hogy micsoda hőstetteket vitt véghez a hadjárat alatt. Rajta száradt a szabadcsapat-vezér cím.

Pozsony pedig abban az időben a császári csapatok pivotja volt és egyúttal központja a magyarországi dolgokkal elégedetlen mágnásoknak.

† Soma úrfit addig csúfolták, amíg az lett belőle, aminek csúfolták. Egyszer csak kap Illavay egy levelet Koczurtól, hogy megint lettünk ám valamik! Az akadémia falát megkentük hájjal, hogy egyék meg a kutyák, magunk pedig felcsaptunk gróf** szabadcsapatjába volontérnak, vissza is vettük a régi Opatovszky Kornél nevet. S most vigyázzon aztán már urambátyám a nyakára, hogy a markunkba ne kerüljön, mert ha a minap föl nem köttettük, mint hazaárulót, majd felköttettük most, mint rebellist.

„Bolond lyukból bolond szél!” — mondá rá Ferenc. „Majd onnan is elszaladtok ti, mihelyt megérezitek a kolbászbűzt.”

Nem gondolta meg, hogy bolondoknak áll a világ.

Már ide nem mehetett utána, hogy visszahozza. Engedte futni a futóbolondot.

Különben maga is félig-meddig bolond volt már. Egy pár szép méla szemnek a bolondja.

MIBEN NAGYOK A NŐK?

Pálma tudott valamit, ami Illavayt legközelebb érdeklő titok volt. Valósággal nem is volt az titok, mert többen is tudták és Ferenc maga is megtudhatta volna, ha a sértett szív olyan büszke nem volna, hogy a gondolatnak megtiltsa azt, hogy szóvá változzék. Ha a legelső ismerősétől kérdezte volna, az megmondta volna neki, de hát nem kérdezte.

Ennek a nagyon érdekes titoknak a folytán Pálma rögtön az utóbbi események után levelet írt valakinek. S attól legrovidebb időn meg is kapta a választ.

Gyöngé violaszínű volt a papír, amelyre az volt írva, jelvényül a szögletén egy gyászfecskével. Nőkéz írása volt. A tartalma különben úgyis rávallana asszonyzív-eredetére.

„Nagy örömet okozott nekem a grófnő bizalmas közléseivel. Senki a világon nem óhajtja jobban és igazabban mint én, hogy ,ő' boldog legyen. A lelkem megvigasztalódik annál a gondolatnál, hogy ami rám nézve elvesztett kincs, annak az értékét egy magas lélek felismerte.

Jól találta a grófnő a kérdést. A nőknek a csekélységekben van az erejük. Az ő tanulmányuk az, hogy milyen a férfi, akit szeretnek, a hétköznapi életben. S én ezt egy időben sokat tanultam.

A férfi, akiről mi egymásnak beszélünk, a legrendkívülibb jellem, akit nagyon keresztül kell ismerni, hogy ellenmondó vonásait összeegyeztethessük. Együtt lakik benne az erő a gyöngeséggel. Bátorsága megrendíthetetlen a halálveszéllyel szemközt; hanem ha egy poharat el talált törni, azt eltagadja a gazd-

asszonya előtt; fél, hogy megszidják. Nincs olyan ellensége, akinek hétszer egymás után meg ne bocsásson, de az iránt, akit szeret, engesztelhetetlen. Sem embertől, sem sorstól nem jöhet rá olyan csapás, ami kedélyét megkeserítse; de attól, akit szeret, egy elmulasztott tekintet, egy rosszul választott hangja a kimondott szónak képes szívéig sérteni. Azt azután elhordozza és nem panaszkodik, hanem az arca beszél róla, hogy szenved. Óh, mennyit tud beszélni ez a durvának látszó arc! Aki annak a hieroglifjait megismerte, úgy olvashat belőle, mint a könyvből. A nagy dolgokban engedékeny, a kicsinyekben követelő. S az ilyen kicsinységekben van a nők hatalma, akik szeretettni akarnak.

Elmondom önnek, grófnő, tapasztalataimat.

Ő egész lelkével átadja magát annak, akit szeret, s a féltékenységet nem ismeri. Azt mondá egyszer: 'Aki félt, az megszünt becsülni először a nőt, azután önmagát'. Azonban önmaga iránt bizalmatlan, s még inkább azzá kellett lennie amiatt, ami közöttünk kettészakadt. Ezt a bizalmatlanságot valahogy ki kellene lopni a szívéből. Csak lopni, mert ha észreveszi, hogy utánalesnek, még mélyebben elrejt. — Legelőször is a külsőségeken kell észrevennie, hogy gyöngéd figyelem jó eléje feleútra.

Az ilyen külsőségek bagatellnek látszanak; de összességükben mégis olyanok azok, mint az arab regékben a 'telli': egy erszényke kavicsokkal, tollakkal, virágokkal, bogárszárnyakkal, magokkal, csigákkal megrakva, amiknek összességéből mégis azt az üzenetet olvassa ki, akinek adják, hogy szeretve van.

Hát legelőször is kezdjük a viseleten. Az öltönyökben 'ő' a kék színt szereti, annak minden árnyalatát; de leginkább az olyan ibolyakéket, aminő e levélpapír színe. Azonkívül tűrheti a fehéret és a feketét s a határozatlan színeket. Hanem a piros színt gyűlöli minden asszonyi viseleten. Még a rózsaszínt is: az a kacérság színe; a sötét császárpáros és bordó színek-

től egyenesen irtózik. — A hajviseletnél nem igen szereti, ha a nőnek huncutkája van. Leginkább tetszik neki, ha a két első hajtekerccs be van fonva, s aztán a fülön alól leeresztve s úgy a kontyra feltűzve. (Nem nevet ki a grófnő, hogy ilyen apróságokkal fárasztom?) Ellenben csípős és udvariatlan tud lenni az olyan nő iránt, aki féloldalt viseli a hajválasztékát.

Az ételleknél is szeszélyei vannak. A vajat nem tűrheti semmi ételen, s amin valami cukrot érez, azt bűnbánat neki megenni. Hallal, rákkal el lehet őt kergetni az asztaltól. Ellenben a „kálvinista koszt'-nak nagy barátja.”

(Itt egy egész szakácművészeti tárgyalás következett, mely külön papírra volt írva, arra levén szánva, hogy azt a levél-olvasó úgysem fogja az elefántcsont szekrénykébe elzárni, hanem kiadja a szakácsnak tanulmányozás végett. — Fölöttébb nevezetes okmány! Gyöngé oldalunk ez: férfinemnek. Emlékezünk a másodszer nősült férj adomájára, kinek az új nő sehogy sem tudta eltalálni a szája ízét: mindig azon sóhajtozott, hogy ezt a „megboldogult” másképp csinálta, míg egyszer véletlenül megkozmásodott az étel, akkor aztán megnyerte a tetszését: a megboldogult ilyenhez szoktatta.)

A grófnő mosolygott is eleget, mikor a titkos utasításoknak ezt a csatolványát végigolvasta. Milyen furcsa a férfi!

„Nagyon lehúti a tiszteletét a nő iránt, ha ezt szivarozni látja, ilyenkor szerető helyett jó pajtást lát be. ne.” — Folytatá a levél.

„Bántja a pompa. Ellenszenve van minden iránt, ami fényűzés; azt mondá: jobb volna nekünk, ha üveges hintók helyett a gazdasági gépeket szaporítanók el az országban, s igen sok főúr jól tenné, ha selyemszőnyegek helyett a kötelezvényeivel húzatná be a szobája falait. Egy pompásan felcicomázott teremben úgy érzi magát, mintha egy idegen csillagzatba jutott volna bele.

Hanem ezek hát mind csak ízlési bizarrságok, külsőségek, amiket egy nő megfigyelhet, el is mellőzhet; ha tetszik, simo-

gathatja, ha nem tetszik, ellenkezhet velük. A kedélye nehezebben kitanulható. Erősen kifejlődött benne a függetlenségi érzet, és ennek a tökéletes ellentéte: a szolgálati készség. S hol van e kettőnek a harmóniája? Szereti szolgálni azt, aki nálánál gyöngébb: a népet, a szegény népet; de nem a hatalmat, aki parancsol és jutalmat oszt. Rabja tud lenni egy vén cselédnek, egy makacs gyermeknek, de nem azoknak, akik koronát viselnek. Azért fél az olyan nőtől, akit erősnek, uralkodó jelleműnek ismer, mint a gyermek a mostohájától; de egész valójával csügg az olyan nőn, aki rábízta a sorsát, mint édes-apa egyetlen gyermekén.

Nehéz őt megnyerni; de nehéz elveszíteni.

A társalgásban eleinte hallgató, szófukar. Vannak tárgyak, amikbe bele nem szól. Sport, vadászat, táncvigalmak, párbajok, mendemondák úgy leperegnek körülötte, hogy ha kérdi valaki tőle, miről beszélnek, azt mondja: „Nem tudom”. Sok idő kell hozzá, a bizalom megnyerése, a rokonszenv biztos találkozása, míg e hallgató, gunnyasztó lélek szárnyait kiereszti és fölrebben. Akkor aztán repül. Szárnyai fényes régiókban járnak! — Ha majd egyszer a grófnő, ősvárának romjai között járkal vele, távol a profánus világtól, s ábrándjaiban azokat a faragott kariatidafőket ott az erkélyen megkérdezi: minő élet volt itt valaha? Akkor a kőarcok leghidegeb-
bike át fog melegülni, fényt kap, megelevenül, s mikor az ön kedélyhangulata összetalálkozik az övével, akkor megtörténik az, hogy a kőszobor repülni kezd, a kőszobor megzendül, és ön hallani fog tőle egy költeményt, mely átringatja lelkünket a napsugaras múltba, odabüvöl egy újra felelevenült ismeretlen világ közepébe: megnépesíti a dűlt romok pompás csarnokait élő, tündöklő alakokkal; boldog ábrándoknak, édes örömeknek méla holdvilágával sütteti be a visszhangos termeket, csaták vérvilágával a hősi harc színhelyét, az udvart, a bástyafokot. S túlvilági érzés, szívandalító költészet, rokonszenves delej támad a költemény minden sorából. S aki az

hallja, aki azt az arcot látja, emberen túli fényt lát ragyogni rajta: az a magát eláruló költőnek az arca (vagy tán csak az érzette, az látta ezt így, aki legelőször hallotta?) — S ha az elmondottért egy néma sóhaj, tán egy önkénytelen könny lesz a jutalom, akkor még tovább kibomlanak a rejtett szellem-szárnyak, máskor is minden hangulatjeltes pillanatban megjelenik azzal a ragyogó arcával, abban az istenektől ajándékozott fényes köntösben választottja előtt, s szebbnél szebb költemények gyöngysora fűződik a rokonszen vező hölgy selyemfonalára. — De csak azt ne kérdezze valaha tőle: ki írta e költeményeket, mert abban a percben elszakad a fonál, s a gyöngy szétgurul. Azt felcili rá, nem tudom: egy diáktársamtól tanultam az iskolában, s több költeményt nem fog mondani. Pedig ő az, maga: aki szégyenli a szárnyait. Jártában-keltében hideg, prózai, gyakorlati ember — az egész világra nézve; költő csak arra az egyre nézve, aki vele együtt tud repülni: aki szeret.”

Ennyi volt a levélben.

Pálmának elég, hogy egészen fölmelegedjék tőle.

Fogékony lelke ugyan érzette, hogy ez lopott meleg, kölcsönzött láng; de hát az már a láng természete, hogy a másolata is eredeti lesz azonnal.

Egészen új világot vetett e levél Illavay alakjára.

E kőben nemcsak bátor férfilelek, de költői szellem is lakik. Kizárólagos, csupán választottja előtt nyilvánuló; nem az egész világ számára égő; csak annak a gyönyörére, akinek meghódol. Egy csillag, amit nem szabad senkinck másnak látni, csak annak, aki vezércsillagául választotta magának.

Ez aztán egészen fölverte az értékét.

Pálma grófnő nem késett a levél írójának rögtön megköszönni a szívesen fogadott közleményeket. Kérte, hogy ha még jut eszébe valami kiegészítő részlet, azokat is csak jegyezze fel a számára.

Másodszor is megjött az ibolyaszínű válasz, a gyászoló fecskével.

„Egy nevezetes különiséget valóban elfeledtem önnel közleni: amit voltaképpen nekem sem volna szabad ismernem. Neki az a különös szokása van, hogy naponkint rövidebb vagy hosszabb időre szobájába bezárkózik. Az a szó, hogy borotválkozik olyankor. Azt más sem szereti, ha olyankor háborgatják. Az ember nevetséges figura lehet a félig beszappanozott ábrázattal. A vén cselédje azonban megsúgta nekem azt a titkát, hogy olyankor, mikor így be van zárkózva szobájába, ő magával szokott beszélni. Van egy torztükre, az elé áll, s aztán vitatkoznak egymással. Ő azt is elmondja, amit a tükörtől hall. A cseléd azért mondta el ezt nekem, hogy vigyázzak rá: ez egy neme a bolondságnak, az ő anyja is Opatovszky leány volt, s azoknak az ereiben mindegyiknél van egy csepp az örült Stibor vajda véréből. Magában fennhangon beszélni, bolondság. De ez őnála nem az. Én is kihallgattam e magányos párbeszédeit néhányszor, leskelődő kíváncsiságból. Az az emberi szívben lakó két démonnak a küzdelme: a jónak és a rossznak, a bosszúállás és a kiengesztelődés küzdelme egymással — élő szóval; majd meg a hiúság és az önbírálat: a vágy és a lemondás. S mindig a jó szellem marad győztes. De ezt nem szabad észrevenni. Mert aki azt az önmagával tusakodó szellemet küzdelme hevében megzavarja, az azt összetépi. Aki csak egy szóval is észrevéteti vele, hogy e különcségeről tud valamit, hogy utána leskelődik, attól elfordul örökre. Tehát vigyázzon erre.”

Pálma gondolta magában: ebből ki lehet őt gyógyítani.

Készen volt az egész terve: kilenc oldalról megtámadni az ellenállót.

A SZÉP LAILA BALLADÁJA

Ama harci jelenet napja után beletelt két hét, hogy Illavay nem látogatta meg Gargóvárat.

Lehetek sürgős feladatai, mik elébbvalók a szívügyeknél: valószínű, hogy sok járás-kelése volt amiatt, ami az ő rendelkezései folytán történt. A császári hadparancsnoknak számot kellett róla adni, hogy egy csoport fegyveres embert, aki az ő zászlóit bitorolta, miért kergetett valaki a világba; az ilyen vitézkedésért az embert könnyen haditörvényszék elé is állíthatták. Írt is Ferenc ezalatt nem egy levelet — a grófnak, tudatva vele, hogy most itt jár, meg ott jár; de Pálma mind jobbszerette volna azt, ha ő maga jött volna már egyszer. Végre annak az ideje is elérkezett; egy szép reggelen egy lovag vágatott be a gargóvári dobogó hídon, akiben az erkélyablakon kihajló vártündér alig ismer, de mégis csak ráismer a várt lovagjára.

Az idő a szigorú téli napok után egyszerre úgy átcsapott a tavaszi melegbe, hogy a rohamos hóolvadás miatt se szánon, se kocsin nem lehetett utazni: akinek sürgetős útja volt, lóhátról intézte el.

Ferencnek arra volt jó ez a két hét, hogy azalatt szakállt eresztett. Annak az arcot körülfogó koszorúnak az a jótékony hatása van, hogy a vonások összhangtalanságát kiegyenlíti: a nem szép arcnak általános kifejezést ad, a fejnek megadja a hiányzó reliefet.

De nem ez volt az, amiért Pálma oly kedvesen volt meglepve Illavaynak előnyösen átváltozott arcától. Szép volt az neki

már mindenképpen. Hanem ez az újon növelt szakáll azt mondta meg neki, hogy Ferenc az ő utolsó szavát elhitte: azóta nem áll össze vitatkozni azzal a boszorkányos tükörrel, mely mindig azt mondja neki: „Te rút vagy, ostoba vagy, senki sem szeret”, nem kereste a kétségeit; e bűvszó által megszabadult ettől a bolondság démonától: ő hisz, ő bízik: a hölgyben és saját magában. Hisz úgy, ahogy még sohasem hitt senkinek. Ez teljes diadal volt.

Pálma ragyogó arccal sietett az érkező elé. Tudott ez az arc ragyogni is, s akkor mennyi jószág sugárzott le róla. Ezt nem tanították neki: ez belülről jött.

De hát még Ferenc hogy volt meglepetve, mikor őt meglátta, abban a gyöngeviolaszínű ruhában, azzal a két fülön aluleresztett s hátul feltűzött hajfonattal, mintha csak ábrándjainak tündére járt volna előtte, s az öltöztette volna fel. Úgy reszketett örömeiben, mint egy gyermek, aki csak bámul és nem meri elhinni, hogy mindez az övé!

Ilyenkor a gyermekkel elébb tréfálni szoktak: elébb megfaggatják, megbúsítják, hogy az a szép vásárfia, az a karácsonyajándék nem neki van szánva, hanem a szomszéd fiának.

Pálma megállt előtte komolyan, s magának tartá mind a két kezét.

— Panaszom van a szolgabíró úrra.

Ferenc a szemébe nézett; komolyan beszélnek így?

— Igen, nagy panaszom van. A patak kiáradt, elhordta a hidakat mind: a szolgabíró úr nem csináltatta azokat meg, s most az én jegyesem nem tud hozzám eljönni.

Ferenc mosolyogva simítá meg új szakállát.

— Ha van neki szíve, át tudja az úsztatni lóháton is a vízárt.

Akkor aztán az övé lett mind a két kéz és a piros ajkak kacagása.

Bizony az övé volt itt már minden, nem is csináltak titkot belőle. Észrevehette minden szóból, minden tekintetből, amivel a háznál fogadták; az ételekből, amikkel megvendégel-

ték; a cselédek, a gazdatisztek, maga a háznagy nyájas kedvkereséséből, hogy itthon van ő már. A megváltozott egyszerű életmód: maguk a szerény bútorok, miket ki tudja, mely vadászlabkból kerestek elő, mind arról beszéltek, hogy az ő kedvtelése itt mindenkinek a gondja.

Magának a grófnak is számtalan alkalma volt Ferenczel csalhatatlan tanújelek által éreztetni, hogy családja leendő tagjának tekinti. Az igaz, hogy sajtászerű módja a bizalomnyilvánításnak, de a legkétségtelenebb. A gróf bevezette Illavayt keble legféltettebb titkainak szentélyébe. Minden látogatása alkalmával volt egy bizalmas közlenivalója. Most itt járt le egy váltó, most meg amott. Mindenféle váltó. Mert a váltók természethistóriája gazdag. Vannak cavalierváltók, vannak üzletváltók, vannak, amiket szárazváltóknak neveznek, vannak ellenben, melyek pinceváltóknak hívatnak, vannak prolongálható váltók, vannak bankváltók, vannak uzsorásváltók, vannak szívességiváltók, vannak csereváltók, vannak borítékba lepecsételt váltók, vannak piacon kódorgó váltók. S ezekből mind volt a grófnak egész kollekciója. S kívánhat-e már egy kandidátus fiamuram kedélyesebb bizalomnyilvánítást a praesumptiv ipamuramtól, mint hogy ha azt az egész váltó-boszorkánytáncot a nyakába dobja, hogy exorcizálja, ahogy tudja.

Pálma grófnő, valahányszor Illavay jött, tudta már, hogy annak, az üdvözlő kézzorítás után, első dolga az atyjához sietni, mert az már várja valami meggyónni való bűnével, amitől nem absolválhatja a plébános.

Hejh, milyen hideg orral jönne ki más épouseur a leendő ipamuram szobájából az ilyen bizalmas közlemények után! Ennek pedig még derültebb a tekintete ilyenkor. Pálma e vídám tekintetből egy gondolatot olvasott le: „A távolság egyre fogy közöttünk: te szegényülsz, jobban közelítesz hozzám.”

Az idő egyszerre kitavaszkodott. Amint elfutott a hegyekről a hó, zöldülni kezdett minden; szép derült napok jártak. Leg-

jobban örül ennek a gazdaember, hogy nem kell drága elességgel tartani a beszorult állatokat, s hozzá lehet fogni a tavaszi munkához. Ilyenkor van ideje nagy uradalmaknál az új költségvetésnek: tisztartókat, számtartókat most számadoltatják, mennyivel húzták ki a telet? miből tudtak a télen pénzt facsarni? mennyi maradt meg az igrás marhából a tavaszi szántáshoz? hogy áll a birkabőr dolga a padláson? bérlők, molnárok, bálisok új szerződés-kötése következik, most teszi le a nagy birtok ura a rigorózumot; aszerint vagy eminenciát vagy szekundát kap.

— No jaj most a mi szegény fejünknek — mondá úgy József-nap után mr. Cousin a felgyülekezett gazdatisztekhez —, ha a gróf helyett ez a parvenü veszi a kezébe a számadásokat!

Azt tapasztalhatták eddigelé is, hogy amióta a gróf itt telel a birtokán, s a szolgabíróval értekezik a vagyoni állapotjáról, sokkal jobban rendet tud tartani a tisztei és bérlői között, mint Bécsből tudott. „Occasio facit furem.” (Alkalom csinálja a tolvajt.) Tíz lopási esetben az a hibás, aki meghagyta magát lopni. S igen jó törvény az a Yucatan-szigeten, hogy ha kistül egy tolvajsági eset, azt büntetik meg, akit megloptak.

Tehát volt nagy remegés a gargói várban, mikor Illavay kocsija a négyes fogattal berobogott az udvarra. Hasztalan imádkoztak érte, hogy törjön ki a nyaka a szolgabírónak valahol az úton.

Csak hogy ezúttal nem is a szolgabíró érkezett meg, hanem a szerelmes. Miatta csinálhatták az összeadást és kivonást a cancelláriában a maguk extra algebrája szerint; ő Pálmához sietett.

Gyönyörű tavaszleői nap volt, minden ablakot ki lehetett nyitni. A levegő ittas volt a fakadó nyírfarügyek balzsamillatától. Odalenn az udvaron három fölnyergelt paripa állt; az egyik hölgynyereggel.

Pálma várta már Ferencet. Fekete lovagköntös simult karcsú tündértermetére, derekán kék szalagövvvel átszorítva, fején kék rókaprém süveg volt, feketegém tollbokkrétával. Csak a bal

kezére volt felhúzva a szarvasbőr kesztyű, hogy a jobbot azon életmelegen nyújthassa a várva vártnak.

— Ön percre érkezett meg. Láska, milyen szép időnk van.

— Kissé korán is lesz. A fű még harmatos.

— Csizmáim vannak.

S megmutatta, hogy mi van a lábán.

— Úgy örültem már ennek a napnak, mint egy gyermek! — mondá Pálma. — Félttem, hogy rossz időnk lesz. Az éjjel tíz-szer is fölkeltem kinézni az ablakon: tiszta-e az ég? Tudja ön, hogy én még sohasem voltam a mi ősvárunk romjai közt? Aztán ki tudja, fogom-e azt még valaha meglátogathatni.

Az utóbbi szavaknál egy kis futó ború árnyéka lebbent végig a szép arcon.

Aztán, mintha el akarná verni azt a borút a lelkéről, egyet suhintott lovagvesszejével.

— Castor! Pollux!

Két szép fiatal agár ugrott fel a szőnyegről e szókra. Ferenc ajándéka volt a két szép állat; fehér mind a kettő: Pálma kedvencei.

A leány a másik kesztyűjét is felhúzta.

Mr. Cousin állta útjokat az ajtóban.

Nagyon nyájasan mosolygott.

— Öexcellenciája izeni a tekintetes úrnak, hogy éppen most fog hozzá az uradalom költségvetéséhez, a szerződések, számadások áttekintéséhez.

Pálma bosszúsán csettentett ajkaival.

— Lám, erről elfeledkeztünk! Hogy ez éppen erre a napra esik. Vissza! Castor, vissza! Pollux!

Hanem a két kutyának az ösztöne erős volt. Látták azok a volt gazdájuk szeméből, hogy az mit akar tenni, ráugráltak s hagyták a fejeiket simogatni általa.

— Jó reggelt, mr. Cousin. Legyen szíves átadni alázatos üdvözetemet a grófnak; nem fogom őt munkájában háborgatni; a grófnőt kísérem fel a romokhoz.

Pálma e válaszra az édes csiklandás ideges nevetésével kapta el Ferenc karját.

— Siessünk hát!

Senki sem örült ennek jobban, mint mr. Cousin.

Annálfogva ellenvetést tett.

— Bátor vagyok megjegyezni, hogy a tekintetes úr közreműködése talán éppen sikeresen előmozdítaná őexcellenciája feladatát.

Az igaz, egy ilyen nap egy esztendőre valót sülyeszthet vagy emelhet a gargói váron.

Ferenc nem is odanézett Cousin úr arcára, mikor neki felelt, hanem Pálmáéra, mintha annak mondaná azt.

— Elvégi azt a gróf nálam nélkül is a legjobban.

Pálma megszorította a karját, s az állának egy rándulása mutatta, hogy ez tetszett neki.

A két agár futott már előre, egymás nyakába ugrálva, mintha ők értették volna legjobban a dolgot.

Pálma úgy futott le Ferencsel a lépcsőkön, mint aki attól fél, hogy még visszahívják. Pedig meg lehetett felőle nyugodva. Mr. Cousinban volt annyi regényes érzelem, hogy megvárja, amíg grófnője a tekintetes úrral meg a lovással végiglovagol a hosszú hársfasoron, s eltűnik a park tekervényútjain, s csak azután menjen bejelenteni a grófnak, hogy bizony az ő praesumptiv veje érdekesebbnek találja Gargóvár régi romjainak történetével foglalkozni, mint az új romokéval.

Örült ennek hej, az egész frekvencia! Egy esztendeig megint szabad a vásár! Nem jön közéjük az, „qui habet centum oculos”, annak ha száz szeme van is, nem telik be egyébbel, mint a maga Pálmájával.

Amint az erdőbe kiértek, Pálma előrevágtatott, aztán utol hagyta magát érní Ferenc által. A lovász nem tartotta szükségesnek, hogy ő is utánuk sarkantyúzza a lovát.

Mikor egyedül voltak, Pálma egészen odazárt a lovával kísérvőjéhez, s a kezét átnyújtá hozzá.

— Tudja ön, hogy én önt ma megismertem.
— Csak ma?
— Eddig csak úgy, ahogy közönséges emberek szokták ismerni egymást, de ma úgy, ahogy a clairvoyantok ismernek. Kitaláltam a legrejtettebb gondolatjait.

— Akkor arra kérem, hogy legyen kegyelmes bírám.

— Majd meglássuk. Előbb vallomást kell önnek letenni. Mi volt az oka annak, hogy ön ma, mikor legnagyobb szükség lett volna a jelenlétére az uradalmi számvetéseknél, nem ment segíteni az atyámnak, pedig éppen ön volt, aki annyi mindenféle visszaélést fölfedezett, ami jövedelmeinket csorbítja? Az így van ugyebár? Amíg ön úgy tekinté ezt a birtokot, mint a másét, tudott szigorú lenni azok irányában, akik e birtok urát megkárosítják; de attól a gondolattól, hogy most már maga is érdekelve van, elvesztette erélyét. Úgy tesz, mint más nemes ember: szégyenli észrevenni, hogy lopják. Azt mondja, hadd vigyék: az enyém.

— Van benne valami.

— Van benne valami? Tehát még nem akar tökéletes vallomást tenni? Csak annyit ismer el, hogy mióta közénk keveredett, már hozzánk *fajult*; ráragadtak *nemes búneink*. Hát azt nem vallaná meg, hogy elragadta az ifjúi könnyelműség. Azt mondta magában: szép arany idő van, azt ígértem jegyesemnek, hogy ma a romfalakról kövirózsát segíték neki szedni, s ez nekem elébb való a ti számvetéseiteknél. — Igaz-e?

— Tagadhatok-e el valamit az előtt, aki keresztüllát a lelke-men?

— Jó! Így kell tőle egy-egy bókot nagy nehezen kicsikarni! De azért még mindig nem mondta el a legvalódibb okot. Amit legmélyebben elrejtve tart. Ön nem hisz nekem, amíg olyan szegény nem leszek, hogy egészen összeilljünk. Ön még mindig fél attól, hogy ha ez a düledező várkastély valahogy újra megerősödhetik, az még elválaszthat bennünket egymástól.

Erre nem felelt semmit a vallatott. Úgy látszik, ez volt az igazi.

Pálma diadalmasan kacagott, olyan édes csengő volt ez a kacagás, hogy az erdőből a fekete rigók feleltek vissza rá, azt hitték, társuk dala az.

— Lásza ön, milyen hamar megtanultam ebből a zárt könyvből olvasni! Léptessünk csendesen. Elmondok önnek valamit, ami önt nagyon meg fogja nyugtatni.

S a csendes poroszkálás közben elbeszélte Pálma Ferencnek mindazt, amit egyszer az anyjától hallott a hirtóban ülve, palotájuk kapujától a Batthyány lépcső tornácáig. Ezt a veszedelmes titkot: amit nem szabad senkinek tudni a világon, amiről még magának Temetvényi Ferdinánd grófnak sincsen tudomása, azt most mind átadta, mintha egy káptalanba tenné le, pecsétes zár alatt, Pálma grófnő annak a férfinak, ki mellette lovagolt. Egy ilyen reveláció hasonlatos a menyegzői éj átadó vallomásaihoz. Ott a hölgy megismerteti magát örök választottjával, egész szépségében, itt megmutatja magát neki egész szegénységében.

— Így van az, barátom — végzé a leány. — Anyám mondá a gyémántjainkra: ez a te szegénységed. Mert ez úgy van. A lefelé menő úrnak az utolsó félmillió forintja szegénység. Ön emlékezik még első találkozásunkra? Hogyne? Akkor én öntől mindent kértem, s előre megmondtam, hogy nem adok érte semmit. Hiszen nem is sejtettem még akkor, hogy rosszabb jutalmat adok önnek a semminél: saját magamat. — Kérem, bókort ne mondjon, ne tiltakozzék. Majd megtudja azt, hogy igazat mondok. Látta ugye, hogy kétségbe voltam esve eltévedt gyémántjaink miatt? Akkor még nem tudta ön, hogy ez az én szegénységem. Ezt a titkot mondta el nekem az anyám; most következik az a titok, amit én nem mondtam el az anyámnak. Hallja meg ön tőlem. Csak a vad erdő az, ahol ezt el lehet mondani. Nem! Ez az utolsó kincse a család asszonyainak, amit őriztek, szaporítottak leányról leányra hagytak; nekem,

az utolsó leánynak, nekem nem „szegénységem”, hanem „becsületem”. A legnagyobb kedvezmény, amit a sorstól várok, az, hogy talán nem szakadnak ezek az ingadozó falak atyámnak a fejére, amíg él, megvárják, amíg a Temetvényi címer megfordul a kapu fölött. Hogy mi lesz azután? Azt én nem tudom. De egyet tudok. Azt, hogy én nem tartozom azon nyomorult lények közé, akik egy összedülő ház alól elfutnak, batyuba kötve, ami háton elcipelhető, s aztán engedik a hiénák, keselyűk seregét a romokra, a sírboltokra rohanni: engedik, hogy családjuk nevét a pellengérré hurcolják, s mikor a képtárt árverezik, apjuk, anyjuk arcképét kidobják a rámából, mert az senkinek sem kell. Én nem fogom engedni azt, hogy apám nevét megátkozzák, meggyalázzák, hanem odadobom nekik azt, ami az enyim, ami utolsó vagyonom: „Nincs több!” Azok a gyémántok az én becsületem.

Az a fehér láng úgy átragyogta e tündérfarcot.

— Most már érti ön, hogy miért voltam úgy kétségbeesve, mikor azt mondták, hogy gyémántjaink elvesztek? — Most már tudja ön, hogy mit hozott vissza ön nekem? — De most már azt is tudja ön, hogy nem fogad ön el semmit mást, mint azt, aminck a párját cserébe visszaadja.

A lovag áhítattal érinté ajkaihoz a nyújtott kezét.

— Valóban azt — mondta. — Nem aggódom miatta. Egy egész szívet. — Nagy szó ez. — Nem mindenkinek van. — Nincsenek nekem kételyeim efelől. — A lelkem azt mondja, hogy ez a szív meg tud egy nőt érdemelni. — Ön tudja, hogy én nem értek a hízelkedéshez; nem tudok olyan szavakat valakinek a szemébe mondani, amiktől az én arcom pirul el előbb. De a nő alakja mellett, akihez imádkozni járok, én nem látok mást, csak a dicsfényt, ami őt körülveszi. Ez eltakar előlem családfát és pellengéret, ez aureolban elvész előttem a rongy úgy, mint a gyémánt. De minek beszélünk ebből a hangból. Még egyszer, mikor ön ismét ezen az úton fog lovagolni, eszébe juthatna, hogy itt valaki álpátossal nagyszívűségéről

beszél: jól tudva azt, hogy arra semmi oka. Ön mindig úrnője marad a gargói uradalomnak.

— Azt hiszi ön? Gondolja tán, hogy engem is álomjárójává tett annak az egy milliónak, amivel szegény atyámat egészen hipnotizálta?

— Hiszen ez tény. Az úrbériség kárpótlása a magyar nemzeti becsület biztosítéka alá van helyezve.

— De, hol lesz az a magyar nemzet? Mely elhiszem, hogy nagylelkű lenne, ha élni hagynák. Nem kell-e neki ez óriások harcában megsemmisülni.

— De nem fog megsemmisülni! — kiálta föl indulatos hangon Ferenc. — Úgy hiszem, mint az Istent az égben, hogy diadalmaskodni fog!

— Ha egy ellenfél le nem győzi, rábocsátják a másikat.

— Hát akkor mi is fel fogunk kelni mind; ha nem elég a fiatalságunk, táborba szállunk mi vének, akik még itthon maradtunk földet művelni! S ha arra kerül a sor, én is odaállok az én tót kaszásaimnak az élére, s aztán meglássuk, hogy tud-e még úgy vitatkozni a kasza a kozák dárdával, mint tudott Osztrolenkánál?

A lovag egészen ledobta magáról eddigi álarcát. Ezeket a szavakat a végtelen szenvedély, egy elzárkózott szívnek egész Etna-hősege forralta fel így, hogy kitörjenek az ajkakon. Így csak az beszél, aki meg is teszi azt, amit mond.

Pálma milyen gyönyörrel nézett erre az apotheizált arcra! Neki nyílt meg csak ez a lélek, neki lobbant csak fel ez a láng. Hiszen azzal, amit most mondott, az életét, a fejét tette le kezébe ez a férfi. Ilyen szót mondani, Temervényi Ferdinánd leánya előtt: „Akkor magam állok tót kaszásaim élére!” A bécsi udvaronc leányának merni e titkos gondolatot elárulni! Ilyenkor, midőn körös-körül a véstörvény uralma parancsol. Pálma szemei ragyogtak a büszkeségtől, ez a férfi úgy odaadta magát az ő hatalmába, ahogy egy rabszolgát eladnak testestől, lelkestől, örök birtokául a megvevőnek. Hát nem volt-e

ez egyenértékű nászajándék azért a másikért, amit ő adott neki?

„Mersz-e szeretni, ha megtudod, hogy rongyban járó koldus vagyok?”

„Mersz-e szeretni, ha megtudod, hogy halálra menő lázadó vagyok?”

Nem volt mit elmondaniok egymásnak többé. Az út az erdőből fölfelé kanyarodott a várhegynek; csak egyesével lehetett rajta jární, úgy benőtte azt már a cserje, olyan keveset járták már azt az ösvényt, hadak útját hajdan!

Pálma előrelovagolt. Ferenc a nyomában.

Egyszerre megnyílt a kilátás, s előttük állt a sűrű bozót közül kiemelkedő ősi várrom, még romnak is felséges egy tanyá.

Az első tekintetre, amint egyszerre feltűnik, egész összességében kedélynyomasztó kép, fel kell hozzá emelkedni a léleknek, felhangolódni minden érzéknek, hogy megszokja, megértse.

Mert a rom beszél!

Ha van, aki azt megérti és tolmácsolni tudja.

A vár alá érve, leszálltak lovaikról, s azokat a lovászegényre bízták: maguk a gypes úton haladtak tovább. Itt már tele volt a pázsit sárga és lilaszín kökörcsinnel; a verőfényes hegytetőn korábban jön a tavasz, mint a ködös völgyben. Még a lég is más, amit itt beszívunk. Érezték azt mindketten.

Pálma sohasem látta még ilyen közelről e romokat, amik családjá nevében a predikátumot képezték.

— Négyszáz év emlékeinek csoportozata ez itt együtt — mondá Ferenc. — Legutóbb épült része az egész elővár. Ez a homlokzat, ami a kapubejárat fölött emelkedik, még most is tartogat egy el nem pusztítható emléket odafenn. Nézze ön; ott amaz ablak alatt mered ki egy gyümkő (Kragstein) szürke gránitból, annak a bunkóján egy dzsinnfő van faragva, haja akantuszlevelekben, fülei denevérszárnyakban végződnek,

arca az ellenséggyúnyoló dacot fejezi ki. Ez egy tanúja a barokk építészetnek. A maga korában remekmű. Egyike volt az erkélyt tartó pockoknak.

— Lehetne oda fölmenni? — kérde Pálma élénken.

— Kockáztatott vállalat. De én voltam odafenn.

— Akkor én is felmegyek.

— Megkísértsük, hanem azt hagyjuk utoljára, majd ha a völgy fölött egészen eltisztul a köd, erről a pontról derült időben elragadó a kilátás. Előbb nézzük össze a mi romunkat. Sok kincs van ebben elrejtve, ha nem is olyan, aminőért a kincskeresők turkálnak a kövek közt. Én sokszor összejártam ezeket a romokat diák éveimben, otthon vagyok köztük.

— Ezt a toronyszerű tömör épületet már önnek az őse építette a XVI. században, a királpárti Zabola. Az akkori olasz építészek keze nyoma látszik még a düledéken is. Ezek a vakmerően alakított, egymást támogató padmalyívek, ezek a félretölt boltozatok, ez a rendes építészeti szabályokon átugráló bizarr szeszély, a szándékos mellőzése minden szimmetriának, ez az, amit „parókastílnak” nevezünk. Milyen szép lehetett ez, mikor egész pompájában fennállt.

— Mennyivel szebb így összedülve!

— Ez mind a legcsodálatosabb ornamentikával volt alkalmazva. Még most is van itt-ott nyoma. A márvány a tűzben mésszé égett, hanem ahol gránitdísztűmény volt, még most is látszik egy-egy maradványa. Ott egy lizénának a párkányzata, amott egy bolthajtás vésett zárköve, egy kagylódíszlet fekete jáspisból a hajdani paneela töredéke. És ideleln a rovátkolt gránitpilaszterek alsó részletei, a talapzat mélyen el van temetve a törmelék alá. Ez volt a nagy dinastának a díszpalotája ahol tizennégy napig tartott egy névnapi köszöntő, s lakadalom napján a vendégnek ajándékba adták az ezüsttányért, amiről evett.

— Hát ez a sötét üreg itt a kapu alatt hová vezet?

— Ide voltak bezárva azok a gazdag kereskedők, akiket

karavánjaikkal együtt elfogdostak, amíg otthon levőik ki nem váltották őket nehéz márkákkal.

— Mennyivel szebb így összedülve . . .

— Haladjunk beljebb.

A nagy kapuboltozaton túl egy kötömkeleg fogadja a belépőket. Érthetlen düledékhalmaz a laikus előtt, csak arra jó, hogy a becsületes nevét felmázzolja rá korommal, vagy bevésse a botja szeges végével; de aki érti a kövek beszédét, az el tudja mondani, meddig tartanak a barokk kor romemlékei, hol kezdődik a huszita korszak, e sziklafészek legelső megtelepítője. Itt áll még a torony, azzal a feltört fülkével, amiben a befalazott csontvázat találták. Nő volt. Az odúban most vércsék vijjongnak. A tágas udvart telenötte a bozót. Az volt a lovagtornák színköre valaha, a belső erkély arrafelé nyílt, ahonnan a világi és egyházi méltóságok s a deli úrhölgyek nézték az ordáliákat. A két előretörtető agár sündisznókat kergetett fel a bozótból.

— Ez a szűk folyosó itt a bejárat a régi várba. — Ferenc félrehajtá a nyílás előtt burjánzó sombokrot, hogy utat nyisson Pálmának. A folyosó sötét volt és hűvös. — Ez még a husziták építménye. Ez volt a harci folyosó, ahol a betörő ostromlónak csak ember ember ellen lehetett küzdeni, s ha innen kijutott a belső udvarra, túlnyomó számerővel, azokból az egymás mellett tátongó üregekből eresztették rá az ott tartott medvéket, amik belevegýültek a harcba.

— Vajon nem lakik most is vagy egy medve ottan?

— Rég kiveszett erről a vidékről a faja is. Nincs itt semmiféle dúvad: róka legfeljebb. — Itt az őrtorony falánál, ami felülről szélesebb már, mint alulról, s úgy hajlik előre, mintha csak egy taszításra várna, hogy utána düljön a többinek, még én láttam gyermekkoromban a hajdani kaszabörtönt; most már betemették az omlatag kövek.

— Talán nem is temették be; de fél ön, hogy rám talál szakadni a fal, ha meghallja az „én” lépteimet?

— Találunk annál érdekesebb megfigyelni valót. Ott balra a régi huszita templom maradványai. Kissé bajos hozzá a bejárás, mert a kőhalom miatt lefelé kell bele menni.

Kész volt arra Pálma. Minden veszedelmes üregbe utána-bujkált vezetőjének, s hallgatta nagy kegyelettel annak magyarázatát, mit jelent e nagy tömör kődarabokon a ki-domboruló maradványa egy kehelynek, egy sasfej, meg egy oroszlánfej, és két evangelista szimbóluma, Jánosé és Márké. Az évszám Ulászló király idejét jelezi fenn a pad-malyba bevésve.

— Talán az őseink eretneknek voltak? — mondá Pálma.

— Ezek nem voltak az ön ükei. Giskra rablóhadai voltak, akiket később épp az ön ősei pusztítottak ki innen.

— Akkor mégis az őseim lehetek: ön tudja, hogy anyai részről cseh vért örököltem. A Giskrák és a Temetvényiek fajzata vagyok együtt. Nekem mind a kétféle kísértet ősapám, aki itt e falak között huhog. Nem hallja őket huhogni? Az unokájukat üdvözik.

— Menjünk innen, mert meghúti magát.

— Mindjárt. Menjen ön előre egy percre.

Pálma, amint magára maradt, hirtelen letérdelt az oltárkö kikopott lépcsőjére, s ott egy úrimáját, egy üdvözetet és egy hiszekegyet mondott el. Ferencnek nem volt szükség ezt megtudni.

Azután utánament. Követte egyik romról a másikra. Bástyák, köröndök, ravelinok, fölhasználva laktanyának, raktárnak, istállónak: iszonyú boltozatú kazamáták, gazdasági épületek, börtön és templom, egy kifárasztó kőkáosz az egész, sivár, leverő látvány egész összességében, egyenkint kővé vált kísértet. S e vigasztalan omladvány közepett két földbástya völgyében egyszerre csak előbukkanik a „kert”.

A vár asszonyainak hajdani kertje.

A repkény befutott minden omladékot a kövér talajban, a megrekedt nap melegétől magasra nőtt fű között bujálkodik

az oroszlánfog aranyvirága; hanem az egész kertből nincs már meg egyéb, mint egy levendulabokor.

Hanem az megemlítésre méltó. Legalább kétszáz évesnek kell lennie. Az az egy bokor, öles átmérőjűvé nőtt már meg. S embermagasságnyira, örökzöld borítja, hamvaszöld színével olyan, mint egy bársonykupola. S ez a magányos bozót tele van pacsirtafészkekkal; itt nem fér hozzájuk semmi vérszopó állat. Az anyák ott ülnek a tojásaikon, a hímek a levegőben szármycsattogatva énekelnek fölöttük.

— Ez az ön ősanjának az utolsó virágbokra. Talán saját kezével ültette. Talán maga szedte le a virágját mindig, amiből a szépségörökítő királynévizet főzték.

Pálma elmélázva állt meg az óriás virágbokor előtt, s elnézte álmódosza azokat a kis madárkákat, amik fészkeikre le-le szállnak, meg fölrebbennek; utolsó urai ennek a nagy várnak, s tán odaképzelte magát annak az ősanjának, aki saját kezével szedte le a levendula virágát, s főzte belőle azt a királynévizet, amittől szépsége örökkétartó lett.

Egyszer csak azt kérde — mintha egy gondolatakadály felébresztette volna, — a kérdés egy álom folytatása volt.

— De hát az a tömérdek ember hol vette itt a vizet? Hisz itt ezernyi népnek kellett lakni?

— Jöjjön oda velem, majd megmutatom.

Annak a pázsittal benőtt kis völgynek a mélyén látszott egy kerek romhalmaz, közepén kifalazott mély üreggel.

— Ez volt a kút.

Ferenc egy követ dobott le abba, a falakba ütköző kavics zöreje percekig hallható volt.

— Ez a kút nagyon mély lehet — mondá Pálma.

— Egész a bérc aljáig lehatol.

— Iszonyú árba kerülhetett az.

— Valóban iszonyú ár volt: de nem arany, hanem iszonyú szerelem.

— Ah! E kútnak regényes története van?

— Annál regényesebb, mert igaz. Őrjöngő lélek kellett hozzá, mely megkísértse és végrehajtsa.

— Ön tudja ezt a történetet? Talán költeményt is írtak róla?

— Én is ismerek egyet.

— Tudja ön könyv nélkül?

— Tudom.

— Kérem. Mondja el nekem!

Olyan szépen tudott kérni.

— Kissé hosszú.

— Annál jobb lesz — mondá Pálma, s gyermeteg tudni-vággyal veté le magát a bársonykerevetre; félkönyökére dőlve rajta. Igen: egy hajdani nagy kőválú volt ott, melynek a félpárkánya le volt törve: azt most, mint a dagadó párna, úgy benötte a bársonymoh, amiből a tavaszi kigyójácint zafir virágbimbói kandikáltak elő. Ez volt a bársonykerevet. — Üljön le oda a tabouret-re.

Igen. Zsámolyka is volt ott a felolvasó számára: egy tört amfora talapja. Arra leülhetett a hölgy lábaihoz.

Aztán hölgye kezét kezébe véve, elmondá neki azt a költeményt, ami nincs a közönség számára írva.

A sokat szenvedett Omár története ez. Derék fiatal lovag volt; távol Ázsia szülötte. A nagy hadjáratban mely az Allah-hívők minden nemzetét egyesítve hozta a nyugot ellen, foglyul esett Omár huszonnégy társával Zabola vezér hatalmába. Otthon a szép Libanon völgyén fiatal mátká epedett utána, egyike azoknak, akik együtt hálnak meg a hűséggel, a szép Laila. Omár bég ajánlott magáért roppant váltságdíjat győztes elfogójának, mesés díjat. Az még mesésebb árt kívánt tőle. Visszaadja neki szabadságát, ha ő és társai itt e vár szikláján kutat fúrnak, mely élő vízre talál. Hozzáfogtak. Rémséges munka volt, minden ölnél súlyosbodó. Vítak a kővel. Ásták a börtön falát, lefelé, a föld mélye felé keresztül. A huszonnégy társ egyenkint mind megszabadult. Át a túlvilágba. Utoljára Omár maga egyedül maradt. Ő küzd tovább a sziklával,

száz ölnyi mélységben, ott döng éjszakánkint nehéz pöröly-
ütése. Esténkint felhúzták őt a mélyből, az Isten világát látni,
a szabad levegőt beszívni, a csillagokhoz beszélni. Ilyenkor
meglátja őt az erkély ablakából a várúr szép leánya: Rózsa.
Ismeri a halavány ifjú történetét, ki szabadságért küzd napon
és éjen át, iszonyatos esztendőkön át a szikla szívében. A leány
könyörög apjának, hogy bocsássa őt szabadon, könyörög
a sziklának, hogy adja meg, amit keres. A szikla szíve érzőbb,
egy napon felfakad a kövek mélységeiből a keresett forrás.
Omár megtalálta börtöne végét; a kút megtelt. Van diadal
a várban. A hőst ünnepeik. Aranyba, bársonyba öltöztetik.
Most már nemcsak a szabadságot kínálják vissza neki; a vár
ura szerető leányát kész hozzáadni. Övé lesz a vár és hölgy,
kincs és szerelem. De Omár csak e nevet hangoztatja most is:
Laila. Ez volt jajkiáltásának hangja, ez álmébresztője, e hanggal
ostromolta a sziklát; e hanggal hívta le a csillagokat onnan
felülről s a vizek szellemeit a föld mélyéből. Beszélni is el-
felejtett, csak ez egy nevet nem felejté.

Készült a menyegzői pompa. Csojtáros paripán, vőfélyei
éln a vőlegény. Mikor kiértek a föllobogózott udvarra, sar-
kantyúba kapta paripáját, fölvágtatott a bástyára, amit most is
„mátkaugrónak” neveznek, s onnan egy szökéssel leugrott.
Mohamednek minden prófétája, Jézusnak minden szentei
segítettek, hogy össze nem zúzta magát; megmenekült, vissza-
kiáltva az utána bámulókra: Laila!

Meglehet, hogy szép is volt ez a költemény. Lehet, hogy
csak a meleg, átértett előadás tette megkapóvá; vagy talán
csak a leány hangulatának fogékonysága talált abban annyi
rokonszenves gondolatot: Pálma el volt tőle ragadtatva. A sze-
meiben ragyogtak a könnyek. Megtudta, hogy még a villogó
kardnál is van szebb, ami a férfit széppé varázsolja. Nem bírta
titkolni elragadtatását. Odafutott a kúthoz, s lehajolva annak
mély ürege fölé, lekiáltá abba: „Laila! Omár!”, s várta hogy
nem kiáltanak-e vissza?

Ferenc visszatartá őt kezénél fogva.

— Vigyázzon, a kőpárkány omlatag.

Pálma leszakított egy repkényágot a kőről, s azt Ferenc kalapja körül fonta.

Büszke volt rá.

Hisz ez több, mint fejedelmi fényűzés! Ezt nem szerezheti meg magának sem Napóleon, sem Rothschild, hogy egy költője legyen, aki rajta kívül nem költő senkire nézve a világon; akinek remekműveit nem hallja, nem olvassa senki más, egyedül ő.

Hát nem igaz-e? Vezércsillag, amit nem lát senki más az égen, csak egyedül az, aki azt magáénak választotta.

— És ez a költemény nincs se leírva, se kinyomtatva sehol — mondá Ferencnek. — Ne is legyen. De én azt mégis bírni fogom. Tudja ön, hogyan? Ön szakról szakra el fogja azt annyszor mondani előttem, amíg azt könyv nélkül megtanulom, s akkor ketten fogjuk azt bírni és senki más.

Ferenc el volt bűvölve ettől a kívánságtól. Hogy ne ígérte volna meg? Szájról szájra fogja átadni a „szegény Omár” történetét, aki olyan bolond volt, hogy Pálma grófnő ősapjának kutat fúrt a sziklájába, s mikor ez a leányát kínálta neki, hazafutott régi kedveséhez!

— Megláthatjuk azt a bástyát, ahonnan Omár aláugratott? — kérdé a leány.

— Visszatértünkben oda kerülhetünk.

Pálma egy ágacskát tört le a levendulabokorból, s azt a süvegje mellé tűzte. Aztán búcsút vett a bokorlakó kis madárkáktól, lelkeikre kötve, hogy a kicsinyeket szeressék, s a kedveseikhez hívek maradjanak. Azok azt meg is értették.

— Akarja ön, hogy felmenjünk a „mátkaugró”-hoz? Pálma a fejét rázta.

— Nem! Nem! Az ominózus hely. Nem szeretem a bal-

jóslatokat. Kússzunk fel inkább ahhoz a párkánykőhöz, ahonnan az egész tájat belátni.

Kissé merész volt a vállalat. Egy félig leomlott kőfalat kellett felhasználni lépcső gyanánt, itt-ott kiálló kövekre lépegetve, s fél kézzel a falba gyökerezett vad rezeda kóróiba kapaszkodva. Ámde hisz ott volt Ferenc: ő ment elől, kiszámítva minden lépést, s kezével Pálma kezét tartva. A veszélyes lépcsőzet meg lett hódítva diadalmasan; innen aztán egy fúvel benőtt keskeny párkányzaton át el lehetett jutni a hajdani címerterem ajtajáig. A padozat elmeszesült márványát benötte már a fű. A hajdani fegyverdísz helyett az öles vadsóska dárdás levelei díszítik a falakat; a szögletekben madárkoponyák vannak elszórva: vércsék, baglyok tartják itt most lakomáikat. A terem túlsó oldalán van egy kettős ajtó: tulajdonképpen egy boltozattól átívelt nyílás, melyet egy gránit támoszlop választ kétfelé. Innen volt valaha a kijárás az erkélyre, mely az egész homlokzaton végigfutott; most már csak egy gyámkő áll ki belőle: egy ölnyi hosszú gránitdarab, csodás dzsinnfőben végződő: csak olyan széles, hogy egy ember megállhat rajta. Alatta az omladék tövéig hat ölnyi mélység és azután a meredeken aláhanyatló sziklaoldal, melyet a mélyből felnyúló fenyőóriások sudarai takarnak el.

Pálma kiszökött e gyámkőre, s merészen lépett annak a végső csúcsára. Tehette. A háta mögött állt Ferenc, olyan közel tartva hozzá kiterjesztett két karját, — mint amilyen közel szokta tartani az őrangyal a kezét a mélységbe letekintő gyermek feje fölött.

A látvány megjutalmazta a merész fáradságot. A feltisztult ég mellett egész a távol láthatáron felmeredő Szent István tornyáig lehetett belátni a szép körtájképet, mely összességében oly fenséges, mint részleteiben elandalító. Őserdőkbe burkolt hegyhátak, átszelve zöld völgyzalagoktól, mikén fehér patakok kígyóznak végig; az elszórt falvak piros födelű templomaikkal, karcsú bádorföfde tornyaikkal, a kelepelő malmok

a völgyekben, a hámorok tűzvilága az erdők sötétjében, a fákkal szegélyezett utak, amik mind a kép előterébe futnak össze, ahol egy magas dombtetőn emelkedik ki az újabb kori Gargóvár, reneszánsz ízlésű épülethalmazával, a zöldmázás háztetőn veres betűkkel kirakva az építető neve. Fölötte az I. H. S. a keresztel, alatta az évszám 1723. A *pragmatica sanctio* éve. Az őrtoronyból lomhán csügg alá a zászló, a család színeivel: veres és zöld: a Szent István-rend színei. Fejedelmi lakás az.

És távol, az átlátszó köd leplében, két sötét erdő közé, mint egy rámába szorítva, látszott egy gyönyörű kis napsütötte völgy, keresztül-kasul szeldelve vetéstáblák, barna, sárga és mindenféle zöldben pompázó sávjaival, a teknőjében egy kis falu, s egészen erre fordulva egy fehér úri lak, nagy kerttel a háta mögött. A nap úgy reátűz, hogy az ablakait meg lehetne számlálni a távolból. Körülötte szerteséjjel sárga, barna, piros tetejű házak, zöldre, kékre, rózsaszínre festett falakkal: mint egy skatulyából kiszórt gyermekjáték.

Pálma két kezét keblére fektetve, bámult le sokáig ez átnézhetetlen képre.

— Nem szédül ön még? — suttogá az ott a háta mögött.

— Hisz itt van ön — mondá Pálma, s aztán nagyot sóhajtott.

— Ha már attól a gondolattól nem szédülök, hogy ez a végtelen tömérdek nagy kép, ami itt körülvesz, mind, mind az én birtokom, s aztán, hogy meg kell érnem azt az időt, amikor semmi, de semmi nem lesz belőle az enyém...

— Valami talán mégis az lesz.

Egy felvillanó mosoly elűzte Pálma arcáról a búskomorságot.

— Az a völgyecske ott? Azzal a fehér házzal? Az az öné?

— Nem az.

— Hát kié?

— A „mienk”.

E szóra Pálma csakugyan kicsinyben múlt, hogy le nem szédült, de nem a mélységbe, hanem Ferenc karjai közé.

— Ah, ha én most repülni tudnék!

És aztán nem bámult többé egyebet abból a nagy panorámából, mint azt a kis talitarka völgyet. Alig akart tőle megválni.

Ferencnek figyelmeztetni kellett őt rá, hogy ideje lesz a visszatérésre gondolni. Olyan nehezen határozta el rá magát.

Most azután igazán jó lett volna Pálmának, ha repülni tudott volna, mert felmászni a meredek dűledéken még csak könnyű tudomány, de lejönni nagy mesterség.

Visszatért Ferencnek kellett elől menni. Az egyik lábával biztos támpontot keresve, a másikat megfeszíté, hogy arra lépjen rá Pálma, mint egy lépcsőre. Hanem a leszállásnál nagyon ügyetlen volt a leány. Olyan gyámoltalanul nézegetett, hol fel, hol alá, reszkető kezeivel a kőből kinőtt bozótba kapaszkodva, hogy utoljára Ferenc félretett minden etikettet, s egy bátortalan lépésnél átkarolta a leánynak mind a két térdét, s az ölébe vette egészen, így aztán nagy óvatosan szállt alá könnyű terhével együtt. A leány átkarolta a nyakát.

Az út veszedelmese véget is ért már, talán a maga lábán is tovább tudott volna már menni a leány, de még csak mindig úgy vitte a karján. Még nagy kövek voltak az útban!

A leány számlálta magában: „egy—kettő—három”

Mégis az ölében vitte. Most már csak apró kövek voltak az útban. Igen, de hegyesek, sértők. „Négy—öt—hat.”

Az apró kövek is elfogytak. De még következett a tövisbozót. Szúrós, tépő tövis. „Hét—nyolc—kilenc.”

De már a tövisből is kifogyott: pázsit következett, szép puha fű. De a fű között kígyó lappanghat. Még egy lépés, azt elriasztani, aztán még egy, kikeresni a legtisztább helyet s még egy utolsó, térdre ereszkedni s úgy tenni le a földre karján hozott kincsét, talán hozzá is ért az ajka a köntöséhez. A leány azt mondá: „tizenkettő”

— Tizenkét percig tudott ön csaló lenni! Már amott lehetett volna...

Ferenc folyvást térdén állva, mint egy rajtakapott gyermek tekintett föl rá, bocsánatkérőleg.

— Tolvaj voltam?

— Bolond „vagy!” A magadét loptad meg!

S azzal a térdeplőnek önkényt a térdére vetette magát, s még egyszer átölelte a nyakát.

Valaki nézte őket a kapuból.

Ők is látták azt, az is látta őket, s egyik sem riadt fel a másiktól.

Egy tizenhat agancsos gím állt a kapubejárat előtt. Az erdők ősarisztokratája. Nemes fejét magasra emelte a hercegi koronával. A szarvasok hímei nem szégyenlik szarvaikat. Ők azt nem a feleségeiktől kapják. Az az ő címerkoronájuk: minden évben egy ranggal többet mutat; nemes, bojár, lovag, báró, gróf, márki, grand, herceg, fűrst, fejedelem! s még odább!

Olyan csendes, nyugodt méltósággal nézett arra a másik kettőre, akivel az ősrömök közt (most már közös otthon) a véletlen összehozta. Azok meg vissza őrá.

Az ebek előrohantak a bozótból, s csaholásukra mint egy félbeszakadt álom, tűnt el a kép. A szarvas nem állt a kapuban, s a leány nem csüggött a férfi vállán.

Egy búcsúköszöntést vetett kezével a romok felé.

— Adieu örökre. — S aztán végigtekintve még egyszer a kapuból határt nem láttató uradalmán, felsóhajtva mondá: — Téged mind nem sajnállak; hanem azt az egy levendulabokrot —, azt sajnálom.

Mire visszakerültek a gargóvári kastélyba, az urak már minden számadással tisztában voltak.

„ŐRKÖDJÉK FÖLÖTTE...!”

A szép, meleg tavasszal egyszerre minden kibújtt a földből.

Nemcsak a füvek és virágok, hanem a magyar seregek is.

Megfordult a világ sorja. Új fejezet kezdődött a történetében.

A futó táblabírák, a hadnagyokból lett vezérek visszatértek, mint győztes hősök. Hihetetlen dolgok mentek végbe.

Egy szép napon ismét Gorombolyi nevével ébredt fel a szép Vág-völgye. Itt lesz holnap! Nem őrnagy most, hanem tábornok. Csodákkal határos, ami mindent elkövetett. Egész hadoszlopokat göngyölített fel maga előtt. Némelyek azt mondják, hogy van harmincezer embere, mások, hogy csak háromezer, ismét mások, hogy csak háromszáz, hanem ezek aztán nem is emberek, hanem táltosok. Annyi igaz, hogy fényes délben rohammal foglalt el egy várost, amit ágyúkkal, lovas és gyalog csapatokkal megszállva tartott az ellenfél: azt kiverte, szétszórta, ágyúit elvette, tisztikarát az ebédnél elfogta, olvan rémületet gerjesztett maga előtt, hogy a generalissimus egy egész hadosztályt detachírozott a feltartóztatására.

Abban az elfogott tisztikarban a többek között ott volt a gróf** vezette szabadcsapat tiszteivel együtt, a mi barátunk: Opatovszky Soma is. A fogoly tiszteket Pestre küldték. A főváros jobb parti része már akkor magyar kézben volt.

Hiszen az ellenfél fogoly tiszteivel a magyarok igen udvariasan bántak. Soha jobb dolga nem volt annak a két muszka tisztnak, akiket Bem Brassónál elfogott, mint Debrecenben.

Mindennap lakomára voltak híva, s úgy megszerették itt, hogy alig akartak elválni. Azóta vagy tábornokok lettek, vagy nihilisták.

De annál kevésbé volt megnyugtató Kornél úrfi sorsa, mert a magyarok nem követték ez esetben azt a jelszót, hogy „mitgefangen, mitgetrunken” — hanem mikor a traktára került a sor, azt mondták, hogy a többi csak hadd legyen „getrunken”, te magad pedig — tanuld meg, hogy mi az a *márciális* törvény.

Biz annak azóta hírére sem hallotta senki. Azt sem tudja a mai kor, hogy a „márciális” sör-e vagy szagos ibolya.

Ott termett az Debrecenben. Most is emlékezem még reá, mikor egy zúzmarás februári reggel felolvasták abban a rideg külsejű szőnyegtelen nagy teremben az 1-ső §-t: „a honvédelmi bizottmány felhatalmaztatik, hogy ott, hol a körülmények megkívánják, rögtönítélő hadi s polgári vegyes bíróságot alakítson”. Láttam a mostani kormánypárti embereket keményen harcolni azon elv mellett, hogy ily bíróságok helyett a vármegegyék esküdtszék útján ítéljenek a vádlottak fölött, s előttem a tüzlángarcaik, a most már ősz, még akkor koromfekete szakállú szélsőbali szónokoknak, akik azt az eszmét vitték diadalra, hogy ne esküdtszék legyen a bíró, ne is az országgyűlés nevezze ki a bírákat, hanem a kormány.

Még most is borsózik bele a hátam, mikor visszagondolok arra a paragrafusra, hogy *ha egy újságíró álhíreket, pletykákat közöl, a márciális bíróság elé állíttassék*. Szerencsére ezt az egyet leszavazták. Mert ha ez érvényben volna, mai nap úgy vadásznának az újságírókra szélkében, mint augusztus tizenhatodikán a nyulakra a mezőn! — Mert a márciális törvény csak egy bűntetést ismert: halált; az ítéletnek a kimondás után három óra múlva végre kell hajtani, minden apelláta nélkül.

Tehát Soma úrfinak a dolga semmi sem volt kevésbé, mint tréfás. Szerencséje volt, hogy a kerületi illetőségénél fogva a pesti vész-bíróság elé tartozott az ügye, az pedig még

nem alakult meg — bizonyos elháríthatatlan akadályok miatt, s ezzel egy kis bitóhaladékot (galgenfrist) kapott a jámbor.

Amint megtudta Soma úrfi fátumát Ferenc bácsi, természetesen, hogy rögtön félbeszakította a boldog pásztorórák ábrándjait Gargóváron, csak úgy útköpenyegben búcsúzva el Pálmától rögtön vágatott le Pestre; vitte magával a vármegye, meg a doktor dekrétumait és paréereit, amelyekben konstatál-
tatik, elhatároztatik, hogy Opatovszky Kornél elmeháborodott, s ilyenformán beszámítás alá nem eső. Sehoh a világon az örületet ki nem végzik. És szerencsére a véstörvényszék elnöke humánus, törvénytudó ember volt; Illavaynak régi jó ismerőse.

Alig távozott el a jegyese, Pálma kap egy levelet az ismerős női kéztől: a szokott színű papíron, a gyászfecskével.

Ezúttal csak ez a két szó volt beleírva:

„Örködjék fölötte!”

Pálma nem tudta mire magyarázni ezt az intést.

Hiszen hogy örködhetik egy nő egy férfi fölött? Ami hatalmában áll, azt különben is megteszi, nem kell rá figyelmeztetés. Mindenüvé csak nem kísérheti, hogy vigyázzon rá. S kivált egy olyan férfira, mint Illavay. Annál van az ész, az erő; és mégis ő vigyázzon rá, a megtestesült gyámoltalanság? S minő veszély lehet az, ami ellen őt Pálma megvédheti! Ok nélkül pedig ilyen levelet nem írnak.

Nem tudta elképzelni; — pedig mindenféle bajra gondolt a világon.

Tehát ezek a napok voltak azok, amikor a Vág-vidéken arra ébredtek az emberek, hogy „jön Gorombolyi!” A hős, a dicső ember! Nem volt már senki megrémülve a közeledtétől: várták, mint a Messiást. Deputációkat küldtek eléje, kaptak rajta, hogy melyik város nyerje meg vendégének egész dandarával együtt, s csinálták eléje a diadalívket minden város, minden falu végén, ahol keresztül fog vonulni.

Ezúttal Temetvényi Ferdinánd is kidugta a csigaszarvait

a házból. Elküldé magát mr. Cousint egy lekötelező levéllel a diadalmas hős elé, meginvitálva őt Gargóvárra.

Gorombolyi azt válaszolta, hogy különben is szándéka volt a grófot meglátogatni, bárha szállásra ott nem maradhat is; de egy rövid ebédre, ahol egyről-másról majd elbeszélgetnek.

A grófot ez az izenet egészen kihozta rendes apátiájából. Minden előkészületet megtett nagyhirű vendége méltó fogadására. A helység végén építették a diadalívet a fenyőgallyakból, piros bazsarózsákból rakva ki a homlokzatán e szókat: „Isten hozott!” A piacon emelvényt állítottak fel, ahol a plébános fogja őt üdvözölni, becsületes tótországi magyar szónoklattal: ellenben a veszpilló latin ódával fogja őt megtisztelni. Sőt a gróf maga is eléje fog lovagolni pompásan felcsojtározott paripán, s nagy tanakodás folyt afölött, hogy vajon teljes mágnási díszpompában rukkoljon-e ki, vagy nagyobb megtiszteltetésnek fogja venni a demokrata hadvezér, ha egyszerű polgári magyar viseletben, kerek, fekete strucctollas kalappal a fején üdvözli őt a vár ura? Az utóbbiban állapodtak meg. S volt kínja egy tenyéryni papírosdarabnak, amiről a gróf egy ötsoros szónoklatot betanult előtte való este, minden étel után felkelt és kiment a szomszéd szobába, még egyszer átolvadni a beszédet, s egész akadémiai discussió folyt afölött a plébánossal, hogy vajon helyesen lesz-e e szó mondva: „szerencsétet”? Mert az ő ifjú korában ez a szó annyit jelentett, hogy „valami veszedelembé visz” Hanem aztán szavazattöbbséggel el lett döntve, hogy ez a mai nap fogalmai szerint annyit tesz, hogy „boldogít”. A gróf mégis jobb szerette volna azt mondani, hogy „megboldogít”.

Pálmára az a hatása volt ennek a nagy előkészület-fitogtatásnak, mintha ennek a kivitelében valami hibának kellene történni.

Az ember azért mutogatja, hogy szörnyen menni akar, hogy ha történetesen elmarad a menetele, azt mondhassa: „Ej milyen nagyon sajnálom! Pedig hogy készültem rá!”

Csakugyan az is lett belőle. Mikor már korán reggel készen álltak a hintók, a bandérium nyeregben ült, a huszonnégy szűz felállítva a diadalív két oldalán; a mozsarak elhelyezve az óvár parkján meg a piacon; már a gróf is felvette a polgáriás szabású fekete bársony Zrínyi-dolmányt, aminek még egy, válltól könyökig érő második kurta ujja volt, a hozzá illő fekete struccollas kalábriaival, s a magyar öltözetet még polgáriás minőségében is kiegészítő kardot is felkötötte hozzá, aminek oxidált ezüsttokja volt, hát akkor az a *véletlen* baleset történt, hogy mikor már a lóra fel akart ülni, a jobb lába lecsúszott a kengyelről, s azzal a bal térdével oly szerencsétlenül esett a kövezetre, hogy úgy kellett őt fölvenni a szobájába; nem tudott a lábán állni. A szerencsére jelenlevő járási sebész rögtön megvizsgálta a sérülést, s hideg borogatásokat rendelt. Cousin úr titokban megsúgta mindenkinek, hogy a gróf veszedelmes csontrepedést szenvedett a térdekalácsában, de ezt nem kell tovább adni, s különösen a comtesse előtt titokban kell tartani. Annálfogva ezt Pálma két perc múlva már megtudta, s rögtön, a toalett-asztala mellől, azon módon, szétbontott hajjal rohant az atyja szobájába. Azt már a nyugágyon fekvé találta; a sebész zsindelyről meg gipszről beszélt, a sérült láb be volt pólyálva erősen.

— Az Istenért! Nagy bajod történt? — kérdé Pálma.

— Tudod, hogy én szisszenés nélkül szoktam túrni a fájaldalmakat.

Az igaz, ha nagy baja volt a grófnak, azt el tudta titkolni, mikor már ő elkezdett hangosan nyögni, akkor csaknem bizonyos volt, hogy semmi baja sincs.

Azonban még most is rajta volt a duplaujjas bársony Zrínyi-dolmány.

— Ágyba kellene feküdnöd! Mért nem vetközteted le magadat, s nem veszed fel a hálókabátot?

— Majd később — mondá a gróf fanyar képpel. Pálma kezdett érteni. — Csak te siess a magad toalettjével elkészülni.

Őexcellenciája a tisztelt — hős — nemsokára megérkezik. Hogy elfogadhasd. Vezessétek egyenesen ide hozzám.

Most már egészen értette Pálma. A magas vendégnek látni kell, hogy egész a jelmez fölveteléig készen volt az üdvözlétere minden! Csak az a sajnos baleset! Milyen kár!

Vissza is ment aztán nyugodtan a toalett-szobájába Pálma, s hagyta a komornájának a hajával azt csinálni, amit legjobbnak lát.

Az ünnepélyességekben nem történt semmi hiba. A taracok pompásan elszültek, a szónoklatok még pompásabban; Gorombolyi szintén kitett magáért, a magyar, tót és latin szónoklatokra ugyanazon idiomákban felelt meg ex tripode, s azok mind monumentális beszédek voltak. Külső pompát ugyan nem hozott magával, ha csak azt az atillája könyökére varrott két öreg foltot nem vesszük annak. A gonosz nyelvek ugyan azt beszélnek, hogy nem volt az az atilla a könyökein kiszakadva, hanem a tábornok csak azért varratta azokat oda, mert a jó katonát legjobban diszíti a foltos ruha: a hadakozás közben nem ér rá az ember kosztűmöt változtatni. Az arany gallér sem volt új az atillán, a pléhgallérban az ócskaság teszi meg a pompát. Mellén ott volt a pirosszalagos érdemrend.

Hanem azért macedoniai Nagy Sándor sem viselt büszkébb arcot, mint amilyennel ő beköszöntött a gargói kastélyba. Látszott minden vonásán az az önérzet, hogy ez az az ember, aki minden szembejövő ellenséget megver, minden szónokot ledisputál, s minden asszonyfélét meghódít.

Már hírül adták neki útközben a gróf balesetét.

Annálfogva kíséretét az elfogadási teremben hagyva, egyedül keresé föl Temetvényit hálósobájában.

Pálma fogadta a vendéget.

— Nézze szegény atyámat, milyen nagy baj érte.

Gorombolyi egyike volt a legigazhívőbb embereknek.

Egész részvétellel járult a gróf fekvőhelyéhez, kinek a meg-

szenvedett lába egy fauteuilre volt téve, míg maga egy bőrcauseuse-ön feküdt.

— A legnagyobb részvétellel hallottuk mindnyájan a gróf balesetét. Remélem, hogy nem lesznek komolyabb következményei. Rögtön küldtem a tábori törzsorvosért. Óh, az egy Galenus!

A gróf bágyadt hangon beszélt el, hogy hogyan történt ez az eset, s kifejezte arcával, hogy mennyi önuralkodásába kerül metsző fájdalmait leküzdeni.

— Legyen e fájdalomnak meggyógyító írja az a tudat, hogy ön ezeket hazája szolgálatában nyerte. Ez a seb oly drága érdem lesz a haza előtt, mintha az ütközetben érte volna önt. Ezt sem mulasztandom el mindazokkal tudatni, kiknek feladatuk leendő hazafiúi érdemeket egykor megjutalmazni. Még ma megírom Debrecenbe, hogy Temetvényi gróf a kivonulás alkalmával a bal térdén sebet kapott.

(„Hú, teringettét! — szepegett magában a gróf —, ez sok lesz a jóból. Mire ez a hír Debrecenbe eljut, már akkorra tizenkétfontos ágyúgolyó hordta el a lábát. Jó lesz ezzel alábbhagyni.”)

— Óh kérem, szót sem érdemel — mondá egyszerre neki derülő arccal. — Egy kis bőrhorcsolás, semmi egyéb; két nap múlva nyoma sem marad. Ne is beszéljünk róla. Én azért részt fogok venni a barátságos lakomában, amire excellenciátok kegyes volt szíves meghívásomat elfogadni.

— Bocsánat, gróf úr, én önt nem „excellenciáztam”.

— Ah, az engem nem is illet meg. Én csak egyszerű polgártárs vagyok. Én tudom, hogy semmi sem vagyok. De ön egy tábornok. Azt megilleti az excellencia.

— No, ha nem akarjuk egymást polgártársnak nevezni, hát nem bánom, excellenciázzuk egymást mind a ketten.

Aztán addig komplementíroztak egymásnak, míg Pálma kinevette mind a kettőjüket. — Ami Gorombolyinak nagyon megtetszett.

Odanyújtá a kezét a grófnőnek.

— Megengedi a gargói hősnő, hogy hódolatom adóját egy kézcsókban lerójam?

Megengedte, de nagyot bámult.

— Hogy jutok én a gargói hősnő címhez?

— Hát hisz önt az egész világ így hívja. Azt hiszi ön, hogy nem zengi az egész ország négy sarka vissza a gargói hősnők nevét, ahogy az egi hősnőket örökre fenntartá; akik ama dicső ütközetben a férfiakat lelkesítő buzdításaiikkal ösztönzék a győzelemre.

— A tábornok úr tréfál. Azt a mi kis csetepaténkat érti? — szólt közbe a gróf.

— Mit? Kis csetepaté? Uram! Az egy világtörténeti momentum volt! Amit mi többiek tettünk, az mind semmi. Mit Bem erdélyi hadjárata? Mit Perczel Mór bánáti harcai? Mit ennek a patikáriusnak az egész hadviselése? az én portyázásomat nem is emlegetve; — mi ez mind ahhoz a hőstetthez, amit ez a szolgabíró itten véghezvitt? Amazoknak mind hadseregek álltak a rendelkezésére; ágyúpark, lovassági dandár: ez meg itt pusztá kézzel, kaszás, vasvillás néppel nekimegy az ellenségnek s elveszi a fejünk fölül azt a nagy veszedelmet, mely egész Felső-Magyarországot fenyegette. Uram! Ez a név a honmentők sorába lesz felírva, s én nagyon örülök rajta, hogy excellenciátok neve együtt emlegettetik vele.

— Igazán? — kérdezé érdekelten a gróf. — Ez csakugyan valami nevezetes cselekedet volt?

— Annyira nevezetes, hogy nem tudunk a megjutalmazásra elég nagyot kigondolni. Hol van ez a dicső férfiú? Én azt hittem, hogy itt találom.

A gróf leányával egy jelentékeny pillantást váltott.

— Igen. Illavay úr a mi családunk legbensőbb barátjai közé tartozik. Mi „mind” nagyon szeretjük őt. Sajnálni fogja nagyon, hogy nem élvezheti személyesen e magas elismerést, ő kénytelen volt hirtelen elutazni Pestre; — úgy gondolom, az unokaöccse miatt.

— Tudtam! Ez az ember keresztyénebb szent Péter apostolnál! Most másodszer is ki akarja szabadítani azt a semmiházit; de ezúttal mondhatom, hogy hiába jár. Az áruló számára nincsen mentség.

Pálma szánakozott rajta. Olyan furcsa volt szegény fiú, mikor abban a kifordított piros bélésű ruhában itt ült az asztalnál, s két kézzel tömte a szájába, ami ennivaló volt, s közben lesunyt fővel kacagott a saját bolondságán. Hogy ezt főbe löjék.

— De tábornok úr, csak nem lehet megöletni egy bolondot.

— Ejh, grófnő, most mindnyájan bolondok vagyunk. Hát én nem vagyok bolond, aki odaállok az ágyú elébe, s lövöldöztek magamra, — azért hogy egy darab telefirkált papírost valaki összetépett. Hát az a honvéd, aki féllábbal kerül haza, nem volt bolond, hogy az alkotmány kedvéért sántává lövette magát. Mi is bolondok vagyunk, az ellenfeleink is azok, s amelyikünk a másikat megkaphatja, azt teszi vele, hogy okos embert csinál belőle: aminek egyedüli módja az, hogy elküldjük egymást egy más plánétára. Mindnyájunk között azonban az én Illavay barátom a legnagyobb bolond, aki meg akar szabadítani egy embert, aki azonkívül, hogy a hazának, az egész emberiségnek nyúge, még azonfelül neki is végzetszerű ellensége; s aki, ha elpusztul, jól jár vele a haza és minden ember, de különösen Illavay.

— Talán éppen azért szabadítja meg.

— Dejsz abban ugyan hiába fárad. Mehet Pestre, ott meg sem hallgatják, s ha Debrecenbe szalad, ott meg galléron fogják Illavay barátomat azonnal; de még csak lélegzetet venni sem engedik, hanem extra postán vagy léghajón kergetik vissza; otthon a helyed barátom! ki vagy nevezve Felső-Magyarország kormánybiztosának: siess!

— Kormánybiztosnak? — szólt elámulva Temetvényi. Pálma megdöbbenve hajolt közel az atyjához, s ettől fogva mindig talált valami igazítnivalót a vánkosán, tán súgott is

a fülébe valamit. Gorombolyi felől tehette. Az, mikor benne volt a beszédben, annyira el volt foglalva saját magával, hogy se látott, se hallott.

— De talán az igen nehéz feladat is lesz egy olyan egyszerű emberre nézve, mint Illavay, ahogy nekem van szerencsém őt ismerni — mondá a gróf.

— Mit? — Szerény tehetség! Egy Pitt, egy Canning magyar kiadásban! Óriási talentum! És minő gazdag tanulmány! Csakhogy nem szokott vele kérkedni. Mikor a fiatal óriások hencegnek és beszélnek a maguk utazásairól Pozsonytól Wiesbadenig, ő csak meghúzza magát és hallgat. Senki sem gondolná róla, hogy ő már fiatal korában egy évig tanulmányozta a helyszínén az angol adminisztrációt, a londoni rendőrintézményt. Még csak azt sem árulja el, hogy angolul tud, a kisujjában van minden államtudomány, s az egész markában a praxis. Csak fel kellett őt fedeznünk, hogy az értékét megismerjük. Az pedig ecclatanter megtörtént ama hírhedett ütközetben, ahol pusztán adminisztratív úton contracarrírozta a legveszedelmesebb stratégiai manővert. Ha félévig a Felvidék kormánybiztosa lesz, a fejemet teszem egy fületlen gomb ellen, hogy belügyminiszterré fog kipattanni a gubójából.

Gorombolyi egészen nekivörösödött, annyira át volt hatva annak az igazságtól, amit mondott.

Pálma idegein valami reszketés futott végig. Úgy fázik az ember, mikor valakit, akit szeret, úgy magasztalnak, hogy félteni legyen kénytelen. Ő már tudta a titkot, hogy Ferencnek a szíve mélyén vannak rettenetes indulatok, amiket lángra lehet lobbantani. Ha valaki meggyújtja őket! Kezdte már sejteni, hogy mit tesz az az intés: „Őrködjék fölötte”.

Valamit súgott az atyjának.

A gróf ismét megszólalt.

— Mi nagyon jó barátjai vagyunk Illavaynak. Azért azt hiszük, hogy az ilyen magas aspirációk nem valók olyan közpszerű sorsban levő embernek, mint ő.

— Hogyan? Középszerű sorsú! Hisz egy hét nem telik bele, hát Illavay éppen olyan hatalmas dinasztia lesz, mint excellenciátok: az apátvári rengeteg uradalom birtokosa.

— Hisz az Opatovszky Kornélé! — szólt közbe hirtelen Pálma, nem lévén türelme a hangtovábbadó főnek sügni meg elébb ellenvetését.

— Az nincs már — szólt Gorombolyi hidegen.

— De ő még él, — erősködék Pálma.

— Ha él, sincs többé. Birtokát eljátszotta: az törvényeink szerint az államra esett vissza. Most már nem örökség, hanem donáció útján fogja azokat megkapni Illavay.

A gróf ezalatt beletalálta magát leánya eszmejárásába, magavette át a szót. Amit erre mondani kellett, azt Pálma is gondolta ugyan, de neki nehéz lett volna azt kifejezni.

— Ne felejtjük el, excellencia, hogy az Opatovszky birtok olyan állapotban van, hogy annak a rendezését, aztán Magyarország belügyeinek a rendezését egy és ugyanazon ember, ha még oly óriási nagy tehetség is, meg nem bírja.

— Én bizony nem tudnám elképzelni, hogy mért ne bírná meg? Hogy sok adósság fekszik rajta? Hát aztán kap egy millió úrbéri kárpótlást az uradalma, s azzal kifizet minden tartozást, még a beruházásokra is marad.

A gróf mosolyogva szippantott egyet az arany burnótszelencéjéből, mely kinyitás közben a Sevillai borbélyból játszott egy áriát.

— De hol van az az egy millió?

— Hol van? Hát ott van a debreceni városházának a pincéjében. Tél óta négy sajtógép egyebet sem csinál, mint azt préseli, ott áll készen, satinírozva, száz egész millió, s még jön utána valami ötven: ami e kárpótlásra van szánva. Csupa százas bankjegyek. Nem látott még excellenciád magyar százásokat?

A gróf a fejét rázta.

— Mutatok. Nálam van valami kétszáz darab. — Azzal előhúzta a tárcáját, s kivett a csomag közül egyet, s odanyújtá Temetvényinek azt az ezüstszürkével nyomatott, ropogós papírlapot, amit az bámulva nézett agyon a lornyonján keresztül.

Ez már tény! Egy százforintos bankjegy. Amely állam már százforintos bankjegyeket mer kibocsátani, az már nemcsak maga bízik a jövőben, de másoknak is bíznia kell benne. Ez már egészen más tünemény, mint a Rákóczi-féle „libertás” rézforint.

A gróf konkrét alakot akart adni tamaskodása megszűntének.

— Nem engedne át nekem ezekből excellenciád beváltás végett vagy ötven darabot; — osztrák bankjegyekért?

(Szerelmi vallomás a hazának!)

Gorombolyi büszkén felcacagott.

— Nem, excellenciás uram! Annyit nem. Ötöt igen. Muto-gatás végett; de azt sem osztrák bankjegyekért: nem tudom mit csinálnék velük? Hisz ahová már én leteszem a lábamat, ott még borraivalónak sem veszi el a pincér sem az osztrák bankót, ezt még kártyán sem lehet elveszteni. Ezt az ötöt is csak kölcsönképpen adom, mint érdekes olvasmányt; majd ha megkapja excellenciád pár hónap múlva a maga tízezer darab százast, megküldi belőle az én öt példányomat.

S nem fogadott el semmi egyenértéket.

— De hátha e pár hónap alatt el találják veszíteni az értéküket? — skrupulózuskodék a gróf, nemes aggóskodással.

Erre nem lehetett elég nagyot felelni szavakkal.

Itt csak a pantomimica mondhatott megfelelő súlyosat.

A grófnak az olvasóasztalára ki volt terítve Magyarország térképe, s azon a korábbi hónapokból kék és veres irallal megjegyzett pontok jelölték, hol áll az egyik, hol a másik tábor. Gorombolyi felvette a kettős színű iralt, s a kék és veres végével új vonalakat húzott a térképen; s aztán néma büszkeséggel odamutatott e pontokra.

A KIK KÉTSZER HALNAK MEG.

REGÉNY.

JÓKAI MÓR.

ELSŐ KÖTET.

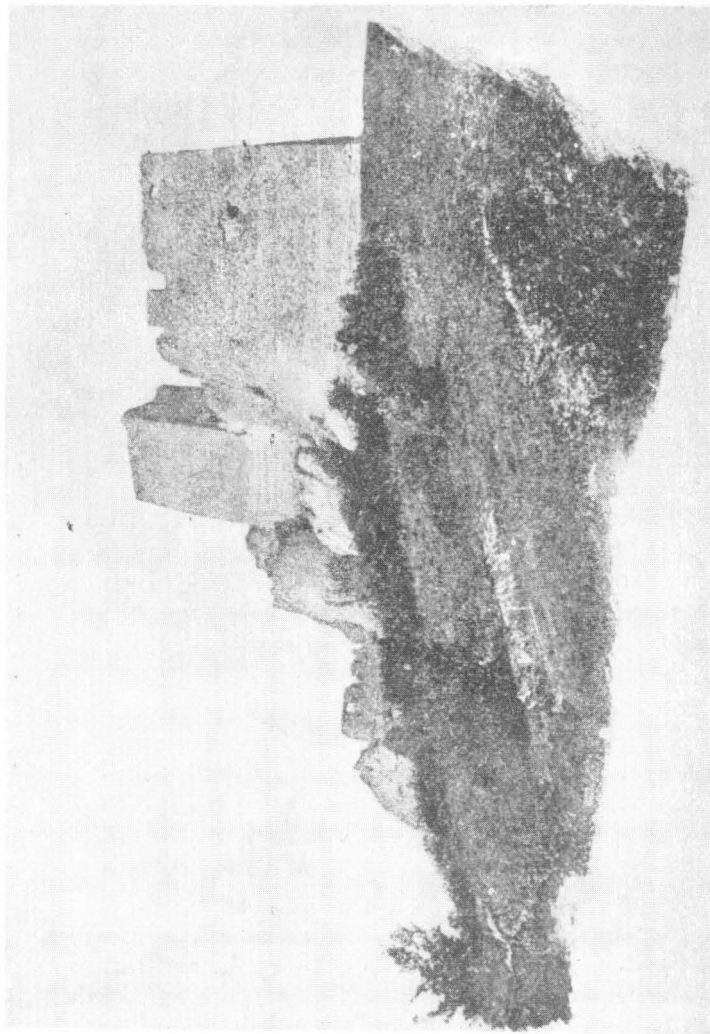
BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KIADÁSA.

1881.

A regény első kiadásának címlapja

II.

A temetvényi vár romjai a múlt század végén

Nem kellett ahhoz több magyarázat.

A gróf maga is átlátta, hogy nagyon megváltozott a helyzet.

— De hátha megint rosszra fordulhatna minden.

De már e szóra kitört Gorombolyi kebléből a visszafojtott Vezuvius!

— No, ha még azt is megengedné az öreg Isten, hát akkor felrontunk egyenesen a mennyországba, s ott is kikiáltjuk a reszpublikát!

A gróf kedélyesen elnevette magát: egészen elfeledkezett a szaggató fájdalomkról a térdekalácsában. Gorombolyi is kacagott.

Csak Pálma nézett oly szobormereven a dicsekedő hős arcára. Éppen ilyen volt az a láng, az a villogás Illavay arcán, mikor hasonló kérdésre csaknem hasonló kitöréssel lövellt fel minden indulatja az égre.

Tudta már, hogy mire kell őrködni.

— Legyen afelől megnyugtatta a gróf — szólt ismét visszaterve büszke nyugalomához Gorombolyi — „Nec portae inferi!” többé. Én nem szoktam senkit ok nélkül fellovalni. Nekem Illavay régi jó barátom. Mikor a veszedelmes napjaink voltak, egy szóval sem mondtam neki, te is közénk tartozol; gyere velünk. Azt mondtam, maradj itthon. Szolgabíróra is van szükség a világon. Gargóvárra se jöttem el. Minek kompromittáljam a gróf házát, mikor aztán nem tudom megvédelmezni. Arról én aztán ugyan nem tehetek, ha Gargóvár ura és úrnője, meg az a csendes lelkű tisztviselő a maguk lelke felángolásából, kéretlen, hivatlan olyan hősi merényletre buzdultak fel, amely őket legderekabbjaink arcvonalába sorozta. Ha most idejövök, nem nyomorúságunkat, nem veszedelmünket, hanem dicsőségünket megosztani jövök önök közé. Nem félek már azoknak, akiket szeretek, azt mondani: légy, fegyvertársam! Biztos vagyok a dolgunk felől. Egész Európa mellettünk áll. — A kormánytól hozom az elismerő, magasztaló oklevelet annak a derék fiúnak, amit a grófnak is ki kell

fejeztem előszóval. De a legfőbb ok, amiért idejöttem, az volt, hogy útközben hallottam, hogy Illavayt sehol a világon nem találom meg, hacsak Gargóváron nem. Pedig kinevezési okmányát biztosan kezébe kell juttatnom.

— Hol hallotta ön ezt? — szólt közbe merészen Pálma.

— Dolnavárott — felelt gondtalanul Gorombolyi.

— Ah, ön volt Dolnaváron?

Most már tudta egészen Pálma, hogy mit jelent az a két szó.

E beszélgetés hevében Temetvényi gróf egészen megfeledezett róla, hogy a térdkalácsa milyen veszélyes zúzódást szenvedett. Most már arra is képesnek érzé magát, hogy hős vendégei tiszteletére adott lakomáján maga is helyet foglaljon. Az egész nyugágyat kivitték a szenvedővel együtt az étterembe, s a jégtartó vederben az ő sérült lábára való borítékok helyett inkább a pezsgőspalackokat hűtötték be, anélkül, hogy valaki észrevette volna a tévedést.

Volt is nagy áldomás! Hat vagy hét honvédtiszt vendégen kívül ott volt még a helybeli plébánus is és a szomszéd falubeli lutheránus lelkész, a jószágigazgató és egynéhány vidéki celebritás, a megyei seborvos és több tisztelgő deputáció honoráció vezértagjai: igen nagy asztal volt.

S mint ez már nálunk ősi jó szokás, hogy a mennyei adományt, a bort, nem isszák csak azért, hogy igyanak; de minden pohárhoz egy felköszöntésnek is kell járulni, amiben kell elmés-ségnek is ragyogni, jóleső hízelgésnek ékeskedni, lelkesedés superlativusának lángolni, mint magában a borban. Ilyenformán fel lett köszöntve Gorombolyi tábornok, mint a hadjárat leendő Napóleonja; ezt a tósztot a házigazda robbantá el; rá visszaröppentyűzött Gorombolyi, éltetve a grófot, mint nagy államférfi ősének méltó utódát s Magyarország praesumptiv külügyminiszterét. A plébános urat felköszönték, mint leendő esztergomi érseket és hercegprimást; a lutheri tiszteletest, mint az újjáalakítandó felsőháznak superintendensi minőségben a római prelátusokkal egy sorban ülendő tagját, Pálma

grófnőt, mint második Rozgonyi Cicellét. (Pálma föltette magában, hogy amint megérkezik Ferenc, rögtön megkérdezi tőle, ki volt az a Rozgonyi Cicelle?) Miután a jelenlevők ekképp fölosztották egymás között a legfőbb dignitásokat, azután megemlékezés történt a távollevőkről is, azok közt elsősorban a mi derék szolgabíráinkról és hősünkről, a bibliai Gideonról (ezt az áldomást még csak a szerény lutheránus pap mondá). De már a plébános magasabbra emelte őt a poharával; mert az már hallott valamit a dörgésből: ő éltette a távollevőt, mint Felső-Magyarország megszabadítóját, megyénk lumenét, a leendő fő kormánybiztost, akit annyira szeret ez a nép, hogy ha egész Magyarország republica lesz is, az ő kedvéért legalább ezt a kis darab részt meghagyjuk „tót királyságnak”, s benne Illavay Ferit „tót királynak”. De már ily nagy mondásokkal nem engedheté magát elhomályosítani Gorombolyi: ő még nagyobbat lódított rajta: éltette barátját, mint Magyarország leendő belügyminiszterét. Az elért siker végre a legszélső merényletre tüzelé fel a jelenlevő gergóvári uradalmi igazgatót: rég a nyelve ~~hogy~~ ágaskodott ez a tósz, végre elszakítá a kötőfékét: ő poharát a távollevőért akképp emelte, mint aki által a hajdani Bercsényi alatt egy úrnak hódolt, aztán kétfelé szakított gergóvári és apátvári uradalmak ismét egyesülendők lesznek! S a merész tósz teljesen sikerült. A gróf maga is édesdeden mosolygott és megbocsátott az árulásért, neki is az volt az álma! S az általános pohárösszeecsöndülésben láthatta Pálma, mily népszerű ez a gondolat! A vendégek mindegyike odasietett őhöz, poharát az övéhez koccintani. Ferenc nagyon kedves embere lett az egész uradalmi tisztségnek, amióta lemondott a számadásvizsgálás alávaló hivataláról. Hisz ez nagyon jó uraság lesz! „Élni és élni hagyni!” ez az igazi nemesi jelszó. Olyan ember lesz itt megint, aki nem aprólékoskodik; egy igazi úr. Az ilyen úr a „kicsinyeket” engedi *csipegetni*, a „nagyobbakat” engedi *markolgtani*; ő maga csak *nyalából*, — ha hozzájut.

Ime milyen szépen elnyalábolja a roppant apátvári uradal-
mat.

Mert ez a világ dicső rende: a szegény béres hadd húzzon a tisztartó kazalából; a tisztartó hadd rakjon kazalt a földesúr dominiumából: a földesúr aztán kanyarítson magának egész dominiumot: ott az ország, az elég nagy úr.

Tehát ittak sokat és nagyokat Illavay egészségeért; amíg ő maga valahol egy útféli csárdában üldögélt egyedül, várva az elő nem kerülő forspontra, s hogy milyen evés-ivásnak mehetett végére, azt elképzeli minden ember, aki megtudja, hogy az egész útja hosszában már öt nap óta gyalog- és lovasdandárok vonultak *előtte* végig.

A díszlakoma közmegelegedésre végződött. A feketekávét már a nyitott teraszon költötték el; ott jobban lehetett szivarozni. A finom erős rostopsinból ahány poharat kiürítettek, annyszor mondták, hogy „így fogyjon el a muszka!”

A gróf csontzúzódása már akkorra annyira megjavult, hogy egy fogantyús pálca segélyével maga lábán is tudott bicegni, sőt a vendégekhez is ki akart menni a teraszra; szerencséjére, mr. Cousin (a sűgő) még emlékezett a szerepére, s figyelmezteté, hogy a hidegborogatás után a sebesült lábával könnyen orbáncot kaphat, ha a szél megfújja; sokkal jobb lesz, ha a szobájába megy, s egy kis félórai pihenést enged magának. De Temetvényi nem akarta magának elengedni azt a gyönyörűséget, hogy a vendégeit fájós lábbal is mulattassa.

— Hátha ütközetben volnánk együtt! — mondá Gorombolyinak. — Emlékezik ön arra a muszka hadvezérre, akinek a csatában ellőtték a lábát, s aztán szánkóra tétette magát, úgy vezényelt tovább az ütközetben? Hogy is hívták csak?

— Muszka volt? Nem létezett rám nézve! — utasítá el a kérdést magától Gorombolyi. — De valóban nem engedjük meg a grófnak, hogy tovább velünk időzzön. Helytállunk magunk is a további harc folyamában. Akik megálltunk a bronzütegekkel szemben, az üvegből öntött ütegek előtt sem futamo-

dunk meg. Kényszerítse Pálma grófnő őexcellenciáját a nyugalomra térésre, önnek egy tekintete hegyeket képes kimozdítani a helyeikből. Én is tartozom még a gróffal egy megbízást rendbe hozni, amihez magány kell.

Ez végre döntő indok volt. Temetvényi rá engedte magát bírni, hogy egyfelől Gorombolyi, másfelől mr. Cousin vállára támaszkodva, hálószobájába átsántikáltassa magát. Pálma előrement, kerevetén a tigrisbőr takarót és a szarvasbőr vánkost megigazítani. Ő is ott fog már maradni.

Amint a grófot lefektették, Cousin úr eltávozott; Gorombolyi pedig kigombolta az atilláját, s kebléből kivonva egy hosszúkasan összehajtott s lepecsételt csomagot, azt letette az asztra.

— Kénytelen vagyok excellenciádat felkérni, hogy hős bajtársam távollétében szíveskedjék ez iratot tőlem átvenni. E kérésre jogosít azon többé senki előtt sem titkolt gyöngédség, amellyel derék barátomat e várkastélyban fogadják, de egyenesen kötelez rá megbízóim utasítása, mely úgy szól, ha Illavaynak személyesen át nem adhatnám e fontos államokmányt, mely az ő személye iránti elismerésen kívül, igen nevezetes intézkedésekre való titkos megbízásokat is tartalmaz; ezt az iratot hagyjam itt nagyméltóságodnál, fölkérve, hogy amint Illavay visszakérül, azt neki rögtön kézbesítse. Én tovább e vidéken nem időzhetek. Hogy merre fordulok, az az én rejtélyem. Magammal sem hordhatom ez iratot, mert a holnapi napról sem vagyok bizonyos. Azért kérem excellenciádat, hogy őrizze meg ezt, amíg Illavay idejön, s akkor adja át neki — a kormány megbízása folytán.

— Nagyon megtisztelőnek találom rám nézve ezen bizalmas feladatot — mondá a gróf, átvéve a lepecsételt írást. — Megértettem a megbízás fontosságát, s nem fogok késni annak teljesítésében. És most kérem excellenciádat, szíveskedjék bajnoki társaihoz visszatérni és őket nevemben felkérni, hogy mentül tovább kedvük szerint mulassanak.

Azt tehettek is. A várkastély lakosztályai oly messze voltak egymástól, hogy a cigányzene és a tábori dal hangjai alig révedtek el a gróf hálósobájának szőnyegektől, függönyöktől süketített alkóvjáig. Dalolhatták azt a nótát, amivel végigharcolták a nagy hadjáratot. Furcsa nóta volt az: mai nap már azt hiszik, hogy népdal:

„Ég a kunyhó, recseg a nád,
Szorítsd hozzád azt a barnát
Míg a barnát szorongatom,
Azt a szőkét elszalasztom!”

Mi volt az az „égő kunyhó?”, mi volt az a „ropogó nád?”, mi volt az a „szorongatott barna?” — meg aztán az „elszalasztott szőke?” Ejh! hadd legyen már mind elfelejtve.

Künn folyt a bor, szólt a zene; benn a magányos szobában pedig egyedül volt az apa a leányával.

Amint magukra maradtak, Pálma felkapta az atyja gondjára bízott levelet az asztalról, s felszakítva a boríték pecsétjét, kivette belőle az iratot.

— Pálma! Mit cselekszel? — kiálta rá elhüledezve a gróf. — Te feltörted az „ő” levelét.

— Fel bizony. És fel fogom törni minden levelét, ami az én kezembe kerül. Ez csak természetes!

— De ez államtitok.

— Hát annyival inkább. Nekem csak kell tudnom, hogy mi az, amivel őt meg akarják bízni? — Ehhez nekünk jogunk van.

— Különös jog! Én nem ismerem.

— De én bírom.

Azzal szétnyitotta az egész hosszú teleírt ívpapírost, s elkezdte azt olvasni magában. A papír reszketett a két keze között. Eleinte az ajkszegletei mosolyra kezdtek gördösülni, arcán valami kéjérzet világolt. Ott bizonyosan „őt” magasztalták; azok a megérdemlett elismerés kifejezései voltak, ha-

nem aztán nemsokára eltűnt az arcról az örömláng, a meg-rémülés márványkeménysége, merevíté meg a vonásokat; az ajk megnyilt, kigömbölyült, s hangtalanul utána látszott rebegni az olvasottakat; a szemek nyugtalanul kísérték a sorokat, a kezek gyúrték a papírt, amint elfordították a lapot: az nem egy szerető leány számára való olvasmány volt. Mikor végeszakadt, türelmetlenül veté oda az asztalra az iratot.

— Ezt csak nem fogod neki átadni? — suttogá indulatosan.

— Hogy hogy nem? Hát miért nem?

— Én nem akarom, hogy átadd.

— Hát mit tegyek vele?

— Elzárod a fiókodba, s nem szólsz felőle senkinek.

— Az lehetetlen. Hisz erre vagy „bűt”, vagy „bát” csak kell neki mondani.

— Az az én gondom lesz, hogy mit mondjon ő rá.

— De hát mi van abban az írásban? — Azt meg fogod nekem engedni, hogy én, aki a jogot másképpen ismerem, mint te, ne nyúljak hozzá az olyan levélhez, ami nem nekem van címezve.

— Igen. Nekem van jogom ezt tenni, másnak nincs. Azért tőlem nem fogod azt meghallani, hogy mi ennek az iratnak a tartalma. Csak annyit mondhatok meg, hogy aki e megbízást elvállalja, az a fejével játszik.

— Hát aztán? Ezt könyv nélkül is tudom, anélkül, hogy belenéznek az iratba. Játszik biz az. Rá van bízva tizenkét vármegye fölötti kormánybiztosság. Korlátlan hatalom négy-millió ember élete és halála fölött. Rendelkezik mindenkinek a vagyonával. Amire rámutat, hogy ez az államé, azt szó nélkül oda kell adni. Akinek azt parancsolja, hogy keljen fel és kövesse, annak kelni és mennie kell: nagy emberek és kis emberek nagy tömegének, ahová ő vezeti. S ha győzni fog az ügy, amelynek szolgálatában mindezt megteszi, jutalma lesz az ország legmagasabb hivatalainak egyike s az ország vagyonává lett apátvári birtok.

— És ha elbukik az ügy?

— Akkor főbe lövik.

— Te mondd!

— No, ez természetes. Mais, c'est la guerre. Háborúban vagyunk. Az emberek vagy épaulette-tel a vállukon, vagy fej nélkül a vállukon kerülnek onnan vissza. Ez kockajáték, vagy hatot, vagy vakot! Előtte áll a nagyság útja, lehet belőle főúr, miniszter, herceg vagy nem tudom én, minek híjják a köztársaságban az arisztokratákat, de mindenesetre első birtokos és első államférfi az országban, azért csak érdemes egy olyan buksi fejet kockáztatni.

— De ha énnekem többet ér ez az egy fej, mint az egész dicsőség, hatalom és valamennyi erdő meg szántóföld van a világon még ráadásul.

— Hát akkor nem tudom, hogy kezdesz hozzá, hogy ezt megakadályozd. Én most eldughatom ezt a levelet, ha tetszik, te magad szét is tépheted; a te jogfilozófiád ezt is megengedi; de két hét múlva megint itt lesz Debrecenből a másik küldött, aki fel fogja őt személyesen keresni, s átadja e most eltitkolt megbízást.

— Ez a két hét nekem elég idő.

— Ugyan mire?

— Arra, hogy tervemet kivigyem.

— Neked van valami terved?

— Régóta fűzöm azt. Mindig féltem ettől, ami bekövetkezett. Amint Illavay visszatér, rögtön megesküszünk.

— Olyan kész vagy rá?

— Te nem mondtál ellent.

— Nem. Sőt helyesltem. Egy ilyen embert hozzánk láncolni nincs nézetem ellen, aki, ha a szabadságharc győz, legnagyobb befolyású emberré lehet az országban.

— S ha pedig veszt, akkor főbe lövetik, s nincs útban többé; kereshetünk más liaisont.

— Egészen így gondoltam.

— Én pedig egészen másképp. Én nem értem a napok jelzavait. Miért harcolnak? Kinek van baja a másikkal? Szabadságért ontják a vérüket? Hát minek azért vért ontani? Akinek szabadság kell, ott van számára Svájc, ott Észak-Amerika, megkaphatja ingyen, nem szükség érte se magát megöletni, se mászt megölni.

— De mikor ezek olyan bolondok, hogy a szabadság mellé még egy kis haza is kell nekik.

— Hát hisz ott is találnak helyet, ahová tűzhelyet rakjanak, s amely földet felszántanak, az kenyeret ad nekik.

— Hahaha! Pálma leányom! Ezek nem Rozgonyi Cicelle szavai.

— Ki volt az?

— Egyik ősanyád, aki maga is vért ontott ezekért a tréfáságokért. Voltak és vannak emberek, akik előtt ez a két universel istenség „szabadság és haza” speciális bálvány; akik odavetik magukat a „Krisna” szekér kerekei alá, s attól idvezülnek. De hát hagyjuk azt! — Hiszed, hogy ezeket a te nézeteidet Illavay osztani fogja?

— Nem hiszem. De majd találok ki valamit. Hogy mit? Azt még magam sem tudom. Csak azt érzem, hogy erősen akarom, s sejtem, hogy van valami erő bennem, ami azt véghezviszi. Majd megtalálom azt az erőt. Csak egyszer egy hajó födelén legyek vele. Csak egyszer egy svájci vagy olaszországi völgybe elvihessem magammal. Hogy ott mit teszek, nem tudom, de azt tudom, hogy engemet nem fog elhagyni. Elzárom-e előle a külvilággal való érintkezést, minden összekötő fonalat eltépve; leveleket hírlapokat elsikkasztva, amik kívülről jönnek, vagy kitalálom a mesterségét, amivel az aszszonyok ki tudják csalni a férfi szívéből a lelket, és maguk lelkét lopni át belé. — De nem adom őt oda ezeknek a vérszomjazó istenségeknek!

— Nem veszed észre, hogy az esztelenség, amit beszélsz?

— Nem vádol érte a lelkem.

— Egy ilyen elhatározással úgy döntenéd össze azt az egész alkotványt, aminek Temetvényi család a neve, mint egy színpadi színfaltömeget. Nem értesz meg engem? Nem látsz oda, ahova én?

— Egészen értelek. Látom, amit te látsz. Szegény anyám egy napon elmondta nekem, hogy mi az a nagy alkotvány, aminek Temetvényi család a neve. Új oszlopok kellene hozzá. Most itt van egy. Talán hitte azt valaki, hogy minden ok nélkül, csak a mai napok demokratikus áramlatának sodra alatt történt az meg, hogy a büszke ősökkel dicsekedő Temetvényi család, amelynek ősei vajdák, bánok, leányágról hercegek és őrgrófok voltak, megengedje egy egyszerű nemesnek, egy magyar „schlachtiz”-nak, hogy az utolsó leányivadékhoz felemelje szemét, s még vele ábrádozzék? Óh, nem! Ebből nagy ember lehet még. Főúr és miniszter. Akkor vele együtt őáltala a mi alkotványunk is újra megerősödik. Ha pedig elbukik, akkor holt ember lesz a bukottból; semmi közünk hozzá, keressünk más oszlopot a *győztes* fél soraiból. Jól látom-e ezt?

— Jól.

— No, hát ehhez én nem leszek elég jó! Hogy születtem, abban megnyugszom, hogy meghalok, abban is megnyugszom, de, hogy még egyszer újjászülessek, egy másik, még nyomorultabb életre, ahhoz az én akaratom is kell, s az nem áll rá. Vagy hagyjanak élni, vagy temessenek el.

— Frázisok!

— Érthetők. Vagy helybenhagyod azt a szándékomat, hogy ahhoz az emberhez, akit magad is szívesen látsz vődül, ha hatalmas és gazdag lesz — nőül menjek, akkor, amikor én eljöttnék látom az időt, s aztán én intézzem annak a sorsát, úgy, ahogy jónak látom; — vagy pedig — visszaküldesz a kolostorba.

— Más szavakkal, röviden és világosan mondva, te nem bánod, akármi történik azzal a hányt-vetett hajóval, aminek

a rostrumát a Temetvényiek halfarkú szirén címeralakja díszíti; az hadd sülyedjen el, ha akar, az utolsó kormányossal együtt: te összcseved, ami a tied rajta, s az utolsó hajóslegénnyel kievezel a legközelebb talált szigetre. Anyád gyémántjai árán vehetsz egy kis gazdaságot a Bodensee mellett, s ott eltöltheted napjaidat, senkinek a világon, egyedül magadnak élve, Gargóvár, haza, nemzet és apa — éljenek tovább —, meddig Isten akarja!

Pálma szomorúan hajtá le fejét. Fájt neki e keserű szemrehányás, mert nem volt megérdemelve.

— Óh nem, édesatyám! Soha, de soha nem mehetek el olyan távolba, hogy mindennap fel ne keressem az Istent, és ne ostromoljam imáimmal, hogy éltesen téged soká, tartsa meg ezt a szegény jó Magyarországot, adjon jobb napokat neki! Szeretni foglak mindenütt. Pedig te azt nem viszonzod. Nem szeretsz engem és nem ismeresz. Amidőn azt hiszed, hogy én csak önző, kényelmes örömökre gondolok. — Nem. Szegénység vár reám. Szegénnyé teszem még azt a férfit is, akit magamnak megtartok, mert azzal, amire ráveszem, neki is el kell vesztenie a vagyonát. És élni fogunk mindennapi munkánk után, idegen országban, ahol a munka nem szégyen. Mert én a te gyémántjaidat nem kérem; — nem anyámnak semmi hozományát. Azokra mind szüksége van a Temetvényi halfarkú szirénnek. Ennek az arca ne piruljon szégyen miatt soha.

A gróf felszökött helyéből, nem volt már semmi fájdalom, amit e szóra el ne felejtett volna.

— Hohó! Pálma grófnő. Ezen a hangon még énvelem nem beszéltek! Nagyon téved ön, ha azt hiszi, hogy Temetvényi Ferdinánd a büszkeségben felül hagyja magát mulatni bárki által, még ha az a saját leánya volna is! Ön engem meg akar ajándékozni anyjának a gyémántjaival, hogy fizessem ki belőlük az adósságomat. — Itt van az acélszekrény kulcsa! Ön tudja, hol áll. Vigye magával.

— Atyám!

— Más nevem is van. Gyámja is vagyok önnek. Az ön kincse kezemhez letett hitbizomány. Ön árva. Az anyja rám bízta a vagyonát. Az ősi törvény kötelezett annak a megőrzésére: kötelez annak a kiadására, amikor a gondjaimra bízott árva férjhez megy. Itt van. Vigye el!

— Én nem kívántam.

— De én kívánom. Óh, annyira még nem hanyatlottam alá. Egy bukott bankár, egy bankrott-üzér teheti azt, hogy az aszszonyai nyakából leszedje a gyémántriviére-t, s lejárt váltókat fizessen ki vele; de nem egy nemesember, nem egy Temetvényi gróf. Itt van a kulcs: vegye át.

— Atyám. Az égre! Ne jöjjön ily indulatba. Én nem akartam önt sérteni.

— Megtette! — nem teheti jóvá. Én önnek a vagyonát nem őrzöm tovább. Feloldom a kezét.

— Nem. Nem, atyám.

— Kérem... Kívánom... parancsolom.

Haragosan dobantott a lábával: éppen azzal, mely meg volt sérülve; emiatt visszahanyatlott a kerevetre. Pálma odaugrott hozzá ösztönszerű vonzalommal. Akkor aztán megfogta a gróf kezét, a csuklóján átszorítva erővel, ismét felállt a lábára, s odavitte őt magával a rejtett faliszekrényhez; Pálmának engednie kellett neki, hogy a sérültet kímélje.

A faliszekrény ajtaja ügyesen el volt rejtve a szoba falait takaró mahagóni táblázat közé: annak a nyitját kevesen ismerték. A gróf felnyitá e rejtekajtót. Azon belül volt elhelyezve az a kis acélláda, amit egykor Illavay hozott el a gyapjús szekérről.

Annak a rejtekajtónak olyan szerkezete volt, hogy amikor azt felnyitották, egy titkos gépezet mozgásba hozott egy csengettyút a földszinti szobában, ahol az őrt álló hajdúk laktak: akiknek a jelre azonnal sietniök kellett fel a gróf hálószobájába.

Temetvényi gyorsan vette elő a szekrényt, hogy felsiető

cselédei ne lássanak meg többet semmit, amit nem szükség látniok.

— Tartsa ön a kezében, míg felnyitom.

Pálmának engedni kellett.

A gróf aztán azzal a kis remek kulccsal, amit neje mindig a karperecén viselt, felnyitá a ládát, s keserű szemrehányással mondá:

— Győződjék meg ön róla, hogy gyémántjai mind megvannak.

A következő percben mély ijedelmes hördüléssel kiálta fel; nem emberi, de vadállati hangon: arca zöld lett és sárga az elrémüléstől, szemei üvegfénnyel meredtek ki üregeikből; arcvonásait galvanikus vonaglás torzítá el; egy kezével a torkához kapott, mintha meg akarná valami fojtani, a másikkal fogózni készült valamibe, a puszta légben, hogy el ne essék . . .

A láda üres volt . . .

Pálmának is minden idegein végignyilalt a rémület; de ő azért percig sem veszté el lélekjelenetét: hirtelen becsukta az üres ládát, s belökve azt a helyére, rácsapta a rajtekajtót. — Temetvényi azzal a vak réműlettel, amivel az égő házból menekülnek, amikor nem tudja az ember, hogy oltáshoz kezdjen-e, vagy segélyért kiáltson tántorgott az ajtó felé, szótagolatlan kiáltásokat hallatva. Pálma megelőzte őt az ajtónál, s megragadta a kezét.

— Térj magadhoz! — suttogá fülébe — a ház tele van idegenekkel.

E szóra határozatlanul állt meg helyében a gróf.

— Ül vissza a pamlagra kérlek; a cselédekét hallom jönni.

A gróf nem ült le, hanem asztalához támaszkodott.

A szomszéd teremben gyorsan közeledő lépések hangzotak.

A titkos csengettyű jeladására hárman is siettek: Cousin úr, a komornyik és a hajdú. Valamennyinek útját állta a grófnő az ajtóban, s nem bocsátá be őket a szobába.

Mr. Cousinra rá sem nézett, hanem a komornyiknak mondá szokott szelíd mosolyával:

— Atyám kéreti a vendég urakat, hogy ha a kedvéért egy kis barátságos kártyakört rendeznének itt a játszóteremben. Már kipihente magát. — Ő nagyon szeret tarokkozni.

— No ez a kívánsága legkönnyebben teljesülhet.

A házi nép visszatért megnyugtatta, Mr. Cousin úr hogyan megtette a maga észrevételeit, hogy nagyon különös ötlet

a comtesse-től, a kártyaasztal felterítésére a vészharanggal adni meg a jelt.

A gróf még mindig ott állt, az asztalhoz támaszkodva, s összevont szemöldökkel és vértől átfutott szemekkel bámult a kitalálhatatlan rejtélybe. Mikor Pálma visszajött hozzá, azt mondá neki száraz fahangon:

— Te most azt hiszed, hogy én az anyád gyémántjait eladtam.

Pálma odaborult a keblére, s átszorítá mind a két karjával, melegen, őszintén.

— Ennyire rossznak hiszed-e a leányodat?

— Hm! De hát hova lettek? Ott kell nekik lenni! Nyisd fel még egyszer a ládát! Talán csak káprázott a szemem?

— Megállj! Megállj! Hiszen én magam dugtam azokat más-hová. Tudom már! A családi okiratok szekrényébe. Ne bántsd!

— Csak gondoltam erre; de nem tettem meg. Miért nem tettem, ha gondoltam? Hova lehettek? Mit hiszel hát?

— Azt, hogy cllopták őket.

— Kik?

— A múltkori vendégeid. Hisz egy egész rablóbandát tartogattál itt a házadnál hetekig.

— Ah! Az Orol Krivánszky? De hogy juthatott a rejtek-ajtó titkához, meg az én kulcsomhoz?

— Meg fogjuk azt tudni. Légy most nyugodt. A gyémánt-jaink vissza lesznek szerezve.

— Ki szerzi vissza?

— Az a nagy buksi fej, akit én nem akarok odaadni a kegyetlen istenségeknek. Semmi kétség, hogy ő nyomukba jó. Szedd össze kedélynyugalmadat. Vendégeink jönnek. Eredj ki hozzájuk.

— Játszani? Most? Mikor a fejem tele van rémalakokkal.

— Majd én ott leszek mögötted és segítek. Nem szabad észrevenni senkinek, hogy bajunk van.

S azzal atyja kezét a vállára téve, kivezeté őt a játszóterembe:

ott kemény ellenfelek vártak reá; a tábornok, aki a tarokkban is oly vakmerő, mint a hadviselésben, a plébánus (tudva van pedig, hogy egy apa testamentumban hagyta meg a fiának, hogy soha plébánussal le ne üljön tarokkozni), meg a lutheránus tiszteletes, aki a tradíció szerint „nagy Drucker”. Pálma odaült az atya mellé, s ő dirigálta, hogy mint játsszék, s megverette mind a hármat.

Éjfél után két óráig elmulattak, nagyon sokat nevettek a játékok furcsa változatain. Reggel aztán útra kerekedtek a vendégek, s ment ki-ki amerre sorsa vitte.

Másnap megérkezett Illavay.

Sietett fel a grófhoz: jöttének hírére Pálma is bejött atyja szobájába. A gróf és Ferenc még akkor csak a szokásos üdvözléseken estek túl. A gróf kérdezte, hogy szerencsével járt-e Illavay úr?

— Csak félszerencsével, védencem ügye fel lett függesztve, amíg a kormány Budapesten elfoglalja ismét székhelyét. Ez még félveszély.

— No, hát idehaza meg egész veszély van — vágott közbe Pálma. — Ellopták a gyémántjainkat.

Egymás szemébe néztek egy pillanatig. Visszaemlékeztek arra a bizalmas beszélgetésre ott az erdei úton.

— A szekrénnel együtt? — kérde Illavay.

— Nem. Azt itt hagyták üresen.

— Ezt a Zsiborák bandája tette.

— Az Orol Krivánszkyé! — mondá a gróf.

— Aki nem más, mint Zsiborák.

— De hogy tudhatta meg, hol állnak, mikor kettőnkön kívül a rejtekről senki sem tud — töprengett a gróf.

— Talán még egy harmadik is tudta?

— Ön monsieur Cousinre gondol? Az lehetetlen. Olyan hű emberem, hogy az életemet rá merném bízni. Tűzpróbákat kiállt jellem. Gondolja meg ön: Bécsben, a proletárlázadás

napiján, mikor lélekvesztve futottunk el mind a háztul, órá bíztam a pénztáramat, elszökhetett volna velem. Visszatértemkor hiány nélkül találtam a pénztárt.

(— Igen — gondolá, de nem mondta ki Ferenc, mert azok a proletár lázadók őrt állítottak a pénztár mellé, hogy az ő köpönyegük alatt valami „tolvaj” ne nyúlhasson bele!)

— Hát ez az egész gyémántszekrény nem volt-e az ő kezére bízva, mikor Bécsből menekültünk? Nem elsikkaszthatta volna-e útközben, ha ezekre számított volna?

(— Nem ám — gondolá ismét Ferenc —, mert történetesen én álltam el az útját.)

— Aztán, ha ő is ezekkel a rablókkal játszott volna egykézre, ugyan mi oka lett volna arra, hogy miután azok már a gyémántokat elrabolták, tovább is itt maradjon, s ne siessen utánuk a zsákmányban osztozni?

Illavaynak erre is volt valami gondolatja, de azt sem mondta el.

— Nem tudja ő még, hogy a gyémántok eltűnése fel van fedezve?

— Nem.

— Akkor legalább arra kérem a grófot, hogy ne tudassa azt vele.

— Ön tán vadászni akar az eltűnt gyémántokra?

— Ha a gróf megbíz velem. A gyémánt nem olyan zsákmány, mint az arany, ezüst, amit be lehet olvasztani, fel lehet aprózni; az enged magára találni. Önöknél az ékszerészek árjegyzékei szerint megvan a leírása az eltűnt ékszereknek, én ennek a nyomán hiszem, hogy azokat kézre keríthetem.

— Ön elvállalna ily nehéz feladatot?

— Egész szenvedélyem az ilyen nyomozás. Angol-, Frank-, Németországban tanulmányoztam a rendőri eljárást; s most hasznát fogom venni. Aki annyi értékű gyémántot ellopott, az nem maradt vele itt Magyarországon, ahol arra három vevő sem találkozik: Bécsbe sem ment vele; mert ott most nincs

arisztokrácia; Párizsban a munkásforrongások miatt szintén nem találhat gyémántpiacot. A rablóknak egyedül Angliába lehetett a zsákmányukkal menni, amit már Hamburgban vagy valamelyik más németországi kikötőben a személyleírásaik nyomán megtudok; s ha egy nyomot megtalálok, az a többire rávezet. Lehet, hogy ezek a nyomok Amerikáig is elcsalják az embert, ami várható abban az esetben, ha a bűnrészesek szimatot kapnak afelől, hogy valaki üldözi őket: azért kérem, azt az egész megindítandó nyomozást titokban tartani.

A gróf és leánya jelentékteljesen tekintettek egymásra.

— És ön magára vállalná ezt a nehéz feladatot?

— Ha a gróf meg akar vele bízni!

— Önnek hosszú időre el kellene innen távoznia.

— Mert ez a távollét ideje reám nézve kétszeresen hosszú, annál bizonyosabb, hogy sietni fogok annak minden percét felhasználni.

— De most innen kijutni is nehéz.

— Tudni fogom a módját.

— Nem jó lenne, ha én adnék önnek ajánlólevelet az osztrák külügyminisztériumhoz, útlevel elnyerése végett.

— Nem lenne jó. Lehet, hogy adnának útlevelet, de előbb kikérdeznék utazásom célját, s bizonyos, hogy akárhová mennék, ahelyett, hogy én nyomoznám a magam embereit, magam volnék körülvéve kémkedőkkel, akik minden lépésemet őrzik. — Nekem van annál jobb módszerem.

— Hogyan? — szólt Pálma.

Illavay adós maradt a felelettel.

— Eszerint ön rögtön útra kelne? — kérde a gróf. — És senki- nek sem volna szabad megtudni, hogy hová tűnt el?

— Valóban: a titoktartás az első feltétele a sikernek.

A gróf csendesen dobogtatott az ujjával azon a sandalfa szekrénykén, amiben napirenden levő iratai álltak. Válogat- hatott benne, hogy miféle módszerrel változtassa át ezt a kedves jó emberét porrá, levegővé, párazattá. A meghatalmazást

vegye-e ki a szekrénykéből, s engedje őt azzal futni, futni az óvilágon, az újvilágon keresztül, míg elolvad, mint a folyóban úszó jégdarab; vagy a kormánybiztosi kinevezést vegye-e elő a rejtekből; amitől aztán az el fog felejteni mindent, ami gyémánt, cserében azért az egy darab rögért, aminek neve „haza”, s akkor aztán engedje őt elégni szépen, mint a meggyújtott alkoholt, mely után még hamu sem marad?

Az előbbit választotta. — Átadta neki egyikét azoknak a kellően felszerelt meghatalmazványoknak, amiket mindig készletben tartott magánál. Ő majd ki fogja azt tölteni belátása szerint.

Azután az ellopott gyémántok leírását kellett még neki átadni, amiket a tolvajok nem tartottak érdemesnek magukkal vinni, pedig az is ott volt a szekrényben: azzal minden készen volt az útra. Jutalomról nem volt szükség beszélni. Hiszen övé volt már a Stella, a viselőjével együtt.

A Stella viselője utánament Ferencnek, mikor az már búcsút vett a gróftól és tőle is.

— Ön egy kérdésemre adós maradt. Hogyan akar ez országból kijutni? Ért meg nem engedem. — Sem a gyémántokért, sem az ég minden csillagáért, hogy ön az életét kockáztassa. A kijutás most veszéllyel jár: én tudom.

— Legyen ön nyugodt. Angol útlevelem van. Egész biztossággal utazhatom.

— Nem látom önt még egyszer eltávozása előtt? Nem jön fel egy szóra?

— Nem lehet.

— Mi akadályozza?

— A hiúságom.

Pálma elérte a váiaszt. Ferencnek angolt kell csinálni az arcából elébb, az angol útlevéelhez, s fél, hogy azzal Pálma kikacagja.

Szerette volna őt megölelni a búcsúvételkor, de sokan néztek rájuk, s azok nem voltak olyan értelmes állatok, mint a Gargó-

omladéki szemtanú. Be kellett érni egy forró kézszorítással.

— Írni fogunk egymásnak.

— Mihelyt lehet.

— No, hát ereddj, Isten vezéreljen! — suttogá alig hallható szóval. De egy pár ragyogó könny Pálma szemében mégis csak megjelent tanúbizonyságnak a szív mélységéből küldve.

Mikor Pálma visszatért atyjához, a gróf azt mondá neki:

— Hát meg vagy-e elégedve velem? Most már nem lesz belőle se kormánybiztos, se miniszter, se főbe lőtt ember. Amíg a gyémántjainkat kergeti, azalatt eldőlt a kocka.

— S ha nem talál is rájuk, a legdrágább gyémántom meg lesz mentve: ő maga.

És ezt igazán szíve szerint mondta Pálma comtesse, a gargóvári búváros kísértet.

Sietett ki a donjon erkélyére, kendőjével utánaintegetni a távozóknak.

Illavay urannak tehát megint csak elő kellett keresnie a megboszorkányozott tükrét. Biz ahhoz az angol útlevélhez nem való ez a Bendeguz-pofa. Annak egy átídomításon kell keresztülmenni. És nemcsak azért, hogy az osztrák rendőrök és vámosok elhiggyék neki, hogy ő angol; de még inkább, hogy a külföldi „baldower”-ek száz lépésről meg ne ismerjék benne az idegent.

Mikor nekifente a borotváját ennek a munkának: a bűvtükör megint elkezdett hozzá beszélni.

„De nagy bolond vagy, édes barátom. Hogy a bajuszod le akarod az ajkadról vágni. Ezt az egyetlen egy alkatrészét a pofádnak, ami megtekintésre érdemes. Egyéb szépség sincsen rajtad. Hát ér annyit a világ minden briliántja, mint ez a két szép felkunkorodott bajusz? Azt mondtad mindig, hogy nem adnád oda egy millióért. Most már félért is odaadod. Na, meg aztán ráadásul egy pár szép ragyogó szemért. De hát olyan bizonyos vagy a dolgod felől? Itt tudod hagyni azokat a szép

szemeket, azért, hogy a gyémántokat keresd? — Barátom, bolond az, aki vőlegény korában előbb körül akarja hajókázni a földet. Ugyan mit mondanál az olyan emberre, aki így szólna a menyasszonyához: várj csak egy kicsit kedvesem, mindjárt itt leszek; csak előbb részt veszek a Franklin éjszarki expedíciójában, mihelyt feltaláltuk az éjszarki szabad tengert, rögtön folytassuk a szerelmeskedést. Azt mondanád rá, hogy bolond! Pedig te nagyobb bolond vagy. Mert az éjszarki expedíció egy közhasznú cél után tör: az átjárót keresi; te pedig dibdáb fényes kavicsok után szaladsz, amiktől a kedvesed se szebb, se jobb nem lesz. Nem okosabb lenne, ha keresztet vetnél Zsiborákra, meg a gyémántjaira, s azt mondanád: bírja békével, a bajszodat pedig tartanád meg magadnak?”

Ferenc védte magát a goromba tükör ellen.

„Ő azt mondta, hogy ezek a gyémántok az én becsületelem”.
A tükör gúnyolódott.

„Frázisnak elég szép volt, de te magad nagyon jól tudod, hogy ez csak szofizma. Ha egy tönkrement dinasztíának a gyermeke nem tudja az apja adósságait kifizetni; azért bizony nem veszi el becsületét, kivált, ha az összement vagyomból semmit sem tartott meg magának. Hát mi lesz, ha nem lesz? Egy csoport uzsorás kénytelen lesz beérni azzal, amit eddig nyúzott az áldozatán. Ezért ugyan kár olyan nagy pátoszt vesztegetni el a kérdésre. — No, dobd el azt a borotvát! S aztán eredj vissza, s mondd meg a grófnak, hogy ha ellopatta a gyémántjait, hát küldje utánuk monsieur Cousint, hogy keresse fel az, te pedig maradj a menyasszonyod körül, s ha vőlegény akarsz lenni, ne menj Kolumbusz Kristófnak”.

Okos ember volt az a tükör; de ezúttal hiába beszélt annak a nagy buksi fejnek; az a ragyogó két könnycsepp azokban az esdekelve tekintő szép szemekben tönkrevert minden logikát, hermeneutikát. A bajsz áldozatul esett.

Biz az pedig nagy áldozat.

Igaz, hogy Angliában, Amerikában senki sem viseli. Német-

országban is kevesen: Európa minden civilizált népe irtja; de mi, ázsiaiak annyira szeretjük azt a férfi arcon, hogy abban találjuk a Sámson-erőnket.

Mikor aztán készen volt vele, akkor azt mondta neki a csúf tükör.

— No, most már tökéletes *gorilla* vagy!

Körül szakáll, az ajk fölött sima: — Amerikában jenk, Afrikában majom: — nálunk mind a kettő.

Ez volt az a „hiúsági” indok, amiért Ferenc elutazása előtt nem látogathatta meg még egyszer menyasszonyát.

Nagyon valószínű, hogy az elválás után számtalan levelet írtak egymásnak Pálma comtesse és Ferenc; az utóbbi szeretszéjjel a világból, az előbbi pedig szeretszét a világba, ahol csak osztrák követség van, egy bizonyos angol nevű úrhoz címezve, amikben egyrészt Pálma közölte az itthon történt nagy változások minden peripetiáit, másrészt Ferenc tudatta, hogyan érkezett meg Hamburgba, hogy talált rá a legelső gyanújelre; annak az útmutatása szerint mint sietett át Londonba, s ott ismét ügyes detektívek s koronatanúk segítségével hogyan sikerült neki az ellopott gyémántok egy részét magában Londonban felfedezni, azokat lefoglaltatni, az osztrák követség felügyelete alatt bírói kézbe letéteményezni. A legszebb gyémántékszerek azonban még hiányoztak. Egy nyakfűzér magányos gyémántokból, értékben százezer forint; s a legrégebb családi diadém, száz gyémánttal; ezeket az elárusító tolvaj nem is mutogatta még Londonban. Ez utóbbi a személyleírás szerint nem lehet más, mint az, aki a szvornoszt csapatnál Barancz Mathusalemnek nevezte magát, s a papot játszta. Ez azonban, amint neszt fogott a gyémántok nyomozásáról, rögtön abba hagyta a további csaklizást, pofát, nevet változtatott, s gőzhajóra ülve elmenekült Amerikába. Ferenc nem

érte be az eddigi sikerrel. Nagy szenvedélye volt ehhez a sport-hoz. Három ötödét az elrabolt félmilliónak már visszavadászta, a másik két ötödét sem hagyhatta ebadóba. — „Pálma becsülete” volt még abban részes. Utánavágtatott egy másik gőzhajón a szökevény tolvajnak; egy kitűnő angol detektív kíséretében, azt nagy hirtelen kézre is kerítették New Yorkban. Hanem azért, hogy „meg” volt fogva a gonosztevő, nehéz volt őt „el” is fogni. Nagyon jól ismerte az újvilágban dívó szokásokat. Kifogást tett az üldözői ellen. Politikai szint adott az üldöztetésnek, ügyes prókátorra bízta az ügyét, aki minden kompetenciát elvitatott az üldözőktől. Utoljára nem volt más mód: szépen alkura kellett lépni a derék becsületes emberrel, aki csakugyan maga volt Baranecz Mathusalem. S miután az a gyémántok kézre kerítéseért kitűzött jutalmat megkapta: olyan igaz lelkű ember volt, hogy nem csak a solitaire-ekből álló collier-t adta elő, hanem még azt is megmondta, hogy a még hiányzó utolsó darab hol található meg: a százgyémántos diadém. Nagyon furcsa felfedezés volt! Ez ki sem jött Magyarországból, most is ott van elrejtve. Elmondta Illavaynak, hol és kinél. Nagyon ismerős név volt az előtte. „Jó” ismerős. — Ennyire csalódott volna az emberében? Eleinte nem akart a felfedezőnek hinni. Akkor azután az annyi összetaláló részlettel ismerteté meg, hogy meg kellett róla győződnie, hogy az most valót mond.

Nevezetes fölfedezés volt.

Egy egész organizált rablóstátus itt Magyarország és Ausztria határán. Egy egész falu, Z . . . a, melynek minden háza: orgazdantanya, az emberek, minden társadalmi osztálykülönbség nélkül vagy rablók, vagy orgazdák. Amit csak a Rajna mellett, a Németalföldön, nevezetes rablófogást tesznek, annak a szálai mind itt futnak össze a Fehér-Kárpátok egy kis völgyrejtette falujában, itt jönnek össze jeladásra a hírhedett kalandorok, akiket Közép-Európa minden csendőre üldöz, — megpihenni, s új terveket kohlolni; amiket azután egyesült erővel visznek

keresztül, ravaszul összetartva, álcákba bújva, s mikor a rabló-kaland sikerült, akkor megint mind azt a kincset, amit rögtön nem lehet vásárra vinni, idehozzák Z...ára, itt senkinek nem jut eszébe keresni, innen azután apródonkint szállítják szét nagy elővigyázattal olyan piacokra, ahol veszély nélkül értékesíthetik. Nincs az a nagy kereskedés, az a bank a világon, amely kiterjedtebb üzlethatárral bírna, mint a Z...a-i félkékalmároké.

Barancznek nem volt már szüksége a szövetségükre, a jutalomvágy és a büntetés félelme elmondattott vele mindent.

És Illavaynak New Yorkba kellett menni, hogy megtudja, mi történik az ő vármegyéjében; a járása székhelyétől alig egy napi járóra.

Ez a felfedezés is megérdemelte ezt a nagy hajtóvadászatot.

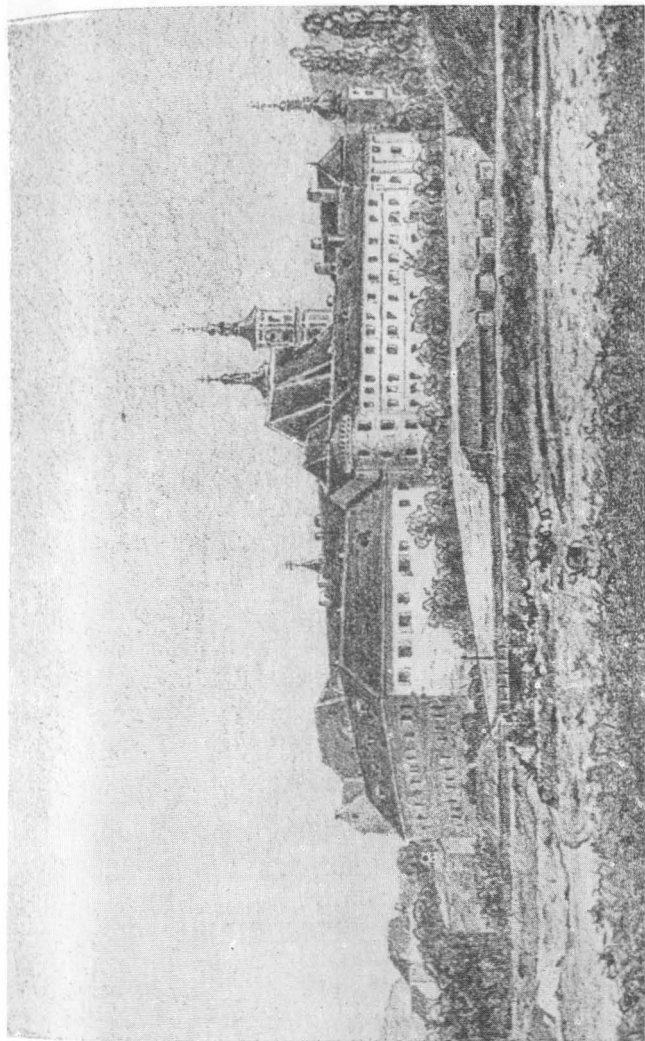
Valóságos cause célëbre volt ez a krimináltörténetek közt. Csak az vette el a híret, hogy ugyanaz évben sokkal nagyobb események foglalták le maguk számára a világ figyelmét.

Ezekről meg Illavay nem tudott semmit.

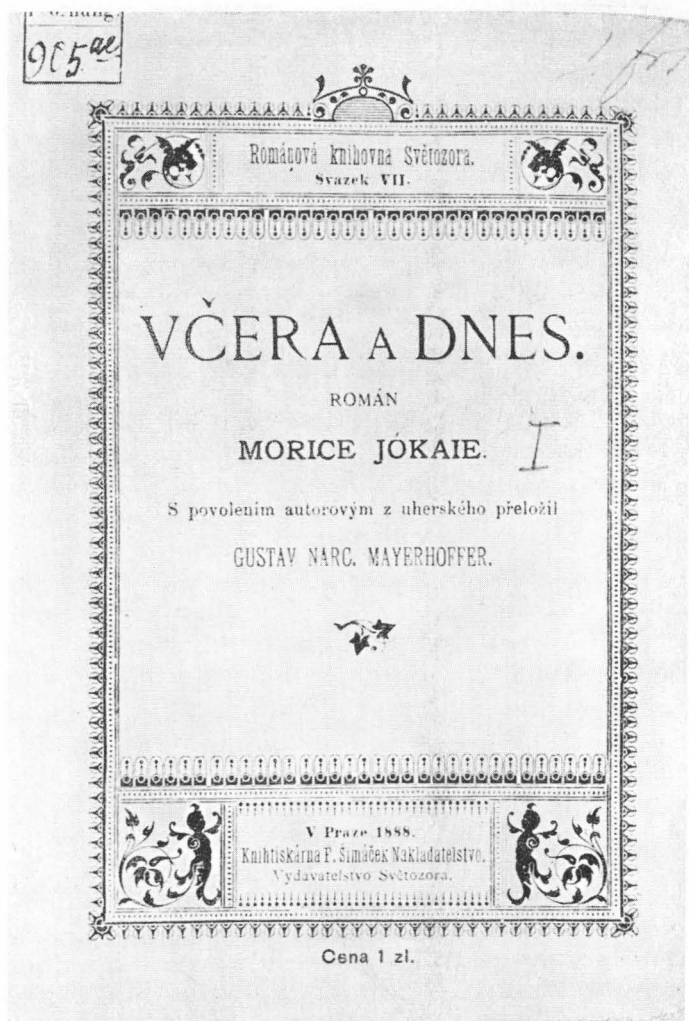
Még akkor nem volt tenger alatti távíró az ó- és újvilág között. Az amerikai utazó nem tudhatta, hogy mi történik ott a lábai alatt a túlsó félgömbön. Hat hét kellett rá egy hírlapnak, hogy Európából Amerikába átjusson, s keresztyén lélek kellett hozzá az olvasónak, hogy mindazt elhiggye, amit nyomtatva lát maga előtt. Magyarországról éppen annyit lehetett megtudni, mint Eldorádóról vagy a Hyperboreasokról. A legutolsó hírlapból, amit New Yorkban olvasott, azt tudta meg Ferenc, hogy Constantin nagyherceg Debrecenben megkoronáztatott magyar királynak, ellenben Ledru Rollin kétszázezer francia élén kikötött Triesztnél.

Pálma leveleiből egyet sem kapott meg, amikből megtudta volna az igazat. Azok valahol ott vesztek a bécsi rendőrség cabinet-noirjának a fiókjában, sőt talán össze is kerültek boldog társas együttlétben a Ferenc leveleivel.

És ez nagy szerencse — különösen a tisztelt olvasóra nézve,

Illava képe a múlt századból

A regény cseh kiadásának címlapja

hogy nem kénytelen most sem a harcok kimenetelének, sem a detektívek fáradozásainak recapitulációját végigolvasni, amiket úgysis elég bőven megismertettek már vele — a szak-tudósok.

Mikor Triesztben kiszállt Ferenc, ugyanazokat az alakokat találta maga előtt a málhái átvizsgálásánál, akiket elutazásakor tisztelhetett; az útlevelét is ott láttamozták, ahol fél év előtt.

Tavasszal ment el, ősszel került vissza.

Nem talált egyéb különbséget, mint hogy akkor narancsot árultak a piacon, most meg szőlőt.

Még mindig olyan ábrázatja volt, mint egy jenkinek.

A tükre ugyan eleget figyelmeztette rá, hogy ezzel a pofával nem jó lesz Pálma comtesse elé kerülni, mert bizony megijed tőle, de a spekulatív ész azt mondta, hogy csak hagyni kell azt még egy kissé. Az útlevelek országában nagyon tanácsos, hogy az embernek a cifferblattja tökéletesen kvadráljon az útlevelében foglalt arcképvázlattal.

Aztán a meghozott gyémántok bőven kárpótolják az elvesztett bajuszt. Négyötöd része már itt van biztos zár alatt az elrabolt „becsületbeli” kincsnek. Az ötödiken is rajta tartja a kezét.

Első dolga azt is fölvenni a rejtekéből.

Még Triesztben sem állt szóba senkivel. Hírlapot sem vett a kezébe. Nagyon szája ízében volt még Ledru Rollinnak a kacsája. Sietett Z...ára eljutni minél előbb.

„BOLOND A VILÁG
ROSSZAK AZ EMBEREK !”

Bécs város legmagasabb tornya mindazoknak a hegyeknek a tetejéről meglátszik, melyek történetünk színhelyét körül-fogják, az osztrák határról idáig csak egy macskaugrás.

Illavay ezen a vidéken minden faluban ismerős volt.

Trieszttől Bécsig éjjel-nappal utazott postakocsival; Bécsben csak addig időzött, amíg az útlevelét visszakapta; azalatt sem hagyta el a vendéglőt, őriznie kellett a gyémántokat, amiket nem mert magától egy pillanatra sem elhagyni. Ez elszigeteltség által azt érte el, hogy tökéletesen ismeretlen maradt a politikai nagy általános helyzetre nézve. Ahhoz szokva volt, hogy Bécsben erős rendőri felügyelet szokott lenni, s neki sietős volt az útja, minden feltartóztatástól óvakodnia kellett, azért is nem ment schova és nem kérdezősködött. Számításból szállt a „Vörös Ökör”-be, ahol a Magyarországról jövő tót fuvarosok szoktak betérőt tartani. Továbbutazásra egy ilyen gyorsparasz- tot fogadott meg, jó négylovas ekhós szekérrel. Korán hajnalban elhagyta a császárvárost, anélkül, hogy valósággal benne lett volna.

Amint a magyar határon túljutottak, az első faluban a fuva- ros lovakat váltott. A gyorsparaszt vágatva szokott járni, s minden állomáson új kocsis került a helyébe, pihent fogat- tal.

De már ez az első fuvaros is felismerte a régi szolgabíró, dacára elváltoztatott arckinyomatának, s amíg lovakat váltottak, Illa- vay azon vette észre magát, hogy a korcsmában ácsorgó parasz- tok közül egy, amint mellette elmegey, mintha véletlenül tenné,

a könyökével megtaszítja, s aztán a szemöldökével int neki és kimegy.

Illavay is ráismert a földre. Egyike volt az azoknak a vitézeknek, kik a múlt télen Orol Krivánszky bandáját elverni segítettek. Utánament az udvarra.

Ott aztán a paraszt úgy tett, mintha a lovak felszerszámozásánál segítene oldozni, kötözni, s aközben dörmögve mondogott ilyeneket Illavaynak:

„— Aztán — készen vagyunk ám... Csak egyet kell fütytyenteni... Vártuk a pánt régen... Már megint itt járnak... Majd megint befütyülünk nekik... Aztán csak annyit kell mondani, hogy „gyepre legény!”

Illavay rá sem ügyelt. Nem értett a motyogott szavakból semmit. Azt gondolta, a pálinka beszél a legényből.

Mikor készen volt a szekere, továbbhajtattott.

Hanem az a parasztlegény eléje került gyalog. Természetesen, ő a rövidebb ösvényen vágott át a hegyeken keresztül, s nem kellett neki kereket kötni. — A második állomáson már öt-hat parasztot talált a korcsma előtt a megérkező, akik kalapjaik karinját mélyen a szemükbe húzva, el-elsomfordáltak mellette, s odadörmögték a fülébe:

„Itt vagyunk ám! ... Mind készen vagyunk ... Puska is van ...”

El nem tudta gondolni, hogy mit súgnak-búgnak.

A harmadik állomáson, ahol az országút Gargó felé tér el, s egy mellékút a Kárpátok egy mély völgyébe vezet le Z... felé, már egész csapat földészt talált az útjában, közöttük többen voltak a járása községeiből olyan előljáró személyek, akik előtt nem lehetett ismeretlent játszania. Hiszen azok sem siettek mutatni, hogy ráismertek. Mind csak úgy szűr alól dörmögött hozzá... .

Egyet odaintett közülök, a legvénebbet; maga le sem szállt a szekérből, az ekhó alól.

— Palkó... Ne sokat beszéljeteK arról, hogy engem itt láttatok.

— Dehogyan beszélünk, pán; — értjük mink azt.
— Én most olyan dologban járok, amiben nem szabad a jövetelemről előre értesülni minden embernek.
— Tudjuk azt jól. Mi nem adjuk tovább.
— A dolog igen fontos.
— Tudunk mindent. — Azután mind ott leszünk!
Azzal az egész csoport eloszlott nesztelen, minden irányban. Illavay még most sem értett semmit. Nem sejtette, hogy mit néznek ezek az emberek őbenne?

Késő őszi napjai voltak már ennek az esztendőnek.

Elhullt már minden levél a fákról, csak a „fagyöngy”, a „fakín” maradt rajtuk zölden. A fakín a tölgynek az álma, mely arról regél nekik, hogy még nincs itt az évnek a halála, még zöldül valami! Pedig az csak a fakín. (Loranthus. Riemenblume.)

Ezek a jámbor emberek azt hitték, hogy Illavay most jön a külföldről, a népfölkelést rendezni a Felföldön. Beszélhetett nekik akárki, hogy vége van már mindennek, jobban tudták ők azt. Jön az anglus, meg a francia, a török már itt is van, megtorolni a muszkát. Most kezdődik el az igazi. Ami eddig volt, az csak tréfa volt.

Azért van a pán szolgabírónak a bajusza levágva. Ez azt jelenti: hogy Anglia biztos!

Mindenütt ezzel az összeesküvők rejtélyeskedésével fogadták, amibe nagyon beillett az ő crószakolt gyors utazása, mellékutakon járása, titkolózása, elváltoztatott arca, még az arany-pénz is, amivel fizetett. Az meg francia pénz volt. Frankhon szövetsége biztos!

Ferencnek pedig csak az járt az eszében, hogy hogyan lepje meg a maga emberét gyanítatlanul a fektében; úgy, hogy róka-lyukat ne találjon a menekülésre.

Ki hitte volna erről az emberről?

A Z...ára vezető út mindenütt sűrű erdők között visz el, amiben szén- és mészégetők kunyhói vannak itt-ott elszórva.

A hegyi patak fölött rongyos fedelű malmok kepelnek, s egy elhagyott kalló nyilai kótognak egyhangúan. Az ember önkénytelen azt kérdi, mit őröl ez a sok malom? Az egész völgynek olyan kevés a szántóföldje: alig látszik valami nyoma a mezőgazdaságnak. A falu házai hosszan vannak szétcsórva az egész völgy teknőjében, külsejük szegényes, ronda. Alig van körülöttük valami kertnek, gyümölcsösnek nyoma. Hanem ha még olyan rongyos is a födele a háznak, azért erős tölgyfa ajtaja van, s az ablakait táblák takarják. Háziállat, baromfi sehol az udvarokon. S ez a falu azért mégsem szegény, a legtöbb adófizetők közé van sorozva. Lakosai kupecsek, csiszárok. Többnyire úton vannak. Templom nem látható a faluban sehol. Azt sem tudni, hogy vezet-e valaki a lakosairól matrikulát. Az adót behozza a bíró rendesen még a határidő előtt; panaszos soha sem kerül Z...ából a vármegye házára, sohasem adnak ezek okot, hogy bírói személy kerüljön a hátukra. Olyan enclavét képeznek ott a maguk hegyszigetében, mint a Pyrenack közt az andorrai köztársaság: azzal a lényeges különbséggel, hogy amilyen harcias faj az andorrai, oly kevésbé az a z...ai. Soha ebből a faluból egy katona be nem válik. Hogyan tudják az újoncozást kikerülni? Áz az ő államtitkuk.

Van a falu közepén egy rozzant vendéglő, aminek az állása alatt nehéz társzekerek nyújtózkodnak; iszonyú sártócsán keresztül lehet az udvarára bejutni. Az érkező vendéget az ablakon kidugott kandi fejek, borzasok, kancsal szeműek jól agyba-főbe nézik, de azért senki sem jó ki eléje, hogy megkérdezze, mire van szüksége. „Ha hoztok, esztek.” Itt nem adnak semmit. Csak pálinkát. Azt most főzik odahátul, érzik a kiöntött moslék bűze. A korcsma elején egy leereszthető, veresre mázolt félajtó jelzi, hogy ott mézsárszék is van: a nehéz illat is elárulja a rendeltetését.

Illavay leszállt a szekérből, a ládikót, amiben a visszazserzett gyémántok voltak, a prémes bebecse alá dugva; a kabát jobb ujjába odacsúsztatva azt a csinos kis eszközt, aminek „élet-

mentő” a neve: amerikai találmány; többet ér minden lőfegyvernél, kettős ólomfejű kis buzogány az, hajlós halcsontból fonva: ledönti az óriást is, s az ütése elháríthatlan.

Nem kérdezősködött senkitől: egyenesen keresztülvágott az utcán a cuppogó sárban, a korcsmával átellenes házhoz.

Abban a házban volt Pálma gyémántdiadémja elrejtve.

Ki hitte volna ezt annak a gazdájáról?

Ez volt Rokomozernek a háza.

Valljuk meg az igazat: Illavay ezúttal a csalódásig hasonlított külső megjelenésében ahhoz a népfajhoz, melynek Rokomozer is szülötte volt. Bajusz nélkül, hosszúra megnőtt szakállal, a fején vidrabőr süveg: termete idegen szabású prémes kaftánfélébe burkolva, lábain nagy sáros csizmák s azoknak a szárából kivirító zöld, csíkos lábszárharisnyák, a nyakán kockás gyapot sál; — olvasva is elmechtett volna a prágai Altneu őslakói között. A cammogó járás, a bukducsoló fejfordozás mind hozzájárult a csalódás öregbítéséhez: elannyira, hogy amint a pitvaron, a konyhán keresztül, kócos hajú néember által a belső szobába vezetve, a gazda előtt megállt, az őt az összetartozók között szokásos zsargonján üdvözölte.

— Schólem! — fogadá a köszöntést Illavay. — Hát ön sem ismer rám, Rokomozer?

Amint Rokomozer ráismert a hangjáról Illavayra, elkezdett a feje meg az álla olyanformán mozogni, mint azoké a furcsa gipszfiguráké, amik egy megtaszításra gyermekmulattató bókolást folytatnak. Meg volt némulva.

Illavay végigvárta, míg a gipszpagódlinak a feje megállapodik a válla között.

— De megtalált ön ijedni a szavamra, polgártárs.

Már ekkorra rendbe szedte magát a gazda. Talált ki valami furfangot.

— Hogyne ijednék meg, tekintetes uram, mikor meglátom a két szememmel? De bizony nagyon megijedek. Nem magamért, hanem a tekintetes úrért ijedek meg.

— Énértem ijed meg, polgártárs? Hát mi félelmes van rajtam?

— A tekintetes úr odakinn járt a külföldön. Minden ember azt beszéli.

— Az úgy van.

— Aztán úgy várja minden ember, mint a zsidók a Messiást, hogy mikor jön már Angliából azzal az izenettel, hogy újra kell kezdődni a ribilliónak? — Hát hogyne ijednék meg, mikor itt látom, zsidónak öltözve: bajusza sincs.

— Hát abban minden ember csalatkozik, ön pedig legjobban, polgártárs; mert én nem jártam politikai szövetségeket keresni, hanem egy rablóbandának a szökevényeit nyomozni, akik a gargói várkastélyból mindenféle gyémánt ékszereket elloptak.

— No, az bizony nehéz munka volt. Az olyan gyémánt nagyon drága lehet: ostoba kincs, kicsiny helyre el lehet dugni.

— Bizony messze jártam miattuk, egész Amerikáig.

— Amerikáig? Hisz az talán már a másik világban van.

— Nem ismert ön valami Baranecz nevű embert?

A gazda felnézett a gerendák közé, vérekes szemeit lefelé is, felfelé is meresztgette, s szétterpesztett tenyereit alá is, fel is forgatta a levegőben.

— Hogy híják. Beranecz?

— Nem. Baranecz.

— Úgy? Maravecz?

— Nem úgy. Ba-ra-necz.

— No mert a Beraneket meg a Maraveczet inkább ismerem, de azokat is csak név szerint; de a Baraneczet sohasem hallottam.

— Arra volt bízva a rablott gyémántoknak az elárúsítása.

— Raffinírozott gazember lehetett!

— Annyira raffinírozott azonban mégsem volt, hogy én el ne csíptem volna.

- No, már ahhoz gratulálok. Felakasztották?
- Nem tették azt vele. Hogy magát megmentse, beállt vádló tanúnak, s mindent kivallott.
- No, hála Istennek!
- A gyémánt ékszerek mind megkerültek, egynek a kivételével: egy diadém hiányzik.
- Diadém? Mi az a diadém?
- A többi itt van már nálam.
- Illavay elkezdte felnyitni az asztalra letett útitáskáját.
- Jaj, tekintetes úr, ki ne rakja a gyémántokat ide az én asztalomra. El talál egy gurulni, beleesik az egérlyukba, örök időkre holt ember lesz belőlem.
- Nem is a gyémántokat akarom én megmutatni, hanem ezt a furcsa kis eszközt, ni.
- Mi az? Egy pisztoly?
- Pisztoly, amivel hatszor egymás után lehet löni. Amerikai találmány.
- Jaj, ha el talál sülni.
- Nem kell félni, nem bánt az senkit magától.
- De hát mincképpen az embernek ilyen veszedelmes portékát magával hordani.
- Majd mindjárt megmondom. Az a hiányzó gyémánt-ékszer itt van önnél elrejtve.
- Most már el kezdett kacagni Rokomozer. A mellét verte, s a fejét rázta fel s alá, hanem a nagy kacagás közben a nehéz veríték csurgott alá kétfelől a halántékain.
- Isten a világon! Gyémánt ékszer? Énnálam? Aki csak rongyokban dolgozom. Amit a szemétről szednek föl. Soha nem láttam más gyémántot, mint amivel az üveges zsidó bemetszette a táblát az ablakomba.
- Azt is megmondom, hogy hol van — folytatá csendesen Illavay. — A sütőkemencének a fenekén.
- A kacagó arc olyan fakó lett, mint a cserzett bőr: a zavart szemek veszedelmes villogással néztek a kellelten vendégre.

— Csak az agyagtapaszt kell feltörni, azalatt van egy négyszögletű kő; ez takarja a rejtett ékszert, amit apróra darabolva kellene elárusítani, mihelyt kedvező idők jönnének rá.

A gazda nagyot fohászokodott, s összetette a kezait. Most már szomorú arcot igyekezett csinálni.

— S a tekintetes úr elhiszi ezt énrólam? Hát ilyen ember a Rokomozer? Hát nem küldött a tekintetes úr éntőlem akárhányszor pénzt a városba, nyugtát se kért róla, azt mondta a Rokomozerre az életemet is rá merném bízni. Hát valóságnak hiheti azt, amit az a gazember ellenem kigondolt? Ismerem már jól. Csaló volt, tolvaj volt: nem akartam vele társaságba lépni, most ezért akar engem belekeverni a csávába. Az én kemencém fenekén gyémántbánya.

— Hát hiszen arról mindjárt meggyőződhetünk, menjünk, törjük fel a jelzett helyet, s ha nincs ott semmi, akkor én vagyok lúddá téve. No, menjünk oda, nyissuk fel a kemence padkáját.

— Az most lehetetlen, tekintetes úr; tele van a kemence schlachmónesszel, ami az ünnepre kell; azt most nem lehet kibontani.

— Ezzel nem messze megyünk. Schlachmóneszt nem sütnek ebben az évszakban, nincs is semmiféle ünnep a Marcheován hónap utolsó hetében, s a sabbath még négy nap mához. Nyissa ön fel a kemencét.

— Hogyan mondja, kérem, — hogy nyissam fel.

— Én parancsolom.

Rokomozer arca most furcsa vicsorgásra torzult.

— Parancsolja a tekintetes úr? De hát a tekintetes úr még azt sem tudja, hogy itt nem parancsol többet. Hiszen nem szolgabíró már itt a tekintetes úr. Látszik, hogy most jön Amerikából: nem tud semmit. Hiszen vége van már a régi világnak. Nincs már se főispán, se szolgabíró, se pandúr. A főispán helyett van most „Districtscommissär”, az az excellenciás gróf Temetvényi; a szolgabíró helyett van a „Bezirkscommissär”;

az valami cseh uraság: azelőtt vadász volt. A pandúr helyett meg itt vannak a „zsandárok”. Nem a tekintetes úr parancsol már itt ezen a földön.

— No, hát az sem nekem a nagyobb baj, Rokomózer, hanem önnek. Hallgasson csak ide. Az amerikai hatóság nem érte be azzal, hogy a felfedezett tolvaj „nekem” bevallott mindent, hanem ezt a vallomást egyúttal megküldte a bécsi kormánynak is, egész hivatalos alakban. A mi közös jó ismerősünk, Baranecz, ugyanis nemcsak az általam keresett gyémántoknak a hollétét fedezte fel, hanem még többet is elmondott, amiért az osztrák rendőrség vagy még ma éjjel, vagy legfeljebb holnap egész fegyveres asszisztenciával itt fog teremni Z. . . án. Minden háznál lesz valami keresnivalója. És a rongyok között is, amik már harazsákokba vannak tömve. Fel van adva az egész bandátok, mely az egész világra szétágazik. — Hogy miért nem vártam be én is a bécsi rendőrség expedícióját? Hogy miért siettem azt megelőzni? Annak is megmondom az okát. — Mikor ezek az osztrák zsandárok megindulnak Z. . . a felé, a ti kémeitek már egy órával elébb hírt adnak nektek a közeledtükéről, s akkor egyszerre mindent el fogtok takarítani az útból: semmi nyomot nem találnak. Hát ezt akartam megakadályozni. — Én már most itt ülök és nem mozdulok innen, amíg a csendőrök lovainak a dobaját nem hallom. Ön pedig szintén ott fog ülni az asztal túlsó végén, velem szemközt. Ha fel próbál kelni a helyéről: vagy csak egy kiáltással is jelt talál adni, hát akkor ez a pisztoly elsül, s az egy embernek elég. Tehát várjuk be szép nyugodtan, amíg a csendőrök megérkeznek.

E szónál szétépte a kaftánját a mellén a gazda, s elkezdett keservesen jajgatni.

— Nem bánom hát, lőjjön ide az úr! Úgyis holt ember vagyok már.

— Ne ordíts! Idecsődíted a szomszédokat; én megölöm mind, aki bejön.

— Senki sem jön ide! Nincs szomszéd! Egy férfi sincs a faluban, csak a nyomorékok. Mind kinn vannak a „fogáson”. Nem bánom, lőjjenek agyon. Inkább ma, mint holnap. Megvallok mindent. Előadom a diadémot! Itt van, nálam van. De nemcsak azt adom ki. Kiadom az egész bandát. Cudarok, gazemberek. Ha ők elárultak engem, én meg elárulom valamennyit. Akkor én gráciát kapok. Akasszák fel valamennyit, csak engemet ne bántsanak. — Tekintetes úr, kegyelmes úr, úgy éljek, úgy maradjon meg a lelke a másvilágon, amint igazat mondok. Egy iszonyú nagy complot van készülöben: éppen holnap éjszakára, a gargói kastély ellen. Benne van a complotban a monsieur Cousin is. Az a főgonosztevő. Nem is Cousin annak a neve, hanem Ribeaud; szökött gályarab. Hűsz esztendőre volt elítélve rablásért Toulonban. A Zsiborák az ő régi cinkostársa. A gyémántrablást együtt főzték ki. A kastélyban még sokkal több kincs van: arany, ezüst, azt is mind kitakarították volna, ha akkor a tekintetes úr meg a parasztok közbe nem vágnak. Most újra hozzá akarnak látni. Negyven vakmerő fickó szállingózott össze innen-onnan, ki Lengyelországból, ki Németországból, mind jó cimborák, a gargói kastélyt holnap éjjel megrohanni. Olyan negyven fickó, aki éjszaka az ördögtől sem fél. Éjjel az erdőkből, ahol most már el vannak rejtőzve, árkokban, mészégető kemencékben, faodúkbán, barlangokban, mind egyszerre összejönnek a kút-nál. Innen visz fel a vízvezeték a várba, egy alacsony folyosó. Ezen keresztül a vár pincéjébe lehet eljutni. A várban van most tizenkét zsandár, aki a Districtscommissär úrnak az őrizete. Azoknak estére a vacsorához olyan bort adat Cousin úr, amittől úgy fognak aludni, mint a juhászbunda. És akkor ő maga fel fogja nyitni a pinceaajtót, azután a borospincébe vezető ajtót, ott pedig már együtt lesz az egész banda, s akkor megrohanják az egész famíliát, meg a cselédséget, zsandárságot, s minden embert megölnék, csak a drága grófkisasszonynak kegyelmeznek meg, akibe a Cousin úr szerelmes: azt el akarja

magával vinni a fekete erdőbe, s ott elvenni, ahogy a zsványok szoktak házasodni.

— Hallja ön, Rokomozer, ez egy olyan szép mese, hogy sokat érne egy novellaírónak.

— Mese? A tekintetes úr azt hiszi, hogy ez mese?

— Azt biz én. Arra való mese, hogy én most egyszerre ugorjam fel innen, s amint a magam kereste ékszert megkaptam öntől, a többivel ne törődjem, hanem szaladjak egyenesen Gargóvárra, megmenteni a grófékat, kendtek meg azalatt szépen mindent eltakarítsanak az útból, mire a csendőrök megjönnek.

Rokomozer a szívére tette a kezét, s egész érzékenységgel mondá:

— Hát ilyen hazugnak hisz engemet a tekintetes úr? Ez nekem fáj. Jól van. Nem beszélek többet. Hanem hát adjon engedelmet arra, hogy felkeljek a helyemről, aztán előkereshessem azt a — minek is hívják csak? — sohasem tanulom meg a nevét — diadémot.

— Jó. Menjünk oda.

— De, kérem, ne mutogassa a pisztolyt odakinn a fehérnép előtt, mert elsikoltja magát mind. Egy szót se szólok hozzájuk másképpen, mint németül, még csak a szememmel sem intek nekik.

Ferenc zsebébe dugta a revolvert, karjára akasztá a táskát, s maga előtt ereszté a gazdát.

A konyhában borzas leányhad sürgött-forgott a tűzhely körül, melyen lobogott a megrakott tűz.

— Hát ti ökröt akartok sütni, vagy mi? Hogy ilyen nagy bolond tüzet raktatok! Még kicsap a kürtön a lángja. Takarodtok be a hátulsó szobába valamennyien!

Mikor egyedül maradtak a konyhában, Rokomozer beretesztelt minden ajtót: nagy óvatosan levette a kemence szájáról az agyagtévtőt, s nekiállt a baltával felfeszíteni az égett agyagot a kemence fenekén.

Ott volt a négyszögű kő, s alóla előkerült a horpadt rézfazék, amibe a diadém volt eldugva.

— Ez-e az? — szólt, odanyújtva Illavaynak. — Azt se tudom, minek hívják? Hát ez mind gyémánt? Én azt gondoltam, üveggyöngy, olyan, mint az én csilláromon lóg.

Egy sem hiányzott belőle.

Az egyik tolvaj tehát igazat mondott, különös volna, ha a másik szava is megállna.

Rokomozer visszakísérte a szobába Illavay.

— No hát, tekintetes úr, — mondja csak, ugye, hogy jó ember a Rokomozer?

— Különös kívánság!

— De csak meg van már most velem elégedve?

Felelet helyett Illavay megint leült a szalmaszékre az asztal mellé. Úgy látszott, hogy a fenyegetését be akarja váltani, hogy megvárja, míg az osztrák csendőrök megérkeznek.

Rokomozernek pedig nagy szüksége lehetett azt az időt a maga számára megnyerni. Sok más elintéznivaló volt még Z...án.

— Hát azzal sincs megelégedve a tekintetes úr, amit elmondtam a zsványokról, hogy a jövő éjjel belopóznak a gargói várba, megölnék mindenkit, csak a grófkisasszonyt viszik el élve magukkal.

— Az hóbortos mese. Nem hiszem — szólt Illavay, s az asztalra könykölt.

— Nem hiszi el? No, hát majd mindjárt elhiszi.

Erre Rokomozer elővett egy nagy, borjúbőrbe kötött kapcsos könyvet, s azt felnyitotta. A jobbról balra olvasandó keleti betűs sorok alkalmasint valami vallásos tanokat hirdettek; hanem azonkívül még más haszna is volt e könyvnek. Néhol két lap szélein egymáshoz volt ragasztva, s amint Rokomozer éles késsel szétválasztá a lapokat, a kettő közé dugott iratok jöttek elő azok közül, amiket Rokomozer egyenkint Illavay elé rakott.

Különféle keletű levelek voltak, mind ugyanazon kézírással.

Illavaynak nagy tapasztalata volt az írások felismerésében. Meg tudta mondani, hogy francia írta-e, vagy angol, vagy olasz, de még azt is, hogy kálvinista írta-e, vagy pápista a levelet. Ezekben Cousin úr írására ismert.

Azok mind Rokomozernek szóltak.

Használva volt bennük a tolvajnyelv, a maga mákvirágos kifejezéseivel, csakhogy azokat a terminusokat mind nagyon jól értette Illavay.

Az első levelek a nagy üzletről szóltak, amihez társak keresetnek. „Belzázár” (ez a gróf), az Augustus főpublikánusává lett. Tizenkét cherubim (csendőr) van a Semiramis kertjében (a várban.) Éjjel-nappal strázsálnak az előszobájában. Legalább kétszer annyinak kell lenni az „elihud”-oknak (martalócok). A sas szedje össze a vércsétet mindenünnen. (A sas volt a Zsiborák tolvaj neve.) Készen legyen minden a lakodalomra, mikor a mammut megérkezik. (Mammut annyit jelent, hogy „egy millió”.)

A következő levélben aztán már az alkudozások kezdődnek a szákmány felosztása fölött. A mammut a napokban megérkezik. Hanem ez egy légió „gadarénus”-ból áll (ezeres bankjegyek). Azoknak a szagát megérzik. Mihelyt a lakodalom meglesz. Eliézernek (ez volt Rokomozer) el kell menni Ninivébe, s a gadarénusokat átváltani kakasokra és unicornisokra (louis d'or-ok és guinée-k) tíz százalék az ő osztaléka, hús az Orolé, hús az „enyim” és a Szulamith egészen. „Azon nem osztozunk az Orollal.”

Illavaynak kezdett a fejébe menni a vér. Kitalálta, hogy az a Szulamith: Pálma.

A következő levél egészen ez utóbbi tárggyal foglalkozott. Úgy látszott, hogy az Orol is magának követelte ezt a ráadást. A levélíró azt az ajánlatot tette, hogy a dolgok végén válaszson a Szulamith maga kettőjük közül, hogy melyiké akar lenni.

Illavaynak a szemei vérben forogtak. Még egy levél volt hátra. Abban már az egész megrohanási terv részletezve volt.

A mammut már megérkezett. Nem kell késedelmezni, mert másnap már itt lesznek a filiszteusok (a hitelezők), s megmellestik erősen. Az elihudok rejtőzzenek el nappal a közel erdőkben. A várhegygel átelleni hegyoldalban van egy kis kőépület, a teteje is kő: az ajtaja vas, kettős keresztúddal elzárva. Ez a forrás ciszternája, ahonnan egy alacsony boltozatú alagút vezet fel a várba: ezen megy fel a vízvezetéki cső, mely a vár alatti tágas sziklapincébe torkollik. Magasabbra nem megy fel önnomása által a víz, innen lóhajtotta gép emeli tovább a vízművek medencéjeig. A cimborák ez éjjel a ciszterna ajtaját nyitva fogják találni. Azon keresztül az alagúton át felhatolhatnak a várpincéig. A jó barátnál vannak a pincék kulcsai. Este a jó barát, mikor kiadja a cherubimok számára való bort, egy kis holdvilágot (mákony) fog beleönteni. Az alvókból aztán könnyű lesz angyalokat csinálni. A Malchusok (inasok) be lesznek zárva a szobáikba. A Belzázár parittyái nem dobják el a követ. A Szulamith hálószobája a park fölötti lakosztályban van, távol a cselédségtől; ő nem fog semmi neszt észrevenni. A szobához való álkulcsok már készen vannak...”

Tovább nem bírta Illavay olvasni. Őrületes dühében felugrott a helyéből, torkon ragadta Rokomozert, s nem törődve vele, hogyha behemóti ordításával fellármázza is az egész falut, rárivallt haragja emberevő kedvében:

— Hát te irtóztató gazember! Te ezt mind tudtad, és engedted volna megtörténni, ha én véletlenül meg nem érkezem?

S minden szónál úgy megrázta, hogy annak keze, lába, feje, ahány, annyifelé kalimpált.

— Engedted volna te istentagadó azt, akiről tudtad, hogy több nekem, mint ez az egész világ, ilyen irtóztató sorsra jutni?

S azzal odadobta őt a karszékbe vissza, hogy szék és ember nagyot nyekkent.

Hanem az ember azért nagyra volt a diadalával; mintha ő rázta volna ki amabból a lelket, mosolyogva döcögé:

— Nohát, ugye, igazságom van?

— Veszckedj meg az igazságoddal együtt, akasztófárávaló!

— Ugye, hogy jó lesz, ha siet a tekintetes úr megakadályozni ezt az irtóztató dolgot?

— Kedvem volna előbb a fejedet szétzúzni ezzel az ólom-bunkóval.

— No, az szép volna! Hát miért?

Ferencnek most még egyszer kedve támadt torkon ragadni a házigazdát, s a képébe ordítani:

— Hát nem tudtad, te gazember, hogy az a nő az én jegyesem? — Nem tudtad, hogy ő az enyém? — Nem tudtad ezt följelenteni?

És annyira megszorongatta neki a nyakát, hogy már annak a szemei kezdtek kidüledezni; míg végre eszébe jutott, hogy ha az ember valamire feleletet akar kapni, annak a legműlhatlanabb föltétele, hogy a kikérdezettnek a torkát eressze szabadon.

Rokomozer pedig ezzel a második dührohammal még jobban meg volt elégedve.

— Isten a világ fölött! Milyen hűséges ember a tekintetes úr.

— Nem arról van szó, hogy én milyen ember vagyok? Hanem, hogy miért nem jelentetted fel ezt magad?

— Tekintetes úr, mondok valamit. Olyan igazán éljek. Én nagyon szeretem a tekintetes urat.

— Szeresd az ördögöket!

— No. Én csak nagyon szeretem a tekintetes urat. Ha egy oroslán akarná megenni a tekintetes urat, odaállnék elejbe, azt mondanám, egyél meg előbb engem. Micsoda úr! Csak egy ilyen igaz ember volt a világon, több nem volt! Micsoda vitézség volt, mikor a lövöldözés közepébe berohant azért a gézengúz Opatovszky ségetzért, hogy megszabadítsa; no, énnekem semmi panaszom ellene: nekem megfizetett az úrfi

mindent, még a kamatokat is; a tekintetes úrtól pedig nem kaptam még eddig egyebet, mint az öt ujjának a kék helyeit a torkomon, hanem azért mégis azt mondom, hogy a tekintetes úr egy hatalmas derék ember, ellenben az Opatovszky úrfi, annak ismertem az apját; derék, becsületes ember volt, hanem ő még nagyobb huncfut, gazember, mint az apja.

— Hallgass! Szószaryor! Mi közöd hozzá?

— Hiszen hallgatok. Hanem csak azt mondom, hogy én — Isten a világ fölött — annyi ideig éljek, ameddig igazat mondok, hogy nem vétettem a tekintetes úr ellen. Majd megéri ezt a tekintetes úr, csak most siessen Gargóvárra. Mert hát bolond a világ: rosszak az emberek. Nem mondhatok többet. S ha aztán visszajön ide a tekintetes úr, s akkor is azt fogja még mondani, hogy „Rokomozer, én terád haragszom!”, hát leveszem a sipkámat a fejemről, s azt mondom hogy ide üssön a tekintetes úr azzal az ólombunkóval.

Illavay már nem tudott a dühtől mit mondani, csak az öklével ütögetett a kezében tartogatott levelekre. Azok nagyon is élő bizonyságok voltak.

Aztán összeszedte nyugalmát, eltette a leveleket a zsebébe, az ékszereket berakta a táskájába, s több szót nem váltott az orgazdával. Sietett ki a házból.

Rokomozer kikísérte, s még a pitvarajtóban is odadörmögte a fülébe:

— Csak azt mondom, tekintetes úr, hogy „Bolond a világ, rosszak az emberek!” Majd megéri ezt a tekintetes úr!

Illavay nem ügyelt a fecsegésre, hanem sietett a szekeréhez vissza; befogatott újra, s visszatért azon az úton, amin jött.

Az elhagyott faluban pedig egyszerre nagy füttyöngetés támadt, minden háznál nagy lótás-futás volt: vermekbe, kutakba másztak le kötélén, lábtókon, a felmálházott szekerekről leszedték a rongyelt zsákokat, s cepelték a házakba; készültek a bécsi csendőrök látogatására.

Rokomozer, úgy látszik, hogy a rabló cimborákat jól

belemártotta a vízbe, azért, hogy az orgazda-pajtásokat kihúzza a szárazra. Inkább azoknak a torkát szorongassa Illavay, mint az övékét.

Hja, biz ez így van. — Rosszak az emberek. — Még a rossz emberek is rosszak. — Azok között sincs hűség. — Mert hát ilyen a világ! — Bolond világ.

A PIOSRUHÁS HÖLGY

Illavay vágatott lóhalálában Gargóvár felé.

Most már mindnütt szóba állt azokkal az emberekkel, akik a szállások körül settenkedtek, keresve a módot, hogy egy elvetett szót kaphassanak el tőle. Minden faluvégen azt hagyta meg az atyafiaknak, hogy holnap estig a gargóvári piacra gyűljenek fel, mintha vásárra jönnének, a szekérben elrejtett fegyverekkel; valami munka lesz.

Azok úgy hallgattak rá, mint az orákulumra.

Bolond világ volt az akkor.

Az volt a nóta, hogy

„Dárum, madárum!
Agyonverünk a nyáron!”

Hogy kit? Azt nem tudta senki. Valakit —, a sok közül, aki bánt. Fejsze, kasza mindig készen volt rá. Csak egy olyan ember kellett hozzá, aki rámutasson az ujjával: „azt ni!” Illavay éppen ilyen ember volt.

Illavay másnap délután érkezett meg Gargóra. Útközben a kocsisaitól sokat tanult. Históriait. Az újabb kor történetét. Úgy találta, hogy azalatt, amíg az ellenlábásoknál járt, a világ két századot haladt — hátrafelé. Most aztán úgy érezte magát, mintha még mindig talppal állna ellenében az itt lakó népnek. Egészen lehangolta a kedélyét, amit megtudott. A régi jó barátok, ismerősök nagyemberek mind eltűntek; elmúltak. Újak, ismeretlenek jöttek helyükbe. — No, — ezt még nem

olyan nehéz megszokni, mint azt, hogy ha az ismerősből lett ismeretlen. Legnehezebben esett a szívének, mikor azt megtudta, hogy Temetvényi Ferdinánd most az új korszak egyik vezérnagysága ezen a vidéken, ő a kerületi biztos. — Minő találkozás lesz ez!

Az emlékezetes patakmalomnál összegyűlve találta az egykori híveket, akik az Orol Krivánszky csatájában vele voltak. Azok is tudták, hogy az egykori szabadcsapat-vezér ismét itt a vidéken csatangol. A csendőrök nem vadásznak rá. Ennek is megmagyarázták az okát. — Illavay kiadta nekik az utasításokat: hol tartsák magukat készen a jövő éjszaka, s minő jeladásra, hol jelenjenek meg egyszerre. Bátorságot nem kellett beléjük önteni: az több volt bennük az elégnél.

Onnan azután felhajtattott Illavay a várba. A piacon már gyülekeztek a vásárosok szckereikkel, s csendesen köszöntötték a közöttük elhaladót.

Gargóvár kapujában meg kellett állani a szekérral: a bemenetel nem volt olyan könnyű, mint máskor. Csendőr állt a felvonóhídnál, feltűzött szuronnyal, s „megállj”-t parancsolt, míg az őrmester előjön a tanyaszobából, átvenni a vendég útlevelét.

Illavay még mindig angol volt, az útlevele szerint, az őrmester hazája pedig Budweiss, ahol nagyon keveset beszélnek angolul. Azt mondta, hogy ő ezt az írást nem érti, hanem majd felviszi, s megmutatja a „Gestrenger Herr”-nek. Addig ott kell maradni a szekéren.

Jó ideig várhatott a kapuban Illavay, amíg az őrmester előkerült a „Gestrenger Herr”-rel. Ki is lett volna az más, mint Cousin úr!

— Ah! Monsieur! — kiáltá örvendő arccal a titkár (neki is volt már egy csillag a gallérján). — Hozta Isten! Mi azt hittük már, hogy ön elveszett.

— Ime megkerültem — szólt s amellet olyan képet csinált rá, mintha le akarná a fejét harapni.

– Talán bizony a gyémántokat is megtalálta?

Illavay bosszúsán ráncolta össze a homlokát. Hát mégis tudatták Cousinnal, az ő kérése ellenére.

– Igenis, mind visszahoztam — szólt odanyújtva az útitáskáját.

– No, annak nagyon örvendek.

Erre Illavay önkénytelen elnevette magát, megmutatva azt a két hatalmas fogsort, amin képes volna az emberét összemorzsolni. Az jutott eszébe, hogy „örülsz bizony, mert éppen apropó jöttem meg a gyémántokkal, hogy azokat még egyszer ellopjátok”.

– Őexcellenciája nagyon fog örülni monsieur megérkeztének.

– Kérem, vigye fel hozzá a táskát. (Monsieur megbántott arcot vágott, ő nem domestique, aki táskát hord fel a szekérről.) Benne vannak a gróf gyémántjai mind, csak biztos kéznek adhatom át. (Ez már megtisztelő nyilatkozat volt. Mr. Cousin átvállalta a megbízást.)

Illavay pedig nagyon okosan tette, hogy az egycsillagos úrra bízta az útitáskáját; mert abban volt még a gyémántokon kívül a revolvere is, s ha azt a bekövetkezett motozás alkalmával ott az őrszobában nála találják, bizony azon kezdi a mai háztűznézését, hogy becsukatik a tömlőcbe, s onnan nem kerül ki hamarább, mint mikor a grófnak felviszik róla a rapportot. Így azonban, miután sem a zsebeiben, sem a kalapja bélésében, sem a csizmája száraiban nem találtak semmi gyanús tárgyat, egy rövid negyedórai darabokra szedés után megengedték neki, hogy felmehet a kastélyba. Egy csendőr, vállra vetett puskával kísérte a gróf lakosztályának ajtajáig, ahol azután az ajtónálló átvette a kezéből, s beeresztette az előszobába, amelyből ismét, egy kis várakoztatás után, átcomplimentírozta a komornyik őexcellenciája belső termeibe.

Bizony őexcellenciája is nagyon megváltozott. Nem a hivatalos egyenruha, nem is az előírászerű kiborotvált arc magában, hanem az egész megjelenés. Az egykori tétovázó,

méla, bizonytalan kifejezés helyett az imponáló, önbizalmas magatartás; az officiosus félmosoly, a leereszkedés éreztetése. Ez nem az a Temetvényi Ferdinánd, aki az előbbi volt. De hiszen Illavay sem a régi már.

Ám azért a régi szívélyesség még mindig fennáll közöttük. A gróf kezét nyújtja az érkező elé, s ő kezdi a beszédet.

— Nagyon szép öntől, hogy visszakерült. Mi nagyon aggodunk ön miatt. A gyémántok egy részét, amit ön még Londonban fedezett föl, megkaptuk a nagykövetség útján, s azontúl nem kaptunk önról semmi hírt. Hol járt ön?

— Amerikában. A gyémántok egyharmada még oda volt.

— Hagyta volna ön veszni. Kár volt fáradnia miattuk.

(Itt vagyunk? Hát már egypár százezer forint számba sem jön?)

— Azonban ezeket is megtaláltam, egy részét az újvilágban, a többit idehaza.

Azzal kinyitotta az útitáskáját, s előszedte a megtalált ékszereket.

— Ah, ez igazán remek tett volt öntől! Méltó az új Pitaval krónikájára. Ön valódi talentum ezen a téren. Ez egy angol rendőrnek becsületére válnék. — No, de csakhogy ön maga megérkezett, ennek örülök legjobban. Nem képzeli ön, mennyit emlegettem magamban! Hányszor kívántam önt vissza! De most már nem is eresztjük önt el magunktól, itt kell maradnia.

Illavay gondolt valamit az itt maradásról, s azt igen is természetes következménynek tekintette.

— Önnek itt kell maradnia énmellettem. Ön mintha teremtvé volna annak, amit én keresek. Önnek el kell vállalnia az alattam levő vármegyék egyikének Comitatsvorstandóságát.

Illavay hátrahökölt: mi a kék csodát kell neki elvállalni?

A gróf magyarázta.

— No, ez ugyanaz (de nagyobb hatáskörrel és fizetéssel), mint ami ezelőtt az alispánság volt.

Illavaynak egészen elsötétült az arca. Nem akaródzott neki felcni.

— Nos! Hát mit szól ön hozzá?

— Köszönöm a megtisztelő kitüntetést; de ez órában azt sem tudom, hogy mi feladat jár vele, s képes vagyok-e azt betölteni. Szándékom egy időre visszavonulni a magánéletbe.

— Azt pedig nagyon rosszul teszi ön. Az olyan nagy tehetőségnek, mint az öné, vétek parlagon heverni. Önnek nem lehet magát teljes tétlenségre kárhozatni.

Illavay kereste az ürügyek kibúvó ajtajait.

— Elég dolgom lesz nekem az apátvári birtok viszonyainak rendezésével.

— Ah! Nem! Nem! Az alól fel van ön már mentve. Ön azt persze még nem is tudja. Az ifjú Opatovszky Kornél, azokért az érdemekért, amiket a hadjárat alatt szerzett, elismerő megjutalmazásul a kormány által nagykorúsított, s egyúttal fölmentetett a régi vármegye által elrendelt örökös gyámság alól. Most ő átveszi birtokát, s bárói rangot kap.

Illavaynak egy percre nyitva maradt a szája a bámulattól. Itt van ni! Ahány okos ember volt a vidéken, annak mind görbére ment az útja; ez az egy bolond találta meg az egyenes utat.

Ez biz úgy van.

Nem állhatta meg, hogy mégis azt az észrevételt ne tegye rá, hogy:

— Nekem nagyon kedves dolog, ha ez a teher lemúlik rólam, de azt kétségtelennek tartom, hogy ha ez a hóbortos ember szabadon fog rendelkezni a birtokával, tíz év alatt földönfutó koldus lesz belőle.

Temetvényi magas fölényel mosolygott az ellenvetésre, s nagyon biztos nyugalommal felelt rá.

— Csak hagyjuk azt a maga sorára. Majd egészen más ember válik az ifjúból egy okos asszony kezében, aki őt újjá alakítandja.

De erre már egészen felháborodott Illavay.

— Micsoda? Még meg is akarják őt házásítani? Hát volna

a világon olyan szerencsétlen apa, aki tudná annyira gyűlölni valamelyik leányát, hogy azt egy örülthöz kösse házastársul?

Temetvényi még magasabb mosolyra emelte arcát.

— Kérem. Barátom. Ne hamarkodja ön el az ítéletét. Már akadt ilyen apa és ilyen leány. Legyen szíves ön megtekinteni az ifjú jegyesek arcképeit.

S azzal egy festőtámlányon álló képről félrehúzva a függönyt, odamutatott, elegáns kézmozdulattal.

Egy szép fiatal hölgy arcképe volt ott, bordópiros ruhában. Pálma grófnő.

— Nos? Jól van-e találva? — kérde a gróf.

Ferencnek pedig úgy rémlett, hogy a z...ai orgazda kérdi tőle, hogy: „Nos, hát nem jó ember a Rokomozer?” S amint a vér a fejének indult, az a gondolat támadt az agyában, hogy annak a vén orgazdának kezét csókoljon, s azt az öt ujjának a kék foltját átszállítsa ennek a másíknak a nyakára

Most értette már meg, hogy mit tesz az? „Bolond a világ! Rosszak az emberek!”

Hát ugyan mit bánta azt a pirosruhás arcképre, mintha kérdezne tőle valamit. Ilyen könnyű a változás? Csak a violaszín helyett haragos verest kell felvenni?

S aztán megerőltette az emlékezetét, hogy vajon csakugyan volt-e valaha az a szó kimondva, hogy Pálma az ő menyasszonya? S aztán rájött, hogy valóban ő, formászerint a gróftól sohasem kérte meg a leánya kezét. Fölöslegesnek tartotta még a szóbeszédet is, mikor a tények, a valóság oly szorosán összefűzték már őket.

— Jól van-e eltalálva? — ismétlé a gróf.

— Nem tudom. Régen láttam már — szólt elszoruló kebelrel Ferenc.

— Keresse föl ön. Szobájában fogja találni. Már tudattam vele, hogy ön itt van. — Még egyszer köszönöm, hogy ön anynyi fáradságot tett a mi érdekünkben, s nem mondok le a szerencséről, hogy azt önnek meghálálhassam.

Ferenc ott hagyta a grófot, s aztán megkérdezte a komornyiktól, hogy merre van Pálma grófnő lakosztálya, Cousin leveléből megtudta, hogy az most a park felőli szárnyban fekszik.

— Nem akar átöltözni a tekintetes úr? — szólt a komornyik készségesen.

— Köszönöm. Nem.

Arra gondolt, hogy hiszen ez még továbbutazással is végződhetik.

— — — — —
Mikor a magyar embert valami kriminális bosszúság éri, olyankor jólesik egyet pödörni a bajuszán. Ferenc most vette észre, hogy ő ettől a vigasztól meg van fosztva. Még most is az amerikai fizimiskáját hordja magával. Abban pedig maga magának sem tetszik. Most igazán rútnak találja magát. No, de hiszen „ő” azt mondta neki: „Te szép vagy!”, s eszébe jutott a költő szava: „De a csók édességét még most is érezem”. Érdemei, hűsége, fáradsága, mind nem értek már egy batkát sem, hanem a csók emléke az egy kincs volt!

Benyitott a hölgyek szobájába.

Ketten voltak. A grófnő nem volt már egyedül, egy angol miss került hozzá, akit csak úgy félszemmel vett észre Ferenc: annyira leköté a figyelmét az a másik.

Az a „másik”. Nem az, akit itt hagyott, hanem a másik Pálma. Egy délceg hölgy, gránátvirágszín bársonyruhában, szőke haja oldalt választva és homlokán körös-körül huncutkákba csavarítva. Öltöny és hajzat még hagyján, de ez a kifejezés az arcon, e magatartás, ez egész lény; az úri dévajtság, a noble föl sem vevés, a szúró tekintet: — ez nem a te Pálmád.

Hanem arra a felcsendülő s aztán hirtelen visszafojtott kacajra rá lehetett ismerni. Így kacagott fel akkor, így takarta el hirtelen

ajkait a finom zsebkendővel, mikor Soma úrfit eléje hozták, abban a kifordított piros bélésű kabátban, aki olyan volt, mint egy beszélő majom. — Imhol a nagyobbik majom!

A másik percben azután az önkénytelen derűtséget egyszerre visszaparancsolva arcán (ami a belépőnek olyan kegyetlenül jól eshetik), felkelt a helyéről, s eléje sietett, és kezét nyújtá neki, ez üdvözlő szóval:

— Good bye.

(Hiszen még angol vagyok! — biztató magát Ferenc!)

És aztán Pálma grófnő kétszer megrázta a kezét. Csak kétszer, nem háromszor. Angolok így szokták. Jó barát kezét kétszer, a jegyesét háromszor.

Az angol üdvözlés is meg lett magyarázva: Pálma odafordult a miss felé, s bemutatta a jövevényt.

— Mister Illavay.

Most aztán az is kezét nyújtá neki, s megrázta egyszer. Többet aztán nem is akarta kiereszteni a kezéből.

A miss nagyon beszédes volt. S nem elég, hogy a nyelve beszélt, minden arcvonása beszélt hozzá, még az orra is mozgékony volt. Erősen üdvözölte mister Hallovajt, aki a grófné „dájmond”-jait olyan ügyesen feltalálta, s nagyon szerette volna, ha mister Ajlóvi az interesszent kriminel inkvizízen szinzesóz díteljeiből egy kis rikepicsulcsnt bocsát közre.

Ferenc pedig azt a tapasztalást tette eközben, hogy nem lehet az embernek egyszerre látni is, hallgatni is. Ő csak azt látta, hogy Pálma visszaült a tabouret-jére, s folytatta a félbemaradt hímzést: (egy vadásztáska készült ott: kinek?)—s csak az ő hallgatását hallotta.

Annyira, hogy a missnek meg kellett újítani az egész diatribát, hogy a „szőr”-t a dájéllakba belevonja: nevezve őt minden megszólításnál valami más néven: amiből azt is kikalkulálhatta Illavay, hogy biz az ő nevét a távolléte alatt nem igen koptatták ennél a háznál.

A miss egyébiránt egészen informálva volt már arról, hogy a nagybecsű gyémántok hogyan veszttek el, hogyan indult el azokat nyomozni valaki, hogy találta meg, hogy küldte egy részét vissza; az utolsó legszebb darabokat pedig éppen most hozta el magával. Hanem, hogy „kicsoda és micsoda” ez a „valaki”, arról a missnek semmi tudomása sem látszott lenni. Exorbitáns volt a magasztalásában a magyarországi rendőröknek. Sohasem hitte, hogy ilyen kitűnő detektívek legyenek ebben az országban. Szentül valami derék rendőrbiztosnak nézte mister Lullabájt.

Illavay utoljára megbosszankodott a quiproquo miatt, megúnta az erőszakolt angol nyelvgyakorlatot, s mikor kezdte észrevenni a miss alattomos szemhunyorításából (ami Pálma felé volt intézve), hogy ebben valami malice is van, gondolta magában, no megállj, majd visszaadom én neked mindjárt, a pikántoskodást, hogy beéred velem; s egyszerre csak odafordult az angol diskurzus közepett a grófnőhöz: magyarul szólítva őt meg.

— Rossz időben jöttem ide, grófnő, ugye?

A missnek az orra fölfelé mozdult e szóra, mint a szaglászó egerkéé. A lehető legnagyobb „shocking”, ha egy harmadik előtt olyan nyelven szólálnak meg, amit az nem ért! Pálmára tekintett, úgy húzva félre a száját, hogy azáltal a fél arca mosolygóvá, a másik fél fanyalgóvá fintorodott. Pálma azonban magyarul felelt a kérdésre.

— Üljön hozzám közelebb. — S abba hagyta a hímzést.

A miss erre bosszúsan taszítá hátrább kereken gördülő karcsékét, s valamit mormolva a „turkish spoken”-ról, hátat fordított a társaságnak, s kezébe vette a letett könyvet, tovább olvasva azt az érdekes regényt, amiben Cserlsz Dikksz éppen egy ilyen detektívet ír le, mint ez a mister Vájlovill.

— Nagyon szeretem, hogy volt önnek bátorsága ezt a kérdést megtenni, és ilyen nyelven. Felelni fogok mindenne. — mondá Pálma, leszórvá öléből a színes haraszfonalakat. —

Őn volt már az atyámnál, s látta azt a két arcképet egymás mellett.

— Én csak egyet láttam. A nőt.

— S önnek az is elég volt. A másokra nem volt kíváncsi. Pedig az is meglepte volna. Egy délceg alak, dzsidás-tiszti egyenruhában. A festő remekelt rajta. Őn a nő arcképéből is megrudott mindent. Ez nem az a nő, akit ön itt hagyott.

— Nem.

— Hallgasson ki. Nehéz dolgokat mondok el; de tegyük úgy, mintha csak fecsegnénk. Magyarul nem ért, aki velünk van, de a hanghordozásból megtudhatná, hogy minő tárgyról beszélünk. Tehát kérem, hogy majd mikor én nevetek, neveszen ön is.

— Megpróbálom.

— Azt is előre megmondom önnek, hogy ön éppen olyan ura a helyzetnek ma, mint utolsó búcsúvételünkkor, s amit ön fog mondani, azok után, amiket tőlem meghall, hogy ennek így kell történni, az úgy fog történni. Meg van ön nyugodva?

— Meg.

— No, hát neveszen egy kicsit. — Úgy. — Tehát amint a világ megváltozott: — ön tudja már, hogy nagyon megváltozott, — az ön barátjai elmúltak a földről; ügye semmivé lett, új rend állapodott meg, új intézők jöttek, s ebben az új mexikói napórában jelentékeny hierogliffé vált a Temetvényiek halfarkú szirénje. Egy nagy új kerület uraivá lettünk. Csodák történtek. Nagyságok lettek semmivé, és semmik lettek nagysággá. Mi közöm volt nekem mindezekhez? Egyszer aztán meg kellett tudnom, hogy a világváltozásnak az én sorsomra is alakító befolyása van. Egy napon az atyám azt a hírt közölte velem, hogy a szomszéd nagybirtok ura, kitűnő érdemeiért, feloldott az eddigi gondnoki zár alól, s bárói címmel fog birtokába behelyezkedni; pénzvisszonyai az úrbéri kárpótlás által könnyen rendezhetők lévén. Azt mondtam rá, hogy gratulálok neki

hozzá. Atyám erre így szólt: gratuláljak magamnak, mert ez a kitűnő ifjú a kezemet megkérte. — Most szabad nevetni!

— Tessék.

— Hát arra az atyám azt mondta, hogy nincs rajta mit nevetni, s elsorolta a kérő nagy előnyeinek egész sorozatát, amik között legjobban ajánlók azok, amiket más embereknél hibáknak neveznek. Nem mondtam neki ellent. Biz az jó parti. Kaphatnak rajta. Aki ért hozzá, egy ilyen alakot *kihasználhat*. De hát nekem már ez a szerencsés esély elkétsve kínálkozik; mert én már el vagyok jegyezve, s a jövődbeli úton van hazafelé: minden nap várom. — Erre nekem azt felcsték, hogy még ugyan forma szerint az az úr nem kérte meg a leánynak a kezét az atyjától, sőt még gyűrűt sem cserélt vele; hanem azért mégis bőven tudomása van az atyámnak arról, hogy ők egymást el akarják venni. Nem is tett ellene kifogást soha. Hanem azzal az úrral egy kis baj van ez idő szerint. Ő meg van jegyezve a forradalomban való részvétel miatt, ő kiváló szerepet játszott, császári szabadcsapatot vert széjjel, fegyveres népfölkeléssel. — Ne vessen! Ne vessen kérem! S ne nézzen rám olyan csodálkozó szemekkel.

Biz ez nevetni való volt.

— Én erre azt mondtam, hogy „Te magad tudod, hogy ő éppen minket szabadított meg a rablócsapattól, s az nem volt forradalmi cselekvény” — „Igaz, hogy nem volt az, mondák erre; de az ő barátai ott Debrecenben ezt hőstetté kanonizálták, s ennek folytán őt kinevezték „Felső-Magyarország kormánybiztosává!” — „De hiszen te tudod, hogy ő ezt a kinevezést sohasem kapta meg” — mondtam én. — „Ő nem kapta azt meg, de ellenben az okmány olyan kezébe került, melyek azt ellene fölhasználhatják.” — „De hiszen te tudod, hogy ő elment a külföldre, idebenn sem volt az egész válságos idő alatt.” — „Igen, de erre meg azt mondják, hogy a külföldön is forradalmi misszióval járt.” — „De te legjobban

tudod, hogy ő a mi ellopott gyémántjainkat visszaszerezni futkosta be a félvilágot, s neked csak egy szavadba kerül felvilágosítani a vádlóit, hogy a vádból egy szó sem igaz.” — „Való, hogy mindezt én tudom legjobban, s énnekem csak egy szavamba kerül, hogy őneki csak egy haja szálát se görbítsék meg, s azt meg is teszem, ha te nem akarsz menyasszonya lenni; hanem elfogadod Opatovszky kezét.” — „S ha nem mondok le róla?” — „Akkor én is hallgatni fogok.” — „S akkor mi történik vele?” — „Kapni fog tízesztendei várfogságot.” Nevessünk uram. Nagyon nevessünk!

Hahaha!

Hogy is mondta Rokomozer: „Bolond a világ, rosszak az emberek!” S azok között a rossz emberek még nem a legrosszabbak.

Illavay olyan nagyon nevetett, hogy még a szemeit is meg kellett törölni utána.

— Így került az a két kép egymás mellé, barátom — szólt Pálma, újra hozzáfogva a hímzéshez —, mármost határozzon ön, hogy mit tegyek?

Eközben a hímzőtű hegyével számlálgatta a tuffon a szemeket, mintha az érdekelné a legjobban.

— Férjhez menjek-e máshoz azért, hogy önt tíz évre holt emberré ne tegyék? Az bizony keserű sors: nagy szenvedés. Nekem aztán mindegy: ki az, aki elvesz? törpe-e vagy óriás? okos vagy bolond, sánta-e vagy daliás? Beszélő majom mind. Ő lássa, hová lesz velem. Nem leszek boldogtalanabb, mint százezren az én fajtámból. Nevetek már rajta. — Ha pedig azt mondja ön, hogy „Én nem adom vissza a szavadat; fogadásod tartsd meg, ahogy én megtartom”; hát én arra is ráállok. Ön beül tíz évre, viseli a maga láncait, én pedig itt maradok, viselem az én láncaimat; kiadok minden kérőn, várok a tíz esztendő leteltéig, s ha akkor kiszabadul ön, s lesz még kedve egy idegbajokban képzelgő migrénekkal, vaporeókkal megszállt, környezetét bosszantó, arcát kendőző, szeszélyes, rigolyás vén-

kisasszonyt feleségévé tenni, megtalálhat. — Döntse el ön a kérdést. Én mehetek, — én maradhatok.

Itt pedig mind a ketten elfelejtették a nevetést; — pedig nagyon alkalomszerű lett volna. Szerencsére a miss igen el volt merülve egy érdekfeszítő jelenetébe a gyönyörű Bleack Housenak.

A kérdés föl volt téve. S a kérdezett nem tudott rá mit felelni.

Pálma arcát vizsgálta. Abból akarta kitanulni, mi ebben az igazság, mi a költemény?

Nincs-e neki magának is része ebben?

Ez a félreválasztott haj, ezek a huncutkák a homlokon, — hát még ez a változás; ennyi jelensége az ellenszenves átalakulásnak. — Hátha belül is más lett?

Pálma észrevette a töprengését.

— Ne válaszoljon ön rögtön — mondá neki hímzésére hajolva. — Előbb gondolja ezt jól végig. Maradjon ma nálunk. Holnap megkérdem a válaszát — atyám előtt.

Ferenc fölkel, és távozni készül.

Erre Pálma is fölkel, és az ajtóig kísérte.

Még volt valami mondanivalója hozzá.

— Ne hamarkodja ön el a válaszát. Tartson előbb tanácsot magával. Menjen a szobájába. Legyen egyedül. Van önnek egy igaz barátja, aki önnek tanácsot szokott adni. Kérdezze meg azt.

E szóra Illavaynak az arca olyan kifejezést vett föl egyszerre, hogy Pálma visszarettent tőle. Tűz-láng gyulladt ki rajta, s a szemei villámokat szórtak!

Pálma elárulta magát, hogy ő Ferenc *torztükrének* a titkát tudja.

Pedig tudatta vele az ibolyaszín levél, hogy ezzel fenevadakat költ fel alvásukból.

Sok embernek van az a bolondsága, hogy mikor magában van, fennhangon vitatkozik. Ez a bölcseknek és az eszelősök-

nek a közös bolondsága. De aki ezt észreveszi rajtuk, s tudatja velük, arra megharagszik a bölcs, úgy, mint a bolond.

Illavay e szó után oly gyorsasággal hagyta el a szobát, mely a közönséges udvariasság szabályaival is ellenkezett. Sietett fel jól ismert szobájába. Az ő számára volt az egészen egyszerű bútorokkal berendezve.

Egyhirtelen nem tudott magához jönni. A meglepő fordulatok, a visszas érzések oly zűrzavaros tömegben rohantak egyszerre a kedélyére, hogy egészen el volt kábulva bele. Az az egy csepp örökölt vér Stibor vajda ereiből, amit Pálma utolsó szava felkavart benne, a maga jogait követelte elő.

Mit fontoljon meg? Miről tanakodjék magában? Hát lehet itt valami kétség az adandó válasz iránt? „Eredj a másik bolondhoz! Én is az vagyok.” Az egy gyáva bolond: én egy brutális bolond! Hisz kiszámított játék ez. Amíg azt hitték, hogy ők a bukott emberek, ez a másik a fölemelkedő: ragaszkodtak hozzá; amint ez lett a bukott ember, ők az újra fölemelkedők: menekülnek tőle. Mire való az a mese azzal a tízévi fogsággal? Hiszi azt a leány maga? Nem tudná talán, hogy ő maga írta azt a levelében, melyben azt mondja: szabadítson ön meg a barátainktól? Nem rabolták-e meg ugyanezek az emberek? Nem kétségtelen-e, hogy tolvajbanda volt ez, amit a nép szétvert, és nem császári hadcsapat? Hisz a hadbírák is emberek: ezt három szóval meg lehet nekik magyarázni; s akkor szó sincs a tízesztendei fogságról. A kormánybiztosi kinevezést ő soha a kezébe sem kapta, s az egész idő alatt külföldön járt; hogy ott mit végzett, bizonyítják a bíróságok, a követségek, s az útleveleire írt láttamozások. Hogy ez útlevel birtokosa és ő, ugyanazon személy, azt legjobban tudhatják a Temetvényiek, akik e címen leveleztek vele. Tehát semmi oka sem lehet Pálmának attól félni, hogy őt a haditörvényszék elé állítják. Majd szabadon eresztik. Ezért nem szükség neki magát feláldoznia, ha szereti.

De vajon szereti-e?

Megint előtámadt a régi kétség, formátlan démon alakjában. Ugyan hogy hihetted el, hogy tégedet szeretnek? Kell tükrör, aki szemtől szembe kicsúfoljon? Igen, a torztükrör! Az ellesett, a kinevetett titok. Felfedeztek, hogy te is bolond vagy!

A düh forralta vérét.

Hiszen — nem szerettetni — ez férfisors, — de kigúnyoltatni a szerelemért!

S hogy ez kétszer történhetik meg az életben az emberen! Hogy aki ott viseli szüntelen a mellén azt a kis aranykarikát, amit már egyszer annyi keserű csalódás árán vásárolt vissza, el tudta magát áltatni, hogy még egyszer végigszenvedje mindazt hatványra fokozottan!

Heves léptekkel járt végig hosszú szobáján, aminek az ablakai a parkra nyíltak.

A parkból vidám kacagás hangzott fel hozzá.

Jól ismerte ez édes hangot, Pálma nevetését. Ritkán hangzott az, s olyankor ő mindig jelen volt. Pálma maga mondá: „Mikor ön távol van, nem hall engem nevetni senki”

Hát hiszen közel volt.

Bizonyosan őrajta nevetnek. Azon a bohókás emberen, aki a tükrével beszél, mikor magában van. Ez annyira rögeszméje volt, hogy az ajtóhoz sietett, azt felnyitni, ha nem leskelődik-e most is utána valaki?

A kacajhang újra zengett, s ismét az ő ablaka alatt. Úgy tetszék, mintha ott megálltak volna.

Ugyan mit nevethet?

Nagy volt a büszkesége, mit bánom azt? Tovább ment az ablaktól. Nem fog kinézni rajta.

Hanem a nevetés újra felhangzott, s most már oly dévaj módon, hogy a kíváncsiság erőt vett a büszkeségen. Mégis csak odament az ablakhoz, s a félig csukott redőnyökön kitekintett.

Meg is lett büntetve érte.

Amit látott az a leggyűlöletesebb jelenet volt előtte.

Pálma a szájában egy szivarral, a miss égő havannájáról akarta a magáét meggyújtani, s a nem sikerülő műtét volt a kacagás indoka. — Ez Illavayt dühbe hozta.

Őrjöngő ellenszenve volt az iránt, hogy a nők szivaroznak. Bolondság volt tőle ez is. Miért ne tennék, ha nekik jólesik? De neki túrhetlen volt az a gondolat, hogy az édes női ajkból, a paradicsom rózsasörvényéből füstfújó katlant csináljanak. A szivarozó nő eszébe juttatá az indu bajadért, aki a fogát feketére festi, s aki nem nő, hanem csak embernőstény.

— Hát te kacagsz most, édes bálványom? — dühöngött magában, elfutva az ablaktól. — Kacagsz, amikor tudod, hogy én a szívemet akarom megölni! Hej, ha én elkezdek kacagni, az lesz ám a nevetés! Ha én most, nem várva holnapot, egyenesen odamegyek Temetvényi grófhhoz, s azt mondom neki: „Uram, az a kép a rámában nem a tiéd, hanem az enyém; ha másnak akarod adni, előbb csinálj belőle özvegyet; itt vagyok, fogass el, te tudod, mit vétettem, vádoldj be, öless meg, temetess el, de én nem mondok le!”, s ha akkor engem innen elvisznek láncra verve, ti pedig itt maradtok; s aztán eljön a csendes éjjel, s az éjszaka álmai között megjelennek a régi „jó barátok”, akiktől egyszer megszabadítottalak: s akik miatt ti elvesztetek, s azok aztán majd tömnek annyi földet Temetvényi grófnak a torkába, hogy jól lakik vele, s többet nem éhezik senki földjére: téged pedig elvisznek magukkal „a jó barátok”, s kockát vetnek rád, hogy melyiké légy? Ott aztán majd tanulhatsz még bagót is rágni, mert ez a mulatsága a zsványok szeretőinek. Az én nevetésem lesz akkor a nevetés... Hahaha!

Mit mondott el magában, mit fennhangon ezekből? A kacajt egész kitörő erejében visszhangzotta a terem.

E hangra magához tért.

— Hová tévedtünk? — mondá, mellére ütve. — Ne hagyj el, édes eszem. Ne hagyj el! Bíró vagy, s csak a vádlót hallgatod ki, a védőt nem.

Leereszkedett egy székbe. Egész öntudatlanul tette, mint naponkint megszoká. A tükör fel volt nyitva az asztalon. Saját arcát látta benne. Az ismerős bírálóval volt szemközt. A saját arcmás delejező hatással van az emberre. Felgerjedt haragja csillapodni kezdett, amint a négy szem egymásba nézett.

„Hátha nem ő a hibás? Tüntetőleg elkövet mindent, hogy magát megutáltassa; — azt akarja, hogy kiszerez belőle, gyorsan és végképpen. Ha rossz-szívú volna, azt akarná, hogy örökre fájjon utána minden érzésed. Inkább ki akarja az emlékét tépni a lelkedből egészen; hogy ne viseld örökké. De hát miért teszi ezt? Hiszi azt a mesét, hogy te veszve vagy, ha róla le nem mondasz? — De hátha nem mese az? Lássuk csak nyomról nyomra. A lázadás és a forradalmi közreműködés vádját egy ember egy szavával leveheti rólad. Temetvényi gróf. — De hátha a felmentő maga a vádló! Ez a göcs! Hátha Temetvényi nemcsak hallgatni fog, de ellenkezőt beszélni? S ezt Pálma tudja, s jobban irtózik a szörnyeteg tettől, amit apja elkövetni kész, mint a balsorstól még, mely első jegyesét emiatt érni fogja. — S inkább magát áldozza föl?” Még nem hagyta magát a démon, az egy csepp Stibor-vér démona: a vér újra arcába szökellt ennek az egy cseppnek a gerje alatt.

„No, hát akkor teljesüljön be rajta a fátum. Neked nem kell egyebet tenned, mint hallgatnod. Nem vagy semmi sem többé. Nem vagy vőlegény a háznál, nem vagy szolgabíró a megyében. Terád nem tartozik, kinek a kastélyát rohanják meg ez éjszaka. Elmegy, hátat fordítasz. Aztán hadd keresse majd Opatovszky Kornél az eltűnt menyasszonyát, s a Bezirkscormissär Temetvényi gróf gyilkosait s elrabolt kincseit, millióját; te nem vagy az ő szolgájuk többé. Keressék a sorsukat; — állj félre az újtökből, hadd találják meg! Ettől majd lehülök én; örökké égő vércsepp!

Az a tükörből szemközt néző kép visszafelelt rá.

— És azután? Meg léssz elégedve magaddal? — Azt tudva, hogy megakadályozhattál egy rémtettet, és nem álltad útját.

Senki sem vádolhat miatta: — de hát ez itt belül? Most ők a te adósaid: ha bosszút állsz rajtuk, te léssz az ő örök adósuk. És még minő teherrel! Ami soha, — örökké lefizethetetlen! Tehetnéd azt, hogy Zsiborák bandájának adj diadalt? Te! Hisz cinkostársuk volnál. Az orgazda Rokomozer nem cserélne veled se ezen, se a más világon lelkiismeretet. Engednéd, hogy ezt a nőt elhurcolják a gazok, és minő iszonyú sorsra! Csak azért, hogy a tied nem lehet!

— El tudnád felejteni annak az „első csóknak” az emlékét?
„Nem!”

Szentírás a költő szava: „Az elválás keservét Többé nem érzem; De a csók édességét, Még most is érzem.”

„Maradok. Megmentem őket!”

S aztán előkereste a borotválkozó eszközeit. Két nap óta nem voltak már használatban.

A borotválkozáshoz pedig nyugodt vér kell; különben a pofájába szabdal az ember.

S aztán senki sem olyan jó diskurálótárs, mint az ilyen tükörből borotvált ábrázat. Az kénytelen mindenféle humorisztikus torzképeket vágni, amik kizárnak minden tragikus hangulatot.

— De hát tulajdonképpen miért jöttél te olyan nagyon indulatba? Valami rendkívüli dolog történt veled? — Nem magad vagy-e hibás? — Félév előtt, mikor itt hagytad ezt a leányt, ez egészen olyan volt, mint amilyenek te kívántad: tele érzéssel, és hozzád hasonló szegény. Még az utolsó vagyonát a gyémántjait is el hagyta lopni. Akkor elvehetted volna, s most azután futhatnál vele a világba, mint annyi sok hírneves hazafi; vagy félhetnéd, ha magadban futnál, s őt elhagynod kellene. — Magad jószántából szaladtál az ellopott gyémántjai után. — S ennek köszönöd, hogy most élsz. — Mert ha itthon maradsz, amilyen bolond vagy, te mentél volna legmélyebben bele a hínárba. — Neki köszönheted, hogy most fejfel állsz az ég felé. — Ő pedig azalatt ismét gazdag lett és hatalmas. —

Hogy rettegtél attól a gondolattól, hogy egy gazdag nőt találsz feleségül venni. — A gazdag nő mindig első úr a háznál. — Vágysz-e most e szolgaság után? — Szereted? — Talán nem is igaz? — Csak elhitted neki, hogy ő szeret. — S most aztán jogot tartasz hozzá. De miért? Mert nagy érdemeid vannak az úri házban? — Barátom! Érdemekért adnak aranyláncot meg vasláncot; de nem rózsaláncot: nem feleséget. — Más természetosztályba tartozó lények ezek. — Itt nem a szív kel össze a szívvel, itt a birtok házasodik: a nagy földnek nagy föld kell. — Amilyen nagy a menyasszony, olyan nagynak kell lenni a vőlegénynek. — Az egér hiába szerelmes az elefántba. — Megesik, hogy gyakran a vőlegény fényes címe kiegyenlíti azt a hiányt, hogy nincs egybe egy kardnál; de nálad még ez is megfordítva van: a leánynál van a fényes cím. — Még nagyobb volna, ha elárulnád valaki előtt, hogy ábrándoztál. — Ha számot vetettél a jobbik eszeddel; neked magadnak kellett volna azon kezdened, hogy felejtsük el, comtesse Pálma, ami közöttünk történt! Ábránd volt, a tavaszi balzsamos lég mámorító hatása. Ne gondoljunk erre a bohóságra többé.

(Hanem a csók édességét még most is érzem!)

Mire vége volt a szakállirtási műtétnek, akkorra a régi jó barát, a bűvös tükör kiverte az élő képmása szívéből a haragvó rémeket, s elsímította, mint olaj a tengert, a hullámzó vért. Visszatért idegeibe a hideg, józan erély: nyugodt volt, lecsendesült.

A várkastély csengettyűje ebédre harangozott. Más jámbor embereknél ugyan azt az időt délutáni hat órának nevezik; hanem itt akkor ebédelnek.

A komornyik felhozta Illavaynak a menút. Az a jó szokás uralkodott itt, hogy a szakács ebéd előtt be szokta mutatni az uraságoknak és vendégeknek a napirenden levő étsorozatot; hogy előre delectálhassák magukat a bekövetkezendőkön.

Ferenc magában nevetett, mikor végignézte a címeket. Mint-ha csak szándékosan válogatta volna össze valaki, úgy sorba volt szedve minden, a növényországból és a hullók seregéből mindaz, amivel őt néhanapján világgá lehetett volna kergetni. Tréfa akar ez lenni tán? Ahogy egy időben gyönyörködve nézte egy pár szép szem, hogy hozatja vissza a tálát, amiben kedvenc étele van, még egyszer a kedves vendég; éppen úgy akar most mulatni rajta, hogy töri ki azt a nyavalya, mikor meglátja a békacombot úszni a spenótmocsárban! Nevette ez azt már! Régen volt az! Aki az Óceánon túl járt, s meglakta az újvilágot, az nem fél már sem a békától, sem a spenóttól, az megtanulta régen, hogy az evés nem gyönyörűség, hanem robot. Ott az a virtus, hogy ki tudja rövidebb idő alatt a gallérja közé dobálni az ételt, s aztán elfelejteni, hogy mit evett. — Vagy talán nem tréfa ez, hanem komoly dolog? — Ez az arab szerelmesek „telli”-je, amiből, aki érti, megérti, hogy jobb lesz erről az ebédről a vendégnek elmaradni.

(Úgysem mennék.) Egnél több oka volt erre.

— Mentzen ki, kérem a gróf előtt; nem mehetek az ebédre —

mondá Ferenc a komornyiknak. — Valami változást érzek. Le akarok minél előbb fekünni. Csak egy pohár rumot kérnék.

Kevés idő múlva a komornyik után jött monsieur Cousin.

— Pálma comtesse tette feladatomul, hogy önt meglátogassam, s elhozzam ezt a mandarint. A grófnő vigasztalhatatlan. Rögtön beküldött egy futárt a városba az orvosért. Kérdezteti, hogy mi baja monsieurnek? Addig is ajánlja ezt a csodaszert. Pekingben készítik, csupán a mandarinok számára; száz frank egy kis palack. Csoda hatású szer. Ezerféle indiai fűszer van benne.

Ahányat szólott mr. Cousin, annyit mondott magában utána Ferenc. Pálma nem küldte önt ide. Az orvosért sem futtatott a városba. Tudja ő jól, hogy mi baja monsieurnek. Ezt a mandarint sem készítik Pekingben, hanem Berlinben; van benne spiritusz, glicerin meg szerecsendió. — Talán egyéb is.

— Köszönöm, monsieur Cousin. El vagyok bájolva a grófnő figyelme által. Ne aggódjék miattam. Szokott baj ez nálam. Egy hajtásnyi erős szesztől elmúlik; reggelre semmi bajom.

— Ez pedig nagyon erős — monda mr. Cousin. — Ez igazán használni fog, reggelre nem lesz önnek semmi baja.

E szóknál valami ösztönszerű vonaglás látszott meg az ajkszegletén; más észre sem vette volna azt, mint az olyan inkvizítori szem, aminő Illavayé.

Sietett is jóvá tenni a hibát mr. Cousin, amidőn a kis palackot az asztalra helyezé, megjegyezve:

— Még fel sincs bontva. Segítsek?

— Köszönöm.

— Előbb le kell vágni róla a kaucsuk süveget: azután lestrófolni a kupakot, ami egyúttal pohárkának szolgál.

— Köszönöm. Foglalkoztam már ilyennel.

Illavay minden cseléddel nyájasan szokott beszélni, s mr. Cousinnal éppen olyan modorban társalgott, mint amazokkal, akik livrée-t hordanak. Pedig a titkár úr elégszer sandított

le a gallérián levő egyes csillagra, hogy azt a vendég úrra észrevétesse.

— Ne küldjem be még egyszer az inast?

— Köszönöm. Le akarok fekünni, s bezárom az ajtót, s ha elalszom, fel nem ébredek semmi zajra.

— A gróf úr vigasztalhatlan lesz. Mára sok vendéget hítt meg, s mindegyik kimentette magát valami ürügy alatt. Amióta őexcellenciája a magas hivatalt viseli, alig jön hozzá valaki az urak közül látogatóba.

Illavay nem volt belevonható ebbe a tárgyba. „Jó éjt, monsieur Cousin.”

Rögtön be is zárta az előszoba ajtaját, amint látogatója eltávozott.

Azután fölnyitotta a palackot, s egy darab itatóspapírra öntött belőle néhány cseppet, s azt kitette az ablakba. Az édes nedvre rögtön rászálltak a legyek, s ahány belekóstolt, mind el is hullott tőle.

Illavay újra töltötte a revolverét. Még akkor ezek lőkupakos fegyverek voltak, töltéskor az egész lőkamrát ki kellett venni, s úgy verni le a kalapbőrrel megtalpalt golyókat a csövekbe. Semmi kétsége sem volt már.

Azután levetette a csizmáit, hogy a lépteinek hangja el ne árulja. Valaki hallgatózhatik az ajtón vagy az alatta levő szobában.

Azután valami sürgés-forgás, csendes zaj töltötte be a hallgatót, aminő szokott lenni az úri kastélyokban étkezés ideje alatt. Annak is vége lett. Lenn a faluban estére harangoztak.

A várak folyosóin és tornácain meggyújtották a lámpásokat, egy csillagképlet oda is vetődött Illavay sötét szobájába.

Csak most vette észre; eddig sohasem volt rá figyelmes, hogy az előszobája ajtaján van egy rézlapocska, csillagformára áttörve: arra való, hogy a bennlevő észrevétlenül megláthassa, ki van az ajtón. Az világított be hozzá a hálószoba nyitva hagyott ajtaján keresztül.

Ezen a csillagon át az egész folyosót végig lehetett látni egész az átelleni ajtóig, ami egy szögletszobába nyílt.

Egy nagy függőlámpa világítá be az egész tornácot.

Az asztalelszedés utáni zaj múltával halk léptek közeledtek Ferenc ajtaja felé, s valaki csendesen kopogtatott rajta.

Ferenc odalépett és kikémlelt a csillagon. Cousin volt ott. De Cousinon túl volt még valaki, akit inkább meglátott: Pálma. Az ebédhez ismét más toalettje volt. Sötét-zöld kasmirruha, széles, virágos volantokkal. Hajdan, mikor az ő kedvéért öltözködött, az a ruha, amit reggel felvett, jó volt neki késő estig; csak a lovagláshoz vett mást. Mit akar itt?

Nem kíséri sem a miss, sem nőcseléd; Cousin tart a kezében egy kétágú gyertyatartót, ő pedig óvatosan tartja az öltönye volantját, hogy suhogása el ne árulja.

Cousin ismételve zörget az ajtón. Nem kap választ.

Mutatja a grófnőnek, hogy alszik az már.

Pálma bosszúsan szorítja ökölre az ujjait, összegyűrve a fejére vetett csipkefátyolt. S aztán tovább indul.

Vajon mi mondanivalója volt még hozzám? Vagy talán csak a jó szívével akart ragyogni? Sajnálátát akarta tudatni a szenvedővel? — Vagy azt akarta meghallani, hogy mit hazudik valaki, mikor a szíve fáj, hogy mije fáj?

Cousin előtte akarta vinni a gyertyát, Pálma kivette azt a kezéből, s intett neki, hogy maradjon. Rá sem nézett. Olyan tárgy volt őelőtte, mint az a kandalébertartó, a bronzszerecsen a lép-csőfeljárnál. Továbbment. Az ő lakosztályához a folyosó másik ága vezetett.

A hátramaradt férfi utánanézett sokáig. Azt hitte, hogy egyedül van.

Csak egy kinyújtott kar távolában volt tőle a másik, aki az arcát vizsgálta. Az igazi képe látszott most ennek az embernek. Az elszabadult vad szenvedélyektől dúlt ábrázat, aminek jölesik egyszer ledobhatni az álarcát. Ez a sóvárgása az éhező bűnnek, ez a visszafojtott kannibáli vágy, ez a vér és csók

után egyszerre szomjazó pokoldüh, az az orcátlan áhítózás annak a megfertőzése után, ami a legtisztább, mindez egy szökött gályarab bélyegzett tekintetében veszettséggé hatványozva. — Ez az arc igazolt minden gyanút.

Ferenc undorral fordult el tőle. A vére felháborodott e tekintettől. Olyan volt az reá nézve, mint a veszett farkas.

Visszament a hálósobájába. Annak az ablakai a parkra nyíltak, s azokból az oldalszárny ablakaira lehetett látni, amelyben Pálma grófnő lakott, elszigetelve az egész cselédségtől, az ifjú leányok csodálatos bátorságával.

Este volt már, az újhoid karéja gyöngye csillagfényvel derengette fel a tájat.

Szép hosszú ősz volt ez évben. (Jól emlékezem rá: magam a Bükk-erdők mélyében laktam akkor.) A park vadgesztenyefái másodsor virágzottak, mint megannyi százágú kandaláber, lobogó fehér gyertyáival, a tearózsák csoportjai rakva voltak őszvirággal, s a dáliaák pompáztak minden színben a nagy pázsitszőnyegek közepén; egy csoport amerikai lilium bíbor virágfürteivel, olyan volt, mint egy lángoló oltár a félhomályban. Az estikéken rajzott az éjlepkék tábora, s a bokrok sötétjéből, mint elszórt gyémántok, világlottak elő a fénybogarak. Űde virágillat balzsamától volt átfülve a lég. Alig hallatszott egyéb hang, mint a szökőkút vízsugarainak locsogása.

Egészen olyan éj, amikor jólesnék reggelig fennvirrasztani, a nyitott ablakba kihajolva, úgy, ahogy az a hölgy teszi ott, abban a nyusztprémes palástban, melyből félválla kifehérlik, mint a félhold. Az oldalablakból, a félig nyitott redőnyök mögül nézi őt valaki; és nem tud megválni a nézésétől. Talán tudja is a hölgy, hogy nézik. Majd talál ki valamit, hogy ne nézzék. Szivarra gyújt. Most aztán egy fénybogárral több világít; az a piros szikra az ő ajkai közt. Ejh, hogy gyűlöli az az ember azt a parázst a női szájban! Mintha nem volna abban égető anélkül is elég! Nem is nézheti tovább.

Jobb is neki, hogyha észére tér. Hisz nem az az ő feladata itt,

hogy a park gesztenyefáit s azoknak tündéreit szemlélgesse, hanem, hogy egy nagy munkához lásson; amihez egyedül van.

Hogy miért nem közölte a tervezett merényletet másokkal is? Talán félt, hogy mások elrontják a tervét, ha előresietnek a gondoskodással? Talán nem bízott ezekben az új emberekben, akikhez nincs is semmi köze? Nem! Nem! Egész keserűségében meg volt érve nála a terv, amit, ha végrehajt, egyedül végez be; s aztán az egész keserűséget megtartja magának jutalmul; nem osztozik benne senkivel.

Az előszobájából egy ablak a várkastély nagy négyszögű udvarára szolgált, aminek közepét egy királyi alak márványszobra foglalta el. Az ablakból a kapubejáratig lehetett látni, aminek az udvar felőli szögletén ez idő szerint egy katonai faköpenyeg volt felállítva, esetleges eső elleni védelmül az őrt álló csendőr számára, aki azonban most az szép holdvilágnál, karjára vetett puskával járt kimért léptekkel a fal mentében végig s vissza.

A járkáló őr léptei kezdenek támolgyókká válni, néha neki-dől a falnak; aztán megharagszik, megdörzsöli a szemeit, s sebesebb járásnak indul neki. Meg csak azon veszi észre magát, hogy nekitámaszkodott a faköpenyegnek, s a sisakja le akar csni a fejről vagy a fejével együtt még inkább. A vár-torony órája tizet üt már. Az őr ásítozik, a szempilláit az ujjá hegyével igyekszik feltámogatni. Itt volna már az ideje, hogy felváltsák; de nem jönnek érte. Azok is alszanak mind; megitták vele együtt a „holdvilágot” a borban; kiáltani kellene a jel-szót: „válts fel”; de a megkezdett kiáltás átcsuklik az ásításba; a puská kihull a kezéből, maga is utána rogyogat csendesen, s aztán szépen odahajtvá a sisakos fejét a faköpenyeg lépcsőjére, elalszik boldogan.

Idáig készen van minden. — Most mi következik?

Illavay visszament a hálószobába, s ismét odalépett az ablakhoz, kitekintett a redőnyök közt.

A szép fehér arcú hölgy még akkor is ott volt az ablakába kihajolva, s a szivar égett a szájában, ki tudja hányadik már?

Egyszer aztán az éji hallgatás közt megcsendül a faluban az a harangszó, amit a szegény bűnösök harangjának neveznek.

Haldoklik valaki, s a papot viszik hozzá, az utolsó vigasztalás végett. — Erre szól a lélekharang.

E szomorú hangra rögtön eldobja az égő szivart a szájából a hölgy s prémes palástját összerántva keblén, kezeit imára kulcsolva tekint fel a csillagos égre.

— Óh, bizony nagyon jókor jut eszedbe az éghez fohász-kodás, szép halavány úrhölgy; mert ez a lélekharang „teneked” szól. Te magad vagy a haldokló!

A rablók terve szerint a papot éjjel haldoklóhoz fogják híni. Megszólal a lélekharang. Ez lesz az első jeladás a lappangó haramiáknak, hogy a vízvezeték ciszternáját foglalják el. A második lélekharang azt fogja jelenteni, hogy a martalócok már a pincében vannak, s cinkostársuk siethet őket a várba bebocsátani.

Pálma kezeit kebelére tette, s fejét aláhajtá. Mit gondolhattott most?

Azután visszahúzódott az ablakból, s bezárta a redőnyöket. A lélekharang még egyre szólt.

Mire az elhallgat, akkorra tán ő is elalszik.

Milyen álma lesz? És milyen ébredése?

— — — — —

— (Aludjál csendesen!... Itt vagyok én... Megvédelek.)

— — — — —

Most aztán az előszobában foglalta el az őrhelyet, ahonnan mind a várudvart, mind a korridort végigtekinthet.

Az ő haditerve tökéletesen összevágott az ellenfelével.

A lélekharang első csengetése készülőt jelentett az ő embe-reinek is, akik a malomnál s a vásártéren szekerekben voltak elrejtözve. A második megszólalásánál a lélekharangnak, azoknak is minden oldalról egyszerre a vízvezeték ciszternájára

kellett törni, a rablóknak ott hátrahagyott előőrseit levérni, s aztán a kőépület vasajtáját bezárni. S ha ezzel egyidejűleg a várudvarban is meg lesz akadályozva, hogy a pinceajtót felnyissák, s a rablókat kibocsássák, akkor azok egész bandától el vannak fogva. Ez a banda ugyan híres arról, hogy a leg-erősebb zárt ajtókkal is el tud bánni. A Németalföldön egy gazdag bérlőnek a kastélyába úgy törtek be, hogy az útfélről kiemelték a feszületet, s azzal, mint egy faltörő kossal zúzták szét a vaspántos kaput. Hanem addig oda is be lehet hívni a fegyveres parasztokat, a csapóhidat leeresztve.

A főkérdés, hogy Cousinnak nincsenek-e cinkostársai a cselédek között. Ha többen vannak, akkor egyenkint kell őket különkapni. Ferenc bízott a revolverében.

Közel éjfél volt, mikor a lélekharang másodszer megcsendült. Ezúttal csak igen röviden.

Erre a korridor túlsó végén egy árnyék mozdult meg, mely régóta ott lappanghatott az ablakmélyedésben. — Cousin volt.

Kurta köpeny volt a vállán, mely alól egy tolvajlámpás fénye villant néha elő. Nesztelen léptekkel lappangott a nagy függőlámpásig, ami egész éjjel szokott égni, s azt eloltotta.

Azután felnyitotta a folyosónak egyik ablakát, s kinézett az udvarra. Ezt még bevilágította a kapuboltozatról lefüggő lámpás. Láthatta néha, hogy az őrt álló csendőr a földön fekszik, mélyen alva.

Nyitva hagyta az ablakot.

Azután lábujjhegyen Ferenc ajtajáig jött. Megpróbálta, hogy be van-e zárva? Azután megzörgette a kilincset.

— Monsieur?

Ferenc látta a csillagrésen át, hogy Cousin a jobb kezével a kabátja belsejéből egy olyan kést vesz elő, aminőt minden országban csak az orgyilkosok használnak, a kés pengéje az ütött sebből visszarántva, azt szigonyával halálosan szakítja.

S a két oldalára egy-egy pisztolycső van alkalmazva: lehet vele szúrni és löni.

— Monsieur! — Ismétlé a hívást. — Ébredjen föl! Baj van. Hogy hívására semmi nesz nem felelt, elébb hallgatózni igyekezett a rézlapon át, majd a szemeit erőltette a csillagon keresztül nézésben.

„Most én téged szépen fejbe lőhetnék — gondolá Illavay, de az neked jobb volna, mint nekem. Te jól járnál velem; én meg rosszul. Csak eredj le, barátom, a pincébe; oda kell neked becsuktni elevenen a cimboráid közé, hogy el ne tagdhasd a dolgodat!”

Cousin, hogy nem hallott semmi neszt, megnyugodott abban, hogy Illavay kábultan hever odabenn a megivott altatótól. Azzal ismét keblébe dugta a kést, s a mellékfolyosón eltávozott, maga előtt világítva a tolvajlámpával.

Most aztán Ferenc kijött a szobájából, s követte őt a sötétben.

A kastély udvaráról háromféle följárat volt: a fölépcső, amelyen az uraságok jártak fel, az udvari lépcső a cselédség számára s egy csigalépcső, mely az emeleteket és a földszintet összekötötte. Mind a három erős vasrácsajtókkal volt elzárva. Ezeknek a kulcsai Cousinnél álltak, aki maga szokott bezárni minden ajtót éjszakára. — A csigalépcsőn ment le. — Illavayra nézve ez kedvező körülmény volt, mert észrevétlenül követ-hette. — Cousin a rácsajtó előtt elrejté a tolvajlámpát rézfö-delei alá: az udvaron nem volt rá szüksége, mert ott lámpa égett, s csillagos éj volt.

Illavay nesztelenül utánament a rácsajtón, s a királyszobor mellett húzta meg magát.

Cousin odament az alvó őrhöz: az még akkor is karjai közé szorítva tartá puskáját. Cousin egy marék homokot tömött a puska csövébe. Attól az szét fog repedni az elsütéskor, s a célzót tépi agyon.

Azután eloltotta a lámpást: egészen sötét lett az udvar. Akkor kinyitá a tolvajlámpát, s még egyszer körülvilágí-

tott. Nem látott mást, csak azt a kőből faragott királyi alakot, akitől nem félt már senki.

Azzal a pinceajtóhoz ment, mely a kapubejáratra torkollott. Roppant nagy kapuboltja volt, amin néhanapján egész társzekerekkel lehetett egyenesen bejárni az előboltba, ahol a borsajtók állnak. Innen nyílt azután egy vasajtó, mely a roppant kiterjedésű pincékbe és vízműhöz vezetett alá.

Az előboltnak kettős szárnykapuja volt, vastag tölgyfából, s a kinyíló szárnynak csigaművön járó zárszerkezete, ami azt magától becsukta.

Cousin itt letette a földre a tolvajlámpást, s elővette a karkára fűzött kulcsosmagot, hogy kikeresse belőle a szárnyajtóhoz valót.

Illavay ezalatt a fal mentében észrevétlenül az őrkunyhóig lopózott, s abba rejté el magát. A csendőr horkolt a lába előtt.

Onnan nézte el csendesen az emberét.

Az meglelte már a kulcsot, s a fél kapuszárnyat kinyitá. Aközben a térdét a kinyitott szárny elé kellett feszíteni, hogy a zárkészülék nyomását visszatartsa, amíg a kulcsosmagot kihúzza a zárból, s a vasajtóhoz valót megkeresi rajta.

Mikor már ott volt a kezében, akkor megragadta azt egy vasmarok, s a fülébe súgta egy hang „Ribeau!”

Az az egy szó, az az egy tekintet elég volt a meglepett gályarabnak, hogy visszaváltoztassa azzá, ami igazán volt. Rablók, betörők vezére.

Nem volt mentség semmi hazudásban, egyedül az éles késben.

Az egykori gályarab kemény ember volt, izmai olyanok, mint a kötél, s mellé egy zsonglőr ügyessége. Hirtelen eldobta a kezéből a kulcsokat, s felrúgta a lámpást, sötét lett, aztán magával rántotta az ellenfelét be a pincébe: az elszabadult nehéz kapu nagyot dördülve csapódott be utánuk.

Azután csendes maradt az udvar és sötét.

— — — — —

Temetvényi Ferdinánd ezen a mai napon elmondhatta

magáról, hogy ő a legboldogabb ember a világon. Meg volt elégedve mindennel, ami ezen a planétán történik — s azonkívül saját magával.

Komolyan hitte, hogy ő a lefolyt eseményekben tetteles részt vett, s nagyra becsülte magát, mint finom diplomatát. Az a legirigylésreméltóbb ember, aki el tudja magával hitetni, hogy az ő érdemeit minden lélek olyan nagyra becsüli, mint saját maga: akinek nincs egy olyan varázstűkre, mely a szemébe mondogassa, hogy bizony te, édes barátom csak azért vagy nagy ember, mert a nagyobbak mind lefeküdtek körülötted, s te éppen akkor felálltál. A magyar konzervatív mágnások mind visszavonultak a közpályáról, az ország sorsát intéző hatalmuknak nem volt válogatásuk, azt fogták meg, ami ott maradt és kínálkozott. Ő azonban mindenből kapitálist csinált, amivel önbecsülését felgazdagíthatta. Nagyra volt azzal az államférfiúi fogásával, hogy Illavay kineveztetését a Felvidék kormánybiztosává nem kézbesítette; sőt azt az embert, aki a földnépe előtt valódi orákulum volt, átküldte a föld túlsó felére. Ha az itthon marad, s a népfölkelést idejében szervezi, azáltal feltartóztatja a Rózsahegyi-szoroson betörő muszka hadoszlopot, ezáltal Panyutinye tábornok elkésik a zsigárdi ütközetből, ahol az ő megjelenése, döntötte el a csata sorsát, ezáltal Görgey előtt megnyílik az út Bécsig; ezáltal Paskievics haditerve szétfoszlik, s most a magyar hadvezér diktálja Bécsben a békefeltételeket! Óh, de sokszor elhistorizálta ezt Ferdinánd gróf az asztalánál jól ebédelt tábornokoknak. Maga is hitte már, hogy ő nyerte meg a hadjáratot. A maga részére csakugyan megnyert mindent, amit csak álmai valaha eléje kápráztattak. Az úrbérváltságra kapott előlegül oly összeget, mellyel legsúlyosabb terheit letörlesztheti, s a régi családi fényt visszaszerezheti. Az ő ajánlatára lett az ifjú Opatovszky a gondnokság alul fölmentve, birtokaiba visszahelyezve és bárósítva, előre lekötve magát Pálma grófnő jövődöbeli férjeül. A hajdani Bercsenyi birtok, a „kiskirályság” íme tehát újra egyesül.

— Azok a művészi tájképek, amik a címerterem falait egész magasságaikban elfoglalják, nemcsak műbeccsel fognak bírni. Nem ideális képek; ez mind a mi birtokunk! A két címerből egy lesz; a halfarkú szirén s a három búzakalászt tartó medve egy mezőbe kerülnek. Szébb összepárosítást képzelni sem lehetne, egy szirén meg egy medve. Hogy Pálma boldog lesz-e a házassággal? Ugyan ki nevettené ki magát ezzel a kérdéssel? Vajon kérdezik-e a főrangú kisasszonytól, mikor beadják a kolostorba, mikor fölvetetik vele a fátyolt, hogy boldog lesz-e az ő mennybeli vőlegényével? Ne nevetessük ki magunkat! Ebben a tekintetben minden ember arisztokrata. Van-e rá eset a világon, hogy egy telkes gazda egy zsellérnek odaadja a leányát? Pedig azok csak parasztok, s egyforma szűrben járnak. Hát a magasban mért lenne másképp? Nézzük végig az ősök képeit, egész hosszú sorban. Nem arról volt-e nevezetes az az aranygombos pálca Temetvényi András kezében, hogy azzal szokta a feleségét megdöngetni. Mégis boldogul éltek együtt. Hát ennek a szép halavány asszonynak az ölében az a kis öleb nem arról emlékezetes-e, hogy mikor a szép nő a rút férjjet meg akarta mérgezni, az öleb belekóstolt az ételbe, s elárulta kínvonaglásával a veszedelmes titkot. Hanem azért derék házaspár volt az! Hát az nem köztudomású dolog-e, hogy ez a ragyogó, piros arcú, kék szemű hölgy itt, a szép Florisdorf örgrófnő, aki itt két férfikép között mosolyog le ránk, e kettő közül az ifjabbat szerette; de ahhoz nem adták, mert az öcsnek csak apanázs járt; a majorescóé volt a birtok, az pedig félszemű volt és sánta. Ehhez adták. Aztán, hogy jöttek ki egymással hárman? Az a gyóntató atyák titka. Vagy álljunk meg a legutolsó pár előtt: ez Ferdinánd gróf és elhunyt neje. Akárhogyan hízelgett is a festő, azt nem bírta eltussolni, hogy a gróf az arcképen negyvenöt esztendő, a neje pedig harmincyolc. Ily korokban keltek össze. Ez már csak nem volt ifjúkori ábránd. Mégis milyen jól éltek egymás mellett. A példa hatalmas!

Eleinte ugyan Pálma ragaszkodott a „marotte”-jaihoz, s ha Illavay azonnal visszatér, amint Angliában megtalálta a gyémántok egy részét, még nagy zavart csinálhat; de, amint az osztrák nagykövet értesüléséből megtudta Pálma, hogy Ferenc utánament a gyémántok többi részének Amerikába, megbosszankodott rá: „a bolond!” Nem ér az semmit az embernek, olyan hosszú időre elhagyni a menyasszonyát; ha csupa Kohinoorokról és Sancy-gyémántokról van is szó.

Most már aztán az idő és az elszokás kigyógyítja a leányt a bolondságából. Talán egyéb is. Megecsik az a grófnékon, akik sejtik családjuk közel romlását, hogy szentimentálisokká lesznek, s olyankor aztán ábrándoznak a csöndes zsendelyfedelű házról, amelyben a háziasszony a cselédekkel fonat, s maga meg spékeli a nyulat, amit az ura lőtt a mezőn, s reggelenként megöntözi a sárgaviolát meg a rozmaringot az ablakban; — hanem aztán amint egyszer valami véletlen szerencse visszahozza az elvesztett gazdagságot, megint felébrednek a nemes szenvedélyek, s az álmáról nem beszél többé senki.

A találkozás íme, milyen simán folyt le. Ferdinánd gróf kissé húzódott tőle. Azt hitte, ez a nyers, durva ember szenvedélyesen fog kitörni, s azzal — csak magának fog kárt tenni. Hanem hát mérsékelte magát. Hiszen van neki esze. Átláthatja magától is, hogy ami lehető volt félév előtt, az most már képtelenség. Ha az ujján volna is már a jegygyűrű, neki magának kellene azt visszaajánlani. Vannak nagy változások, amik a legtörvényesebb eljegyzést is megsemmisítik. Ilyen főleg az, ha a vőlegény valami olyan dolgot követ el, amiért börtönbe juthat. S a kérdésben levőnek van ilyen dolga. — Pálma grófnő azt meg is mondta már neki, s annyira magába szállóvá tette ez urat, hogy az ebédre sem jött át, okosan tette. Szépen el fog tűnni innen, s aztán ott ragad a maga völgyzugában, mint sokan mások, akik nagy dolgokról ábrándoztak.

Pálma pedig kap egy olyan férjet, aminőt csak különös kegyképpen imádkozhatik le valaki magának. Egy akarat

nélküli bábót. Aki fölött egy okos asszony korlátlanul uralkodhatik. Az asszonyok aztán meg tudják maguknak szépíteni az életet. Az eszes asszonyt soha se kell sajnálni. Tesz az a szíve bajjáról.

S milyen jól fog illeni az a két kép egymás mellé, a családi képek hosszú sorában.

Ferdinánd gróf hosszasan elnézegette Pálma arcképét.

Milyen bizarr szeszélyei vannak ennek a leánynak! A festő előtt annyira lesütött szempillákkal ült, hogy csaknem alvónak látszik. Hasztalan kérték, hogy engedje magát nyitott szemekkel lefesteni: azt mondta: „Én bizony nem fogok századokon keresztül minden bámuló pimasznak a szeme közé nézni”. Így pedig olyan, akár egy alvó.

Odakünn a faluban megcsendült a lélekharang.

E harangra mintha villanyütés rándította volna meg Temetvényi idegeit. Összerezzenet tőle.

S e percben úgy tetszett neki, mintha az a kép egészen lecsukná a szempilláit, s nem egy alvónak, de egy halottnak a képe volna.

A lélekharang pedig egyre szólt: nagyon hosszú verset kongott. Temetvényi izgatottan járt fel s alá a szobájában. Meddig szól még az a harang? Valahányszor rátekintett a képre, úgy tetszett neki, mintha annak húznák azt a csengettyűt! Mégsem hagyják el?

Aztán mikor már elhagyták is, még mindig azt hitte, hogy egyre hallja.

Egészen fel volt izgatva e harangszó által. Mindig későn szokott fekünni. S mikor nagyon fel voltak az idegei hangolva, nem tudott mást csinálni, mint elővette a pasziánszkártyát, és rakta vele a nagy napóleoni haditerveket.

Most is ahhoz folyamodott, s leült a pasziánszkirakó asztalához. Senkije sem volt, akivel beszéljen. — Mindig be tudta tölteni magamagával az egész világot.

De ezúttal ez a neutralizáló fásult mulatság sem bírta elzsb-

basztani az idegeit. Az a balsejtelmes lélekharangszó kizavarta önző elégteltségéből, s valami elcsillapíthatlan nyugtalanságot költött a szívében.

A feje fölött levő szobában lépteket vélt hallani; pedig ott nincs más, mint a régészeti múzeum.

Lenn a faluban a kutyák dühösen ugattak minden udvaron.

Egyszer ki is nyitotta az ablak tábláit, megnézni, hogy nincs-e tűz a faluban. Szép csillagos éj volt.

Hideg volt a szobában, a kandalló tüze egészen kialudt. A komornyik dolga lett volna bejönni és hasábfákat rakni rá. Különös, hogy egész este be nem jött se ő, se az inas, se a hajdú a szobába.

Meghúzta a csengettyűzsinórt, hogy valamelyiket beidézze, hogy rakjon új tüzet a kandallóba, s segítsen levetkőznie.

Senki sem jött.

Újra és ismételve csengetett, utoljára a kezében maradt a csengettyűhúzó; de azért senki se jött be.

Ekkor türelmetlenül kelt föl, s maga ment át a komornyik szobájába.

Annak az asztalán már fogytig leégett a gyertya, s csak a bélkanóc lobogott még a tartóban. E föl-fölpillogató lángnál ott látta a pamlagon elnyúlva a komornyikot, egész felöltözött, a feje alantabb volt, mint a lábai.

Odament hozzá, s megfogta a karját, nagyot rántva rajta, s a nevét kiáltá a fülébe. Az nem ébredt fel.

Megrázta két kézzel; felemelte; — az visszaesett megint, s tovább aludt.

Egy pohár vizet keresett, s azzal az alvó arcába fecskendett. Nem bánta az azt se, csak aludt.

A komornyik szobáján túl voltak az inasok alvói: ott kellett az egyik vadásznak is lenni, aki a grófot utazásaiban kísérte. Amint a gróf a befelé nyíló ajtót fel akarta tární, annak valami akadály állt az útjában, amit csak nekivetett vállal bírt nehezen eltolni az ajtóval. Maga a vadász volt az. Nyilván ki akart

jönni az ajtón, s ott összeroskadt. Az inas ott volt az asztal mellett, ami tele volt szórva kártyákkal; de igen rossz helyzetet választott magának, a teste a földön feküdt, a lábszárai pedig fenn voltak a széken, szemei és szája nyitva, úgy aludt. Egy szolgába sem lehetett lelket verni.

Temetvényi kezdett rémüldözni. Itt valami nagy baj van! Visszasietett az olvasószobájába, s a titkos szekrény ajtaját felnyitá; annak a gépezete, mint tudjuk, jelt adott csengetéssel odalenn az őrszobában. Ott ezúttal hat csendőr volt elszállásolva, a másik hat az őrmesterrel a kapu alatti vártaházban volt elhelyezve.

Azoknak sem hallatszott semmi neszük.

Talán nem szól a csengettyű?

A gróf újra felnyitotta a rejtekajtót, kétszer, háromszor játszatta a titkos gépet, s aztán hallgatózott, hogy szól-e a csengettyű oda alant?

Megszólalt az: de nem az oda alant, hanem a lélekharang odakünn. — Ez volt a másodszi jeladás: rövid, hirtelen félbeszakított.

Temetvényi azt hitte, hogy érzékei hallucinálnak.

Mi volt ez a második harangszó?

Hallgatózott. — Künn a faluban egész pokoli kórusban üvöltött valamennyi házörző eb. Idebenn pedig a nagy zenélő óra kezdett rá egy kísértetes melódiát a „Fekete asszony”-ból. Éjfél után járt az idő. Azután megint olyan csendesség támadt az egész kastélyban, hogy a halálóra-bogár ketyegését meg lehetett hallani a táblázat közt.

Most az érzéksibbasztó csendet egyszerre egy dördülő csattanás riasztá fel. (A pinceajtó csapódott be a két küzdő után.)

A gróf kifutott az előtornácba, ahol egész éjjel szokott égni a nagy függőlámpa. Most mély sötétség fogadta ott a kilépőt. Ki oltotta el ezt a lámpát? Ezek a cselédek, akik itt mélyen alusznak, nem teheték.

A nyitva hagyott ablakon át hűs szellő csapta meg arcát. Észrevette, hogy egy ablak is nyitva van. Odament, s még jobban meg volt lepve, amint az udvart is sötétnek találta: ott is eloltották a lámpát.

— Héj! Csendőr! — kiálta alá.

Szavára csak egy következetesen ütenyt tartó horkolás felelt.

Elborzadt; mi van itt? Arra az előbbeni dördülésre minden élőlénynek föl kellett riadni álmából, aki csak a kastélyban lélegzetet tud még venni. Tizenhárom csendőr, négy kocsis, hat lovász, két falkár, a szakács és a kuktái, kertészek, inasok, fehércselédek hova lettek mind?

Hát Cousin?

Hát a vendég?

Egy percre az a gondolat borzongatta végig egész testét, hogy vajon nem Illavay mérgezte-e meg bosszúból az egész házat? Kezdett hitelt adni ennek az ötletének. Az ilyen emberek képesek mindenre. Akit ellenségüknek tartanak, az ellen minden fegyver jó. Azért nem jött fel maga az ebédre! — De hol van Cousin?

Cousin szobája ott volt a közelben. A gróf visszament a termibe, s aztán egy kétágú gyertyatartóval a kezében sietett végig a folyosón Cousin ajtajáig.

Azt egészen nyitva találta, be sem volt téve.

Már az előszobában meglepte az, hogy a pamlagon egy kétfelé nyitott útitáskát talált, mely minden útra szükséges szerekkel tele volt rakva. Útra készül ez tán?

Azután benyitott a szobájába.

Az ágy meg sem volt vetve, s Cousin maga nem volt sehol, mindenféle apró kis benyílókból kutatott utána; nem akarta elhinni, hogy ő nincs itt.

Ekkor véletlenül az íróasztalára tekintett, s meglátott azon egy félig összehajtott útlevelet.

A gróf, mint kerületi főnök, útlevelesztési joggal bírt, s tit-

kárjának felügyeletére voltak bízva az általa aláírt űrlapok és a hivatalos pecsétnyomó.

A gróf felnyitotta az útlevelet, s csodálkozva látta, hogy az egy olyan névre szól, amelyet ő sohasem hallott; hanem a leírás egészen Cousin személyére illik, az ő sasorra, a fekete haja közepén elől egy ősz hajtincs, a forradás a száj balszegletén, a görnyedve hordott nyak, beszéd közben az sz-t s-nek selypíti. Ez ő. Utazik feleségestül. Hát az ki lehet? Sárgaszőke haj és fekete szemöldök, fehér arc, közepén egy fekete lencse. A Temetvényiek családi anyajegye: épp olyan hitelesítő családi jegy, mint a Batthyányak bal lapockáján az eper-szeplő. Ilyen arc csak egy van a világon.

De hát álmom ez!

A gróf hevesen kutatott tovább, kirántotta az íróasztal fiókját, s ott azután talált ismét valamit. Egy egész csoport üvegcsét, amikre kívül egy halálfőcs etikett van ragasztva. A kinyitott fiókból eláradó nehéz szag elárulá az üres üvegek tartalmát; — azokban mákony volt. De ami még jobban megrémíté a grófot, az egy csomó szivar volt ebben a fiókban.

Pálmának „mai nap” az a szeszélye jött, hogy ő szivarozni akar. Atyjának izent, hogy küldjön neki igen könnyű, hölgynek való szivarokat. Volt egy fajta ilyenféle a gróf gyűjteményében; valami világos színű, sárga szeplőkkel; Cousint kérte föl, hogy keresse ki azt, s küldjön belőle Pálmának.

Ha Pálma ezeket szívta, akkor most ő is kábultan alszik.

Temetvényi örült rémülettel ragadta fel a gyertyatartót, s futott vissza a saját termcibe. Mikor a szobájába ért, s hirtelen feltekintett, maga előtt látta azt a rámába festett halavány arcú képet, azokkal a lesütött szempillákkal.

— Ébredj fel! — ordíta rá önkívületben, — mint ahogy álmában szokott kiáltani a vízióktól kínzott. — Az a kép nem akart felébredni szavára!

Ágya fölött egész arzenál volt fegyverekből: pisztolyok, kardok, egy tigrisbőr fölé aggatva.

Mohón szedte le a lőfegyvereket mind, s odarakta sorba az asztalra. Megvizsgálta őket, a lőkupak mindegyiken rajta volt.

Az már most világos volt előtte, hogy minden ember el van altatva itt a kastélyban. Egy villámgyors gondolat azt is megfekté előtte, hogy miért hagyták őt magát ébren? Azért, hogy legyen, aki megmondja, hogy hová van elrejtve a tegnap érkezett egy millió forint.

Idebenn nem lehet senkit felkölteni. Illavayt magát a mandarinnal kábították el bizonyosan.

Temetvényi felszakította az ablaktáblákat: a faluba akart jelt adni. Ha meghallja a nép a lövöldözést, ide fog seregleni. Hiszen jó nép az, hűséges és bátor.

Most következett azután, hogy réműlete a körme hegyétől a haja száláig elzibbassza minden idegét.

A lőfegyverek közül egy sem akart elsülni. Pisztoly, puska, amivel ki akart lőni az ablakon, mind csütörtököt adott. Amint leszedte róluk az elcsattant gyutacsokat, akkor látta, hogy mi a bajuk, valamennyi kupakcsó közepébe vékony vaspeckek vannak verve, ezeket puskaműves nélkül lőképesekké nem lehet tenni.

„Belzázár parittyái nem adnak magot!”

A réműlettől elbódultan állt a nyitott ablak előtt. Ha hirtelenében rányitja az ajtót valaki, kiszökik az ablakon át a vár-árokba.

A faluban mély csend volt már. A tizenkét órát nem kiáltja az éji őr: az a lelkek órája. A kutyák is elhallgattak.

Hanem lassankint mégis támad valami megnevezhetlen zszibongás: mintha föld alatt küzdő emberek zagyva kiabálása volna, tompítva vastag boltozatok által; rostélyos pinceablakon át üvöltő emberi ugatás: káromkodó szitok; egyre hangsabb, réműletesebb.

Mi van itt a lábai alatt?

Kik ezek? Honnan jönnek ide?

A kincseket akarják megkapni?

Ugyanazok, akik már egyszer itt voltak; akik kiűzettek innen!
S van közöttük egy átkozott; egy bestia, akinek még az arany, a gyémánt sem elég, aki magát a csillagot akarja letépní.

A rémület a düh magasságára lett felfokozódva e gondolattal.
Mikor a szarvasbika megfordul és embert öl.

Temetvényi Ferdinándnak eszébe jutott, hogy valaha ő híres törvívó volt, s az egyenes karddal veszedelmesen tudott bánni. Levette a szegről a spádéját. Törjenek ki azok onnan a föld alól, s rabolják el a kastély minden drágaságát, de azt az egy kincset nem adja nekik oda ingyen. Oda fog állni a leánya ajtajába, s ott próbáljanak vele egyenkint megvívni.

Hogy ezt az egyetlen leányt egész életére boldogtalanná fogja tenni, ettől a gondolattól még egy álma se lett nehezebb soha; de, hogy ezt a leányt meggyalázzák, azért az életét volt kész a sorompókba vinni. Ha azt látja, hogy meg nem védheti, akkor meg fogja őt ölni.

Sietett.

Az a moraj odalenn egyre fenyegetőbbé zavarodik.

Baljában a karos gyertyatartóval, jobbjobban a meztelen egyenes karddal sietett a hosszú folyosón végig. Mindenütt sötét volt előtte, csak a mellékfolyosó-ága bekanyarodásnál vette észre, amint a csigalépcsőhöz ért, hogy azon egy férfialak közeledik fölfelé. A sötétben nem vehette ki az arcát.

— Ki jön ott? — kiáltá rá, fogvacogástól aprózott hangon.

... — Illavay. — Hangzott fel onnan alulról.

A nagy buksi fej kiemelkedik a sötétből a világosság körébe.

— Mi van ebben a házban? — hörgé a gróf, szorongó hangon.

— Egy rablóbanda.

— Hol vannak?

— Itt a pinceüregben. Jól bezárva. Ki nem jöhetnek.

— Látta ön Cousint?

— Tőle jövök.

— Hol van?

— Ott a pinceajtón belül.

— Mit tett vele?

— Elvettem a fegyverét és megkötöttem.

Ferenc megmutatta a grófnak azt a veszedelmes orgyilkos fegyvert, ami neki volt szánva.

— Jól védte magát, erős ember volt. Pihent gályarab, erős.

— Gályarab?

— Volt gályarab is, s lehetett volna a gróf veje is. Forgandó a sors.

— Hol Pálma?

— Úgy hiszem, hogy szobájában van és alszik.

— Odamegyek felkölteni.

— Hagyja azt, gróf úr. Nagyon jól alszik. Bizonyosan tudom. Mikor azt az ön hűséges emberét egészen védképtelenné tettem, akkor elkezdett a fickó röhögni, s azt mondta nekem: „*Te pajtás!* Legalább ha én nem vehetem hasznát annak a rossznak, amit kifőztem; vedd te hasznát. A grófnő mákonyozott szivarokat szítt, mind az történhetik vele, aminek az éjszaka a keresztapja. Szánd meg a vőlegényét!”

Temetvényi a fogait csikorgatta dühében.

— Nem hagytam tovább beszélni: betömtem a száját. A gróf valami hála formát rebegett; mint a rossz adós, aki fizetni nem akar, de váltót adni, arra kész: olyanformát dadogott, hogy „Az Isten hozta önt most ide”

Erre a szóra Ferenc szívében felkavarodott a méreg: „Ha te az Istenről beszélsz, én mindjárt megtagadom őt, és rád eresztetem Zsiborák hadát!”

— Jöjjön velem vissza a szobájába, gróf úr; ott majd elmondom önnek, hogy mi hozott engem ide, s mi sors várt önökre itt. Most már legyen nyugodtan. A banda úgy be van zárva a kelepcébe, hogy semerre ki nem menekülhet: a parasztjaink őrzik őket addig, amíg a csendőrök felocsudnak a mákony-álomból. A lépcső ajtaját bezártam. Biztosan vagyunk.

Bevitte a grótot a szobájába magával, s felszította a kandallójában a tüzet.

HÚ SZOLGÁLATOK JUTALMA

Hajnalodott már, mire Illavay előadása véget ért.

Messze az elején kellett azt kezdenie, hogy megismertesse a gróffal az egész messze ágazó machinációt, melynek zsákmány-célját az ő várkastélya képezte.

Temetvényi azalatt hol fázott, hol izzadt: valóságos láz-paroxizmus volt rá nézve mindezt végighallgatni. A borzalomhoz járult az önvád is, hogy ennyi veszélyt saját maga ágyazott be magánál, a házába fogadott kalandor iránti vak bizalma által, akit minden titkába beavatott, s aki előtt házának semmi rejteke nem volt zárva. Íme megkapta a feleletet arra a kérdésre, hogy „Ugyan mi oka lett volna Cousinnak itt maradni, ha cinkosa lett volna Zsiboráknak, miután azok már a gyémántokat ellopták?” De még milyen ördögi módon jó oka volt tovább is itt maradni. A hideg borzongott végig a tagjain, annál a gondolatnál, hogy ha ez sikerült volna!

Majd meg a hőség ütötte ki a homlokát, ha arra gondolt, hogy ebből az esetből majd nevezetes bűnper fog kerekedni, s ebben a Temetvényi grófok és grófnők neve emlegetve lesz. Hogy a főbűnös Pálma elleni vakmerő tervét be fogja vallani, s ez a név, ez a vallomás minden hírlapon át fog henteregni. Az ő leányának a neve egy gályarab által örökítettik meg az „új Pitaval” krónikáiban. Hogy nem tudta ez az Illavay megölni azt az embert tusa közben! — Még ebből aztán egyéb baj is lehet. — A gróf fantáziája az időközöket, amikben Illavay a bizonyító okiratokat keresgélte elő, kitölté illusztrációval. Ha Pálma megtudja a közhírré leendő bűnperből, hogy őt

minő veszélyből szabadítja meg Illavay, mint egy angyal, mint egy Deus ex machina, s ha már akkor férjnél talál lenni: egy férjnél, akit már az első hónapban meg kell vetnie. Mi lesz ebből?

Illavay eléje rakta a Rokomozertől kapott leveleket, megmagyarázva azoknak titkos értelmét. Eltagadhatlan bizonyítékok. Illavay ezeket nem fogja kiadni a kezéből. Ezek önála kincseket érnek. A tartalmukra alig ügyelt már. Bosszantá, hogy a kalandor őt Belzázárnak nevezi leveleiben. Miért éppen Belzázár? Talán az ő kastélyfalára van felírva a „Mene, mene, tekel, fáesz”.

Még rajta ül a vulkánon, mely ott forr a lábai alatt, emberi ordítás tompa morájával, s hallja dübörögni a nehéz vasajtót, az ablakok vasrácsait ott a föld alatt: amiken a megfogott banda ki akar szabadulni, — s máris tele van a szíve hipokritasággal. Annak az egy embernek a jelenléte eloszítja szívéből a veszély miatti félelmet; tudja, hogy az képes őt megvédeni, s ezt az embert hogyan lehetne megcsalni, azt hányja-veti a fejében. Nagyon sokkal tartozik neki: — igen nagyon meg kell őt csálnia.

Mikor Illavay mindent elmondott, nagylelkűen nyújtá neki kezét a gróf, s megindulástól reszkető hangon mondá neki:

— Mivel hálálhatok meg önnek ennyi nagy jótéteményt?

Illavay pedig, igaz jenki módjára, mind a két kezét eldugta a két oldalzsebébe, olyan mélyen, ahogy csak lehetett.

A gróf még biztatóbban nyújtotta a jobbját, s variálta a kérdést:

— Mi jutalmat találhatok ki önre nézve ily nemes és hősi jó szolgálatokért.

Illavay most már elővette a kezét, azért, hogy leverje a kabátjáról a port, ami a kalandorral való küzdelemben ráragadt; aztán fölállt a helyéből, s csendes hidegvérrel felelt meg erre a dühbe hozó kérdésre.

— Hát most — jutalmul — kegyelmes uram, fogasson el,

mint forradalmi kormánybiztost, ahogy utasítva van rá, s küldjön a haditörvényszék elé; kezében vagyok.

Temetvényi felpattant a helyéről.

Nagy sértés volt ez; a legnagyobb, amit szó kifejezhet.

„Halálból megszabadítod vagyok; háznak vendége vagyok; leányodnak jegyese vagyok; bűntől ártatlan vagyok; fogass el és szolgáztass ki a vádlóimnak!”

Nagy sértés volt az, s azért igen nagy, mert meg volt érdekelve.

Egy ilyen sértő szóért, az az ős, aki ott a rámában az aranygombú botot tartja (a feleségverő), a leánya kérését élethalálos bajvívásra hívta ki: most is ott lóg mind a két kard, amivel egymást összekaszabolták. De az egyik sem Ferdinánd gróf kezébe való. Őt nem nevelték bandériumvezető hősnek, hanem udvaroncnak; neki más volt a fegyverzete. Büszke arcot öltött, s mellére ütve, mondá:

— Uram! Az én családomban sohasem volt áruló. Az én házamnál a vendég elébbvaló, mint a király.

— Bocsánat! Úgy értettem, hogy fogasson el kegyelmesség — majd ha otthon leszek.

— Ön téved, uram. Ön engem félreismer. Én híve vagyok a trónnak, a kormánynak: ragaszkodom az új rendhez; de ha nekem azt parancsolnák, hogy fogass el egy embert, akit tisztelsz, becsülsz, szeretsz, odadobnám a miniszter lábaihoz a diplomámat, s azt mondanám „Vetess fogságra engem! Én azt az embert megszöktettem!” És annyival inkább, mert önt nem vádolja senki. Mivel vádolná? Hogy a nemzeti kormány főbiztosja volt? Ön soha nem kapta meg e kinevezést. Távollétében hozzám küldték azt, s én ez iratot, amint a forradalom elbukott, azonnal megsemmisítettem.

Ez pedig nem volt igaz.

Hanem erre a valótlanúságra volt egy kényszerítő oka a grófnak és volt egy önkényt kínálkozó.

A kinevezési okmány most is ott volt a fiókjában; de azt

nem adhatta oda Illavaynak, hogy „Itt van; tetesd rámába vagy dobd a tűzbe, ahogy tetszik”, mert akkor annak az első néma tekintete azt kérdezi, hogy „Ki bontotta fel azt a nekem szóló levelet?” Ha a gróf azt mondja: „Én tettem! Kerületi főnök, jogom volt rá”, akkor ez már hűtlenség, áruság. — Ha pedig azt mondja: „A leányom tette, az eljegyzett mátká. Joga volt hozzá”, akkor meg vége a semmitnemtudás szerepének, igazat kell mondania: „Elfogadtalak, jól tudva, helyeselve, leányom vőlegényeül, amikor azt hittem, hogy te lész a nagy ember; kiadok rajtad, s kicseréllek az öcséddel, aki valóban az lett, ami te lehetnél volna”. Tehát azt a veszedelmes okmányt nem ajándékozhatta oda megszabadítójának. — Ez volt az egyik ok, hogy *nem tehette*. Azonkívül éspedig, az sokkal jobb, ha ez az okmány a mostani jó helyén van. Ezáltal ezt a keményszájú nagy fejet még tovább is kapicányon lehet tartani. — Ez volt a másik ok, hogy *nem akarta tenni*.

Illavay arca különös gúnymosolyra derült föl.

Azt hánytá meg magában, hogy vajon hát a kettő közül melyik hazudik: az apa-e vagy a leánya?

Ferdinánd gróf keneteljes hangulatra határozta el magát, oly áhítatos arcot öltött, akár egy próféta. Odalépett Ferenchez, s minthogy annak a két keze ismét az oldalzsebekben tűnt el, a karját fogta meg — és szólt — érzelmtől áthatott hangon:

— Uram! Legyen ön meggyőződve afelől, hogy az apja házánál nem volt ön jobban szeretve, mint az enyimmél. És ha volna még egy leányom: azt önhöz adnám.

Ferenc nagyot lélegzett. Tehát mégis az apa hazudott, nem a leánya!

A leány hitte, amit mondott.

Ez a másik pedig nem tehet róla, hogy nem sikerül neki az igazmondás. Annyira diplomatának volt nevelve, hogy a hazudozás vált nála erénnyé, s tán akkor érzett lélekfurdalást, ha egyszer megesett rajta, hogy az igazmondás bűnébe keverte magát.

Ferencnek a lelke megkönnyebbült egy nehéz gondolattól,

ami olyan volt, mint a beteg embernek a száíjze, hogy mindent keserűnek érez.

— Hát kérek öntől egy jutalmat, gróf úr.

— Ha tőlem függ, alá van írva.

— Egyedül öntől függ. Amit kívánok, abból áll: hogy mind-ebből a rémeseményből, ami itt most végbement, Pálma grófnő sohase tudjon meg semmit.

— Hogyan? Uram!

— Ő most alszik; amíg fölébred, addig a csendőrök is csak kiheverik a mákonymámorukat, s észreveszik, hogy kelletlen vendégek dörömböznek a pincében. Azokat aztán a kaszás, vasvillás parasztok segélyével majd békóba verik. Ön a csendőr-főnököt meg fogja kérni, hogy az egész rablóbanda-elfogás tényét vállalja magára. Úgy hiszem, megteszi azt a szívességet. Az én nevem ne forduljon az egész esetnél elő. Azt az embert, aki nekem a betörést feljelentette, kímélni tartozom. Azért mindezeket a leveleket, amiket a kalandor őhöz írt, beledobom a kandallóba. Még csak nyoma se maradjon annak, hogy valaha egy gonosztevő agyában ily tervek szülemlettek. Pálma grófnő nevét bele ne keverje senki a förtelmes bűnperbe.

Ferdinánd grófnak erősen kellett a fogait összeszorítani, hogy el ne érzékenyüljön. Legtitkosabb óhajításait siet ez ember megvalósítani: még amitől jövőben rettegett, attól is megszabadítja.

Azok az utálatos levelek ott hamvadnak már a lángtól felragadva a kürtőbe. Nem lesznek kinyomtatva ország-világ olvastára. Nem fogja azokat olvasni maga a szép „Szulamith”, mikor már egyszer asszony lesz. — Nagylclkü ember! El akar enyészni egészen hajdani kedvese emlékéből.

No ezt a kívánságát könnyen lehet hát teljesíteni.

— Biztosíthatom önt felőle, hogy úgy lesz, ahogy ön kívánta.

Most már mégiscsak el tudta fogni az egyik kezét Ferencnek, hogy megszorongassa.

— Még nem mondtam el minden kívánságomat.

A gróf szepegni kezdett.

— Miután Opatovszky Kornél nekem unokaöcsém és gyámloltam, annál fogva azt kívánom, hogy a birtokai átadásánál én mindenütt ott legyek, hogy érdekeit megvédelmezzem. Ugyanez okból azt is kívánom, hogy minden, a közte és Pálma grófnő között kötendő házasságnál előforduló szertartásokhoz engemet is meghívjanak. Én akarok a vőlegény násznagya lenni.

A gróf elbámult. Mi ez?

Most aztán Illavay ragadta meg az ő kezét.

— Azt kívánom, gróf úr, hogy egészen úgy bánjunk egymással, mintha sohase jöttem volna e házhoz másképpen, mint hivatalos küldetésből.

Az arc elmondta a többit.

Ez meg akarja nektek mutatni, hogy nem vagytok képesek neki fájdalomt okozni!

Künn az udvaron trombitaszó recsegett. A csendőr hornista fölébredt, és elkezdte feltámadásra trombitálni a többi halott társakat. Talán a cselédek is életre térnek már.

— Tehát a viszontlátásra, gróf úr.

— — — — —

Pálma grófnő igen későn ébredt fel, s erős fejfájásról panaszkodott, a társalkodónőnek pedig még egyszer akkora volt a migrénje. Estig az ágyban maradtak. A szivarokat okozták.

Illavay, amint kocsit kapott, rögtön hazament.

Az elfogott rablókat erős fedezet mellett szállíták még az nap Lipótvárra.

Mikor este későn Pálma felöltözött, az atyjához sietett.

— Nos! Szólt veled? Mit mondott?

— Azt, hogy ott akar lenni az esküvődön, mint Opatovszky násznagya.

Pálma szemei lángoltak. Nem szólt.

HÁT MÉG OTTHON

Mi vár rám otthon? — kérdezé magában Ferenc, mikor „bevégezett munka” után, fogadott szekéren kocogva, kis faluja tarka fedelű házait ott a csendes völgyben megpillantá, meg azt az oszloptornácós házat, amiről azt mondá, hogy ez a „miénk”

Amint a határba ért, már körülbelül megkapta a kóstolót erre a kérdésre. Azt látta, hogy a szántóföldei mind ugarnak vannak hagyva, most sem szánt rajtuk senki, pedig ehhez való idő volna, jó nedves a föld: majd belcragad a szekér a sárba.

A kertek alá érve, nem volt türelme a rossz gebékkel cammogni a kerékagyig érő latyakban tovább, hanem gyalog került fel a kertjén keresztül az udvarára.

És azt bizony nagyon okosan tette; mert így legalább volt, aki kinyissa a kaput a megérkező szekérnek. Egy cselédet sem talált az egész háznál; be volt zárva minden ajtó. Istálló, pajta minden üres: mintha ember, állat mind kihalt volna.

Végre nagy kurjongatások után előbukkant valahonnan a padlásról (a haja tele szalmával, bizonyosan aludt) a Matykó. Egy félkegyelmű golyhó, akit Ferenc irgalomból tartott a háznál, s aki semmitől sem irtózott úgy, mint a dolgozástól, s hátbaütés nélkül el nem indult valahová.

— Hát hol vannak a cselédek, Matykó?

— Deb tudob. — felelt a fickó. — Két betű nem létezett az abécéjében, az m és az n, azok helyett következetesen mindig b-t és d-t használt.)

— Nem tudod? Hát hol a gazdasszony, aki a konyhán főz?

— Bost is csak főz.

— Hol?

— Az apáti tisztartó konyhájád.

Érthető volt. A gazdasszony nem győzte hazavárni az urát. Azt hitte, hogy elnyelte a cethal. Elszegődött az „új” urasághoz. Ott bizonyosan jobb dolga is lesz.

— Hát az ifjú úr, az ispán, hová lett?

— Elbent Törökországba.

— Mínek?

— Basádak.

Ez is jó. Az egész idei termést nincs kitől számon kérni.

— Hát a János, a hajdú?

— Beállt zsaddárdak.

Ez meg a legtermészetesebb.

— Hát a kocsisok meg a béresek hol vannak?

Már erre elkezdett a kretén nevetni. A nevetés alatt a nagy feje egészen kétfelé látszott nyílni a szája mentében, mint egy skatula, a tenyereit hol fel, hol le forgatva, mondá tutma hangon:

— Hát bidek a kocsis, beg a béres, ha didcs se ökör, se ló.

— Hát ki vitte el az ökröt meg a lovat?

— Hát a pléhgalléros úr. Ott vad az idstádcia róla bidd a bíródál.

Ezt már egészen értette Illavay. Pléhgalléros úr: ez valami kormánybiztos; ökröt, lovat elrekviráltak: a „úrítvények” ott találhatóak a bírónál.

Az megint igaz, hogyha se ökör, se ló nem maradt, akkor a cselédeknek is gondoskodni kellett magokról. Szent Mihály napja elmúlt, más gazda után kellett látniok.

Ez egészen tiszta munka.

— Hát a Káró kutyám hol van?

— Dagyod begtetszett a kapitágy urdak, aki itt volt kvártélyod. (Tehát távollétében bekvártélyoztak a házba valakit.)

— S az elvitte magával a kutyámat?

— Deb vitte, a бага lábád bedt utána.

Keserű jó kedvében ezt mondá Ferenc a Matykónak:

— Hát ugyan már miért nem hagytál te is itt?

Erre a félkotyó a nagy fejét még jobban a vállá közé húzva, egész büszke önérettel vallá meg:

— Bert deb kelletteb sedkidek.

Igazán nevetett rajta Ferenc. Mégis van egy klenódiuma, amit nem lophatnak el tőle, mert nem kell senkinek. — Hanem a kutyáját nagyon sajnálta. Hát már a kutya sem tartja meg a hűséget!

— S hol vannak a ház kulcsai? — kérde a kreténtől.

Az száz ráncba húzta a homloka bőrét fölfelé; azután megint lefelé, hogy a bozontos haja előre-hátra mozgott bele, mint a babuka bőbitája. Keresett valamit abban a nagy üres pajtában, ami a fején belül volt. Azt hitte, hogy megtalálta.

— A kulcsok? A kulcsok? Azok bidd ott vaddak a bíródál.

Ferenc rögtön indult értök. Mikor a kapuhoz ért, a Matykó visszakiáltotta.

— Didi! Gyűjön csak vissza! Deb a bíródál vaddak; hadeb a plébádosdál.

Aztán még egyszer visszakurjantotta az utcáról; megint más jutott eszébe. — Nem is a plébánosnál vannak, hanem a nótárusnál.

Megtalálta aztán Illavay a ház kulcsát szerencsésen az árendásnál, aki a regálét bérlette.

Attól aztán megtudta a félév óta végbement dolgokat. Kezddhet mindent elől, mint Robinson Crusoe. Hanem még a hozzákezdés előtt minél hamarább fel kell sietnie a székvárosba, s ott valami kommissió előtt igazolnia magát, hogy hol járt, „mikor az ég zörgött!”, mert az itthon nem levők vagyoni egyelőre lefoglaltattak, s addig azokat bérbe sem lehet adni. Tehát ha még nem akar elkésni a rozsvetéssel, siessen tisztába hozni a dolgát. Cselédet kapni pedig nehéz lesz, mert a jóraival legényeket mind elvitték katonának.

Illavay visszament a házához, s egyenkint felnyitogatta

az ajtókat. Alig ismert a lakására. Tele minden szoba ott lakozott hivatlan vendégek ízékeivel; tele valamennyi szalmával, amiben vackoltak, s ami most áldott jó tanyája valamennyi egérnek; megüti az embert a bűz, mikor belép.

Első dolga volt kinyitni minden ablakot, s aztán kihordatni a szemetet a Matykóval, ami nem ment egy kis csendes fejmegekopogtatás nélkül.

Az ablakokban az egerek csináltak maguknak kényelmes tanyát, egymás fölé három-négy kontignációra fúrták a szegletekbe a lyukakat: egészen itthon tették magukat, nem is lehetett nekik rossz néven venni.

Estig tartott, amíg annyira ki tudta tisztogatni a szobáit másodmagával, hogy meg lehetett bennük maradni.

Akkor aztán eszébe jutott, hogy enni is kell valamit.

— Van-e valami a kamarában? — kérde Matykótól.

Megijedt az erősen, s nagy szemeket meresztett rá.

— Hát éd akkor bit eszeb?

Volt ugyanis a kamrában még némi-némi krumpli és avas szalonna, amit a gazdasszony otthagytott, de azt Matykó egészen egy ember számára tartotta elégségesnek, s az az egy ember maga volt.

Illavay nagyot nevetett rajta. Amerikát látott ember nem jön egyhamar zavarba. Vele voltak mindenféle ördögös keszülékei, amikkel a jenki a pusztza szigeten is tud magának lakomát csapni.

— No, hát csak gondoskodjál magadról, Matykó, s aztán eredj aludni; majd reggel felköltelek.

Azzal bezárta az ajtókat, s egyedül maradt.

Milyen nagyon egyedül !

Még saját magát sem találta otthon.

Hozzáfogott a teafőzéshez, s elővette a Wothly-féle konzervbádogot meg a spirituszkatlant, s főzött magának gulyáshúst, olyan birkából, ami a Mississippi partján legelt. Kétszersültje is volt hozzá, csak fel kellett áztatni a forró vízben.

Milyen derék dolog az, mikor az ember nem szorul senkire.

Aztán csendesen lakomázgatott egymagában, s gondolkozott egyről-másról, utoljára a vacsora végén, ahogy rendesen szokta, a megmaradt ételt összevegyítve kenyérmaradékkal, a bádog csészéjében oda akarta adni a kutyájának, s csak akkor tért magához, mikor a „Káró!” kiáltásra nem mozdult senki. Hisz a kutya is elhagyta.

Hanem ahelyett az ablakát karmolázta valaki.

Hát ott ki akar bejönni?

A biz a kis cica.

Odament, kinyitotta az ablakot, s beereszté.

Szép kis fehér macska volt, egészen tiszta fehér, mint a hermelin, csak a farka piros és fekete, gyűrűnkint, — mint a korallkígyó: olyan furcsa kis állat.

Egyszer valamikor, attól az első hűtelentől kapta ajándékba; kedvence volt: ott szokott mindig a karosszéke támaszkodóján ülni, mikor vacsorált, s az ágyában aludt, a lábánál fekve.

Hát ez nem keresett más gazdát?

Amint a nyitott ablakon át beugrott a szobába, üdvözlő kurrogással dörzsölte oda a nyúlánk derekát a gazdája lábaszárahoz, s aztán felugrott a karszékre, s elfoglalta a szokott helyét a támlányon.

— Hát te még emlékezel a régre?

Odanyújtott neki maradék ételéből egy falatot.

A macska nem azért jött: köszöni alássan; őrá van ennél a háznál gondoskodva szépen; nem éhes ő. A fejét odadörzsölte a felé nyújtott kézhez, s eltolta magától a húsfalatot. Azután odaqaporodott Ferenc ölébe, s elkezdett dorombozni, ami a macskánál nagy lelki meglegedés jele: a szemeit lehunyta álmosan. De azért ne higgyen a macskának, aki egérnek született. Egyszer csak kiugrik a cirogató kéz alól, egy perc alatt az almárium mögött terem, s a másik percben már jelenti fenyegető mormogása, hogy megfogta az eget.

Odahozta az ura lába elé. Nem azért, hogy megegye, nincs rászorulva, hanem csak mulatságképpen: olyan bohókásan hajigálózott a szerencsétlen fogollyal, két kézre kapta, mint a babát, lefektette, fél kézzel megpofozgatta, futni hagyta, meg elfogta; egyszóval úgy bánt vele, mint a szép lány a bolond legénnyel; utoljára megvetette, elhagyta futni. Ez is megemlegeti majd, hogy valaha szép macskával csókolózott !

Azután felugrott a fehér cica megint a szokott helyére, s elkezdte az esti toalettjét végezni, megnyalta a kacsócskáit, talpacskáit, a fülén felül mosdott, utoljára elkezdte a körmeivel tépni a gazdája kabátját, amiért aztán a lábára ütöttek.

Azért aztán megneheztelt, s elbújt az ágy alá.

Maga Ferenc is fekünni készült. Egy éjjelt az úton töltött el a szekéren bóbiskolva; a másikon le sem hunyta a szemeit. Jól fog esni az alvás.

De milyen hideg az az ágy.

No — az csak attól van, hogy a vánkosokra mind friss cihákat húzott.

De nagyon hideg volt az az ágy: mint egy koporsó. — A kikoszorozott vőlegény ágya ilyen koporsó.

Eddig, mielőtt álomra hunyta a szemeit, mindig volt egy kis rövid buzgó imája. Egy hálaszó, egy kérés, ahhoz a megfoghatatlan lényhez, akit nem ismer senki, de érez mindenki. — Most nem találta az imáját.

Óh, be hideg ez az ágy !

Egyszer csak felugrott hozzá az a kis fehér állat; ez a paródiája a tigrisnek, s odamászott hozzá óvatos léptekkel, korallkígyó-farkát magasra csóválta s arany szemével a szemébe nézve. S addig nem hagyott neki nyugtot, míg a kezét ki nem nyújtá a paplan alá; ahhoz aztán hozzátörülte a fejét jobbrul is, balrul is, s azután odafeküdt a lábához a takaró fölé, karikába kuporodva.

Milyen furcsa a világ ! Hogy a kutya, a hűség jelképe, elszegődik más gazdához és a macska, akiről azt mondják, hogy

tele van hamissággal; hozzátart híven. Az utolsó ismerős — egy egész elvesztett, idegenné vált világból !

És Ferenc lassankint megtalálta az imádságát, ami nélkül olyan nehéz elaludni. Volt neki mit meghálálni a megfoghatatlan nagy világszellemnek.

„Mikor annyian szenvednek (és miket szenvednek !), akik nálamnál jobbak voltak; áldott légy, aki nekem azt adtad, hogy ne érezzek semmit.”

A KEDÉLYES VŐLEGÉNY

Mi, magyarok — azt már el kell rólunk ismerni a világnak, hogy egy dologban minden nemzet fölött excellálunk: — a parádécsinálásban.

Ha látta volna Makart, mielőtt hírhedett V. Károly bevonulását Antwerpenbe kartonra tette, hogy mi egy installáció Magyarországon! Az a parádé.

Még az ilyen szomorú időkben is sikerül az, mint amilyeneket most leírunk.

Az apátvári uradalom ifjú birtokosa jó Gargóvárra, kastélyának kulcsait Temetvényi gróf kezéből általvenni. Ez olyan eset, mint mikor Napóleon és Sándor cár összetalálkoztak: a régi ellenségeskedésből örökfrigy-kötésre.

A gróf saját négylovas hintaja hozza Apátváry Somát (vagy Opatovszky Kornélt, akinek így jobban tetszik).

Egész a gargói főutcáig szertelenül jókedvében van az ifjú úr. Mindenki mosolyog, mindennek nevet, amit eléje hoz a fogadtatást rendező kéz. Mellette ül természetesen az elválhatatlan Koczur.

— Nézd, nézd! Ennél a malomnál ugrottam én le a lóról, ott szaladtam a bozótba! Hahaha! Látod azt a hórihorgas fickót, aki a zászlót tartja a kezében, ez fogott el. Dobj neki egy húszast.

Koczur nagyon okosan jegyzé meg, hogy ő nem szent Dávid, hogy egy húszassal harminc lépésről fejbe tudjon parittyázni egy Góliátot. Erre aztán Kornél szeleburdi módra markolt bele a satellese oldalán csüggő táskába, ami tele volt

ezüstpénzzel, s egy egész marék húszast hajított a vivátozó nép közé. Azon aztán kacagott, hogy hogy kapkodják, s taszigálják érte egymást.

— Hát ez a sok fehérbe öltözött kisleány, aki itt most virágot szór a kocsimba. Bezzeg, mikor a kifordított atillában nyakamon kötéllel vittek fel a várba: nem virágokkal hajigáltak akkor. Jó napot Anca! Szervusz kis Marinka! Hahaha. Nézd, még diadalkaput is csináltak. Az van rá írva, hogy „Érted élünk, halunk”. No megállj. Ezért panaszt teszek a grófnál. Minek csinálták ki nekem a diadalkapura azt, hogy „Halunk”? Mikor ez németül azt teszi, hogy „gazfickó”. Hahaha! Hahaha! De el ne nevesd magadat! Én egészen komoly képpel fogok panaszt emelni. Milyen derék tréfa lesz.

S aztán nem győzött a saját furcsa ötletén nevetni.

Pedig már itt volt a komoly pillanat, amelyben útját állta a felvirágozott hintónak a tisztelgő deputáció, élén a jószágigazgatóval (aki egyúttal majd az ő jószágigazgatója is lesz), meg a plébános urral. Ezekről mind üdvözlő szónoklatot kellett bevenni, s ahhoz komoly ábrázatot szokás csinálni.

Kornél azt is megpróbálta, de tönkrement kísérlete, amint a tisztelgő uraságok a alapjaikat levették. A vezérszónok jószágigazgatónak rózsaszínű haja volt és lila színű parókája hozzá. Valószínűleg egyféle színre volt az festve valaha mind a kettő, hanem idő jártával mindegyik más színárnyalatra fakult át, s az nagyon furcsa volt.

De még furcsább volt a beszéd, amit a szónok tartott az üdvözöltnek. Így még soha agyba-főbe nem dicsértek se egy hőst, se egy muzsikást, akinek a kocsiját emberek húzták lovak helyett. Kornél folyvást nyomta vissza a kitörni készülő nevetést. A rózsaszín hajú s lilaszín parókájú úr pedig annál komolyabban mondta. Mikor aztán nagyon vastagon ment már a magasztalás, Kornél nem állhatta ki tovább a dicsőséget, kitört a száján az az elfojtott hahaha:

— Hahaha! Menjen maga, nagy bolond! — S azzal lekapta

a lilaszínű parókát a szónok fejről, hogy az ott maradt a publikum közepett, mint egy sima tők, rózsaszín prémmel a tarkója körül. Persze, hogy erre a közönség kebléből is kitört az általános kacaj, s belezápult a szónoklat. Plébános úr is megszeppent, hogy most mindjárt az ő capuciumára kerül a sor, s elhallgatott a latin orációjával.

Kornél úrfi pedig most már kacagott egész kedve szerint, mint aki a legjobb élcet csinálta. Míg Koczur a kocsiban felállva, a kezébe kapott fövegével hadonázott, s nagy jucunditással kiabált: „Zseniál ! Zseniál !?” Amit a tót asszonyok (zsena) arra értettek, hogy mármost ők is visítsanak.

Ilyen vidáman végződött az első fogadtatás.

Itt azután az urak is felültek a maguk hintójaikba, (jószázigazgató úr visszakapta a parókáját), s vonult fel ünnepélyesen a várhegyre a díszmenet.

Odáig azonban egészen más kedélyfordulat vette elő az ünnepelt ifjút. A jókedv kitombolta magát. Elérzékenyült, áthatotta az az ünnepélyes trombitazengés, amely hintaja előtt járult. Érzé, hogy ez magasztos egy jelenet, s hogy nem csekély dolog ily jelenet hőséne lenni. A vár fel volt lobogózva a kétfejú sasos sárga-fekete zászló mellett a Temervényiek zöld-veres lobogóival; az út végig fűvel és virággal hintve. A kastélyban és az óvárban durrogtak a mozsarak. Ez meghatja az érző szívet. Az is lélekemelő látvány, mikor a kapubejárat előtt huszonnégy zsandár sorban tiszteleg, s a fegyvert az orrával parallel állásban tartja, mintha nyársat nyelt volna.

Kornél nagyon el volt érzékenyülve. Már a hintóból lesegítő komornyikkal kezét szorított, s azontúl mindenkit, akit útban talált, a legáhíatosabban üdvözölt, kívánva a jó napot jobbra balra mindenkinek, akinek nem is volt szüksége rá. A gróf új titkárjának, egy becsületes cseh beamternek úgy összevissza szorongatta a kezét, hogy az nem tudta mire vélni a dolgot, s érzékenysége annyira felfokozódott, hogy mikor a gróf elé

lépett, megragadta annak a kezét és megcsókolta. Ami a grófnak nagyon tetszett.

Sokan voltak a gróf szobájában. Notabilitások. Ki tudja, honnan rekvirálta őket? Azoknak mind sorba bemutatta a gróf az ünnepezt vendéget. Az végtelenül örült egyenkint valamennyinek a láthatásán. (Soha híruket sem hallotta.) Végül aztán volt még ott egy úr, akinek nem kellett bemutatni a vendéget: Illavay Ferenc.

Mikor Kornélnak a sok idegen pofán elkáprázott szemei ezt az ismerős arcot megpillanták, akkor egyszerre megteltek a szemei könnyel; odarohant hozzá, a nyakába borult, összecsókolta és zokogott.

Aztán csak annyit rebegett: „Lássa, úgye?”

Hogy mit lásson? És mi van úgy?

Még kezét is csókolt volna neki, ha engedte volna.

— Nagyon örülök, hogy ön is itt van — mondá Ferencnek, s hozzátette: — kedves urambátyám.

Ferenc csendes hangon viszonzá rá:

— Mindenütt meg fog ön találni, ahol szüksége lesz rám, amíg élek.

Itt be kellett fejezni az érzékeny jelenetet, hogy a nemes vendég átvonulhasson saját szobáiba, útiköntösét szalonöltözékkel felváltandó. Tudnunk kell, hogy a katonai karriernek már vége volt: az egyenruha lemaradt róla: cum honore lépett vissza.

Még nem volt báró, a másnapi ünnepélyen kellett megkapnia Temetvényi kezéből a Lipót-rendet s az azzal járó birodalmi báró címet, s ugyanakkor eddigi gondnoka kezéből a birtoka számadásait. Még ezen a mai napon nem báró, nem nagy úr, csak vőlegény.

Az ebédre feljöttek a hölgyek is. Pálma grófnő ez alkalommal topázzöld ruhát viselt, s a haját rokokó feltornyozva és behajporozva, a nyakán az ismeretes gyémánt collier.

Ferenc azt mondta magában: „Ez a leány most nem szép”.

Lehet, hogy a ruha teszi, aminek a színe nem jól illik az arcához, vagy ez a hajdísz? Talán a gyémántok? Mindennél jobban ez az új kifejezés az arcon. Attól még az eszménykép is visszataszítóvá lesz.

Úgy tettek, mintha nem is látnák meg egymást. Egy hideg üdvözet, egy főbólintás, egy meghajlás; az volt az egész.

Pálma homlokán olvasható Ferenc ezt a gondolatot: „Miért van ez az ember itt?” És Pálma olvasható Ferenc arcáról a feleletet rá: „Mert itt kell neki lenni”.

S dúlt szívében valami. „Hát ezt az embert nem lehet megharagítani?” — Szívébe ütik a mérgezett tórt, s visszajön mosolyogva „nem fáj”. — Az kell neki, hogy meg is forgassák a szívében a tórt.

Majd Kornél úrfi is előkerült az átöltözésből. Hanem egy kis fátuma volt vele. Tanácsadója, Koczur nem jól választotta számára az öltözéket. Ő úgy okoskodott, hogy mikor egy magyar főúr megy leánynézőbe egy másik magyar főúrhoz, s egyúttal egy ősi birtok átvételére, hát ez olyan ünnepély, amihez okvetlenül antikgombos atillát kell fölvenni, rojtos nyakravalóval, s mikor aztán belép a terembe, akkor látja, hogy az egész társaság mind fekete frakkban és fehér nyakravalóban egyezett meg. Akkor aztán úgy érzi magát ezek között, mint egy kurrentált gonosztevő, s akivel csak összeakad, mindenki előtt kénytelen magát mentgetni, hogy miért nincs fekete frakkja és fehér nyakravalója.

Ferenc segít a védencét kiszabadítani a bajból.

— Egyedül ön találta el a korrekt öltözetet. Ez az igazi. Mi hibáztuk el valamennyien.

Ezzel a kiegészítő ötlettel aztán visszaadta neki az önbizalmát. Lám, megmondta, hogy mindenütt ott fogja őt találni, ahol szükség lesz rá.

Annyira felbátorodott aztán, hogy a menyasszonyát is képes volt üdvözölni, félénk csókkal érintve a kezét. Azután a

missnek is kezét nyújtott, s cordialisan hangoztatá hozzá: „God dam, miss!” Szentül meg volt felőle győződve, hogy ez annyit tesz angolul, hogy „az Isten áldja meg!”

Hű satellese, Koczur aztán rögtön lefoglalta a misst, hogy Kornél annál fesztelenebbül társaloghasson Pálmával. A miss ugyan csak angolul értett, Koczur pedig németül is csak annyit tudott, amennyi a táborozás alatt a német fegyvertársakról reá ragadt; hanem azt azután produkálta állhatatosan minden alkalommal, s erős meggyőződése volt, hogy ha valaki nagyon rosszul beszél a németet, azt az angolnak muszáj megérteni. Ilyenformán elmulattatták egymást az egész ebéd alatt, s nagyon szellemdúsnak találta mindenik a másikat.

Pálma grófnő ez alkalommal meg akarta mutatni, hogy mennyi színésznői tehetség veszett el benne.

Ő félreértette Illavayt egészen.

Azon kegyetlen játék után, amit ezzel az emberrel ennél a háznál játszottak, annak, hogy ő ide ismét visszajöjjön, csak egy magyarázatát tudta találni.

Mert hisz ily kifinomított megkínzás után akárki is azt tette volna, hogy ennek a háznak még a tájékát is kerülje, s ha van szükségük a Temetvényi grófoknak meg az Opatovszky báróknak Illavay Ferencre, hogy vele együtt tanácskozzanak, azt izeje nekik, hogy keressétek fel ti az én szegény házamat! De nem, hogy leüljön még egyszer ehhez az asztalhoz, arra a helyre, ahonnan hajdani kedvese szeme közé nézett, s végigülje ott az egész leánynézői lakomát, s még azt is elvállalja, hogy ő legyen a násznagya az új vőlegénynek. Ez csak tüntetés, de annak sem jó. Mert azt nem hiszi el neki a leány, akárhogy mutatja is, hogy őt olybá tudja venni, mintha sohasem látta volna. Hanem gonoszabb indok van mögötte. Illavay gyönyörködni akar abban a szenvedésben, amit Pálmának végig kell kínlódnia ennek a nyomorultnak az oldalán! Tehát ne lásson semmit e szenvedésből. Más is el tudja titkolni azt, amitől a szíve beteg. Meglássuk, ki állja ki tovább. Illavay

nem adta fel a sakkpartit. Csakhogy most mind a kettő úgy játssza azt, hogy az elvesztésre dolgozik.

Pedig nagyon félreismerte ezt a szívet, amiről azt mondá egykor: ha a gyémántjaim mind elvesztek is, a legnagyobb gyémántom megmaradt. Mert bizony az volt.

Ferenc lelkét nem foglalta el más gondolat, mint az, hogy ha már azt a nőt, akit szeretett, másnak adják (a sors kényszere ez), hát legalább kövessen el mindent, ami tehetségében áll, hogy az a másik ne tegye ezt a nőt tökéletesen szerencsétlenné.

Hanem hát nehéz azt elhinni, hogy ilyen jó emberek is ögyelegenek még e tarka világban, ahol senki sem gondol másra, mint élvezetre, ha szeret; megtorlásra, ha gyűlöl.

Azért Pálma csak azért is tüntetett arcának új kifejezésével. Ő volt a tréfakezdő, a mulatságos, a mellette ülő Kornélt magával ragadta derült kedélye: talált tárgyakat, amik azt érdekelték, semmiségeket, hiú mulatságok fölemlegetését: vadászatról, táncról, lovakról beszélt vele, s nevetett az ötletein.

Illavay ezalatt csak azon az egyen aggodott, hogy Kornél úrfi nagyon is sok hasznát veszi annak a körülménynek, hogy ötféle pohár van eléje rakva, s mindegyikbe más bort töltögetnek. Azokat ő teletöltve nem hagyja maga előtt. Pedig öbelőle a bor nem csinál okosabb embert.

Mikor ásztalt bontottak, akkor Pálma maga is kezdte észrevenni, hogy a vőlegénynek nagyon keresztbe állnak a szemei, s azt indítványozta, hogy a feketekávéét szolgáltatassák fel a teremben. Ott ő maga leült a zongorához, s míg a férfiak a feketekávé mellé szivarra, pipára gyujtottak, Pálma művészi ujjai alatt megzendült az Erardiszárny. Beethoven szonátáját játszotta.

Kornél ott ült egy balzacon, s a feketekávé mellé még egy-két pohár curaçaot is elköltött — sarkantyúnak; hanem a Beethoven zenéjének az a hatása volt rá, hogy elkezdett tőle sűrűn ásitozni.

Pálma észrevette a hatást, s nehogy a vőlegényét elaltassa,

ahhoz az ötlethez fordult, hogy a klasszikus szimfóniák után egyszerre átcsapott egy magyar népdalba. Olyan jól tudott a zongorán magyar dalokat játszani, mint a cigány a hegedűjén.

Amint a magyar nóta megütötte a fülét Kornélnak, egyszerre kiment a szeméből az álom. Egészen más ember lett belőle. A fejét fölkapta, a szemei villogtak. Füttyöt vetett az ujjaival a levegőben. S amint Pálma rákezdé az ő ismerős nótáját, egyszerre felugrott a helyéből, két kezével a tarkójához kapott, s lassú magyar tánclejtéssel kicsosszant a terem közepére, s elkezdé utána danolni: „Boldog az a pillantás, melyben megláttuk egymást !”

Illavay tudta már, hogy mi lesz ebből. Onnan nézte egy szegletből ezt a jelenetet. Pálma meg őtet nézte.

Illavay egy ingó mozdulatot tett a fejével, mely annyit jelentett annak, aki meg szokta azt érteni, hogy hagyja ezt abba.

Csak azért sem.

Pálma most már a friss magyart kezdte verni.

Kornélnak erre eszébe jutott, hogy senki a csárdást olyan tűzzel nem tudja táncolni, mint ő, s elrikkantva magát, a két tenyerébe csapott, s rákezdte a kutyakopogóst egymagában.

Először csak egymagában, de azután szemébe ötlött, hogy van itten egy viganó is: s se kérd, se hall, derékon kapja az angol miszt, s úgy körülforgatja, úgy meggörgeti, úgy telhánnya a levegőbe hogy az majd lunaticussá lesz rémületében, s amint kiszabadulhat, lélegzet nélkül esik egy karszékbe. A zene tovább dühöng. Kornélnak minden esze keringel már. A miss elfutott. Meglátja helyette a plébánost, azon is szoknya van, öltre kapja, táncba viszi, megforgatja, mintha táncosnéja volna. Koczur tele torokkal ordít közbe: „Zseniál ! Zseniál !”

A plébános nagy nehezen kiszabadítja magát Kornél kezei közül; „sed non faciat sculptrile !” — Illavay bosszús tekintettel húzta magát a szögletbe. Pálma látja ezt az arcán. — Csak azért is ! — Nem bánom én ezt ! — Még szilajabb nótákat ver. — A kedélyes vőlegény végtére megteszi azt a remek

produkciót, amit csak válogatott lángszellemek ihletett percekben, mint a táncsztaízis legdaliásabb változatát szokták bemutatni, hogy egy szökéssel felugrik a zongora tetejére, s ott járja tovább a csárdást.

„Zseniál! Zseniál!” — kiabál tapsolva Koczur. A gróf az ajkait harapja és köhécselni kezd, a vendégek egy része, hangoosan nevet, a másik csak a markába. Illavay bosszúsan toppant a lábával: — Pálma pedig zongorázik tovább kedélyesen a vőlegénye lába alá; mintha ez neki nagyon tetszenék.

Ferenc otthagyja a termet.

Akkor aztán Pálma is abbahagyja a zongorázást.

Kornélt úgy kell a zongora tetejéről levenni Koczurnak.

Egészen sápadt, s a haja szálairól csepeg alá az izzadság.

A gróf int az inasainak, hogy vezessék föl az úrfit a szobájába.

— Nagyon erősek voltak a borok.

Ez a mentsége a számára.

— Jól áll ez a fiatalságnak — felel rá egy a vendégek közül.

— Tüzes vér van benne — toldja hozzá a másik.

Pálma pedig sietett a legbelső szobájába, s leveté magát a kerevetre. Szégyellte sírni.

„Azért jött ide, hogy ezt lássa! — No, hát látta.”

Kornél másnap reggelig aludt; addig nem lehetett belé lelket verni, akkor pedig nagyon rosszkedvű volt. Talán délig is elaludt volna, ha a mellékszobában vackoló elválhatatlanját, Koczurt fel nem kelti az éhség. Annak a csengetésére bejött a komornyik, s megkérdezé az uraságoktól, hogy mit parancsolnak reggelire: teát, kávé, csokoládét, hidegsültet? Amire Koczur azt felelé, hogy „olez!” (írva: „Alles”).

Most azután mind a két fiatalúr fekete frakkba és fehér nyakravalóba vetette magát, s azzal ismét eltéveszté az etikettet, mert a többi uraságok meg mindenféle otthonias öltözetben vártak rájuk, illetőleg csak Kornélra, mert Koczurra nem volt semmi szükségük; azt felbizzatták, hogy menjen addig le az écurie-be a lovászmesterrel s mutogattassa meg magának az angol paripákat. Kornél pedig úgy érezte magát Koczur nélkül, mint a kezdő úszó a kötél nélkül. De hát nélkülöznie kellett arra az időre, amíg a hivatalos ténykedés végbemegy, melynél csak a delegált személyeknek kell jelen lenniök.

Illavay jött beszámolni.

A hivatalos közegek, akik előtt ez végbement, a részletes kimutatások után, egyhangú magasztalásokban törtek ki a tízévi gondnoki kezelés fölött, mely által az apátvári uradalom kétségbeejtő szétzilált vagyonmérlege annyira súlyegyenbe lett hozva, hogy most már a konszolidált adósságok maradványait a jövedelemből könnyen lehet törleszteni, s az okszerűen berendezett gazdaság amellet még úri kényelmet is biztosít a földesura számára. Tíz év elég volt rá, hogy egy becsületes

és hozzáértő ember kezében századok bűneinek és esztelenségeinek átokmaradványát kiheverje az áldott föld.

A hálaérzet Kornélra is elragadt. Egészen megértette, hogy nagybátyja mily nagy jót tett vele. Elérzékenyült. Örökösen a perc benyomása alatt élt. Elfelelte azt a dühöt, amit annyiszor éreztetett Koczur hátával, mikor gondnoka nem akart neki pénzt küldeni; hányszor felfogadta, hogy megöli azt a zsarnokot, mihelyt emberré felnő. Most aztán nem győzte simogatni a vállát, s „kedves bácsikájának” nevezte.

— És most következik a földolog — mondá Illavay, egy kis vasládikót nyitva fel. — Itt vannak az apátvári uradalom úrbéri kárpótlási kötvényei. Ezek az állampapírok évenként hatvanezer forint kamatot hoznak. Nagyon tanácsolom önnek, hogy ezeket a papírokat soha el ne adja. A földbirtokosra sokszor jönnek rossz évek: néha elemi csapások az egész jövedelmét tönkreteszik, olyankor nagy nyugalom egy ilyen biztos tőkepénz, ami sohasem veszhet el, s jó-rossz évben egyaránt meghozza a maga jövedelmét. Ami a földbirtokán lesz önnek jövedelme, azt tekintse a véletlennek, s azt fordítsa olyan kiadásokra, amiket nemes szenvedélyek követelnek; de a háztartását alapítsa e papírok jövedelmére. Hatvanezer forintból még Magyarországon is meg lehet élni.

Kornél úgy elérzékenyült e szavakra, hogy zokogva borult Illavay nyakába, aki hagyta ezt magán megtörténni.

A computus be lévén fejezve, az azt vezető megyefőnök megérinté a gondnoki fáradságért megszabandó tiszteletdíját.

— Rokonok közt ennek nem szokott helye lenni. — Ezzel vágta ketté Illavay a kényes kérdést.

Aminek következtében kimondatott, hogy bizonyára aszerint Opatovszky Kornél úr holta napjáig adósa fog maradni Illavay Ferenc úrnak, olyan nagy tartozással, amit nem lehet letörleszteni.

Sietett is legalább a kamatokat lefizetni neki számtalan csókban.

A hivatalos aktus után is ott maradt Illavaynak a nyakában. Tökéletes gyermek volt, belecsimpajkozott, vitte magával: nem bírt az örömeivel. Olyan kedves lett neki egyszerre a Ferenc bácsi. — Mit adjon neki?

Hát éppen szembetalálta a korridoron a menyasszonyát, amíg Ferenc bácsit karjánál fogva vitte magával.

Pálma grófnő ilyen korán délelőtti időhöz szokatlan nagy toalettbén volt. Két színt játszó moire antique ruha volt rajta, Valenciennes-csipkéekkel, hajában gyémántrezgők.

Azonban hát az urak is elég grande tenue-ben voltak, hogy vele szóba állhassanak. Illavay atillában, Kornél fekete frakkban.

Kornél rohanva állta útját mátkájának; Illavayt is magával remorquirozva.

— Ah, grófnő. Én a legboldogabb ember vagyok a világon. Egészen rangeirozva van a vagyonom. Palotám fénye, lovak, equipázs! Minden lesz! Écurie-t tarthatok. Gazdag vagyok. S ezt mind ennek az én kedves, dicső nagybátyámnak köszönhetem. Grófnő talán nem is tudja, hogy Ferenc bácsi az én nagybátyám? Drága nagybátyám! Micsoda ember ez! Ha meg fogja ismerni grófnő, bizony Isten, beleszeret. Nyújtsa neki kérem, kézcsókra a kezét. Csókolja meg a kezét Ferenc bácsi, a kezét! Az én menyasszonyomét. Híja őtet is majd úgy, hogy „húgocskám!” Ugye, ön sokszor meg fog bennünket látogatni Apátváron? Lakjék ott nálunk, velünk együtt! A grófnő nagyon meg fogja önt szeretni.

Ilyenkor Pálmának csak a szemei meg a szemöldökei játszottak. Illavay csak egy percre tekintett rá, aztán félrekapta róla a szemeit. Sajnálta szegényt.

Mind a ketten: ő is, Pálma is, olyan nagyon ismerték egymást, hogy egymás gondolatait hitték kitalálhatni. Pedig éppen azért nem találhatták ki.

Pálma azt hitte, hogy amit ez a hóbertos ember itt most indítványoz, az Ferencnek is tetszik. Talán történt is már ilyen dolog valaha.

Nevetett hozzá. Kezét nyújtá Illavaynak, s elfogadta a lát-szólagos kézcsókot.

Aztán beszélt vele, mint valami olyan emberrel, akivel most kezd közelebbi ismeretségbe jönni.

— Ön még nem is látta, ugyebár, a mi kastélyunk termeit?

Valóban nem látta azokat Ferenc. Azokat a műkincsekkel, drágaságokkal rakott termeket, amiknek a kirablásáért érdemes volt Belgiumból, Oroszországból összebeszélni a hírhedett kalandoroknak. A fecskehordó levélkék utasítása az volt, hogy Ferenc gyűlöli a pompát, hogy annak a látása a lelkét lenyomja, elkedvetleníti: a hajdani Pálma minden ragyogványt száműzött azokból a szobákból, amikben egykor az ő szívének választotta, lelke gazdagságával tudott sokkal nagyobb pompát elővarázsolni, amivel sem Rothschild, sem Napóleon nem rendelkezik.

— Most nyitva vannak a termek, a mai nap díszére — szól't Pálma úri nyájassággal. — Ha tetszik önöknek, én leszek önöknek ciceronéjuk.

— Óh, az derék lesz. Nagyon derék! — nevetett Kornél. — Vegye a karját Ferenc bácsinak, kérem, grófnő. Ő a „mi” vendégünk. Nyújtsa a karját, kérem, Ferenc bácsi.

Azok egymásra néztek. Meg kellett tenni.

— Hiszen úgyis Ferenc bácsi az esküvőnkénél az én nász-nagyom. Már megígérte.

Pálma aztán Ferenc karján sétálta végig a büszke termeket, amiknek fénye azt a harmadikat a mennyországba ragadta.

Pálma tudott magyarázni.

A dzsentrihez tartozó embert ez erősen bosszantja. Hogy van egy tudomány, amit ő soha nem képes megtanulni. Pedig tudomány az. Csakhogy éppen kétféle embernek hozzájárulható: vagy egy sokat utazott szaktudósnak, vagy egy dúsgazdag arisztokratának. Még gazdagnak sem elég lenni, arisztokratának is kell lenni hozzá. Ez a műkincsek tudománya. Nem lehet azt megtanulni; azzal együtt kellett felnőni.

S itt egyik terem a másik után tárta fel a ritka becsű műkin-
csek egész múzeumát. Pálma igen jó magyarázó volt. Illavay-
nak pedig az arcán látszott, hogy szeretné már a következő
ajtónál azt az indítványt tenni, hogy elég volt már ebből;
mind szép és dicső dolog ez, adieu!

Az inas azonban még folyvást új termek ajtajait tárta fel,
s vége-hossza nem akart szakadni a faragott bútoroknak,
a selyembaldachinoknak, az elefántcsont szekrényeknek,
a gobelinnak és majolikának, a vert művű tálaknak és a vésett
billikomoknak: — a díszfegyverek és páncélok, a hímzett
lótakarók és a drágaköves ereklyetartók, órák, — aztán a fest-
mények, a porcelánok, az ékszerek, mind követelték a látogató-
tól az őket értéküknél, régiségüknel, műbecsüknel fogva
megillető hódolatot, bámulatot. Megannyi bálvány ez, aki
előtt meg kell hajtani a térdét az ilyen szegény laikus ember-
nek.

És Pálma grófnő oly ismerősen értekezik mind valameny-
nyiről, akár egy múzeumi direktor.

Ferenc pedig gondolta magában, lám, énelőttem ezt a tudomá-
nyát *hajdanában* nem mutogatta.

Talány volt előtte az egész megváltozott Pálma, s rosszul
fejtette meg a talányt.

Jobban szenvedett az a leány, mint ő, mikor mindazt ki-
gondolta, amivel őt elűzheti magától.

Úzni akarta olyan messze, hogy többet ne láthassák egymást!
Olyan egyszerű volt pedig a megoldása a talánynak.

„Ha már meghaltunk egymásnak, legyünk egymásnak el is
temetve; — jobban eltemetve, mint akit hat láb föld takar.”

Ferenc nem értette őt meg: különben nem találta volna ki
számára azt a kínzást, hogy feljárjon hozzá nappali kísértetnek,
s inzultálja azt a nőt, aki őt szerette, aki őt még most is szereti,
azzal, hogy jóakaró, nyájas képet csinál előtte, mint akinek
nem is fáj az a seb, amibe bele kell halni, s még jótéteményei-
vel halmozza el annak a jövőendő férjét, akit az utál és megvet.

— Még násznagya is akar neki lenni. — Fitogtatni akarja előtte, hogy neki milyen acélszíve van!

A túl boldog vőlegény pedig egészen el volt ragadtatva a pompa által, amit Aladdin lámpája elé varázsolt. Dehogyan hallgatott Pálma előadására. Bánta is ő, milyen tálakat csinált Della Robbia! s igazi Bernard Palissy-e az a füles kancsó; ő csak azután szaladt, ami arany és ezüst, meg drágakő és cifra hímzet: mindent kezébe vett, megtapogatott, megszagolt, s aztán mikor valami nagyon megtetszett neki, akkor félbeszakítá Pálma magyarázatát:

— Ugye kedves Feri bácsi: az én apámnak is volt ilyen ni! Még sokkal szebb! Kétszerte szebb, meg nagyobb is! Emlékezik rá, kedves Feri bácsi!

Pálma egyszer aztán valamit gondolt. Mikor egyszer megint azzal került vissza Kornél, hogy: Óh, a mi kastélyunkban annál sokkal nagyobb aranytálak voltak, azt a kérdést ejtje el egész hidegen:

— Megvannak még?

Kornél nyitva felelt szájjal tekintve Ferencre. Az pedig nem adta a szájába a szót, csak a feje ingatásával mutatta a választ, hogy nincsenek.

De Kornél úrfinak ez nem volt elég: ő még azt is akarta tudni, hogy:

— Hát hová lettek?

— El lettek adva.

— Hát miért? Annyi drágaság! Olyan fényes drágaságok! Családi drágaságok! — szólt panaszhangon Kornél.

Ez szemrehányás volt, s azt Illavay nem tűrte.

— Azért — szólt ridegen —, mert az Opatovszky családnak van egy mindennél féltettebb drágasága, amit meg kellett a többiek árán váltani: a becsülete.

Kornél arca lángvörös lett e szóra. A gyöngelméjűek dőlyfösök szoktak lenni, s a megsértett dőlyf egy perc alatt elfeledtet velük minden szívbeli gyöngéséget, ami a jóindulatok-

hoz hajlik. Az a szó, amivel őt az Opatovszky név becsületére figyelmeztették (és éppen Pálma előtt) egyszerre minden atyafiságot, barátságot elrontott közötté és a kedves bácsi között. Lehetett az már százszor jóltevője egész életére: ezt az egy szót nem fogja neki elfelejteni, késő vénségükig soha.

A kitörés tán nyomban bekövetkezett volna, ha szerencsére a komornyik közbe nem ront, ki mindenütt keresi már az uraságokat; a többi urak mind rájuk várnak a teremben, s kéretik, hogy siessenek: különösen Opatovszky urat kéreti őccellen-cíaja, hogy öltözzék át.

Opatovszky úr pedig attól az egy szótól nagyon házsártos kedvű volt már.

— Minek öltözzem most? — kérdezé bosszúsan.

— Hát a „lovagság” ünnepélyéhez.

— Jól van.

— Ne segítsek méltóságodnak az öltözésnél? — kérdezé a barátságos komornyik.

— Nem kell. Ott van Koczur.

S azzal duzmadtan előrement; azt sem bánta, hogy az a másik kettő folytatja-e a régészetet vagy utánamegy?

Utánamentek. Ferenc karján vezette Pálmát egész a címerteremig, hol az úri társaság volt egybegyűlve.

Mielőtt az ajtót kinyitotta volna Ferenc, azt kérdé tőle halkán Pálma:

— Tehát ön csakugyan násznagy akar lenni az én esküvőmnél?

— Igen.

— Mához egy hétre tartjuk az eljegyzést.

— Itt leszek.

— Tudja ön, micsoda ötletem van? Nem itt a kastélyban, hanem odafenn az ősi várromok közt akarom az ünnepélyt rendezni; ha jó idő lesz hozzá. Mit gondol ön?

— Azt hiszem, hogy jó idő lesz.

Azzal benyitotta az ajtót Pálma előtt.

Mindenki ott volt már nagy várakozásban.

Roppant nagy ceremónia készült. A vidéki notabilitások, az új tisztviselők, papok, katonatisztek, amennyi csak kapható volt. Ünnepies öltözetben mind, az inasok díszruhában; maga a gróf a legújabb szabású hivatalköntösben, zöld frakk, arasznyi széles aranyhímzéssel, az összecsapható háromárbcos, azzal a kappantoll-bokrétával, a hóna alatt, a frakk zsebleffentyűjéből kikandikál az egyenes koszperd aranyos markolatja. Hozzá fehér pantallon, arany paszománttal.

Most fogják Apátvár ifjú urának hivatalosan átadni a lovagi diplomát és a lovagkeresztet, s azontúl „lovag úr” lesz a címe, Isten és ember előtt.

Ugyan váratott is magára — (urak így szokták), amíg átöltözködött.

De végre mégiscsak megérkezett, s ha váratott magára nagyon, hát meg is lepte megjelenésével a társaságot nagyon.

Hozott a testén ehhez az ünnepélyhez egy fél combig érő dókát, ami valami igen nagy kockájú kelméből volt készítve, a kockák egyik sávja zöld volt, a másik barna, a harmadik veres: volt abban minden szín, hozzá térden felül érő gombos kamáslik, a kezében pedig egy nagy lovagostor, aminek a végén csontfüttyülő volt.

Hát őneki a komornyik „lovagsági” ünnepélyről beszélt, amiből ő azt következtette, hogy valami cavalcade vagy carroussel van készülöben, s ehhez ő ezt a kosztümot találta a legalkalmasabbnak, kiválasztva azt Koczurral együtt, egyesült ésszel és tanáccsal.

A gróf majd a bőréből ugrott ki ijedtében. Pálma ajkán ismét kiszabadult egy hangja annak az áruló nevetésnek, aminek a zsebkendő csipkéi közé kell elfojtatni.

Opatovszky maga is vette észre, amint ebbe a társaságba belépett, hogy megint valami nagy bakot lőtt az öltözködésével: ez már valódi kőszáli vadkecske, amit most lőtt, de már nem

volt kedve meghátrálni. Azzal az egy szóval fel volt serkentve a májában az az ott alvó démon. „Az Opatovszky név becsülete!” S neki igen hamis fogalmai voltak a becsületézésről.

Egyet csapott a kamáslijára a lovagostorral, s a gróf felé lépett.

— De ugyan, édes Opatovszky — tiltakozék bosszúsan a gróf —, hiszen izentem önnek, hogy öltözzék át.

— Hát hiszen átöltöttem — felelt Opatovszky, bemutatva a tarka bonzsurt.

— De hiszen most nem megyünk vadászni! Ünnepestes jelenetről van szó. Most akarom önnek átadni a lovagi diplomáját s a lovagkeresztet. Önnek ez alkalommal dzsidás egyenruhát kellett volna felvennie. Hiszen erre a harlekin-mondurra csak nem akaszthatom rá a rendjelét!

Dejszen nem lehetett már ezzel beszélni!

Az Opatovszkyak becsülete! Ohó!

Megállt — pozitúrában —, az egyik lábát előretolva, korbácsos kezét csípőjére nyomta, s fejét magasra emelve, mondá:

— Egy Opatovszky mindenkor és minden öltözetben Opatovszky marad!

Walter Scott lovagjai nem tekintettek szét nagyobb diadalérettel a torna nézőin, mikor ellenfelüket a porba verve, sisakrostélyukat feltolták ábrázatjuk elől, mint aminővel Opatovszky „lovag” nézett szét a meglepett társaságon; — az igaz, hogy ezzel a szavával tökéletesen a porba vetette átellenesét. Óccelenciája nem tudott erre mit mondani, a saját devise alatt rohanták meg. Attól tartott, hogy még többet is találnak mondani. Mit tehetett? Mosolyogni törekedett savanyú képpel, s aztán rövidebbre fogva a szónoklatát, hogy hamar átessék rajta, csak arra kérte a délceg ifjút, hogy legalább addig ne füttyüljön azon a csontsípos lovagkorbácsnyélen, amíg a rendszalagot a nyakába köti.

A lovag úr engedte azt magával történni, olyan arckifejezés mellett mint aki arra gondol, hogy az tartsa szerencséjének,

aki az ilyeneket osztogatja, hogy kaphat egy Opatovszkyt, aki az effélét kegyeskedik elfogadni.

Nem is mosolygott aztán többet senkire.

Amilyen nyájas, mosolygó, kézsorongató, csókolózó jó fiú volt idejövételével, olyan senkit észre nem vevő, fejfennhordozó, minden lábat és szoknyát letaposó kamasz lett belőle egyszerre.

Az Opatovszkyak becsülete!

Ezt semmivel sem lehet olyan jól fenntartani, mintha az ember mindenkinek rátapos a lábára.

— Jó napot, Illavay úr!

Így köszönté most már Ferenc bácsit, amint mellette elhaladt Pálma grófnővel a karján, aki nagyon igyekezett neki udvarolni. A leány — neki.

Pálma rendkívül meg volt elégedve a fordulattal.

Most már csak nem jön ide vissza Illavay, a mához egy hétre tartandó eljegyzéshez?... Oda fel, a romok közé!... Ahol a kövek beszélnek... régi és új történetekről... s aki azokat megérti, hogy mit beszélnek?... Az csak nem fog odajönni újra.

— Tehát mához egy hétre, grófnő! — mondá Ferenc, meghajtva magát a büszkén tovalejtő szép kísértet előtt.

Nagyon hosszú időtartamot szabott Illavay az emberi háladatosságnak, amikor azt képzelte, hogy az még egy hétig is eláll. Tapasztalható, amint egy hét múlva megjelent még egyszer, szavait beváltandó a gargói kastélyban, hogy az az egy hét milyen képtelen nagy idő. Nem tud már arról senki ennél a háznál semmit, hogy őneki csak egy futó mosolygással is tartoznék. Várták is, nem is. Az eljegyzés nála nélkül is megeshetett volna. Hisz a házassági szerződést csak az esküvő napján írják alá, s akkor kérdezi meg a pap, hogy kik voltak a násznagyok.

Mikor Pálmával találkozik, a szép delnőnek az a szava hozzá,

hogy „Lám, mégis szép idő lett erre a napra, ahogy ön megjósolta”.

Az ám. Szébb időt megrendelésre sem lehetett volna kapni. Egészen kedvező ahhoz a bizarr gondolathoz, hogy a családi ünnepélyt az ősök romfalai között tartásák meg.

Igazán jó ötlet volt Pálmától, odavezetni még egyszer Illavayt azokra a tündéri ihletű, magányos, szent helyekre, ahol egykor olyan boldog órát töltöttek együtt, s aztán e hallgató tanút az édes önfeledség álmainak felriasztani dévaj lármával, üres fecsegéssel, pohárcsörgéssel. Ott aztán, ha apróra nem törik a megkínzottnak a szíve, hát vasból van.

Kornél báró is sokat tanult egy hét alatt; megtanulta azon nyafogó beszédmódot, amivel az elegáns körök megkülönböztették magokat; ami úgy hangzik, mintha mindig valami panasz rína ki az emberből.

Azalatt Bécsben is járt, s barátságot is kötött egy kitűnő úrral, akit magával is hozott. Most már ez még kedvesebb barátja, mint Koczur. *Diadémnak* hívják. Más embernek elég, ha gyémántot, rubint vagy zafírt foghatott el nevének, ennek már egy egész diadém kellett.

Hírhedett celebritás: börzebáró Bécsben. Maga állítja, hogy Rothschildéknek antagonistája: az ő Bécsben, ami Párizsban Pereire vagy Soubeiran. Hiszen ismeri mindenki jól! A Diadém házat ne ismerné?

Elegáns jelenség. Lyonja az operának és cirkusznak. Műértő és mecénás.

Hanem azért nem büszke, nem arisztokrata. Tudja méltányolni az érdemet mindenkinél. Mikor Opatovszky báró bemutatja őket egymásnak, rögtön felvilágosítja Illavayt az iránt, hogy már van szerencséje őt nagyon jól ismerhetni. Megdicsérte azt a patriarkális modort, amivel az Opatovszkyak birtokát rendbe hozza. A régi táblabíró-világban csakugyan nem lehetett más modorban nagyobb birtokokat kezelni, mint ahogy ő tette. Mindent kicsiben kezdve és takarékoskodva.

De most már új éra kezdődik a gazdaságban. Nagy beruházásokon kell kezdeni. A föld szomjazza a tőkepénzt, s a tőkepénz vágyik megittasítani a szomjú földet. Csodatervekről beszélt a börzefejedelem! Opatovszkynak csak úgy nőtt szemlátomást a taraja, mikor ezeket hallotta. Az apátvári uradalomnak Diadém tervei szerint százezreket kell jövedelmezni.

Illavay nem szólt rá sem igent, sem nemet. — Nincs itt már kivel beszélni.

Hajdani gyámoltja példálózásaiból azt is kivehette, hogy Bécsben több főúri előkelő családdal kötött már ismeretséget, azok mind ígérkeztek lejönni a menyegzőre, ami a télen fog megtartatni. Akkor elmegy a menyasszonyával Olaszhonba, s mire visszajön, a kastélya a régi fényben lesz ismét helyreállítva. Koczur fog felügyelni mindenre. Diadém kitűnő embernek nyilvánítja Koczur urat.

Illavaynak elég volt ebből ennyi.

Az idő tehát eléggé kedvező volt a szabadban tervezett ünnepélyhez: az úri társaság mind együtt volt már, s készült az induláshoz, egy része gyalog, más része lóháton. Gyalog rövidebb az út a várromokon egyenesen fel a hegynek, a csinált úton nagy kerülőt kell tenni.

Temetvényi Ferdinánd észrevette egyszer Illavayt, mikor az indulásról volt szó.

— Elhozta ön a lovát? — kérde tőle.

— El ám. Itt van a zsebemben.

A gróf magasra emelte a fejét. Micsoda tréfa ez?

— Hogyan, a zsebében?

— A térítvény attól az úrtól, aki a lovamat rekvirálta. Most valahol Olaszországban jár vele.

A gróf ezt nagyon parasztos élcnak találta. Lojális alattvalónak nem kell az ilyen tárgyról glosszákat csinálni a kerületi főnök előtt.

— Hát majd rendelék önnek egyet a saját paripáim közül.

— Köszönöm. Én a gyalogjárókhoz csatlakozom. Így hama-

rább odaérek. Majd széttékinthetek, hogy minden rendben van-e az ünnepélyhez?

— Ön nagyon jó.

S hagyták menni; senki sem biztatta tovább, hogy tartson a cavalcade-dal.

Nem is csatlakozott semmi társasághoz: egyedül tört fel a legközelebbi bozóton keresztül a romokhoz. Jól ismerte annak minden ösvényét. Előbb ott volt, mint a társaság eleje.

Rendben talált mindent. Úgyes rendezőkéz járt előtte. Azok a nagy kövek el voltak hárítva az útból, azok a bizonyos nagy kövek, az éles kövek is félre voltak kotorva, amiknek nem szabad a szép tündér lábait megsérteni. A tizenkét lépést jelölő „terminus”-ok eltűntek már. A fülkéhez való feljárás meg volt könnyítve egy hevenyészett deszkahágcsóval, aminek korlátja is volt; nem kellett a hölgyeknek senki karjába kapaszkodni, hogy le ne szédüljenek.

A huszita templombolt is igen célszerűen volt felhasználva: az volt a büfé. Tálak, palackok az oltáron.

Hanem aztán ami valódi meglepetés szándékozott lenni az úri vendégekre nézve: arra volt büszke az egész lakoma berendezője, az igazgató úr. Illavaynak megmutatta azt előre, hogy gyönyörködjék benne. Ez volt a kert. A romok kertje. Annak a völgyében ütötték fel a sátort az úri vendégsereg számára, zöld fákból és drága szőnyegekben. Az ókút fölé mesterséges szökőkút volt alkalmazva. — Azt a nagy parasztvirágot, a levendulabozót kivágták tőből, s helyébe regényes csoportot állítottak össze kaktuszokból és agavékból, meg mindenféle keleti növényekből, amiket az üvegházból hoztak ide. Szegény pacstírták! Hova fészkeltek a jövő tavasszal?

Illavay nagyon meg volt elégedve mindennel. Annál jobb, mentül kevesebb tárgyat talál itt, ami valamire visszaemlékezteti.

Kegyetlen gondolat volt Pálma grófnőtől ezt a helyet választani ki ehhez az ünnepélyhez. Még ezek közül a csendes

romok közül is kikergetni a visszafájó emlékezetet! Kipróbálni az emberét, hogy kiállja-e végig itten? Dicsekszik-e fakír-érzékletlenségével, mikor lassan a szívébe szúrnak minden tövist?

S ilyen tövise volt annak a szép, fehér rózsának sok.

Azért választotta ezt a helyet erre az ünnepélyre, hogy ugyanazon a szép, pázsitos folton, ahol egykor azt mondá: „Bolond vagy! A magadét loptad meg!” most nevetgélve, enyhelegve álljon meg új vőlegénye karjába kapaszkodva, s költöggessék a visszhangot, egymás nevét kiáltozva a zengő falaknak.

Csupa gyöngédség, érzelem volt Kornél iránt.

Az úri nászsereg lassankint körüle csoportosult, s mindenki az ő neveiket kiáltá a visszhangnak.

Illavay ott volt a közelükben, s azt gondolta magában, „Ha én most csak egyszerre megbolondulnék, s elkiáltanám magamat: édes öcsém, Kornél báró, én ezen a helyen egyszer loptam valamit, ami a tied volt: tartsd ide a pofádat, hadd adom vissza!” — De csak mégsem tette azt, hogy megőrüljön.

Végig tudott nézni szertartást és vendégséget. Feleltett a kíváncsiak kérdésére, s koccintott poharat a vőlegényre és menyasszonyra áldomásozókkal. Pálma grófnő is ivott, és igen jó kedve volt.

Az volt az ünnepély programja, hogy a szép őszi délutánt a romok között fogja tölteni a társaság: este aztán ki lesznek világítva a romok; ködfátyolképek fognak megjelenni az üregekben, elrejtett orgonahang, mélyből jövő kardal varázsolja vissza a rég múlt időket, végül nagyszerű tűzijáték rekeszti be a mulatságok sorát, s aztán a vendégek fáklafénynél térnek vissza a kastélyba.

— Nem fél ön a kísértetektől? — kérde Kornél menyasszonyától.

— Szeretem őket.

— Pedig ennek a várnak lehetnek olyan regéi, amikben kísértetek fordulnak elő.

— Én tudok olyant. Arról a török ifjúról, aki ezt a mély kutat ásta, amibe most a törött poharainkat belhajigáljuk. Kornél kíváncsi volt, mint egy gyermek, a mesékre.

— Ugyan mondja el.

— Vers is van róla. Igen szép ballada.

— S ön tudja azt? Ugyan kérem szavalja el.

Pálma Illavayra nézett. Az ott ült a kút párkányán, s pálcája végével a kavicsokat turkálta.

Vajon lesz-e bátorsága Pálmának még ehhez is?

Megteszi-e még azt is, hogy profanálja azt, ami nem volt a világ számára teremtvé? Hogy elszavalja egy jól lakomázott, víg társaság előtt azt a költeményt, ami nincs leírva, amit száj tanított szájnak, hányszor elmondva, lelkével együtt átadva. Minden strófája egy fájó emlék. . . .Lesz-e elég hidegvére elmondani azt, ezen a helyen? Elég kegyetlensége elvenni azt, amihez semmi joga többé?

Volt neki. — Egy kicsit kérette magát, egy kicsit móríkázott, mintha restelkednék; hanem aztán, mikor nagyon sokan kérték, hogy mondja el azt a verset, hozzáfogott és elszavalta.

Illavay nem mozdult meg a helyéről, az egész szavalás alatt a szemei égtek; majd kiszökött belőlük a könny. El tudta titkolni. A tövis minden hegye beletört a szívébe.

Mikor vége volt a versnek, mindenki tapsolt a szavalónak, de ő nem.

— Ki írta ezt a verset? — zaklatá érte Kornél.

— Nem tudom, nincs kinyomatva.

— Hát ki tanította önnek?

Ekkor Illavay fölkelt a helyéről, s Pálma szemébe nézett. Vajon megmondja-e még azt is?

Pálma dévaj nevetéssel védte magát.

— Azt nem mondom meg.

— Ha meg nem mondja ön — unszoló Kornél —, én is úgy

teszek, mint az a török herceg: leugratok a lovammal a bástyáról. Becsületesre mondom.

Elég volt!

Illavay elfordult onnan, s odament, ahol Ferdinánd grófot látta.

— Gróf úr — mondá neki. — Én a mai nappal bevégeztem azt, ami feladatomból volt. Igen köszönöm önnek, hogy megtartá azt, amire kértem; nem szólt Pálma grófnőnek semmit arról, ami azon a rossz éjszakán történt.

(Mert ha elmondta volna neki, Pálma nem bánhatna azzal az emberrel így, aki őt a gyehegnától szabadította meg.)

— És most már elmehetnék az utamra, **anélkül**, hogy több szót váltsunk egymással. Opatovszky Kornél észrevetette velem, hogy talált valami előkelő cseh mágnásra, akit esküvőjénél szeretne násznagyául megnyerni. Helyesen teszi, s így énám nem lesz többé szükség. De még egy szót kell önnek mondanom. Rosszul teszem ugyan, hogy elmondom; mert csak az lesz belőle, hogy megint csinálók magamnak egy ellenséget, ön pedig megint nem fogja elhinni azt, amit mondok. De már nem tudom magamban leküzdeni azt a rossz hajlamot, hogy mikor valami nagy veszedelem közeledtét látom, elkiáltom magamat: vigyázzatok magatokra! Tehát azt mondom önnek, gróf úr, s emlékezzék rá, hogy ez előtt a gránitpillér előtt mondom, amin az ön címere van még töredékben, hogy ez az önök legújabb barátja, ez a Diadém úr, egymaga különb legény, mint az egész Zsiborák bandája, Cousint is odaértve, s ha ezt el nem űzik önök innen, húsz év múlva az egyesült Opatovszky és Temetvényi uradalmakból ez a kőpillér sem lesz az önöké többé. — Isten világossága legyen önökkel!

Azzal otthagya a bámuló grófot, s elment valamerre a romok között, sok kijárását ismerte ő annak. Senkivel sem közölte, hogy hova megy. Hazament. Szép gyalog séta esik a hegyeken keresztül addig a kis völgyig, ahonnan a tornácos ház idelátszik.

— — — — —

A gróf visszatért a társasághoz. Súgva mondá Pálmának:

— Elment végképpen, búcsúzatlanul.

— Jól tette.

— Ezt te űzted el innen.

— Én.

— Gondoltam.

Kornél pedig már egyszer a fejébe vette, hogy őneki meg kell tudni annak a nevét, aki azt a balladát írta.

— Mondja meg grófnő, kitől tanulta azt a verset?

Most már megmondhatta volna a nevét, mert már nem volt itt, nem nézett rá. Most már nem mondta meg.

Vállat vont dacosan, s másfelé akarta terelni a figyelmét az unszolónak.

— Nézze csak, mit hoznak ott a parasztok.

A volt jobbágyok egy óriási mátkatálat hoztak, vállravett rudakon, ami erdei virágokból és gyümölcsökből volt készítve, s azt letették a mátkapár elé. Szónokul jött velük a veszpilló.

A diákos paraszt latin epithalamiumot olvasott fel a társaság előtt: amit a régi emberek még megértettek. Tele volt az ék-telen magasztalásokkal a vőlegényre és menyasszonyra.

Mikor elolvasta, átnyújtotta azt Kornélnak. Nem sokat értett az belőle; de azért megajándékozá az auktort fényesen.

— Szemtelen hizelkedő! — súgá a gróf Pálma fülébe. — Annyi magasztalást felhalmozott vőlegényedre, hogy az egy ideálnak is sok. Ilyen a paraszt.

— Szeretném azt a verset látni — mondá Pálma Kornélnak.

— Hiszen nem tud a grófnő diákul.

Diákul, az igaz, hogy nem tudott, hanem azt egy futó tekintettel ki tudta venni a disztichonokból, hogy azoknak a kezdőbetűiből ez a név kerül elő: „Franciscus Illavay!” — Ilyen a paraszt.

Pálma nem közölte a felfedezést senkivel.

— Adja nekem azt a verset — mondá Kornélnak.

— Ha megmondja ön, ki írta azt a másikat?

— No, hát tartsa meg magának.

Most aztán azzal az indítvánnyal költé új lendületre a társaságot a grófnő, hogy nézzék meg a toronyerkélyről azt a szép kilátást, a naplementekor. Az indítvány nagy tetszéssel lett fogadva, s mindenki otthagya az asztalokat; kivonult az ősi kertből a nagyszerű romok másik szakaszába, ahonnan a kaputoronyba lehetett felmenni. Most már biztos feljárás volt odáig; a nagy ablakrésekből mind a négy oldalon zászlók lobogtak alá. Mind a négy ablakból más-más panoráma tűnt a szem elé; nagyszerű, elragadó, festői.

A vendégsereg legnagyobb része a déli ablakokat kereste, ahonnan a bécsi Szent István tornyát lehetett meglátni, voltak távcsövek is, aki még közelebről akar benne gyönyörködni. Pálma a keleti nyíláson merengett a végtelen hegyváltozatok fölött. Egyik tisztás hegyoldalon gyalogösvény kanyargott. Azon egy férfi haladt egyenlő gyors léptekkel hegynek föl. Pálma a távolból is ráismert arra az alakra. Milyen messze eltávozott már! Milyen jól kellett neki innen elsietni. Estére hazaér — gyalog, s aztán otthon lesz — egyedül. Sokáig kísérté őt a szemével. Egészen elfeledé, hogy a háta mögött áll a völgyégye.

— Mondja csak, grófnő — rezzenté őt fel merengéséből Kornél —, hol van az a bástya, ahonnan az a török herceg leugratott, amit úgy hívnak, hogy mátkaugró?

Pálma odavezette őt az északi ablaknyíláshoz, s megmutatta neki azt a bástyát. Több ölnyi magas fal, felül kötörmelékkal fedve, alatta a mély sáncárok, amit benőtt már a mindenféle bozót.

— A monda azt tartja, hogy ez volt.

— Ejh, ezt a szökellést én is meg merném tenni.

Pálma nevető szemekkel meredt rá.

— Hogyan? Ön is el akar ugrani a mátkájától?

— Bizony leugratok arról a bástyáról, ha ön meg nem mondja azt a nevet.

Pálma elnevette magát.

Pedig már akkor az ifjúnak az arca ki volt gyulladva, s a szemei keresztbe álltak.

— Én nem szoktam ám tréfálni. Amit kimondtam, azt megteszem.

— Én is.

— Én azt ígértem, hogy leugratok lóháton arról a bástyáról.

— Én meg azt ígértem, hogy azt megnézem.

Kornél dacos járással lépett ki az erkélyre, s lekiáltott a vár-
oldali romok közt tanyázó lovászokhoz.

— Hej, Louis! Vezesd elő a lovamat.

— Gyönyörű szép telivér — jegyzé meg Pálma.

— Eszterházy aklábul vettem. Nyolcezer forinton.

— Kár érte.

A lovat odavezették a várudvarra.

— Mi lesz ebből? — kérde Ferdinand gróf.

— Hát majd én megmutatom, hogy nemcsak a török her-
cegnek volt bátorsága leugratni lóháton arról a bástyáról,
két szép szem kedvéért; hanem nekem is.

— Azt csak nem fogja ön tenni? — szólt a gróf elállva előtte
a kijárást.

— De megteszem! — Akkor aztán Diadém úr fogta el.

— Hagyja őt! — sугá Koczur a gróf fülébe. — Eresszék őt.
Ismerem én jól a természetét. Ha ellenkeznek vele, csak azért
is megteszi: ha pedig eresztik, hogy menjen hát, tegye meg:
akkor majd fellovagol a bástyára, odaléptet a párkányig, le-
néz a mélységbe, meggondolja a dolgot; akkor én hirtelené-
ben mondok neki valami rossz élcet, amin elneveti magát,
akkor megfordul, a nyakam közé szed a lovagkorbácsával,
s azzal helyre van állítva a normális állapot. Mindig így megy
az, amióta mi ketten egymáséi vagyunk.

Opatovszky csakugyan nem hallgatott semmi szóra. A lo-
vásznak megparancsolta, hogy kurtán csatolja a kengyelszárat,

s a terhelőt még eggyel szorítsa meg jobban. Azután odament Pálmához.

— Szép Istennőm! — mondá neki szeles bátorsággal. — Most meg fogja ön ismerni, hogy ki vagyok. Ha kitöröm a nyakamat, önt teszem meg általános örökösömnek. Itt van az albumom. Vegye gondviselése alá. Ha meghalok, ezt önnek hagyom.

S azzal az oldalzsebéből egy album alakú marokin tokot vett elő, s azt Pálmának nyújtá.

Diadém úr jónak látta azt a kommentárt ragasztani hozzá, hogy őrizze meg jól a grófnő azt az albumot, mert abban igen becses dolgok vannak.

— Mik vannak benne? — kérde Pálma.

— Hahaha! Az én nótáim — nevetett Kornél.

— Hogyan? Önnek is vannak nótái?

— De még milyenek! Szebbek, mint Vörösmartyé, mint Petőfié; szebbek mint az, amit ön elszavalt, s aminek a szerzőjét nem akarja kivallani.

Ez a szó értékesé tette Pálmára nézve azt az albumot.

Miért ne lehetne úgy? Hisz minden költőnek joga van boldognak is lenni, hát ha a reciprocitás is áll?

Lehet, hogy a versek rosszak: de mégiscsak versek, mégis egy nemesebb vágya a szívnek, mely utat keres a föld sarából fel az égbe. Ez volt az első illúzió, amit vőlegénye iránt érzett.

Kornél aztán dacosan rontott keresztül a társaságon a hágcsoíg, azon lefutott, s felkapott a lovára. A hölgyek fennmaradtak az erkélyteremben, melynek nagy romnyílásán keresztül az udvart és bástyát be lehetett látni.

Lehetetlen volt azon nem nevetni, ami oda alatt az udvaron végbement. Az összetódult vendégsereg apraja-nagyja oda csődült a lovag köré, kérlétké, csillapították, megfogták a lova zabláját, a kengyelét húzták, vonták, hátrafelé faroltatták; egyszer aztán kiragadta magát a kezeik közül, s elkezdett

trappolni az udvar ellenkező oldala felé: akkor aztán vidáman nevettek utána, volt nagy hűjjahó! Arra megint „hű-hopp”, megfordult, visszavágtatott a vendégcsoport közé, s lett megint sivalkodás, szétiramodás, orra bukás, míg újra elfoghatták, s megint rákezdhették a kapacitációt, amelyből különösen Diadém úr szava hangzott ki élesen. Ez így ment egy ideig: akár csak egy cirkuszi produkció, mikor a clown lovagolja az „iskolát”. Egyszer aztán „hű-hopp”, olyan iramodást vett az udvarról a lovag, hogy senki sem bírta elfogni, s egyhuzamban felkaptatott a bástyatetőre, aminek az a neve, hogy „mát-kaugró”.

Ott azután egy pillanatra visszarántotta a lovát. Odafordult az erkély felé.

— Azt a nevet, Pálma grófnő?

Várt egy percig.

— Nincs? — Jó! —

Azzal a lovagostorral rávágott a lóra: „hű-hopp!” S abban a percben a nemes telivér repült a bástyatetőről a mélybe alá.

Ezt nem várta senki.

A kacaj, a nevetés egyszerre átváltozott az elszörnyedés zsvijává: a hölgyek ott fenn az erkélyen jobbra-balra ájuldoztak. Pálma megdermedve támaszkodott a rom falának, alábámulva a mélységbe, melynek bokrai a lovat és lovast elnyelték, s nem mozdult semmi odalent, mintha mind a ketten szörnyet haltak volna. Lenn az udvaron mindenki ordított, s egymásba ütötte a homlokát a szaladás közben. „Létrát! Kötelet!” — „Ezer forintot annak, aki egy orvost hoz!” — sikoltá Diadém úr, aki ijedtében a cilinderét is elvesztette, s ahelyett az egyik lovásának a szalmakalapját csapta fel a fejére; a legszerencsétlenebb volt Koczur, az levetette magát a földre, s úgy hempergette alá a testét a bástya meredekén az udvarra, ordítózva a kedves egyetlen gazdája után. Temetvényi Ferdinánd gróf pedig kirohant a kapun, szétszórt hajjal,

s a lovászoknak odakiáltott: „Hol van Illavay? Keressék fel Illavayt!”

Ugyan mi kellett neki Illavayval? Tán azért kiáltozott utána, hogy megszokta őt minden bajban segítségül hívni, mint valami védszentet? Talán az ötlött az eszébe, hogy az tudja legjobban a lejárást a romok között? Vagy talán megszzeb-
szebb tájat világított be nála a rémület villáma. Ha Opatovszky a nyakát törte, akkor Illavay az egyedüli örököse! S akkor „le roi est mort: vive le roi”! — Vagy talán csak kiáltott eszme nélkül, mint ijedt ember szokott?

Pálma tartotta meg legjobban önuralmát. Ő onnan a torony magasából nézett le az árokba.

— Valami mozog odalenn a bokrok közt! — kiálta le az eszeveszetten futkozók közé. — Emberhangot hallok. Ne kiabáljanak önök odalenn annyit! Hadd figyelek! A ló bizonyosan nyakát törte, s a lovag alája szorult. Másszon le valaki a falon, s segítsen rajta.

Ez a valaki Koczur volt elsősorban. Ő kockáztatta a nyakát a falon lemászással. S amint a katasztrófa színhelyére ért, üvöltő örömmordítása jelenté, hogy semmi baj sincs! Kornél úr él, és semmi csontja sem tört.

Úgy volt, ahogy Pálma mondá. A nemes mén kitörte a nyakát meg a két első lábát, s a lovagját az egyik lábszáránál fogva maga alá szorítá. Amint onnan kihúzták, talpra állt, semmi baja sem volt. A bolondnak külön gondviselése van.

Az ároknak a túlsó oldalon menedékes partja van, azon ki lehetett belőle jutni gimnasztikai művészet nélkül. Mire a hős előkerült, akkorra már a násznép is mind kitódult a várból, a megmenekült üdvözlésére.

Tulajdonképpen jól össze kellett volna őt szidni. Vagy jót verni rajta, ahogy megijedt gyermekekkel szokták, hogy ki ne törje őket a nyavalya. Azonban hát általános volt az öröm, hogy a szaltó mortále után az apátvári uradalmat gazdástól együtt el nem vitte az ördög.

Csoda módon nem történt neki legkisebb baja sem, még csak a képét sem karcolták össze a tövisek, amik közé lebukott: a szegény ló rést tört azok között a maga testével.

Úgy hozták őt a vállaikra emelve, mint egy héroszt, egész Pálma grófnőig. Ott letették.

— No ugye, hogy megtettem, amit kimondtam? — Az arca bűszke volt; de nagyon halavány.

— Ön nagyon megijesztett — szólt szemrehányólag a hölgy.

— Mármost ismer ön! Pedig ha ott veszem volna: ön örökölt volna utánam. Nem nézte meg, mi van abban az alumban, amit önnek adtam?

— Hogy néztem volna?

— Nyissa fel kérem.

Pálma kihúzta a tolaszt a tokjából, s amint annak a tábláját felnyitá, meglepetve kapta hátra a fejét. A kezdő lap egy ezres bankjegy volt.

— Mi az? Egy ezres?

— Lapozza tovább.

Pálma nem tette.

— Ön azt mondta, hogy a nótái vannak benne.

— Igen, az én nótáim, amik többet érnek Petőfi nótáinál. Ezres banknóták. Ezer ilyen lap. Amit a grófnő kezében tart, az egy millió forint. Egy szűz millió, ami még senkinek a kezén keresztül nem ment.

Pálma kedvetlenül adta vissza neki az egészet.

— Önnek rossz tréfái vannak!

— Csinálja valaki utánam!

Pálma elfordult tőle, s ismét a völgy felé nézett. Azon a kanyargó ösvényen még most is látható volt a távozó alakja. Olyan kicsinynek látszik már most. — Az nem csinálja ezt utánad. — Az a lelkét bízta rá a hölgyre: ez meg a millióját. — Ki-kí azzát, amije van.

A nap lement a hegyek közé; hús kezdett lenni.

— Én fázom — mondá Pálma. — Kilelt a hideg. Térjünk haza.

S valóban egészen elkékültek az ajkai, tagjai dideregtek. Haza kellett menni a kastélyba.

Kárba veszett a szép kivilágítás, a tűzijáték, a ködfátyolképek s a föld alatti kórus. Pálmát kilelte a hideg. Úgy kellett hordágyon hazavinni.

Kornélt sem engedték mai nap többet lóra ülni; Koczur vette a nyakába, s úgy vitte à la nubien hazáig.

Hanem azért a bengáli tüzeket csak elgyújtották a romvár bástyaormán, s a rengeteg nagy kőkísértet a méla éjszakában zöld, piros és kék ragyogványban tündökölt nagy messzeségre.

Egy magányos vándor botjára támaszkodva nézett vissza a fényes romokra távol hegyoldalból, s magában dörmögé:

— Húsz év múlva egy kő sem lesz belőle a tiétek!

Temetvényi Ferdinánd azt hitte már, hogy befejezte a nagy sisyphusi munkát. Minden követ felhengergette már a tetőre az egykori nagyságnak. Előtte állt, kiemelkedve a múlt romhalmazából, a hajdani fényes őscsarnok, a királyokéval vetélkedő uradalom! Hogy a hengerített kő hány szívet zúzott össze, az nem jön kérdésbe.

Hanem eközben egy kicsiny kis, figyelemre sem méltó kövecskét talált a lábával megrúgni, amiről azt hitte, hogy az nem érez.

Ez a felrúgott kő volt Koczur.

Mikor már Kornél a lovagi címmel egész emberré lett téve, s előlött mindenki sietett neki gratulálni, egy ilyen szót talált előtte elejteni a gróf:

— Aztán majd ennek a jó Koczurnak is találjunk ki valami nyugodalmas állomáskát, *ahol tőlünk távol* eddigi fáradalmaitól kipihenhesse magát.

Természetesen: a gróf nem osztotta Kornélnak azt a hajlamát, hogy ha egyszer visszakapja az uraságát, hétféle udvari bolondot fog tartani a háznál. Ő kettőt is sokallt egy háznál, Koczur cinikus bolond volt; nem úri társaságba való. Ennek ki kell tenni a szűrét.

Ez pedig veszedelmes kísérlet volt.

Az egyik félbolond nem engedi olyan könnyen elválasztani magától a másik felét. Az olyan rá nézve, mint a demoniacusnak a megszálló lélek: makacsul ragaszkodik hozzá; nem engedi magából kiexorcizálni könnyen. A szíami ikre-

ket könnyebb lett volna rábeszélni, hogy választassák el magukat egymástól. — Ők gyermekkeruktól fogva össze voltak szokva. Ez az egy ember volt, aki az ő bolondságainak megfelelt, aki fölött uralkodott: testestül-lelkestül az övé. Nem szeretett senkit, csak azt a pajtást, a bohó cimborát. Félt az egész világtól, csak ebben az egyben bízott. Ennél tartotta az eszt.

Mihelyt egyedül maradhatott Koczurral, semmi sietősebb dolga nem volt, mint tudatni vele az ipamuram jó szándékát.

Koczur csak nevetett, és a fogait csikorgatta hozzá. E fogcsikorgatással párosult nevetésben ilyenformák voltak mondván: — Ohó, nagy uraim! Hát ti ki akartok engem dobni az ajtón? Amíg nyomorogni kellett, nem bántátok, hadd legyen oda-nőve az úrfihoz; amíg csak ütlegeket kellett kapni tőle, jó voltam én, amíg a hátamra kellett venni, jó voltam lónak én: most aztán urakká lettünk, pusztulj bolond, félre csacsi: nincs rád semmi szükség többé! Hohó! Kegyelmes uraim! Nem úgy verik a cigányt! Én nem vagyok Illavay Ferenc tanítványa! El kell verni a bolondot? — No, hát lássuk, hogy melyikünk a nagyobb bolond? Melyikünk kergeti el a másikat?

A legelső következés az volt, hogy Kornél felment Koczurral Bécsbe, s ott (Illavay tanácsának dacára) beváltotta az úrbéri kötelezvényeit. Kapott értük — préda módon elárúsítva — egy kerek milliót.

Koczur volt az, aki e pénzművelethez kikereste a számára Diadém bankárt.

Hogyan választhatta ezt ki Koczur, aki soha börzekörökben nem forgott; a simplex mendikáns diák? Óh, sok természetes fufang lakik az ilyen borzas fejben, amiben eltörik a fésű foga. Nem ment ő a börzére bankárt keresni; hanem elment a balettbe, s aztán arra vigyázott, hogy melyik bankár páholyának a lakosára kacsingatnak fel a ballerina assoluták, az a neki való ember. Nem is csalta meg a logikája. Arra, amit keresett, külön embert nem is találhatott Diadém úrnál.

Diadém úr is egyszerre keresztülismerte az első üzleti tárgyalásnál a maga emberét.

Igaza volt Illavaynak.

Diadém lenyomta a tehetségeivel Zsiborák egész bandájának az értékét. Ezek a nyomorult rablók elviszik, amit a helyéből kimozdíthatnak: talán meg is ölik az embert, ha dühbe jönnek; — de „ez” kihúzza a földet, a hegyet a kiszemelt áldozatnak a lába alól, s megöli a lelkét is, hidegvérrel, kiszámítva, nevetve.

Az első találkozás után el volt készülve Diadém úr az egész tervvel. Ő egészen szükséges embernek találta Koczurt Kornél mellett. Egész tüntetéssel becézte őt a társaság előtt, anélkül, hogy összebeszéltek volna, értették egymást tökéletesen.

Az eljegyzés után rögtön felmentek a császári székvárosba együtt.

A mennyegző jövő farsangutoljára lett kitűzve, ameddig az apátvári kastélyt ismét meg lehet népesíteni az egykori pompával, amin a godnok túladott „a ház becsületéért”.

Még ma is emlegetik Bécs városában azt a fiatal magyar földesurat, aki egy-egy bútorkereskedésbe, egy díszműárusraktárba, egy porcelántárlatba ezzel a szóval lépett be: „Hogy ez a bolt, így ahogy áll?” Nem mondta, hogy mi kell neki belőle. Az egész! Nem kérdezte, mire tartják. Majd ott lesz a számlán.

Melegítette az oldalát az az egy millió. Nagy szó is az. Kézpénzben ezerszer ezer forint. Egy olyan embernél, aki ahhoz volt szoktatva, hogy minden hónapra kijárjon a havi pénze, s azt forintonként zsarolja ki takarékos markok közül. Hányszor elnyerték a hátáról a kabátot hatosos hazárdjátékban! S most egyszerre egy millió jutott a kezébe. Azt sem tudja, mit vegyen meg rajta. Méghozzá Diadém úr fényes tervei, amik birtoka jövedelmét megtízszerezik!

S aztán ott van előtte a nagy császárváros: mindazokkal az érzékmámorító élvezetekkel, amik addig, mint egy pecsés

könyv voltak előtte lezárva. Vége a tilalomnak! Minden szabad, és minden megvehető már!

Az idő is hozzá való.

A császárváros egész élete nagyot változott a forradalom óta.

A 48 előtti Bécset senki se keresse már.

A hírhedt „Gemütlichkeit” — a bécsi „kedélyesség” megégett a rémnapok véstüzében, s a hamujából egész más valami támadt fel.

Hajdanában is kultiválták a Magyarországról felkerült földesurak a bécsi népmulatságokat, eljártak a fiákerbálba s a mosónék táncvigalmába, s nem sajnáltak egy piros kendővel bekötött fejű kackiás menyecskével egy dreischrittest eljární; nevettek nagyokat a vak hárfás csintalan versein, s beledaloltak a „dullia”-ba; a forradalom után a népmulatság is mind megváltozott, a leeresztett copfot felváltotta a chignon, a „dudler”-eket a chansonnette-dalárnők, s a dreischrittet a kánkán. — Ez volt az általános örökös.

A népmulatságokból elmúlt az ősnémet magvas, durva de őszintén tréfás kedély, s inficiálta azt a rosszul travesztált érzékinger, az eredetinek a zsenije nélkül.

Hanem hát azért divat maradt az elegáns világ urainak „polgárjogot” szerezni az olyan mulatságok népeinél, aminőket az újabbkori Sperl, Diana-terem, Walhalla nyújtanak.

Itt aztán minden szabad és minden megvehető.

Kornél tapasztalhatta azt.

S ha csak az lett volna vele a cél, hogy rövid idő alatt testben, lélekben és vagyonban tönkre legyen téve: egy ilyen kollégiumi aszkéta életben tartott kedély, egyszerre beleszilajulva a fantázia megelevenült mámorvilágába, igen hamar eljutott volna a végére.

De nem erre volt ő kiszemelve.

Hiszen annál semmi sem együgyűbb mesterség, mint egy hóbortos ifjút tele zsebbel beleereszteni a gyönyörök katókombáiba, s a másik kijáratnál kihozni mint halottat.

Hanem ezzel csak egy harmadiknak tennének hasznot.

Nem azt akarták, hogy valaha még Illavayra szálljon Kornél birtoka — és olyan állapotban, hogy az ismét rendbe hozható legyen. Szébb terv volt annál készen.

A gyönyör spelunkái csak iskola voltak számára. A magasabb akadémia következett.

Kezdt apródonként bolondos kalandjairól s örült pazarlásáról hírhedett lenni a székvárosban.

Ez kellett neki.

Hogy széltére beszéljen a világ arról a magyar mágnásról, aki a vendéglőben az első és második emeletet kibérli egyszerre szállásul, azért, hogy az orgiáinak a zaja fölött meg ne botránkozzanak a szálloda többi vendégei, aki százasokat oszt borralalónak, s aki a hozzáküldött rendőrrel, midőn az őt jobb magaviseletre inteni hozzá jön: alkudni kezd, hogy mennyiért engedi magát felpofoztatni. S a rossz világ hozzáteszi, hogy a rendőr elvállalja azt ezer forintért. S aztán annyiszor, amennyiszor eljön, fölvenni a pofont és az ezer forintot. Lehet, hogy nem igaz, de beszélnek. Végre Koczur fölvilágosítja a bőkezű vigadót, hogy sokkal jutányosabb lesz, ha vesz magának egy nagy házat, amiben egyedül lakik, s ahová a rendőrségnek nincs semmi köze beütni az orrát. Megvetet aztán vele egy nagy kétemeletes palotát a Tábor utcában háromszázezer forintért; de csak százezeret fizetnek, a többit törlesztésre hagyják. Abból aztán minden lakót kiszállásolnak: ott marad nekik meg az ő cimboráiknak az egész palota.

De hát minek az ilyen dolgokért megítélni a fiatal embert? Egyszer ki kell neki tombolni magát. Azt tartják az okos emberek. Mások is végigjárták azt az iskolát csikóéveikben. Annál szolidabb lesz majd férfikorában. Aztán egy okos asszony minden hibát helyrehoz. Nem képzeln, milyen hatalmas van egy okos asszonynak egy férjre, aki bolond. Azért nagyon okosan teszi a bolond, ha addig, amíg az okos asszonyt

hazahozza, iparkodik minden kellemetes oldalát élvezni a bolondságának. Ez az életfilozófia.

Ez időben egy új phænomenon hozta izgalomba a császári várost.

A nagy katasztrófa legjobban szétzilálta a művészvilágot. A költők azt hitték, hogy most már örökre el kell hallgatni, s a színigazgatók nem tudták, hogy mit játszassanak, amiért vagy a rendőrség, vagy a közönség meg ne haragudjék. A Próféta-epocha még nem nyílt meg. Ami a kánkán uralmával versenyzett, az volt egyedül a cirkusz.

Ennek is állandó lakója volt Kornél: páholyt tartott, s ismert minden lovat, clownt és lovarművésznőt benne; otthon volt abban egész az istállóig, s bírt az öltözőszobákba juthatás bűvészetével: ide mind kedves barátja, Diadém úr vezette be. Annyira szerette a műlovarokat, hogy kedve lett volna magának is föllépni egyszer. Talán a parforce steeple chase-ben. Szerelmes is volt minden művésznőbe, egy nap az egyikbe, másnap a másikba. S voltak vívmányai, amikkel aztán mindenkinek eldicsekedett. Hanem azért nem volt hűtelen a menyasszonyához. Óh nem. A legboldogítóbb pásztoróra élvezetei közepett is elmondta akár a Fiakker Millynek, akár a Warzen Kathlnak, hogy van neki egy csodaszép menyasszonya, s ennek milyen nagy szemei, milyen sűrű szemöldei, milyen hosszú haja, milyen fehér bőre van! „Amellett ti mind kis kutyák vagytok!” — Elég ám ennyi a hűségre.

Egyszer aztán jött a nagy tünemény, ami arra volt hivatva, hogy még a szép menyasszonyt is túlragyogja.

Már hetekkel elébb hirdették hírlapok és falragaszok, hogy „Ő” jön. A világ nyolcadik csodája: egy más csillagzat lakója: Atalanta! — Donna Atalanta, leánya don Manuel de Pelargonionak: a valódi spanyol grandnak, akinek az ősei a szaracénnokkal harcoltak.

De hát nem elég az hozzá, hogy don Pelargonióknak az ősei hány szaracént vertek agyon, hanem min dolgozik a leánya?

Lovon dolgozik-e vagy kötélén, vízben-e vagy a levegőben? — Egyikben sem. Ő a porond hősnője. Egy női viador, aki elé nem állhat férfi, hogy a földhöz ne vágja.

Első hallásra ez nagyon ízetlen biztatás. A nő hatalma a báj, nem az erő. Nő, akinek az izmai oly kifejeettek, mint egy férfié, megjárja természeti különösségnek, de hidegen hágy, mint a hottentotta Venus. Nem is lehet abban semmi poézis, semmi esztétikai élv, hogy egy női alak, nekigyürkőzött jelmezben egy férfialakkal küzdeni kezdjen, minden fordulatnál megsértve a plasztika és a decentia szabályait.

Hanem hát az volt a híre, hogy az egy csodaszépség a mellett; Párizs, London el volt ragadtatva általa: a kirakatok tele voltak az arcképeivel, s nagy reklám járt előtte.

Az sem tréfa dolog, hogy a don, aki maga a leányának az impresszáriója, előre egész kis emeletes házat kibérelt a művésznő számára az Elendbasteion, amelyben egyedül maga akart lakni. Ez nagyon titokszerű kezdet volt. Azt mondták, hogy minden városban, ahol vendégszerepekre szerződik, ilyen lakást szokott kibérelni, s a fáma nyelve sokfelé tévedezett a magyarázataival. Egyik szerint a zárt magányos lak titkai maguk az eleusi mysteriumok; a másik szerint pedig a művésznő valódi zárdai életet él; s a hidalgó, aki ókasztíliai becsületére büszke, zár alatt tartja a leányát a csábítók ellenében.

Végre eljött a nagy nap, amelyre első föllépése volt hirdetve.

Ezen a napon a cirkusz habituéit kizárták a próbáról. S este az öltözőszobák egyikének bejárata előtt minden berontó gavallér egy magas termetű, bronz arcszínű úrnak a pitykés dolmányába ütötte az orrát, aki ezzel a szóval förmedt rá: Que buscas? (Mit keressz itt?), s ha a nevét mondta neki, azt kiáltá vissza: Qualesquiera sei! (Akárki fia vagy!) S eltolta az ajtótól, hosszú karjában olyan erő volt, mintha egy gőzgép rúdja lökné meg az embert. S el nem mozdult arról a helyről mindaddig, amíg a sor rá nem következett. Az pedig legutoljára

volt hagyva, mint pièce de résistance. Türelmetlenül várta az egész közönség.

Végre le volt játszva az egész program. A szolgák jöttek a gereblyékkal helyreigazgatni a lovaktól felkapált porondot. A zenekar elhallgatott: a közönség zaja várakozásteljes morgásra csillapult le. Minden lornyon kézben volt, s a kijáratot leste.

Az első dobütésére a zenekarnak aztán előlépdelt legelőször is a „szép Achilles”, a társaság legügyesebb akrobatája, a közönség kedvence, gladiátori jelmezben; ez lesz az ellenfél. Az meghajtá magát a közönség előtt, a tenyereit megdörzsölte homokkal, s aztán a leggracieusebb positurába vágta magát, s kiszámított hátralépésekkel egész a korlátig vonult vissza.

A zene megint szünetelt.

Most jön ő.

A hidalgó vezeti.

Ez nem olyan spanyol, mint amilyennek Kornél ismeri a spanyolokat; („Hernani” és „Sevillai borbély” után); nem hordja a keresztjelvényező bajuszt és hegyes szakállt, ellenben simára van borotváltva, s a mai világbeli spanyolok pitykés dolmányát viseli. Inkább hasonlít egy torreádorhoz, mint egy grandhoz. Csak büszke magatartása bizonyítja, hogy Ibéria szülötte és kék vér.

A hősnő atyja karján lépdél előre. Termetét sarkig takarja a fekete selyemmantilla s fejét arcával együtt a csipkerebosó.

Amint az aréna közepére érnek, a hidalgó lekapja a leány fejéről a rebosot s válláról a mantillát, s ott áll a lámpák fényében Atalanta.

Az egész közönségen, mint egy borzongás fut végig a bámulat „áh” sóhajtása. Az alak csodaszép.

Semmi elégtelenítő izomzat, semmi túltengő íntömeg nem rontja meg a szobor szépségű tökélyt, mely egy klasszikus márványideál, megelevenülve. S az arc maga valóban az, ami névtársáé lehetett, a férfilegyező Atalantáé; fehér és piros, s nem

a festéktől, vonásaiban inkább a görög, mint a spanyol típusra emlékeztető, amihez erősen keleti kifejezést kölcsönöz villogó nagy fekete szemei fölött az a két fekete félhold, a sűrű szemöldök; rózsaszín orrlyukai lüktetnek a belső hévtől, s felvetett ajkai közül kivillog a fehér fogsor; mosolyában gödröcskék támadnak az arcán. Szétnéz, mintha keresné az ellenfelét, s mikor meglátja azt, egy rózsza van dugva a feltűzött hajába, azt kihúzza onnan, s a fogai közé szorítja, s aztán egyszerre széttárja mind a két karját, keblét előre feszítve, mintha mondaná: „Itt van! Tied ez! Ha el tudod venni!”

A felharsanó zeneszóra és erre a kihívó attitűdre a szép Achilles előrohan a korlát mellől, s megkezdődik a küzdelem, s a párharcban a legmesteribb csoportozatok fejlődnek ki a nézők előtt, miknek minden változata egy művészremek. Látszik, hogy ez nem birokharc, hanem összetanult plasztika. Mind a két eszményien szép alak idomzata összhangzásba jön a mesteri fordulatoknál. A görög szobrászok vésője nem teremtett ennél szebb remeket, mind ez a két alak együtt. S a nőalak még a küzdelemben is nő marad, s midőn szép testét nem takarja más, mint a vékony selyemtrikó, egy mozdulatával sem lesz dísztelen soha; mintha csak a török nő feredzséje burkolná be tetőtől talpig. Egy mesteri fordulatnál aztán, midőn mindenki azt hiszi, hogy mindkét alaknak a földre kell esni, sikerül neki a karját kirántani ellenfele kezéből, s a másik kezével ezt előrerántani, miáltal a szép Achilles térde a porondal érintkezésbe jön, s ezzel a küzdelem sorsa el van döntve; — akinek a térde vagy a háta a fövenyt megüti, az a vesztes.

A szép Achill megadja magát, halálnak adva fejét. (Atalanta, mint tudjuk, a legyőzött ifjakat le szokta nyakazni.) A győztes amazon pedig ragyogó arccal tekint végig a közönségen: a rózsza még most is ott van a fogai között. Két keze keresztbe téve a vállain.

A hidalgó odasiet hozzá s zsebkendőjét nyújtja neki. Atalanta

letörli vele arcáról az izzadságot; most láthatják, hogy nincs kifestve.

A közönség tapsol és lárház. Különösen nagy zaj van a proscéniumpáholyokban.

A hidalgó fel akarja adni a mantillát az amazonra. Ez azonban visszatartja azt. Valamit észrevett: nagyon éles érzékei vannak. A közönség egy része *nem tapsol*, ahelyett a kezével hadonáz, s ezt a nevet kiabálja: „Currer!”

Egy páholyból egy fehér körszakállú öreg úr deklamál, és hevesen gesztikulál hozzá.

— Mi bajuk van? — látszik a leány kérdeni.

Az igazgató ott értekezik a páholy előtt azzal a tekintélyes urral, aki irányadó személyiség lehet a cirkuszban, s aztán szörnyű perplexus képpel korcsolyázik oda a spanyolokhoz, mutogatva két kézzel s magyarázva szemmel és szájjal, hogy mi veszedelem van.

„A közönség azt hiszi, hogy ez csak betanult produkció volt. Hozzák elő a *Currert*, tessék a kisasszonynak azt földhöz ütni, ha tudja.”

Az amazon int a kezével, hogy hozzák hát ide! Ki az a Currer?

Az apa, don Manuel di Pelargonio visszavonul a mantillával és a rebosóval: donna Atalanta pedig ott marad a középben, várva, hogy ki hát az a Currer?

Az pedig senki se más, mint az amerikai Herkules. — Nemsokára megjelenik a porondon: viadori jelmezében. Egy berzerkeri alak, kinek az izmai mint az egymáson fekvő kígyók, úgy játszanak össze, széles vállain hatalmas állkapcsú fejdacol. Combjai megannyi oszlopok. E lábak, e karok, e vállak, e bölényi fő ahhoz vannak szokva, hogy emberpyramidokat hordjanak körül. Az a pofa is hozzá! Ezek az apró szemek! No, hiszen ezeket nem lehet elkápráztatni egy szájba dugott rózsával. Köztudomású adat, hogy a herculesi alakok nem fogékonyak a női bájok iránt. Currer urat ugyan nem fogja

Atalanta kisasszony a szemei villámfényével elkábítani, mint a szép Achillest.

A Herkules (a nép üdvriadalától fogadva) odaplántálja magát a porond közepébe s cserág alakú karjait szétnyújtva, várja ellenfelét, hogy mint akar hát belékötni.

A zene újra megharsan, a közönség figyelme feszül. Atalanta most óvatosan, mint a bengáli tigris, lopózva sikamlik ellenfele közelébe, s mint a bengáli tigris, egy szökéssel veti rá magát. A két sámsoni kar feléje kap, hogy magához ölelje, de már az akkor kisiklott alóla, s csak egy megtántorodó lépése a Herkulesnek tanúsítja, hogy megtámadójától egy ellenőrzetlen oldallökést kapott: mire ő is féloldalt torpan felé. Most a nőalak új rohamot próbál, de most már a Herkules jobban vigyáz, s a közelébe érőnek elkapja a karját fél kézzel, a másik kezét hirtelen a dereka alá veti, s egy pillanat alatt keresztülhajtja a fején. De Atalanta a légbukfencsel nincs legyőzve. Talpra esik, s abban a pillanatban mindkét kézzel olyat taszít a Herkules vállán, hogy az előrebukik s fél tenyerével a földre tapos.

A közönség egy része tapsol, más része tombol: „Nincs legyőzve! Csak a tenyere érte a földet!”

Atalanta int a kezével, hogy jól van, folytatni fogja.

A rózsza még most is a szájában van.

A Herkules most már komolyan fel van ingerülve. Az ő hazája Pennsylvania, a leányé pedig — talán Columbia. Versenyársak ők.

A férfi ismét a védő, a nő a támadó. Curren ezúttal mind a két karját elkapta Atalantának, s azzal az óriás erővel, mint egy macskát kapva fel a légbe, egyet csóvált rajta, s úgy vágta le a földre. A nézősereg borzadt. A leány minden csontjának össze kellett törni. De az most is csak talpra esett, mint a tigris, s a térde nem érte a földet, sőt, mint a kaucsuklabda, visszaugrott egész ruganyossággal hátrafelé.

Most aztán szikráztak a szemei, az arca csupa tűz volt. A lég-

be hajítástól hosszú szénfekete haja szétbomlott, s egész a térdhajlásáig omlott le. Vadállati szenvedély lángolt tekintetében. Kikapta szájából a rózsát, széttépte azt, és elszórta maga körül két kézzel. S azzal, mint a vijjongó sas, tépésre görbített körmökkel rohant ellenfelére ismét, s ezúttal egy gondolat gyorsaságával megelőzve annak a mozdulatát, jobb lábával gáncsot vetett neki, s két kezével megragadva annak a karjait, a térdén keresztül dönté azt, úgy, hogy a nagy herculesi alak egyszerre ott hevert a porban. Ezt „*Rappo-fogás*”-nak nevezik az atlétikában, s csak úgy lehet az, hogy a támadó a jobb lábával dupla lépést tesz, kívül és belül. Nincs kolossz, akit az meg ne döntsen.

Most aztán általános tapsvihár zendült fel a cirkuszban. A siker tökéletes volt. Bokréták özöne hullott a hősnő lábaihoz. Ő egyet sem vett föl. Éles szemei észrevettek egy alakot, aki a földszinti karszékek egyikére felugorva, onnan kiabál torkaszakadtából. Ő maga ment oda hozzá, s látszott a mozdulataiból, hogy meg akarja tudni, mi baj van még. A bécsi közönség kíváncsi. Az az egy ember, aki parapléjával hadonázva, separatum votumot adott, imponált neki. Elcsendesültek, hogy meghallják, mit akar a polgártárs?

— Ez mind semmi! — kiáltott hernalsi kiejtéssel a szónok. — Ez mind betanult komédia! Jól ismerjük ezt! Én az egy forint harminc krajcáromért magamat bolonddá tenni nem hagyom. A Herkules úr douceurt kapott a mamzelltól azért, hogy le hagyja magát terítettetni. Ilyen nincs. Tessék megbirkózni Krautsuppen Tónival; aztán akkor tessék visszamenni a spanyolviaszkországba azzal a szóval, hogy a császárvárosban nem akadt ember, aki egy leányt le tud kapni a tíz körméről.

Irtóztató hujjahó követte ez indítványt.

„Hohó! A Krautsuppen Tóni.”

A nőalak vállat vont, azután megkereste a fejéből kihullott fésűjét, hosszú zászlóhajzatát összecsavarta, feltűzte a búbjára,

s aztán a porond közepére haladva megállt és szétnézett, hogy no, hát ki az, aki még meg akar vele mérkőzni.

Most lett aztán még csak az igazi nagy hecc. A közönség egy része szaladt a Krautsuppen Tóniért. Az egy széles körökben ismert fiákermeister volt, első nyertes a kocogóversenyen, a legizmosabb férfi a Spittelbergen; a „Kőoroszlány” és a „Bodzafabokor” zsarnoka, aki egymaga képes volt egy egész kocsmát kitisztítani, ha kedve szottyant. Meg is tette akárhányszor, hogy holmi dicsekedő, nyegle, olasz akrobatákat, akik Herkulesnek merték magukat nevezni, fogadásból úgy földhöz teremtett, hogy azok még az unokáiknak is meghagyták, hogy soha Bécs városát útba ne ejtsék.

Most is itt volt a Krautsuppen Tóni szolgálatban, s nem nagy biztatás kellett neki, hogy megmutassa a közönség előtt a virtusait. Miután megmagyarázták neki, hogy a város becsülete forog kérdésben, — hogy diadal esetére öt ezüst forint üti a markát, s főleg miután azt megértette, hogy ellenfele csak egy megvetésre méltó „Gschwuf”, elszánta magát a hősi feladatra.

Neki nem kellett trikóba öltöznie, csak éppen a jankliját vetette le, s feltúrte az ingszárait karjain, amik félelemgerjesztő izomerőt árultak el, s aztán a korláton keresztül beugrott a porondra.

A karzatok üdvriadala biztatta a vállalkozót. Ilyen harcnál mindig a nép viadoráé a karzat rokonszenve.

A páholyok pedig már kizárólag mind Atalantának voltak megnyerve.

Az istennői alak ott állt, karjait összefonva, a középén, s megvető mosolygással tekintett le a feléje közeledő kolosszra. Ez már csak játék volt rá nézve. Meg sem erőttette magát érte. Olyan gyors volt, mint a gazella. Ellenfele csak a levegőt fogta meg helyette, s ahány rohamot kíséret meg ellene, annyiszor feküdt meg a homokot. Alig lehetett észrevenni a villámgyors mozdulatot, amivel az amazon karja és lába

taszított és gáncsot vetett; még csak az arca sem hagyta félbe a mosolyt. Egyszer aztán a Krautsuppen Tóni dühbe jött: „No, ha te rúgsz, hát én is rúgok!” s azzal ő is hasznát akarta venni az egyik lábának; de azzal lelte meg a végveszedelmét, mert Atalanta, mint a gondolat, oly sebesen megkapta a kirúgó lábát bokában, s azzal odadobta őt mindenestül a fővényre, csak úgy döngött a hátától a föld.

S amíg aztán a levert viador elkábultan tápáskodott fel a földről, törülgetve szeméből, szájából a homokot, azalatt a diadalmas hősnő, most már az összes nézősereg eget szaggató tapsaitól követve, szökelt a hidalgóhoz vissza, aki aztán hirtelen ráveté a fejére a rebosót s a vállára a mantillát, s aztán valahányszor kihítták (tizenháromszor egymás után), mindig mellette volt a hidalgó, s beburkolva az egész termete.

A páholyok gavallérjai mindenünnen siettek az útját elállani az öltözőkig, s egy tekintetét elorozhatni vagy legalább hozzáérhetni; de azt mind megghiusítá a hidalgó, aki kézzel dobálta félre a leánya útjából az „Ustedes”-eket, minden nyájaskodást csírájában elfojtva, s tisztává seperve az utat a bámulatra méltó donna Atalanta előtt.

Akinek legjobban elvette ez a produkció az eszét, az Kornél báró volt.

— Barátom! — mondá Diadém úrnak — ez nem leány, hanem valami tündér.

— Az a legnagyobb baj — szólta Diadém úr felsóhajtva.

— Mondjad csak, hogy lehetne ezt a nőt meghódítani?

— Birkózással bajosan.

— Ne tréfálj. Én nem tréfálok.

— Annál rosszabb rád nézve. Emiatt a leány miatt már sok ember elvesztette az édes eszét. Ne nézd meg többet. Nem neked való az.

— Micsoda? Hát koldus vagyok-e én?

— Nem azt mondtam. Nem az van itt. Más van itt. Itt nem kezdheted azzal, hogy „Hogy adják ezt az egész boltot?” Én

nagyon jól ismerem donna Atalantát. Fájdalom, hogy tapasztalásból beszélek. Ennek a nőnek nagyobb jövedelme van, mint egy nábobnak. Vendégszereplését mesés díjakkal fizetik; s mindezt magának köszönheti. Éppen azért aztán erre a „magára” nagyon jól vigyáz. Hidd el nekem, hogy a mai kor legszigorúbb aszkétái az akrobaták. Ezek kénytelenek olyan életmódot folytatni, ami az izmokat edzi, a főt tisztán tartja, a vért csillapítja, nekik nem szabad a gyönyört, a mámort, ami lankaszt, megismerni. Te most hiába versz itt gyökeret a cirkuszt öltözőszobái előtt; két óráig a te istennőd elő nem jön, mert azt most rögtön hidegvizes pokrócba burkolják, s abban kell neki maradnia, s mikor abból kikel, beleugrik egy kád négyfokú vízbe, azután férfiruhát vesz, s gyalog megy hazáig, a mozgás végett; de oly sebes léptekkel, hogy te futva sem éred utol; otthon aztán a szállásán készen várja a vacsorája. Egy nagy darab marhahús, ami még azon véres; rá egy palack hideg víz. Tíz perc alatt készen van vele. Akkor aztán nyitott ablaknál, aminek a redőnye között bever a hó, lefekszik egy szőr derekaljra, vánkos nélkül; a komornája ismét bepótlálja vizes lepedőbe, pokrócba s úgy alszik, Reggel megint jön a vizes kád; onnan aztán a testgyakorlatok iskolája, a próba az esti előadáshoz; közben egy frugális reggeli tojással, egyebet ez napközben nem ehetik. Valóságos remeteélet ez. Ezt nem lehet vendégségre meghívni, mint a te kis balerináidat. Ez a művészetének az örök rabja.

— Eh, ezt én nem hiszem.

— Az a te dolgod.

— Ha te olyan jól ismered már a szokásait, akkor már ismeretségben kell vele lenned.

— De milyen éles eszű fiú vagy te, hogy kitaláld! Természetes, hogy régen ismerem. Londonból, Párizsból. Magam is sokat futottam utána, s elég vetélytársam volt, s aki megelőzte a másikat egy lófejjel, — hát azé maradt a lófej; — de a pályadíjat senki se hozta még el.

— Én elhozom. No, ne ne vess. Megteszem.

— Hiszen nagyon jó lesz. De hogy kezdesz hozzá? Az isteni Atalanta nem tud más nyelven beszélni, mint spanyolul és angolul; te pedig mindent tudsz a világon, csak ezt a kettőt nem. Hogy érteted meg vele magadat? Azt már mondtam, hogy az univerzál nyelven: a pénz nyelvén nem lehet vele beszélni.

— Megtanulok angolul. Koczur, hozz nekem rögtön egy angol mestert! Nyolc nap alatt megtanulok angolul.

És csakugyan megtörtént Kornállal az a csoda, hogy neki-feküdt a tanulásnak, és magolta az Ollendorfort — anélkül, hogy valaki által fenyegetve lett volna, hogy nem kap ebédet, amíg a leckéjét fel nem mondja. Ez az egy jelzi legjobban szenvedélye veszedelmes nagyságát. Leckét tanulni egy nő miatt! — Ez még a szaltó mortálénál is nagyobb valami!

Harmadnapra azonban már beleszakadt a fejszéje ebbe a nagy fába. Ez az angol bolond egy nyelv. Könnyebb lesz a spanyol. Az hasonlít a diákhöz, s ebből ragadt meg valami. Az angol mestert eleresztették, szereztek spanyolt: aztán neki-feküdtek ketten Koczurral a kasztíliai nyelvtannak, úgy magolták fennhangon, óra hosszat. Két nap múlva azt is megunták mind a ketten.

— Valami jutott eszembe! — kiálta fel Kornél, földhöz csapva a grammatikát. — Nem kell nekem se angol, se spanyol.

— De nekem se — kontrázott Koczur.

— Eredj el, tudd meg, melyik kertésznél vásárolja Atalanta a rózsákat?

Koczur kitudta azt rögtön.

Akkor Kornél leült levelet írni.

„Istennő!

Én egy hét óta kínozom magamat azzal, hogy nyelveket tanulok, amiket ön megért. Mentül tovább tanulom, annál

kevesebbet tudok. Ahhoz a nyelvhez folyamodom hát, amit ön is megért: a virágnyelvhez. Ezek a virágok mondják meg önnek, hogy én önt imádom. Ha megsértettem ezzel a szóval, mutassa meg a levelemet az atyjának, hadd öljön meg érte. De ha azt akarja ön, hogy még többet is mondjak önnek: akkor tanuljon meg ön németül, ahogy én is tudok.

Báró Opatovszky.”

— Zseniál! — ordíta föl Koczur, mikor ezt a levelet elolvasta. — Így csak egy Opatovszky írhat!

Azt a levelet aztán lefordították a nyelvmesterrel spanyolra.

Akkor aztán elmentek ahhoz a bizonyos műkertészhez, aki a rózsákat szállítmányozta Atalantának.

„Hogy ez az egész bolt?”

Azt kifizették alku nélkül, s meghagyták neki, hogy minden virágját, amint van, szállítsa el Atalanta bérházába, s az ő szobáit díszítse fel velük, azalatt, míg az istennő a próbán van: — ezt a levélkét pedig csempéssze bele egy kaméliabokorba.

Így jár az okos ember túl valamennyinek az eszén!

Aztán vártak az eredményre. A hidalgó csak nem jött el, két meztelen kardot hozva a köpenye alatt, Kornéllal megvívni, a vakmerő kísérletért, s ez biztató előjel volt. Ezalatt pedig minden nap eljártak a cirkuszba. Jó dolga volt embernek és lónak, mert Kornél az egész cukrászboltot megvásárolta a játész személyzet számára, s traktálta, akit csak megkaphatott. A játék alatt pedig folyvást Atalanta öltözőszobája előtt ácsorgott, s igyekezett egy-egy pillantást vethetni a színi lepel alá, ha az ajtó megnyílt; ami mind hiábavaló volt, mert az ajtón túl még egy szőnyeg is következett. Megkísérte az őrt álló hidalgóba is belekötni: megkínálta az arany tubákosszelencéjével (hiszen abban is spanyol van), de a grand olyan szemeket szúrt rajta keresztül, mint két hegyes tör, s nem fogadta el a burnótot; pedig a szelencét is neki akarták adni.

Donna Atalantának igen változatos repertoárja volt. Abban

különbözött leginkább a közönséges akrobatáktól, hogy sohasem ismételt egy produkciót; minden estére volt valami új látványa, amivel a közönséget meglepte: ezáltal folytonosan fenntartotta azt a káprázatot, hogy ez mind nem betanult mesterfogás, hanem ötletszerű vadonat természet. Nem számíthatta a néző, mint más művészeknél, akiket mindig ugyanazokban a fordulatokban látott, hogy no, most ez jön! Most kell odanézni! Ez lesz a szép! Ennél mindennap új volt, minden váratlan és minden szép.

Egyszer az indiánt mutatta be, aki a vad ménes közül egy szilaj csikót kifog pányvával. Ötven lovat tereltek be a fővényre, s azokat összezavarták. Don Manuel odainte egy zsemlyesárga csődörre, s abban a percben kirepült a szőrpányva Atalanta kezéből, s hurokra szorult a mén nyakában. Ez volt a gyönyörű látvány! Amint a vad mén, a szőrhurkot érezve a nyakában, elkezdett szökellni, ágaskodni, nyerített, rúgott, kapált, a nyakát csavargatta. De nem nézte senki a lovat, hanem azt a másik alakot, aki azt fogva tartá. Minő játéka az izmoknak! Mily eszményi tökély a legrögtönibb mozdulatokban! Milyen fölénye az emberi erőnek a vadállati dühherőszak fölött! Némelykor olyan volt, mintha ércből volna öntve; máskor meg oly gyors, oly szilaj, mint egy démon. Lassankint odavonta a pányvánál fogva a mént magához. Az már ki volt fáradva, reszketett, akkor megcirógatta a ló fejét, a fülébe sugdosott, az orrába lehelt, a mén mozdulatlan lett. Leoldotta a ló nyakáról a pányvát, s aztán a derekát körítő selyemkötőfékkel felszerszámozta. A ló engedte a kötéshurkot a szájába szorítani. Akkor aztán egy vad kiáltással felszökött a ló hátára, s megragadta azt a kötőféknél és a sörényénél fogva. A mén erre minden tudományát végigpróbálta, hogy lovagját levesse magáról! Körülforgott, felrugdalt, ágaskodott; nekiiramodott s egyszerre megtorpant, sügyébe vágva a fejét. Mind hasztalan. Úgy csimpajkozott belé az a nőalak, mint a jaguár, ha az antilop hátára szökhetett, csak a

térdei szorították a ló oldalát, nem ült rajta, s ha a bőszült állat levágta magát a földre, talpon maradt, s mikor az felugrott, már ismét hátán volt. — Egyszer elszakadt a kötőfék! — A közönség elszörnyedve kiálta fel: „Most mindjárt leesik!” A ló vágatni kezdett, mint egy versenyparipa, orrlyukaiból forró gőzt fúva. Donna Atalanta lefordult róla. Nem kell sikoltani, tisztelt publikum! Így szoktak a vad indiánok, mikor a bölényt üldözik: az egyik lábszárával tartja magát a ló hátán, s az egyik kezével a sörényébe kapaszkodik, a ló oldalán nyargal most. Amint a másik kezével a vágató mén orrlyukát befogja, az elkezd lassúdni, futása lépéssé változik; prüszköl, megrázkodik, nyakát hajtogarja, délcegen bókolva. Most a lovag ismét a hátára veti magát, fekve, féloldalt, a ló nyakára könyökölve. Ő is ki van fáradva, pihen. Ez nem nőnek való munka volt. Elájult. — Vezet! Segítség! — kiabálják a naiv nézők. Az alak fejével és karjaival lefelé csügg; semmi erő sincs már benne: annál több a szépség. Egészen nő már. Ha a ló egyet szökik, maga alá fogja gázolni, hanem az szép csendes léptetve megy körül a porondon egész a kijáratig. Ott az alélt termet egyszerre talpra szökik, s nevetve int búcsút a nézőknek. Ez is csak játék volt.

— Aber Madonna, so uns erschrecken! — kiált eléje szép német szóval Kornél, — útját állva egy pillanatra.

A művésznő ránéz, s önkénytelen elneveti magát. A báró úrnak minden hajszaláról csepeg a veríték. Ő izzadt meg jobban az előadás alatt. Arcának rémülettel vegyült hódolata a legnagyobb diadaljel a művésznőre nézve. . .

— Ich bin der Opatovszky Kornél . . .

Donna Atalanta megbólintja a fejét. De ugyanazon percben a hidalgó vaskarja félretolja az útból az udvarlót, s ló és lovas eltűnnek előle.

— — — — —

— Te! Már ismer! — mondja hazatértében Koczurnak.

És nem vesz részt többé semmi multságban. Otthon süttet

magának a szakácsával olyan nyersen hagyott beafsteket, amilyennek hírért hallotta, s a komornyikjával vizes pokrócba göngyölteti magát éjszakára.

— — — — —

Donna Atalanta megint más szerepet hozott a játékrendbe. Előre sohasem volt jelezve a színlapon, hogy mi lesz. Csak az, hogy donna Atalanta föllép, s hozzátéve egy olyan idegen szót, amin a közönség törhette a fejét. Legyen meglepetés. Mit fog legyőzni: embert, vadállatot? Miben fog uralkodni: légben, tűzben, vízben? Emberi szivekben mindenesetre.

Opatovszky megint ott lábatlankodott a manège-ben, mikor donna Atalantára került a sor. A hölgy ezúttal is mantillájába burkolva jött elő, de a reboso, mely magas fésűre tűzött kontyáról aláhullt, arcát nem burkolta be: kezében nagy teknőchéj legyezőt tartott, míg a senior, kinek karján léptetett, hosszan aláomló skarlátpiros köpönyeget viselt félvállra vetve.

Mikor Opatovszky mellett elhaladt a donna, elcjté a legyezőt. Ketten egyszerre kaptak utána: az apa és az imádó, s kegyetlenül egymásba csapták a homlokaikat.

— Ai perro desdichado! — dörmögé a spanyol.

Kornél azt is megköszönte. Azonban hüledezve vette észre, hogy a spanyol köpönyege alól egy hosszú kardnak a meztelen hegye kandikál ki: ennek valami gonosz szándéka van.

A donna pedig kecsesen léptetett ki a porondra, folyvást kísérője karjába kapaszkodva, s végigsétált vele, tréfálkozva, fecsegve, legyezőjével játszva. Ezúttal nem a szobormintához alkalmas viadori jelmez volt rajta, hanem pompás spanyol öltözet: a szokottnál ugyan rövidebb, de tökéletes. Minő produkcióhoz lehet az alkalmas? A közönség ráért találgatni, mert kétszer-háromszor is végigsétáltak a cirkuszon, enyelelve, nevetgélve: donna Atalanta olyan tökéletes nő volt minden mozdulatában, minden tekintetében, hogy el lehetett volna őt így nézni, mint színésznőt. Hanem hát a közönség mégis mást várt tőle! A zenekarban ezalatt mandolint pengetnek,

serenada hangzik, kasztanyetta csattog. Csak nem fognak talán egy bolérót táncolni vagy tán éppen előlét?

Most egyszerre egy dobütés vág közbe, s az arra megzendülő trombitaharsogás közé mély bömbölés hangja vegyül: a manège csarnokából elővezetnek egy bikát. Két torreador fogja a két szarvát. Gyönyörű andaluzi állat, lelógó kövér tokával, előreálló szarvakkal. A színlapon ez áll: „lidiados a la portuguesa”, ezt senki sem értette. Azt jelenti, hogy bika- viadal, portugál szokás szerint. Még akkor nem ismerte ezt a közönség Doré remek rajzai után: egészen új volt a mutatvány. A cirkusz clownjai és zsonglőrjai torreadoroknak öltözve kergetőztek a bikával, mely igen szelíd kedélyű állatnak mutatta be magát. Lehetett rajta kacagni. De a közönség nem ahhoz volt szokva, hogy mikor donna Atalanta szerepe következik, olyankor nevetés legyen a vége. Mindenki várta, hogy fog következni valami, amiben az elszörnyedés gyönyörét fogja élvezni. Maga donna Atalanta úgy sétált folyvást a hidalgó karján a zsvajgó tömeg között, mint aki tudomást se vesz az egész hajszáról, csak a legyezőjével játszott. Egyszer aztán elkérte a kísérője égő szivarát, s ruhájának bő volantjai közül elővett egy tarka szalagokkal repkedő banderillót; aminek az egyik végén horgas szigony van, a másik végében pedig röppentyű van elrejtve. A banderillo repülve talált a nyargalászó bika oldalába, s beleakadva, elkezdte a sziporkát szórni. Ekkor kezdődött aztán az igazi multság. A cirkuszi személynét talán maga sem volt rá készen. A bika egyszerre megdühödött, s szétöklelt az ingerkedők között. Azok menekültek ki a korlátok mögé: a fővényen nem maradt más, csak donna Atalanta és a hidalgó meg a bika. — A bájos „la pegadora” egyedül játszott a kolosszális nagy állattal: folyvást hajigálva az oldalába a tűzköpködő banderillókat, s félreszökve az útjából a bömbölő állatnak. A közönség lélegzetét is visszafojtá. Ah, nem így szokott a látványban részt venni a lissaboni corridák közönsége! Az közbekiabál, s biztató szavá-

val segít dühíteni vadállatot és viadort. Az már türelmetlen volna, hogy vért lásson. Itt meg ideges borzadály fut végig a szíveken, mikor a bika egyszerre meglátja a veres köpenyeges hidalgót, s neki szegezve a két szarvát, rárohan szökkellve. Az pedig még csak meg sem mozdul előtte. Felemeli a fél karját, oldalt hajlik, s el hagyja a bikát futni a hóna alatt: a szarvak a levegőbe döfnek, s az állat a korlátfalnak rohan vak dühében.

Most lekapja a válláról a veres köpenyt a hidalgó, kibontja redői közül az espádát, — s odaveti mind a kettőt — donna Atalantának. S maga ott marad, két karját összefonva.

A bika megfordul, széttekint vérben forgó szemével, a hátába akadt banderillok röppentyűi nagyokat pattannak: csak a vörös posztót látja. Most ezt a leány lengeti előtte. Másik kezében tartja a kardot. Vajon meg fogja ölni a bikát? Ez drága rekvizitum egy előadáshoz. Az pedig azzal a szándékkal rohan rá, hogy felöklelje. S a szép „pegadora” ott áll, felemelt arccal, fogsorai kitündökölnek megnyílt ajkai közül; a veres posztót lobogtatva, s a kardot magasra emelve, várja áldozatát. Mikor aztán az már csak egy ugrásnyira van hozzá, akkor eldobja a köpenyt és a kardot, s előre szökve, megkapja a két kezével a bikának a szarvait. Ezek a „pegadorok”, s akad néha egy „pegadora” is, akik nem szúrják le a bikát, hanem megragadják a szarvait, s kényszerítik azt csupán karjaik erejével a megállásra.

De ez csak egy pillanatig tart. A szörnyeteg bestiális erejét nem paralizálhatja semmi emberi izom hosszú időre. A bika hátralép, s aztán félrefarolva, nekifordítja ellenfelét a páholy tribünfalának, hogy ezt egyenesen odanyársalhassa a deszkához.

A vér meghűl a nézőseregben.

— Jézus Mária! — sikolt egy férfihang — ne engedjék neki megölni!

Donna Atalanta ráér fölnézni a feje fölé, s rámosolyog a részvétteljes kiáltozóra. Az csak Opatovszky volt bizonyosan.

Most a bika rekedt bömböléssel tör előre; de mielőtt ellenét a deszkához szoríthatta volna, az hirtelen a két kezén fölfelé emelte az egész termetét, összefont lábaival az ég felé, fejével a bika homlokán, selyemvolantjaival, csipkefelhőjével olyan, mint egy kinyílt teljes mákvirág, s ott maradt a vadállat magasra emelt fején.

Erre aztán kitör a frenetikus tetszészaj. A clownok előugrál-
nak a korlát mögül, s belekapaszkodnak a bika uszályába. A páholyokból bokrétazápor hull alá. Opatovszkyt alig bír-
ják visszatartani, hogy ő is oda ne rohanjon a bika sallangjába
csimpajkozni. A legyőzött vadállat pedig mogorva majes-
tással lépdeli körül a cirkuszt, gyönyörű bokrétáját meghordva
minden páholy előtt. Donna Atalanta lefelé fordított arca
úgy nevet a — felfordult világra vissza. Igazán, csak az ő feje
van a helyén, a többieké van elfordítva.

De senkié annyira, mint Opatovszkyé.

Már azt mégsem engedte el magának, hogy oda ne rohan-
jon a kijáráshoz, mikor Atalantát leemelik a bika szarvairól.

— Princess! — kiálta, összegyűrt kalapját feléje nyújtva.

— Das war schrecklich schön!

S a megszólított pegadora, mialatt a senior mantilláját és
rebosóját ráadta, hogy a tomboló kihívásra megjelenjen a
közönség előtt, mosolyogva fordult oda hozzá, s azt mondá
neki — németül:

„Guten Abend, senior!”

Opatovszkyt csak az gátolta e szóra, hogy vele együtt ki
nem röpi a közepre, hogy elkapták a frakkja szárnyát. Magánkí-
vül volt ettől a szótól: „Ő beszél németül! — Ő meg-
tanult németül! Hallották ezt?” Örömeben lecsókolta a
bohócok képéről a piros szívet. Útját állta a visszatérő don-
nának. A hidalgó keresztbe tette előtte a lábát. Azt mellbe
ütötte vakmerően. „Elmenj spanyol, az apádát! (Ez már ma-
gyarul volt.) Mert megeszlek!” S nem volt visszatérhető donna
Atalantától: „Sie sprechen deutsch! Ein Wort noch deutsch!”

senki el nem tudta gondolni mint hozza ilyen nagy eksztázisba ezt a magyar főurat Adelung nyelvének ily elsajátítása. A szép pegadora pedig eltakarva arcát a legyezőjével, hogy csak Opatovszky hallja szavait, ezt súgá neki:

„Morgen — fünf Uhr — bei mir.”

— — — — —

Ezzel aztán ő volt ledöfve, nem a bika.

Futott haza a diadalával. Vendégeket hítt. Elmondta mindenkinek a dicsőségét. Bevett vár, megnyert ütközet, meghódított ország ily örömficánkolást nem idézett még elő. Minden ablakát kivilágította a palotájának. S maga végignézte az egész lakomát, amit cimboráinak adott, elhült előtte az étel a dicsekedés miatt, s nem volt étvágya, úgy jól volt lakva örömmel.

— Isteni madonna! Hogy állt ott: az égben táncolva a lábaival; két kezével fogta az ökör szarvát. Így ni!

Hozatott két széket, s meg akarta mutatni, hogy hogyan csinálta a madonna. Az lett a vége, hogy betörte az orrát.

VAGY „URAM”,
VAGY „BOLNDOM”

Hiába keresné valaki mai nap azt a kis emeletes házat az Elendbasteion, ahol a donna Atalanta lakott. Az egész vidék, bástyáival együtt, egész utcaszámra, áldozatul esett a városzépítésnek; nem is látni már olyan házakat többé Bécsben, mint az volt, az emeleten rokokó stílusú köerkélllyel; a nehéz kapu mellett egy kisebb utcaajtó. Az előtt rángatják a csengettyűfogantyút Kornél báró és Koczur, fölváltva, pontban öt órákor.

Opatovszkynak a fogata ott várt a kapu előtt. Két óriás szürke volt a hintó elé fogva, aminél nagyobb a birodalomban nem lehetett találni: a sörénye, farka meg volt festve cochenillával rózsaszínűre. A hintó maga narancssárga. Ismerte azt már minden ember Bécsben.

— De tulajdonképpen minek is jössz te ide is velem, mikor én légyottra jövök egy szép leányhoz? — kérdi a báró.

— Hát én azalatt, amíg a nemes báró a donnával értekezik, elfoglalom a senort valami diskurzussal.

— De hogyan beszélsz vele? Nem tudsz te spanyolul.

— Hogy ne tudnék? Hát nem vettem belőle hét leckét? Aki hét leckén meg nem tanul spanyolul, az — legyen báróvá. Csak rám kell bízni.

Azalatt előkerült valahonnan a podagrás házmester, s beeresztette az urakat a kis ajtón.

Az urak átadták a névjegyeiket a cerberusnak; azzal az fölvezette őket az emeletbe, még egynehány vasrácsajtót nyitogatva föl előttük, furfangos ugrózárak segítségével. Az ő

kezéből aztán egy gyanús külsejű komorna vette át az urakat és névjegyeiket.

Opatovszky bevezetésül egy százpengőst nyomott a kapus markába, kettőt pedig a komornáéba, amiért a felső kabátját le segítette vetni. Koczur is adott az utóbbinak egy sokáig zsebben hordozott cukedlit, az előbbinek pedig egy papirosba göngyölt kétkrajcáróst, amiről azt lehetett hinni, hogy húszas, amíg ki nem bontotta az ember.

Akkor bebocsátották őket az elfogadóterembe; tessék helyet foglalni! A névjegyeiket bevitték az urasághoz a mellékszobába.

Kornél nagy meglepéssel látta, hogy mindazok a megtanulhatatlan nevű virágok, amiket ő a műkertésznél vásárolt, itt vannak, és pedig nagyon megbecsülve, drága virágédényekbe vannak elhelyezve. Azt már elfeledte, hogy ezeknek is ő adta meg az árát: vagy tán meg sem nézte a számlát.

De különben is összhangzó volt azzal a terem pompás föl-szerelése. A falakon remekművű aranyozott ezüstitálak: akkorák, mint egy pajzs, sőt talán valóságos vért volt az valamennyi, amit a tornában viseltek. Mindeniken ugyanaz a nemesi címer. Heraldikai remekmű, öt pajzsra osztva, amikben levágott fejek, úszó gályák, delfinek és griffmadarak szerepelnek, napokkal és holdakkal vegyest. Ugyanaz a címer nagyban is ki van függesztve egy nielloművű ezüstrámában, amely alul gót betűkben ez évszámot viseli: 1235. Fölül pedig a családi jelszót: „si non: non”. Azonkívül látható a falon egyszerű, de antik és füstös rámában egy egészen megbarnult pergamenre festve az ősi családfa, melynek egyes leveleire ily nevek vannak aranybetűkkel fölírva: Il Campeador! — Pizarro! — Dias del Castro! A lapis lazulival kirakott asztalon roppant ezüstmedence, ami tele van hányva függőpecsétes levelekkel; a szögletben egy vasember áll őrt, leeresztett sisakrostéllyal, ami alul a csontkoponya fogsora kivillog. Láng alakú kardokból, szaracén szabálykból és harci szekercékből

ellenben egész trophaeum van kirakva a kandalló fölött. Egy valódi spanyol grandnak a vendégvárakoztató terme ez.

A megnyíló oldalajtón kilép ő maga: — ahogy spanyol grandhoz illik, elől, a háta mögött bocsátva a leányát.

Idehaza ő is szokott divat szerint van öltözve, európai gentlemannek; úgyszintén a donna is. Alig lehet rájuk ismerni. Don Manuel mellőz minden színpadi spanyolkodást; nyájasan szorít kezét a vendégeivel: míg donna Atalanta helyet mutat egy ódon gobelin szövésű kereveten Opatovszkynak, s maga átellenében telepedik le egy griff lábú asztal mellé, melyen nagy, zománcozott, kapcsos könyvek állnak, s azok között egy karcsú nyakú japán edény, egy szál pompás, soha szem nem látta virággal.

Donna Atalanta a legszerényebb egyszerűséggel van öltözve, nyakig érő izabellaszín kasmirruhát visel, melynek volantjai fekete csipkével vannak díszítve; haja egyszerűen fésülve; egész alakja, tekintete egy elegáns, de házias kisasszonyé; e rendes hölgyöltözetben oly gyermetegnek tűnik fel, semmi sem árulja el a rendkívüli testerőt. Alig hinné el az ember, hogy ez az alak hajigálja a földre a Herkuleseket, s ez küzd meg szilaj lóval, vad bikával. A szemei sem árulják el azt a szilaj tüzet, mely gyújtogatni szokott. Itthon, közelből, nőruhában oly szelíd és okos tekintete van.

Koczur rögtön karon fogta a hidalgót, s elkezdte magának magyaráztatni vele a családfa történetét, ami hosszú és nevezetes história, azalatt az ifjú pár beszélhetett — németül; amit a hidalgó úgysem ért meg.

— Uram! — kezdé a szót donna Atalanta — ön nekem egy levelet írt, ami engem meglepett. Elismerem, hogy ez a levél rendkívüli volt rám nézve. Én sokféle nyilatkozatoknak vagyok kitéve, nem kerülhetem ki. De ilyenrel, mint az öné, még nem találkoztam. A többiek mind *ajánlatokat* tesznek. Szívét, vagyonát, életét kínálja minden ember. Igyekszik bebizonyítani, hogy mennyire elvettem az eszének nagyobb

részét, s még a maradékot is nekem ajánlja fel. Ön pedig élém áll, és nem kínál, hanem *követel*. — Tőlem kívánja, hogy én hozzak önnek áldozatot; tanuljak meg egy nyelvet, amire semmi szükségem nincs; csak azért, hogy önnel beszélhessek rajta. — Ez engem meghatott. — Ez valóságos ember; nem *fabáb*, mint a többi. — Ennek lelke van. — Én még nem látam eddig igazi embert; óhajtottam egyet látni.

Még ennél nagyobb hízelkedést Opatovszky Kornél nem hallott magáról: csak úgy szédült bele.

És dacára annak, hogy egyedül neki volt lelke ebben a házban, sőt talán ebben az egész városban, mégsem akadt meg a fejében az a gondolat, hogy de ugyan mi módon tudott megtanulni ez a hölgy oly rövid idő alatt ennyire jól németül, hogy ilyen hosszú beszédet tud tartani? — Ahelyett még magasztalásokban tör ki.

— Ah, madonna, Sie sprechen sehr schön deutsch.

— S higgye el ön, hogy ez a legnagyobb áldozat, amit művésznőtől lehet kívánni. Nekem erre alig marad időm. A világ azt hiszi, hogy mi valami mulatságos életet folytatunk. Pedig alig van egy pihenésre való óránk, s a lakomáink, egyszerűbbek a nomádokénál.

— Óh, én tudom, tudom! — szelelt bele Kornél. — S azóta én is egy darab félsült marhaszelettel élek, s éjjelre vizes pokrócba göngyöltetem magamat — mint ön.

— Ön nagyon őszinte volt hozzám. Ez tetszett meg nekem nagyon. Én is ilyen őszinte akarok önhöz lenni. Hogy mindjárt első percben ismerjük meg egymást. Önnek legelőször is meg kell tudnia azt, hogy mi kevély, büszke *arisztokraták* vagyunk. Óh, kérem, ne nézegessen a családfa felé, amit don Manuel magyaráz. Nem mint hidalgók vagyunk arisztokraták, hanem mint művészek. A hercegi koronát sohase, viselte büszkébb homlok, mint az olimpi játékok koszorúit. Ezeket meg kellett előbb érdemelni. S ennek az érdemnek a tudata minket kizárólagossá tesz. Önök tapsolnak a merész, szilaj

jeleneteknek, azt hiszik, az csak úgy magától jött, pedig ez művészet. Ön kívánt megismerni, ismerjen meg. Én azt mind betanultam. És folyvást, mindennap újra meg újra tanulom, ismétlem, hosszú, nehéz próbákon keresztül. Ez nekem tanulmányom, szenvedélyem. Én azokat az állatjaimat, amikkel együtt játszom, kicsiny koruktól fogva oktattam magamhoz; iparkodtam bennük az állati párát lélekké, értelmes szellemmé nemesíteni. Mi azokat a jeleneteket, úgyszólván, együtt gondoltuk ki. Úgy beszélnek velük, mint jó baráttal. Minden szavamat megértik. S ők felelnek nekem, úgy, hogy én megértem. Én szeretem őket, s ők szeretnek engem. Ah, az én „Kalifámat” még nem találtam emberre, akiért cserébe odaadnám. Ez az a szilaj bika, amellyel ön küzdeni látott. Mikor vége van a viadalnak, megnyalja a tenyeremet, s a nyakát a vállamhoz dörzsöli, odatartva széles homlokát, hogy vakarjam meg az ujjaimmal. Megtehetném vele, hogy mikor a veres posztónak nekirohan, öklelés helyett letérdeljen előttem.

— Ah, a kedves Kalifa! Megengedi madonna, hogy tiszteletemet tehessem nála, s én is megvakarhassam a homlokát?

— Teheti ön, csak ennivalót ne adjon ön neki, mert akkor öklel. Idegentől nem fogad el semmit. Ő is büszke, mert művész.

— Óh, én nem leszek neki idegen. Ott fogok lakni az istállójában.

— Óvóm önt még egyszer. Mi, művészek csak egymás iránt vagyunk türelmesek. Mennyi pofont osztanak esténkint a bohócok egymásnak! De meg ne próbálja velük egy idegen! A nimfa engedi, hogy a derekát átölelje a faun a táncban; de ugyanaz fakéregbe burkolja magát, ha Apolló kergeti.

Kornél el volt ragadtatva e célzás által Daphne metamorfózisára.

— Ezentúl hát eljárhat ön a próbáinkra. Bepillanthat azokba a titkokba, amik a közönség számára el vannak leplezve. El lesz fogadva a mi arisztokratikus zárt körünkben.

Ez, ez volt a legfőbb vágya Kornélnak.

— És aztán igen jó barátok leszünk. Ön megtartja, amin kezdte; s amiért önnek mindenki fölött előnyt adtam. Ön elfogad tőlem minden szívességet; de nekem nem kínál soha semmit. Én gyakorlom a nagylelkűséget, ön pedig elfogadja azt.

— Nem, madonna, erre az alkura rá nem állok. Én nem akarok az ön házikoldusa lenni. Egyáltalában nincs kedvem a koldus szerephez. Ön végtelen gazdag: azt tudom. Az én egész gazdagságom nyomorúság az önéhez képest. De mégis van valamim, amit önnek kínálhatok. Egyszer talán. Ön fedezte, hogy nekem lelkem van.

— S azt ajánlja fel nekem? Vigyázzon magára senor! Aki nekem a lelkét akarja átadni, az nekem *vagy uram, vagy boldom*.

— Akár mind a kettő.

— Úgy látszik, nem értette ön meg az igazi értelmét a szavamnak. Nem ok nélkül mondtam azt, hogy mi művészek, arisztokraták vagyunk, hozzá vagyunk szokva, hogy királynőnek tekintjük magunkat, akinek jobbágya a közönség. Estéink diadalok. Országunkat változtatjuk tetszés szerint, s ahol megjelenünk, ott hódítunk. Magunk teremtyük magunkat! S nemességünket nem osztogatja se császár, se király: mégis velünk jár az. A vándorcigánynak a meztelen szabadságát s a hercegek fényűzését együtt bírjuk. Ahogy a cigány odább viszi a sátorát, úgy visszük mi odább a palotánkat. Hozzászoktunk elpazarolni ma a kincset, a pompát, ami körülvesz, s holnap megint újra szerezni. Nekünk van adva Aladdin mesés lámpája. Mivel válthatja meg tőlünk valaki azt a kincset? A nő, aki művész, maga egy egész ember; nem fele egy más valakinek, akinek őt még meg kell találni. — Ön eszes ember. Érti, hogy mit mondtam.

(Most sem értette biz az. Azazhogy értette, de azt gondolta, hogy hátha másként is lehet.)

— No, hát csak látogasson meg ezentúl is, mikor üres napom van. Azt megtudhatja a színlapról. Jöjjön fel a próbáimra. Szívesen látom. De egyet ismétlek. Arról, hogy a lelkét, szívét nekem adja, előttem ne beszéljen; mert így csak az szólhat hozzám, aki vagy azzá tesz, ami ő maga, vagy azzá lesz, ami én vagyok.

E szóknál fölállt a helyéről a hölgy, s olyan volt tekintetében, mozdulataiban, mint Diana, mikor Acteont szarvasállattá változtatja.

Tehát: vagy uram, vagy bolondom.

Vagy te osztod meg velem a bárói koronádat, s hazaviszesz az apátvári kastélyba, vagy én osztom meg veled az én csörgősipkámot, s jársz velem cirkuszról cirkuszra és ugrálsz a többi bohócokkal az abroncson keresztül, akik nekem egyenrangú társaim.

Ezt meg lehetett érteni.

Kornél azonban ravasz volt. A bolondot nem könnyű még bolondabbá tenni. Gondolta magában: hátha csalni is szabad? Az ígélet szép szó. Aztán abból az egy millióból még sok megvan. Valamikor egy nagy államférfi azt mondta egy nagy királynénak, hogy minden embert meg lehet venni; csak el kell találni az árát. „Még engem is?” — pattant fel a királyné. — „Teszem föl: Sziléziával” — szólt a miniszter. — Hátha ennek a királynőnek is van valami Sziléziája?

Jónak látta nevetésre fordítani a nagyon komoly interjút. S azzal odalépett a nyitott erkélyajtóhoz, s ezzel a furcsa kérdéssel fordított egyet a párbeszéd tárgyán:

— Hogy tetszenek önnek, madonna, ezek az én lovaim?

— Igen szépek. Az a piros sörény a régi lengyel udvarnál volt a divat.

— Hát a hintóm?

— Jó ízlésre mutat.

— Megengedi, hogy ennek a hintónak az ajtajára az ön címerét festessem?

A hölgy különös mosollyal nézett rá, aztán vállat vont.
— Ahogy önnek tetszik.

De: elfogad ez olyan „lelket” is, ami négy lábon és négy kereken jár.

Kornél pedig annyiba vette azt, mint egy boldogító „igen” szót a „leánykérésnél”.

No, arra a bárói korona megosztására nemigen gondolt még; a műlovarrá lételre még kevésbé: hanem az járt az eszé-
ben, hogy ha már két lóval be lehet hajtani ennek a hölgynek az „udvarára”, hát négy lóval mi nem lehet még?

Viszonzásul adtak neki egy virágot, amit a szép kezek ma-
guk dugtak a gomblyukába.

— Hogy hívják ezt a virágot?

— Pelargonium.

(Még akkor a Nelson teljes gerelye egészen újdonság volt.)

— Ah!

— Nem a mi nevünk származik ettől a virágtól, hanem ezt nevezték el a kertészek a mi nevünkről. Ősöm, don Guzman, aki Pizarróval együtt járt Tlenochtitlanban, hozta el ezt legelőbb Spanyolhonba Montezuma aranykertjéből.

— Esküszöm, hogy sohasem fogok más virágot viselni gomblyukamban.

Ezalatt don Manuel is elkészült a heraldikai fejtegetéseivel, amiket Koczur nagy kegyelettel hallgatott. Hét lecke után lehet is már az embernek jól *hallgatni* spanyolul.

A vendég urak kalapjaikat vették és búcsúztak.

A donna kezét szorította Kornéllal, s az úgy tapasztalá, hogy ez a legsimább bársonykéz a világon.

Don Manuel pedig kikísérte őket az előszobába.

Kornél megint nyomott egy százforintost a komorna mar-
kába, mikor a kabátját feladta. (Úgy látszik, hogy a spanyolok-
nál nem szokás a főuraknak inast tartani, csak nőcselédet.)
Figyelmezteté rá, hogy össze ne törje azt a virágot ott a gomb-
lyukában.

A lépcsőn aztán Koczurnak eszébe jutott, hogy ottfelejtette a sétapálcáját s visszaszaladt érte.

A hidalgó még ott volt az előszobában; — amint összetaláltak, mind a kettő elnevette magát. Aztán kezet szorítottak, úgy nevettek. Nem beszéltek hozzá semmit.

A hidalgó látta, hogy Koczur a pálcáját keresi: ő megtalálta, s odanyújtotta azt neki, aztán mikor az át akarta venni, jól a tenyerébe húzott vele. Arra meg Koczur kapta el a pálcát s visszaszózott egyet a hidalgó hátára. S ismét összenevettek.

Furcsa búcsúvételi mód ez a spanyoloknál!

Kornél megvárta Koczurt a lépcsőrácszatnál. Ő már elfelejtette, hogy miképp kell azt fölnyitni.

— Te! — mondá neki nagy örömmel — ő elfogadta az ekvipázsomat! Érted, mi az?

— Az, hogy most gyalog mehetünk haza.

— Ostoba vagy! Ő az én fogatomon fog járni, s mindenki azt fogja hinni, hogy ő az én szeretőm.

Kornél ezt is nagy dicsőségnek tartotta.

— Hát a donna mit adott érte?

— Látod ezt a virágot itt a gomblyukamban? Tudod, mi ennek a neve?

— Tudom. *Muskáti*.

Pátts! Kapott egy pofont a képére.

Ennek a pofonnak pedig az a genezise, hogy a jockeyklubban a gavallérok egymás között donna Atalantát „donna Muskáti”-nak szokták nevezni, mivelhogy a pelargoniumnak csakugyan ez a népies neve. S ez Kornélt fölöttébb bosszantotta.

— Ez a Pelargonion! Az ő családi viráguk. Ott van a címerükben. Az ősük, Montezuma ültette azt, és hozta át Spanyolországba. No, ne haragudjál.

Azzal megcsókolta Koczurnak az arcát azon a helyen, ahol megütötte. Ez már bevett szokás volt.

Amíg a köszvényes házmester újra előkecmelgett a csengetésre, a két ifjú úr tanakodhatott a kapu alatt.

— Jól van — mondá Koczur. — Ez hát „foglaló”. De hát mit kaptunk érte?

— Szintén foglalót. Meg van engedve az üres napokon látogatást tennem a háznál és minden próbáin megjelenni.

— Ez már valami.

A házmestertől aztán kikérdezte Kornél: „Van-e itt istálló?” Van. „Hát kocsiszín?” Az is van. „No, hát ki kell nyitni a kaput, be kell jártni a hintót, az itt marad.”

A házmester ellenvetést akart tenni. Egy százas elhallgattatá. A hintót bejáratták az udvarra.

— Mennyi az évi béred? — kérde Kornél a kocsisztól.

— Ötszáz forint.

— Itt van. Ezentúl donna Atalantát fogod szolgálni. Ha jól viseled magad, megjutalmazlak.

‘Be sem várta, hogy megköszönjék, futott ki az udvarból, vitte magával Koczurt is.

Aztán megint jutott valami az eszébe. Visszaszaladt. Még nyitva találta a kaput.

— Héj, kocsis!

Az már a lovakat kezdte leszerszámozni.

— Gyere ide. A lovaknak széna is kell, meg zab. Nesze kétszáz forint. Jól tartsd a lovakat.

Még egyszer visszaszaladt az utcaszegletről. Most már zárva volt a kapu, a házmesternek kellett csengetni.

— Majd elfeledtem. Ön hivassa ide rögtön a kocsigyárost, s az én címerem „mellé” festesse oda a Pelargonio-címert. Itt van egy százas.

— Csak az egyik ajtajára a kocsinak?

— Ostoba! Mind a kettőre. Itt a másik százas.

Most már aztán mindenről volt gondoskodva. Mehetett Koczur után, akinek hazáig lihegő hangon beszélt el mindent, ami társalgásuk tárgya volt az isteni Atalantával; összevissza,

az elejét hátulra téve, keverve az igazat a képzelettel; hozzáadva sok nem mondott dolgot, s levonva belőle a tökéletes diadalra való kilátást.

Ezen az estén nem volt donna Atalantának dolga a cirkuszban; azért ő sem ment oda, hanem a jockey-klubba sietett, s ott mindenkinek elbeszélte az élményeit a legkörülményesebben, illendő változatokkal. Azt a történelmi adatot, hogy a gomblyukában levő virágot Pelargoniának hívják, hogy azt Montezuma maga ültette, s donna Atalanta di Pelargonios szakította le, és tűzte fel e helyre, minden embernek meg kellett ma tudni.

A tizennyolcadik ismétlésnél még azt a marginális észrevételt is hozzátette a kommentátor, hogy ezt a virágot egyedül a don Pelargonio családnak van megengedve a címerében viselni Spanyolországban, a gomblyukában viselni pedig egyedül Opatovszky Kornélnak, Bécs városában. S aki az ellen vét, azt Spanyolországban lenyakazzák, Bécsben pedig ő lövi agyon.

Örömeiben vesztett is kegyetlenül a tarokkban.

Most aztán már egészen megfelelő tér volt nyitva a bolondságának. Ő volt az első mindig a cirkusz próbáin, s fölmentette don Manuel di Pelargoniót a diva mantillájának őrzésétől. Ezt nem engedte magától elvételni. Jó barátságot kötött a bohócokkal, s arra is rá hagyta magát venni, hogy a társaság főkomikusával együtt egyszer a próbán ellovagolja azt a tréfás jelenetet, aminek a címe „John Bull és a fia”. Csak egy kis biztatás kellett volna neki, még nyilván is föllépett volna benne, telt ház előtt.

Napról napra nagyobb bolondja lett e fantáziájának. Már nem is lehetett vele egyébről beszélni.

Büszke volt rá, hogy Atalanta senki mástól nem fogad el ajándékokat, csupán őtől. De azokkal lehetett is dicsekedni. A bikaviadal másodszeri előadásánál (ezt közkívánatra többször kellett ismételni) egy pár szattyántopánkát ajándékozott a

művésznőnek: mindegyiken hat solitair gyémánt volt gomb gyanánt. Jó helyre kerültek. Ott legjobban megbámulhatja azokat a közönség — a végjelenetnél.

Hanem ő még mindig nem kapott viszonzásul egyebet — a mindennapi pelargonium virágnál. Azt naponkint maga tűzte oda a mellére Atalanta. Azonban még odáig sem ment, hogy a kezét megcsókolja. Olyan volt az a szép hölgy, mint egy világtárlat: „Kéretik a tisztelt közönség semmihez hozzá nem nyúlni”.

A cirkusz próbáin nem csupán Kornélnak volt szabadalma megjelenhetni. A divatarszlánok mindegyike bejáratos volt oda, akinek sikerült ismeretséget köthetni gyalog vagy lóháton. Gyakran találkozhatott itt Diadém barátjával is a többek között.

Egy reggel a próba közepén belép a manège-be Diadém úr. Opatovszky meglátja, hogy egy pelargonium van a gomblyukában. Nézi lornyettel: az bizony Montezuma szent virága. Egyenesen rámegy, s azt kérdi tőle brusque megszólítással:

— Hogy meri ön a gomblyukában viselni ezt a virágot?

— Mit? Ezt a „Muskátlit?”

Páts! Már akkor ott volt az ábrázatján a pof . . .

. . . Fatális helyzet! Hiszen azt mindenki tudja, hogy Opatovszky bolond; úgy osztogatja a pofokat, mintha bér-málna. Négyszemközt nem is venné azt az ember számba, visszaadná neki, s ki volna egyenlítve a dolga; de nyilván tíz más gentleman előtt kapott pofont nem lehet egyszerűen nyugtatványozni s aztán elkönyvelni.

A többi urak természetesen rögtön közbevették magukat, s nem engedték, hogy még a próbát is megzavarja ez az intermezzo. Opatovszkynak haza kellett menni s otthon várni a cartellvivőket, akik majd mindjárt jönnek.

— Átkozott história! — dörmögé Diadém úr Koczurhoz. — Erre nem voltam készen annál a bolondnál. Mármost mit csináljak veled? Meg kell verekednünk. Ha agyonlövöm, dugába

dől az egész ráépített tervünk, ha pedig nem lövöm agyon, ő teszi meg nekem, kitelik tőle, amilyen bolond.

— Ne féljen semmit, majd elcsinálom én ezt. A kihívó fél adja a pisztolyokat, de a kihívott párbajsegéde tölti azokat meg. Az én leszek.

— Jaj, barátom, így az nem fog menni. A másik két szekundáns is ott lesz, s az nem engedi, hogy vaktöltéssel lőjjünk.

— Hát hiszen nem lesz az vaktöltés. Csak rám kell bízni. Én adom hozzá a golyókat. Azokat készítem jóféle diachilon flastromból, amiket meghengergetek plajbászporba, akkor azok egészen hasonlítanak az ólomgolyóhoz. Megesküszik rá, aki látja.

— Furfangos egy fickó ön, Koczur.

Úgy történt, ahogy mondá. Másnap megverekedtek. Koczur töltötte a pisztolyokat, megmutatva mindenkinek, hogy valósággal beleereszti a csőbe a golyót, amit Opatovszky különösen követelt. Ő ölni vagy halni akar.

Valósággal dühös volt. Egyenesen odaszaladt a barrière-re, s hús lépésről célzott az ellenfelére keményen.

Diadém úr a bal kezét a szája elé tartotta. Félt, hogy még belelő azzal a flastrommal. Szerencséjére nem talált.

Most aztán ő fogta fel a pisztolyt. Opatovszky arca el-sápadt, halálfiának érezte magát. A lövés eldőrdült. Kornél nagyot kiáltva kapott az arcához, s végigesett a gyepen élet-telenül. Segédei és az orvos odarohantak hozzá. — E katasz-trófára Diadém úr segédei egyszerre iramodtak keresztül a bozóton, s holnap ilyenkor ki Svájcban lesz, ki Belgiumban. Diadém maga ott maradt, elbámulva, mintha a földbe nőtt volna. Meg nem foghatta a dolgot. Mégis agyonlőtte volna Opatovszkyt? Azt hirtelen felkapták a segédei, s vitték a kocsi-jához.

Diadém hátramaradt. Tudta, hogy Koczurnak oda kell még hozzá jönni.

Csakugyan visszatért.

- Hát mi történt?
- Gyerünk a bokorba, mert meglátják, ha együtt beszélünk. Hahaha!
- Ön nevet?
- Hogy a patvarba ne? Az a bolond flastromgolyó a pofája közepén találta a barátunkat.
- S odaragadt?
- Az ám. Jó, hogy a kezével eltakarta.
- Mit mondott az orvos, mikor meglátta, hogy a seben már flastrom is van?
- Azt mondta, hogy ez unikum a külgyógyászat történetében. Beragasztottam egy ezeressel a száját, hogy értekezést ne írjon róla a Medizinsche Wochenschriftben. Egyébiránt Kornél csakugyan megsebesült. Az a bolond diachilon bírt annyi erővel, hogy egy zápfogát kiüsse, s a bőrt is fölrepszte az arcán.
- Most már szaladjunk, mert jön a rendőrség.
- Eszeint mégis teljesen indokolva volt, hogy a megsebesültet ágyba fektessék, s orvosi ápolás alá vegyék. Egy kiütött fog meg a felrepedt bőr nem tréfadolog.
- De megvan ennek is a kellemes oldala. Egész nap jönnek a látogatók, a jó barátok: tudakozódní hogyléte felől. Az orvos és asszisztensei egy percre sem hagyták el az ágyát, s figyelmeztetnek mindenkit, hogy ne kényszerítse beszédre a szenvedőt.
- Délfelé várják nála a sebláz bekövetkeztét.
- De előbb még a gyönyör víziója jelenik meg előtte.
- Egy ajtónyílásnál ki lebben szobája küszöbén be? Maga az istennő, ő az: Atalanta. Fátyolát hátravetette arcáról, s nagyon halovány. Szemei ki vannak sírva. Leül az ágya szélére, s két keze közé fogja hőse kezét. Az a hetedik mennyországba képzeli magát. A hölgy int neki, hogy ne beszéljen. Sebe fölszakadhat. Ő sem szól semmit, csak egyre magnetizálja azokkal a nagy spanyol szemeivel.
- Opatovszky bágyadtnak érzi magát. Természetesen a vér-

vesztés miatt. És mégis egy nagy merényletre szánja el magát. Megkísérli a kezében tartott kezét ajkaihoz vonni. És íme sikerül. Azt az acél kezét, melyet egy szilaj mén, egy vad bika nem bír helyéből elhúzni, ez a lankadt kéz odáig tudja vonni a lehetetlenségig, egy férfinak az ajkáig, mely azt az élő bársonyt nem érintette soha. Sikertült neki egy csókot nyomni a kezére. Ah, ez a küzdelemhez méltó pályadíj volt!

Képes lett volna rögtön felugrani, ha az ápolói le nem fogták volna.

Atalanta óvatosan visszavonul, s némán int neki, hogy kímélje drága egészségét. Aggódik miatta.

— Mikor fog ön föllépni? — kérdi tőle a sebesült lovag.

— Addig nem, amíg ön fel nem gyógyult! — viszonz hévvel a delnő, s arcára rántja fátyolát, hogy pirulását eltakarja, s e szók után elfut a szobából.

— Nem álmom volt ez? — kérdezi az ágyban fekvő. — Tünetmény ábrándképe. Ébren vagyok-e?

— Ébren, ébren! Hogy ne volnál ébren? — kiált egy ismerős hang, s beront az ajtón — a volt ellenfél: Diadém úr, lovagias szokás szerint sietve látogatását tenni a megsebesített ellenfélnél. — Én is találkoztam vele! Lásd, te szerencsés kópé! Ezt nekem köszönheted.

— Köszönöm! Köszönöm! — rebeget a bekötött fejű: megragadva látogatója kezét: — barátom! Egyetlen, igazi barátom. Hadd öleljelek meg! — S összevissza csókolta elragadtatásában. — Ő itt volt! Itt ült az ágyamon, ahogy most te! Így csókoltam meg a kezét, ahogy most a te arcodat. Így! Így!

Diadém úr alig bírta a fejét kiszabadítani a karjai közül.

— Áldott legyen a golyó, mely ezt okozta.

Még így nem áldották a diachilon flastromot, amióta Hippokratész feltalálta.

— Csendesen, kedves barátom! Légy most nyugodtan. Ne bocsássanak most többé hozzá senkit!

Az orvosok, az órával kezükben álltak az ágy körül, s szám-

lálták az érütéseket, várva a sebláz beálltát: suddogni sem volt szabad, csak diákul.

Künn a negyedik teremben pedig a látogatók a pamlagokba, karszékekbe vagdalták magukat hanyatt a kacagás miatt. Koczurnak már az állkapcsába állt a görcs a nagy röhögéstől.

Illavay csak nem tudta megtagadni a régi hajlamait. Most ügyvédi gyakorlatot folytatott. Ügyfelei értesítették őt unokaöccse bécsi kalandjairól, amire ő még egyszer rászánta magát, hogy Temetvényi grófnak levelet írjon, figyelmeztetve őt a nagy veszélyre, ami családját fenyegeti, s aminek nagyon végzetes következményei lehetnek. Arra kapott a gróftól következő tartalmú levelet:

„Különösen tisztelt uram!

Fölöttébb lekötelezve érezzük magunkat azon szíves gondoskodásért, melyben ön házunkat részesíti. Az ifjú Opatovszky bohóskodásairól nekünk is van tudomásunk, de mi azok miatt különös aggodalmakat nem táplálunk. Az ifjúságnak ki kell fornia magát, jobb elébb, mint utóbb. A tréfák, amiket közös vendencünk elkövet, nem esnek komolyabb beszámítás alá, nem vonnak maguk után következményeket, s nem zavarják meg semmi viszonyt. A mi körünkben azokat csak kedélyvillanásoknak nevezik. Megeshetik, hogy az érintett kalandok Kornél vagyonán érzékeny csorbát fognak ütni, de ez a mi indulatunkon íránta semmit sem fog változtatni; eziránt teljesen megnyugtathatjuk önt. Még egyszer hálás köszönetünket fejezve ki önnek rokonságsugallta figyelmeztetéseért, maradunk stb.”

„Hát kellett ez neked? — mondá magának Illavay, mikor ezt a választ elolvasta. Most ezek azt hiszik, hogy te vissza akartad hízelkedni magadat náluk, s eljöttél rágalmazni az ő választottjukat! Megkaptad a magadét érte. Az a másik még a

hét főbűnnel is többet ér, mint te a hét erénnyel. Bizonyos körökben nem is bűnök azok, csak bohóságok: az ifjúkor kedélyvillámai. Csak az olyan embernél bűn az ilyesmi, mint te vagy. *Nálunk* nem esik beszámítás alá. Mit avatkozol a mi ügyeinkbe?"

Föltette magában, hogy jövőre, ahol még ezt a két nevet kimondani hallja, onnan elfut.

Hanem azért, hogy Illavaynak ilyen választ küldött a gróf, az a levél nagy szeget ütött a fejébe. Felkereste rögtön a leányát.

— Pálma! Nekünk fel kell mennünk Bécsbe; mégpedig hosszabb időre.

Pálma gyanított valamit.

— Az egész téli időt itt töltöttük falun, s most a tavaszi időkre megyünk fel? — kérdezé.

— Még hátra van az utolsó udvari bál.

— Lesz ott nekem valami dolgom?

— Lesz. Most írt nekem valaki, hogy ez a házasság erősen veszélyeztetve van Opatovszky szeszélyei által.

— „Illavay” írt.

— Kitaláltad.

— Azt írta, hogy a vőlegényem belebolondult mindenféle táncosnöbe, színésznöbe, s azokkal foglalja el magát! S ez sérti „őt”? Nem írtál neki vissza, hogy sohase rontsa vele a kedélyét. „Engem” nem sért. Miattam mulathat a vőlegényem, most és ezentúl, ahogy akar.

— Ilyenformát válaszoltam igenis Illavaynak. De előtted nem titkolom a veszélyt. Opatovszky nagyobb bajba ártotta magát, mint ami egy hóbertos kalandon szokott végződni. Az a nő, akinek a hálójába került, nem valami közönséges modern Aspasia, aki csak a martalékainak a vagyoniát akarja elhalászni. Ennek több kell. Ez nem a mámorral láncolja magához a rabszolgáit, hanem a szomjaztatással. Ez egy kifinomított cselszövő, minden érzéki gyöngeség nélkül. Ve-

szedelmesebb azoknál, akik szépségüket eladják. Ez nem elád, ez vesz. Közel van hozzá, hogy megvegyen rajta egy embert, aki neked vőlegényed. Ez a hírhedett Atalanta.

— S ezért kell nekem most fölmennem Bécsbe?

— Ezért.

Pálma keserűen nevetett; aztán lecsüggeszté a fejét, s kezeit összekulcsolá.

— Hiszen vétettem nagyot; jól tudom. De hogy ily hamar utolérjen a büntetés, hogy ily keserűen bűnhődjek érte; azt nem hívém. Hogy énnekem most a jegyesem után kell men-
nem és versenyre szállnom érte egy abeléréval, aki fejtetőre állva mutogatja magát a közönség előtt! Nekem! — Ah! Ilyen megaláztatás nem érte a Temetvényiek címerét akkor, mikor a zászlójukba Dózsa pórhada törülte a bocskorát! — Én vívjak meg: egy Atalantával! S a pályadíj: egy Opatovszky Kornél! — Istenem! Én Istenem!

— Ennek meg kell lenni.

— Jól van. Meglesz. Tessék megparancsolni, mikor menjünk! Minő pompát, minő jelmezeket vigyek magammal? Megértettem a feladat egész súlyát. Híven fogom azt teljesíteni. Megjelenek az arénán. — Előveszem, amit tanul-
tam. — Aztán dőljön el, hogy *melyikünk hát a nagyobb komé-
diánsné*: az-e, aki mindent *megmutat*, vagy az, aki mindent *eltitkol*?

— — — — —
E hölgytornában nem maradt Pálma grófné segítség nélkül. Kornél báró alig gyógyult fel párbajsebéből, amint kap egy hosszú levelet a csehországi hadparancsnokságtól, hogy mint tartalékos tiszt, siessen berukkolni rögtön és azonnal az ezredéhez. Ezzel pedig nem lehet disputálni. Opatovszky azt hitte, hogy rettenetes nagy baj lehet a hadseregnél, ha már órá is szükség van. Hát csak felvette ismét a dzsidás egyenruhát: ebben búcsúzott el Atalantától. Ez alkalommal könnyeket is látott ragyogni a búbajos hölgy szemében, amik csak azon

biztatásra engedtek helyt a mosolynak, hogy a távolból is sűrűn fognak egymással levelezni. Azt bizonyosan meg is tartották. Atalanta mindennap írt Kornélnak. S a levél nagyobb csábító, mint a szó, mert azt újra meg újra el lehet olvasni: s ha a toll hegye odaírja a levél végére az ezer meg százezer csókot: az a szomjúságot csak fölkelte, de el nem oltja.

Kornél ezrede Prágában állomásozott.

Egy napon az ezredparancsnok felhívhatja magához, s tudatja vele, hogy a jövő héten a bécsi császári várakban udvari bál fog tartatni, s arra minden ezrednek a tisztikarából két tag hivatalos. Opatovszky báró van kiszemelve egyiknek.

Ennél kellemesebb kiküldetést nem találhattak volna ki Kornél úr számára. Kapott hozzá egy egész hétre való szabadságidőt.

Be kellett jelentenie, hogy mikor indul. Még ma az esti vonattal.

Repülni szeretett volna.

Az egész úton veszekedett a kalauzokkal, hogy minek megy a vonat olyan lassan? Hiába magyarázták neki, hogy ez vegyes vonat. Untában minden állomásról táviratozott Atalantának, hogy jön; nem gondolva meg, hogy éjjel a házmester a táviratokat mind a feje alá rakja, s rajtuk alszik.

Az utolsó fél órának már minden percét számlálta: az a leghosszabb idő a világon! Végre berobogott a vonat a bécsi indóházba. Kornél az ablakból kihajolva leste, hogy nem várják-e.

Persze, hogy várták.

De nem az, akit ő óhajtott; hanem valaki, akiről régen el is felejtkezett már, hogy van a világon: a kedves Temetvényi Ferdinánd gróf.

Pedig ennek nem is táviratozott, hogy jön.

Szörnyen örültek, hogy megláthatták egymást. Összevissza ölelkeztek, csókolóztak.

— Az udvari bálra jöttem — mondá Kornél.

- Mi is arra jöttünk fel.
- No ez dicső! Meddig maradnak itt?
- Egy hétig.
- No az dicső! Én is éppen addig maradok. Hol vannak szállva?
- Hát a saját palotánkban. — A Temetvényi-palotát nem ismerné ön Bécsben?
- Úgy? Igaz! Pardon. Egészen konfúz vagyok.
- Ott még önnek is tudunk helyet adni. Egész külön lakosztály áll a rendelkezésére. Hisz nem vagyunk egymásnak idegenek.
- Erre a szóra Kornél kissé megmerevítette magát.
- Kérem. Nekem magamnak is van palotám. Benne van Koczur, mint major domus.
- Most azután a grófon volt a sor pantomimikát csinálni. Felhúzta a vállait, s a kezeit dörzsölte.
- De hát, édes Kornél, ön még nem tudná, — hogy ezzel a palotával mi történt?
- Tán leégett?
- Valamivel még rosszabb. Önök elmulasztották a második részletfizetést teljesíteni, s a határidő után a volt tulajdonos visszavette azt. Most már nem az öné.
- De hisz én százezer forintot fizettem rá.
- Az ott vészett; úgy volt a szerződés.
- Koczur nem írt nekem erről semmit.
- Nem ám: mert őtet meg hazaküldték, s internálták Vágújhelyre mint foglalkozás nélküli egyént.
- Kornél agyonlőtt embernek érezte magát. Csak az uniformis tartóztatta, hogy ríva nem fakadt.
- A gróf aztán megveregette a vállát.
- No, ne verje önt le az az elveszett százezer forint. Máson is megesik az. Hanem máskor a szerződéseit bízza gondosabb emberekre. Bécsben nem lehet azokat olyan patriarkálisan venni, mint régen odahaza minálunk. Verje ön ki a fejéből

azt a kis kellemetlenséget. Jöjjön a körünkbe, majd iparkodunk azt önnel elfelejtetni. Pálma is itt van.

Opatovszky még ennyire hadifogolyának nem érezte magát, mint ezúttal! Adieu már donna Atalanta! Megfogta a karját a leendő papa, s viszi magával a címeres hintóhoz: betolja maga elé, s ráül a köpönyege szárnyára: onnan nem szállhat ki elébb, mint mikor a hintó a nagy ódon kapuboltozat alá begördül. Ez pedig a börtön: a Temetvényi-kastély.

„Ki lehet innen szökni! gondolta magában a fogoly.”

Hanem aztán tapasztalá, hogy nagyon jó stratagéma van ellene kigondolva.

Alig foglalta el a lakosztályát, mely három szobából állt, amidőn jött hozzá a komornyik, akit már olyan jól ismert Gargóváról, s hozta számára ezüsttálcán egész halmazát a mindenféle leveleknek, amiket számára leendő ipa ura palotájába küldöztek: a saját palotája elrepülvén a légbe.

Azokban mind meghívások, rendeletek voltak a hét minden napjára.

— Ha megengedi a báró úr, majd én fölbontom a leveleket és osztályozom, ki melyik napra szól, délelőttre, délutánra, estére, hogy rendben legyenek.

— Ugyan tegye azt.

Volt ott hivatalos rendelet katonai eljáróságoknál teendő jelentkezésre, meghívás az udvari bálra az udvarmesteri hivataltól. Felhívás tisztelgésre az összes tisztikarral az itt időző Radeczky tábornagnál; díszelőadásra az új török nagykövet tiszteletére. Volt ott azután egy bizalmas közlemény a térparancsnokságtól, melyben az itt időző katonatisztek figyelmeztetnek, miszerint a legközelebbi hét nap alatt estétől reggelig a szállásaikon tartózkodjanak; mert valamelyik éjjel, felsőbb parancsra, próbaalarm fog veretni, hogy hány perc alatt tud a helyőrség kirendelt helyén fegyveresen sorakozni. Ki-ki tudja meg, hogy mely kaszárnához tartozik. — Következik egy meghívás Westmoreland herceg angol nagykövet tánc-

estélyére, összekötve nagynevű művészek hangversenyével. Azután meghívás báró Augustin, katonai szaktudós felolvasásaira, minden fegyvernembeli katonatisztek számára. Práterkocsizás. Azután egy temetkezési parádé: egy Pestről Bécsbe hozott magas állású hadvezér végtisztességére. Azután: őfelsége a görög király fog megérkezni. Nagy hadseregszemle és a többi és a többi. Nem maradt itt annyi idő, hogy donna Atalanta regényét tovább lehessen folytatni. Azonfelül még mindenütt a gallérjához ragadva a Temetvényiek atyafiságos kezei.

„Megálljatok csak, gondolá magában, majd találok én ki valamit, hogy tőletek megugorhassam.”

Amint a komornyik dátum szerint rendbe szedte a meghívásokat, ő is készen volt az átöltözésével; a gróf egyik fogata már ott várt rá: ez volt a mozgó börtön, ez vitte a katonai előljáróságokhoz, akiknek be kellett magát jelentenie. No, most innen megugrom, gondolta magában. Nem lehetett, Mintegy véletlenül útjában találta egyik katonai bajtársát, egy fiatal grófit, a Temetvényieknek nőágról való rokonát, az karon fogta, elvitte magával a carrousel vezénylőjéhez, beiratta, lovat választott a számára. Dámája már van: Pálma grófnő. De a jelmez végett előbb azzal kell beszélni, hogy minőhöz van kedve, mert az összetartozó párnak összhangban kell lenni; tehát a bajtárs visszavitte szépen a Temetvényipalotába, s Kornél úrfi azon vette észre magát, hogy megint csak ott van a börtönben, s Atalanta helyett Pálma grófnőt látja maga előtt.

Nagyon örültek egymásnak. A cousin elmondta, hogy mi-ben járnak. Akkor aztán előszedték a jelmezképeket: válogattak, tanakodtak: melyik fog jobban illeni. Cífraságról lévén szó, ebben már Kornél is örömét találta. Pálma ónémet jelmezhez hajlott, de Kornélnek meg az volt a kívánsága, hogy ő szaracén lovag legyen. Pálma volt, aki engedett. Így tehát ő is török kadinának fog öltözni.

A cousin aztán magukra hagyta őket.

Kornél pedig azt gondolta, hogy most itt az alkalom egy kis összekocódást kezdeni. Ők némi ízetlenkedéssel váltak el az eljegyzés napján egymástól. Ezt lehetne folytatni.

— Tudja, miért választottam azt a török jelmezt — kérde Kornél. — Azért, mert ez arra a bizonyos török hercegre emlékeztet, akiről ön olyan szép verset szavalt. Még most sem mondja meg, hogy ki írta azt a verset.

Pálma vette észre a kitörési szándékot, s szépen bevágta az útját. Csupa szelidség és jó kedély volt ezúttal.

— Hát miért ne mondanám meg? Önnek a nagybátyja az: Illavay.

— Ah! Az alattomos. A nagy mogorva prózai ember! És ő verseket írt. És ő verseket tanított be önnek. Vallja meg, hogy ő szerelmes volt önbe!

— Mi nagyon becsültük egymást.

— Csakhogy tudom! No, ezzel szépen fogom őt majd bosszantani.

— Azt nagyon rosszul tenné ön. Neki mi nagyon sokkal tartozunk. Ő minket igen nagy veszélytől szabadított meg, ami különösen rám nézve iszonytató volt; a saját életét kockáztatta értünk valódi hősi módon. Mikor gyémántjaimat elrabolták, ő átment az óceánon, hogy azokat visszaszerezze. És különösen ön nagyon sokkal tartozik neki. Kétszer mentette meg önt a haláltól. A másodiknak én magam tanúja voltam: az ő keze tartotta fel a pallost, mely az ön feje fölé volt emelve. Pedig csak hallgatnia kellett volna, csak helyéből meg nem mozdulnia, s most ő volna az ön birtokainak örököse. Illavay az egész világra nézve egy nagy, nemes lélek; önre nézve pedig több, mint az édesatyja. Önnek azt az embert szeretnie kell.

Brava, bravissima! Tapsolhatunk. Ez a jelenet igen jól sikerült. Felmagasztaltuk Illavayt, — azért, hogy megtartsuk magunknak Opatovszkyt. Mert ha még azt is megcszi Kor-

nél, hogy Illavayt inzultálja azzal, amit Pálma elárult felőle, akkor nem volna egyéb hátra, minthogy a szeme közé vágja a jegygyűrűjét, s kidobassa az inasaival őt, egész kiskirályságával együtt, az ajtón.

Azonban a nemes pátosz nem veszett kárba, Kornélnak lágy szíve volt, mint a viasz: minden benyomásra átalakuló. Ez emlékekre elérzékenyült. Megcsókolta Pálma kezét és megtért.

— Igaza van, kedves Pálma. Ön az én jó angyalom. Lássa, nem vagyok én rossz ember. Ön engem egészen jóvá fog tenni, meglássa. Megengedi ön nekem, hogy én önt nagyon, nagyon szeressem?

— Hiszen azért kötjük össze életünket.

És azután tovább is igen jól játszott a szerepét Pálma grófnő. Szelíd, átadó kedélyével csendesesen visszahódítá hóbortos vőlegényét. Iparkodott kedvében járni; s aztán felvette vágartársnőjének saját fegyverzetét, s a tulajdon harcterén versenyzett vele: lőhátra ült és bemutatta művészetét a carrousel próbáin, s a koronás látogató tiszteletére rendezett díszelőadáson. És Kornélnak, ha minden ember nem mondta volna is, saját szemének el kellett hinnie, hogy az ő menyasszonya a legbájosabb jelenség az egész tündéri csoportban: kivált ebben a keleti jelmezben olyan volt, mint az ezeregyéjszakai mesék föld feletti tüneménye. Imádnia kellett!

Amint beleszeretett a menyasszonyába, úgy kiszeretett abból a másiktól. Az a másik volt a láz, emez a kigyógyulás. Nem kellett már őrizni, kísérgetni: megjött magától. Ha megszabadulhatott a hivatalos szertartásokból, sietett a menyasszonyához, s estélyeken, társaságokban odacsatlakozott hozzá, s ki nem fogyott a bámulatából. Hagyta magát általa vezetetni, mint egy gyermek.

Pálma meg volt győződve tökéletes diadaláról.

Pedig még hátra volt a vendégszerepből a jutalomjáték, a chef d'oeuvre: a pièce de résistance: a megjelenés az udvari

bálban, ami annyi sebes dobogást okoz olyan szíveknek, amikben csupa kékvér lüktet.

Ez a hetedik nap estéjén következik. Pálma grófnő egy nagy-nénje, herceg **** né vezetése mellett jelenik meg mindezen nyilvános ünnepélyeken, aki Innsbruckban lakozik, s ez ünnepélyre maga is a Temetvényi-palotában szállt meg. Itt van a két család minden ija-fia, s azok úgy körülfogják, úgy őrzik, úgy gondozzák Opatovszky Kornélt, hogy az nem tehet egy lépést, nem vethet egy pillantást, nem ejthet ki egy szót, amiről tudomást ne vennének. A Szent Hermandad, a szabadkőművesség, az orosz rendőrség nem őrzi úgy a maga gyanús embereit, mint őt ezek.

Az is nagy befolyással van a kedélyállapotára, hogy egész nap el van foglalva.

A demokrata publikum ugyan ezt nem akarja elismerni foglalkozásnak, de próbálná csak meg egyszer, hogy mit tesz az, amit magas körű mulatságnak neveznek? Hej hogy kéreznék a műhelyébe vissza! — Nagy munkát végzett ő mindennap. Nem volt ideje a henyélésre, pedig, mint tudjuk, ez a sátán párnája. A színházakba s a Burgba és a nagy operába együtt járt Temetvényiékkel; onnan teaestélyekre mentek; azután hazakocsiztak. Éjjel gyalog kimenni az utcára katonatisztnak nem lehetett, mert az alarmrendelet miatt otthon kellett tartózkodnia; aki az ellen vétett, azt az őrzőket bekísérte a kaszárnyába, s szobafogságot kapott. Összevágott szépen a földi és a mennyei gondviselés, hogy az elvesztett fiút az övéinek teljesen visszaadja.

Ki írhatna le egy udvari bált a bécsi császári várakban? A benn élőknek is nehéz az, hát még egy odavetődött egynapi bámulónak!

Háromezer vendég, akik közül minden ötödik mágnás, minden tizedik tábornok, minden ötvenedik volt vagy levő, vagy leendő miniszter, s minden ötszázadik — ismerős. A nem-

zeti díszruhák s katonai egyenruhák, rendjelmezek, paszomántos frakkok papi talárok egész gyülevésze, amibe a sporadice felmerülő fekete frakk úgy tűnik fel, mint a ragulevesbe esett légy. És mindez behintve a világ minden országainak rendelkezéseiével és csillagaival. Valódi Kis-Európa. Magyar beszéd, német szó, francia, horvát, cseh, lengyel, olasz diskurzus egymással tőzsomszédságban. Jární nem lehet, csak furakodni. A kolosszális trónteremtől kezdve, melynek oszlopközei egész erdejével vannak díszítve az egzotikus virágoknak, a csupa gobelinszőnyeggel bevont melléktermekig, valamennyi egy tarka hangyabolytól nyüzsög, egy cifra élő mozaik az, csupa férfiakból. A tömérdék katonai egyenruha vegyítve a máltai lovagok lángpiros és arany, a német rend lovagjai fehér és ezüst jelmezeivel, a pöspökök violaszín, a kardinálok biborvörös talárjaival, a diplomaták aranyhímzésű frakkjaival, a magyar és lengyel főnemesek sujtásos, bogláros díszöltöncivel. Hanem azért, hogy olyan tarka, mégis szomorú társaság az. Egy bál — csupa férfiakból. A hölgyek a belső elfogadási-termekben vannak, ahol az anyafőhercegné cercle-t tart. S a hőség Nabukodonozor kemencéjét kezdi megközelíteni. Egy-egy titkos sóhajtás hangzik el a „büfé” után. Sok sarkantyús vitéz szeretne már otthon lenni, s a csizmáitól megszabadulni. — Végre megkondul a jelt adó kamarásbot, az udvar jön ki a belső termekből s vele együtt a hölgykoszorú, a diplomáciai kar s a püspöktestület, az a három elem, mely a világot kormányozza. A férfi-tengerben egy szűk meder nyílik, amelyen átkígyózhat az emberi nem szebbik fele (nem a püspököket értjük) és — mint az Amazon folyamról írják, hogy még a tengerbe ömölve is messze megtartja a kék színét —, így vonul keresztül a tarka tömegben, csupa fehér és halvány színű öltöny, keresztül a gobelinek szobáin, a nagy tróntermen: ott azután valamerre eltűnik. Valami zenét is lehet hallani: de azt már kevesen élvezik, az ezernyi férfiscreg omlik az álarcos bálók redutja felé, ahol a férfibüfé van beren-

dezve. Csak igen kevesen, a beavatottak bírnak sejtelemmel arról a mellékajtócskáról, melyen át a hölgyek eltávoztak a külön étkezőszobákba, ahová őket csak nagyon kiváltságos alakoknak lehet követni az erősebb nemből. — Ez azután egy festőt kétségbeejtő látvány! — Ami egy monarchiában féltve őrzött szépség és ragyogvány, feltalálható mind egy rakáson. Tengere a selyemnek, fellegei a csipkének, tejútja a gyöngynek és gyémántnak s örvénye a szépségnek! Kép csupa fényből, minden árnyék nélkül. Vakító felhők, hófehér keblekből és vállakból, villámlobogás szép szemekből, szivárvány gyémánt-özönből. Ez élő apokalipszisba jutott bele Opatovszky is. Szabad volt neki, mint deklarált vőlegénynek, menyasszonya után menni. S még ez olimpi versenyében is a büszke szépségeknek, azt mondá neki minden suttagó szó, minden elbámuló tekintet, hogy az ő választottja a legragyogóbb tünemény e fény közepett. Ez a szép kísértet, mikor körülragyogja minden özöne a dicsfénynek, olyan abban, mint egy szent alak.

Opatovszky egészen meg van igézve. Fényes főurak ereszkednek le hozzá, üdvkívánataikat átadni ahhoz a szerencséhez, hogy e büszke szépséget magáénak mondhatja. Nem is tud betelni a nézésével. Nem, ilyen hókebel, ilyen márványkarok, ilyen hattyúnyak, ily deli termet nincs több a világon! Övé az aranyalma! Ezúttal Juno győzi le Venust!

Egy érdemcsillagokkal teleaggatott úr beszél Pálmával, kinek eltávozta után odainti magához Kornélt a grófnő; s amíg az pamlagja támláján áthajolva, pihegő keblén felejtí bámuló tekintetét, azt súgja a fülébe:

— Öexcellenciája, a hadügyminiszter, kegyes volt velem tudatni, hogy önnek szabadságidőt adott két hónapra.

Kornél idvezültnek érezte magát. Hisz ebbe a menyegző napja is beleesik, s a mézes hónap. Itt maradhat hát Bécsben.

Meg volt neki engedve, hogy egy tabouret-re leüljön

menyasszonya mellé, s ott táplálja magát gyümölcskocsonyákkal. Tündérorságban nem szokás enni, csak nyalázkodni. Itt nem azok a tündérek laknak, akik a bálban pezsgőt isznak, s lábukat fölteszik az asztalra.

Hanem azért egy dolgot itt is megtesznek: azt, hogy pletykáznak.

Az istennők sem élhetnek anélkül.

Lehet, hogy valaki olyan kezdte, aki most érkezett valahonnan a provinciáról vagy a külföldről, s nem ismerős még a helyi mendemondákkal; lehet, hogy csak azért tette, hogy valami kellemes tárgyat hozzon fel a társalgás alapjául; de az sincs kizárva a lehetőségből, hogy szándékos malícia tervezte azt, hogy egy mindenkinél szebbnek híresztelt tündér diadalát egy kissé megkeserítsék. Hiszen egymást bosszantani az Olimp első etablírozása óta mindig istennői élvezet volt.

Tehát valaki elkezdte magasztalni a tegnapelőtti carrousel s az abban résztvevőket.

A másik hozzátette, hogy mennyivel eszményibb jelenet ez, mint mikor ugyanilyen lovagjátékot a cirkuszban produkálnak hamis lovagok és álhercegasszonyokkal.

S mikor egyszer aztán benne voltak a cirkuszban: lehetetlen volt, hogy donna Atalanta nevét ki ne mondja valaki.

Ezen egy másik megbotráncozott. Ily nevet nem volna szabad itt megemlíteni.

Egy harmadik védelme alá fogta. Ez valódi művész, s a művészet mindenütt szalonképes, sőt udvarképes.

De minő művészet! — mondá a negyedik. — Botrány! Profanatio! Metternich alatt az ilyent meg nem engedték volna.

Egy fiatal katonatiszt aztán olajat öntött azzal a tűzre, hogy elkezdte védelmezni. Ezek a produkciók oly eszményi szépek; a legmerészebb fordulatoknál sem találhat bennük a legszigorúbb pruderie legkevesebb indecentiát. Azegy valkürnek a szilajsága, ami megkap, de nem csábít.

Ezért aztán trióban támadtak rá. A megtámadott azt a vigyázatlan­ságot követte el, hogy Atalantát erényes nőnek állította, aki megközelíthetetlen.

Ezzel az állításával szenczációt csinált.

Volt egy hang, mely azt állította, hogy Szentpétervárról kitiltották donna Atalantát.

Ezt tudni kell az orosz nagykövetnek!

Azt nem lehetett előkeríteni; de közelben volt az attasé. Annak kellett a kérdést eldönteni. Mit tud leghitelesebben Atalantáról? Erényes nő-e vagy sem?

Az igazi diplomata módra vágta ki magát a kelepcéből, ő tudja, hogy se nem erényes nő, se nem erénytelen: — hanem fiú. Ezért hagyta el Szentpétervárt, mert kitudták róla.

...És az egész mendemonda alatt úgy kellett ott ülni Pálmának, mint aki nem érti miről beszélnek, s a lábainál ülő vőlegényével arról susogni, hogy milyen szép lehet már ilyenkor a Como tó partján, ahol az a villa áll, amelyben ők a tavaszt fogják tölteni: és nem árulni el egy arcvonásával sem, hogy minden szó egy mérgezett nyíl hegyét szakítja a szívébe. — Kornélnak melege volt. Pálma odadta neki a legyezőjét, hogy hűsölje vele magát. Kornélnak megtetszett a remek akvarellfestmény a legyezőn; Pálma megmagyarázta neki, hogy az valóságos Jorry-mű XIV. Lajos korából, s hogy az a nő mitológiai jelenetet ábrázol.

A szomszédnéja azonban nem akarta neki azt az árkádiai boldogságot eltúrní, egyenesen odaszólt hozzá:

— Hát ön, comtesse Pálma, látta már azt a fenomenális alakot.

— Kit? — kérdezé Pálma, tudatlan arccal.

— Donna Atalantát.

— Még nem jutottam hozzá.

— Ah, azt meg kell önnek nézni. Az egy csodatünetemény. Egy démon nő alakban. Éppen holnapra van hirderve a föl-

lépése a „lidiados a la portuguesá”-ban, a kedvenc bikájával a Kalifával; az rendkívüli látvány.

— Meg fogom nézni — mondá Pálma, s azzal visszavéve legyezőjét Kornéltól, azt mondá neki: — Ön is eljön a páholyunkba?

— Nem tudom — felelt Opatovszky — éppen holnap estére van kitűzve báró Augustin felolvasása a katonai szaktudományból, s azon nekünk, tiszteknek, mind jelen kell lennünk.

S ez valóban olyan okos felelet volt Kornéltól, amelyet soha életében nem adott: látszik, hogy egy hét óta Pálma lelkének a kisugárzása alatt áll. Mert hiszen ott ülhet a cirkusz páholyában Pálma grófnő, lefátyolozott arccal, ahogy a többi arisztokrata delnök, nem lesz abból semmi baj; hanem ha Opatovszky is odaül mellé a páholyülésbe, s erről megtudja az a másik, hogy ez az a vetélytársnő, aki az ő imádóját más oltárhoz térítette el, s ez most eljött ide a jegyesével együtt, a magasból megbírálni az ő nyaktörő művészetét, dicsekedni a diadalával, összehasonlítást tenni kettőjük között, s a legyezővel eltakarni az arcát, mikor a komédiásné a végjelenetben a topánkája brilliantjait ragyogtatja az ég felé. Ebből még lehetne valami hecc. — S a heccet mindig szerették az istennők: példa rá a trójai háború.

Pálma engedhette volna Kornélnak azt a tisztességes visszavonulást. De most már ki volt híva! Észrevette azokat a finom, félszájra vont mosolygásokat, azokat az összekacsintó szempillantásokat a környező tündéralakoknál, s most már dicsekedni akart diadalával. Bizonyos volt a győzelme felől.

Szelíd mosollyal fordult oda Kornélhoz.

— Hiszen el lehet arról a felolvasásról szöknü a vége felé. A „lidiados” úgylis az utolsó látvány lesz.

Kornélnak az arca egyszerre lángba borult.

— Jól van. Elmegyek.

A tündérek mind vissza tudták fojtani kebleikben a kacagást,

s' elkezdtek beszélni a virágkiállításról; de magában mindenik azt mondá: „Holnap nagy bevétele lesz a cirkusznak, jókor lássunk páholy után”.

Ilyen fényes közönsége még nem volt a cirkusznak, mint ezen az estén. Az is sokat tett hozzá, hogy donna Atalantának utolsó fellépése volt hirdetve mára. A páholyokat mind az előkelő világ foglalta el, a legpompásabb toalettekben, mintha théatre paré volna. Az urak nagy ovációkra készültek.

Pálma a nagynénjével együtt ült egy páholyban, s a hosszú előadás alatt a főurak közül többen meglátogatták őket rövid beszélgetésre. Mikor az utolsó látvány következett, egészen magukra maradtak: az urak siettek a maguk helyére, s Opatovszky még nem érkezett meg.

A seranada pengése alatt előjött a porond hősnője, a hidalgó karján falrengető tapstól fogadva. Ő még csak egy fejbólintással sem köszönte azt meg. Szokás szerint körül sétált a kísérvőjével, s végignézegetett a páholyokban ülő nők arcain.

Pálma felemelte a fátyolát, hogy jobban lásson.

Egy vonaglás a művésznő egész termetén és arcán, elárulá, hogy ráismert. Sokszor beszélhetek neki e fehér arcról, e kalászsárga hajfürtökről, e fekete szemöldökről, e csoda bájú szemekről. Kevélyen lejtett odább, a csípőit himbálva.

Azután jött a Kalifa, meg a bohócok alakoskodása. Ezt senki sem nézte.

Hanem nézte mindenki azt, hogy Pálma grófnő páholyában megérkezett egy fiatal katonatiszt, akinek a delnök kezét nyújtanak, s a kettőjük között levő székkal megkínálják, s aztán hangosan, fesztellenül, elkezdenek vele beszélni. Ez Opatovszky Kornél.

Nagyon sok elbeszélőnivalója lehet. Oda sem ügyel az egész előadásra. Láta ő ezt már cleget! Komédia, komédia!

Pedig Atalanta is őket nézi. Úgy el-elbámul, hogy ügyetlenségck történnek velc. Egyszer a hidalgónak kell őt félrerántani, hogy a bika fel ne öklclje. Kedvetlenül, izgatottan tesz mindent.

Most következik a jelenet a karddal és a vörös köpönyeggel.

„Csitt! Pszt!” — figyelmezteti a közönség a páholyban fecsegőket. Ilyenkor suttogni sem szabad.

Pálma int Kornélnak, hogy hallgasson el: most kell odanézni, s arra ő is veszi a látcsövét, szeméhez igazítja, s odaszegezi Atalantára.

A művész nő érzi az arcán ezt a nézést.

Most aztán következik az mindjárt, hogy ő a bika szarvait megragadva, egész valküri alakjával felfordulva, felemelkedik, s a legyőzött vadállat így hordozza őt körül minden páholy előtt, s Pálma grófnő azt fogja rá mondani: „Milyen szép gyémántok vannak a topánkáin!”, a nagynéne pedig azt, hogy „az alsószojnyái merő brabanti csipke”; mire Pálma grófnő így válaszol majd: „azokat nem láttam”. — S a vőlegénye végül egész nemügyeléssel: „Könnyen szerzik azt az ilyenfajta némberek”.

A vörös köpeny lobogott, a bika rekedt bömböléssel rohant a szép pegadorának; de az ezúttal, ahelyett, hogy a kardot, köpenyt eldobva, az állat szarvait ragadta volna meg, mikor eléje ért: egyszerre leszúrta azt a karddal, oly tökéletesen a nyakcsigolyáján találva azt, mint akármely matador, hogy rögtön végignyúlt a fővényen.

Ez nem volt a repertoáron.

Közönség, játszó személyzet mind elszörnyedve riadt fel; a büszke delnő pedig azzal a véres karddal odaintett egy búcsúparade-ot vetélytársnője páholya felé, s azzal kiszaladt az arénából.

Nagy zavar lett. Az úrhölgyek sikoltoztak, a közönség tolongott a kijáratok felé; több nő elájult, a gyermekek sírtak: elmaradt minden ováció, koszorúhajigálás: mindenki látta, hogy ez tragédia.

Pálma rosszullett. Kitorpte a láb; éppen úgy, mint a gargóvári szaltó mortále után. Kornél alig tudta őt levezetni az elő-

csarnokig, s karján tartotta addig, míg az inasa előkerült a hintóval. Aztán felsegítette őt a hintóba, nagynénjével együtt. Ma nem fognak együtt teázni.

Maga is bérkocsija után látott.

Egyszer aztán megragadja valaki a vállát. Egy ismerős arc. Koczur.

— Hát te itt vagy?

— Kegyes engedelmével. Vagy akár anélkül. No, engem szépen ottfelczett méltóságod a faképnél.

— Ha kiutasítottak.

— Hanem aztán visszaeresztettek, Diadém úr közbenjártára.

— Itt voltál az előadáson?

— Sőt még most is itt vagyok rajta. Még nincs vége.

— Hát mi van még hátra?

— Megköszönni az előadást. Hát nem veszi észre méltóságod, hogy ez az ön jutalomjátéka volt?

— Te. Beszélhetek Atalantával?

— Szokás szerint, mikor gyalog hazamegy; egész hazáig.

— Maradj mellettem.

— Amíg ki nem tetszik dobálni.

— Nem szabad tőlem többet elmaradnod. Nem bánom, akármit mond valaki.

— Majd meglátom.

Azzal elkezdtek alá s fel csatangolni a cirkusz öltözőszobáinak kijárata előtt. A bérkocsisnak meghagyták, hogy csak maradjon a nyomukban, amerre majd menni fognak.

Nem telt bele fél óra, hogy Atalanta a hidalgóval együtt kilépett az ajtón. Ezúttal nem vett vizes pokrócot. Hanem azért férfiruhába volt öltözve.

Kornél egyszerre odacsatlakozott hozzá, míg Koczur a hidalgót fogta karon.

— Mit keresztezi ön az utamat? — kérdé tőle vad tekintettel a leány.

— Bocsásson meg, madonna.

— Mit bocsássak meg önnek? Hogy meggyalázott? Hogy megcsalt? Hogy hazudott? Hogy kitett a világ kacajának? Vagy azt, hogy a szívemet összetörte, megkínozta, agyonsebezte? Vagy azt, hogy idehozta a menyasszonyát, hogy bemutatson neki mint eldobott vetélytársnéjét, hogy éreztesse velem megvetését? Hogy kacagjon rajtam, mikor bukfenceket hányok, s eltakarja fehér arcát, nehogy meglepje azt a szegény vörhenye, mikor én „királyágast” állok! Látta ön, hogy mit tettem?

— Madonna! Én jóvá teszek, kárpótolok mindent.

— Hát nem látta, hogy mit tettem! Leszúrtam Kalifát. Kincsemet! Büszkeségemet! Egyetlen jó barátomat a világon!

— Fényes kárpótlást adok érte.

— E szót ki ne mondja többet! — ön nem érti, hogy mit tettem? Ezzel a döféssel megszüntem komédiásné lenni! Nem játszom többet. Úrnő vagyok, mint az a másik. Semmi más. Csak olyan grófnő, mint ő, akinek az ősei föltett kalappal jártak a király előtt, mikor még az övéi lótejet ittak Ázsiában.

— Értsen meg, Atalanta; ne fusson el előlem. Esküszöm önnek, hogy senkit sem szeretek e világon, egyedül önt. Szeretem örjöngve! Odaadtam önnek a lelkemet, s nem tudom visszavenni. De ettől a házasságtól függ egész életem jövődjé, előmenetelem, rangom, vagyoni állásom, mind hozzá van kötve. Ha azt a láncot elszakítom, el vagyok taszítva ugyanannyi kéztől, ahány most előretol.

Atalanta úgy vette észre, hogy valaki e hét nap alatt megtanította Kornélt okosan gondolkozni.

— Hát akkor mi mondanivalója van önnek még hozzám, senior?

— Tegyen ön velem, amit akar. Ura nem lehetek önnek, de leszek oly hűséges rabszolgája, amilyen volt valaha nőnek egy férfi.

— Hahaha!

(Ez még mind nagyon okos beszéd.)

Ezalatt a Tábor-hídra értek, amelyen át kellett jönni a Lipót-városból a belvárosba. Még akkor sok ember járt. A gyaloghídon lassítani kellett a haladást.

— Tehát ön azt hiszi, hogy azt az egyik nőt jó lesz elvenni feleségül, ezt a másikat pedig megtartani szeretőnek?

Bizony nem mondtak neki ellent.

— Hát álljunk meg itt. Mondok önnek egy szót.

Éppen a közepén voltak a Tábor-hídnak.

— Emlékezik rá, mit mondtam önnek egyszer. Aki velem lelket, szívet cserélni akar, az nekem vagy uram lesz vagy bolondom. Ura másnak akar ön lenni: no hát nekem legyen ön bolondom.

Nem értették.

— Megmondom, amit gondolok? Álljunk meg. Itt a fele a hídnak. Ha igent mond, tovább jöhet velem, ha nemet, visszafordulhat. „Sì non, non”! Hát én nem bánom, vegye el a fehér arcú szentet. Viseljük egymás koronáját. Hanem ha az én pártámat akarja ön megkapni, azt nem adom, csak a csörgősipkáért cserébe. Amely nap ön a cirkuszban az én kedvemért eljártssa a John Bullt és fiát, aznap az ön szeretője leszek. Ha uram nem tud lenni, legyen bolondom. Más alku nincs. — Ne álljunk itt tovább, én sietek; nem várhatok. Jöhet. Mehet.

Veszedelmes dolog egy bolondnak ezt mondani, hogy legyen bolond! Mert megteszi. — És nem lehet előre tudni, hogy micsoda bolondságot tesz meg.

Erre a szóra egyszerre átkarolta mind a két kezével Opatovszky a hölgyet, s ott, minden járó-kelő ember láttára, megcsókolta az arcát.

Atalanta elszörnyedve kapott a kezével az arcához, mintha tűzsebet ejtettek volna rajta.

— Uram! — lihegő reszkető hangon. — Ha ezt más tette volna velem, azt megölném, de mert ön tette, hát magamat ölöm meg.

S azzal fél kezét a híd mellvédére téve, egy gimnasztikai

szökéssel keresztülvetette magát rajta, le a Dunába. Eltűnt a víz alatt.

A járókelők, akik ezt látták, dühödten rohantak Opatovszkyra; az pedig ösztönszerű mentségül a köpenyszabéba nyúlt, csak úgy szokta a bankjegyeket oda begyűmni, s szét-szórta azokat maga körül, s míg a megtámadók inkább a pénzhez kapva, egérutat engedtek neki, kimenekült a hintájába; egy percre úgy rémlett neki, mintha Koczur ijedt tekintetével találkoznának a szemei, s akárki volt: azt kiáltá neki: „Siesse-tek utána! Százezer forintot annak, aki kifogja!” Azután a bérkocsisnak azt mondá, hogy hajtson csendesesen a part mentében. S onnan a kocsi mélyéből nézte el, hogy indulnak csónakokkal a vízbe haló után, hogy keresik azt csákllyákkal a hullámok közt; végre jó messze ráakadtak, az idő egy örökkévalóságnak tetszett odáig. Kihúzzák s aztán nagy néptömeg kíséri egy hirtelen előhozott bérkocsiig, abba beemelik, s léptetve viszik hazáig az elendbasteii házba.

Ő is utánahajtatott a kocsijával.

Ott azután gondolkozott rajta, hogy mitévő legyen.

Elszökjék-e s eltagadja, hogy ő volt az, aki ezt okozta?

Vagy bemenjen megtudakolni, hogy él-e még a tündérnő vagy meghalt?

Töprengéséből kisegítette Koczur. Ráismert a bérkocsijára.

Ő éppen a házból jött ki.

— Van-e még benne élet? — kérdezé tőle.

— Nem tudom. Most jött a doktor. Kérdezze meg tőle.

Öt percig volt a víz alatt.

— Felmegyek hozzá.

— A hidalgó megeszi önt.

— Beszélj vele. Mondd neki, hogy fél milliót kap tőlem.

Koczur előrement, Kornél utána.

A hidalgó csakugyan dühös volt. Ordított tele torokból. A rendkívüli rémület, mint tudjuk, csodákat követ el. Sok eset van följegyezve, hogy némák megszólalnak a nagy rémülettől.

Don Manuellel annál is nagyobb történt. Ő a rettenet befolyása alatt egyszerre megtanult németül beszélni. A legkésebb címetek tudta kiválogatni leánya gyilkosa számára.

— Itt van! Lássa: mit cselekedett? Itt van ő! Halottan! Mereven. Egyetlen leányom! Az utolsó a Pelargonio családból. Ez az ön műve.

S azzal behurcolta őt Atalanta szobájába.

Ott feküdt egy asztalra kinyújtóztatva a hölgy, ázott ruhái mind letépve róla, haja szétbomolva: mint egy szobor; két orvos foglalkozott körülé az életrehozás kísérletével.

— Kincseket adok önnek, ha életre hozza! — rebegé Kornél, az orvos kezét rángatva; az meg arra kérte, hogy hagyjon most neki békét. Azután odaborult az élettelen alak lábaihoz, s azokat csókolta. A hidalgó elrángatta onnan. Még megtalálja csiklandozni a halottnak a talpát, s azzal vége lesz a doktori hókuszpókuszoknak.

— Oh, ébredj fel! Angyalom! Mindenem!

— Sírhatsz már! Försztheted könnyeidben! Átkozott! Gyilkos gonosztevő! — Szidta őt a hidalgó. — Oda családom büszkesége.

És ő is elkezdett ordítani.

Érítés hangzik.

Az élet visszatér.

A hulla szemei felnyílnak.

Kornél felordít: „ő él!”, s oda akar hozzá rohanni.

Hanem a hidalgó vasmarka megragadja a karját, s kirántja őt a szobából.

— Nem oda, uram! Hanem ide hozzám. Ha ő él, akkor ön meghal. Valga me Dios! Azért, amit ön látott, meg szokás halni. Rodrik király meghalt azért, mert Julian leányát meglátta így, ahogy ön látta donna Atalanta di Pelargoniót. Mi spanyolok az ilyen dolgokkal nem tréfálunk. Válasszon ön. Itt a kardok! Ön is lovag, én is az vagyok. E gyalázatot csak vér mossa le! Itt a kardok! Melyik tetszik?

Kornélnak pedig egyik se tetszett.

— Senor! — sугá lihegve a hidalgó fülébe. — Bocsásson ön vissza donna Atalantához. Csak egy szót mondok neki. Aztán, ha ő meg nem bocsát, akkor öljön meg: itt a mellem, védetlenül.

S megsúgta a hidalgónak azt az egy szót.

— Az már más — dörmögé ez, s visszaakasztá a falra a két kardot; pedig szép viadal esett volna velük: az egyik egyenes volt, a másik görbe.

Az egyik orvos tükröt tartott a hölgy ajka elé.

A másik a fejét csóválta.

Mind a kettő szidta a lamentálókat, akik a működést nehezítik.

Tulajdonképpen pedig egyik sem csinált abból semmit, amit vízbe fúlt tetszhalottak életre hozására szokás elkövetni.

Most az egyik orvosnak az arca mosolyogni kezdett, a tükör homályt mutat.

A másik orvos a szívre tette a fülét.

Kornél pedig rohant vissza Atalantához. Már akkor az szemérmesen be volt burkolva egy gyapotlepelbe; egy Venus Urania: csak a lábai voltak fedetlenek. Ezeket a lábakat halmozta el csókjaival, s átölelve az élő Pheidiasz-remek térdeit, kiáltá őrzöngő eksztázissal:

— Urad akarok lenni! Igen! Urad! Urad!

A szép szobor mosolyogva ejté le a kezét hozzá, s ott hagyta nyugodni a fején.

Mégiscsak ő volt a „nagyobb”

Künn az utcán dobriadó támadt: a generalmarschot verték: a próbaalarm kezdődött. Lovas trombitások nyargalóztak végig, harsogtatva az ébresztőt. Fegyverre! Fegyverre!

Dejszen veretheti már azt a dobot valamennyi tambourmajor és generalmajor: ki nem mozdítja ezt onnan többet!

MÉG EGYSZER AZ AZ UNALMAS
ILLAVAY

„SENOR DON MANUEL DI PELARGONIO,
Y SANTA CROCE

Ó-Kasztíliai és Guadalaxarai Grand,
A Zafarin sziget örökös ura,
A St.-Domingói Flamingo-rend nagykeresztes
lovagja

Jelenti saját és egész nemesi családja nevében
Egyetlen leányának, DONNA ATALANTA MÁRIA
DOLORES ANNUNZIÁTÁNAK

BÁRÓ APÁTVÁRY OPATOVSZKY KORNÉL
ÚRRAL

A dicső Lipót-rend nagykeresztesével,
ulánus ezredessel,
az apátvári hercegség urával
Folyó hó 16-án leendő egybekelését.

Az egyházi szertartás a prágai Szent Nepomuk-templomban
tartatik meg.

Melyre mindkét magas család rokonai, tisztelői és barátai meg-
hívatnak.”

★

Mikor ezt az aranybetűkkel nyomtatott meghívót, pompás
borítékba takarva s őexcellenciája, Temetvényi Ferdinánd gróf-
nak címezve, Koczur barátunk a postaszekrénybe belökte: na-
gyot rúgott a levegőbe, mind az első, mind a hátulsó lábával:

— Nesztek jó csendes kis hivatal!

Nem lephette azokat már meg ez a bombasztikus értesítés. Korán reggel ott találta már az asztalán Pálma grófnő a lapokat, amikben le volt írva körülményesen az egész história. A vízbe ugrás és annak az indoka. A csodálatos életreköltés. A regényes tabló a végén. — De ezt ugyan nincs olyan újságíró, aki elhallgassa. A továbbiakat ki lehet találni.

Pálma grófnőnek semmi meglepetést sem szerzett már Ferdinánd gróf, mikor a kapott levéllel átment a szobájába.

— Mi van még hátra? — kérdé tőle a leány.

— Egy gyors elhatározás — mondá a gróf. — A bolond bolond maradt, azzal vége mindennek.

— Hát nem futunk utána Prágába?

— Ne légy most keserű. Én az vagyok helyetted is. Bosszút állok én ezért még az ivadékaik is, én nyomorulttá teszem őket, arra esküszöm. Csak azért akarok még sokáig élni. De most meg kell előznünk azt a gyalázatot. Azt kell tudatnunk, hogy mi dobtuk el őt, nem ő minket! A tegnapi botrány elég ok *nekünk*, hogy „mi” legyünk a sértett fél, aki széttépi a kötést. S ezt szentesíteni is fogjuk. A te esküvődnek meg kell előzni az övékét.

— Az én esküvőmnek? Hát tán rendeljek magamnak frissen egy másik vőlegényt a Házassági Bureauból?

— Irj rögtön Illavaynak.

— Én írjak Illavaynak? „Itt jártak megint Zsiborákék”. Szaladjon, kerülje körül még egyszer a földet, s hozza vissza, amit elvesztettem: az utolsó gyémántomat, a szívét.

— Nem vesztetted el. Ő téged most is nagyon szeret, és sohasem szűnt meg rád gondolni.

— S ezért most én becsüljem meg azzal a szóval: „A majom elszökött! Üres maradt a kalickája. Gyere ide, foglald el!”

— Ne érts félre. Én komolyan kívánom őt vissza. Én kérem meg őt, nem te. Magam írnék neki, de nekem nem hisz. Megesküdném pedig az Istenre, hogy azért hívom őt magamhoz, mert végtelenül tisztellem, mert megtanultam az értékét fel-

ismerni, mert lemondtam a hiú ábrándról, amiért őt tőled elszakítottam. Nem gondolok arra többet. Családomnak legbecsültebb tagjává teszem. Utat nyitok neki a legmagasabb rangokig, vagy ha jobban akarja: átadom neki a birtokomat, s megteszem őt a saját gondnokommá. De ő nekem mindezt nem fogja elhinni, pedig Isten látja a lelkemet, hogy ez igaz!

— S *nekem* el fogja hinni?

— Ti nők jobban tudtok arról beszélni, amit éreztek. A ti szavatok meggyőzőbben hangzik. A megalázódás is természetesebben jön nálatok. Nem oly szégyenletes az, mint egy férfinál. Aztán te nem vagy oka semminek. Én okoztam neki minden fájdalmat. Vádolj, nem bánom, csak hozd őt vissza. Legyetek aztán velem haragban: csak egymással béküljete ki.

— S ha kibékültünk?

— Akkor legyetek olyan boldogok, mint amilyen igaz lesz az áldás, amit én tirátok adok.

— Tehát te nagyon óhajtod, hogy írjak Illavaynak?

— Kérlek rá.

— S reméled, hogy visszajön?

— Írj neki úgy, hogy visszajöjjön. Írj neki úgy, ahogy aszszonyok szoktak írni, mikor *akarják*, hogy érezzenek.

— Megtehetem. De tudod-e, hogy mi lesz ennek a vége?

— Én csak azt tudom, hogy neked az ő karján kell megjelenened e hó 16-a előtt.

— Tehát én neked megmondom előre, hogy mi vége lesz ennek. Én írok Illavaynak. — És ha ő erre a levelemre visszatér, és elfogadja ismét azt a kezet, amely őt oly bántón, oly csúfosan arcul verte, eljön megkérni ezt a kezet, — hát én akkor ezt az embert megvetem, megutálom; feleségül megyek hozzá — és halálra kínozom. Ha pedig azt feleli erre a levelemre, hogy „Én nem vagyok az a férfi, akit ma el lehet dobni, holnap megint fel lehet venni”, akkor én ezt az embert imádni fogom örökké és abba belehalok...

Hogy lobogott az a fehér láng az arcán.

— Írjad, kérlek! — sürgölé Ferdinánd gróf. Mit bánta ő azt, hogy agyonkínozza-e Pálma Illavayt, ha nőül megy hozzá, mint egykori jegyeséhez? Csinálat ő abból is bárót. Neki csak a család *külügyivel* van a dolga, a *belügy* az asszonyok reszortja.

Pálma leült az íróasztalához, kezébe vette a tollat, s nézett a maga elé tett papírra sokáig.

Nem a hírhozó fecske volt a levélpapír jelvénye, hanem egy fényes címer, kilencágú koronával. Mit írjon alája? E címerhez méltót.

A toll kiesett kezéből.

— Nem tudom elkezdni. — Hogyan szólítsam? — „Uram!” — „Nagy jó uram!” — „Tekintetes úr!” — „Kedves barátom!” — „Egyetlen és utolsó barátom!”

— Ez jó lesz. Ez az utolsó.

— Tehát ebből a hangból? Segíts elkezdni. Mondj valamit a tollam alá.

A gróf diktált.

— „Én eltaszítottam magamtól azt a bolondot” . . .

Pálma írt:

— „Az a bolond eltaszított engem magától.”

— Mit írsz? — kérde a gróf, a papírra téve a kezét.

— Ami igaz. — Ámításon kezdjem-e, mikor igazat akarok mondani?

— Hisz ő nem tudja még.

— De én tudom. — Köszönöm. — Már most erről majd tudom folytatni. Ha készen lesz, megmutatom.

És írta tovább.

— „Megbüntetett engem az Isten érdemem szerint. Ahogy én elcseréltem önt egy bajazzóért, úgy elcserélt engem a bohóc egy kötéltáncosnőért. Halott vagyok — s a világ gúnyhahotája a búcsúztatóm. Csak egy kéz támaszthat föl még, az ön keze. Tud-e ön egyszerre emlékezni és felejteni? A régmúltra vissza,

s a közelmúlttól el. Rút játék volt, amit önnel űztem. De csak játék volt. Nekem jobban fájt az, mint önnek. Ön csak tűrte, de én tettem. Van-e önben oly végtelen nagy hit, annyi szívbeli jószág, hogy a kegyetlen játék után azt ne kérdezze, hogy amit most teszek, hát az nem komédia-e? Atyám tudtával, az ő kértére írom ezt a levelet. Ő felhatalmazott, hogy írjak arról, amit érzek. Mindent, amire férfi büszke lehet, bevallhatok: tiszteletet, szeretetet, engedelmességet. El fogja-e ön nekem hinni valaha, hogy a gyalázat, ami most engem ért, nekem nem fáj, mert ez adta vissza nekem azt a jogot, hogy szabadon mondhassam önnek: jöjj ide, s légy sorsom ura!”

— Jó lesz-e így? — kérde Pálma, odaadva levelét olvasásra Ferdinánd grófnak.

— Szerettem volna, ha még hozzátettél volna valamit azokból, amiket egy rá váró fényes életpályáról beszéltem.

— Még most sem ismered te azt az embert? — Írd oda, kérek, a nevem alá, hogy „olvastam”.

S Ferdinánd gróf hitelesítette a leánya levelét, de nemcsak azt írta utána, hogy „olvastam”, hanem azt is, amit Pálma nem akart megírni: a kecsgetést fényes életpályával.

— Most még egy utóiratot. „Válaszát, kérem, küldje ön Gargóvárra: ott várom be azt”.

— De énnekem még itt kell maradnom az udvarnál — hebegé a gróf.

— Te itt maradsz. Rád szükség van. Utánam nem fog kérdezősködni senki. Talán — el mersz magamban eresztetni haza?

Annyi keserűség volt ebben a szóban. A gróf nem válaszolt rá semmit. Kérte Pálmát, hogy maga írja rá a címet a levélborítékra. — Illavaynak már arról meg kell azt tudni, hogy ki küldi a levelet.

Illavay ez idő szerint ügyvéd volt — odahaza. A régi időkben egy kézfordítással lehetett a szolgabíróból ügyvéd; úgy is volt szokás. — Meglehetősen ment neki. Szorgalmas ember volt,

s hamar megtanulta az új törvénykezést. Még a régi ósiségi perrendtartás sem volt megváltoztatva. Az ügyvédség igen tiszteletreméltó, független állás volt.

Csak az az egy baja volt, hogy az ő falujában nem volt postaállomás: azért minden ajánlott levéllel, amiben féltett okirat volt, a szomszéd nagyobb helységbe kellett átküldenie a segédét; az hozta ki a térítvényeket, azokat neki kellett aláírni. úgyhogy minden levélért kétszer kellett ide-oda kocsikáznia.

Mikor a Pálma grófnő levele megérkezett, akkor éppen valami sürgős ügy elintézése végett küldte el a segédét, s egyedül maradt az irodában.

Jó is, hogy nem látta senki az arcát abban a pillanatban, amikor azt a levelet megismerte, feltörte, elolvasta.

Hogy ugrott föl a helyéből! Hogy rázta a fölemelt öklében azt a levelet! Hogy kiáltott fennszóval egymagában, kitörő indulathangon:

— *Ezzel* tartoztál nekem igazságtevő sors! *Ezzel* adósom voltál mennybéli Isten! Aki odahagyta dobát a szeniétdombra s kicsúfoltatni a jó barátaim által, mint Hióbot! — Ki vagyok elégítve! — Meg vagyok gyógyítva! — Élek!

S újra elővette a levelet, kiterítette maga elé az asztalra, lefogta a két kezével, hogy el ne fusson előle, úgy olvasta nagy gyönyörködve végig. — A tenyerével dörzsölgette a mellét ott a szíve fölött. Meggyógyultál? Megelégedtél?

Nevetett, kacagott; a lábával tombolt.

— Hát a te neved is itt van, Temetvényi Ferdinánd gróf. „Olvastam”. — Gyere hát, olvasd el a magad levelét is, amit csak tíz nap előtt írtál hozzám! Olvasd össze mind a kettőt. „Ezek a mi köreinkben nem bűnök, csak kedélyvillanások.” — „Eldobott engem a bolond magától.” — „Érzelmecink még akkor sem változtak meg.” — „Halott vagyok, s a világ gúnyhahotája a búcsúztatóm.” — Hát fényes életpálya nyílik élém? — Nem a börtön? Nem a haditörvényszék szigora? — De te mégis igazságos ember vagy, Temetvényi gróf, szavatartó

férfiú. Azt mondtad, „ha még egy leányom volna, önnek adnám” Lett „még egy”. Nekem adod.

S megint újból végigolvasta, végiggyönyörködte azt a levelet. Aztán elkomorodott. Tréfa lesz ez! Ki akarnak figurázni! Hozzájuk illik. Szeretnének még egyszer felültetni a magas lóra! Odacsalni magukhoz s aztán nagyot nevetni rajtad. Bizonyosan fogadtak valakivel erre.

De még egy másik levél is volt ott, amin Koczur kalligráfiáját ismerte fel. Azt is felnyitá, a famózus esküvői meghívás volt benne.

Erre aztán elkezdett a két öklével dobolni az asztalon.

Mégis igaz hát? Az ó-kasztíliai és guadalaxarai grandok vannak itten.

Az apátvári hercegség egyesül a Zafarin szigeti hercegséggel. „Magasabb szempontok” parancsolják az összeköttetést.

Ezt a meghívót megkaptátok ti is: ennek a méregbefolyása alatt lett írva a levél.

Negyedszer is elolvasta azt. Minden mondatnál odapillantott az aranybetűs bolondságra. Temetvényi Ferdinánd gróf! Aztán meg a St.-Domingói Flamingo-rend nagykeresztese! Dos—a—dos.

És aztán egy nagyot fohászzkodott.

— S önnek szép grófnő, volt bátorsága ezt a levelet megírni énhozzám? — Hát annyira véghetetlenül nyomorultnak tart ön engem? — Milyen szépen kikerekített mondatok! — Ah, ha én önnek olyan rútat tudnék visszaválaszolni, mint amilyen szépeket mond ön nekem!

Levélpapírt keresett.

A torz tükör ott állt előtte nyitva. Lecsukta.

— Ma nem beszélsz velem, barátom. Ma nem leszek irgalomosztó kedvemben.

Leült és megírta a választ. Meg volt vele elégedve. Elolvasta. Egy szó sem hibázott belőle. Meg fogják *ismerni* ebből! — Így érdemelték. Nyomban ez órában fogja elküldeni a levelet;

nehogy még meglágyuljon a szíve, s aztán szelídebb hangú válasszal cserélje azt ki. — Maga akarta azt felvinni a postára. Befogatott, mert az a szomszéd faluban volt.

Odadugta mind a két levelet az oldalzsebébe: Pálmáét is, meg a választ is rá.

— No, szívem! Én édes szívem. Jóllaktál-e már keserűséggel. Telidestele vagy-e már? — Nem fog-e már ezentúl sebes dobogásoddal felverni álmomból; nem veszed ki a tollat a kezemből, mikor össze-összeszorulsz? Kívánhatsz-e még valamit? Hiszen dobzódhatol most. . . . Így járnak, akik engem megkínáltak! . . . Most még csak azt tudnám, hogy hát az a másik, hogy éli világát? . . . Az, aki a menyegző napján adott ki rajtam. . . . Szenved-e az is? . . . Nem szerencsétlen-e a férj mellett, akiért elcserélt. . . . Óh, ha még azt is megtudnám, hogy ő is nyomorulttá lett, hogy elsorvad a korhely, kicsapongó férj oldala mellett, hogy szerencsétlen, s átkozza sorsát! . . . Ah, ha ezt is megverte volna a saját keze; nem irigyelnék senkit a világon. . . . Nem. Még a kannibálok fejedelmét sem, aki az ellenségeit és hűtelen feleségeit megeszi. Előkereste azután az ereklyéi közül azt a levelet is, amit akkor írtak hozzá. Elolvasta ismét. S odatette a keblébe a másik mellé. Hadd beszéljenek egymással! Úgy kelt az útra.

Ilyen méregittas eszméket hányt-vetett a fejében, amíg a közel faluba megérkezett. Sietett maga a postaházhoz.

Éppen a kapuba találta a postamestert.

Visszahőkölt, amint azt meglátta. Régi ismerős volt. Górombolyi.

— Ne ijedj meg tőlem. Hiszen nem vagyok hadvezér. Nem követelek tőled negyvenezer adag kenyeret, főbelövetés terhe alatt. Postamester vagyok.

— Hát hogy kerültél ebbe az állapotba?

— A komáromi kapitulációval vízmentessé tétetvén a bőröm, valami mesterség után kellett látnom. A postamesterséget választottam. Ez leginkább magyar embernek való hivatal.

Lóval kell bánni. De hát gyere be. Látom, ide tartasz. — Mi hozott? — Előfogat kell? Van most éppen négy jó lovam itthon; befogathatom. Úgy elröpítenek, mint a sárkány!

— Köszönöm. Egy levél is megteszi. Tértsi vevénnel akarom feladni, azért hoztam el magam.

Ferenc kivette a zsebéből a Pálmának szóló levelet. — Aha — mondá Gorombolyi —, Pálma grófnőnek írsz? Azt gondoltam, magad még oda. Most egyedül van Gargón. Megismerem az írását azon a levélen, amit ma reggel küldtem ki hozzád. Hát miért nem még inkább személyesen oda?

— Soha többet. Míg a világ világ lesz.

— Pedig ott most nagyon mosolygó arccal fogadnának.

— Azzal vagyok éppen jóllakva örökre. Az asszonyi mosolygással.

— No, hát menjünk be, hadd írom be azt a levelet a könyvbe.

Amíg Gorombolyi a nagy könyvet forgatta, s a vevények közt keresgélt: Illavaynak jutott valami az eszébe.

— Te! Emlékezel rá, mikor annál a nevezetes expedíciónál összetalálkoztunk, eleinte főbe akartál lövetni, a búcsúzásakor meg ilyesmit mondtál nekem, amint a dolnavári leányra fordult a szó: „Hej, ha te azt tudnád, amit én tudok?”

— Hogyne emlékezném rá?

— Tehát mi az, amit akkor tudtál? Te keresztüljöttél Dolnaváron. Láttad őt?

Gorombolyi nagy szemeket mereszte a kérdezőre.

— Hát te nem tudsz felőle semmit?

— Nem akartam felőle kérdezősködni. De most szeretném tudni, hogy kihez ment nőül?

— Nőül? — Senkihez, édes barátom. — És nem is fog az férjhez menni soha; mert az éppen a lakodalmatok előlhetében meghimlőzött, s az arca elrútult szegénynek.

Illavay képe egész elhalványult erre a szóra.

— Mit szölsz? — Hát azért írta azt nekem, hogy nem szeret, mást választott?

— Hát persze hogy azért. Tudta, hogy vissza fogsz rettenni megrútult arcától: vagy ha becsületből elveszed, szerencsétlen fogsz lenni egy ragyás arcú asszony mellett.

Illavay nem szólt többet, csak kiragadta kebléből azt a kis levélkét, s majd a szívéhez, majd az ajkaihoz szorongatá; olvasta volna, ha könnyeitől látta volna a betűket, de az ajkai érezték, hogy mi van bennük, mikor össze meg összecsókolgatták. Óh, mi keserű volt, óh, mi édes lett a levélke egyszerűre!

— Fogasd be rögtön azt a négy lovat!

— Aztán merre? Dolnavárra?

— Hát hová máshová, mint Dolnavárra!

— És a Pálmához írott leveled?

— Ugyan siettesd kérlek azokat a lovakat!

Gorombolyi ment az istállóba, Illavay azalatt félrevette magát egy zugba, hogy újra átélvezze minden sorát annak a végzetterhes kis levélnek. Mennyszer átkozta azt magában!

Hozták már a lovakat. Nem volt türelme, míg azokat befogják, maga sietett a kocsisnak felszerszámozni, gyeplőszárakat összecsatolni, istrángot kisafára hurkolni.

— No, hát azt a Temetvényi grófnő levelét nem adod ide?

Illavay ugrott fel a csészába.

— Te! Hát a Temetvényi Pálma levelét! Itt a receptéséd!

Nem hallott ő már erre a névre. A négylovas hintó kirobogott az udvarból. Gorombolyi elővette a tajtékipipáját, s fidi-buszt csinált a vevényből.

— — — — —
— — — — —

Szegény leány! Két éve múlt már annak, hogy azt a szomorú levelet megírta. — Azóta mennyi történt? — Testvére elesett a csatában, — anyját sírba vitte a bánat, — egyedül marad és árva. — A gonosz idő, az volt a mostohája.

A dolnavári lakház minden redőnye zárva, kapuja is be van csukva. Nem látogat ide vendég, atyafi, leánynéző.

Ki nézne még rá?

Azt a gyönyörű szép arcot feldúlta a himlő; csak a klasszikus arcélt mutató nemes vonások sejtetik, minő szép lehetett valaha. Valaha! Csak két év előtt még. Csak a piros ajkak és a lángoló szemek maradtak meg annak, amik voltak hajdan.

És ő maga tudja azt jól.

Mégsem saját magáért fáj a szíve, hanem azért a másikért.

Csak azon aggódik, hogy minő keserű lehet annak az élete!

Ő volt az, aki ama fecskehordó leveleket írta Pálmának. Ő tudatta vele azokat az apró kedveskedéseket, amik egykori kedvesének szívét úgy megnyerik. Azt akarta, hogy legyen boldog. Ha ő nem tehetette azzá, tegye az a másik: az a szebbik, az az érdemesebb.

Hogy örült rajta, mikor meghallí, hogy már el vannak jegyezve! Mennyit imádkozott értük! Mennyit tervezett, hogy majd ha egyszer nagyon boldogok lesznek, — miképp lehessen észrevétlenül, úgy hogy azok ne tudjanak róla, távolról szemlélője örömeiknek.

És azután mikor megtudta, hogy ködkép volt ez is. Szét-foszlott. Neki fájjt jobban e megvetés, mint annak, akit elvetettek.

Milyen szomorú élete lehet szegénynek.

Egyszer is sok így meghalni az élet örömeinek, hát még kétszer.

Hogy gyűlöli ez most az egész világot! Melyben számára nincs, csak örök tél.

Fű, fa azonban most is csak kizöldül. Azoknak olyan rövid ideig kell várni a feltámadásra. A szomorú szív pedig számlálja: „Megint egy új tavasz! Mikor jön már az utolsó levélhullás?”

S aztán most az egész világa ez a kert.

Ezt segített „ő” ültetni, rendezni, mikor egymáséi voltak és boldogok. Egy-egy fa, egy-egy rózsabokor megszólítja a tévedezőt: „Emlékezel-e rá?” Ő ojtotta azokat. Együtt lesték rajta az első virág kinyílását.

Itt van a lugos, a jerichói rózsával. Itt tanította őt ezen az

asztalon sakkozni. „Majd ha egyszer megvénülünk, minden este együtt sakkozunk”. — Csak akkor majd! Míg fiatal, van egyéb gondja a nőnek: édesebb gond.

Azóta is minden délután előveszi a sakktáblát, amit „ő” hozott neki ajándékba, s aztán játszik egymagában. Odaképzeli őt a másíknak, s hagyja nyerni.

Egy öreg nagynénje költözött a házhoz anyja halála után, az viszi a háztartást. Ő maga ráér — számlálni a percek milliőit, amik még hátra vannak a sírig: egyik olyan, mint a másik. Végiglépdelni a virágoskert hosszú útján, megint vissza. Egyik lépés olyan, mint a másik.

Pedig a lépések között különbség van. Vannak lépések, amik alatt megdobbanik a föld, — hangjokra megdobbanik a szív.

Régen volt az!

Tán csak álom, mely azzal áltatja, hogy ismét visszatérnek ezek a lépések, amiktől messziről döng már a föld.

Dehogyan álom! Dehogyan álom! Nem ilyen a fántom, nem ilyen a kísértet, mint az, aki keresztültör rózsabokron, virágágyon! Ember ez, pedig igazi. Nem is köszön, nem is kíván se reggelt, se napot; csak odarohan, s egy perc múlva eltűnik az ölcében az a kis gyászruhás teremtés: halmozza csókjával, öntözi könnyével, fejét odaszorítja kebléhez szörnyű tenyerével, s aztán, mikor jól kisírta magát, azt zokogja mély oroszlánmormogással:

— Miért tetted ezt velem?

A leány nevet a fájó gyönyörtől. Sírní akarna, aztán nevet: mint egy gyermek, aki rossz akarna lenni, aztán nem tud.

— Azt hittem, hogy nem fogsz szeretni, ha ilyen rútínak látsz.

— Ki mondja azt! — dörmögi az erőszakos ember, két kezével eltartva magától a gyöngé alakot, hogy jól az arcába láthasson. — Hát van ilyen szép száí, ilyen szép szem, ilyen szép homlok még a világon? Ilyen édes teremtés? Te szép vagy, gyönyörű vagy, az angyaloknál is szebb vagy! Nekem édesem vagy!

S amit szája mondott, azt a szája meg is erősítette.

— Miért kínoztál így meg engem?

— Büntess meg érte.

— Meg is teszem! Kegyetlen és irgalom nélküli ember leszek ezután! Tudod, hogy e hó tizedik napjára van kitűzve menyegzőnk. Az a holnap!

— Igen, a két év előtti holnap. . . — sóhajtá fel a lány.

— Ez a két év ki van törölve életemből! Ki vagyunk hirdetve háromszor: holnap esküszünk. Jer anyánkhoz!

— Ő rég meghalt.

— S te nekem még azt sem írtad meg!

— Félttem, hogy akkor idejössz, s megtudod a valót.

— Óh, bár tudtam volna meg hamarább! — Mennyi kintől megszabadulhattam volna. Hát bátyád?

— Elesett a harcban.

— Egyedül vagy?

— Öreg nagynéném van itt velem. Jer, hadd vezesselek hozzá. Ha tudnád, mennyit beszéltünk mi rólad!

— Ha tudnád, mennyiszor megtiltottam én magamnak, hogy rád gondoljak! Óh, milyen csúfnak képzeltelek, ha tudnád.

— Rútabbnak, mint amilyennek látsz?

— Hiszen mondtam már, hogy szentséges szép vagy!

S levette a kalapját, s ernyőül odatartá a leánynak az arca elé, hogy el ne süsse a nap.

Úgy vezette fel a kertből, átölelve.

Az öreg nagynéne bizony eldobott mindent a kezéből, mikor meglátta őket ölelkezve jönni.

— No, nem mondtam-e mindig? Mindennap kivettem én azt a kártyán, s te kicsúfoltál velem. Ugye, hogy a kártya igazat mond?

— Egyedül igazat a földön, minden más hazudik — bizonyítja a vőlegény. — Hazugság minden papiros, csak a néni kártyája mond igazat.

— Nem álmodtam-e az éjjel is meg, hogy lakodalomra készültünk? Meg volt terítve a hosszú asztal; aztán nem volt más násznép, mint ti ketten, meg a pap, meg Gorombolyi, az volt a násznagy.

— Az nem volt álom. Az úgy lesz. Hanem az volt az álom, amit én álmodtam. Jegyben jártam egy nővel, akinek nincsen szíve. Óh, milyen nagy veszélyben voltam! Ha ti azt megtudnátok valaha. Tudod, mit tettek velem?

— Ne mondd el, ha rossz.

— De megverte őket saját kezök! Még ma is, még ezen a napon is kísértetbe vittek. Nézd e levelet! Ismered ezt az írást? Ne tagadd! Te leveleztél ezzel a nővel. Te voltál az, aki elárul-tad neki, hogy én mit szeretek egy nőnél és mit gyűlölök; mit tegyen, hogy megszeressem, mit kerüljön, hogy el ne vadítsom? Valld meg, te avattad be őt az otthonos titkaimba.

A leány elpirulva fekteté arcát a keblére.

— No, ezért az árulásért majd leszámolok veled, kegyetlen! Óh, azt, amit két év alatt elvesztettél velem, megveszem rajtad mind, el nem engedem! Hanem előbb „ővele” számolok le. Olvasd el, mit írt ő nekem mai nap, s azután olvasd el, hogy mit válaszoltam én neki?

Juliska elhárítá magától az egyik levelet.

— Azt, amit ő írt tehozzád, nekem elolvasni semmi jogom; de amit te írtál őhózzá, ha te megengeded, elolvasom.

És azután csak ámult és bámult, nagy szemei felnyíltak csodálkozásra, fejét tagadólag ingatta. Rettenetes dolgok lehettek abban a levélben!

— Te írhattad volna ezt? Te lehattél ilyen kegyetlen? Nem, ez nem te vagy!

— Bosszút akartam állani lelkem egész keserűségével.

— Hát ismered te a bosszúállást? Te? Hát van a világon valami, amivel téged így fel lehetne ingerelni? Olvasd el még egyszer a leveledet. Te magad nem fogsz magadra ismerni benne.

Ferenc átfutotta a levelét, s aztán kezét nyújtá a leánynak.

— Igazad van. Ez nem szép. De *akkor* olyan indulatban voltam, amit *most*, lelkelem örömeiben, vissza sem tudok képzelni többé. Úgy látszik most nekem, mintha mámor lett volna! Azt akartam, hogy piruljon, azt akartam, hogy könnyezzen, mikor levelem olvassa! Már nem tudom, *miért* akartam.

— Tépd össze ezt, s írd neki másikat.

A leány felnyitotta előtte íróasztalát, s eléje tett egyet azokból a halvány violaszín, fecskehordó levélpapírokból. Ferenc leült és írt.

Mikor készen volt: azt is megmutatta szerelmesének.

Ez volt benne:

„Tisztelt grófnő!

Bizonyosan tudom, hogy ön kedve ellenére írta ezt a levelet, s azóta, megbánta már, hogy nekem elküldte. Azért, hogy kínzó nyugtalanságot ne érezzen miatta, visszaküldöm azt önnek. Mint levelem keltéből láthatja ön, én már megtaláltam boldogságomat s kívánom önnek, hogy ön is találja meg e boldogságot minél előbb, s legyen az is oly valódi és örök, mint az enyim. Viszonzásul, csak azt kérem öntől: küldje el nekem azokat a violaszín levélkéket, amiket ön egykor *innen Dolnavárról* kapott, mert azok az „én” drágaságaim. — Isten önnel!

Illavay.”

A leány szeme ragyogott a könnytől: odanyújtá a kezét Ferencnek, s megcsókolta az arcát.

— Igen! „Ez” vagy te!

Pálmának nem volt nyugta, amióta azt a levelet elküldé.

Egyedül volt Gargóváron, s ott várta rá a választ.

Akármi lesz a válasz, az csak rossz lesz.

Két keserű gondolat között volt válogatása.

— Ha visszatér, én ölöm meg, ha visszautasít, ő öl meg engem. — Vagy ölök, vagy halok.

Ha visszatér a férfi annyi megcsúfoltatás után, kénytelen lesz a leány megvetni a gyávát, s azt éreztetni vele egész életén keresztül; — mert mindent megbocsát a nő a férfinak, csak a gyávaságot nem. Nevezd azt angyali jósnak, mégis utálni fog érte. — Ha pedig büszkén visszautasítja a férfi a meghívást, akkor a leány meg van halva, eltemetve. Senki sem tilthatja meg az annyiszor megsértett férfinak, hogy visszakérezkedő hajdani jegyese levelét meg ne mutogassa boldog-boldogtalannak, s azzal aztán a nő el van temetve. A magasan álló nőnek az az átka, hogy annak a megszegyenülés: halál.

Rettegett az elsőtől s rettegett a másodiktól.

Vagy megfordítva: megint kívánta ezt, kívánta am azt.

Fájt neki az a gondolat, hogy ha visszatér régi kedvese, akkor le kell rontania lelkében azt a látványt, amit egy férfi eszményképeül tartogat abban; — de hízelegni fog e bálványomlás asszonyi hiúságának; ha pedig nem jön vissza a hívásra, akkor önszeretete oltárának kell összeomlani, de megmarad nála a sírig a hit, hogy volt egyszer egy igazi férfi a világon, s az őt szerette igazán!

Nem volt maradása otthon a kastélyban.

Az otthonlét első napján kilovagolt a nagy romvárhoz; ispánt, cselédeket vitt magával. Azok el nem tudták gondolni, miféle szellem szállta meg a grófnőt, hogy a nagy köveket odahordatja a füves romudvarra, ötöt-hatot egymásra sorjában. Aztán meg felkeresteti a kiásott nagy levendulabokrot, amit valahová félredobtak: most is zöldül még a szegény bokor, élőködve abból a földből, ami a kitépott gyökeréhez tapadt. Azt megint visszaülteteti a hajdani helyére. Ki kereskednék a nagyurak rigolyáinak indoka után?

S azután naplementig ott ül az erkély ablakában, és nézi a völgyet. Azt a kis távol völgyet, azzal az oszlopos házzal.

Milyen gyorsan el tudott az az ember futni azon a kanyargó ösvényen innen! Visszajönni tán nehezebb.

Talán annak, akit a „nagy ajtón” kidobtak, hogy a „kis ajtón” visszajöjjön, az egész földet körül kell előbb kerülnie? Este tért vissza a kastélyba.

Kérdezte, hogy nem jött-e levele.

Igen. Érkezett egy. Nem az, amit várt. Ezt az atyja küldte Bécsből. Tudatá vele, hogy a napokban ő is megérkezik. Úgy látszik, hogy az ő jelenléte is szükségesebb ideleln, mint odafenn.

Nem volt türelme. Egy lovászt megbízott vele, hogy még az éjjel hozzon hírt, otthon van-e jelenleg Illavay?

Reggelig nem feküdt le, — amíg az vissza nem tért.

A lovász azt a hírt hozta, hogy Illavay még korán reggel elutazott. A saját kocsiját az első állomásról visszabocsátotta s azután postafogattal utazott tovább: nem tudják hová. Sem azt, hogy mikor tér vissza.

És így valószínű, hogy az ő levelét nem kapta. Várni kell, míg hazatér.

Ez a legkínzóbb! Várni!

Pedig soká fog várni! Mert azoknak ott most más dolguk van, mint levelet küldeni. Dolnaváron sincs posta. És aznap,

amikor Gorombolyi eljön násznagynak, az ő falujában sem lesz posta. Majd ott átadják neki a levelet személyesen. Nem sürgős az. Nekik nem az.

Pálmának pedig mindennap egy siralomházi nap, amikor a halálraítélt várja, hogy jön-e hát vagy a kegyelem, vagy a hóhér?

Nem bír odahaza maradni. Már korán reggel befogat, s összevissza barangolja a vidéket.

Mintha archeológ volna, úgy kutatja az emlékeket, a régiségeket. Érdeklí a városok múltja: a közintézetek.

Egyik útjában meglepi egy csinos, kisváros regényes fekvése. Egy ódon, klostroszerű épület a nagy folyam partján válik ki a rendes háztömeg közül. Azt mondják neki, hogy ez „Illava”.

Meglepi a név.

Ki lakja azt a kastélyt?

Furcsa kastély az! Nagyon híres emberek lakják. Csupa olyan gonosztevők, akik tíz évnél hosszabb fogságra vannak elítélve rémséges büntettségért. Csupa előklő gyilkos és haramia. Ez az állami fogház. Egy világtárlat kitüntetését nyert bűnökből. Laktanyája a szörnyetegek légijóának.

Az a bizzar ötlete támad, hogy ő ezt a házat megnézi belül. Látni akarja, hogy milyenek azok az emberek, akiket a törvény élő halottakul elrakott a kriptába? Az emberiség elátkozottjai! A pokol hősei! Az ország első emberei, — alulról kezdve.

Behajtat s az igazgatónál bejelenteti magát.

Közönséges látogatónak előbb miniszteri engedélyt kell hozni, hogy az állami fegyház titkait megmutogassák neki; de Temetvényi Pálmának a neve elég, hogy a nehéz záruk megnyíljanak előtte, s igazgató és porkolábok rögtön szolgálatára álljanak.

Pedig az szomorú birodalom ott.

Ott is olyan emberek laknak, akiknek nem elég egyszer meghalni.

Végigvezetik őt a műhelyeken, a sütő-, főzőkonyhákban, a dolgozó-, a hálószobákban, a kórházon és az imaházon, az iskolán. Mindenki munkában van. Egy teremben zeneszerek állnak: a rabok muzsikálni is szoktak, s van közöttük festő, képfaragó.

S ez arcokban mennyi tanulmány van egy lélekbúvárra nézve! Minő rendkívüli meghasonlások az arc vonásai között! A szenvedély mindenütt, a lenyomott vagy kiülő homlok, az arc, a szemöldökcsont, az állkapocs szokatlan alakulásaiban kifejezve. Ezek az emberkerülő szemek; ezek a vadállati ajkak. S felváltva megint egy-egy szelíd, ábrándteljes arc, szabályos vonásokkal, szelíd szemekkel. Az a legnagyobb gonosztevők egyike éppen. Érdekes tanulmány az, olyan fiatal úrhölgyeknek, akik meghasonlottak a csupa dicső emberekből álló társasággal.

Pálma tanulmányozhatja őket. Ő nézhet az arcaikba a sűrűre vont kék fátyolon keresztül; azoknak a nézete nem sértheti meg az ő arcát.

Mikor egy-egy terembe a látogató belép az igazgatótól kísérvé, az őrt álló csendőr „vigyázz”-t kiált, s azzal mindenki leteszi a munkát a kezéből s feláll, és arccal fordul a belépők felé.

A látogatónak szabad velők beszédbe eredni, s fogolynak kötelessége elmondani a kérdésre, mit vétett. Miért van elítélve? Kit ölt meg, ha apját, anyját megölte is. Mérgezett, vagy fegyverrel ölt, vagy rágyújtotta a házat az alvókra? Oly pontosan elmondanak mindent, mint mikor az audiencián az udvaroncok megfclenek a magas kérdésekre, s elszámálják az érdemeiket és szolgálataikat. A raboknak ellenben nem szabad viszont kérdést intézni a látogatóhoz: „Hát önt mi hozta ide?”

Egy-egy olyan arcra is talált Pálma, amiről úgy rémlik neki, mintha látta volna valahol. Valaki a Zsiborák bandájából lehet az, akik valaha ott lakmároztak a gargóvári fényes asztalnál. Óh, még magát az Orol Krivánszky urat is megtalálhatná ott,

ha nem restellné a gyapjútépő doroszológépet megnézni: ott hajtja az a nehéz kereket: s igen jól viseli magát. De oda már nem vezették.

Mindent meg akart apróra tudni. Megjavulnak-e valóban ezek az emberek itten? A lelkük megtér-e? Nem igyekeznek-e innen kitörni? Nem támad-e fel bennük a szabadságvágy olykor? Nem esküdehetnek-e össze a helyőrség ellen? Mivel büntetik őket, ha vétenek?

Az igazgató felvilágosítja mindenről készségesen.

Biz ezeknek nagy részét csak a fegyelem tartja meghunyászkodva. A kiszabadulás vágyáról soha le nem tesznek. Vannak közöttük veszedelmes izgatók. Különösen van egy közöttük, aki mindig összeesküvést csinál, a zárat feltörni igyekszik, s nemegyszer megkísértette már az őrt álló katona kezéből kicsavarni a fegyvert. Büntetésből most is magánbörtönben ül, s el van tőle véve minden munka és szerszám.

— Mi a neve?

— Ribeaud.

Pálma sohasem hallotta azt a nevet.

— Nem lehet azt is meglátni?

— Igen.

Az igazgató valamit súgott a porkolábnak, mire az más kulcscsomagot vett elő, s aztán a két kísérő csendőrnök intet: azok levették a vállaikra akasztott puskát, s csendesen felhúzza rajta a sárkányt, szuronysegezve vették közre a grófnőt és az igazgatót.

Ebbe a különbörtönbe így szokás látogatóba menni.

— Ez egy valódi fenevad — mondá az igazgató.

Pálmát csak még kíváncsiabbá tette e szavával.

Hogy engedné el magának, hogy egy ilyen fenevadat szemtől szembe lásson?

A magánybörtönhöz egy külön lépcsőn kellett lemenni. A hármaz zárral belakatolt ajtó előtt kívül állt egy őr és belül a másik. Azután jött egy szűk udvar, abban is járt egy őr, aki

minden végigsétálásnál benézett a cella ablakán. Azon pedig kettős vasrostély volt.

Ennek a cellának az ajtaját sajtyszerű csavarkulcs zárta be egy olyan zárral, melynek négy ütkezője volt, s egyszerre nyomult mind a négy a vaspántos kő ajtófélbe.

Az ajtó megnyílt: a két csendőr meg az igazgató és a porkoláb közé fogva, belépett a cellába Pálma grófnő.

A veszedelmes rab felállt székéről, és feléjük fordult.

Nem volt annak semmi fenevadas kinézése: inkább igen finom, mosolygó, udvarias arc volt, aki hölgyet látva maga előtt meghajtá magát elegáns modorban. — És mégis Pálma össze-rezzen a láttára.

Ez Cousin.

Amióta az ellenszenves alak eltűnt a házuktól, Pálma soha sem kérdezte, hová lett? Mikoriban közelében látta, akkor sem akarta észrevenni.

• A sűrű fátyol miatt az nem ismerte őt meg.

Valami veszedelmes kíváncsiság ösztönözte Pálma grófnőt, hogy megszólítsa ezt az embert.

— Hogy hívják önt?

— Valódi nevem Ribeaud, Franciaországból megszökött gályarab — felelt az, kötelezett sablonszerű modorban.

— Miért ítelték el itt?

— Zsiborák rablóbandájával szövetkeztem, Temetvényi gróf kastélyának kirablására. Harminchat rablót bocsátottam a vár alatti pincébe. Le akartuk ölni az egész háznépet, kivéve a grófkisasszonyt, azt meg akartam tartani szeretőmnek.

Ezt mind kötelessége elmondani a rabnak így minden kér-dező előtt.

— S mi akadályozta meg a szándékot? — suttogá a fátyolos hölgy.

— Egyetlen ember! Mikor én már mindenkit elaltattam álomitalal, szolgálakat és csendőröket, a grófnőt magát máko-nyos szivarral, ez az egy ember ébren maradt: rám lesett, utánam

jött, mikor a pinceajtót ki akartam nyitni, hogy Zsiborák cimboráit bebocsássam. A késem nem ment elég mélyen az oldalába, s ő letepert és megkötözött. A grófnő kikoszarzott vőlegénye volt a bolond! Átkozott legyen a neve is! Azt is úgy híják, mint ezt a börtönt: Illava!

Már e végzavak túlmentek a kötelezett válaszon. A rab dühbe kezdett jönni. Pálma kifutott a cellából. Agyon akarta nyomni a börtönlég. Vagy talán valami más?

Megköszönte az igazgatónak a szívességet, s sietett a rettentő tanyát elhagyni.

Ismét elővette az a láz, amit a túlizgatás idéz elő.

Egész hazáig reszketett a hidegtől.

Mire hazaért, akkor meg aztán kiütötte a hőség.

Aryja megérkezett azalatt.

— Hol jártál? — kérdezé elbámulva, mikor elője lépett ez a máskor mindig márványarcú kísértet, most két arca úgy ég, mint az alkonyég felhői.

— Illaván voltam — rebegé Pálma kiszáradt ajkakkal. — A fegyházat látogattam meg. — Beszéltem egy élethosszig elítélt rabbal, akit hajdan úgy híttak, hogy Cousin. — Elmondta, mit vétett. Miért van elítélve. Igaz az mind, amit elmondott?

— Igaz!

— Hogy téged a haláltól, engem a legiszonyatosabb sorstól szabadított meg Illavay azon az éjszakán.

— Úgy történt.

— Ugyanazon az éjszakán, amelyen én őt eltaszítottam, kicsúfoltam, halálra sértettem! Hogy mikor én beszéltem az ő üldöző démonának, ő még akkor is védelmező őrangyalom volt nekem. Miért nem mondtad ezt te meg nekem soha? Nem mondtad meg, mert féltél, hogy ha én ezt megtudom, utánafutok, s itt hagylak palotáiddal, váraiddal együtt! s megyek veled világágra: — koldulni! vagy a börtönét őrizni, ha elítéltetted!

— Ő maga kívánta azt tőlem, nemes tettei jutalmául, hogy ne mondjam ezt el neked soha.

— Ő maga kívánta, hogy ne tudjam én ezt meg soha! — És ezt a szívet dobtam én el magamtól. És ezt a szívet gyötörttem én meg oly keservesen. — Óh, szűzanyám! te jól tudsz megbüntetni.

Egy szép antik Mária-szobor állt ott; elefántcsont faragvány. Az előtt térdre roskadt.

— Mert most már ebbe meg kell hálnom. Most már könnyörögnöm kell Tehozzád, hogy hozd őt vissza, hogy a lábaimhoz omolhassak, s azt mondhassam neki: Bocsáss meg, add vissza a morzsáit az elvesztett szerelemnek! Egyszer volt. Sohasem lesz többet. Az enyém volt. S én dobtam el őt.

Még az atya is megszánta őt. Odament hozzá, fölemelte.

— Légy nyugodt, leányom. Ne gyötörd magad.

— Óh, atyám — óh, uram! — az én szívem nagyon beteg. Egy igen jó menedékem volt, amíg azt hittem, hogy gyűlölni, megvetni fogom őt, ha hozzám visszatér. És most imádkozom érte, hogy jöjjön vissza. Most már nincs hová menekülöm többé. Körös-körül betölti előttem az egész világot. Mindenütt ott van nekem! Csak ott nincsen, ahol én vagyok.

— Bízzál szavamban. Ő a tied lesz.

— Imádkozom is érte! — de nem hiszek benne: — tudom, hogy nincs foganatja az imának, mégis teszem.

Már akkor útban volt hozzá Illavay levele.

Másnap megérkezett a várt levél.

Pálma csaknem bizonyos volt felőle, hogy visszautasítás lesz benne.

A feyházban hallott fölfedezés után semmi kétsége sem lehetett eziránt.

De az a másik levél, amit Illavay, szerelmese kértére szét-
pett, nem fájt volna így a szívének, mint ez. Abban sértő,
szemrehányó szavak voltak. Azokért lehetett volna meghara-
gudni.

Még ezt is elvette tőle „ő”.

„Még csak azt sem engedi meg, hogy gyűlöljem: még csak
a harag által sem akar velem összekötve lenni.”

Előkereste mind a lilaszín levélkéket s összecsomagolta
azokat annak a számára, akinek ezek — a drágaságai.

Azután írt valamit egy lapra, s átment vele az atyjához.

Megmutatta neki Illavay levelét.

Ferdinánd gróf csüggedten hajtá tenyerébe nehéz fejét.
Erre nem volt semmi szava.

— Mármost, kedves atyám, megengeded ugye, hogy én
magam vegyem kezembe a sorsomat?

A gróf némán inte a fejével.

— Van nekünk Pozsonyban egy ősi házunk, ahol csak ke-
resztülutazóban szoktunk megszállni: különben üresen áll.
Ezt a házat te átíratod az én nevemre, hogy abból engem senki
ki ne zavarjon valaha. Azután a pozsonyi takarékpénztárba
leteszesz az én számomra egy oly összeget, aminek a kamatjai-

ból egy magányos nő szerényen megélhet, s ez is az én kizárólagos rendelkezésemre lesz adva.

Erre még mind helyeslést bólintott a fejével Temetvényi Ferdinánd.

— Végül kinyomatod ezt a cédulát, s szétküldöd az ismerőseinknek.

Arra a cédulára ez volt írva:

„Temetvényi Ferdinánd gróf szomorodott szívvel jelenti egyetlen leányának, Pálma grófnőnek, élete 22. évében, kínos szenvedés után történt halálát”.

— Mi ez? — kiálta felriadva kábult szórakozottságából a gróf.

— Gyászjelentés. A szokásos végsor nélkül: „Béke hamvaira”. Én csak a világnak halok meg: magamnak még sokáig élek. Nagynénéim mind kilencven esztendősek voltak: — én még el akarom őket hagyni. Olyan észrevétlenül fogok beköltözni a pozsonyi házba, s olyan nesztelenül fogok benne meglenni, hogy senki sem tudja meg, élő lakik-e benne vagy halott?

— De az ég szerelmére, Pálma! Hová gondolsz? Ily szörnyű elhatározáshoz én nem adhatom beleegyezésemet.

— Jó. Fontold meg holnapig a te dolgodat. Én már elkészültem a magaméval. Ha holnap aláírod a gyászjelentést: úgysis jó lesz, ha nem teszed: akkor majd holnapután hozzáírhatod a hiányzó sort is: „Béke hamvaira”. Útra kész vagyok. Te határozd el, hogy hová? . . .

Azzal magára hagyta a grófot.

A gyászlap úgy lett szétküldve, a végsor nélkül.

Vannak gyász esetek, amiknél az ismerősök gyöngédtelenségnek tartják a kérdezősködést.

Csak egy ember tudhatott meg valamit a valóból. Illavaynak Pozsonyból küldték meg azt a csomagot, amiben az ő

visszakívánt drágaságai voltak: a gyászjelentés szétküldése után.

Így végződött az, ami *Tegnap* történt. Ezeknek az alakoknak a regénye bizony be van fejezve. Új emberek kezdik meg és folytatják az új történetet, melynek ez az elmúlt csak a háttere; az új emberek dolgának a címe lesz: a „*Ma*”.

JEGYZETEK

R Ö V I D Í T É S E K

BpSz	Budapesti Szemle
ELTE	Eötvös Loránd Tudományegyetem
FL	Fővárosi Lapok
H	A Hon
HhM	Jókai Mór hátrahagyott művei. 1—10. k. Bp. 1912.
It	Irodalomtörténet
KK	a jelen kritikai kiadás
K	kézirat, kizárólag e regény kézírata
MH	Magyar Hírlap
MNv	Magyar Népvilág
Mikszáth Krk	Mikszáth Kálmán összes művei kritikai kiadása Bp. 1956—
NK	Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás 1—100. k. Bp. 1894—98. Akik kétszer halnak meg: 62—63. k. 1897. I. k. 396 l., II. k. 278 l.
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár
PN	Pesti Napló
PvL	Pozsonyvidéki Lapok
sh.	az 1881-i kiadás nyilvánvaló sajtóhibái
<zárójelben>	a K-ból Jókai által törölt szöveg
<...>	a K olvashatatlan törlései
[szögletes zárójelben]	a sajtó alá rendező közlései

A regény K-ának egy része az OSzK kéziratárában Quart. Hung. 4026. jelzet alatt található. A kéziratár növedéknaplójának tanúsága szerint a K 1956. IV. 3-án került az OSzK birtokába, több Jókai K-tal együtt vették meg Meister Jánostól. Összesen 48 összefüzetlen 17×21 cm nagyságú, vonalozatlan lapból áll, de csak 85 oldalán található szöveg. A majdnem 3 cm-es lapszél után kezdődik a lilatintás írás, átlag 23–25 sornyi laponkénti terjedelemben. A könyvtár a K-ot nem sorszámozta, a számozás többször újra kezdődik, mindannyiszor az író kezeírásával. Egy pirosceruzás — feltehetően nyomdai — számozás is található a lapokon, de ez csak 7-től a 65. lapig terjed, ebből is hiányzik az 54. Meg kell jegyeznünk, hogy a K utolsó lapjai erősen megrongálódtak, némely helyen a szöveg is megsérült.

A K a II. résznek (A „Ma”) *A kis báró és a kis baronesz* című fejezetével kezdődik, s *Az üldözött őz* című fejezetnek körülbelül egyharmadával ér véget; kiadásunkban a 12. lapon a címtől a 100. lap 3. soráig tart. Pontos tartalmát az alábbi részletezés foglalja magában. (Az idézett részletek a K kezdő, illetve záró szavai, a lap- és sorszámozás a JKK-ra vonatkozik.)

12 címtől 45 26 *A kis báró és a kis baronesz* — a bárónémama.
 46 : 13—53 : 13 az az alföldi tündér — egy esztendeig.
 57 : 25—61 : 14 A báróné és Czenczi — „Zsidót viszek görögnek!”
 62 : 29—68 : 19 A bárópapa ellenben — Senkise más, mint önmaga.
 81 : 33—85 : 19 Hogy azok a bankjegyek — nevelésben részesüljenek.
 86 : 16—88 : 6 — S te azt hiszed, — őt meg elvehessem.
 89 : 30—93 : 29 A szerencsétlen Opatovszky — Kapva kap rajta.
 97 : 28—100 : 3 megyek a világba. — Az vállvonogatva mutatott az ajtóra.

A könyvtár növedéknaplója „nyomdai példány töredékének” minősíti a K-ot. Ezt a megállapítást több tény is alátámasztja. Így az említett lapszámozáson túlmenően néhány egyéb bejegyzés és feljegyzés is található a lapokon. A 32. lap számozatlan hátlapján pl. piros ceruzával „Hon Tárca” felírás található, a 48. lap számozatlan hátlapján „A regéli lapra tárca J-tól” tintával írott jegyzet áll.

Találunk néhány pirosceruzás — nyilván valamilyen szerkesztői — szövegjavítást is. A 37 : 29 „szépen” szava helyett pl. a K-ban csak „szép” áll, az „en” pirosceruzás betoldás. Érdekesebb az 58 : 1-be történt beírás, ahol a K megfelelő helyén „a másikra” szó szintén betoldás (nem Jókai kezeírásával), de az I. kiadásban ez nincs benne, az NK-ban viszont megvan. Miért maradt ki onnan, és hogyan került bele az NK-ba, nem tisztázott. — Egyébiránt Jókai eredeti szövege teljesen érthető, nem szorul javításra. — Nyomdai betoldást találhatunk még a 66 : 31. sorban, ahol a K-ban „— Hát mért csináltatja meg” áll, a „nem” szócska pirosceruzás beírás, amely értelem szerint szükséges.

A K-ból megállapítható, hogy több hiba az első sajtókiadásból származik, már a H közlése sem ragaszkodik betű szerint a K-hoz, s a további kiadások — bár nem nagy mértékben — még inkább eltérnek attól. Ezeket a szövegváltozatok közé egyenként felvettük, valamint a kéziratból törölt, de kiolvasható szöveget is. Az olvashatatlan K-i részeket pontozással jelöltük.

A K általában nem tartalmaz olyan lényeges eltéréseket az I. kiadással szemben, hogy azokat a főszöveg kialakításánál okvetlenül figyelembe kellene vennünk, így kiadásunk alapjául az 1881-ben megjelent első kötetkiadást vettük. Annál is inkább indokolt ez, mert az eltérő szavak írásában maga a K is ingadozik.

Az *Akik kétszer halnak meg* első fejezetét a H 1879. október 26-i (258.) számában olvashatjuk. A lap csillag alatt a következő tájékoztatást nyújtja:

„Mutarványul Jókai Mór regényéből, amelynek közlése a „Hon’ jövő évi januári folyamában fog elkezdetni; közöljük a „Bevezetést!”

A regény első része, A „Tegnap” a H 1880. jan. 1. — 1880. jún. 27. közötti számaiban jelent meg 91 részletben. A közlések mindig a lap reggel megjelenő kiadásaiban, a tárcarovatban kaptak helyet az első lapon. A közlések az első folytatástól kezdve sorszámozva vannak, tehát számuk eggyel kevesebb, mint a megjelent részek száma. A számozás azonban nem pontos, mert a 86. és a 87. (jún. 20. és 22.) közlés egyaránt a 85. folytatási számot kapta, így a 91. résznek csak 89. a jelzése. A folytatások rendje a következő:

1. jan. 1. 1. sz. *Az Abban a tótok országában* c. fej. végig. (Azonos az 1879. október 26-i szöveggel.)

2. jan. 3. 3. sz. *Az Illavay Ferenc uram tükre* c. fej. az „Eltakarta nagy tenycrevel. . .” kezd. bekezdésig.

3. jan. 4. sz. Az előző fej. végig, valamint a *Gorombolyi őrnagy* c. fej. végig.

4. jan. 6. 5. sz. *A hóbertos* c. fej. a „Kis ember csak mosolygott. . .” kezd. szakaszig.

5. jan. 8. 7. sz. A jelzett szakasztól az „E szavaknál úgy égtek a szemei . . .” kezd. szakaszig.
6. jan. 10. 9. sz. Az említett helytől a fej. végig és *A szép kísértet* c. fej. az „Akkor nem ismeri őt.” kezd. szakaszig.
7. jan. 11. 10. sz. Az előző fej. végig.
8. jan. 13. 11. sz. *Az utolsó Temetvényi gróf* c. fej. „A gróf felfortyant.” kezd. szakaszig.
9. jan. 14. 13. sz. Az előző fej. végig.
10. jan. 16. 14. sz. A *Zsiborák* c. fej. a „Zsiborák káromkodni kezdett.” kezd. bekezdésig.
11. jan. 17. 15. sz. Az előző fej. az „Illavay agyában egy gondolat. . .” kezd. szakaszig.
12. jan. 18. 16. sz. A *Zsiborák* c. fej. végig és a *Görömbölyi* [JKK-ban: *A hadvezető*] c. fej. a „Bocsássátok szabadon!” kezd. szakaszig.
13. jan. 21. 18. sz. Az említett résztől a „Görömbölyi a fogaival harapta. . .” kezd. szakaszig.
14. jan. 23. 20. sz. Az eml. helytől a fej. végéig és *A véghetetlen gazdag ember* c. fej. „Pedig a gróf elég nagylelkű volt. . .” kezd. szakaszig.
15. jan. 24. 21. sz. Az előző fej. végig és a *Pálma* c. fej. az „— Azt mondtam, hogy az a te szegénységed”. kezd. szakaszig.
16. jan. 25. 22. sz. Az említett helytől az „Óh dehogyan játszott. . .” kezd. szakaszig.
17. jan. 28. 24. sz. Az eml. szakasztól a fej. végig és a *Kedélyes téli esték* c. fej. a „— Na és látod, . . .” kezd. szakaszig.
18. jan. 29. 25. sz. Az eml. szakasztól az „Egyszer ismét izennek Illavaynak. . .” kezd. szakaszig.
19. jan. 30. 26. sz. Az eml. helytől a fej. végig és *Amiért nincs köszönet* c. fej. a „Rögtön befogatott a szánkóba. . .” kezd. szakaszig.
20. jan. 31. 27. sz. Az előző fej. az „Illavay kifizette neki. . .” kezd. szakaszig.
21. febr. 1. 28. sz. Az idézett helytől a „Ferenc azután elindult. . .” kezd. szakaszig.
22. febr. 5. 31. sz. Az idézett helytől a „De Ferenc nem érezte. . .” kezd. szakaszig.
23. febr. 7. 33. sz. Az eml. szakasztól a fej. végig és az *Orol Krivánszky* c. fej. az „Egyszer már találkoztunk vele. . .” kezd. szakaszig.
24. febr. 8. 34. sz. Az eml. szakasztól az „Azt gondolta, hogy már. . .” kezd. szakaszig.
25. febr. 12. 37. sz. Az idézett helytől a „Ferenc bácsi!” kezd. szakaszig.

26. febr. 14. 39. sz. Az eml. helytől a „Csakhogy az nagyon nagy úr:...” kezd. szakaszig.
27. febr. 15. 40. sz. Az eml. szakasztól „A lárma pedig egyre növekedett...” kezd. szakaszig.
28. febr. 17. 41. sz. Az eml. helytől a „Mintha hívták volna” kezd. szakaszig.
29. febr. 18. 42. sz. Az eml. szakasztól a fej. végéig.
30. febr. 21. 45. sz. A „Stella” c. fej. végig.
31. febr. 22. 46. sz. Az Egy a „beszélő majmok” közül c. fej. a „Rendkívüli dolog...” kezd. szakaszig.
32. febr. 24. 47. sz. Az eml. helytől „A majmok pedig szoktak...” kezd. szakaszig.
33. febr. 25. 48. sz. Az eml. szakasztól a fej. végig és a *Miben nagyok a nők?* c. fej. „Az ételeknél is szeszélyei vannak.” kezd. szakaszig.
34. febr. 26. 49. sz. Az idézett helytől a fej. végig.
35. febr. 29. 52. sz. A szép Halima [JKK-ban: Laila] balladája c. fej. a „Pálma már várta Ferencet.” kezd. szakaszig.
36. márc. 4. 55. sz. Az eml. szakasztól „Az a fehér láng úgy átragyogta...” kezd. szakaszig.
37. márc. 6. 57. sz. Az eml. szakasztól az „Egyszer csak azt kérde...” kezd. szakaszig.
38. márc. 9. 59. sz. Az eml. helytől a „Pálma kiszökött a gyámkőre...” kezd. szakaszig.
39. márc. 12. 62. sz. Az eml. szakasztól a fej. végig.
40. márc. 13. 63. sz. Az „Örködjék fölötte...” c. fej. a „Pálmára az a hatása volt...” kezd. szakaszig.
41. márc. 18. 67. sz. Az eml. szakasztól „A gróf leányával egy jelentékeny pillantást váltott.” kezd. szakaszig.
42. márc. 19. 68. sz. Az eml. helytől a „Csak Pálma nézett oly szobormereven...” kezd. szakaszig.
43. márc. 21. 70. sz. Az eml. szakasztól az „Amint a gróft lefektették...” kezd. szakaszig.
44. márc. 24. 73. sz. Az idézett helytől a „Hát hiszen ott is találunk helyet...” kezd. szakaszig.
45. márc. 25. 74. sz. Az eml. helytől a fej. végig.
46. márc. 28. 77. sz. A „Vadászat a gyémántok után” c. fej. az „Illavay adós maradt...” kezd. szakaszig.
47. ápr. 1. 80. sz. Az eml. szakasztól a „Nagyon valószínű...” kezd. szakaszig.
48. ápr. 2. 81. sz. Az eml. szakasztól a fej. végig.
49. ápr. 3. 82. sz. A „Bolond a világ... Rosszak az emberek...” c. fej. az „Amint Rokomoser ráismert...” kezd. szakaszig.

50. ápr. 4. 83. sz. Az eml. szakasztól a „— Senki sem jön ide!” kezd. szakaszig.
51. ápr. 6. 85. sz. Az eml. helytől az „Illavaynak kezdett a fejébe menni. . .” kezd. szakaszig.
52. ápr. 7. 86. sz. Az eml. szakasztól a fej végig.
53. ápr. 8. 87. sz. „A *pirosruhás hölgy*” c. fej. a „Temetvényi magas fölényel mosolygott. . .” kezd. szakaszig.
54. ápr. 9. 88. sz. Az eml. helytől a „Missnek az orra felfelé mozdult. . .” kezd. szakaszig.
55. ápr. 10. 89. sz. Az idézett helytől a „Pálma elárulta magát. . .” kezd. szakaszig.
56. ápr. 13. 91. sz. Az idézett szakasztól az „Örjögő ellenszenve volt. . .” kezd. szakaszig.
57. ápr. 14. 92. sz. Az eml. helytől a fej végig.
58. ápr. 15. 93. sz. *Az éj* c. fej. a „Visszament a hálószobájába.” kezd. szakaszig.
59. ápr. 18. 96. sz. Az eml. szakasztól a „Temetvényi Ferdinánd ezen a mai napon. . .” kezd. szakaszig.
60. ápr. 20. 97. sz. Az eml. szakasztól a „Most is ahhoz folyamodott. . .” kezd. szakaszig.
61. ápr. 21. 98. sz. Az eml. szakasztól a „Ha Pálma ezeket. . .” kezd. szakaszig.
62. ápr. 25. 102. sz. Az eml. szakasztól a fej végig és a *Hű szolgálatok jutalma* c. fej. a „Még rajta ül a vulkánon. . .” kezd. szakaszig.
63. ápr. 28. 105. sz. Az eml. szakasztól a „Hát kérek öntől. . .” kezd. szakaszig.
64. máj. 2. 109. sz. mellékletében. Az eml. szakasztól a fej végig és a *Hát még otthon* c. fej. a „Ferenc rögtön indult értök.” kezd. szakaszig.
65. máj. 4. 111. sz. Az eml. szakasztól a fej végéig.
66. máj. 8. 115. sz. *A kedélyes vőlegény* c. fej. a „Hű satellese Koczur. . .” kezd. szakaszig.
67. máj. 9. 116. sz. Az eml. helytől a fej végig.
68. máj. 11. 118. sz. *A Salto mortale* c. fej. a „Ferenc pedig gondolta magában. . .” kezd. szakaszig.
69. máj. 12. 119. sz. Az idézett helytől az „Ugyan váratott is magára —” kezd. szakaszig.
70. máj. 14. 121. sz. Az eml. helytől „Illavaynak elég volt ebből ennyi.” kezd. szakaszig.
71. máj. 16. 123. sz. Az eml. szakasztól az „— És most már elmehetnék. . .” kezd. szakaszig.
72. máj. 23. 129. sz. Az eml. helytől a fej végig.

73. máj. 26. 132. sz. Az *Atalanta* c. fej. az „Ez időben egy új phoenomenon. . .” kezd. szakaszig.

74. máj. 29. 134. sz. Az eml. szakasztól „A közönség tapsol és lármáz.” kezd. szakaszig.

75. jún. 2. 138. sz. Az eml. szakasztól a „S amíg aztán a levert viador. . .” kezd. szakaszig.

76. jún. 3. 139. sz. Az eml. szakasztól az „Egyszer az indiánt mutatta be. . .” kezd. szakaszig.

77. jún. 4. 140. sz. Az eml. szakasztól a „Most lekapja a válláról. . .” kezd. szakaszig.

78. jún. 8. 144. sz. Az eml. szakasztól a fej. végig és a *Vagy „uram”, vagy „bolondom”* c. fej. „A megnyíló ajtón kilépő. . .” kezd. szakaszig.

79. jún. 9. 145. sz. Az eml. helytől a „Jónak látta nevetésre fordítani. . .” kezd. szakaszig.

80. jún. 12. 148. sz. Az eml. szakasztól az „Egy reggel a próba közepén. . .” kezd. szakaszig.

81. jún. 13. 149. sz. Az eml. helytől a fej. végig.

82. jún. 15. 151. sz. A *Ki lesz nagyobb?* c. fej. az „Erre a szóra Kornél. . .” kezd. szakaszig.

83. jún. 16. 152. sz. Az idézett helytől az „Ez a hetedik nap estéjén. . .” kezd. szakaszig.

84. jún. 17. 153. sz. Az eml. szakasztól a „S ez valóban olyan okos. . .” kezd. szakaszig.

85. jún. 18. 154. sz. Az eml. helytől az „Ezalatt a Táborhídra értek. . .” kezd. szakaszig.

86. jún. 20. 156. sz. Az eml. szakasztól a fej. végig.

87. jún. 22. 158. sz. A *Még egyszer az az unalmas Illavay* c. fej. a „Hogy ugrott föl a helyéből!” kezd. szakaszig.

88. jún. 23. 159. sz. Az eml. szakasztól a „Milyen szomorú élete lehet szegénynek”. kezd. szakaszig.

89. jún. 24. 160. sz. Az eml. szakasztól a fej. végig.

90. jún. 26. 162. sz. Az „*Illaván*”. c. fej. az „A magánbörtönhöz egy külön lépcsőn. . .” kezd. szakaszig.

91. jún. 27. 163. sz. Az eml. helytől a fej. végig és *A gyászkeretű lap* c. fej. végig.

Félesztendei szünet után, az új év kezdetén folytatódik a regény: *Akik kétszer halnak meg. A „Ma”*. címen. Megjelent az 1881. jan. 1-től aug. 17-ig terjedő számok reggeli kiadásáiban, az 1. sz.-tól a 225.-ig, összesen 67 alkalommal, az alábbi részletezés szerint.

1. jan. 1. 1. sz. A *Kívül a világon* c. fej. végig.

2. jan. 9. 8. sz. (* alatti közlés: Ezentúl fennakadás nélkül fogjuk

közölni a regényt. Szerk.) *A kis báró és a kis baronesz* c. fej. az „Az volt a kérdés. . .” kezd. szakaszig.

3. jan. 11. 10. sz. Az eml. szakasztól az „A baronesz sorba szedette. . .” kezd. szakaszig.

4. jan. 12. 11. sz. Az eml. helytől az „Ekkor aztán a kárvallott testvérpár. . .” kezd. szakaszig.

5. jan. 13. 12. sz. Az eml. szakasztól az „Odabenn azalatt folyt az előadás.” kezd. szakaszig.

6. jan. 14. 13. sz. Az eml. szakasztól az „Amire a bankárembrió nagyot bámult. . .” kezd. szakaszig.

7. jan. 16. 15. sz. Az eml. szakasztól a „De sőt inkább az volt a legforróbb. . .” kezd. szakaszig.

8. jan. 19. 18. sz. Az eml. helytől „A csókok Júdás csókok voltak: . . .” kezd. szakaszig.

9. jan. 21. 20. sz. Az idézett helytől az „A társalgóba belépő testvérpár. . .” kezd. szakaszig.

10. jan. 23. 22. sz. Az eml. szakasztól a „Czenczi ártatlan képet csinált.” kezd. szakaszig.

11. jan. 29. 28. sz. Az eml. szakasztól a fej. végig.

12. febr. 2. 32. sz. *A báró papa* c. fej. az „— Oh milyen gonosz nyelved van.” kezd. szakaszig.

13. febr. 4. 34. sz. Az eml. helytől az „A báróné és Czenczi baronesz nagy hirtelen. . .” kezd. szakaszig.

14. febr. 6. 36. sz. Az eml. szakasztól „A báróné ma azonban különösen. . .” kezd. szakaszig.

15. febr. 11. 41. sz. Az eml. szakasztól a „Dehogyan lett ebből valami számadás!” kezd. szakaszig.

16. febr. 12. 42. sz. Az eml. helytől a „Kegyeskedjék csak visszaemlékezni. . .” kezd. szakaszig.

17. febr. 13. 43. sz. Az eml. szakasztól az „Alig hangzott el az ajtócsukódás. . .” kezd. szakaszig.

18. febr. 19. 49. sz. Az eml. szakasztól a „— De hisz ön ezzel mindannyiunk. . .” kezd. szakaszig.

19. febr. 20. 50. sz. Az eml. helytől a „Hogy azok a bankjegyek. . .” kezd. szakaszig.

20. febr. 23. 53. sz. Az eml. szakasztól a „— S te azt hiszed. . .” kezd. szakaszig.

21. febr. 24. 54. sz. Az idézett helytől a fej. végig.

22. febr. 26. 56. sz. *Az üldözött őz* c. fej. a „Nem lehetett semmi kétsége.” kezd. szakaszig.

23. febr. 27. 57. sz. Az eml. szakasztól az „Azon már egyszer bedugta. . .” kezd. szakaszig.

24. márc. 3. 61. sz. Az eml. szakasztól az „Onnan aztán amint széttekintett. . .” kezd. szakaszig.
25. márc. 4. 62. sz. Az idézett szakasztól a „— De mikor az az én hibám!” kezd. szakaszig.
26. márc. 5. 63. sz. Az eml. helytől a „— Hát aztán nem féltél. . .” kezd. szakaszig.
27. márc. 6. 64. sz. Az eml. szakasztól a fej. végig.
28. márc. 10. 68. sz. Az *Egy párbeszéd, aminek az elejét nem hallottuk* c. fej. az „A kilátás egyre szebb lesz. . .” kezd. szakaszig.
29. márc. 12. 70. sz. Az idézett helytől a „— Dejszen keresheted azt már. . .” kezd. szakaszig.
30. márc. 13. 71. sz. Az idézett szakasztól a fej. végig.
31. márc. 19. 77. sz. A *Rablázadás* c. fej. az „Ebben az esztendőben. . .” kezd. szakaszig.
32. márc. 20. 78. sz. Az eml. szakasztól a „Mind a hatszáz rab. . .” kezd. szakaszig.
33. márc. 24. 82. sz. Az idézett helytől az „Illavay jól tudta. . .” kezd. szakaszig.
34. márc. 25. 83. sz. Az eml. szakasztól az „Erre a jelszóra egyszerre megrohanta. . .” kezd. szakaszig.
35. márc. 27. 85. sz. Az eml. helytől „Kolokát nem volt közön-ségés rabló.” kezd. szakaszig.
36. márc. 31. 89. sz. Az eml. szakasztól a „Hanem ebbe meg a cigány. . .” kezd. szakaszig.
37. ápr. 1. 90. sz. Az eml. helytől a „Kinn a városházán éppen. . .” kezd. szakaszig.
38. ápr. 2. 91. sz. Az eml. helytől az „Illavay megdöbbenve lépett hátra. . .” kezd. szakaszig.
39. ápr. 3. 92. sz. Az idézett szakasztól a fej. végig.
40. ápr. 8. 97. sz. A *drága barátom* c. fej. a „Koczur nagyon meg volt rémítve. . .” kezd. szakaszig.
41. ápr. 10. 99. sz. Az eml. helytől a „Mikor azt meglátta Gorombolyi. . .” kezd. szakaszig.
42. ápr. 15. 104. sz. Az idézett szakasztól a fej. végig.
43. ápr. 16. 105. sz. A *Hány percig állja ki a víz alatt* c. fej. az „— Egyébiránt tegyen a báró. . .” kezd. szakaszig.
44. ápr. 17. 106. sz. Az eml. szakasztól az „Opatovszky Kornél csak most érezte. . .” kezd. szakaszig.
45. ápr. 22. 110. sz. Az idézett helytől a „Ha ezt a mániákus te-kintetet láthatta volna” kezd. szakaszig.
46. ápr. 23. 111. sz. Az eml. helytől az „Atalanta tudta ezt elő-re. . .” kezd. szakaszig.

47. ápr. 24. 112. sz. Az eml. szakasztól a „Rokomozer volt a legrégebb ismerőse...” kezd. szakaszig.
48. ápr. 26. 114. sz. Az eml. szakasztól az „Amiket most neked el fogok mondani...” kezd. szakaszig.
49. ápr. 29. 117. sz. Az eml. szakasztól a „Rokomozer az ajtónál fülelt...” kezd. szakaszig.
50. ápr. 30. 118. sz. Az idézett helytől a „Komédiázott!” kezd. szakaszig.
51. máj. 1. 119. sz. Az eml. helytől a „Mikor a veranda lépcsőjén...” kezd. szakaszig.
52. máj. 4. 122. sz. Az eml. szakasztól az „A várakozás kellemetlenségeit nevelte...” kezd. szakaszig.
53. máj. 6. 124. sz. Az eml. helytől a fej. végig.
54. máj. 11. 129. sz. A *Hátha két halott összekeverül* c. fej. az „Ezt az arcot, e szemeket...” kezd. szakaszig.
55. máj. 14. 132. sz. Az eml. szakasztól a „— Hogyan? Kirabolta és megajándékozta.” kezd. szakaszig.
56. máj. 15. 133. sz. Az eml. helytől az „Opatovszky Kornél egészen megfeledkezett...” kezd. szakaszig.
57. máj. 25. 143. sz. Az eml. helytől a „De ez nem volt olyan egyszerű...” kezd. szakaszig.
58. máj. 28. 146. sz. Az eml. szakasztól az „Eleinte el nem tudta gondolni...” kezd. szakaszig.
59. jún. 5. 154. sz. Az eml. helytől a fej. végig.
60. júl. 3. 181. sz. *A hold szarvának utolsó fénypontja* c. fej. „Az erdei tekervényes út...” kezd. szakaszig.
61. júl. 8. 186. sz. Az eml. szakasztól „A kegyelmes uramnak mind a két tárgy...” kezd. szakaszig.
62. júl. 9. 187. sz. Az idézett szakasztól a „Ferdinánd gróf elbámult...” kezd. szakaszig.
63. júl. 14. 192. sz. Az eml. helytől az „E kevély mondásra Diadém...” kezd. szakaszig.
64. júl. 15. 193. sz. Az eml. szakasztól a fej. végig.
65. júl. 16. 193. sz. Az *Exodus* c. fej. a „Mikor a szerződésre mind alá vannak írva a nevek...” kezd. szakaszig.
66. júl. 21. 199. sz. Az eml. szakasztól a fej. végig.
67. aug. 17. *Végszámadás* c. fej. végig. [A JKK-ban az *Exodus* c. fej.-ben.]

KÖTETKIADÁSOK

- I. 2.) *Akik kétszer hálnak meg. A „Tegnap.”* 1–4. k. Bp. 1881. Athenaeum 2 db-ban 1. k. 186 l.; 2. k. 190 l.; 3. k. 181 l.; 4. k. 120 l.

- a₂) *Akik kétszer halnak meg.* A „Ma”. 1–3. k. Bp. 1882. Athenaeum 1 db-ban. 1. k. 167 l., 2. k. 192 l.; 3. k. 101 l.
- b) 1886. Új olcsó kiadás. [A „Ma” c. rész nélkül.]
- II. a) I–II. rész Bp. 1897. Révai Testvérek | Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás 62–63. | 1. k. A „Tegnap” 396 l.; 2. k. A „Ma” 278 l.
- b) Ua. Amatőr kiadás. [A kötésen belül: Nemzeti díszkiadás.]
- c) 1904. Címlapkiadás.
- d) 1909. Címlapkiadás.
- e) Ua., de csak az I. rész 2 db-ban, 1. k. 1–134 l.; 12. k. 135–396 l.
- f) 1912. Címlapkiadás. [A külső borítólapon: 1904.]
- III. a) 1–2 k. Bp. 1927. Franklin–Révai | Jókai Mór művei. Centenariumi kiadás 34–35. | 1. k. 315 l.; 2. k. 220 l.
- b) [1930.] é. n. [az OSzK „Növedék Naplójá”-nak alapján.]
- IV. a) Sajtó alá rendezte és az utószót írta Vécsei Irén, Keserű Ilona rajzaival. I–II. rész egybekötve, folytatólagos számozással. Bp. 1961. Szépirodalmi Könyvkiadó 704 l. | Jókai Mór válogatott művei. |

IDEGEN NYELVŰ KIADÁSOK

A *-gal jelzett idegen nyelvű kiadások példányaihoz nem tudtunk hozzájutni. Ezek adatait Ferenczi Zoltán (*Jókai idegen nyelvekre fordított műveinek jegyzéke.* Magyar Bibliofil Szemle 1925.), Gál János (*Jókai élete és írói jelleme.* Berlin 1925.) és Demeter Tibor (*Magyar szépirodalom idegen nyelven.* Bp. 1952. Kézirat az OSzK-ban), valamint Jan Ślaski (*Jókai lengyelül.* Világirodalmi Figyelő 1958. 38–57.) összeállításai nyomán közöljük. Felhasználtuk továbbá a prágai Akadémiai Szláv Intézet szíves közléseit is.

Német:

- a) *Zweimal sterben.* 1–3. Transl. ismeretlen. Berlin 1881. Otto Janke 342 p.
- b) *1881.
2. Aufl.
- c) *1882.
Címlapkiadás.

d) é. n. [1884.]

3. Aufl.

e) *1893.

Címlapkiadás.

Svéd:

**Lefvande död*. Transl. Aalborg. Köping 1881. Barkéns 412 p.

Lengyel:

**Podwójna śmierć*, 1–3. Fordítója ismeretlen. Warszawa 1881. I. vol. 109 p.; 2. vol. 111 p.; 3. vol. 107 p. Ingyenes melléklet a *Tygodnik Powszedni* c. hetilap 11. sz.-hoz az 1. k., a 20. sz.-hoz a 2. k. és a 29. sz.-hoz a 3. k.

[Gál János és Demeter 1882-es kiadásról is tudnak, de 1881-ről nem, Ślaski viszont 1882-es kiadást nem említ.]

Orosz:

a) **Двойная смерть*. Transl. Kuna S. A. Санкт-Петербург, 1881. 422 p.

b) **Дважды умереть*. Москва, 1881. Европейская Библиотека 32–34.

Cseh:

a) **Kdož dvakrát umtrař* přeložil Gustav Narcissus Mayerhoffer, Praha b. r.

b) *Včera a dnes*. Transl. Gustav Narcissus Mayerhoffer. Praha 1888. Fr. Šimáček. 433 p. Románová knihovna Svetožora-

A kiadásokkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy bár a H kötetbeosztások nélkül közölte a regényt, az I. kiadásban az I. rész 4 a II. rész 3 kötetre osztva jelent meg. Az 1. k. tartalmazza az első 12 fejezetet és az „*Orol Krivánszky*” c. fejezetet a közepe tájáig, a 120 : 4-ig bezárólag. (A többi kiadás ezt a tagolást nem veszi figyelembe, és megszakítás nélkül közli az egész „*Orol Krivánszky*” c. fejezetet.) A 2. k. ugyancsak „*Orol Krivánszky*” címmel kezdődik, és tart *A piros ruhás hölgy* c. fejezetig, amely a 3. k. első fejezete. A 4. k. a *Vagy „uram” vagy „bolondom”* c. fejezettel kezdődik, és az I. rész végéig tart. A „*Ma*” c. rész 1. kötete a *Kívül a világon* c. fejezettel kezdődik, és a 2. kötetet kezdő *Egy párbeszéd, amelynek az elejét nem hallottuk* c. fejezetig tart. A 3. k. *Hátha két halott összekerül* c. fejezettől a regény végéig terjed.

Figyelmet érdemel az a körülmény is, hogy egyes fejezetek beosztása, illetve címe, a kiadások során megváltozott. Az I. rész *Corombolyi c.* fejezete az NK-ban *A hadvezető* címen szerepel, míg a II. rész *Exodus c.* fejezete a H-ban két részből áll; A 278 : 16 után *Végszámadás* címen új fejezet kezdődik. (L. Szövegváltozatok.)

Ez utóbbi tagolást feltehetően még az író változtatta meg, de hogy *A hadvezető* cím Jókaitól származik-e, az nyílt kérdés marad.

Az idegen nyelvű kiadások láthatóan a regénynek csak az I. részét tartalmazzák, legalábbis az ellenőrizhető példányokból, valamint a lapszámokból erre lehet következtetni. A cseh kiadás címe megtévesztő: *Tegnap és ma*, de a „Ma” csak az utolsó sorait tartalmazza a „Tegnap”-nak.

KELETKEZÉSE, FORRÁSAI

A regény megírásához közvetlen indítékot Jókai 1879-es felvidék útja adott. A tulajdonképpeni anyagot azonban más — többségében régebbi — forrásokból merítette. A mű keretét a 48-as felvidéki mozgalmak szolgálnak ugyan, de a regény derekát képező Illavay—Pálma viszonyban már Jókai politikai nézeteinek változása tükröződik. Ugyanakkor szembetűnővé válik az is, hogy milyen sok — főleg későbbi — művel tart szorosabb kapcsolatot a regény, ami arra mutat, hogy Jókai egyre gyakrabban dolgoz fel egyazon — vagy hasonló — tárgyat, eseményt, egyre kevesebb az új élménye, mindinkább a múltból táplálkozik.

A regény felépítésének e rétegei könnyen elkülöníthetők egymástól, s legcélszerűbbnek mutatkozik ez elemek vizsgálata alapján világítani meg a mű keletkezését és forrásanyagát. Szorosan vett forrásokról nem is igen beszélhetünk, mert a regény tényanyagának legnagyobb része az író személyes élményein nyugszik, s az adatok hiteles feldolgozása későbbi időből való, csak a ma szemszögéből nézve tekinthetők forrásoknak.

A REGÉNY VÁZLATA JÓKAI FELJEGYZÉSEIBEN]

Az *Akik kétszer halnak meg* anyagát a XI. sz. Jókai „notesz” (OSzK Oct. Hung. 699/II.) 1—58. terjedő lapjai tartalmazzák. A feljegyzéseket az 1879-i és feltehetően egy későbbi felvidéki utazás alkalmával készítette az író. Több helyen rajzokkal rögzítette élményeit. Feltűnő azonban, hogy a mű keretét szolgáló történelmi tényezők nem szerepelnek a jegyzetek között, néhány helyi jellegű sortól eltekintve, a regény cselekményének anyaga foglalja el a fő helyet. Vannak a feljegyzésnek fel nem dolgozott részei is, de a regénybe került sorok sem fűződnek minden esetben a meglátogatott nevezetességekhez. Mutatóba közlünk néhány kiragadott feljegyzést:

5. r. Leugrat a lovával a szikláról
5. v. Komédiásné vízbe ugrik, vízbefulást tett, tud úszni.
6. v. Tükrével beszél
8. v. Tudatja a grófnő, hogy micsoda szokásai vannak a kedvesének?

pálinka, kék ruha, zöld ruha, mit szeret ételben, mint nem szeret, vajast, túrós lepényt megcukrozva.

14. r. Azt a levelet, amit annyi keserőséggel olvasott, most megtalálja a hintón szívéhez szorongatja, csókolja.

A 16., 17. és 18. lapokon találjuk a mű vázlatát. A gondolatmenet 21 fejezetre tagolódik. (A feldolgozás során 32 lett belőle, de a „Tegnap” és „Ma” részletekre osztásnak nincs nyoma.) A feljegyzés azt mutatja, hogy a regény menete könnyen kialakult az írónál, a terv és a megvalósulás között meglehetősen kevés az eltérés.

A vázlat után is találunk azonban a regény cselekményére utaló feljegyzéseket. Ezek főként az első rész befejezésére vonatkozó gondolatok megfogalmazásának látszanak.

Pl.

19. v. Az egyikben meghalt hosszas szenvedés után béke hamvaira nélkül. A másikban gyors véletlen halált. Béke hamvaira, határozd el magad hová utazz. Én készen vagyok mind a kettőre. Talán még csak azt nem akarja neki megengedni, ill., hogy gyűlölhessen

JÓKAI FELVIDÉKI UTAZÁSAI

A PvL 1879. aug. 7-i száma ad hírt és részletes beszámolót arról, hogy Jókai felvidéki körutazásának első állomására Pozsonyba megérkezett. E lap tudósításait veszik át sorra a fővárosi újságok is, s hol rövidebben, hol hosszabban foglalkoznak az utazással. Az Ellenőr aug. 8-tól, a H aug. 9-től számol be időnként ez eseményekről. A H úgy tudja, hogy Jókai „Pozsony vidékét készülni beutazni, tárgyat keresve megírandó regényeihez;” (Kiemelés tőlem — G. G.) Ez a közlés azért érdemel figyelmet, mert az derül ki belőle, hogy az író nem határozott céllal indult útjára, míg más értesülések pontosan megjelölik, melyik művéhez keresett anyagot Jókai.

Az út ez alkalommal 9 napig tartott. A PvL aug. 16-i számának Ujdonság rovata arról ad hírt, hogy „Jókai Mór fölvidéki utazását befejezve tegnap szívélyes búcsút vett ismerőseitől, s este 5 órakor a gyorsvonattal elutazott.” A H ugyanezen a napon a Különfélék rovatában arról tudósít, hogy Jókai „tegnap este visszaérkezett”, s egyben azt is jelzi, hogy az író „Uti élményeit a Magyar Népvilág című szép-lapjában fogja közölni az általa a helyszínén készített illusztrációkkal együtt.”

Ez utóbbi hírt megerősíti az MNv aug. 24-i száma is, amely *Jókai Mór felvidéki útja* címen összefoglalja a PvL híradását, s záradékkal a következőket fűzi hozzá: „Mi még azon örvendetes hírt közöljük olva-

sóinkkal, hogy Jókai Mór a kirándulása alkalmával több rajzot hozott magával szép városokról, festői tájakról, régiségekről stb., melyeket mind a „Magyar Népvilág” fog közölni.” Megismétlődik e hír a *Mi újság?* rovatban. „Jókai Mór lapunk tulajdonosa a felső vidéken tett érdekes utazásában sem feledkezett meg a „Magyar Népvilágról”. Ez útban több, mint húsz vázlatot készített az érdekesb tájak, vidékek, romok felől, s az ezek alapján általa készíttendő képeket, ugyan az ő leírásával együtt, a „Magyar Népvilág” októberi évnegyedében lesz alkalmunk közölni.”

Ez utóbbi tudósítások már nem útibeszámolókról szólnak, csak rajzsorozatról, de — sajnos — ezeket eddig sem sikerült megtalálnunk. Az említett helyen nem jelentek meg ilyen rajzok s a MNv 1881-gyel megszűnt. Egyébként — mint tudjuk — a regény a következő évtől már napvilágot lát, nem valószínű, hogy mellette útirajzot készített volna Jókai. Az viszont tény, hogy az író „*pepita jegyzet füzeteiben*” található az utazás alkalmával készített rajzok, többek között a XI. *Jegyzetfüzet* 8. lapján a Báthory Erzsébetet ábrázoló ceruzarajz. (OSzK Oct. Hung. 699.)

Arról, hogy ez utazásnak élményei már művészi formát öltöttek, megint csak a PVL ad hírt. „Jókai Mór ismét egy nagy magyar tárgyú regényen dolgozik. Címe lesz: *„Akik kétszer halnak meg.*” A regény meséje az utóbbi időkből van merítve, színtere a felső vármegyék, továbbá Pozsony és Szeged városa. A mű öt kötetre van terelve.” (1879. aug. 27. Ujdonság rovat. Mint láttuk, a regény csak négy-kötetes lett.)

Jókai felvidéki utazásairól és az itt szerzett élmények művészi fel dolgozásáról egymásnak ellentmondó nézetek alakultak ki. Mikszáth például ezekkel kapcsolatban a következőket írja. „Pozsonyba felolvasást kérnek. Megírja *„A látható isten”*-t s május 11-én felolvassa. Nagy ünneppéggel fogadják s örömmel tölti ott három egész napot Samarjay Károlynál, bejárva a helyeket, a várat, a ligetet, ahol kisdiák korában fordult meg utolszor. Pozsonynak azonban csak a földalatti részéről ír ezúttal egy kis cikket a Honban.”

Azután a szegedi útról ír, majd rátér a második felvidéki út ismer tetésére, s azt mondja, hogy „Itt a kis Kubicza főispán az úti marsallja és a ciceroneja, aki minden romról, minden öreg fáról tud neki egy regét mondani.” Mások megállapítása szerint Samarjay volt az, akinek mindenről volt valami érdekes mondanivalója.

„Itt szerzi az anyagot a *„Páter Péter*’ regényéhez — írja tovább —, holott még be sem végezte és útközben is írja, ahol megszáll, reggelenként, mikor a háziak még alszanak, *„Akik kétszer halnak meg*’ című regényét. . .” (Mikszáth Krk 19. k. 117.)

Aligha lehetséges, hogy Jókai ez útja alkalmával már írta volna az *Akik kétszer halnak* megnek akár az első fejezeteit is, hiszen még ekkor gyűjti anyagát. Mint láttuk, az első feldolgozás csak 1879. okt. 26-án került a nyilvánosság elé, s a közölt fejezet olyan tájakat és helyeket is bemutat, amelynek leírásához nem gyűjthetett anyagot tavaszi pozsonyi látogatása során.

Mindezek szükségessé teszik, hogy Jókai felvidéki útjával részletesebben foglalkozzunk. A legcélravezetőbbnek az látszik, ha az egykorú és az utazást nyomról nyomra követő helyi sajtót szólaltatjuk meg.

A PVL beszámoló

1879. aug. 7.

„Jókai Mór tegnap délben a gyorsvonattal városunkba [Pozsonyba] megérkezett. A vasútnál Samarjai Károly dr. és régi barátja, Bacskák alispán, Gervay Nándor és mások társaságában fogadta a kedves vendéget, a kocsik egyenesen Samarjai lakására indultak. . .” Délután öt óraker „számos férfi- és hölgykísérettel a Vaskutacskaóhoz, innét a Murmann-magaslathoz kocsizott, este pedig a várromok között egy fényes vacsora fejezte be az örökemlékű napot. Ezen tündéri este részletes leírását más alkalomra tartjuk fön. Jókai ma többek társaságában Detrekőre rándult.”

aug. 8.

„— (Jókai Mór detrekői kirándulása.) épp oly fényes diadal ünnepe volt a költőnek, mint amilyennel a nemzet fiai mindenütt ünneplik szerett költőjüket, ahol csak megjelen. . . Reggel hat óraker Jókai Mór, Samarjai Károly, Mihály és Emil, Könyöki József régész, Stampfl Károly és e sorok írója társaságában Stomfára indultunk, hol. . . a borostyánkői romok meglekintésére indultunk, a romok szebb részét Jókai Mór le is rajzolta jegyzőkönyvébe, annyira megnyerte tetszését.”

Később az egyre növekedő társaság „a detrekői romok és azok tövében levő csepegő barlang meglekintésére indult. . .”

aug. 9.

„. . . hol van az a toll, mely leírja azt az estét, melyet Jókai Mór díszes hölgy- és férfitársaságban a *pozsonyi romok között* töltött?! Ezt másnak mint Jókainak még csak meg sem szabad kísértetni. . . híven leírni azt a tündéri estét, melyet *Palugyay* papa keze és Samarjai Károly fényes vendégszeretete — ide a pozsonyi várromok közé varázsolt. . . holtunkig tűnődni fogunk rajta, álmodtuk-e azt az augusztus 6-iki estét, vagy megéltük azt valóban?

A fogatok berobogtak a széles várkapu romjain, a kapu sarkkövei mutatták csak, hogy itt kapu volt. A várudvarban egy nagy fakapu nyílt előttünk és a kocsikról leszállva benn állottunk a várpalota tágas udvarában. A fű, mely ember magasságyira nőtt föl, mert nem igen tapodták az emberek — szépen le volt kaszálva és a zöld pázsit regényes ellentétet képezett a szabályos négyyszögben magasan fölnyúló, szürke mohos falakkal, melyeknek óriási ablakkövein, — a régi fényes termek ezen utolsó hírdetőin, — mind a négy oldalról a szürke esti világosság áradt szét a széles zöld pázsitra. . .

Alig kezdtünk a lucullusi vacsora elköltéséhez, mikor egyszerre a várromjai közül a keleti oldalon, hol hajdan vártemplom állott, fiszharmonika hangjai ütötték meg füleinket. . .

Azután a pohárköszöntők következtek, elsőnek Samarjai szólalt fel s a mai napot a pozsonyi vár legszebb napjai közé sorolta, mire Jókai „azzal válaszolt, hogy lehetetlen a dicső romok között a múltért nem lelkesülni, e múlt a háborúk korszaka volt. De ő ma itt e romok között nem ezt a múltat kívánja vissza. Maradjon ez örökre — múltnak! Én Pozsonynak nem a múltat kívánom vissza — hanem a béke áldásos jövőjét. . . Legyen a béke tartós és Pozsony legyen ezen béke áldásainak főszékhelye, mint volt hajdan az ország fővárosa. Pozsony fölvirágzására emelem poharamat!”

Az egymást követő tósztok közül említésre méltó a Bacsák alispáné, aki a *Névtelen vár* szerzőjére emeli poharát és azt kéri, hogy „ha már a névtelen várat is oly csodaszzerű varázssal tudta megírni, örökítse meg ezt a névvel bíró várat is egy leendő regényében.

Eközben hátul a homályból folytonosan lelkes éljen „Jókai Mór, hazánkfia!” fölkiáltások hangzottak. Jókai a szívélyes üdvözlésre odament, és a pozsonyi vár derék katonái álltak előtte, egyenesen és bátran, mintha tábornokuk előtt állanának. Veszprémi és győri fiúk voltak. Jókai azt mondá nekik legyenek kitartók míg e pályán vannak, óvják meg ha kell a magyar katona régi dicsőségét. Legyenek hívek a királyhoz [!] és hazához! ,— Arra törekszünk!’ volt a csapatvezető válasza, ki azután egyszerű és őszinte katonai szavakban adott kifejezést mindnyájok afölötti örömének, hogy „Tekintetes Jókai Mór urat tisztelheték”. — Jókai a derék hazafiak vezetőivel kezét szorítva visszatért helyére. A dalárda tagjai fölhasználták az időt, visszavonultak a romok közé és újra fölhangzottak a dalok. . .”

Strömfa és Detrekő, aug. 7-én.

„. . . egy kis társaság már reggel öt órakor beállított Samarjai Károlyhoz, hogy Jókai Mórt Pozsony megye kies várromjai közé kísérje. . . A három Samarjain kívül Könyöky a régész, Stampfl a kiadó és e sorok

frója képezte kíséretét. . . A kocsiból egyenesen a borostyánkői rom megtekintésére indultunk. . . ötnegyedórai gyaloglás és az agyagos talajon véghezvitt csúszkálás után fölértünk Borostyánkő romjai közé. . .”

„Már távozni készültünk a gyönyörű kilátással bíró romok közül, mikor a nagy kapunál kimenve, még egyszer visszaneztünk és hat, a falból vízszintes irányban kinyúló faragott kőszlop vonta magára mindnyájunk figyelmét. Ezek egy nagy erkély kőtartói voltak. Szemes régészünk csakhamar észrevette, hogy a kőfaragványok csupa gúnyolódó barátfejekben végződnek. Egyik a nyelvét ölti, másik a száját tátja, harmadik a fogát vicsorgatja sat. Jókai csakhamar leült a romok közé és sikerülten lerajzolta jegyzetkönyvébe ezeket a fejeket.”

Ezután az út Detrekőre vezetett, ahol elsőnek a „csepegő barlangot” tekintette meg a társaság. „A barlang szépen ki volt világítva és annak bejárása egy negyed órát vett igénybe. Azután fölmentünk a hegyre, a romok közé. Megnéztük az Árpádkori vár utolsó maradványait, melyet egy nevezetes család őse, I. Balassa Detre épített 1233 előtt. A vitéz utódok Ferdinánd király koráig lakták a várat, de mivel Menyhért vezérségét a környék pusztítására használta, a király száműzte és a vár a Fuggerek kezébe került. De később Balassa Menyhért oly nagy szolgálatot tett I. Ferdinánd királynak, hogy az számára Detrekőt visszaváltotta és bár Menyhért Bécsben halt meg 1581-ben, tetemei e vár tövében Széleskút község templomában vörös márványkő alatt nyugosznak, melyre a vitéz Menyhért alakja van vésvé, mellette neje a hős Zrinyi Ilona leánya nyugszik, hamvait egy latin hexameterekkel ellátott márványkő földi. Itt lakott Balassa István, aki Rorbachon nyomdát állított és saját költségén nyomatá ki Bornemissza Péter imakönyvét. Később a család férfi tagjai Pálffy lányokkal léptek házasságra, ismét katolikus hitre tértek és magvok szakadva a vár a Pálffy családra szállott. A Balassa család másik ága, Bálint, a költő utóda, még ma is virágzik. Balassa Antal, Kékkő ura csendes magányban Bálint verseit rendezti kiadás alá.”

Aug. 11.

Jókai fölvidéki útja I. Trencsén, aug. 10.

„Jókai Mór a vasárnap 7 órakor indult személyvonattal Pozsonyból Trencsén felé utazott, hogy . . . utazását a Vág völgyében folytassa. A három tagból álló társasághoz, mely Pozsonyból indult, útközben Vág-Ujhelyen Rakovszky István újonnan választott trencsén megyei képviselő. . . és később Szilvay István trencsén megyei főjegyző csatlakoztak. A Vág völgye Jókainak, ki először látogatta meg e vidéket,

már a vasútról is megnyerte tetszését. Déli 1 óra után érkezett a vonat Trencsénbe, hol a város és megye értelmisége nevében Plachy Lajos kir. közjegyző üdvözölte hazánk nagy költőjét.”

aug. 12.

Jókai fölvidéki útja. II. Trencsén-Teplic, aug. 10.

„A trencséniek által f. hó 10-én költőnk tiszteletére rendezett dísz-ebéd fényesen sikerült. A trencsényi kaszinó helyiségeiben 3 óra körül egybegyűltek Trencsén kitünőségei Kubicza főispánnal az élen. . . A főispán egy hosszú beszédben történeti adatokkal bizonyítja, hogy a nép, mely Trencsén vidékét lakja, mindig büszkén vallotta magát magyarnak, s ha nyelve tót is, hazafiságának ezer meg ezer jelét adta. . .

Ebéd végeztével a társaság legnagyobb része 8 kocsival a teplici fürdőbe rándult s midőn Csák Máté büszke vára alatt elhaladva, megnyílt előttünk a Vágnak gyönyörű völgye, ekkor felséges látványnak voltunk szemlélői. . . S ha valósul a remény, melyet már a pozsonyi várban támasztott bennünk Jókai, hogy ti. legközelebb a fölvidékkel foglalkozó művet fog tőle várni az olvasó közönség, akkor azt hisszük, hogy ebben a trencsényi völgy szépségeinek is örök emlékü lapok fognak jutni, mert a látvány, melyet a széles völgy azt szegélyző magas bércekkel nyújt, elragadta Jókait is. . .

A fürdőigazgatóság részéről Treppler Fridolin fürdői gondnok, a megye részéről pedig Sándor Lajos illavai szolgabíró siettek fogadására. . . Utunk a Tepla völgyében a parkon keresztül mindenek előtt a Szláv-pihenőhöz vezetett, hol Jókai maga is megpihent, mialatt alkalmunk nyílt az itteni emléktáblát megsemmisítenünk. . .”

aug. 13.

Jókai fölvidéki útja. III. Trencsén aug. 11.

„. . . Jókai 9 órakor, midőn Illavára érkezett, szép számú közönség várta üdvözlésével a város szállodája előtt.” Azután a fegyházi igazgató, Kovács Ernő urnak vezetése alatt a fegyintézet megsemmisítésére indultak „A fegyintézet leírásába ezuttal nem bocsátkozhatván, legyen elég megemlítenünk, hogy az összes helyiségekben tapasztalt kiváló rendet, tisztaságot, célszerű berendezést, semmi sem múlhatja fölül, mint legfőbb a buzgalom, a szívesség, mellyel az igazgató, Török ellenőr úr s a többi jelenvolt fegyintézeti tisztviselők mindent készségesen megmutattak, megmagyaráztak. A fegyház látogatása jó másfél órát vett igénybe s délig az együtt volt társaság az időt a közel fekvő kaszapodhragy várral megtekintésére használt föl. Kasza-Podhragy Illavától észak-

nyugatnak esik, róla azt tartják, hogy e várban összeesküvést forraltak I. Lipót ellen Rákóczi felei, a várban akarván őt csalni s aztán elveszteni. Az összeesküvést fölfödötték, Heister generális pedig 1708-ban a várat bosszúból légbe röpité. A várnak összes maradványa most már csak egy düledező kőfal, mivel a légbe röpítés után még fönnmaradt részeket a várnak egy későbbi tulajdonosa egy major építése céljából lehor-datta. Az ifjúságában festőnek készült Jókai, mint útjának egyéb érde-kesebb részleteit, úgy e romot is lerajzoló. Ülőhelyül e munkához egy fatörzset használt. A jelen volt lelkes trencsényi ifjúság e jelenetet megörökítendő, felkérte Jókait, engedné meg, hogy a fatörzs helyén emléket emeljenek s azt „Jókai-törzsnek” nevezhessék. Jókai az ifjúság eljenzése között a megtiszteltetést elfogadta. . .”

A délutánt látogatásokkal töltötte Jókai. Látogatást tett Baronéknál Illván, Bechers grófnénál Klobusicon, Lubnicon Mednyánszky tan-felügyelőnél. Ugyanitt a herceg DeCasteries-féle parkban is töltött félórát a társaság. . . Az utolsó látogatás Andaházy Pál országgyűlési képviselőnél volt Kolacsinban. Itt a háziúr megmutatá nekünk halas-tavait, melyekben pisztrángokat, pontyokat, csukákat tenyészt. Este 8 órakor Trencsénbe érkeztünk, hol ismét a főispán háza fogadott bennünket. Az egész mai kirándulás lelke Sándor Lajos szolgabíró ,volt, kinek vezetése, magyarázata mellett e napot a legérdekesebbek közé számíthatjuk.”

aug. 14.

Jókai fölvidéki útja. IV. Trencsén-Teplic, aug. 12.

„Szkalka egy régi bedüledezett, romba dőlt klostrom a Vág jobb partján Trencséntől felfelé egy negyed órányira. Ennek megszemlélése képezte ma Jókai uti programja első pontját. A rom két restaurált tornyocskája és meredek falaival érdekes látványt nyújt kívált a Vág balpartjáról. A földél alatt levő tornyok nagyobbika egy kápolnát rejt magában, melynek belsejében az út egy keskeny, alacsony szikla barlan-gon át vezet. A kisebbik földött torony a kápolna harangját védi. A rom eredetéről, annak sorsáról mondák keringenek, azonkívül érdekes adatokat szolgáltat még a kápolna melletti kis szobácskában levő vendégkönyv, mely annak történetét leírja. . . Szkalkával egy magasság-ban a morva határ felé esik a szucsai vár romja, mely valaha egy Pod-maniczky tulajdona volt. Ennek kedveért széptíteté magát a monda szerint Csejte vára urnője Báthori Erzsébet, s ezen széptítetés okozta halálát a 300 leánynak, kiknek vérében a kegyetlen nő megmos-dott. Szkalkától több összeépített falun át az út Nemsóvára vezet, honnan kilátás nyílik a Vlára-szorosra. Innen félórányira van Vaszka,

báró Hoening O'Caroll birtoka, hova a vendégek hivatalosak voltak.

Vaszkától Bohunicz mintegy háromnegyed órányira fekszik, ide rövid látogatásra betért Jókai az öreg Mednyánszky házához, melynek kertjéből gyönyörű a kilátás a Vág völgyében fekvő Illavára, Kaszára, a Vápec hegyre. Mivel már Jókai benne volt az album írásban, ezt írta a háziúr derék veje Kubinyi György albumába: „Sokan vannak, kik hazájukat egész szívökkel szeretik, kevesen, akik azt eszökkel is szeretik, a kevesek közül sokat találtam itt a ti hegyvidéketeken. Bohuniczon, 1879. aug. 12.”

Bohunicon meglepetés várt reánk. Egy körülbelül 24 lovasból álló banderium jött ide Jókai elé, öt gr. Königsegg pruszkai kastélyába kísérendő. Egy magyar díszruhába öltözött uradalmi tiszt vezette a ovasokat. . .

A kastélynál megállt a menet s gróf Königsegg jött az érkezők elé; röviden üdvözölve Jókait, házába kísérte, majd kocsióra ülve a Pruszká fölötti hegyre vezette, honnan egész nagyszerűségében látszik a még föllebb fekvő és a megye ezen részét uralgó bérceken elterülő Oroszlánkő-vára. Ennek romjai a szomszéd sziklák és hegyormok az egész tájnak fénypontját képezik, s már messziről feltűnnek alpesi formációjukkal. Gróf Königsegg gyönyörű parkjában tartott rövid pihenő után négylovas kocsin mint a szél repültünk Rovnéra hrzsiscei báró Skrbenszky Fülöphöz, az ottani híres, történeti emlékekben gazdag s nagy kiterjedésű kert megtekintésére. E hely nevezetességei megérdemlenék, hogy azokkal valaki hosszabban foglalkozzék, egy rövid negyed-órányi körülkocsizással a parkban azokat kimeríteni nem lehet. Legyen tehát elég kiemelni, hogy a rovnei parkot, mely a báró lednici uradalomához tartozik, II. Rákóczi Ferenc alapította s az utolsó Aspremont, Skrbenczky báró nagyatyja fejezte be. Van itt több síremlék, köztök egy régi magyar XVI. századbeli megfajthetetlen föliratú, egy másik, mely Aspremont herceg szívét rejtí magában, egy nagy hárs alatt állítólag Lorántffy Zsuzsánna maradványi nyugszanak, mi azonban még bizonyításra szorulna. Egy helyen a Rákóczi-féle sárosi 100 hársnak utánzására akadtunk. Az utóbbiak közül sok már kihalt. Kiterjedése a kertnek 45 hold. Vannak benne oly óriási fák, mint aminőket csak őserdőkben láthatunk, többek közt egy 600 éves nyárfa. Königsegg gróf, ki oly szíves volt, hogy személyesen kísért el bennünket Rovnéra, délutáni 3 órakor ismét visszaröpített Pruszkára, hol ebéd várt ránk. . .

A mai napon utunkon hozzánk csatlakoztak Rakovszky képviselő, Szilvay Károly honvédmagy, Kubinyi György és Aladár, Fankl Henrik, Simon Béla és Zimányik urak, később Sándor Lajos szolgabíró

úr is. Gróf Königsegg estefelé vendégeit Nemsován át maga kísérte Trencsén-Tepliche, hol Jókai az éjt fogja tölteni.”

aug. 16.

Jókai fölvidéki útja. V. Pozsony, aug. 15.

„Hogy az utókorra is maradjon valami, ami a későbbi ivadékok arra emlékeztesse, hogy Jókai valamikor Trencsénben járt, a teplici fürdőigazgatósága elhatározta, hogy ott-létének emléket fog emelni. . . Augusztus 12-én este, tehát midőn Jókai Pruszkáról Tepliche érkezett, fölkérték, engedné meg, hogy egy dombot a teplici parkban utána nevezhessenek el. Jókai a kérelemnek engedett s másnap kora reggel a helyszínén Jókai, Treppler fürdőgondnok, Samarjay Károly (ki mint keresztkoma szerepelt) s más meghívottak jelenlétében megtörtént a keresztelés. A domb, melyet utána neveztek el, a Klepács hegy aljában, Szlávny Pihenőjétől nem messze fekszik, s még ez évben elkészül az emléktábla, a következő fölirattal: JÓKAI-DOMB. 1879. Augusztus 12.

Augusztus 13-án a trencséniek által készített program szerint Motesic, Zay-Ugróc s az ottani nevezetességek megtekintése képezte föladatunkat, mi egy kissé hosszú út, ha estére ismét Trencsénben akarunk lenni. . . Másfélórai gyors hajtás után Bán elé értünk. Itt Brogyányi Árpád szolgabíró fogadta Jókait s utunkat czentül az ő vezetése alatt folytattuk Zay-Ugróc felé. . .

A gróf Zay család egyike az ország legrégebb, s leghazafiasabb családjainak. Eredete visszamegy egész az Árpád-korig, levéltára, mely Z.-Ugrócon van, a bűvároknak valóságos kincsébányája. A gróf épp úgy, mint édesatyja, nagy kegyelettel viselkedik ősei iránt, a családi emlékek, képek, régiségek gondos megőrzője. De ami legfőbb büszkeségét képezhetné, ez az, hogy őt az egész környék lakossága mint jötevőjét tiszteli, mert iparra oktatja a népet s munkát ad a vidék munkaszerető kezeinek. . . mert zay-ugróci birtoka valóságos ipartelep. Ez az ő legfőbb érdeme. Van itt mindenekelőtt egy üveggyár. . . jelenleg 200 munkást foglalkoztat. Az üvegfőzéséhez szükséges kovát részint a vidék maga szolgáltatja, részint Szászországból hozatják. . . Volt alkalmunk az üvegfőzést a kova olvasztásától, egész az üveg csiszolása és égetéséig megtekintenünk. Ugyanezen cég a szomszéd helyiségben bír még egy üveggyárat.

Egy másik ipartelepe Zay-Ugrócnak a faszeg- és botgyár, mely a gróf saját kezelése alatt áll. A szeggyárban 100 ember dolgozik s készítenek 4”-1”-nyi fa-szegeket, részint gépek, részint emberi kéz segítségével. A botgyár munkásainak száma 80. Itt sétatotok, esernyőnyelek

készülnek, melyek csinoságuk és olcsóságuk miatt kiváló figyelmet érdemelnek. Nevezetes, hogy e gyár, mely leginkább a külföld részére dolgozik, készítményeit még Kínába is szállítja. Ami azonban az összes telepek közül legérdekesebb, az a zay-ugróci műemlékesi tanműhely, mert itt a kézműipar már mintegy átmenetet képez a művészethez. 15 ifjú, köztük egy norvég nemzetiségű is, ez intézetben nyer magasabb kiképezést. Faragványaik bátran versenyezhetnek a berchtesgadeniekkel, sőt fölül is múlják azokat.

A gróf a kastélyban megnyitotta előttünk könyvtárát, vendégszobáit. Mindenütt ősi képek a folyosókon, származási fák és családi címerek. A könyvtárban van egy Dürer-féle képes biblia 1586-ból, melynek több gyönyörű fametszetét néztük. Az ebéd a kastély nagytermében volt, hol az ősök képei tekintettek le reánk, mellette a régi fegyvertár, ágyúkkal, vértékkel, sisakokkal, valóságos kis múzeum. Többek közt láthatók itt chemezi báró Zay Lőrinc békói, melyeket 1590—1598-ig viselt a fogságban. Súlyok 18—20 font. Feketekávé az ún. császár teremben ittunk. Nevét onnan nyerte, mivel falait uralkodók arcképei díszítik. Többnyire oly képek, melyeket az uralkodók magok adtak ajándékba Zay grófoknak. A kastély régiségeinek tanulmányozása több időt igényelne, mint amennyivel rendelkezünk, azért azoknak csak csekély részét tekinthettük meg, de ezek közt is sok nevezetes és tanulságos dolgot láttunk. . . 14-én reggel még megmásztuk Trencsén várát, utolszor tekintettünk szét e szép vidéken, azután búcsút vettünk a jó trencséniektől és vasútra ültünk. Aki egész utunkon Trencsén megyében vezetőnk és kísérőnk volt, Rakovszky Géza országgyűlési képviselő, elkísérte Jókait Vág-Újhelyig. . . Jókai 14-én még egy utolsó látogatást tett Vöröskőn Pálffy István grófnál. Itt látta a Pálffy grófok régiségeit, lerajzoló magának a hős Pálffy képét s leszállt a vár alatti 4 emeletes tágas pincébe. . . A költő Pozsonyból összesen 101 mérföldet tevő kirándulásokat tett 6 nap alatt. . .

A mai délelőtt folyamán Jókai még látogatásokat tett Pozsonyban, többek közt meglátogatta Rónay Jácint püspök s pozsonyi nagy prépost urat és Geduly szuperintendenst. Délután megtekinté még az ev. líceum könyvtárát. Az esti gyorsvonat elvitte tőlünk Jókait, reméljük csak rövid időre, mert bírjuk ígérését, hogy a felföldet látogatásával nem sokára ismét megörvendezteti.

S. E.”

[Samarjai Emil]

Ez Jókai útjának rövid, de hiteles története.

A fenti cikkekből hiányzik a regényben fontosabb szerepet betöltött több helység, vár, család stb. neve. Az útleírás alapján azt kellene hinnünk, hogy Jókai ezeket fantáziájából merítette. Néhány közel-korbeli útirajzból és hiteles helytörténeti műből azonban kiderül, hogy a nevek része, mindenképp a *Temetvényi* név, nem költött, hanem valóban létezik, ha nem is családi, de mint helynév. (Nagy Iván: *Magyarország családai, címerekkel és leszármazási táblákkal*. Pest, 1857–67. művében nem említi a Temetvényieket.) Ez indokoltá teszi, hogy egy-két, a regény körébe vágó munkával legalább futólag megismerkedjünk.

Mindenképp Pehány Adolf: *Kalauz a Vág völgyében (Lucski, Koritnica, Pöstyén, Rajeci fürdő, Stubnya, Trencsén-Teplíc és Büdöskő fürdők ismertetésével)* c. (Bp., 1888. 94 l.) bedekkeréről kell szólnunk, amely nagyjából a Jókai által megtett úton vezeti az olvasót. Pehány zsolnai tanár volt, s művét annak a nemeskürthi Kubicza Pálnak, Trencsén vármegye „érdemdús” főispánjának ajánlja, aki Jókainak egyik kísérője volt. Még az is feltételezhető, hogy maga is ott volt Jókai kíséretében, noha nevét nem említik. E feltételezésre az ad alapot, hogy több ponton érintkezik leírása Jókai regényével.

Az útikalauzban Pehánynál is – miként a regényben – a nép és táj leírása foglal el fontos helyet. A lakosság nála is hű, hálás és alázas, de szerinte inkább gyáva, mint hős. Pehány szól a szlovákok hazai és külföldi vándorlásairól, nehéz megélhetési lehetőségeiről. Nagy gondot fordít a régi romokhoz fűződő mondavilág gazdagságának érzékeltetésére is.

A könyv 26. lapján találkozunk először a Temetvényi névvel, amely itt egy hegységet jelöl, a 29. lapon pedig a Pöstyéntől ÉK-re fekvő, „Magas hegyen, sötét erdőségből kiálló” várromról ad leírást.

„A temetvényi vár eredete ismeretlen. I. Lajos azt Tóth Lőrincnek adományozta és később is az Ujlakyak birtokában volt. Rákóczi idejében Bercsényi [tehát igaz!] tulajdonát képezte, ki itt sokat mulatott, a nagyszombati csata után ide menekült s itt vett búcsút otthonától. Később sokszor urat cserélt s hanyatlásnak indult, most az uradalom Zetvitz gróf birtoka. A romokról nagyszerű a kilátás az egész Vág völgyére”.

Részletesen leírja a csejtei vár borzalmait, s olyan adatokat említ, amelyek nem köztudomásúak. „A csejtei vár eredetét mély homály fedi, némelyek szerint Trencsényi Chák építtette. A Kosztolányból megszökött Svehla, cseh vezér ott tartotta fogva. Ország grófok birtokát képezte, majd Nádasdyak tulajdonába ment át és nevezetessé vált a 17. század kezdetével ama borzasztó tettek által, melyeket Nádasdy

Ferenc neje, Báthory Erzsébet vitt véghez. A hiú és tetszeni vágyó úri nő naponta több óráig pipereasztala előtt ilt szolgálóitól környezve, testét minden módon ékesítve. Történt egykor, hogy a szolgálók egyike asszonya hajfürteit rendezve, azt megcibálta, mire a felbőszült úrnő úgy arconütötte, hogy orrából vér bugyogott ki és egy-két csepp az asszony arcába feccsent. Erzsébet a vércseppeket letörölvén, beteges képzeletében úgy találta, hogy teste a letörölt cseppek alatt” megfinomodott. Ez adta neki az ötletet a vérfürdőre. A továbbiakban részletesen leírja Pehány hogyan csalták törbe a fiatal lányokat és hogyan vették vérüket. Mintegy 300 áldozata volt már a vérengzésnek, mikor a dolog napfényre került. „Erzsébet örökös fogságra ítéltetett”, Ficzkót, a tettestek végrehajtó szolgát lefejezték, a közreműködő nőket, a főcincosokat „pedig Bittsén. . . máglyára tétették.” (32–33).

A 35. lapon a Stibor–Beckó-történetet meséli el, míg a 39. lapon Trencsén várával kapcsolatosan mondja el Fatime és Otmár történetét. Fatime, előkelő török leány, magyar fogságba esett. Otmár basa jött utána, hogy fogságából kiváltsa, de Zápolya István, a vár ura, most már mindkettőjüket fogolynak tekintette. Csak úgy volt hajlandó hazabocsátani őket, ha Otmár vizet adó kutat fúr a sziklába. Rettenetes munka volt az, Otmár bele is betegedett, de emberfelepti kitartása végülis győzött, víz fakadt a sziklából. [Lehetséges, hogy ez a forrása „A szép Leila balladája”-nak.]

A továbbiakban az útleírás elmondja Csák Máté történetét, a kaszai várral kapcsolatban az I. Lipót elfogatására szőtt tervet, szól Oroszlánkőről, de a regény szempontjából jelentősebb ezeknél az, hogy a 43. lapon „Apátfalu”-val találkozunk, ami támpontul szolgálhatott Jókainak Kornél nevének megköltéséhez. Az 59. lapon ezt írja Pehány: „Most a ledniczi urak székhelye a *rovnyei* kastély, melynek gyönyörű angolparkját számosan megbámulták. Ezt írja le *hazánk nagy regényírója, Jókai Mór* „*Kétszer halni*” című *regényében*.” (Kiemelés tőlem — G. G.)

Egy másik, szintén ezen az úton végigvezető leírás Siegmeth Károly: *Budapesttől Oderbergig a Vág völgyén* (Bp. én. [1889 után.]) c. munkája. Ebben is találunk Temetvényről szóló sorokat: „Temetvény s a Vág partján a vasút közvetlen közelében emelkedő brunóci vár nagy jelentőségű volt a Rákóczi-féle szabadságharcok idejében, Brunócról menekült Temetvényre 1701. ápr. 21-én Rákóczi fővezére Bercsényi Miklós veszett csatája után s innét bujdosott ki kurucaival Lengyelországba.” (6.) — Ez a mű is megemlíti Trencsén várával kapcsolatban a sziklába vájt kút történetét.

Egy még régebbi munka (Mednyánszky: *Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungern*. Pesth. 1844.) Rovnyéről az alábbiakat írja:

„Rovnye ein. . . unbedeutendes Dorf; das aber die im grössten Styl ausgeführten Gartenanlagen des vor wenig Jahren verstorbenen Grafen von Aspremont zu einen der schönsten Landsitzs in Ungern umschufen.” (130.) S utána a kert részletes leírását nyújtja. (A fenti szöveg magyar fordítása: *Festői utazás a Vág folyó mentén Magyarországon*. Rovnye jelentéktelen falu, amelyet azonban nagyszerű stílusban megalkotott kertjével a néhány éve elhunyt Aspremont gróf Magyarország egyik legszebb udvarházává emelt.)

Mednyánszky részletesen leírja azt is, hogyan sikerült a súlyosan megbecsült Bercsényinek Temetvény várából az őt szorosan körülvevő ellenség kezei közül elmenekülnie.

Az összefoglaló munkák közül elsőnek Fényes Elek: *Magyarországnak, s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben*. Pest, 1843. 2. kiad. munkáját kell említeni, amelyben — sajátos beosztása miatt elszórtan — megtalálhatók mindazok a helyek és történeti nevezetességek, amelyekről a regényben szó esik.

Az *Össztrák — Magyar Monarchia írásban és képen* is egybehangzón írja le az előzőkkel a regény feltételcizhető színhelyét. „Vág-Ujhelynél, ahol a folyó vize hegyek közé szorult, szűk medréből zúgva, zajongva, siet, alsófolyásának sík vidéke felé, valamint távolabb, hullámosan emelkedő halmok fölött uralkodó hegy tetején őrszemként áll egymással szemben *Csejte* és *Temetvény* vár. (Felső-Magyarország. I. rész. Bp. 1898. XV. Magyarország V. 136.; N. B. Jókai a sorozat szerkesztője volt.)

„Temetvény alatt, a folyó medréből szinte falként kiemelkedő nem magas sziklán áll Beczkó vagy másként Bolondóc (Bolondos) vára” — folytatódik az előző leírás, majd egy további helyen Temetvény romjairól a következőket írja: „A Vág felé néző temetvényi meredek hegyek szaggatott sziklacsoportjai festői szépségűek; egyik ilyen sziklacsoport, a *Saskő*, aljában egy alacsonyabb hegyen állnak *Temetvény* várának már messziről látható romjai. E vár már 1270-ben állt, s egyik tagja volt az itt alapított székely őrvár-rendszernek. . . Temetvény a XIV. században magánkezekbe jutott. . . s Kont nádor, Ujlaki Miklós, a Thurzók, majd Bercsényi Miklós is bírták; Bercsényi innen menekült lengyel földre.” (268.)

☞ Megemlékezik a rovnyei kertről is, megtoldva azzal, hogy „száz hársfáját a hagyomány szerint Rákóczy György ültette a zborói, sub centum tiliis’ másául. (308.) Egy másik helyen esik szó a „Vág baloldalán hármass csoportot alkotó” Hricsó, Szulyó és Lietava környékéről.

A hiteles adatokat nyújtó munkákon kívül vannak Jókai útjával foglalkozó kései visszaemlékezések és feldolgozások is. Ezek azonban

az idő távlatában már elvesztették pontos tájékozottságukat, itt-ott eltérnek a valóságtól. Első helyen kell említenünk Feszty Árpádné Jókai Róza két beszámolóját, amelyek nem mondanak ugyan ellent a tényeknek, forrásértékük azonban mégis kétséges. Fesztyné e beszámolóiban mindenkor mint részvevő, jelenlevő beszél, de neve az újságokban sehol sem szerepel. Miként volna lehetséges, hogy a körülrangongott író leányát (még ha fogadott leánya is), ne említenék? Ugyanakkor a kérdés másik oldala: honnan származik Fesztyné pontos, a részleteket is híven feltüntető „visszaemlékezése?”

Fesztyné egyik elbeszélése *Regényes utazás Jókai Mórral Felsőmagyarországon* címmel a MH 1925. febr. 17-i számában jelent meg. A beszámoló bennünket közelebbről érdeklő része ott kezdődik, amidőn Fesztyné az utazás időpontját kutatja emlékezetében. „Talán tizennyolc vagy húsz esztendő voltam, amikor Papa a *Rákóczi fia* tervével kezdett foglalkozni. . . [1891-ben jelent meg!] De mielőtt hozzáfogott a megírásához, elhatározta, hogy széttekint azon a vidéken, ahol a boldogtalan fejedelem még boldogtalanabb fia élt és szenvedett.”

Jókai Róza 1862-ben született, (Hegedűs Sándorné Jókay Jolán: *Jókai és Laborfalvi Róza*. Bp. 1927. c. könyvében 1858-at ír) s valóban 20 év körül lehetett ekkor, mégsem valószínű, hogy 1879-ben járt volna Jókaival a Felvidéken. Ezt megerősíti elbeszélésének további része, amikor a kísérőkről és a meglátogatott helyekről szól. Eszerint Jókai Samarjai Károlytól kap meghívást Pozsonyba, s itt csatlakozik hozzájuk Andaházy Pál képviselő, régi barátja, aki azután útikalauzok lesz. (Samarjai és Andaházy az 1879-i utazás alkalmával is Jókai kíséretéhez tartozott.) „Első pihenőnk Madocsányban volt Andaházy kastélyában”, itt látták a kolostor romjait, amelyhez a *Páter Péter* meséje fűződik. „Bejártuk Árvát, Liptót, Turócot, Trencsént és a Szepességét, és a Papa csaknem mindenütt készített jegyzeteket. . . Emlékszem Beczkó várára, Árvaváraljára, Csejthe várára, Murányra, a trencsényi várra” — folytatja Fesztyné és egy Csejtén történt kis epizóddal fejezi be elbeszélését.

A felsorolt helyekből kitűnik, hogy ez a látogatás csak részben lehet azonos az 1879-i úttal.

Még messzebb tér el ennek az útnak a leírásától az a szintén Fesztynéétől származó visszaemlékezés, amelyet Feszty István írt meg. *Hogyan gyűjtött Jókai adatokat Slovenskón? (Hiteles adatok a 20 év előtt tragikus körülmény közt, — tűz-katasztrófa által elhunyt Jókai Róza elbeszélései nyomán.)* c. cikkében. — Feszty István oldalági rokona a művésznek, ma is a család régi székhelyén Ógyallán (Csehszlovákiában, a város mai nevén Hurbanovo) él, s a Jókaira vonatkozó adatok szorgalmas gyűjtője. Ebben az írásában közli, hogy Fesztyné utoljára 1934-ben tartóz-

kodott Slovenskóban, s ekkor felkereste Berecz Gyula ugyancsak komáromi születésű szobrászművész, aki a komáromi szobrot készítette. „Ekkor folyt le az a beszélgetés is, amelyet néhai Berecz Gyula barátom indított meg, s melyet 23 év távlatából igyekszem felidézni” — írja Feszty István.

Bennünket a beszélgetésnek az a része érdekel közelebbről, amely a Vág-völgyi utazással kapcsolatos. „— . . . igen, a slovenskói várak, az egy külön világ! Ez úgy volt, hogy [Jókai] nagy lelki tusa után, két regényének a megírása előtt, a ‚Lócsei fehér asszony’ és a ‚Rákóczi fia’ [előtt] határozta el . . .”

„A slovenskói utazás útımarsalljának kinevezte magát apa régi jó barátja, Andaházy Pál, aki ismerős volt arrafelé, rengeteg rokona, jó barátja és ismerőse volt Slovenskón . . . Ő vállalta az út előre megszervezését, mert Pozsonytól kezdve nem láttunk többé vasúti síneket, hanem váltott lovakkal kocsikon, batárokon utaztunk városról-városra, falutól-faluig.

Pozsonyban csatlakozott Samarjai Károly (!) a leányával . . . Samarjai Papának rajongásig szeretett tanára volt . . . Samarjai volt aztán végig a tudományos útımarsall. Ismerte az összes Vág-völgyi váraknak a történetét, minden regét, mondát, családost, titkot, intimitást, amit aztán olyan bűbajos fantáziával és szövevénnnyel kiszínezve dolgozott fel Jókai . . .”

Eddig nagyjából megegyezik a két elbeszélés, de már az időpont meghatározásában nagy eltérés mutatkozik közöttük. „Részemre egy életre szóló élmény volt, kislány voltam még, de azért mint 9—10 éves (!) gyermek, akinek akkor a legkedvesebb olvasmánya volt ‚A magyar nábob’ — már úgy élveztem, az utat, mint a felnőttek.” Ha ezt az adatot fogadjuk el, akkor az utazásnak a 60-as években kellett volna lezajlania, ami egyáltalán nem felel meg a valóságnak.

A Jókai-irodalom ismeri az 1883-as felvidéki utazás történetét, amely alkalommal valóban *A lócsei fehér asszony* története született meg. Fesztyné visszaemlékezésében Lócse és Késmárk említése kétségtelenné teszi, hogy erről az utazásról van szó. A dolog azonban mégsem ilyen egyszerű. Van ugyanis két hír, amely a PN, illetve a H 1880. szept. 9-i számában jelent meg, s ezek szerint az 1879-i és az 1883-as felvidéki utazás közé még egy kirándulása esik Jókainak, amelyet már valóban családjával együtt tett meg. A PN említett száma az alábbiakról tudósít: „*Jókai Mór a felvidéken.* Jókai Mór pár nappal ezelőtt Andaházy Pált látogatta meg Kolacsiban. Ugyanakkor Andaházy vendége volt Schwarz Gyula jeles tudósunk is. Mint lapunknak írják, a két vendég szíves házigazdájok kalauzolása mellett bejárta a felvidék nagy részét. Andaházy Pálnak Trencsénben, Árvában, Liptóban számos nagy bir-

toka és tömérdek úri összeköttetése lévén, Jókai útja Andaházy Reismarschallsága mellett egész sorozatává lett az óvációknak Vágújhelyen, Vágbesztercén, Bitsén, Podhrágyon... Besztercén — és különösen Rózsahegyén valódi népünneppel fogadták.” (Különfélék rovatában.)

Igaz, hogy ez a tudósítás sem említi Jókai családját, s lehet hogy nem is voltak együtt, de hogy ebben az időben ők is ott tartózkodtak, arról a következő újsághír számol be. „*Koritmica* szept. 5. Szept. 3-n váratlanul igen kedves vendégeink érkeztek, kik a hanyatló fürdőéletet rövid időre felvillanyozták. Jókai Mór érkezett meg kedves *családjával*. (Kiemelés tőlem — G. G.) Kíseretében voltak Schwarz G; (?) Andaházy P; Szmracsányi Gy. kedves nejevel, Samarjai K. A látogatók megvoltak lepve a fürdő szépsége által. Ez alkalommal a legszebb kilátást nyújtó pontot, Jókai magaslatsnak’ nevezték el.” (G. Szabó János).

Lehetséges, hogy ennek az utazásnak egyes részletei, amelyek kapcsolatosak az 1879-i úttal is, beszüremkedtek Fesztyné emlékei közé, s innen származhat, hogy egyes adatok beleillenek Jókai első felvidéki útjának történetébe. Egyébként ez az út arra az időpontra esik, amikor az *Akik kétszer halnak meg* első részét a „Tegnap” írását már befejezte az író, de a „Ma”-t még nem írta meg.

E helyen nem feladatunk az irodalomtörténeti tévedések helyreigazítása, de annyit megjegyezzünk, hogy pl. a „Szép Mikhál”, amire Fesztyné hivatkozik, már 1876-ban megjelent.

Vizont nagyon érdekes számunkra az az észrevétele, hogy az adatgyűjtésnél mennyien segítettek Jókainak. „Minden városban várta Jókait a város vagy helység helyi régésze, hol egy orvos, levéltárnok, igazgató, tanító stb. alakjában, aki azután még lokálpatriotizmustól fűtve, külön adatokkal fűszerezte a már hallottakat... Itt csatlakozott hozzánk valaki, — ott eltűnt, hogy a következő helyen újból megjelenjen s hozzon magával még valakit, aki újabb adatokkal tudott szolgálni a titokzatos várnak régmúlt légköréről. Úgyhogy a törzstársaságon kívül az uton állandóan követett 8—10 ember.” (Gépirat Nagy Miklós birtokában.)

Jókai 1879-i felvidéki utazásának tudományos feldolgozása nincsen, mindössze egy bölcsészhallgató érinti szakdolgozatában többek között ezt az utat, de nagyon összевontan és szűkszavúan, viszont tesz egy-két merész megállapítást. „Ugyanennek az évnak [1879] augusztusában ismét a Felvidékre utazik. Trencsén-Teplicen díszebédet rendeznek tiszteletére. Kubicza alispán az utimarsallja. A teplici fürdőbe rándulva megnyílik előttük a Vág völgyének gyönyörű panorámája. Ennek az élménynek a hatására írta meg az *„Akik kétszer halnak meg”* c. 1880—81-ben a *„Hon”*-ban megjelenő regényének első fejezetét, amelynek címe: *„Abban a tótok országában.”* A fejezet, mint önálló útirajz

is megállná a helyét.” E dolgozat szerzője tehát Kubicza alispánt teszi meg Jókai vezetőjének.

„Tepliccn Sándor Lajos illavai szolgabíró fogadta. (Illavay szolgabíró a regényben).” — mondja a dolgozat szerzője, de arról nem beszél, hogy műnck alapján azonosítja Sándor Lajost Illavayval. — Azután felsorolja, hogy mit néztek meg a kirándulók, a „Szlávy pihenőjét”, az illavai fogházat, Szkalka várát, Vaszkán Hoeningg O' Caroll birtokát, Bohunicon az öreg Mednyánszkyt, Königsberg gróf pruszkai kastélyát, onnan nézték meg Oroszlánkő várát, végül a rovneyi híres kert meglátogatását említi.

Megállapítja a dolgozatíró, hogy ez utazásról „ezúttal nem készített utléírásokat Jókai . . . csak regényrészleten keresztül lehet megvilágítani azt a hatást, amelyet a felvidéki táj gyakorolt Jókaira. Az „Akik kétszer halnak meg” c. regényében kiemeli a Vág völgye változatos szépségét” stb. — itt megemlíti a regényből néhány olyan mondat, amelyet ez utazása alkalmával hallott Jókai. (Zavilla Olivérmé Zászló Anna: *Jókai utazásai és utirajzai*. Magyar irodalomtörténeti szakdolgozat. Bp. 1958. ELTE Bölcsészkar.)

Annak ellenére, hogy a felvidéki utazásnak valóban szerepe van regényünk kialakításában, meglepő, hogy egészében, hangulatában mennyire nem azt a légkört sugározza. Azt kell mondanunk, hogy az élményeknek, benyomásoknak csak egyes részei, részletei kerültek be a regénybe, de azok nem váltak belső, strukturális elemekké. Az I. fejezetet kivül, amelyben a felvidéki útnak futólagos képét kapjuk, a többi fejezetekben még ennyi sem emlékeztet arra.

Gargóvár valószínű környezete Rovnye, de lehet Andaházy valamelyik birtoka is, vagy akármelyik más uradalom, amelyet megtekintett. Valószínű azonban, hogy ez alkalommal is — mint annyi más művében —, a különböző benyomásokat egy helyre sűrítette össze, s így jött létre a regényben kialakított kép. Megtörténik ez ennek a regénynek egyetlen fejezetén belül is. Pl. *A szép Laila balladája* c. fejezetben a rom leírása és a ballada, a trencsényi vár élményeire vezethetők vissza; a *Szalto mortále* c. fejezetben újra feltűnnek ezek, de a kastély bemutatása, a múkincsek megtekintésének leírása emlékeztet a zayugróci látogatásra, míg az eljegyzés a romok között, orgonával, dalárdával, a *Jókai a romok között* c. újságriportot juttatják eszünkbe.

Kétségtelennek látszik, hogy a regény „Illaván” c. fejezete a börtönlátogatáson alapszik, de még ezt sem szabad ez egy benyomás eredmények tekinteniünk. Jókai 1876 augusztusában Erdélyben járt és meglátogatta a szamosújvári börtönt. Valószínű, hogy a börtön egyik legérdekesebb lakója, Rózsa Sándor vonzotta, de a fő helyet nem az ő alakja foglalja el a beszámolóban. *A szamosújvári fegyventelep* c. írása — amelyet

több lap is közölt —, több ponton érintkezik az *Akik kétszer halnak meg* börtönleírásával. Ez azért érdekes, mert bennük a tényanyag ugyan különböző, de a megformálás hasonló.

A szamosújvári beszámoló azzal kezdődik, hogy táviratilag engedélyt kért a minisztériumtól a börtön meglátogatására. A regényben hivatkozik erre, amikor azt írja, hogy „Közönséges látogatónak előbb miniszteri engedélyt kell hozni, hogy az állami fegyház titkait megmutogassák neki; de Temetvényi Pálmának a neve elég, hogy a nehéz záruk megnyíljanak előtte.”

Egyébként ez a fegyintézet is kolostor volt hajdan, mint az illavai, s így az épület beosztásában is van némi hasonlatosság. A belső élet leírása, a beszélgetések nem azonosak ugyan, de nagyjából hasonlóak, a regényben a célnak megfelelően módosítottak.

A középpontban Szamosújváron Farkas Béni alakja áll, akinek nem egy vonása az illavai fegyház hírhedt Rubeaud-jára is ráillik. Általában elmondhatjuk, hogy a regénybeli börtön leírása a cselekmény érdekében tér el nagyobb mértékben a látottaktól. (A cikk a *Megtörtént regék* c. kötetben, NK 326—33.)

Valószínű, hogy a regény különböző helyein elszórva még sok hasonlatosságot találhatunk a felvidéki (és egyéb) úton szerzett tapasztalatokkal, de nem valószínű, hogy döntő befolyásuk lett volna a regény megszületésében.

A TÖRTÉNELMI—POLITIKAI HÁTTÉR

I.

Jókai 48-ról ebben a regényben is pátosszal szól ugyan, de azért összegegyeztethetőnek tartja azzal, hogy az udvarhú Temetvényieket a szabadságért lelkesedő Illavay „mentse meg”. Egyformán szimpatizál a bécsi nép forradalmával és az ez elől menekülő udvarhú arisztokrata Pálmával. Másképpen értelmezi már Jókai a szabadságot; a Gorombolyi-féle mindent kockára tévő áldozatot álmódosásnak tartja, s az lesz a valódi hős szemében, aki ez illúziókat szertefosztatja.

Lengyel Dénes egyik tanulmányában (*Jókai és az 1875-ös fűzió*. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1963. 71—86. és kny.) pontos adatokkal és részletes okfejtéssel tárja fel azokat a fokozatokat, amelyeken keresztül a 48-as Jókaiból a kormánypárt képviselője lesz. A változás alapvető okát — igen helyesen — abban látja, hogy Jókai már 1849-ben „Kossuthoz képest is jobboldalinak mutatkozott, s egészen messze került Petőfi radikális programjától.” (I. m. 71.)

Lengyel Dénesnek ezt az állítást magának Jókainak a szavai is alátámasztják. *Az én életem regénye* c. önéletrésében ezzel a rendkívül jellemző címmel számol be nézeteinek még 1849-ben történt megváltozá-

sáról: *Az én Pálfordulásom.* „Nyáry Páltól egészen másféle eszméket hallottam Magyarország újra alakulásáról, mint Petőfi Sándortól; de még mint Kossuth Lajostól is. Ő a gyakorlat embere volt.

Egy reggel aztán azzal fogadott Nyáry Pál:

— Te holnaptól kezdve át fogod venni a hivatalos kormánylap, a Sürögöny lapvezérségét, havi százötven forint fizetésért . . .

— Mivel érdemtelmem meg e nagy bizalmat?

— Megmondom. Egy mondásoddal. Mikor a Lederer-féle macskazene alkalmával . . . mindenki tüzet okádott, vért követelt, te azt mondtad: meghalni a hazáért könnyű elhatározás, de élni a hazáért nehéz! Ekkor szerettelek meg, el is vittelek magammal az István nádorhoz küldött deputációba, velem voltál, mikor a jószívű főherceg (!) könnyezve kért, hogy ne követeljük egy hús év óta hűségesen szolgáló katonának elcsapatását! Hát csak ennek az észjárásnak a nyomán haladj tovább.

Ez volt az egész instrukció . . .

Én aztán hozzákezdtem.

Mi volt a témám?

Annak a világosan érthetővé tétele, hogy ez a mostani hadviselés a magyar nemzetnek nem forradalom, hanem szabadságharc; a magyar nemzet nem a dinasztíja ellen küzd, hanem a reakció ellen: nem a trón felforgatására törekszik, hanem kész vérét és vagyonát pazarolni, a csataterén a hősiesség csodáit elkövetni, de ha szabadságát kivívta, biztosította, megszűnik áldozni a nemzet vérével” (HhM V. 31–3.)

Ezért élt mindvégig abban az illúzióban, hogy 48-as, hogy a nemzeti függetlenségért harcol. Mint a határozati párt „legradikálisabb tagja” ellenzi 67-et, s a H ezt a szellemet sugározza. Az ország politikai helyzete azonban egyre bizonytalanabbá válik, a kormányon levő Deák-párt nem tudja megoldani a gazdasági feladatokat, az ellenzéki érületnek nagy visszhangja van, s Jókai 1874-től egyik legkitartóbb támogatója lesz a két párt fúziójának.

Az egyesülés szükségességét még sürgetőbbé teszik az 1873-as gazdasági válság magyarországi következményei, amelyek fölött a kormány nem tudott úrrá lenni. Nagy mértékben hozzájárult Jókai nézeteinek megszilárdulásához a Bismarckkal folytatott 1874-i beszélgetés is, amelyből kiderült, hogy a „vaskancellár” az Osztrák–Magyar Monarchia gondolatát támogatja. Ez a nyilatkozat s az ország pénzügyi helyzetének további romlása készíteti Jókait arra, hogy „taktikai megfontolásból” engedjen elveiből s „elhalassza”, „átmenetileg felfüggeszse” (Lengyel) a 67 elleni küzdelmet. Ezzel nemcsak támogatója, hanem egyik vezetője lett az egyesülés gondolatának. „Nehéz volna eldönteni, vajon Tisza sugalmazta-e hosszú időn át azokat a cikkeket, amelyek *A Hon* és az *Igazmondó* [Jókai néplapja] hasábjain megjelentek, vagy

Jókai egészen, esetleg részben önállóan, saját véleményét írta meg . . . Az sem lehetetlen, hogy Jókai kezdeményezései adtak ötletet a pártvezérnek egy-egy nehézség leküzdésére. Jókai szerepe mindenesetre nagyon jelentős ebben a küzdelemben, s bizonyos, hogy Tisza legbizalmasabb köréhez tartozott, leghasznosabb munkatársa volt.” (81.)

Ebből nemcsak az tűnik ki, hogy miként váltott át 48-asból 67-esre egy író — még ha a kor legkiválóbb írójáról van is szó —, hanem azt is megmutatja, hogyan sülyed az egyetemes nemzeti érdek, a függetlenség eszméje közönséges pártérdekké. Kitészik ez azokból a nyakatekert okoskodásokból is, amelyekre a kiegyezés politikusi kényszerültek. A nemzeti önállóság kérdése jogi rabulisztikává válik, az írónak tetteit művészi eszközökkel, műveivel is magyaráznia, mentegetnie kell.

Lengyel Dénes cikkében rámutat arra, hogy Jókai publicisztikája és szépirói működése mennyire egybecseng. „*A Hon* regényei olyan olvasók igényét elégítik ki, akik naponta újságot vásárolnak, vagy előfizetők, tehát a mindennapi politikai eseményekre kíváncsiak. Ez a közönség szinte elvárja a tárcarovattól, hogy időserű legyen, s az írótól, hogy hangjával ez újság egészének stílusát kövesse. Ezért Jókai komoly, gyakran patetikus, időserű politikai és társadalmi kérdéseket tartalmazó műveket írt *A Hon* számára.” (74.)

Beszédek azok a példák, amelyeket ennek bizonyítására a tanulmány írója felemlít. Így pl. a H 1875 febr. 7-i száma közli Jókainak a vasútak ügyében elmondott beszédét, és ugyane számban olvasható az *Enyim, tied, övé* című regénynek az a része, amelyben Áldorfav Incénének, a regény főalakjának, beszédet kell mondania a kormány — mellett. (L. JKK 2. 121. k. és Jegyzet: 1. k. 306.)

Jókai politikusi és művészi tevékenységével egyaránt a fúzió ügyét kívánta szolgálni. Ezért nem egyszer engednie kellett 48-as felfogásából. A tanulmányíró szerint ezt abban a reményben tette, hogy később, majd eredményesebben harcolhat a függetlenségért is. Azért vívott kétfrontos harcot: a Deák-párt ellen és a 48-as gondolatért „Mint politikus egyre több engedményt tett, hogy a Deák-pártot, sőt magát a királyt is meggyőzzék, mint író egyre erősítette a szabadságharc hagyományait . . .” Jókainak — mondhatjuk — tragédiája, hogy „Pártja meglegedett a hatalom megszerzésével, s a politikai viszonyok egyre több megalkuvásra kényszerítették őt magát is. De a fúzióval kapcsolatos tevékenységének is maradandó értéke a szabadságharc hagyományainak művészi bemutatása és politikai érvényesítése.” (86.)

Az 1875-ös fúzióval beállt változás nagy mértékben kihat Jókainak emberi és művészi felfogására egyaránt. Mikszáth megjegyzi, hogy „vége van a nagy népszerűségnek. A Tiszáival együtt megcsappant a Jókaié is. Ő talán észre se vette volna, ha nincsenek rá félreérthetetlen

jelek. (Mikszáth i. h. 113.) Ilyenek, hogy az ifjúság tüntet ellene, amikor a török kérdésben más nézeteket vall, mint a közvélemény; s hogy a Józsefvárosban megbukik — még ha más kerületben meg is választják.

Ha népszerűsége nem is foszlik szét oly hirtelen, mint azt Mikszáth írja — hosszú folyamat ez —, annyi bizonyos, hogy Jókai a politikai védekezésre szorul, 1875 után többször kell magatartását indokolnia. „Én hazám nagyságának, állami önállóságának elévülhetlen jogait, örök elveit soha föl nem adom, azokért csendesen munkálkodni, ha kell bátran előállni, életerőmet és vagyonomat érte fölládozni mindenkör kész vagyok” — mondja egyik beszédében.

„Magyarország függetlensége énnekem is szent és elévülhetetlen hitágazat, de nem kortes zászló és nem előfizetési fölhívás.” (1875. február 6-i beszédéből. Kiemelés tőlem — G. G.)

A támadások ellene később sem ülnek el, s többször kényszerül csaknem ugyanezek elmondására. „Nekem is éppen úgy szívemen fekszik ezen hazának jóléte, éppen úgy szívemen fekszik e hazának szabadsága, mint az önén, mert ha az elvész, nemcsak önre nézve veszett el, hanem rámnézve is. Ha nekem csak jólét, ha csak szabadság kellene, tudnék ezt találni nagyobbat és kevesebb fáradtsággal, mint itten; de nekem Magyarországon kívül még a mennyország sem kell” — mondja egy másik beszédében. (1879. nov. 18.)

A kérdés lényege 48 értékelésén fordul meg. 1875 után Jókai mind politikai beszédében, mind szépírói alkotásaiban többször kitér erre a kérdésre. „Azt mondják, hogy összes írói és politikusi működésem a nemzet tönkretételére volt irányozva . . . Mikor a túlsó oldalon ültem [az ellenzék padsoraiban], akkor azok mondták, akik ezen az oldalon ültek, most pedig, amikor itt ülök, azok mondják, akik a túlsó oldalon ülnek . . .

Igenis nem voltam 48-ban sem forradalmár, mert a 48-iki küzdő harc szabadságharc volt és nem forradalom. És akik abban részt vettünk mindnyájan visszautasítottuk azon meggúnyoló elnevezést, hogy az forradalom. De nem hirdettem forradalmat tegnapelőtti beszédeimben sem.” (1879. nov. 15.)

Ezek a gondolatok nem igazolják a tanulmányíró feltételezését, hogy Jókai a kiegyezés ellen kívánna az elkövetkezendő időkben közreműködni. A példának említett *Enyim, tied, övé c.* regényben sem ilyen egyértelmű a helyzet. Igaz, Áldorfayban a kiegyezés után elkorcsosult 48-ast példázza, de ugyane művében Walter Leó alakjában a monarchián belüli kozmopolitát erkölcsileg Áldorfay fölé emeli. Ez azt jelenti, hogy küzd ugyan a 67-es Magyarország korrumpálódása ellen, ugyanakkor azonban a monarchikus gondolattal is szimpatizál.

Politikai felfogását nem befolyásolja egyre erősödő lojalitása, amelynek a regényben és politikai szerepléseiben egyaránt jelét adja.

Emlékezzünk csak a „Jókai a romok között” c. PVL-beli beszámolóra, ahol arra buzdítja az öt üdvözlő katonákat, hogy „Legyenek hívek a királyhoz és hazához!” Ez a két fogalom ebben az időben már eggyé vált Jókai felfogásában. Ez tűnik ki politikai beszédeiből is.

A regény írása közben zajlanak le az 1881-i választások, s a lapok közlik Jókai kortesbeszédeit, amelyekben ismételtelen igazolni igyekszik felfogását. Ilyefalvi beszédében többek között a következőket mondja: „Az . . . ellenzéki párt, az úgynevezett függetlenségi párt, mely zászlójára kitűzte ezt a nagy jelszót: Magyarország önállósága és függetlensége! Igazán nagy két jelszó.

Magam is harcoltam ezen jelszavakért. (Kiemelés tőlem — G. G.) . . . és eszemben sincs, hogy ezen jelszavak magasztosságát kisebbítsem, hogy ezen jelszavakat a zászlóról letépni és sárba tiporni akarjam.

Lehet idő, amikor Magyarország kivívhatja ezt magának. (Kiemelés tőlem — G. G.) De ez az idő nem a mi századunkból való.” (!) S a továbbiakban a francia—német háború példájára figyelmeztet, s a szövetség, az összefogás szükségességére hívja fel a figyelmet. (Ki lehetne más szövetségeseink, mint Ausztria?)

Felfogása még jobban kitűnik a Szarvason elmondott beszédből.

„. . . azok az elvek, amelyek a dynasztiaival való szakításra vezetnek, Magyarország egy közönségénél sem találhatnak viszhangra.

A magyar közönség nemcsak azért nem tántorodik meg királya iránti hűségében, mert tapasztalta az ellenkezőnek veszedelmeit (?), hanem nem tántorodik meg azért sem, mert erényei közé tartozik az a hűség, amely eléje van írva abban, midőn a nemzet királyát megkoronázta. Midőn királya az ország törvényére megesküdt, ugyanakkor a nemzet is megesküdt koronázott királya iránti hűségére, és midőn a szent István koronáját megoltalmazza, ezen koronában látja biztosítékát alkotmányának és önállóságának.” (H 1881. jún. 10-i és 22-i számaiban.)

E beszédben már a feltétlen lojalitás nyilatkozik meg, amely az „alkotmányt” védő jogászi okoskodás mögé bújik.

2.

Az *Akik kétszer halnak meg* c. regényben nem a 48-as események foglalják el a főhelyet, mégis jelentős szerepük van a cselekmény alakulásában. Molnár József e kiadás előkészítéséről szóló lektori jelentésében nyomatékosan felhívja a figyelmet arra, hogy Jókai e regényében ismételtelen örök élményt nyújtó forrásához, 48-hoz tér vissza. „1848/49. emlékeinek fénye megkopott már, mikor e regényt írja, de van sok költői részlete . . ., amely a régi hősiességből táplálkozik, s ez keveredik humoros és nem 'hősi' elemekkel. Ezeknek forrása a szürkülő emlékezet,

a 30 esztendő alatt átélt sok homályosító élmény, de érdemes nyomon kísérni a regény szövege alapján.” Molnár József a szabadságharc eseményeiről igen hasznos, eligazító kronológiát állít össze.

„Az első lapokon még csak ,a mostani zűrzavaros világról’ szól (18.) majd ,forradalmi időköt’ emleget (18.) s a ,nemzetőrésre’ utal (21.) és a 28. lapon már ,augusztussal’ jelzi, hogy a szabadságharc felé közeledünk. ,Rettenetes októberi napra’ hivatkozik (42.), a ,honvédelmi bizottságra’ (44.), ,hús éjt’ említ (56.) s a ,schwehati tapasztalatot’ (67.) majd ,tél’ lesz (94.), ,22 fokos hideg’ (99.), s ,villámlott dörgött a Tisza – Duna partján’ (109.), s ,a téli hadjáratra’ utal (113.), s ezt követően tavaszi melegre’ (159.), ,József nap után’ vagyunk (162.), ,a főváros jobbparti része magyar kézben’ (181.), ,Bem erdélyi hadjárata’ (188.), kerül szóba, s ,a debreceni városháza pincéjében’ nyomják a pénzt (191.), ,kikiáltják a republikát’ (193.), majd ,késő őszi nap’ lesz (220.), s ,a főispán helyett Districts-comissär’ uralkodik (225.), s ,a világ megváltozott’ (244.). ,Félév óta végbement dologra’ hivatkozik (283.), s végül: ,két év múlt el’, amióta Illavay és jegyese nem lehettek egymáséi. ,Két év ki van törölve életemből.’ (396.)” (Molnár i. h. 3.)

Ebből a rendkívül hasznos kis időmutatóból kitűnik, hogy ami ez alkalommal közleccbről érdeklí Jókait, az a regény írását megelőző utazása színhelyének, a Felvidéknek szercepe a küzdelmekben. A regény egyik legérdekeltőbb része éppen az, amit a felvidéki szlovákok 48-as magartásáról ír, érdemes ezt összevetni a történeti valósággal.

A polgári történetírás eléggé behatóan foglalkozik a magyarországi szlovákok 48-as szerepével. Kiemelkednek e téren Steier Lajos idevágó munkái, aki szemmel láthatóan objektív álláspontot igyekszik elfoglalni ebben a nehéz kérdésben. Beniczky Lajosról írott tanulmányában a bécsi udvar politikai manővereként ítéli meg a szlovákok megmozdulásait. „Windischgraetz úgy tervezte a felső megyék tót lakosságának fellátását, hogy nyugaton Janček és Hodža, a középtét és esetleg keleti területeken Hurbán, Stur és Bloudek fogják a tótokat a császári zászló alá toborozni . . .” Windischgraetz Frischeisen alezredest bízta meg azzal, hogy vezesse be a tót területekre a tót ,szabadsághősöket’, kik ott majd harsogó szózatokban fegyverre szólítják a tót népet és a nép egy emberként talpraáll. Windischgraetz utasítása szerint a Frischeisen-féle hadoszlop fő célja Bloudek, Stur, Hurbán segítségével a felkelést megszervezni és a reábízott csapatok a felkelésnek csupán idegét, szervét alkotják, melyből ez a nagy mozgalom ki fog bontakozni. . . Die von Ihnen befehligte Kolonne ist nur als ein starkes Streifcorps anzusehen, das zum Hauptwerk hat, den Landsturm in den slovakischen Gegenden von Oberungarn mit Hilfe von Bloudek, Stur, Hurban und ihren Anhängern aufzurufen und zu organisieren . . . Die Partheiführer müssen

und werden Ihnen hierin am besten an die Hand geben. Ihre 4 Compagnien bilden so zu sagen nur den Arm der Erhebung, den Haltpunkt für den Landsturm" — hangzik a Frischeisennek szóló császári parancs. (Steier Lajos: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezésredes visszaemlékezései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról* stb. Bp. 1924. 71. és lábjegyzet.)

A szláv mozgalom kezdetben sikeresnek mutatkozott, s attól lehetett tartani, hogy a fellázított csoportok a bányákat megrohanják és tönkreteszik. Beniczky Lajos volt az, aki e veszélyt felismerve gyors ellenintézkedéseket tett, a mozgalom egyik szervezőjét elfogatta, s katonaságot vonultatott fel a bányák védelmére. (Steier: *Beniczky Lajos* . . . 37–42). Ezek az intézkedések meghiúsították a kibontakozó terveket, s mivel a belső támadás nem sikerült, kívülről indítottak akciót a magyar forradalom, illetve szabadságharc ellen. A „Bécsben tartózkodó tót emigránsok nagy nehézségekkel közel 200 önkéntest toboroztak és a kamarilla pénzével, fegyvereivel, az osztrák kormány vasútján a morva–magyar határra szállítottak. A betörés Miava tájékán megtörtént. Miava, Ótura, Szenice, Brezova színhelyei voltak e kudarcos epizódnak, mely a tót inváziós kísérletezők szétszaladásával végződött. A nép nem csatlakozott hozzájuk." (Steier: i. m. 45.) Csupán néhány határmenti irtványföldes (kopanicár) helység lakói adtak hitelt a propagandának. Később azonban ez is veszéllyel fenyegetett, amikor Görgey serege az Alföldre vonult, s a Felvidék véderő nélkül maradt, a hurbanisták ezt felhasználták, és Eperjesről kiinduló támadásaikkal nyugtalanították a fegyvertelen lakosságot. „Hol Szepesbe, hol Abaujba portyáztak csapatjaik, és sarcolták a népet. A Bloudek vezetése alatt álló népfelkelők egy fegyelmetlen, szerteüzlő csapat volt, mely már hetek óta zsoldot nem kapott, mellyel maga az osztrák hadvezetőség [a sikertelenségek után] keveset törődött és mely ilyenképpen zsarolásokból és sarcolásokból tengette életét." (Steier: i. m. 133.)

Eperjesen Bloudeknek 5 század császári gyalogsága, fél század vadász egysége, egy szakasz könnyű lovasa („cheveaux legers") és 1000 hurbanista népfelkelője volt. Ez egységek még januárban Götz hadseregével jöttek Felső-Magyarországba, időközben a sereg parancsnokságát Ramberg tábornok vette át, aki „a hurbanista felkelőket Kassán hagyta néhány század sorkatonasággal." Ezek aszerint, hogy volt-e a közelben magyar haderő vagy sem, a határszélre húzódtak, vagy portyázni mentek. E csapatok olykor gyors sikereket értek el és súlyos hadisarcot vettek ki egyes városokra, pl. Késmárkra, Lőcsére, Iglóra, s célul tűzték maguk elé a kulcsponzt Rozsnyó megszállását is. A magyar hadvezetőség Beniczkyt bízta meg e csapatok felszámolásával, aki e feladatot sikerrel végre is hajtotta.

Steier Beniczky-könyvének összefoglalása szerint „a Bloudek-sereg-
gel széteszlott az eredeti Hurbán csapat, mely Frischeisennel Stur és
Hurbán vezetése alatt tört be és Budatinnél Beniczky által megveretett,
azután Götz tábornokkal ismét besompolygott, kiegészítődött és el-
vergődött Kassa, Eperjesig, ahol ismét Beniczkyvel találta magát szem-
ben és megszaladt előle, majd mikor erről értesült, hogy vezetése alatt. . .
újabb támadás van készülöben, egyszerűen hazasiettek.” (Steier: i. m.
146.)

Steier egy későbbi tanulmányában kizárólag a szlovákság kérdésével
foglalkozik, s több — regényünket is érintő — megállapítását némileg
módosítja. „A szabadságharc tartama alatt a felső-magyarországi me-
gyék az egymással harcban álló hadseregek mozdulatai miatt hol az
egyik, hol a másik fél hatalmi körébe jutottak. Ennek következménye a
folyton váltakozó politikai berendezkedés volt. A császáriak más ható-
ságokat installáltak, mint a magyarok és a hurbanistáknak is külön em-
bereik voltak. Megtörtént, hogy a hurbanisták új megyei vagy városi
tisztviselőket neveztek ki a császári katonai parancsnok hozzájárulásá-
val. A kinevezett császári biztos ezeket az összes tisztviselőket egyszerűen
eltávolította és megbízható császári érzelműeket nevezett ki. Alighogy
ezek elhelyezkedtek, a magyar hadsereg előnyomult, és a magyar kor-
mány tisztviselői ismét elfoglalták helyeiket. Erre aztán ismét megkezdő-
dött a procedura, úgyhogy rövid idő alatt hatszor is változtak a hatóságok.
Mindegyik rezsimnek megvoltak a saját emberei, hívei — és denun-
ciánsai.” (Steier: *A tót nemzetiségi kérdés 1848—49-ben*. Bp. 1937. 518.)

Megállapítja Steier azt is, hogy „ha a tót nép a nemzet ellen érzett
volna, úgy abban az időben, midőn minden házban rejtett fegyverek
voltak faluszerte [ezeket] a különítményeket [magyar gerillákat] tönkre-
tehatték volna. Ellenkezőleg, ujjongva fogadták mindenütt és csak Tú-
róc vagy Liptó keleti szélén, ahol szétugrasztott hurbanisták meghú-
zódtak, volt kétségbeesett lázítás és ellenállási kísérlet, mert félték a
megtorlástól.” (484—5).

Hurban gerillái veszélyeztették a magyar hadmozdulatok sikerét,
ezért „közvetlenül a tavaszi győzelmes hadjárat megindítása előtt Gör-
gey Artur fővezér szükségesnek tartotta, hogy az offenzívába kezdő
magyar hadsereg jobbszárnyán levő országrész az ellenség által vissza-
hagyott helyőrségektől és a szétszórt kóborló hurbanista csoportoktól
megtisztíttassék.” (I. m. 535.)

A kép, amelyet a történetíró fest a helyzetről, nagyrészt megegyezik
a Jókai által is megrajzolt viszonyokkal.

Steier beszámol a szlovák gerillák feloszlatásának körülményeiről is.
„Felső-Magyarországot ezen időben [1849] már teljesen megszállották
az osztrákok. Mindenütt, minden városban és nagyobb községben

voltak osztrák századok és magukat nélkülözhetetleneknek hitt tót szabadcsapatbeliek, alig tudtak helyet kapni a felvidéki városokban. Szétszórva lézengtek, míg végre október 20-án írta alá a császár a parancsot, hogy a szabadcsapat feloszlattassék. Lewartowszky [parancsnok] visszahelyezendő a csapathoz, a legénységnek egy havi zsold, a tiszteknek három havi fizetés adandó végkielégítésül.” (594.)

Az a magatartás, amelyet Jókai a regényben a szlováksággal kapcsolatosan elfoglal, nem egyedül álló, hanem a kor általános hangulatának mutatója. Ennek hatása alól még a kortársi történetírás sem tudja kivonni magát. Jellemző erre Horváth Mihálynak a szabadságharcról írt nagy monográfiája, amely a szvornoszt működését a szláv aspirációkkal hozza kapcsolatba.

„A május 15-kei bécsi események [forradalmi megmozdulás] hírért a cseh párt alig titkolható örömmel fogadta Prágában. Midőn az udvar elutazási szándokáról értesültek, egy percig sem látszának kételkedni, hogy az Prágába menend. A nemzeti bizottmány befolyásosabb tagjai titkon már el is határozták, hogy mihelyt a császár a Hradzsinban megtelepedik, az álcát azonnal eldobják s nyíltan lépendnek fel szláv birodalmi terveikkel.” (Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. Pest, 1871. I. 113.)

A kortársi történetíróval összhangban értékeli Jókai a szláv agitáció hatását is. Horváth ezt írja: „A nép pedig, az úrbéri terhek megszüntetéséért s a polgári jogok megnyeréséért teli őszinte hálaérzettel, nemcsak hitelt nem adott a csábítók izgatásainak, hanem több helyt önmaga üzte ki őket községe határaiból . . . És valóban, miután néhány lázító pap elfogatott; a szerteszét barangoló cseh ügynökök pedig, a rögtönítélő bíróságok felállításától megszeppenve kifutottak; . . . a nép mindenütt csöndes, előljárói iránt készséges engedelmességű maradt . . . nyomtalanul maradtak a pánszláv izgatások e kárpátvidéki tótok között.” (I. h. 117.)

Bármennyire közel áll Jókai felfogása a valósághoz, néhány túlzástól, felnagyítástól mégsem mentes. A szvornosznak Jókai által említett szerepéről, jelvényéről és jelszaváról a történetírók mit sem tudnak. Valószínűnek látszik azonban, hogy ilyen hírek is keringtek abban az időben.

Egy cseh lexikon a szvornostról a következőket írja: „Svornost-nak [Egyetértés-nak] nevezték 1848-ban a prágai nemzetőrséget, amelynek az élén Vojtěch Deym gróf és Karel Villani báró állott. A Svornost fő őrhelye a Cseh Múzeumban volt a Grabenen. Püнкösdhétfőn, amikor a katonaság elfoglalta a múzeumot, az őrséget fogságba ejtették, a Svornost többi tagját letartóztatták és egy ideig börtönben tartották, közöttük volt a parancsnok Villani báró is. S bár a vizsgálat a Svornost

letartóztatott tagjainál semmiféle büntetendő cselekményt nem talált, e testületet a különböző kérések és kívánságok ellenére sem újíttatták meg.” (Ottův Slovník Naučný. Ilustrovaná Encyklopaedie Obecných Vědomostí. 1906. Praha 457. A fordítást Arató Endrének köszönöm.)

Egy magyar nyelven is megjelent egykorú cseh munka (J. V. Friě: *Emlékeim*. Bp. 1951.), a szvornosztról mint az 1848-as cseh szabadságmozgalomban nagy szerepet játszó ifjúsági szervezetről szól. Megemlíti, hogy az egyesület a cseh—német összefogást jelképező szervezet, amely a cseh politikai életben 1849 tavaszáig jelentős szerepet játszott. (70. és lábjegyzet.) A továbbiakban arról hallunk, miként vettek részt az egyesület tagjai a barikádharokban, az osztrák elnyomás elleni küzdelmekben, s hogy milyen fontos szerepet játszottak a Windischgractzelc felvett tárgyalásokban.

Szól a szvornoszt működéséről Horváth Mihály említett tanulmánya is.,, A prágai nemzetőrség *svornost* elnevezés alatt szláv polgári sereggé változott. Egy társulat, az utóbb oly híressé lett 'Slovenska Lipa', alakított, mely középpontjául szolgálna az egész monarchiában lakó szlávok hasoncélú fiókegyesületeinek.” (Horváth i. m. I. 113.)

Az előbbiekkal egybehangzóan emlékezik meg a szvornoszt működéséről Steier Lajos Beniczky Lajosról írott tanulmányában is, de kiegészíti ezeket azzal, hogy a „Slovenská Lipa alapításában, április végén, nagy része volt Sturmak, ki a cseh forradalmi repealisták egyik vezetőjével, Gaucossal kezdte a forradalmi szláv egyesülés szervezését. A Tatransky Orol egyesületekről (!) részleteket nem tudok, minthogy ennek nyomai sem az irodalomban, sem a levéltárakban fel nem találhatók. Lehetséges, hogy ilyen titkos egyesület létezett, mely nevét a Stur-féle Narodnje Noviny mellékletétől (Orol Tatrancky) vette.” (Steier i. m. 524.)

A fenti sorokból kiderül, hogy Jókai ezeket az adatokat mégsem légből vette, az „Orol Tatranszki” mintájára alkotta az „Orol Kriván-szkyt”. (A Kriván egyébként a szlovákság közismert hegyvidéke.)

Arató Endre egyik tanulmányából megtudjuk, hogy a „szvornoszt” a munkásmozgalom időszakában is többször szolgált egyesületi névként, elsősorban a cseh megmozdulásokban volt jelentős szerepe. A Szvornoszt a nacionalistákkal szemben állt, és 1886-ban megalakította a „csehszlovák önképző és segélyező egyület”. Működését igen veszélyesnek tartották és ezért 1890-ben megszüntették. (Arató Endre: *Csehszlovák—magyar munkásmozgalmi kapcsolatok*. Magyar történet-szöveggyűjtés. 1953. jún. 6—13. 1954. 293—94.)

A szlovák, illetve az egész szláv mozgalom kérdésében a marxista értékelések kiküszöbölik azt az egyoldalúságot, amely a polgári történetírást és Jókai felfogását jellemzi.

Ahhoz, hogy valamennyire is tisztán álljon előttünk a valóság, olyan részletekre is ki kell térnünk, amelyekre eddig nem kerülhetett sor. Ehhez Spira György: *A magyar forradalom 1848–49-ben*. Bp. 1959. c. munkáját hívjuk segítségül. Ebben a bennünket közelebbről érintő nemzetiségi kérdéssel foglalkozó alfejezeteket Arató Endre írta.

„Karel Kuzmány szlovák költő a *szlovák nemzeti mozgalom és az egész szlovák nép érzését tolmácsolta, amikor forróhangú versben üdvözölte a pesti forradalmat és a szabadságot. Stúr a Slovenskje Národnje Novini vezércikkében foglalkozott a forradalmi változással és ünnepelte a jobbágyfelszabadítást... az egész szlovák nép lelkes hangulatban állt ki az új szabadságjogok mellett, megmutatva, hogy a magyar nép-
pel együtt meg is akarja tartani azokat.” (147.)*

A kezdeti egyetértést azonban csakhamar felváltották az ellentétek, a paraszti követelések mellé nemzeti igények csatlakoztak, ezeket a magyar kormány erőszakkal elfojtotta. A szlovákok 1848 májusában Liptószentmiklóson nagygyűlést tartottak, pontokba foglalták követeléseiket, s ez újabb lendületet adott a szlovák parasztmozgalmaknak, amelyekre a magyar kormány újabb szigorú megtorlással válaszolt. A szlovák vezetők Prágába menekültek és ott 1848 júniusában szláv kongresszust tartottak. E kongresszus az elnyomás ellen irányult, s ennyiben haladó szerepet töltött be. Ugyanakkor azonban a szlávok összefogása az egyes szláv mozgalmak jobbrafordulásának következményeképpen egyre inkább az ellenforradalom érdekeit, a Habsburg-birodalom fenntartását szolgálta. A szláv összefogás politikai tartalmát a cseh liberális burzsoázia által megfogalmazott *ausztroszlávizmus* — az osztrák birodalomnak föderatív államok formájában való átszervezése — alkotta.

„A szláv nemzeti mozgalmak balszárnyának, különösen a cseh és lengyel radikálisoknak... merőben más volt a céljuk... ők is harcoltak a német és a magyar elnyomás ellen, de a szláv népek kongresszusát mindenképp az osztrák abszolútizmus elleni küzdelem színterévé akarták tenni, s a szláv népek olyan forradalmi szövetségének létrehozására törekedtek, amely a közös ellenség, az osztrák reakció ellen irányul.

A kongresszus munkáját megakadályozta Windischgraetz támadása Prága ellen, amely szétszórta a pártokat. A radikálisok, Stúr és Hurban, fegyverrel kezükben harcoltak elveik mellett, a liberális szárny a szláv mozgalom jobbrafordulását hozta. Stúr és Hurban menekülni kényszerültek, majd csapatokat szerveztek.

...„az ősz folyamán két ízben is fegyveres betörést intéztek... Magyarországra ellen... Hogy a szlovák nép jelentős része mégis a

szabadságharc aktív harcosa lett, az elsősorban a márciusi forradalom eredményeinek és annak a helyes felismerésnek volt a következménye, hogy — a szlovák nép szabadságát az ellenforradalom oldalán nem lehet biztosítani.” (351.)

„A szlovákok között volt forradalomellenes is, és csatlakoztak Hurbánékhoz, ám a segítőknek jelentős részük volt abban, hogy sikerült az országból kiverni az ellenforradalom mellé szegődött szlovák csapatokat.” (352.)

Jókai ez utóbbiakat még megtoldja azzal, hogy a földesurakat is megvédelmezteti a szlovák lakossággal. Egyébként a regény nem mondja ki nyíltan, hogy kik azok, akik ellen fellépnek, de a Jókai „noteszének” tanúsága szerint, ahol a regény menetének vázlata megtalálható, ez áll: „Hurbánék beszállásolva Temetvényiéknel”. (OSZK Oct. Hung. 699. xi.) Ebből nyilvánvaló, hogy ezekre az eseményekre gondolt az író.

Jókai állásfoglalása a szlovák kérdésben nem ebben a regényében merül fel először; számtalan helyen foglalkozik ezzel. Rendkívül jellemző e tekintetben az a nyilatkozata, amelyet az Életképek 1848. évi utolsó (december) számában közzétett: „A félév elején egy beszélyt kezdtem el közleni, melynek végét nem adtam ki.

Oka az volt: hogy benne a história eseményeihez híven azon kegyetlenkedések voltak előadva, miket 1831-ben a felsőmegeyi szláv ajkúak követtek el.

A dolgok úgy találtak fordulni: hogy jelen időinkben éppen e szláv testvéreink buzganak legerősebben szabadságunk igaz ügye mellett minden idegen ajkú honfitársaink között. Ezek ellen izgatni most a legnagyobb eszélytelenség volna. Kénytelen voltam tulajdon művemnek censora lenni. Beszélyemnek egész második részét kitörültem.

Inkább magam ítéltém el tulajdon művemet, minthogy azokat más ítélje el.

Én megbocsátok magamnak ez ítéletért s reménylem, hogy olvasóim is meg fognak bocsátani.”

Ahol csak szerét teheti, mindenütt megemlíti, hogy az első harcokban, a szenttamási csatában a szlovákok küzdöttek az első sorokban. Jelentősebb azonban a haditettek említésénél, hogy Jókai a magyar közvéleménnyel szemben, a szlovákokkal szimpatizál.

„Most két esztendeje (éppén 1879-ben!) keresztül-kasul jártam a magyar — tót felvidékét — írja egyik beszámolójában —, voltam Nyitra, Trencsén, Árva, Liptó legszebb vidékein: úgy mentem mindenüvé, mintha hazamennék, úgy fogadtak mindenütt, mintha a legtöbbszörösebb magyar nép lakta vidéken járnék, a tót munkások a mezőn a maguk népdalai mellett énekelték az „Isten áldd meg a magyart”.

Megismerkedtem egy parasztleánnyel, aki egy állatsoportozatot valódi művészettel állított elő gyertyánfából, nyáron a mezőn dolgozik, csak télen át művész, ilyen művészettel van tele a tótság, faragott sétatálcáikat viseli az egész világ, még Kína is.” (*A pánszlávok földjén. Rejtelmes história.* Megjelent először a *Nemzet* 1882. Kötetben *Az életből ellesve.* NK 35. k. 205—07. — Vö. *Jókai fölvidéki útja.* Keletkezése, forrásai fejezet).

Jókai kijelentéseinek súlyát fokozza, hogy nemcsak szépíró, hanem politikus is, s e gondolatainak a parlament nyilvánossága előtt hangot adott. „Az az állítást, hogy például a felső tót vidékek összes népessége ne ragaszkodnék hazájához; hogy nem az első lett volna azok között, akik 1848 és 1849-ben a haza szabadságát, alkotmányát, magát Magyarországot a félvilág ellen védelmezték volna; hogy ugyanezen hazáját szerető tót nép, ha vezetői akár egy már meglevő társulatba, akár pedig egy annak ellenében alakult társulatba belépnének, nem volna jobb útra vezethető, azt kereken tagadom” — mondja 1870. márc. 2-i beszédében.

Megismétli, sőt még jobban elmélyíti ezeket a gondolatokat egy későbbi beszédében. „Én abban a támadó hatalomban nem az összes szlávzászászslóvívőjét láttam és az összes szlávzászászslóvívőjében nem láttam a mi közös és természetes ellenségünket, akkor, amidőn vannak a szláv nemzetiségek között, amelyek közöttünk élnek, melyek a szabadságnak első zászlóvívői voltak, melyek velünk harcoltak a szabadságharcban és velünk fognak együtt harcolni a jövőben is. Amidőn itt Magyarországon legbuzgóbb, leghívebb hazafiak a szlávok: amidőn egy társországnak tiszta szláv: én akkor a szlávokat Magyarországon mint ellenségeinket megbélyegezni nem engedhetem.”

3.

A regény második felének A „Ma”-nak cselekménye későbbi idő eseményeiből alakult. Molnár József így állítja össze e rész kronológiáját: „1863—64-re utal Jókai (116.), „az eltelt 14 év’ (117.), „az egész országban általános volt az ínség’ (142.), Gorombolyi 13 év óta postamester (163.), Koczur Garibaldinál látogat (165.), ... 15 év elteltéről szól (238.), „országos zendülés’, „mihelyt magyar kormány lesz’ ...” mindezeket 1863/64-re, legfeljebb 1865-re kell tennünk. Ez időszaknak pedig a leglényegesebb eseményei — amelyek a regényben is helyet kaptak — az emigráció működése, illetve ennek hazai visszhangja.

Magyarország felszabadításának, egy újabb forradalom kirobantásának gondolata szinte már a bukás pillanatában megfogalmazott Kossuth és néhány emigráns agyában, s úgyszólván idegen földre lépésük első

pillanatától kezdve azon fáradoztak, hogy a magyar ügynek hathatós segítséget szerezzenek. A diplomáciai lépéseknél minden lehetőséget figyelembe vettek.

Európában ez időben egyáltalán nem volt szilárd a helyzet, az olasz államok az egységes Itália megteremtéséért küzdöttek, Franciaország régi fényét szeretne volna visszaállítani, Keleten pedig Oroszország és Törökország érdekei ütköztek össze. Az ezekből származó konfliktusokat igyekezett az emigráció Magyarország érdekében felhasználni. Különösen az olaszországi események biztattak sikerrel, itt különben is élénk visszhangra talált a magyar szabadság ügye, mert mindkét országnak közös elnyomója Ausztria volt. Hátráltatta az olasz–magyar együttműködést, hogy az olasz egységet különböző pártok, különböző utakon kívánták elérni, s a magyar ügy aszerint nyert vagy veszített súlyából, hogy az adott helyzetben milyen erős volt az a csoportosulás, amellyel a magyar emigráció kapcsolatban állott. Az egy pillanatra sem volt kétséges, hogy az olasz mozgalmat nagy mértékben segítheti a magyar emigráció, Kossuth európai népszerűsége, s nem utolsó sorban az Ausztria elleni együttes katonai akció. (A bonyolult és sokszálú kérdést tisztázza Koltay-Kasztner Jenő: *A Kossuth-emigráció Olaszországban*. Bp. 1960. c. műve.)

Az olasz egység egyik útját Mazzini képviselte, aki Európát „polgári köztársaságok közösségében” szeretne volna egyesíteni, ez azonban nem lehetett népszerű a királysági formában berendezkedett államok körében. A másik nagy befolyású irányzatot Piemont nemzeti politikájá képviselte, amely a Savoyai-ház uralkodójától várta Itália függetlenségének kivívását, s ennek a gondolatnak olyan kivételes képességű irányítója volt, mint Cavour. Mind a két csoport igyekezett megnyerni magának Kossuth támogatását, ő azonban egyelőre nem kötötte le magát egyik oldalra sem. Később azonban sürgősebbnek véli az ügyet, mint előzőleg, s minden eshetőségbe bekapcsolódik. Legfőbb segítő társa — és olykor terveinek ellenzője — Klapka, aki szintén európai tekintély. A sokféle tervnek közös vonása volt, hogy olasz földön magyar hadsereget kell felállítani, részben a menekültekből, de főként az Olaszországban osztrák vezetés alatt táborozó hadseregből, a környező országokból, sőt Magyarországból is ide kell gyűjteni a felszabadításért küzdeni kívánó honvédeket. Nagy viták folytak azután arról, hogy e csapatok olasz egységekben, vagy önálló magyar seregként működjenek-e. Vita tárgya volt továbbá, hogy a támadást be lehet-e vinni Magyarországra, vagy az országon belül kell először forradalomnak kitörnie. A továbbiakban nagy kérdés volt, hogy ki vállalja nemcsak a költségeket, hanem Angliától Oroszországig az európai hatalmak ódiúmat. Mindez rendkívüli módon bonyolította a helyzetet.

Az első kísérlet Makk József, a volt komáromi védősereg tüzérezredesének a nevéhez fűződik, aki a még Törökországban (Kiutahiában) tartózkodó Kossuthhoz kiszökött, s megbízást kapott egy erdélyi felkelés megszervezésére. Mint ismeretes, az osztrák hatóságok a szervezkedést leleplezték, s kegyetlenül megtorolták.

1851-ben kalandos terve született Kossuthnak, az Egyesült Államoktól egy nagyobb hajót akart bérelni, amelyen 100 tengerészt és 1000 önkéntest Szicíliaba kívánt küldeni, ott forradalmat kirobbantani, amely azután a déli államokon keresztül végigsöpört volna egészen Magyarországig. Később a Mazzini szervezte lombardiai felkelésbe kapcsolódik bele, ahol már olyan kiváló és híres hadvezető áll szolgálatban, mint Türr István. Az 1852-i milánói felkelés is kudarcba fullad. 1853-ban a keleti háborútól várta Kossuth és az emigráció a magyar szabadság kivívásának újabb lehetőségét. Arra számítottak, hogy az orosz–török viszályban Ausztria – a 48-as segítségért vizontszolgáltatás fejében –, Oroszország mellé fog állni, ami Anglia és Franciaország ellenzését fogja kiváltani, s e bonyodalomban Ausztria hátában szükség lesz Magyarországra felszabadítására. „Azonban hamarosan kitűnt, hogy Ausztria cserbenhagyja volt szövetségését, bár nyíltan a nyugati hatalmak mellé sem áll. A keleti háborúban tehát nem jutott szóhoz a magyar függetlenségi mozgalom.” (Koltay-Kasztner i. m. 51.)

Kedvezőnek látszott ez időtől fogva a kis Piemont politikája, amelynek nagyszerű minisztere, Cavour magáévá tette Mazzininé az a fel-fogását, hogy „az olasz egység ügye szoros összefüggésben áll Kelet-Európá e elnyomott nemzetiségeinek nemzetté válásával.” Ebben az értelemben kapott helyet politikájában a magyar ügy is. Cavour az olasz és vele a magyar kérdés rendezésére megnyeri a francia uralkodó, III. Napóleon támogatását is. Magyar részről Klapka jut nagy szerephez, aki tervezeteket készít, tárgyal, utazik, szervez s kezében tartja a szálakat. Neki sikerül fegyverszállítmányt kapnia, amelyet az ún. Dunai Fejedelemségekben helyeznek el a magyarországi felkelés idejéig. Kossuth, bár óvatosabbnak mutatkozik, nagy reményeket fűz a lehetőségekhez, s kész szövetségre lépni a reakciós III. Napóleonnal is, amikor az – Ausztria megfélemlítésére –, hajlandónak mutatkozik „Ausztriát egy államszövetséggel helyettesíteni.” Az ügyek intézését a megalakult Magyar Nemzeti Igazgatóság veszi kezébe, amelynek feladata gondoskodni a külföldi segítségről és a magyarországi felkelés megszervezéséről. A tervek részben sikerrel járnak, de III. Napóleon és Ferenc József 1859-ben Villafrancában kötött békéje megsemmisíti a szép terveket. Ez óriási csalódás mind a magyar emigráció, mind az olasz hazafiak számára.

Később a legendás olasz hős, Garibaldi szicíliai vállalkozásához (1860)

fűznek nagy reményt emigránsaink. Garibaldi mellett küzd Tüköry Lajos és Türr István is. A vállalkozás sikerrel jár, Nápoly felszabadul, de a magyar légió nem jut el Magyarországra, ezt nem teszik lehetővé a közben megváltozott politikai viszonyok.

Újabb alkalom kecsegtet a magyar függetlenség ügyének felkarolására 1861—62-ben, amikor Velence felszabadításának kérdése kerül az olasz politika előterébe. Ismét Cavour elképzelése érvényesül, az olasz védelem megerősítésére a magyar erőkre is szüksége van. Ez az időpont esik a legközelebb a regényben található szervezkedéshez, illetve fegyverrejtegetéshez, ezért több figyelmet is érdemel.

„Cavour 1860. szeptember elején . . . a Magyar Nemzeti Igazgatóság mindhárom tagját Torinóba hívja és 11-én szerződészerű megállapodást köt velük. Ennek értelmében . . . fegyvert bocsát Picmont a Dunai Fejedelemségekben és Szerbiában az emigráció rendelkezésére; fedezi a magyarországi, horvátországi és erdélyi politikai szervezkedés költségeit (300,000 fr); előmozdítja, hogy Kossuth a hatalom zökkenésmentes átvétele érdekében Angliában 200,000 fr értékben magyar pénzjegyeket nyomasson. Garibaldi magyar légiójából egy jövendő magyar sereg magvát fejleszti ki, és már előre gondoskodik 3—4 ezer honvéd egyenruha elkészítetéséről, hogy a sereg a hadbalépéskor azonnal felszerelhető legyen”, (Koltay-Kasztner: i. m. 222.)

Ezt a szerződést később Kossuth a következőkkel kívánja kibővíteni: egyik fél sem köt különbékét, míhelyt lehetőségessé válik Viktor Emánuel kormánya és a Magyar Nemzeti Igazgatóság — mint Magyarországot ideiglenesen képviselő szerv — „alakszerű szövetségi szerződést fog kötni; az olaszországi háború megindulása után 30—40 ezer főnyi olasz egység fog Dalmáciában partraszállni, az olasz kormány gondoskodik minden akadály elhárításáról, s a felkelés céljaira 10 millió hitelt nyújt, minck ellenében a magyar nemzet az olasz királyi házból választja majd fejedelmét.” A feltételeket a király és az olasz minisztertanács is elfogadta, s ennek értelmében fogtak hozzá az előkészítő munkához, az olasz kormány kiadta utasításait megbízottainak. Magyar részről a politikai megbízott Pulszky Ferenc, a katonai ügyek intézője Vetter tábornok, míg Keleten Klapkái lesz a vezénylet. A tervet minden vonatkozásban részletesen kidolgozták. Az Olaszországból indítandó expedíció útját Türr Istvánnak kellett előkészíteni, s Kossuth Garibaldit kívánta a Magyarországra indítandó királyi hadsereg élére állítani.

Garibaldi szerepe 1861-ben méginkább megnövekedett. Pulszky Caprerába megy hozzá, hogy Magyarország felszabadítására felkérje. Türr is híve egy magyarországi betörésnek, s Magyarország tele van Garibaldi nevével. Az ország felszabadításának nagy terve azonban jelentéktelen mozgalommá zsugorodott össze, néhány túl heves emigráns

könnyelműsége miatt kipattant a terv, s magának Türmek kellett le-szerelnie a hazakészülő katonaságot. Szinte végső csapásként járult ehhez az ügy mindenkori támogatójának és felkarolójának, Cavournak hirtelen bekövetkezett halála. 1862-ben egy „görögországi akció” terve merült még fel, s ismét felcsillant a felszabadulás lehetősége, de a vállalkozás ezúttal is kudarcba fulladt.

A regényben oly fontos szerepet játszó fegyverrejtegetésnek a fentiek adják meg a történeti hátterét. A korabeli köztudat valóban tele volt rejtett fegyverek hírével. Mint láttuk valóban irányult Magyarországra a 60-as évek elején egy nagyobb arányú fegyverszállítási akció, ez azonban sohasem jutott a magyar határon belül. Erről a leghitelesebb adatokat maga Kossuth nyújtja az *Irataim az emigrációból* c. munkájának III. kötetében, ahonnan közlésünket mi is vesszük.

A turini kormánnyal 1860 szeptemberében megkötött megállapodás egyik „legfontosabb ágazatát a keletre szánt fegyverzet képezte.” Pulszky Ferenc turini képviselő jelentése szerint „szeptember 30-áig a következő hadiszerek lőnek a turini fegyvertárakból számunkra kiszolgáltatva:

Két üteg ágyú, nevezetesen:

8 darab sik (8-fontos).

4 darab (15 cent) vet-ágyú,

30.000 gyalogsági puská,

5.000 vontcsövű (carabine),

3.000 lovassági kard.

Az ágyúk mozdonyokkal, töltés-szekerekkel, tartalék-kerekkel, rudakkal, szóval: minden felszereléssel akként ellátva, hogy szolgálatba vehetésre még csak a lovak hiányzanak.” Ehhez tartozik még megfelelő mennyiségű hám és lószerszám, valamint „két, mindennel tökéletesen ellátott táborig kovács-műhely.

Töltésben pedig következő mennyiség szolgáltatott ki:

Négy millió gyalogsági puská- } töltés
Háromszázezer carabi- }

320 löveg minden ágyúra” a részletezés szerint.

Mint látható, körültekintően előkészített, tekintélyes mennyiségű fegyverzetről van szó. A nagy feladat ennek rendeltetési helyére juttatása.

„Ezen nevezetes hadkészületek a keleti határszél lévén az Igazgatóság állapodása szerinti rendeltetése, az mind Genuába szállítattott, onnan tovább hajókon küldendő. Október két első hetében már négy hajó rakodva volt, az ötödik a hó harmadik hetében kezdett rakodni . . .

A lehető legfontosabb érdekek kívánták, sőt a hon jövődjé függ-het tőle, hogy kellő intézkedések történjenek, miszerint akkora, midőn ezen hadkészlet Galacba megérkezik, Couza herceggel tökéletesen tisztá-

ban legyen az Igazgatóság arra nézve, hogy ezen hadkészlet Moldvában az Igazgatóság rendelkezésére letároltathassék . . .”

„Az elnök utasította a turini képviselőt, eszközölje ki, hogy egyrészt a konstantinápolyi követ: Durandó tábornok utasítást kapjon a szállító hajóknak a Dardanellákon átjuthatására nézve előfordulható minden akadályt elhárítani . . .”

Az Igazgatóság a továbbiakban intézkedik, hogy az ügy fontosságára való tekintettel Klapka tábornok, aki a megindítandó hadműveleteket fogja vezetni, személyesen utazzék „a moldvaországi fejedelemmel” tárgyalni, hogy minden akadályt elhárítson. Klapka előzetesen kijelentette, hogy a megállapodáshoz tartja magát, „minthogy elvünk az, hogy hazánkat pusztán diverszióul felhasználni nem engedjük . . . csak akkor kezdjük meg a harcot, midőn Victor Emánuel király az osztrákot Velence végett megtámadandja . . .”

Hiába azonban a körültekintő, szerteágazó intézkedés, valami előre nem látott dolog jön közbe. Kossuthot aggodalmak fogják el, nem jó hírek érkeznek Konstantinápolyból: Couza fejedelem nem nyilatkozik kedvezően a magyar ügyről. Az a nézet alakul ki, hogy „egy patkószeget sem szabad az oláh fejedelemségekbe küldenünk.”

„Igen, de ekkor öt hajó fegyverünk már el volt küldve” – folytatja Kossuth. — 1860. november 27-én már azt jegyzi fel Pulszky jelentése alapján, hogy a két első hajó megérkezett Galacba, Couza azonban a szállítmányt lefoglalta. Nagy a felháborodás amiatt az olasz kormánynál, hogy nem jól készítették elő a szállítmány útját. Máris attól tartanak, hogy a dolog kitudódik és széles diplomáciai bonyodalmakat okozhat. Az aggodalmak csakhamar valósággá válnak, az osztrákok lépéseket tesznek a török kormánynál, hogy a szállítmányt foglalja le, ennek következtében három hajót Szulinánál le is foglalnak, kettő pedig Galacban „talán még nagyobb veszélyben van”.

1860 decemberében Klapka ezt írja Kossuthnak: „Couza tökéletesen ellenünk fordult, — méregből amiért csendjéből kizavartuk; boszuságból, amiért Magyarországon új életre ébredtek és dühből, amiért nem ajánlottuk fel neki legalábbis Erdélyt.”

Még egyszer felcsillan a remény, hogy mégis sikerülni fog minden, Couza hajlandóságot mutat a megegyezésre — valami jót vár ettől —, s Klapkával egyezményt köt a szállítmányról, úgy kell feltüntetni, mintha Franciaországból érkeznek Románia számára. Csakhamar kiderül azonban, hogy Couza valóban számító volt, s amidőn Klapka hallani sem akar semmi területi átengedésről, teljes dühvel az ügy ellen fordul. Klapka ezután minden lehetőet elkövetett a török portánál, hogy a szállítmányokat megmentse. A török hajlandóságot is mutatott, de olyan diplomáciai nyomás nehezedett rá, hogy végül is kénytelen

volt ennek engedni. A dolog vége az lett, hogy „a fegyverek(et) egy Galacnál állomásozó angol hajón Szulináig, onnan pedig egy másik angol hajón Genuába” visszaszállították s a fejedelem nevében a tulajdonosoknak visszaadták. (Idézeteink, illetve összefoglalásaink: i. m. Bp. 1882. VIII. a *Fegyverszállítás keletre* c. fejezetből, 55–61.; a X. az *Aggodalmak a keletre szállított fegyverek sorsa iránt. Klapka küldetése.* c. fejezetből, 66–69; illetve a *Fegyverzetünk lefoglalása* c. fejezetből, 203–218, 234–236, 248–255.)

Ezek a kudarcok sem tudtak azonban véget vetni a reménykedésnek. 1864-ben a lengyel felkelésben bíztak, amelyben nagy szerep hárult volna Magyarországra is. Sajnos, a vállalkozás meghíúsult, s ez nagyon érzékenyen érintette mind a magyar emigránsokat, mind a hazai szervezkedőket.

A legnagyobb reményt az 1866-i osztrák–porosz háborúhoz fűzte a magyar emigráció — nem kis joggal. Egy francia–porosz–olasz szövetség tervébe jól beleillik a magyar kérdés. Kossuth annyira bízik az ügy sikerében, hogy közeli viszontlátást ígér: „A viszontlátásig Hazám! Nemzetem!” — ujjong fel kiáltványában. A magyarországi visszhang azonban megdöbbentően néma, pedig Klapka aug. 2-án 1600 emberével betört a Jablonkai hágón, és Zsolna elfoglalására készült. Hamar utólérte azonban a poroszok üzenete: fegyverszünetet kötöttek s ezért, csapatával azonnal vonuljon vissza. (Koltay-Kasztner i. m. 264.) Annál is inkább engedelmeskednie kellett a felszólításnak, mert az osztrákok egyszerre három oldalról készültek megtámadására. Ezzel a legutolsó lehetőség is elveszett.

A regény második részében, *Egy párbeszéd, aminek az elejét nem hallottuk* c. fejezetben szóban forgó politikai mozgalomnak is megvan a konkrét történelmi háttere, az Almássy-féle összeesküvés. E mozgalom okmányait ugyancsak Steier Lajos tette közzé Beniczky Lajosról szóló könyvében.

A bécsi kormány „minden felől azt a hírt kapta, hogy az emigráció a hazai körökkel egyetértve, a külügyi bonyodalmakat felhasználva, nagyarányú felkelést készít elő. „Ettől kezdve fokozott figyelemmel kísérték a határozati párt kiemelkedőbb tagjainak lépéseit — magát Jókait is —, a volt honvédtiszteket, sőt a kávéházi asztaltársaságokat is.

1863 március elején azt jelentették az udvar kémei, hogy Olaszországban az „Aktionsparthei” konferenciát tartott, amelyen résztvettek a magyar vezetők is, és szóba került Magyarország északi vidékein — a lengyel forradalommal karöltve — egy felkelés megszervezése. Más jelentések szerint „egy forradalmi titkos Komité alakult Magyarországon. Célja nemcsak a kormány, hanem a császár személye ellen is irányul.” E jelentések alapján 12 embert 5–20 évi várfogságra ítéltek.

Ez alkalommal lefogtak olyanokat is, akik Galacon működtek, s híre jött annak is, hogy „a magyar Komité Lengyelországban magyar légiót akar felállítani”, s a lengyel forradalmi bizottmány megegyezett az együttes felkelésben.

További jelentések szerint „Almássy Klapkától levelet kapott, melyet Viktor Emmánuel olasz király és Visconti is aláírt, s ebben közölték, hogy az olasz háború június elején kitör és Magyarország felkelésére is szükség van. Fegyvereket és pénzt — két millió frankot — biztosítanak. A guerillaharcot készítsék elő és a hadüzenet után kezdjék el ők is a harcot.” (713). Az egyik besúgó Jókait is belekeverte az ügybe, azt jelentette, hogy „Almássytól 9000 forintot kapott a Hon részére”.

Az összeesküvés leleplezése s a letartóztatások megdöbbentették, a közvéleményt. „Egy márciusi éjszakán a rendőrség a legelőkelőbb férfiakat összefogatta — írja Jókai a regényben —. Azzal voltak vádolva, hogy az ínség enyhítésének (1863!) címe alatt forradalmi összeesküvést terveztek.” [JKK 2. k. 142.] Valóban „Március 16-án (1864.) reggeli négy órakor tartóztatták le Almássyt, Nedeczkyt, Beniczkyt, Gáspárt, Clementiszt, Szelesteyeit, Plachyt, Sebest, Lezsákot, Zambellyt. Lakásai-
kon házkutatást tartottak.” (715.) A letartóztatottak, miután látták hogy az egész szervezkedés lelepleződött, bevallották tetteiket. Az ítéletet február 6-án hirdették ki. (1865.) Tehát majdnem egy évig voltak vizsgálati fogságban. „Beniczky Lajos és Nedeczky István kötéll általi halálra, Gáspár Lajos, Zambelly Lajos, Clementisz Gábor, Plachy Lajos, Lezsák Lajos 14 évi börtönre ítéltetett. Beniczky és Nedeczky halálos ítéleteit 20 évi börtönre változtatták.” (720.)

A történetírás máig sem tisztázta teljesen az összeesküvés körülményeit. A maga korában titokként kezelték az ügyet „a közvélemény csak arról értesült, hogy a titkos bíróság titkos eljárás mellett Almássy Pált és Nedeczky Istvánt több társukkal halálra, illetőleg sok évi fogságra ítélte. Az elítéltek száma, cselekedete és büntetése teljes homályba volt burkolva s e homály csak növelte az országban a rémületet. Hasztalan volt minden kísérlet, mely a hivatalos köröket megszólalásra akarta bírni, a közvélemény csak a „Wiener Zeitung” néhány igen rövid sorából értesült a büntető perről, s azóta is ezt a pert, valamint az összeesküvést meglehetősen titokszerűség veszi körül.” — írja a történetíró Beksics Gusztáv. (Szilágyi Sándor [Szerk.]: *A magyar nemzet története*. X. köt. *A modern Magyarország* (1848—1896). I. Ferenc József és kora c. rész VII. fejezet. *A forradalmi irány utolsó kísérlete és a provizórium külpolitikája*. 614—5).

Még 1898-ban is azt írja a továbbiakban Beksics: „Még nem érkezett el az idő az Almássy-összeesküvés és a rá következő büntető per teljes megismertetésére; de mégis közzétehető az ügy következő előadása,

melyet a jelen munka szerzője az összeesküvésnek ma nap is élő egyik vezértagjától szerzett.” [I. m. 615–6.) Csak növeli Jókai érdemét, hogy ezt a „kényes” ügyet viszonylag korán művébe merete szóni. A továbbiakban Beksics azt kívánja bizonyítani, hogy 1859 után volt az országban egy olyan csoportosulás, amely Kossuth mellőzésével kívánta az ország felszabadítását elérni. „Már ez a körülmény is mutatja Kossuth prestigének hanyatlását” — vonja le a következtetést. Viszont a tények, az összeesküvés szálai éppen azt bizonyítják, hogy Kossuth nélkül ilyen akciókat ekkor nem lehetett kezdeményezni.

Egyes adatok szerint ugyanis Nedeczky István Kossuthtól kapott megbízást Országos Függetlenségi Bizottmány megszervezésére. Ennek nyomán jelentek meg Pesten és más városok utcáin az osztrák uralom lerázására szólító falragaszok. Kossuth terve szerint március 1-én kellett volna a forradalomnak kitörnie. (Koltay-Kasztner: I. m. 250. — Érdeemes ezzel kapcsolatban arra figyelniünk, hogy regényünkben március 15-re esik az illavai foglyok kitérése.)

Steier tanulmányából az is kiderül, hogy ez alkalommal is felmerül a fegyverrejtegetés ügye. Bár az egyik helyen maga Steier is azt mondja, hogy „A házkutatások nem jártak a várt eredménnyel, csupán Zambellynél találtak fegyverszállítmányokat”, későbbi felsorolásában mégis a következőket találjuk: „Március hónapban lefoglaltak Nagykanizsán 6 ládát (396 fegyvercső), Vácott Zambellinél 4 ládát (fegyver és bajonet), Esztergomban 3 hordót, (110 lovassági kard, 104 fegyver és bajonet), Klagenfurtban 457 fegyvert 7 ládában, Bozenben 605 fegyvert és bajonetet”, sőt arról is tud az egyik besúgó, hogy Losoncon 3000 fegyvert rejtegetnek. (Steier: *Beniczky Lajos*. . .717.) Ez nem lebecsülendő mennyiség.

Mindezekből kitetszik, hogy Jókai regényében rajzolt forrongó hangulatnak s a várható eseményeknek megvolt a történelmi alapja. Megállapítható az is, hogy Jókai a politikai kérdésekben otthonos volt, s olyan tényekről volt tudomása, amelyek a történelem számára csak jóval későbbben váltak ismeretessé.

A REGÉNY FŐBB ALAKJAINAK MINTÁI ÉS KAPCSOLATAI MÁS MŰVEKKEL

Annak ellenére, hogy a regény színhelye, a megírás időpontjához közel eső utazás színterével azonos, s hogy a történelmi mozgatóerőkre is lehet következtetni, az alakokban nehéz felismerni egyik vagy másik úti élmény szereplőjét. Kevésbé valószínű, amit Zászló Anna állít, hogy Illavay alakjában Sándor Lajos illavai szolgabíró mintázta meg Jókai. Minek az alapján állítja ezt? Mert mind a kettő szolgabíró, vagy

mert Sándor Lajos Illaván lakott? Más szolgabíró is volt joga, kíséretében, más is kalauzolta, nemcsak ő. Különben 1848-ban, a regény cselekményének időpontjában, Nozdroviczky László volt az „illavai járási szolgabíró”. (Steier: *Beniczky Lajos*. .203.) Sándor Lajos életéből nem ismerünk olyan mozzanatot, amelynek alapján feltételezhetnők, hogy azonos vele Illavay. Viszont ismerjük Beniczky Lajos életpályáját, amelynek főbb mozzanatai pontosan beleillenek a regény cselekményébe.

I.

Beniczky Lajos alakja és 48-as szerepe

Nem ez az első regénye Jókainak, amelyben Beniczky alakjával foglalkozik. Hivatkozik rá *A kőszívű ember fiaiban* is: „Losoncon egy táblabíró, egy alispánból lett hadvezér, hatszorta nagyobb ellenfélnek fényes nappal elfoglalja ágyúit és táborkarát.” (JKK 2. k. 9.) Egészen nyíltan *Az új földesúrhoz* 1895-ben fűzött *Utóhangjában* ír Beniczkyről: „A börtönből kiszabadult ifjú hősből rá lehet ismerni a szabadságharc legmerészebb bajnokára, ki egy maroknyi csapattal dandárokat vert ki állásaikból, s tömlőcében is oly csuda jókedvvel viselte magát; későbbi szabadulási tervekben vezérszerepet vitt, s utóljára a legrejtélyesebb módon eltűnt: a Duna hullámai vetették ki a szigetparton. Kezélába összekötözve. Máig is rejtély Beniczky Lajos élete és halála. Tőle magától hallottam, ami fogságában történt vele.” (JKK 346.)

Regényünkben nem hivatkozik ugyan Beniczky Lajosra, mégis Jókainak ez a műve foglalkozik a legrészletesebben alakjával, sőt csaknem ráépül az egész mű koncepciója. Bár ismeretes Jókainak a Beniczkyhez fűződő barátsága (JKK 13. k. 367–68.), mégis meggondolkoztató, hogy miért volt Beniczky alakja 1862-ben (*Az új földesúr*) és 1868-ban (*A kőszívű ember fia*) csak futólagosan említett szereplő, és mi készíteti Jókait arra, hogy 1879–80-ban művének középponti alakjává emelje. Hiszen ekkor Beniczky már jó tíz éve halott (1813–1868), s működésének utolsó jelentős periódusa is 1862–64-re esik. Egyelőre úgy tetszik, hogy az ismeretes felvidéki út ébresztette fel benne a Beniczkytől hallott emlékeket. Feltűnő azonban, hogy ennyire pontosan és részletesen emlékszik az adatokra. Kiderül ugyanis, hogy Jókai olyan adatokat ismert és dolgozott fel regényében, amelyek a történettudomány számára csak jóval később váltak ismeretessé. 1924-ben jelent meg a „Magyarország újabbkori történetének forrásai” sorozatban *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezzredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharról és a tót mozgalomról. Életrajzát eredeti*

levéltári okmányok alapján írta, a visszaemlékezéseket és jelentéseket saját alá rendezte Steier Lajos c. mű. Mint a könyv előszavából kitűnik, Beniczkynek a fogságban írott feljegyzéseit a „bécsi volt császári és királyi, házi, udvari és állami levéltár titkos osztályainak és a bécsi hadi levéltárnak eddig elzárt anyagában” őrizték meg. A későbbiekből kiderül az is, hogy a bécsi kabinet milyen nagy fontosságot tulajdonít Beniczky személyének. E kiadás teszi számunkra bizonyossá, hogy az *Akik kétszer halnak meg* c. regényben valóban Beniczky Lajosról írt Jókai.

Steier tanulmányának első lapjai azt sejtetik, hogy Illavayban kell keresnünk Benicky mását. Magyarázatot kapunk a felvidéki szlovákság közötti népszerűségére is. „Anyanyelve tót volt. Nevelése pedig latin és német. Szülői házában nagyrészt németül beszéltek és tótul — írja Steier. — A magyar nyelvet később sajátította el — de hibátlanul soha sem tudott megtanulni. Még 1848/49-ben hibásan írt magyarul.” (I. m. 9.)

Illavay sokoldalúsága, széles ismeretköre is magyarázatot kap Beniczky életrajzából. „A középiskolát Besztercebányán végezte és a selmeci bányászakadémiába iratkozott. . . Az akadémiát azonban be nem fejezte, hanem Pestre ment jurátusnak. Technikai ismeretei, gyakorlati felfogása selmeci tanulmányaiban gyökereznek. . . Jogi tanulmányai után egy esztendeig mint huszárhadapród szolgált a hadseregben, majd mint huszonkétéves ifjú megyei pályára lépett és négyesztendei közigazgatási működése után, mint huszonhétéves fiatalember, 1840. augusztus 26-án Zólyom megye másodalispánjává választott.” (I. h. 9.)

Ezek az adatok azonban csak részben igazolják Gorombolyi lelkes szavait, amelyeket Illavay felkészültségéről mond: „És minő gazdag tanulmány!” (JKK I. k. 190.) Itt szó sincs „Az angol adminisztráció,” s „a londoni rendőrintézmény” tanulmányozásáról. Jól kiegészítik azonban e képet a bécsi titkos rendőrség számára készült jelentések, amelyek több tekintetben egybevágnak a regénybeli alak vonásaival. Beniczky ugyanis, mint fiatal alispán — első alispánjával együtt —, Zólyom megyét ellenzéki irányba terelte, s ez a bécsi illetékes körök figyelmét felkelte. A selmcebányai jelentésben a következőket olvassuk róla.

„Ez a férfiú 28 éves, vallástalan, könnyelmű, akit úgy a pesti iskolából, mint a selmeci bányászakadémiából kicsaptak, ennek következtében tanulmányait be sem fejezhette, mindazonáltal zseniális, a fortepiánón valóságos virtuóz, nagyon kellemesen énekel, könnyed és zseniális a társaságban, sziporkázón élénk és különösen jó színész. . . Különben ha most a szolid ismeretekre vetné magát, még mindig igen használható egyénné válhatnék, mert már most nagy irodalmi (belletristiche) ismeretei vannak.” (10.)

Jókai ugyan „prózai” embernek mondja Illavayt, de valójában mégis nagyonis műveltnek, tehetségesnek festi, aki inkább elhallgatja azt is,

amit tud, nem hogy kérkednék vele, mégis kiderül költői vénája is. Azt nem vesszük zokon Jókaitól, hogy hőseinek csak jó tulajdonságait emeli ki, s így nem beszél Illavay könnyelműségéről, pénzzavarairól, noha az ifjú Beniczky emiatt vonult vissza egy időre a közeleti szerepléstől, s csak a 48-as események szólították ismét a porondra. Jókai ezt úgy módosítja, hogy nem szól a fiatal Illavayról, csak az érett emberről, s jó gazdálkodónak mutatja be, de visszavonultnak; így egyeztetni össze a valóságot és a költött alakot.

Beniczky Lajos útja 48-ban egyre emelkedőbbé válik, teljhatalmú kormánybiztos, őrnagy, majd ezredesi rangra emelkedik, nevéhez fényes diadalok, nagy politikai- és hadi tettek fűződnek. A legjelentősebbek közé tartozik a felvidéki szláv mozgalom ellen kifejtett tevékenysége, amely Illavay regénybeli hasonló tetteinek szolgálhatott alapul. Beniczky igen hosszú és szívós küzdelmet folytat a szláv agitáció ellen: megakadályozza, hogy a selmecbányai munkásságot a szabadságharc ellen fordíthassák, a mindent ígérő propagandát le tudta szerelni, értett a nyelvükön, ismerték és hittek szavainak, ezért nevezték gúnyosan „tót hercegnek”. (I. m. 51.)

Illavay hőstette ugyan csupán egyetlen esetre korlátozódik, Orol Krivánszky rablócsapatának megfutamítására, de Gorombolyi ettől is úgy fellelkesül, hogy egekig magasztalja. A regénybeli alak egy fokkal magasabbra hágott, mint eredetije, de a regényen belül is csak a képzeletben, mert az író nem azt a sorsot szánta neki, ami a Beniczkyé volt. Illavayt a grófnő szerelme „megmenti” a további és főként a katonai dicsőségtől — ezt átengedi Gorombolyi őrnagynak.

Beniczky életrajzát és tetteit olvasva csakhamar nyilvánvalóvá lesz, hogy Jókai nemcsak Illavay alakjához kölcsönzött motívumokat Beniczkytól, hanem a Gorombolyiéhoz is. *A hadvezető* c. fejezetben leírt kormánybiztos, aki alispán volt „egy félig tót, de egészen magyar vármegyében”, aki az adminisztráció terén és a kardforgatásban egyaránt kitűnt, aki „hihetetlen hadműveletekkel lepte meg a világot”, aki „maga csinálta magának a hadseregét, maga fölfegyverezte, élelmezte, haditervét keresztül is vitte” — nem más, mint Beniczky. Még külsejük leírása is megegyezik. Egy kései személyleírás szerint: „55 éves, magas, őszbevegült teli szakállal, haja őszbevegült barnás, nagy homlokú, hátulsó fején vágás egy fültől a másikig (forradás). Tiszta arcbőre, kék szeme, egyenes orra, széles válla, egyenes dereka, erős, mély csengő hangja van”. (I. m. 221.) (Egyébként e leírást támasztja alá 1868-ban készült arcképe is.)

Az „*Örködjék fölötte...*” c. fejezetben említett „egy szép napon ismét Gorombolyi nevével ébredt fel a szép Vágvölgye” kitétel, a csodákkal határos haditettek, egy város elfoglalása fényes nappal, —

mind Beniczky nevéhez fűződik. Ő volt az, aki személyes fellépéséve két huszár kíséretében bemerészkedett a szláv izgatók oroszánbarlang-jába, Túrócszentmártonba és amikor megtámadták, kardot rántva kivágta magát. (I. m. 49—50.) Nagy része volt Görgey felvidéki hadműveltségének sikerében, a bányavárosok és az értékek megmentésében (i. m. 106.). A regényben említett nappal végrehajtott támadása Losoncon történt. „34 huszár élén bevágtatott az ellenséges katonákkal meg-rakott városba, miután a város elején álló katonai őrséget szétkergette. A város főterén levő ulánusokat szétugrasztván, a szállásaiból kitóduló gyalogságot sakkban tartotta. Az osztrák katonaság a főterén levő vendéglői épület és a pár utcai híd mellett gyülekezett és rendeződött. Beniczky ágyúit a két pont ellen irányította, majd a híd melletti osztrák erőt kiverte a városból és így izolálta a városban levő osztrák katonaságot, mely hasztalan erőlködött, hogy a magyarokat kiszorítsa. Az ágyúk ellen intézett ulánus-támadás összeomlott. Az ellenség kiűzetésében előljáró Beniczky visszatérván a városba, szuronyrohammal megtámadta a vendéglői épületet. Ember ember ellen harcolt, míg az osztrákok belátván az ellenállás reménytelenségét, lerakták a fegyvert és megadták magukat.” (I. m. 126.)

A főbb momentumokon kívül találunk néhány kevésbé jelentős egyezést is Beniczky és Illavay—Gorombolyi tettei között. Nagy ügy lett Beniczky életében abból a jelentéktelennek látszó eljárásából, hogy a Révay György báró szklabinai kastélyában levő vaságyúkat és kézi-fegyvereket lefoglalta. Aradon az osztrák hadbírák ezt rablásnak és súlyosbító körülménynek vették. A fegyverek lefoglalásáról a Honvédelmi Bizottmánynak 1848. okt. 26-án az alábbi jelentést küldte: „Báró Révay György Szklabina nevezetű várában mindenféle alakú, összesen 9, bár alig használható ágyú vala, mellyeket többi mindenemű fegyverekkel együtt elfoglaltam, nehogy mégis veszedelmes kezbe kerüljenek, addig még Túróc megye tökéletesen lecsillapítva nem leend.” (I. m. 573.)

Ez az eset a regény *Az utolsó Temetvényi gróf c.* fejezetében is szerepel; de Illavay itt kényszerhelyzetéből szabadítja ki Temetvényi grófot, egyben segíti a honvédújoncok felfegyverzését is.

Kissé másképpen adja ezt elő Beniczky a börtönnaplójában. „Und da sich der Umstand herausstellte, dass bereits Anstalten getroffen waren, um sich des, dem loyalen Baron Georg von Révay gehörenden Bergschlosses Sklabina samt dem dort befindlichen Waffen und 5 eisernen Geschütze, sowie anderer 2 in Mosócz stehender metallenen Piècen zu bemächtigen, so liess ich dieselben abholen und nach Schemnitz transportieren wo sie im Kammerhofe deponiert wurden. Stellte jedoch dem Beamten des Barons eine Quittung über deren Empfang aus und

trug ihm zugleich auf, den Grund, warum diese Waffen zeitweilig abgenommen wurden, dem Baron zu melden." (I. m. 522. — A körülményekből kiderült, hogy már intézkedés történt; a királyhú Révay György báró Sklabina nevű várát az ott található fegyverekkel és 5 ágyúval, valamint a Mosócson lévő 2 fém ágyút lefoglaltam, azokat lehozattam és Schemnitzbe szállítottam, ahol fegyvertárba helyezték. Erről nyugtát adtam a báró tisztviselőjének, egyúttal meghagytam neki, hogy jelentse a grófnak, miért foglaltam le ideiglenesen a fegyvereket.)

Mint látjuk a valóságban nem a gróf és Beniczky között játszódott le ez az esemény, mint a regényben szereplő Temetvényi és Illavay között, hanem csak az egyik tisztviselő jelenlétében. Ez óvatosságra int bennünket a tekintetben is, hogy Temetvényit Révay báróval s Gargóvárát Szklabinával azonosítsuk. Erre egyelőre nem jogosítanak fel adataink.

Van nyoma a történelmi munkában annak is, amit Illavay és Gorombolyi beszélgetésében olvashatunk (*A hadvezető* c. fejezetben): „hogy a nem rendes szolgálatra vállalkozott nemzetőrséget és a népfölkelési tömegeket azonnal eresszék haza.” (JKK I. k. 66.) Beniczky jelentésében erre vonatkozóan azt olvashatjuk, hogy a népfölkelőket mint „hasznavehetetlen tömeget, mely csak a hadi operációkat megnehezíti és akasztja, hazabocsátotta a kosztolnai csata után.” (I. m. 67.)

Beniczky Lajos szerepe sokkal jelentősebb, mint a regényben Illavay vagy Gorombolyié; Steiner Lajos idézett tanulmányában pontokba foglalva részletesen ismerteti tevékenységét:

„Beniczky működéséből az 1848–49-i szabadságharc revideált története a következő tanulságokat merítheti: 1. Csakis neki lehet tulajdonítani, hogy 1848-ban a . . . Hurbán-mozgalom teljes fiaskóval végződött, hogy a miavai beütés, mely a bányavárosi kerület fellátásával számított, teljes izoláltan, saját magában omlott össze. 2. Hogy a szabadságharcra nézve oly fontos bányavárosok törhetetlen hűséggel állottak a magyar ügy mellé, hogy ott az üzemek zavartalanul fenntartottak és a készletek magyar kézre kerültek. 3. Simunicus útját a bányavárosok felé Beniczky állotta el és ezzel ismét megóvta a hadviselésre nézve rendkívül fontos bányavidéket. 4. Az egyedüli kormánybiztos volt, ki nemcsak frással, hanem fegyverrel a kezében teljesítette kötelességét és ha Budatin előtt nem ő süttögeti az ágyúkat a Hurbánt császári parancsra behozó Frischeisen csapataira, ha nem ő tartja fel és szalasztja meg a hadoszlopot, a Hurbán-mozgalom egészen másképpen alakult volna, mert Frischeisen parancsa volt, hogy tót parasztfelkelést szervezzen Hurbán segítségével. Tót parasztok verték ki őket Beniczky vezérlete alatt. 5. Götz tábornokkal szemben, a legnehezebb izoláltság idején

is tartotta a bányavárosokat és tette lehetővé, hogy Görgey a bányavárosokból minden értékes hadianyagot elszállíthatott. 6. Görgey stureci átkelését Beniczky csapatai nyitották meg. Beniczky készítette elő és szervezte meg ezt az átkelést. Ő szállotta meg az árvai határt és biztosította az átkelők zavartalanságát. 7. Az arrier-gárda legnehezebb feladatát fényesen oldotta meg Liptóban és Szepesben.” (225.)

Ehhez még hozzá kell tennünk, hogy Beniczky Görgey határozott kívánságára tagja volt a Rüdiger orosz tábornokhoz induló békeküldöttségnek, semmi reményt nem fűzött azonban ahhoz, hogy az oroszok el tudják hártani a magyarságról az udvar gyűlöletét. Igaza lett. Őt magát halálra ítélték, majd Haynau azt ítéletet 20 évi nehéz vasban töltendő sáncmunkára változtatta. (Auf 20 jährige Schanzarbeit in schwerem Eisen.” I. m. 207.) Ezután következett raboskodása Péterváradon, Komáromban, majd Kufsteinben. Nyolc év után 1857-ben szabadult ki fogságából. Mindezekről már nem emlékezik meg a regény, mégsem szakad el a továbbiakban sem Beniczky alakjától. A második részben, A „Ma” kötetben ismét visszatér hozzá: Gorombolyi tetteivel.

Az *Egy párbeszéd, aminek az elejét nem hallottuk* c. fejezetben szóbanforgó mozgalom az Almásy-féle összeesküvés, melynek a kémjelentések szerint Beniczky a „lelke”. Ő szervezte volna a gerillákat Felső-magyarországon, ő érintkezett káposztásmegyeri lakásán az emigrációval, ő „osztja ki a pénzeket, nála vannak az okmányok és jegyzetek, valamint az ország térképe, az operáció vonalainak bejegyzésével. Zambelly Lajos a fegyverek elrejtését és továbbítását intézi.” (Steier i. m. 712–13.) Igen valószínűnek látszik tehát, hogy Jókai erősen módosítva ezt a mozgalmat dolgozta fel regényében.

A *drága barátom* c. fejezetben leírt fegyverszállítási visszaélés nem felel meg a valóságnak, ezzel Görömbölyi halálának indokolását készíti elő az író. És ez eléggé érthető. Beniczky titokzatos halála sokáig foglalkoztatta a közvéleményt. Beniczky újabb büntetéséből 3 évet töltött le, 1867-ben az általános amnesztia alkalmával nyerte vissza szabadságát. Annál nagyobb megdöbbenést keltett, amikor a következő év júniusában híre kelt, hogy eltűnt, és gyilkosság áldozatául esett. Beniczky ez időben a honvédegyetek ügyeit intézte, s a június 17-i közgyűlésen kellett volna elnökölnie, de előző este egy névtelen levél Budára hívta, s többé nem látták. Névtelen levelek jelezték, hogy „Beniczky Lajos, dacára minden intéseknek, meg nem szűnvné a honvédügynek ártani, tegnap megszűnt élni.” (I. m. 220.) Holttestét csak szeptemberben találták meg. Jókai nem ilyen halált szánt Gorombolyinak, méltóbbat a nagynevű férfinhoz, csak mint találgatást említi meg, hogy „halálra télte a titkos vértörvényszék.” (JKK 2. k. 184.)

Bármilyen is volt azonban a Jókai előtt lebegő példa, Illavay már az 1875 után született nagy regényalakok, s nem a korábbi regényekből ismert héroszok sorába tartozik, több prózai vonását hangsúlyozza az író.

Pálma grófnő alakja sem tetszik egyetlen modell másának, ő is a közrendű nemeselek felé vonzódó arisztokrata hölgy, mint kortársnői. Az Illavay—Pálma kapcsolat sokban emlékeztet az Adorján Manassé — Blanka hercegnő (*Egy az Isten*), a Zárkány Napóleon—Rafaela hercegnő (*Az élet komédiásai*), az Áldorfay Ince—Hanna grófnő (*Enyim, tied, övé*) vagy akár a Berend Iván — Angéla grófnő viszonyára. (*Fekete gyémántok.*)

A vagyoni és erkölcsi erejében egyre alább süllyedő arisztokrata Teremtvényihez sem volt szüksége modellre, Jókai korában nem egy hasonló helyzetű főúr élt, naponként találkozhatott velük az író. Igaz, inkább a regény keletkezése táján, mint 1848—49 idejében.

Nehezebb a dolgunk Kornél és Gorombolyi alakjának megítélésében. Kornél alakjában valami újnak a jelentkezését kell gyanítanunk. Egy kicsit az *Egy magyar nábob* Abellinójának a folytatója, de beszámíthatatlansága miatt inkább a későbbi Jókai-regények alakjaival tart rokonságot. Annyi bizonyos, hogy benne Jókai az üresfejű, teljesen értéktelen arisztokráciát kívánja végképp lejártni.

Gorombolyi tiszteletreméltó, lelkes kitartása a dicső ügy mellett, már mosolyt kelt Jókaiában, s efelé kívánja vonni olvasói nézetét is. A „reálpolitikus” Jókai diktálja e felfogást az írónak, talán éppen azért, mert még találkozni lehetett Gorombolyi-féle alakokkal.

A női csábító, Atalanta (aki a vázlatban még Malvine[a] néven szerepel), számtalan Jókai-regény rossz szellemének egyike; mint a nagystílusú Caldariva (*Egy az Isten*), vagy a bosszúálló Fatime (*Enyim, tied, övé*). Ő is „művésznő” vagy legalábbis művészi tehetség; ártatlannak mutatkozik, hogy törbe csalja áldozatát.

A mindig maguk hasznát leső kisebb-nagyobb kaliberű szélhámosok, mint Koczur és Diadém, szintén a kapitalizálódó, s Jókait körülvevő világ szülöttei, és műveinek visszatérő alakjai.

A való környezet, a konkrét történelmi vonatkozások ellenére is azt kell mondanunk, hogy ezeknek motiváló szerepük kevés, mert az írói szemlélet nem a lényeg kiemelésére törekszik. A közösségi élet területéről, a magánéleti szférába vonja alakjait.

Az *Akik kétszer halnak meg* c. regényben három olyan kisebb részletet találhatunk, amelyek kevés eltéréssel más helyen is megjelentek: a népfőlkelőkkel kapcsolatos felfogás fejtegetése, a beszámoló a bécsi eseményekről és az udvari bál leírása. Regényünkben az I. köt. 66 : 11-tyel kezdődő sorai tartalmilag megegyeznek Jókai és Nyáry Pál egykori

szóváltásával: „Kell is nekem egy sereg szűrös vasvillás ember, aki a rendes hadsereg elől köröskörül felegye a vidéket. Katona kell nekünk, aki tud verekedni, csak az a kérdés, hogy akarnak-e” (*Az én életem regénye* 10.) Ugyancsak a Nyáry és Jókai közötti beszélgetés az alapja a Rózsa Sándorral kapcsolatos megállapításnak. Az *Akik kétszer halnak meg* II. 118 : 29-cel kezdődő sorai az előbbi helyen így hangzanak: „— Hogy sok birkát el fognak lopni a rácoktól azt elhiszem; de katona nem lesz a zsványból soha. Az csak fegyvertelen embereket tud levetni; de ahol a saját bőrét félti, ott az árokba bújik. Én, ahány ellenséget a te Rózsa Sándor bandád megöl, mindannyinak monumentumot emeltetek.” (I. m. 11.)

A bécsi eseményeknek regényünk I. köt. 85 : 4-gyel kezdődő leírása is személyes élményeken nyugszik. Jókai e regény megírása előtt is többször járt Bécsben. „Kétszer láttam Bécsset. *Először* pompás császári város volt. Cifra nép járt-kelt ragyogó utcáin. . . Megvetésre méltó nyugalom mindenütt. Áldást énekelt a nép zsamoka fejére. — Másodszor mint a forradalom tűzhelye állt Bécs előttem. Fegyverben járt a népnek ifja és véne, minden ajk véres szabadságról beszélt, minden szögletben a harcok zászlója lobogott, az utcák torlaszokkal voltak elzárva, a bástyákon az ágyuk visszhangja dörgött. Dicső kétségbeesés. Irigylésre méltó forradalom. A nép halált ordított zsamoka fejére. (Életképek, 1848. 20. sz.)

Némileg ellene mond ennek egy másik beszámolója, amelyben a bécsi forradalmárokkal történt találkozásáról szól. „Estére érkezünk meg *Bécsbe*, megszálltunk a gyorsparaszток tanyáján: onnan gyalogoltunk be a városba. Bérkocsinak híre sem volt. Én akkor voltam életemben először Bécsben; de Csernátony már járatos volt a városban. Egyenesen az aulának tartottunk: ott volt a diákság főhadiszállása. Az ismerkedés gyorsan ment. Hamar találtunk magunkforma jó cimborákra, (akiknek az alakjait egy regényemben később leírtam: ‚Kőszívű ember fiai‘). Arról szó sem volt, hogy rögtön beszélhessünk a főhadparancsnokkal: majd reggel. Addig is bekóboroltuk a várost, a szomorú Bécsset. Az utcák kövezete még fel volt szakgatva s itt-ott halomra hányva, ami barrikád akart lenni; a Burg-utca házainak falán, az üzletek bezárt ajtaján meglátszottak a kartácsok nyomai, a legtöbb ajtóra fel volt írva krétával: ‚Szent a tulajdon.‘ ‚Halál a tolvajokra!‘ — Aulista barátaink elmondták, hogy minő volt az utcai harcok képe: hogyan rohanták meg a hidon a diákok a tűzereket, hogyan foglalták el az ágyúikat. Derék fiúk voltak! Ha olyan lett volna az egész bécsi nép! De a népseregből nem láttunk semmit. Egy pár barrikádnál tüzeltek s azt körülállták a nemzetőrök: azokon ki volt tűzve a német trikolor zászló (fekete, veres, sárga), egy ilyen nagy lobogó csüggött alá az

István toronyról is; de a magánházak ablakai nem igen voltak fellobo-gózva.

Másnap korán reggel siettünk felkeresni a bécsi forradalmi had-parancsnokot." (*Az én életem regénye* 17—18.)

A regényünkben található bécsi forradalom leírásának egyik változata Jókainak az osztrák fővárosban tett 1879-i látogatása alkalmából született, s *Március 15-ike Bécsben* címen jelent meg az Üstökös 1880. évfolyamában (majd HhM. 4. k. 93—101.). A 48-as eseményekre visszaemlékező cikkben megtaláljuk a Lipótvárosi eseményeket, a Karl-színház igazgatójának és művészgárdájának szerepét, Nestroy és Scholz játékát, a Bemoostes Hauptot, a ligurianusokat, a Ferdinand-és Tábor-hidat őrző színészeket, a Vörös Tornyot s a táncoló, vigadó magyar jurátusokat stb., azokat a neveket, helyeket és eseményeket, amelyeknek egy része az *Akik kétszer hálnak meg, Kedélyes téli esték* című fejezetében olvashatók. Igaz, hogy regényünknek a bécsi forradalommal kapcsolatos eseményei inkább csak utalások formájában találhatók meg Jókai e visszaemlékezésében, s nem úgy elbeszélve, mint a regényben, de az egyezések mindenképpen azt bizonyítják, hogy az író ebben a vonatkozásban is a saját élményeit dolgozta fel művében.

A regény megírása előtti bécsi látogatásból született az udvari bál leírása is. *A királyi estélyen* c. két részből álló beszámolója első részében I. *Budán* c. alatt az 1873-ban történt udvari fogadást írja le, míg a II. *Bécsben* cím alatt olvasható (*Életemből* 124—134.). Ez utóbbiban találhatjuk meg csaknem szóról-szóra regényünkben a 370 : 29—372 : 10-ig.

2.

A mű kapcsolatai más Jókai regényekkel

Az *Akik kétszer hálnak meg* több ponton érintkezik a felvidéki utazás anyagából születő többi regénnyel, a *Szeretve mind a vérpadig*, a *Páter Péter*, a *A lőcsei fehér asszonynyal*; ezekkel elsősorban a helytörténeti azonosság köti össze, ugyanegy vidéknek levegője, hangulata, történelme. A *Szeretve mind a vérpadig* éppen úgy a „tótok földjéhez” tartozik, mint *Temetvény* és környéke; a *Budetini borz* c. fejezetben hasonló képet kapunk a Vág-völgy vidékéről, mint a mi regényünk első fejezetéből. (Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy Arany János *Katalinjának* (1850) története is ezen a környéken játszódik le.) Jelentősebbek azonban a tájjegyeken túlmutató, szervesebb kapcsolatokra utaló egyezések, mint amilyenek pl. *A régi jó táblablárk* (1856) és az *Akik kétszer hálnak meg* között találhatóak.

E két regényben egyaránt nagy szerepet játszik az idegen tőke beáramlása következtében pusztulásra ítélt főúri birtok. Jóllehet a két művet közel 25 év választja el egymástól, a nemesi birtok válsága időszerű probléma a regényekben beállított időszakokban, de még inkább a regények megírásának időpontjában. A 48-ban eltörölt jobbagyszolgáltatásról a bérmunkára térés nem ment minden zökkenő nélkül, a nagybirtokok is megérezték a változást, s nem egy közülük teljesen tönkrement. Az 50-es években azonban ez még csak szórványos jelenség volt, s Jókai figyelő szemét dicséri, hogy már ekkor észrevesszi. A 70-es évek végén, a 80-as évek elején, tehát az *Akik kétszer halnak meg* írásakor — már nagyobb méreteket ölt a főúri birtokok eladósodása.

Jókai művei a pusztulás hosszú folyamatának különböző fázisait is érzékeltetik. A *régi jó táblabírákban* a tőkés Krénfy még csak bérlő — ami a maga idejére vonatkoztatva megfelel a valóságos viszonyoknak —, de már tulajdonosi igényei vannak. Az *Akik kétszer halnak meg* c. regényben már egy *tőkés vállalkozás tulajdonába* jut az egyesített Temetvényi—Opatovszky birtok.

Jókai antikapitalizmusa nyilvánul meg a regények befejezésében. Költői igazságszolgáltatásképpen a tőkés, illetve a konzorcium megbukik —, ebben fejeződik ki az író ítéléte. Ez látszólag ellentétben áll e korbeli felfogásával, amelyet az 1880. február 26-án elmondott beszédéből ismerünk.

„Magyarország fekvő és ingó birtoka legcsekélyebb számítással tehető 10 milliárdra, ha tehát ennek egy százaléka gazdát változtat, az ország tönkrejutását jelenti-e ez? . . . Ha t. képviselő társam utánajár és az adatokat végignézi, találni fog négy-ötszáz ezer forintot, sőt egy millió forintot felül menő eladásokat, birtok-komplexumok, latifundiumok eladását, melyeknek birtokosai nem ez évben jutottak tönkre, s nem a mostani kormányzat az oka, hogy fenn nem lehetett őket tartani. . . Tessék visszamenni a legboldogabb esztendőkre s látni fogják, hogy egy oly latifundiumnak, mint Grassalkoviché és Eszterházyaké, kórövényére jutása és parcellázása által egy évben a birtokeladások összege a jelen évit még felül is múlta. S mit jelentett ez? Hogy az ország ment tönkre? Nem! Ez azt jelentette, hogy egy család helyén, mely nagy birtokából nem tudott megélni, *támadt száz és ezer család*, mely ugyan-ezen birtokon magának jólétet alapított. . .”

Ismerve Jókainak a kapitalizmusról vallott nézeteit, észre kell vennünk, hogy e regényeiben az *idegen tőke* kap súlyos bírálatot.

Rokon vonás ezenkívül a két regényben, hogy mindkét esetben egy-egy köznemesi értelmiségi védelmezi az arisztokrácia vagyoni és családi érdekeit. Ebből következőleg sok hasonlóságot mutat Cynthia

és Pálma grófnő helyzete és sorsa. Ha különbözőképpen is, de élő-halott lesz mind a kettő.

Lényegesebb azonban ezeknél az a hasonlóság, amely az *Akik kétszer halnak meg* és *A mi lengyelünk* (1900) között fennáll. Nacsády Józsefnek egy tanulmánya hívja fel erre a figyelmet. (L. Irodalom: 494.). Mindenekelőtt egyezik a két regény cselekményének időpontja, a történelmi környezet, s ebből eredően a vagyoni züllés és azt követő cselekménysor is –, amint erre Nacsády figyelmeztet. Innen származik Lippay Tihamér és Opatovszky Kornél gyámságának azonossága is. Mind a kettőnek a „vármegye kezelte”, illetve kezelte a vagyonát, s Negrotin éppen úgy mentora Tihamérnek, mint Illavay Kornélnak. Mindkét fiatal-ember úrbéri kárpótlást kap, s mind a kettő egyformán beleszédül a hirtelen jött pénz mámorába. Lippay Tihamér éppenúgy pazarol lóra, nőre, mint Kornél.

Nagy a hasonlatosság a két regény szerelmi történetében is, a Pálma – Illavay – Kornél háromszögnek *A mi lengyelünkben* Natália – Negrotin – Tihamér felel meg. Sőt megtalálható a csábító színésznrő alakja is Lucille személyében. Végül: Tihamérnek is megvan a maga Diadémja Windstill alakjában.

Egy ponton különösen szoros kapcsolatot mutat az *Akik kétszer halnak meg* a *A lélekidomárral* (1888–89): az illavai foglyok lázadásának leírásában. A két regény adatait összevetve az események időpontjának meghatározásában nagyobb eltérés mutatkozik.

Temetvényiék családi gyémántjait Orol Krivánszky „szabadcsapata” rabolja el cinkosuk, a gróf komornyikja segítségével. A „csapat” egy nemzetközi rablóbandához tartozik. Mindezt Illavay deríti ki, aki 1849 tavaszától őszéig kutat a kincsek után. Az esemény tehát félreérthetetlenül a „Tegnap”-hoz kapcsolódik. Viszont a *Rablázadás* c. fejezet a „Ma” kötetében kapott helyet, de a fejezetben belül van egy bekezdés, amely figyelmeztet, hogy: „Nem lesz fölösleges előre bocsátani, hogy ez még mind nem a „Ma” történetéhez tartozik, ez még abban a korban történt, amit úgy szeretünk nevezni, hogy „régmúlt”, ami el van temetve. . .” E szerint ez az esemény is 48–49-hez közel játszódott le. Csakhogy az *Egy párbeszéd, aminek az elejét nem hallottuk* c. fejezet határozottan az 1863-as évre utal, és ennek felel meg az is, hogy Illavay a lázadás leverése után maga elé állítja a 14 éves Arnoldot, s elmondja neki a történeteket. A *Hátha két halott összekerül* c. fejezetben Kornél is azt mondja ez esettel kapcsolatban: „akkor történt az, hogy a nép, amely a rablók leverésére sietett, holmi rejtélyes fegyvereket kapott, amikről utóbb kisért, hogy azokat Olaszországból hozták ide be a hegyek közé.” (JKK 2. k. 234.) Ez pedig tudvalévően a 60-as évek elején történt.

Hosszú kutatás eredményeképpen sikerült megtalálnunk azt az írást, amely az illavai lázadás hiteles lefolyását tartalmazza, s ebből kiderül, hogy Jókai való eseményt örökölt meg, de az időpont megjelölésében önkényesen járt el; a fegyencélázadás 1858-ban zajlott le.

A Magyar Tudományos Akadémia egyik 1884-i ülésén Tóth Lőrinc rendes tag az illavai fegyházzól tartott előadást, amelyet az Akadémia *Értekezések a társadalmi tudományok köréből* sorozatban, annak VIII. kötete II. számaként *Fegyházi tanulmányok. I. Az illavai fegyház* címen jelentetett meg 1885-ben (79 l.).

Az előadás részletesen foglalkozott a fegyház történetével, s az ott folyó munkával. Adatai jó részt megerősítik Jókai közlését, s nagyjában azonosan emlékezik meg a lázadás lefolyásáról is. Az események egybehangzó előadása minden bizonnyal abból származik, hogy Jókai és Tóth Lőrinc is Kovács Ernő fegyházigazgatótól kapta a felvilágosításokat. Kovács 1874-től állt a fegyház élén, s 1883-ban is ő volt az intézmény vezetője, ő kalauzolta 1879-i látogatása alkalmával Jókait és Tóth Lőrincet is. A két leírás között csak kisebb eltérés mutatkozik. A valóságban csak 450 rab vett részt a lázadásban, de Jókai látogatása idején már 600 volt a fegyencek száma — ennyi volt 1883-ban is —, így került be ez az adat Jókai regényébe. Az egyéb eltérések kiderülnek az előadás és a regény leírásának összevetéséből. Tóth Lőrincnek egyébként tudomása volt Jókai művéről, s erről a következőket jegyzi meg.

„Nagy regényírónk tolla a képzelet legragyogóbb színeivel írta le s idealizálta az *„Aki kétyszer halnak meg”* c. regényében az eseményt, melyet én, mint az illavai fegyház történetének egyik kiegészítő részét, teljesen hiteles adatok s biztos értesítés nyomán fogok röviden elbeszélni.” (64.) Azután a következőkben adja elő a lázadás lefolyását.

„Ugyanazon második emelcti folyosón hallottam az 1858-iki fegyenczendülés lefolyását, mely annak véres színhelye volt. A fegyintézetnek 1855-ben történt felállítása s benépesítése után csakhamar mutatkoztak a Magyarország ellen felbőszült, akkori abszolút zsarnokkormánny minden vonalon mutatkozó s az illavai fegyházban is alkalmazott rendszerének kimaradhatatlan következményei. A bosszúállás szelleme behatott a börtönökbe is, melyeknek lakosaival, s a Spiclbergben és egyéb külföldi várakban elzárva volt magyarországi illetőségű rabokkal lett megtömve az új fegyház annyira, hogy 1858-ban a fegyencek létszáma már 450-en felül volt. Telve majdnem mindnyájan rejtve égő haraggal, elfojtott dühvel az elnyomó hatalom ellen s visszaemlékezésekkel a szabadságharc dicsőségére, azon a képzeletet hevítő, kalandos, regényes időre, mely megengedte magának, hogy a börtönök tölteléke, a legnagyobb gonosztevők, Rózsa Sándorék s társaik is szabad lábra tétessenek, fegyvert ragadhassanak s a haza védelmében, melynek tör-

vényeit előbb vakmerően sértették, hőskökké lehessenek, s mely a bűntettek is elnézte, ha azok a haza ellenségei, árulói ellen követettek el. Ki tudná helyeselni a kétségbeesés e végletes eszközeit? de tagadhatatlan, hogy a vélemények s érzelmek áradata azon szomorú időkben ily irányú volt. Ehhez járult a tűrhetetlen, menthetetlen állapot, melyben a fegyencek tartattak: kegyetlen, embertelen bánásmód, az alkalmazott magyarfaló tisztviselők tapintatlansága, a tétlenség, mely az ábrándoknak szabad játékot engedett. Az összezsúfolt, az egymással való érintkezésben nem gátolt rabok, munkátlanul, terveket koholva, bűsz haragban vergődve töltötték idejüket. A 450 fegyencből ki lettek választva, a jobb viseletűek közül, negyven vagy ötven, kik sáncmunkára alkalmaztattak; a többiek nap-nap után el voltak zárva, egy negyed órára sem bocsájtván ki szabad levegőt szívni, de mégis, mivel e kormány igen vallásos volt, vasárnaponként isteni tiszteletre hajtván, hogy misét hallgassanak s imádkozzanak. Minden legkisebb vétségért vagy kihágásért botbüntetés alkalmaztatott. Hozzá járult ehhez egyes tisztviselők buta tapintatlansága, mely a korlátlan hatalom tudatában végletekig ment. Így p. o. az akkori lelkész, midőn a fegyencek nála panaszkodtak, hogy a halál nagyon dűl soraikban, azzal vigasztalta a nyomorultakat: 'nem azért hoztak ide benneteket, hogy éljetez és megszabaduljatok.' Az akkori gondnok is a fegyenc-kórházban megjelölte az orvos előtt a beteg fegyencek egynémelyikét, mondván: 'ennek is el kell mennie,' ami azután többször be is következett; s hasonlóképpen bizalmat gerjesztő és vigasztaló volt a kórházban alkalmazott főápoló nyilvános fenyegetése: 'vigyázzatok, mert kezembem az életek.' Lehetett-e ily bánásnak a fegyencek közt méltó elkeseredést nem szülni, midőn látni kellett bizonyos vesztüket, s az ellenséges, bosszú lihegő indulatot azok részéről, kiknek önkényére voltak bízva? Emellett természetesen nem hiányoztak a bűjtogatók, kik minden módon igyekeztek a többieket lázadásra s czútoni kiszabadulás kísérletére bírni. Ott várták az erdők, a bércek, a puszták, a guerillaélet csábjai! — Élesztette az elkeseredett rabok keblében az erőszakos kitörési hajlamot az is, hogy miután a fegyencek legnagyobb része magyar volt, a fegyházi kormányzatot, mint az osztrák kormány közegét, magyar nemzet-ellenesnek tekintvén, azt magyar nemzeti szempontból is gyűlölték, s ellenében fellázadni és kitörni mintegy magyar hazafias kötelességszerű cselekménynek tekintették ábrándos agyveljükkel, amit bizonyít a lázadásra felhívó jelszó is: 'rajta magyar, most az idő!'

Így történt azután, hogy midőn 1858. március 14-ikén, egy vasárnapon, az isteni tiszteletre összegyűltek, a kínálkozó alkalmat előleges megbeszélés szerint, felhasználták arra, hogy a szabadulást megkísértsék. Megjegyzendő, hogy akkor csak egy katolikus lelkész volt alkalmazva a fegyháznál, s a különböző felekezeti összes fegyencek egy

helyen gyűltek össze az isteni tiszteletre. Imaházul a második emeleten levő folyosó használatott, hol a fegyencek, s közöttük a felfegyverzett fegyőrök sorban fel voltak állítva. Ezen második emeleti folyosó 60 méternyi hosszú, melynek eleje 4 méter hosszúságban deszkafal által volt elzárva, s ehhez támaszkodott az oltár; a 3 méter szélességű folyosó egyik oldalán négy terem fekszik, melyekben akkor 88 fegyenc volt elzárva, másik oldalán van kilenc ablak, mely az udvarra néz, s két ajtó, melyek közül az egyik közvetlenül az oltár mellett nyílik s főbejáratnak használatik, melyen keresztül az alsóbb lakosztályokban elhelyezett fegyencek feljártak. A másik ajtó attól 20 méternyi távolságra fekszik, tehát körülbelül a folyosó fele részében, az erre nyíló keresztfolyosóban is van három terem, melyben vagy 30 fegyenc lehetett, továbbá ezen keresztfolyosó folytatásában fekszenek a magánzárkák, s onnét lejövet az udvarra érni a külső ajtón át, mely a szabadba vezet. A főbejáratról nem messze állott a szószék, mely körül voltak felállítva az énekes fegyencek, számszerint 8; utánuk pedig sorban a többi fegyenc. Az adott jelre, kilenc órákor reggel, kezdtek a rabok gyülekezni az isteni tisztelethez, és pedig először is a földszinti termekből eresztettek fel; ezek után a második emeleti rabok bocsáttak ki, s végre az első emeletiek jöttek fel. Feljövétel közben egyik fegyőr megkérdezte az egyik énekes fegyencet, hogy mit fognak ma énekelni? mire a fegyenc, egyike a bujtogatóknak, dacosan felelt: „majd énekelünk nektek”. Alig, hogy az összes fegyencek összegyűltek, egy Rosta Péter nevű, 12 évre elítélt fegyenc, ki mint főbujtogató szerepelt, egyszerre odaugrik a legmagasabb s legerősebb fegyőrhöz, mellén ragadja azt, s felkiált dörgő hangon: „rajta magyarok, most az idő!” E felkiáltás után megtámadják a fegyőröket, elveszik fegyvereiket s többeket leütnek azok közül, amihez zsebkendőjükbe kötve köveket tartottak készen. Az egyik fegyőr az első lövésre súlyosan megsebesül s meg is hal, az őrpáncsnok s tizenkét fegyőr, többé-kevésbé súlyos sérelmet szenvednek. Szerencsésen sikerült azonban a főbejáratot elzárni, az ott álló őr, lélekjelenlétét el nem veszítve, becsapta azt, mi által a fegyencek ez oldalról nem menekülhettek. Most a folyosón roppant zaj és dulaadás keletkezett, a rablók erőlködtek az ajtót feltörni, s az ablakokon keresztül az őrokre tüzeltek. Midőn látták, hogy a főkijáratnál nem tudnak boldogulni, a keresztfolyosón keresztül iparkodtak az ajtóhoz jutni, s azt el is érték, de már ezen ajtót is zárva találták s most ezt kezdték erősen feszegetni. Időközben azonban megérkeztek az Illaván állomásozó rendőrök, s az éppen akkor tartott sorozás alkalmával jelen volt hadnagy is katonáival. Ez utóbbiak lövésekkel láttattak el, s így jöttek a főbejáratához. A hadnagy megadásra szólította fel a lázadókat, de ezek a zárt ajtón keresztül azt felelték, hogy életre-halálra akarnak harcolni. Erre a főbejáratot

zárva hagyták, s a szükséges őreket ott felállították, a hadnagy pedig kíséretével, s a még ép fegyőrökkel a keresztfolyosó ajtajához érkezett, melynek középső nyílásán a fegyencek egyre lövöldöztek. Sikertült mégis az ajtót felnyitni s folytonos tüzelés közben előre nyomulni s a lázadókat viaszorítani, kik aztán fehér kendőket lobogtatva a termekbe menekültek. E közben megérkezett Trencsénből egy alezredes, ki azonnal megkezdte a nyomozást, s a visszatörést azzal, hogy egy fegyencet, kire egy fegyőr mint támadóra mutatott, ott a folyosón nyomban agyonlövetett. Későbbben kiderült, hogy e kivégzett rab a támadásban részt nem vett. Ezután lehordták a folyosón vérben fekvő halott és sebesült fegyenceket s fegyőröket: 10 fegyenc s 2 fegyőr találtatott halva, egy harmadik fegyőr sebeiben csakhamar meghalt, 12 fegyőr és számos fegyenc pedig erősen meg volt sebesítve. A zendülés lefolyásából következtetni lehet, hogy e szándék az összes foglyok előtt ismeretes volt, csakhogy a nagyobb rész nem akart beleegyezni a kitérésbe, melytől jó eredményt nem vártak; a zendülés alkalmával ezen vonakodók is kegyetlenül bántalmaztattak fegyenc társaik által. Feladó, áruló azonban nem találkozott. A vizsgálat folyamán kiderült, hogy 24 fegyenc volt, ki a zendülést tetteg előidézte, s ezek élén állott Rosta Péter, kit azután a törvényszék ezen zendülésért életfogytig tartó fegyházra ítelt. Részvevő társai (23) szintén több-kevesebb éven (így!) terjedő fegyházra büntetettek, 12 fegyenc pedig, kik a zendülést elleneztek s annak meghiúsulásában érdemet szereztek, részben s teljesen megkegyelmeztek. A Rosta-féle zendülés utókövetkezményének tekinthető Rosta Péternek 1862-ben történt kivégeztetése, ki egy fegyenc-társát orozva meggyilkolta, mert annak a zendülés alkalmával áruló szerepet tulajdonított. A magánzárkában öngyilkosságot akart elkövetni, de erősen meg lévén láncolva, ezt nem tehette, azonban valahol egy darab üvegre tévén szert, ezzel magát veszélyesen megsebezte. A sebből kigyógyították, hogy aztán a fegyház udvarán, 1862. június 12-én, az összes fegyencek szeme láttára, rettentő példájára felakasszák.” (64—68.)

A fentiekből kitűnik, hogy a valóság nem kevésbé regényes, mint Jókai leírása és még részleteiben is egyezik a regény cselekményével. Meglepő Rosta Péter eredeti nevének történő szerepeltetése, figyelemre méltó az is, hogy a kérdéses időpontban valóban sorozás folyt a községben. Tóth Lőrinc tanulmányának más helyéről megtudjuk azt is, hogy látogatása idején két fegyencet oklevélhamisításért ítélték el, s hogy 19 húszéven aluli elítélt volt a fegyházban. Megfelel a tényeknek az is, amit a fegyencek életmódjáról, étkezésükről, munkájukról és szórakozásaikról (ének- és zenekarról) ír Jókai. Mindez arra mutat, hogy alaposan kiaknázta a hallottakat, s azokat szervesen illesztette be műve menetébe.

Ugyancsak szoros kapcsolat van az *Akik kétszer halnak meg* és *A lélekidomár* között, az ékszerrablás motívumában.

Jókai a magyarországi „rendezetlen viszonyokkal” indokolja a külföldi rablók garázdálkodásának lehetőségét. A „rend” szerinte csak 1867 után állt helyre, addig az ország valóságos eldorádója volt a legkülönbözőbb rablóbandáknak. Hamis papírokkal a legmagasabb körökbe is bejutottak, kihasználták a jóhiszemű emberek hazafias érzéseit is. Ennek esik áldozatul *A lélekidomárban* Trauhhold bankár is, akinek inasa Kalthahn Péter, nem árulója urának, mint Cousin, hanem feláldozza magát és az illavai börtönbe kerül. Ott találkozik Monterossoval, s együtt vesznek részt a kitorési kísérletben.

Az ékszerrablás tehát *A lélekidomár* c. regényben nem 1848–49-re, hanem későbbi időpontra esik. Kalthahn Pétert rablógyilkosnak minősítik és ezért éveket tölt ártatlanul a börtönben. Felmentését Lándory szerzi meg, de amikor érte megy, kiderül, hogy Péter már nincs Illaván, mert mint az illavai rabláadás egyik „értelmi szerzőjét” büntetésből másik börtönbe szállították. Ez azt jelentené, hogy az illavai foglyok kitorési kísérlete évekkal 1867 után történt, ellentétben az *Akik kétszer halnak meg* beállításával. Sőt a továbbiakban Jókai (*L. A két hajó és az Ami a két írás között van* c. fejezeteket) ezt az eseményt határozottan a Párizsi Kommünhöz (1871) kapcsolja. „Nagyszerű terv volt az, ha sikerült volna. Egyszerre kiszabadítani a börtönök összes foglyait, s a bagnók gályarabjait, s aztán egyesült erővel nekizúdulni az egész társadalomnak.”

A lélekidomár c. regényben tehát szélesebb történelmi távlatot nyit az illavai „felkelés”, mint az *Akik kétszer halnak meg* lapjain, ahol pusztán a magyar szabadság ügyéről van szó, s jóval 1871 előtti időben. Ez egyben magyarázatul szolgálhat arra, hogy az utóbbi regényben tulajdonképpen miért is fog fegyvert a kitorési kísérlet ellen Illavay. Nemcsak lehetetlennek tartja a szabadságharc felújítását, hanem rablókkal sem hajlandó együttműködni. Ez egyúttal bepillantást enged az író felfogásába is.

A fővonásokon túlmenően több kisebb-nagyobb részletében is egyezik a két regény, például a vágvölgyi táj néhány leírásában, a várromok felkutatásában. Ahogyan Gorombolyi és Koczur kutatja a temetvényi romokban a rejtett fegyvereket, hasonlóképpen keresi Lándory és Kalthahn Péter Lietaván a kincseket. Hasonlít egymáshoz a két börtönleírás, az elítéltek magatartása, a rabok bűneinek gépies felsorolása, a „veszedelmes” foglyoktól való óvás, a látogatáshoz szükséges miniszteri engedély hangsúlyozása stb. Mindez arra mutat, hogy egyazon forráson nyugszik a két leírás. A kisebb egyezéseket mellőzve, meg kell említenünk, hogy *A lélekidomár* lapjain is szó esik Beniczky Lajos titokzatos haláláról.

A REGÉNY FOGADTATÁSA

A FL 1881. febr. 18-i száma arról ad hírt, hogy az „Athenaeum-társaság újabban két eredeti regényt adott ki. Ezek egyike ‚Akik kétszer halnak meg‘, Jókai Mór négy kötetes regénye, . . . a négy kötet első része egy nagyobb regényciklusnak, melynek meséje a legközelebbi múltban, a magyar felvidéken játszik s melynek második, befejező részét Jókai most írja.” (Fővárosi hírek rovatban.)

A regénynek nincs bő irodalma, de ez viszonylag kedvező. Ennek egyik oka lehet, hogy ebben az időben írta meg Péterfy Jenő éles kritikáját Jókai romantikája ellen (*Jókai Mór*. BpSz 1881.), s talán ezzel kívánták ellensúlyozni a kemény bírálatot, másrészt a kétféle szemlélet folytat elöcsatározásokat, a régi, a romantikát kedvelő és az új igényű, amely realizmust követel. Ebből ered, hogy az értékelések szélesebb alapokon nyugszanak, s többségük pszichológiai problémákat feszeget.

A PN névtelen ismertetése a lap hirdetések tartalmazó lapján, részletesen elemzi a regényt, nem ismerteti a cselekményét s csak azokra a részekre hívja fel a figyelmet, amelyeket az olvasó szempontjából fontosnak vél. Szemmel láthatólag a regény főalakjának jellemét kívánja kidomborítani.

„Sokszor vádolták Jókait, hogy egészen phantáziájának működésében bízik regényei részleteinek s a mese staffageának leírásánál is. E regény nyílt cáfolatot képez. Meséje hazánk felföldjének északnyugati részén játszik s nagyobb részét szabadságharcunk ideje alatt. Jókai felföldi utazása után írta a regényt s annak bevezető sorai, valamint egyes tájleíró s népet jellemző része közvetlen az életből vannak véve. Mondanunk sem kell különben, hogy a speciális tanulmányok eredményei valódi kis gyöngyszemek, a mese keretébe oly vonzóan vannak beillesztve, aminőre csak Jókai tolla képes. Maga a mese oly érdekes s változatos, minőt még Jókai műveiben is ritkán találunk. Hőse jellemében és észtehetségben gazdag férfi, ki egymaga intézi a legváltóságosabb pillanatokban ezrek sorsát, szabad kézzel egész rablósereget ver szét s egy más csoportot elfog, de mindezért elismerést s jutalmat nem vár, sőt a sértésekért is nemes szívüleg jótékonysággal fizet. Nagy tetteiben, szenvedéseiben s boldogságában egyaránt kimagasló alak ez az Illavay, a

magyar gentry kiváló példánya, különösen ellentétben az arisztokratia képviselőjével Temetvényivel, kinél mi sem emlékeztet többé arra, hogy a Rozgonyiak s a Csákok utódja s örököse. Nemzeti érzelmiből ki van vetköztetve, tehetetlenségében egy közönséges gonosztevő hátlójába kerül, minden tette és lépése hazugság s jótevőjét kész anyagi érdekekért elveszteni. Hogy a regényben humoristikus részek sem hiányzanak, Jókainál magától érthető. A bolond báró s mentora, s táblabíróból tábormok s majd postamesterré lett Gorombolyi ezenkívül új s igen jól sikerült humoros alakok meglepő tanúságai annak, hogy nagy regényírónk humorja még mindig kiváló teremtő erővel bír. Mellékalakjai nélkül is nagy feltűnést keltett volna a regény minden irodalomban, a mellékalakokkal s az érdekesebbnél érdekesebb epizodokkal pedig még Jókai regényei között is a leggazdagabbak közé tartozik. A regényt szerző első résznek nevezi s hősei életének további részét is megírja, de így önmagában e négy kötet teljes egészet képez úgy a művészi alkotás, mint a költői igazságszolgáltatást tekintve.” (PN 1881. márc. 11. 69. sz.)

A Spektator álnév alatt író Ambrus Zoltán a FL 1881. ápr. 8. számában *Jókai újabb regényeiről* I. („Akik kétszer halnak meg”. Első rész: „A Tegnap”, regény négy kötetben.) címen már úgy indítja bírálatát, hogy előre reflektál Péterfynek még nem közismert felfogására, s egy magasabb nézőpontról mondja el véleményét a Jókai-kérdésről.

„Mikor e sorokat írom, még nem ismerem Péterfy Jenőnek Jókairól írt tanulmányát, de legalább míg e cikk megtérít, abban a véleményben vagyok, hogy nemcsak egyoldalúlag, hanem igazságtalanul is ítéli meg a Jókai regényírói működését az, aki benne csak a pszichológot vizsgálja. Jókai nem lélekbúvár abban az értelemben, melyben Goethét, Balzacot, Keményt annak nevezzük, szelleme hűjával van a *fürkésző, szemlélődő* tehetségnek, mely minden kiválóan pszichológ-költő sajátja s a lélek *mélyében*, az emberi szív rostjai közt járó finom vizsgálódás lélekállapotok *árnyalatainak* festése nem tartozik írói tulajdonságai közé. A cselekvések indító okait s viszont az okból a cselekvés kényszerét nem a szívekben és vesékben olvasó rideg logikájával következteti, hanem csak kitalálja — költői ihletével. De ez az ihlet ritkán csalsa meg s azért az említett hiányt szívesen megbocsáthatja az, aki költő, s persze nem az, aki pszichológot keres. S mert alakjai rajzolásánál ihletének, képzelmének több tért enged, jellemzései inkább merészek, túlhajtottak, mint tökéletlenek, inkább a mérték, mint a mód van bennök elhibázva. Innen van, hogy a Jókai regényeivel szemben leggyakrabban hangoztatott vád: a túleszményítés, az alakok földfelettsége. Ez alkalommal senki ez árnyoldaláról, sem arról, hogy Jókainak mily rendkívüli elbeszélő tehetsége, bámulatos produktív ereje, nemes világnézte,

varázsló stílje és csapongásaiban is nagyszerű fantáziája van, nem szólok bővebben. Rég ismert dolgok ezek, fölösleges róluk új ditirambot zengeni . . .

Nem feszegetem tehát sokáig, hogy *Tegnap*'-jának (mely első része ugyan egy nagyobb regényciklusnak, de magában is bevégeztet egész) mért tett hőségé oly 'tüneményes lény'-t, mint amilyen Illavay Ferenc. Valóban nem mindennapi ember . . . Ma már persze az ily különös emberek épp úgy a valószínűtlenségek sorába tartoznak, mint a 'Jövő század' repülőgépei, de ne feledjük, a *'Tegnap'* (1848) a rendkívüli emberek kora volt. Aztán meg a Vág völgyét (a regény színhelyét) a romok s a szálfák örök hazáját éltető hegyi levegő lengi át, ott még a történeti múlt emlékei kísértének, ott még az emberek is mások, mint a nagy város füsttől ködös utcáiban. Ezt a vidéket festi a regény első fejezete oly színpompával, amelyet Jókai a Vaskapu leírása óta nem csillogtatott. Itt, a 'tótok országában', melynek idegen nyelvű, de magyar szívű lakóiról a költő lelkesedve szól, fejlík le előttünk a romantikus történet, nem mindenütt sikerült kerete egy gyönyörű szerelmi idillnek.

Illavayt vőlegényként találjuk legelőször . . . Töprengései közt, hogy vajjon szeretheti-e őt rút arcával, nagy fejével egy szép ifjú leány, kapja arája levelét s ebben a tudósítást, hogy a szeretett nő szíve már nem szabad, őt csak ámította, nem találkozhatnak soha. Csak e regény végén tudjuk meg, hogy e levél nem mond igazat. A leány arcát himlő ékte-lenítette el s fél, hogy jegyese szerelem nélkül fogja nőül venni, nemes kötelességérzésből; a szeretett férfit meg akarva óvni a nagylelkűség e kényszerétől, maga mond le, hűtlennek hazudva magát. E gondolat tagadhatatlanul igen költői, de nem egészen indokolt. Hogyan? hát a boldog vőlegény nem tud arról, hogy a szomszéd faluban lakó meny-asszonya betegen fekszik, a hosszú idő alatt, mely a regény eleje s vége közt lefolyik, nem igyekszik megtudni, ki a nála szerencsésebb vetély-társ, nem iparkodik legalább még egyszer találkozni a nővel, sőt egy-általában nem hall felőle semmit, nem tudja meg éppen ő azt, amit mindenki tud? De ha ezt a költő jobban indokolta volna is, mért hagyja az olvasót is épp ily csalódásban, csak azért, hogy a befejezés meglepő legyen?

Illavay a keserűség humorával nyugszik meg abban, amit változhatatlannak hisz, de nem merül tétlen ábrándozásokba: egyéb dolga van. Odakinn a külső világban nagy a mozgalom s ilyenkor szükség van a szolgabíróra." Itt Spektator elmondja, hogy mit kér Gorombolyi kormánybiztos és mit Temetvényi gróf. „E két ellentétes alak: — folytatja az ismertetés — a derék, de nagyokat mondó kormánybiztos, 'ki szavaiban utolérte a Csimborasszót, bár a tettei megfelelnek egy becsü-

letes magyar Mátrának', meg a kétszínű Temetvényi gróf az udvaronc arisztokraták típusa, igen jól van rajzolva. Ez utóbbi a családi hagyományok, a főúri gőg s az egyéni gyávaság képviselője."

Ezután elmondja a tanulmány, miként menti meg Illavay Temetvényt a csódtól, Pálmát a gyaláztattól, de egy „kissé gyors átalakuláson megy keresztül. Nagyon mélyen talál a Pálma grófnő sötét szeméibe pillantani s a régi érzelemből mindössze némi homályos, alaktalan bú marad meg. De az olvasó csak örvendhet e hamaros változásnak, mert e szerelem fejlődése igen szép epizódok szövésére ad alkalmat. Csak a romok közt lefolyó jelenetre utalunk, mely oly gazdag költői szépségekben, hogy kevés párája akadhatunk Jókainál is. A szeretők érzése (melyben megvan a művészi fokozat), a táj hangulata (mely öszhangzatos az érzéssel), s a mondavilág múltjából visszazsongó emlékek bájos harmóniában olvadnak össze. A pazar kolorit s a ritmikus sorok egyesítik benne a festői s a zenei szépet. Ha a regényt e részlet után lehetne megítélnünk: A 'Tegnap'-ot Jókai legjelesebb újabb alkotásai közt, az 'Aranyember'-rel s az 'Enyém, tied, övé'-vel egy sorba említhetnők. Pedig éppen nem tartozik a költő tartalmasabb művei közé: ihlettel, de nem alkotó erővel van írva.

Mert mindjárt a bonyodalomban van valami keresett: egy közönséges ékszerlopás idézi ezt elő. Ha Jókaival szemben nem a legmélyebb tisztelet hangján volnánk kötelesek szólni, ezt az egész ékszerhistoriát egyszerűen ízléstelennek mondanók."

Tétele igazolásául most elmondja Ambrus az egész történetet, amely számára indokolatlannak tetszik. „A gróf részéről. . . megmagyarázható, ha leendő vejét küldi a gyémántok keresésére, de hogy a küldetést apjának parancsolni tudó és szerető Pálma is megengedi, annak oka kissé mesterkélts. Értésére jut (s már az sem természetes, miért épp vele s mért nem magával Illavayval tudatja Gorombolyi e hírt) [Illavay kormánybiztosi kinevezését] Pálma meg akarja menteni jegyesét." De nem veszélyesebb helyre küldi-e a rablóbanda közé hirtvány gyémántokért, minthogy a harc veszélyeitől akarja megóvni, de egyszersmind szerencséjétől, dicsőségétől megfosztani, azáltal, hogy kineveztetését előtte eltitkolja? Általában Pálma jellemében van a legtöbb hibás vonás, pedig ő volna a regény legérdekesebb alakja. Levelezést folytat jegyese egykori arájával, (ezt is később tudjuk meg) annak a kedves személyére vonatkozó figyelmes utasításaiból kitalálja azt, amit sem Illavay, sem az olvasó nem tud: hogy e nő volt vőlegényét még mindig szereti, de elég önző erről mit sem szólni Illavaynak s tovább is bitorolni az olvasó rokonszenvét.

Míg a gyémánt-kereső az óceánon túl oly tehetséget fedez fel magában, mely kétségtelenül igen hasznos az államnak, de a regény hőse

iránti illuzióinkat korántsem emeli, s kitűnő detektívnek bizonyul, addig Magyarországon nagyot változnak a viszonyok.” Itt annak ismertetése következik, hogy az ország állapotának megváltozásával együtt, miként változtak meg a Temetvényiek is Illavayval szemben, miként fordul figyelmük a hóbortos Kornél felé, s lesz Pálma a jegyesévé, noha Illavayt szereti. „Ettől kezdve a két szerető versenyez egymással a nagylelkűségben és az oktalanságban s mielőtt elválnának, Illavay hyperromantikus hősiességgel megoltalmazza Pálmát egy gaztettől, amelyet a gróf titkára, (titkárok tudvalevőleg született intrikusok) egy szökött gályarab akart elkövetni. Bizony a grófon nem lett volna sok sajnálni való, ha Cousin úr (az intrikus) még egyszer kirabolja: miért szedi a bagnóból a titkárait!”

Ambrus e gúnyos összefoglalása után Kornél bécsi kalandjait, s Pálma helyzetét mondja el, a magányba vonulásig. „Tulajdonképpen ő volna a regény főalakja — folytatódik a kritika —, de ebből a genre-ből (büszke, okos és szenvedélyes nő) sokkal életteljesebb alakok kerültek már ki a Jókai ironjai alól. Tisztában vagyunk érzéseivel, de elhatározásaiban sohasem adhatunk igazat neki: két út közül mindig a rosszabbat választja. Jellemzésében a legsikerültebb annak festése, mint válik hideg közönye forrongó indulattá, de változása diszharmonikus hangot ejt a szerelmi szimfóniában, alig hihető és semmi esetre sem természetes. A mellékalakok sem oly jók a regényben, mint azt Jókainál megszoktuk: Zsiborák, Cousin, Rokomozer, a hidalgo, Baranec, Diadém (mennyi rabló egy regényben!) nagyon hiányosan vannak vázolva. A víg elemet az egy Koczur képviseli igen vékonyan, nem említve a hülye Matykót, akinek komikuma a náthájában (?) van. A hóbortos Kornél ellenben kevés, de mesteri vonással van jellemezve. Állhatatlan hitványsága, hálátlan önzése, együgyű makacssága, ingatag ellágyulása, ügyetlen gyávasága és oktalan vakmerősége egyformán művészi.

Az ily alakfestés meg néhány remek részlet (így az említettekén kívül az udvari bál, a cirkuszi jelenetek leírása) azt mutatják, hogy Jókainál a költői dús ér koránt sincs még apadóban s e regény gyöngéit s különösen a kidolgozás egyenletlenségeit csak a tárcaírói fölületes, gyors munka okozta.”

Riedl Frigyes a BpSz 1882. évf-nak LXI. számában szintén lélektani szempontból indul ki. „Könnyű Jókai jellemző tehetségének fogyatkozásait és végleteit elméletileg kimutatni, de nehéz jobb regényeiben nem gyönyörködni” — írja bevezetőjében.

„Kétségtelen: Jókai nem nagy emberismerő, hőseinek pszichológiája gyakran ép oly kalandos, mint külső élete. A leggyökeresebb lélektani fejlődések nála meglepő gyorsasággal folynak le, hisz személyeinek

nincs mélyebb lelki fond-juk s csak annyiban vannak jellemezve amennyiben a regény folyása azt megkívánja; önálló életök a regényen kívül nincsen. Csak addig léteznek, míg a regényt lapozgatjuk. Nem igen gondolunk arra, ami Dickens vagy Thackeray jobb regényeinél gyakran eszünkbe ötlük: hogy az egyik vagy másik alakkal az utcán találkozunk. Jókainál, amint elolvassuk az utolsó lapon a „Vége” szót, olyan érzés fog el, mintha valóban vége volna, mintha itt a személyek élete fonala is egészen megszakadna.

Ehhez még Jókainak egy más sajátága járul: oly színben lát'a hőseit, mint akár egy tizenhat éves kisasszony az ő huszárhadnagyát. Mindenre valók, mert mindenhez tudnak, csak lélektanilag igaz életet folytatni nem. A tudományos akadémiában ép úgy kitesznek magokért, mint a circusbán. Ép oly kitűnő rendőri kéme, mint táncosok; esetleg ritkítják párijokat mint stratégiák is, meg mint művészek is. Mindent megsejtene, és ép akkor mondják ki, midőn legkevésbé várjuk; minden eshetőségre el vannak készülve, s meglepő hidegvérrel oldanak meg minden csomót.

Nem kevésbé csodálatos, mint e regényhősök sokoldalú volta, az, ami mind ez alakokat megteremti és kiszínezi: Jókai phantasiája. Ez valóban igen érdekes monographia tárgya lehetne. Rendkívül erős és fényes, de nem hű. A külvilág tárgyai különös változáson mennek át rajta: Jókai elperzseli, desorganisálja őket, olyan a phantasiája, mint a nagy olvasztó kemence Körmöcbányán, melyben minden fény bizonyos idő múlva fehér lángra gyulván, megömlik s vakító fénnel szemünket szurja. Látványának megkapó, de a fémet már nem ismerjük meg benne, mert eredeti alakját és színét elveszítette.

Még inkább növeli phantasiájának a desorganisáló hatását az érdekesítésre törekvés. Jókai a költői hűség rovására is bizonyos meglepő hatást szeret kelteni. A földolgozandó anyag azonban nem mindig alkalmas erre; ekkor képzelete elragadja a szerzőt, mint Mazepa lova urát, ki Victor Hugó költeményében az eget forgó márványlemeznek nézi. Jókai ilyenkor átídomítja mintáját, úgy praeperálja, hogy elveszítse színét, alakját más, lényegileg idegen, elemet csusztat bele, csak-hogy érdekes fordulatra, piquans vagy humoros részletre tegyen szert.”

Ezek illusztrálására Riedl Rembrandt „híres tonusokkal vegyült clair obscure”-jével veti össze Jókai „festői” manírját, s megállapítja, hogy Jókai „Regényeiben buja tropikus földön járunk, ahol lépten nyomon óriás levelű banánok hajlongnak felénk selyem legyezőikkel és exotikus csodavirágok sarjadnak föl, kábító illattal, mesés pompában: de nem a nap érlelte őket, hanem Jókai túlhevített phantasiája.

Aesthetikai műszóval élve, Jókai hibáját úgy lehetne kifejezni, hogy hűtelenül eszményít. Az eszményítésnek tudniillik két neve van:

a helyes abban rejlik, hogy bizonyos egyénben nemének legjellemzőbb tulajdonságait tüntetjük föl (természetesen nem elvontan mint a tudós, hanem konkrét módon); a másik módja az eszményítésnek az egyént nem annyira nemének fővonásaival állítja élénk, hanem más, idegen nemnek fő tulajdonságaival ruhazza föl.”

Ezután Jókai „írói tüze”-ről és „leleményességéről” szól Riedl, majd így folytatja:

„*Akik kétszer halnak meg* című új regénye a bizarrságra nézve némiképp elüt Jókai újabb regényeinek legnagyobb részétől; ez talán legjobb műve az *Új földesúr* óta. A phantastikus vagy paradox elem nem kerekedik a cselekmény fölé; muzsája itt földi lakó, ki nem himbálódik a jövő század dinamitos léghajóin. Személyei megragadják szeretetünket, mint cselekvényei érdekünket.”

Az ismertetés a továbbiakban elmondja a regény „cselekvényét”, majd így folytatja.

„Nem lehet állítani, hogy a regény korrajza igen hű volna; a 49-ki forradalmi mozgalom benne csak egy pár igen is regényes rablókalandra ad alkalmat; a forradalom nagy aspirációit, tüzes lelkét nem találjuk meg benne. Hőse, az államhivatalnok, „a jövőendő belügyminiszter” itt hagyja hazáját, hogy egy nagy tolvajlást kitudjon.

Jókai felvidéki tótjai, kik minden alkalommal mellökre ütnek: Ja szom magyar! ép oly kevéssé tipikusak és jellemzők, mint Grünwaldnak a magyar hazát veszélybe sodró pánszláv tótjai.

A temetvényi kastély fölszabadítása Illoyay [sic!] által kétszer fordul elő, s mint minden ismétlődő motívum, némiképp gyöngíti a mese érdekét is, valószínűségét is. De csak némiképp. Az alakok oly élénkek, párbeszédök gyakran oly finoman jellemző, a cselekmény fonalai oly kitűnő regényírói technikával vannak összebonyolítva s oly következetesen megoldva, elbeszélése oly kellemes, hogy ez új regényt Jókai legjobbjai közé sorolhatjuk.

Természeti képei, leírásai nincsenek annyira átérezve, és nem hatnak oly mélyen a tárgyak lelkébe, mint a Daudet- vagy Dickenséi, kiknél valóban bebizonyul, hogy „sunt lacrymae rerum”, vannak könnyek a tárgyokban; de ragyogó színek, festői csoportosításuk legalább kitűnő rendező tehetségre mutatnak.

Ily szép leírások a szerelmes pár sétája a várrombok közt (II. kötet 85–103. lap) és a spanyol leány viadala a bikával (III. kötet 175–180. lap). [Az adatok az első kiadásra vonatkoznak.]

A regény két legjelesebb jelenete tán Gorombolyi őrnagy párbeszéde Illoyayval, és a hős megérkezése birtokára a nagy amerikai utazás után.

Mély érzés s fájó humora által tűnik ki Illoyay földült otthonának a rajza. Amint hazafi-búját a szerelmes csalódás növeli, amint Illoyay

keserű érzéssel haza hajtván, senkit sem talál udvarán". Itt Riedl elmondja Illvay hazatérésének történetét, majd így folytatja: „mindez Dickens ama mélyen átértett jeleneteire emlékeztet, amelyekben valamely állat mintegy részt vesz az ember fájdalmán és nyomorában vizsgálni akarja. . .

Illoy Jókai azon ritka hőseiből való, akik nem értenek mindenhez; csak a kastélyt megtámadó rablókkal szemben mutatkozik olyanak, ki a gondviselés minden tervébe be van avatva s minden egerutat előre elzár. Midőn azonban Temetvényi képtárát nézi, a szerző azt a meglepő megjegyzést kockáztatja, hogy a világhírű mesterek iránt Illoyban hiányzott a fogékonyság (I. kötet 49. lap): Igen találóan van jellemezve a hős nyugodtsága s jószívűsége, melynél fogva ki-ki hozzá fordul, ha baj van, mivel hogy ő azon szerencsétlen teremtések, az úgynevezett 'jó emberek' egyike, akik azzal a teherrel születtek e világra, hogy minden embernek adósai, akivel csak találkoznak a föld kerekén; ezeknek mindent meg kell tenni, amit akárki kér tőlük hogy mikép? az az ő gondjok. Ha megteszik, az nem is érdem, ha nem teszik meg, az már gorombaság. A magyar táblabíró s az angol detectív Illoyban különben nincs kielégítően egy személlyé forrasztva. Pálma grófné conventionális aristokratikus hidegségével nincs eléggé egyénítve; a jellemzése is olyan, mint arca a regényben: halvány és hideg. Mind e mellett ellentéte Juliához, Illoy első jegyeséhez, igen szerencsésen van feltüntetve.

A genre alakok majdnem mind sikerültek; első sorban az eszelős, háládatlan, de jó szívu Opatovszky; a könnyelműség e virtuóza a valódi élet közepéből van kiragadva s merész vonásokkal élénk tüntetve. Hóbortja azonban helyenként a hatás kedvéért túlozva van, majdnem a beszámíthatatlanságig, s itt-ott ép oly valószínűtlen, mint eljegyzésénél ama paraszt *taritusi* latinságú' felköszöntője.

Mindent összefoglalva: igen érdekes olvasmány, sőt sok tekintetben jeles regény." (I. h. 157—62).

Az eddigi ismertetések a regénynek csak első részével a „Tegnap”-pal foglalkoznak, s a „Ma”-ról mindössze egy részletesebb beszámoló található a Magyar Korona (Fel. szerk.: b. Jósika Kálmán) 1883. febr. 1-i (30.) számának a hátsó, hirdetési lapján, a szerző megjelölése nélkül. Az ismertetés teljes szövege a következő.

„A ma. Regény. Irta Jókai Mór. Folytatása az *Akik kétszer halnak meg* regénynek. Három kötet. — Ára 3 frt.

A Gyulai Pál által szerkesztett Budapesti Szemle ez év januári füzetében részletesen ismerteti Jókai Mór *'Akik kétszer halnak meg'* című regényét s többek közt azt állítja róla: „Ez talán legjobb műve az 'Új földesúr' óta. . . [idézett az előbbi cikkből addig a mondatig bezárólag:

Személyei megragadják szeretetünket, mint cselekményei érdekiünket.] E méltán dicsért s a közönség által is kiváló tetszésben részesült regény folytatását képezi 'A ma'. Nagyrészt ugyanazon személyekkel találkozunk bennök ismét — másfél évtized múlva. A regény első része a szabadságharc, e második rész az 1863-iki politikai forrongás idejében játszik. A kor nem volt többé oly jelentékeny, mint az előtt. Az első halál már bekövetkezett. Meghalt a nagy korszak a maga nagy embereivel, meghalt erkölcsileg a szereplő egyének nagy része is, most következett a második élet és második halál. A regény első felében bizonyos tekintetben még hiányzott a költői igazságszolgáltatás, itt megtörténik ez is s az alakok jelleme teljes befejezést nyer. Temetvényi gróf tönkremegy s pozsonyi sírboltjába zárkózott leányának kegyelméből él. Opatovszky életét tönkre teszi neje s maga a döblingi tébolydába vonul s míg e nő leányával kóborgó életet folytat, a család férfi ivadékát ismét a nemes lelkű Illavay veszi pártfogás alá. Minden szereplőnek jelleme az első rész eseményeivel áll összeköttetésben s még nagyjában (??) is meg a korvázlat, azzal a különbséggel, hogy e 'másodvirágzás' idején a szabadságharc csak kalandorok s ábrándozók tervezgetése s a harc kezdetét az illavai fegyencek akarják megindítani. *De a mű első részének szépségei itt is feltalálhatók!* Nagy események helyét idylli s humorisztikus rajzok foglalják el. . . Ily részleteket ma nemcsak irodalmunkban, de külföldön sem képes más írni, mint éppen Jókai. S ha ismételjük, hogy a regény a szigorú kritika szerint is Jókai legjobb regényei közé tartozik, úgy hisszük felesleges több szót szólnunk annak ajánlatára."

A REGÉNY UTÓÉLETE

A Jókai-monográfiák általában nem nagy fontosságot tulajdonítanak e regénynek, s legtöbbször csak felsorolás alkalmával emlékezik meg róla. Általános az a megállapítás, hogy a 70-es évek derekától megjelent művek rokonságban állanak egymással. Legjellemzőbben fejezi ki ezt Zsigmond Ferenc *Jókai c. monográfiájának a Fin du siècle* főcím alá sorolt regényekkel kapcsolatosan. Az *Akik kétszer halnak meg* a 3. fejezetben kap helyet, s így vezeti be az író.

„Legkedvesebb és leghálásabb tárgyköre. . . Jókainak mindvégig az a félszázadnyi idő maradt, amelyet az 1848—49-iki szabadságharc oszt két egyenlő részre. Az 1875 utáni harminc év alatt olyan hallatlan terhenységű Jókai írói munkássága, hogy ez még az előbbi harminc év statisztikáját is felülmúlja, de éppen ezért érdekes, hogy e roppant könyvözön legterjedelmesebb regényei között egy sincs, melynek

cselekvénye átlépné az 1875-ik esztendő idejét. . . A legérdekesebb és legjellemzőbb Jókai regények ebben a „századvégi” időszakban is arról a bizonyos *közelmúltról* szólnak, melyen mindig legotthonosabb volt írónk képzelete.” (257.)

Ezek után Zsigmond kétségbe vonja Jókai fejlődését, mert számára a világtörténelem „legutolsó nagy szenzációja, melynek. . . tanúja lehetett” a német—francia háború [a párizsi kommün]. „Ezzel mintegy megszűnt reá nézve a közélet (s általában az élet) (??) romantikája, a mitoszgyártó hajlam nem talál többé alkalmas bizonyítékanyagot, mindinkább úrrá lesz a világon a nagyot-kicsinyt egymáshoz átlagosító, nyárspolgáriás, szürke — ,réalizmus’. A század végének történetében nincsenek olyan mozzanatok, amelyek Jókait nagy alkotásokra ihletnék. Hanem az ezt megelőző félszázad: az kifogyhatatlan tárháza a nagyszerű dokumentumoknak” és itt sorolja fel többek között az *Akik kétszer halnak meg*-et, a „nagyszabású és nagyterjedelmű munkák” között, az *Enyim, tied, övé*, az *Az élet komédiásai*, az *Egy az Isten*, a *Kiskirályok* és a *Lélekidomár* társaságában.

Azután megállapítja a regények családi, belső rokonságát. „Ezek a közelmúltat fölelevenítő társadalmi regények különben rendkívüli leleményességük ellenére is erősen hasonlítanak egymáshoz s korábbi testvéreikhez. . . Mint valami bibliai családfa, úgy foglalja őket egy csomóba a közös teremtés titka. Így beszélhetnénk: Berend Iván nemzé Aldorfay Incét, Ince nemzé Zárkány Napóleont, Napoleon nemzé Adorján Manassét, Manassé nemzé Illavay Ferencet, Ferenc nemzé Tanussy Emanuelt” és így tovább. „Hát még a női alakok! Azok ám csak igazán az evangéliumi hősnők: Szeréna [*Enyim, tied, övé*], Lívia Rafaéla [*Az élet komédiásai*], Blanka [*Egy az Isten*], Pálma” stb.

Megállapítja Jókairól Zsigmond, hogy hősei csaknem mind fiatalok, „talán még Illavay van férfi korban”. Az alakok sorsa is hasonlatos egymáshoz — állapítja meg a monográfia szerzője —, fő jellemzőjük a meghasonlás a külvilággal, visszavonulás a csendes magányba. [Ez a sorsa regényünkben Illavaynak, s még inkább Pálmának.] „Temetvényi Pálma grófnő fiatalon szintén eltemetkezik, nem is valami falu, hanem egy ház szűk börtönébe, még pedig egymagában, nemes szívének önkéntes vezekléseképpen.” (261.)

Dr. Gál János: *Jókai élete és tróji jelleme* c. monográfiájában (Berlin 1925.) éppen, hogy érinti regényünket. „Az 1880-ik év termése már kisebb fajsúlyú. Ebből az évből való. . . *Akik kétszer halnak meg* c. regénye(i). . . Az 1882-ik év ismét a nagy alkotások esztendeje. Ekkor készülnek a *Szeretve mind a vérpadig*, a *Bálványos vár*, *Egy játékos aki nyer*, *Mire megvénülünk* és a *Ma* c. regényei.” (70.) A megállapítás regényünket illetően félrevezető, úgy hangzik, mintha az *Akik kétszer halnak meg*

és a *Ma* nem tartoznának egybe, s az utóbbi „nagyobb alkotás” lenne.

Jókai ismeretanyagának, képzelőerejének és emberideáljának gazdagságát igazolják a legkülönbözőbb irányú részlettanulmányok. Annak ellenére, hogy az *Akik kétszer halnak meg* nem tartozik a jelentős Jókai-művek közé, sok irányú vizsgálódás tárgya lett.

Buday Dezső: *Jókai lelke* c. tanulmányában (Nyugat 1925.) a különböző típusú Jókai hősökkel foglalkozik és különböző kategóriákba sorolja őket. Az „aktív hősök” között említi Illavayt, aki nem riad vissza „holmi kis nehézségektől”. Az aktív hősök „beszélnek mindenféle nyelven, még tolvajnyelven is. Megfejtenek titkos írásokat, kinyitnak titkos závarokat és voilà: cirkuszi könnyedséggel prezentálják a megtalált vagyont. Hogy jutalmat nem fogadnak el, az csak önként következik becsületes megtalálói mivoltukból és a regény elengedhetetlen romantikájából, hiszen mindkét urat gyöngéd érzelem fűzi a hősnőhöz. Ámde a kincs hálátlan. Gazdái nem méltányolják a becsületes megtaláló önzetlenségét. Temetvényi Ferdinánd gróf csak úgy elnéz a feje felett Illavay Ferencnek, mint ahogyan De l’Aisne marquis családja a Lándoryé (*A lélekidomár*) felett. Valóban nem volna érdemes vesződni annyit a kincskereséssel, ha a női szív meg nem dobbanna a hősökért. Illavay megmentette az életét is Pálma grófnőnek, de közéjük furakszik a félreértés és nem lehetnek egymáséi.” (327–28.)

Illavay egyébként Buday csoportosítása szerint a „kincskeresők” alosztályába tartozik. „Aktív hős a kincskeresőknek kicsiny, de lelkes csoportja is — írja Buday —, Lándory Bertalan és Illavay Ferenc. . . Nem tesz semmit, hogy az egyik királyi biztos, a másik egy szolgabíró, mindegyiknek a kezébe kerül egy európszerte grasszáló nemzetközi bandának a kincse, mindegyik megtalálja, természetesen a Felvidéken. (?) Mindegyik elviszi a kincset annak a nőnek, akié.”

„A *dandy*” alcím alatt is szerepel Illavay, de ellenkező értelemben: „a kincset, a gazdagságot elutasította magától. (331.)

Buday még megemlíti, hogy Illavay megmenti a gyalázattól Pálma grófnőt, mint más több hős a maga imádottját, s hogy „esztendőket töltenek idegen kincs kereséssel” (332.) az Illavay-félek. Az „arisztokraták” között sorolja fel a „hideg” Temetvényit. A nőalakokat vizsgálva „Aki máshoz megy” alcím alatt említi: „hiába is kérné a szegény szolgabíró Temetvényi Pálma grófnőt” (336.) Más csoportosítás szerint „A sudár termetű grófnők” között szól Pálmáról, „aki élve eltemetkezik”. (337.)

[Buday megfogalmazásai konkrét művekre vonatkoztatva nem mindig pontosak, mivel célja bizonyos típuscsoportok felállítása.]

A regénnyel kapcsolatban mondja a tanulmány szerzője, hogy

Jókai nagy természetszeretete a szabadságharc leveretése utáni bükkii hegyekben töltött bujdosása idejéből származik, ezért rajong Illavay is a szép tájakért és tartja (?) eljegyzését a szabad természetben.

Több kisebb-nagyobb cikk foglalkozik Jókai nőalakjaival, s regényünk is alkalmat ad e kérdés vizsgálatára. Mészáros Sándor: *A női ideál Jókai regényeiben* c. cikke (Soproni Napló. 1904. dec. 25. 105. sz.) több vonatkozásban is érinti az *Akik kétszer halnak meg* nőalakjait, de konkrét utalás csak egyszer fordul elő: Pálma Jókai „nő-ideálja.”

Gulyás József: *Jókai kacér nőalakjai* (Sárospatak c. lap, fel. szerk.: Dr. Szabó Sándor) c. cikkében azt írja: „Akik kétszer halnak meg’ c. regényben pedig egy ravasz komédiásnővel találkozunk. Atalantával, aki elvéteti magát a bárgyu Somával s azután kifosztja őt.” (1912. febr. 18. 7. sz.)

Egészen egyedülálló Gulyás felfogása abból a szempontból, hogy ő nem a regény fő cselekményét, a szerelmi történetet tartja a leglényesebbnek, hanem a nemesi birtokért folytatott cselszövényt. Ez okból mondja el részletesen a Diadém—Atalanta—Koczur mesterkedéseit, az együgyű Kornél behálózásának történetét. (I. m. 14. Kny. Sárospatak. 1918.)

K. G.: *A leányideál Jókai költészetében.* (Az Erő Jókai-száma. 1925. febr.) Ez a cikk az önfeláldozó leány alakját állítja példaként olvasói elé. „Csak egyetlen, de felejthetetlen gesztussal szerepel Juliska, mikor magára vállalja a hűtlenséget, rosszaság bélyegét s erőszakkal kiszakad jegyese szívéből, hogy megvédje a csalódástól őt.” (149.)

A német nemzetiségi kérdés szempontjából vizsgálja a regényt Bernfeld Magdolna: *A németiség Jókai Mór megvilágításában* c. tanulmányában. (Német Philologia Dolgozatok XXXIII. Bp. 1927.) „A bécsi forradalmat Jókai többször lefestette műveiben. Személyes tapasztalatai révén — 1848 októberében Jókai néhány napig Bécsben tartózkodott — közvetlenül megismerhette a császárváros népének hangulatát. Néhány regényében, mint „A kőszívű ember fiai”, „Akik kétszer halnak meg”-ben... elevenednek meg emlékei.” — írja a dolgozat (68.), majd később így folytatja:

„Akik kétszer halnak meg” című regényében szintén leírja Jókai az osztrák revolúciót. Az osztrák nép úgy az előbbi mint ezen művében rokonszenves beállítást nyer, ami annál is érdekesebb, minthogy „Akik kétszer halnak meg”-ben egy arisztokrata nő, Temetvényi Pálma grófnő elmeséléséből ismerjük meg a történeteket. A grófnő elbeszéli, hogy midőn Bécsben a lázadás tetőpontját érte el, ő édesapjával együtt a várakba menekült. Palotájuk udvara nyitva maradt...” s itt elmondja a regény e részletét.

A regény cselekményének jó összefoglalását nyújtja Ványi Ferenc: Magyar Irodalmi Lexikon. Bp. 1926. a 30. lapon.

Az egyéb tanulmányokhoz viszonyítva igen gazdagnak mondhatjuk a zsidó alakok kutatását Jókai műveiben, s közöttük regényünkben is. A sort dr. Vajda Béla tanulmánya nyitja meg *Jókai és a zsidóság* c. írásával. (Losonc é. n. [1904.]) A IV. fejezetben, az *Antiszemita alakok* alatt említi: „... hasonló gondolkozású [Az élet komédiása Nornstein Alienor Prinz-hez] a feudális és aulikus gróf Temetvényi is. . . Okosabb az előbb említett hercegnél, de tisztesség dolgában nem áll fölötte. Tönkrejutván, eladni kényszerül birtokát, bár ezáltal cselédei és alkalmazottjai kenyér nélkül maradnak. Ez nem nagyon nyugtalanítja. De mikor Diadém azt mondja, hogy parcellázni fogják a birtokot, akkor a főúr dühtől lángoló arccal kiált: „S azt hiszi ön, hogy én erre ráállok!” s itt idézi a gróf sértő szavait, amelyben a zsidók letelepülése elleni kifakadásának ad hangot. Azután így folytatja: „De hogy a gróf úr végre mégis beleegyezik, ez is a kítűnő jellemzéshez tartozik.” (30–31.)

Később a kereskedőtípussal kapcsolatban mondja a következőket. „No de azért van ám elég csaló zsidó kereskedő is. Nem kell messze mennünk. Itt van mindjárt Rokomozer Salamon. Ez már egészen más ember, mint a Kőszívű ember Salamonja. Hiszen szellemesnek elég szellemes ő is, még különb e tekintetben annál. Az ötletes, talpraesett visszavágás a beszédben állandó jellemvonása Jókainál a zsidónak. Rokomozer társalgása utólérhetetlen példája a humornak, de valami nagy becsületességet már a legjobban akarattal sem lehet ráfogni. Még abban a nagy betörésben is ludas, amelyet Gargóvár ellen intéz a rablóbanda, legalább is tud felőle — de hát mit tehet ő róla, hogy a környezet, amelybe jutott, csupa gazemberekből áll.

Jókainak az a meggyőződése, hogy a zsidó mindig olyan, mint a környezet, amelyben él. Gazemberek között elgazemberesedik ő is, de jellemének főbb vonása mégis a *hűség és megbízhatóság* marad. „Ezután a tanulmány a regénynek azt a részét idézi, amelyben Rokomozer felfedi a Temetvényiek ellen készülődő támadást, valamint azt, amidőn Illavay ráébred arra, hogy Rokomozer „nem olyan gazember, mint az ősnemes Temetvényi.” (34.)

Diadémot, a regény „Ma” részéből idézi később Vajda s a szédelgő bankár mintaképének tartja, noha „igazhíttű keresztény.” (39.)

Egy másik dolgozat, a dr. Bernstein Béláé, *Jókai és a zsidók* (Zsidó vonatkozások és alakok összes műveiből) címen foglalkozik ugyanezzel a kérdéssel, s természetesen ő is elsősorban Rokomozerrel. Negatív vonásairól a következőképpen ír. „... csunya jellem Rokomozer. . . Ez a derék ember, akinek az volt az életfeladata, hogy faluról falura járva,

az emberiség által elnyűtt vázonnadrágokat összegyűjtse, emellett a tisztességes foglalkozás mellett haszontalan uszorás és orgazda is volt.

Ki kételkednék abban, hogy Jókainak joga volt ilyen zsidó alakot is rajzolni, hisz — fájdalom — azok között a nagyon megszorított körű keresetágak között, melyekre egy időben a zsidók utalva voltak, könnyebben vetemedtek egyesek ilyen kárhozatos foglalkozásra is. . . Nem. . . rokomszenvezünk mi. . . Rokomozer-féle alakokkal, nem is akarjuk. . . mentetetni.” (31—32.)

Azután azt fejtegeti a szerző, hogy maga Jókai sem általánosítja e vonást, amit igazol az is, hogy mellé olyan keresztény példát nyújt, mint amilyen a Diadémé. Diadém „bécsi bankár, nem kisebb uszorás, mint amaz, csak más a módja, nagyobb szerű a tevékenysége.”

Egy harmadik tanulmány, a Révész György, *A zsidó Jókai regényeiben* (Nyíregyháza 1940.) címen foglalkozik igen alaposan a fenti kérdéssel. Tizenegy fejezetre osztott tanulmányából az első és az utolsó általános bevezető, ill. összefoglaló jellegű, így ezekben cím szerint nem is foglalkozik regényünkkel. A II. fejezetben, ahol a magyar nemzeti történelemhez kapcsolja Jókai zsidó alakjainak sorát, 1848-ban Rokomozerrel is találkozunk, aki „egy kis pénzt keresni megy a táborba: flanellinget árul a honvédeknek.” (10.) A szabadságharc utáni időben a „rég, nyomorgó zsidó típusa” közé sorozva találjuk Rokomozert. (11.)

A III. fejezetben a Jókai által megrajzolt zsidók külső alakját veszi vizsgálat alá Révész és itt, szintén Rokomozerről szólva megállapítja, hogy őt a jellemző hosszú szakállal festi az író, no meg az elmaradhatatlan hosszú kabáttal. Azután Rokomozer házának leírását idézi, felsorolva az összes helyiségeket, ahol Rokomozer él, ezek között is első sorban a szatócsboltot. (18.)

A következő részben a zsidóság jellemző foglalkozását, a kereskedelmet elemzi. Itt Rokomozer a szükséges apróságok árusítói között kap helyet, s Révész is megállapítja, hogy bár ő is foglalkozik pénzkölcsönzéssel, mégis elmarad a „nagy szabású bankárgazemberek” mögött, mint amilyen pl. Diadém is. (22.)

Itt emlékezik meg a szerző a falusi vásárokon járkáló kis zsidógyerekről, aki nyakába akasztott ládikájában hordja áruját. Megállapítja, hogy Jókai „meleg mosollyal kíséri ezt a ‚bankárembryót’, ezt a ‚kezdő milliomot’, amint bátran odaáll a két bárógyerek elé. Megvan már benne a zsidó kereskedő szívóssága. Bátran követeli a ‚kukkinzlok’ árát, a két nagyobb gyerek után fut a pénzért. . . s megszerzi — ha nem is a pénzt, de legalább az árut. . .” (22.)

Azután Rokomozer Jókai által rajzolt kereskedői szellemét taglalja a szerző egy egész lapon keresztül. Ebben kiemeli a kereskedő rábeszélő készségét és idézi azt a részletet, amelyben oly élénken dicséri olcsó

mellesztjét. Újabb idézetben a szóáradattal dolgozó eladót jellemzi a szerző. (23.) Végül élelmességéről szól, amellyel a legnagyobb bajban is „megtalálja a maga hasznát.”

Az V. fejezetben „a kereskedői élelmesség egyik lényeges vonását” a „sokoldalúságot” tárgyalja, s itt Rokomozernek a „józsanságát” domborítja ki: „nem hitelez többé a bukófélben levő bárónénak.”

Ezzel ellentétben áll a következő megállapítás: „Rokomozer épp olyan szegény marad, mint a báró, s hogy éhen nem halt, csak annak köszönhető, hogy hozzászoktatta magát a koplaláshoz egész családjával együtt. Az adós is tönkre jut, itt, meg a hitelező is.”

A zsidó beszéd egyik jellemző formája a bizonykodás, állapítja meg Révész a VI. fejezet bevezetésében, s ismét Rokomozer példáját idézi, aki Opatovszky Kornállal szinte a lehetőleg is képes elhitetni. Rámutat Rokomozer kereskedői beszédmódjára, a kérdő mondatok gyakoriságára is.

A következőkben — a „Bolond a világ, rosszak az emberek” c. fejezetből idézi azt a részletet, amelyből kiderül, hogy Rokomozer milyen hűséges embere Illavaynak. (34.) Majd rámutat a kereskedő félelmére és gyávaságára is.

A VIII. fejezet a zsidók vallásosságáról szól, s benne azt a péntek estét idézi fel, amikor Rokomozer a feljött csillagokra hivatkozva tagadja meg a bárónő inasának a hitelt.

A IX. fejezet a zsidókkal kapcsolatos közmondásszerű szólásokat idézi Jókai műveiből, s az *Akik kétszer halnak meg*-ből a „zsidót viszek görögnek” mondatot említi [kereskedőnek]. Azután a zsidók egynevűségéről szól, mint pl. Rokomozer „Sámsi” megszólításáról. [A kis baroness hívja így!]. Ír a fejezet a zsidóellenes hangulatról is, s regényünkkel kapcsolatosan Temetvényi grófnak már az előbbiekben is említett kifakadását idézi, aki inkább hajlandó volna teljesen tönkremenni, de ne kerüljön egy talpalatnyi föld se a zsidók kezébe.

Más oldalról vizsgálja írónk regényeit Nacsády József *Jókai műveinek lengyel alakjai* c. tanulmányában. (Irodalomtörténeti Dolgozatok. Szeged 1961.) A dolgozat Jókai lengyel hősök iránti lelkesedését teszi vizsgálatá tárgyává, és megállapítja, hogy „amikor az írónak szilárd jellemre, megvesztegethetetlen egyéniségre és becsületes emberre van szüksége műve mondanivalójának alátámasztására... — azt lengyellé teszi, hiszen számára hűséget, becsületet, bátorságot, a civakodó, korrumpálható, sőt elvetemült magyarokkal szemben a lengyelek testesítették meg, akik elveikért száműzetést, nyomort is hajlandók vállalni.” (101.)

Az *Akik kétszer halnak meg* Nacsády tanulmányában mint negatív jelenségeket hordozó mű szerepel. „Ami a kiábrándulást illeti, arra (előljáróban) elég talán egyetlen példát említenünk: a regény magyar

hőse, Lippay Tihamér [*A mi lengyelünkben*] lényegében Baradlay Richárdként jelenik meg a regény első lapjain és úgy fejezi be életét, mint az *Akik kétszer halnak meg* önérdékből a hazaáruló, Lipótrenddel kitüntetett, pipogya Opatovszky Kornélja.” (109).

Később így folytatja: „*A mi lengyelünk* – cselekményét és színhelyét tekintve – legközelebb az *Akik kétszer halnak meg*hez áll. Negrotin éppen úgy gondviselője Lippay menyasszonya, majd felesége vagonának, sőt Natália érdekében egy ideig Tihamérnak is, mint Illavay Ferenc hebehurgya unokaöccsének. Azonban Negrotin is, Lippay is más, mint elődek. Negrotinban (már említett) elődeinek minden jótulajdonosságán kívül a belterjes, gépesített, racionálisan művelt mezőgazdaság Jókai-féle meghonosítójának, az ipari nyersanyagokat geológiai módszerekkel feltáró, hámor- és kohóépítő regényhősöknek a folytatóját is megjeljük.

Lippay Tihamér nem egyszerűen mása vagy folytatása Opatovszky Kornélnek. Nem holmi gyámságra szoruló félbolond, még csak nem is a konjunktúra-forradalmárok karrierista típusából való...” (110.)

Csak egészen futólagosan, mellékesen említik az *Akik kétszer halnak meg* egy-egy vonását az alábbi tanulmányok, cikkek szerzői.

Tolnai Vilmos: *Jókai és a magyar nyelv*. (Magyar Nyelv 1925. XXI. k. 85–100 és 232–246.) *Tájérajz* címszó alatt a Vág-völgyének leírása során említi regényünket. (235.) Megállapítja, hogy Jókai megfigyelései helytállóak, s ha a kultúra már sokat eltörölt is a múltból, leírásai nyomán visszaidézhető a régi világ. — Egy másik megállapítása Tolnainak regényünkkel kapcsolatosan, hogy Jókai tud „náthásan beszélni”, és idézi Illavay szolgájának, Matykónak a beszédét. [Tolnai téved, amikor azt hiszi, hogy Matyko náthás, és azért beszél így. Beszédhibás és hibbant elméjű.]

Sőtér István: *Jókai útja* c. tanulmányának IV. részében írja a következőket: „Stilromantikája... játékosan és változatosan mutatkozik meg regény- és fejezetcímeiben... Néha rejtvénytyszerű címeket választ... (*Akik kétszer halnak meg*.)” (Csillag 1955. márc. sz. 587.)

Kőrösi László dr.: *Korrajzok*. 5–7. köt. *Jókai Mór* c. munkájában *Jókai műveinek saját osztályozása* c. fejezetében az *Akik kétszer halnak meg* a „harmadik korszak” első darabjaként szerepel, mint az „újabb alkotmányos korszak” első regénye. [Az egyes szakaszokon belül nem az időrendet veszi Jókai alapul.]

Hegedüs Lóránt: *Jókai és kora* (Koszorú 1943. IX. k. 4. sz. június 200–8.) c. cikkében ezeket írja: „Jókai regénykompozíciói mindig párosával jelennek meg. Aminek az oka vagy az, hogy egyszerre akarja a szabadságharczi időket vagy ugyancsak az abszolutizmus történeti napjait összefoglalni és így kettős történetet ír, amely részben történelmi

krónika lesz, részben pedig szerelmi változat. A legjellemzőbb e tekintetben *Akik kétszer halnak meg* című regénye, mely rendkívül különös kompozíció bemutatása. Mikor aztán a regény magától kifejlődik, saját maga vonja ki a történet alapvonásait és mind egységesebbé alakítja.” (203.)

Ebből a gondolatmenetből azt vonja le tanulságként a szerző, hogy „önála soha sem kell úgynevezett irányregényeket keresni — mint más íróknál szoktak —, mert ő sajátmagát örökíti meg és később öntudatlanul lesz abból egy egységes irodalmi mű. . .”

Barta János: *Különvélemény az Eppur si muove ügyében* (It. 1956. 83.) c. cikkében a középneemes férfi és főrangú hölgyek viszonyával kapcsolatban írja, hogy ez „egy férfi két nő közt” helyzetévé bővül, {*Enyim, tied, övé*}, máskor pedig a hirtelen elhidegülés és a mással kötött nagyvilági házasság járul ehhez, pl. az *Akik kétszer halnak meg* c. regényben. [Barta János téved, e regényben nem jön létre a tervezett „nagyvilági házasság.”]

Jan Ślaski: *Jókai lengyelül*. (Világirodalmi Figyelő 1958.) c. tanulmányában regényünk lengyel irodalmi visszhangját véli megtalálni Bolesław Prus munkásságában. (L.: 50. lap 23. lábjegyzetben.)

Az utolsó sorokat, amelyek regényünkkel foglalkoznak, a Szépirodalmi Könyvkiadónál 1961-ben megjelent kiadás Utószava tartalmazza, a sajtó alá rendező Vécsei Irén tollából. Az ismert Jókai-irodalom alapján megállapítja, hogy e regény keletkezésének idején az író életpályáján „egy korábban megindult művészi szemléleti hanyatlás” folyamatával találkozunk, „amelyből még emelkedők felé is vezet ösvény (*Rab Ráby, Gazdag szegények, Sárga rózsa*), de az egyetemesebb nemzeti-társadalmi kérdések felmérésére, merészebb csúcokra már nemigen.”

A továbbiakban a regény műfaji hovatartozandóságával foglalkozva megállapítja, hogy az „*Akik kétszer halnak meg* a 48-as szabadságharc dején játszódik, mégsem történelmi regény. Az évszám csak keret vagy még annál is kevesebb, hangulati elem, izgalmi anyag, amelyet az író bármikor könnyedén elvet, ha hőseinek már környezetül sem szolgál.”

A regény értékelésére vonatkozóan azt véli helyesnek a szerző, „ha itt nem kérjük számon a történelmi hűséget attól a Jókaitól, aki a szabadságharc máig is legreprezentatívabb alkotását *A kőszívű ember fiait* hagyta az utókorra. Fogadjuk el az *Akik kétszer halnak meg* tarka mesés, öntörvényű világát szabályos romantikus regénynek, a műfaj minden szokványos kellékével és a nagy író hanyatlásában is megőrzött varázsával. Valóban található itt bizarrság, sejtelmesség és műbonyodalom; nemzetközi ékszerrablás, politikai szervezkedés álcája mögül kirobban-

tott fegyencázadás, regéket idéző, omló várfalak közt kigyúló szerelem. De más, több is van — egy hőskornak visszajáró, soha el nem múló emléke, ha villanásokban, töredékesen, halványan és torzultan is. Az olvasónak az az érzése, hogy Jókai 48-at szinte a visszajáról, az arisztokrácia hűtlensége, a kalandorok, a félbolondok oldaláról mutatja be. Nem állít velük szemben cselekvő hőst, hiszen Illavayt is, a remény (?) egyetlen „tisztá” emberét a szűken értelmezett becsület, a hétköznapi erények képviselőjeként ábrázolja. . . Jókai ezúttal lemond a nemzeti sorskérdésekkel vívódó hősteremtésről, nem eszményít, de eszmékkel sem sújtja alakjait; magasabb ideál, küldetés nem keresztezi egyéni útjukat. Az író java regényeiben is a lélekrajz beválatlan adósságlevelét hagyja az olvasóra, éppen ezért forduljunk azok felé a részletszépségek felé, amelyekből bő kárpótlást nyújt az *Akik kétszer halnak meg* gazdag áradású meséje. Emlékeztetünk a tájfestés eleven színeire, különösen az első oldalak mesteri freskójára, amely történelmi múltunk dicső és dicstelen alakjaival népesül be. . . Gondoljunk az egyes jelenetek drámai légkörére, az érzelmek lírai tolmácsolására, s nem utolsó sorban az író népszerűtetére, amellyel a vágvölgyi „tótok” emberségét, hűségét. . . ábrázolja. S nem kerülünk ellentétbe az elmondottakkal, ha felhívjuk a figyelmet olyan humorral és leleménnyel megformált mellékalakokra, mint Opatovszky Soma és cimborája, Koczur.”

A JKK az 1881-i — illetve a II. kötetnél az 1882-i — első kiadást vette alapul, s szövegváltozatként kezeli a H-ban megjelent első közlést, az NK-t, valamint a K megtalált részletét. Felmerült az a kérdés, nem volna-e helyes a K-ot venni alapul, legalább azokon a helyeken, ahol megvan az író eredeti szövege. Tekintettel azonban arra, hogy a meglevő K az egész anyagnak mindössze alig valamivel több, mint 1/7-ét teszi ki, nem jogosít fel bennünket arra, hogy akár a K-ot megelőző, akár az azt követő szöveget módosítsuk. Kétségtelen, hogy van a K-nak egy-két olyan következetes — a többi kiadásoktól eltérő — törekvése, amely lehetőséget adna bizonyos általános szövegmódosításra. Ilyen mindenekelőtt a *bárónő*—*báróné* változat. A K túlnyomó részben *bárónő*nek titulálja Atalantát, míg a nyomdai kiadások általában *báróné*-nak. A másik hasonló gyakoriságú eltérés a *monda* — *mondá* alakban található. A K a *monda*, a kiadások a *mondá* alakot használják. Bár a K következetesen ragaszkodik az említett formákhoz, mégis akad egy-két olyan változat is, amely a későbbi kiadásokkal egyezik meg. Ezek alapján kellett úgy döntenünk, hogy nem tarkítjuk a JKK főszövegét a K változataival, hanem azokat csak jelen fejezetünkben közöljük.

A K-tal történő összevetésből származik a legtöbb szövegváltozat, s ez arra mutat, hogy már az első nyomtatott közlésnél megkezdődik a szövegromlás.

Hogy érzékeltessük a K néhány sajátosságát, külön közöljük azokat a szavakat, amelyek a legfőbb eltérést mutatják a később megjelent kiadások szövegétől.

alugyék, fekiügyék, félrevontt, férhez mehet, hlttak, huszassa, kiakgatott, mellcsattok, mingyárt, óh, szélyjel, viszálkodás.

A K a *-ból* ragot következetesen rövid *o*-val írja.

Mutatkozik eltérés a K és az első kiadás között az idegen szavak írásában is; *báčhans, handlée, Herssaften, samovár* stb.

Az 1881-i első és a JKK írása között már sokkal kevesebb az eltérés, mint a korábbi regényeknél, és jóval több a kettős jelölés, mint az eddigiekben, ami a mai íráshoz való közeledés jele, s ez vonatkozik hangtani

és alaktani jelenségekre egyaránt. Alig néhány esetben kellett az alap-szöveg o-ját hosszú ó-ra változtatni, pl. a *sohaj*, *sovárgás* szavakban. Az *utól* hosszú ó-ját, illetve *elől* (hol?) s a *jőjjenek* hosszú ő-jét ártírtuk rövide. Jellemző az is, hogy az előző műveknél szinte általánosan különírt a *hogy*, *a hol*, *a ki*, *a mely*, *a mint*, *a mit* alakokat már több esetben egybeírva találjuk: *ahogy*, *ahol*, *aki*, *amely*, *amint*, *amit* alakban.

A mássalhangzó-különbségeket, amelyek nagyobb részt a helyesírás korszerűsítéséből származnak, az alábbi esetekben kellett átírnunk: *ahoz*, *akközben*, *allarm*, *appelláta*, *attila*, *ballerina*, *ballet*, *barrikád*, *belefulasztás*, *béllésébe*, *boszant*, *boszu*, *csengetyü*, *egyébb*, *eljátsza* (tárgyas ragozás), *eltusol*, *fentisztelt*, *fiakker*, *foghagyma*, *föntart*, *hadja* (felsz. m.), *hanyat-esett*, *helytt*, *higgye*, *hólapda*, *husszita*, *jösz*, *kandaló*, *karély*, *kezd* (felsz. m.), *keztüü*, *kocint*, *köny*, *külömbőség*, *lejobb*, *lerőjjam*, *léleket*, *léssz* (leszel), *lógg*, *lövel*, *nyusztbéllés*, *összeség*, *paizs*, *pelengér*, *pereputy*, *podgyász*, *porcellán*, *programm*, *raffinált*, *rárival*, *restel*, *riskása*, *rosz*, *semmirekelő*, *sokal*, *sülyed szakál*, *szakagatott*, *szavallás*, *szélylyel*, *szökel*, *szunyadtam*, *targaly*, *tarokjáték*, *tömsi*, *toreador*, *trup*, *tüdőgyulladás*, *ugye-e?* *vadonnat* (új), *vajjon*; *valjon*, *végignyilal*, *viszhang*.

Megjegyzésre érdemes, hogy az 1881-es kiadásban — szemben az NK-val — nagyon sok esetben már a mai változatot is megtalálhatjuk.

Többször előfordul a sajátossága az első kiadásnak, hogy a 3. személyű birtokos személyrag *-ja* alakját használja az *a* helyett: *karéja*, de előfordul a *karéjja* alak is.

A felsoroltakon kívül minden esetben javítanunk kellett a *-kép*, *-képen* ragokat.

Az egybeírás-különírás területén is észlelhető közeledés a mai helyesírási törekvés felé, de ez még eléggé kezdeti fokon áll, találkozunk még az igekötő és az azt követő igének külön frott alakjával: *le törte*. Több esetben előfordul most is az igekötő és a közbevetett szó egybeírása: *eltudja mondani*, *megakarná fojtani*, *megfogják kapni*, *meitudta mondani*.

Mint különlegességet említjük meg az első kiadásnak ezt a szóalakját: *tett-től*.

Megjegyezzük, hogy az első kiadás sorszám-jelölését a mai írásnak megfelelően írtuk át: III.-ik helyett: III.; *-ika* helyett *-a*, *-e*.

A személynevek írásában az alábbi esetekben kellett változtatnunk. Magyar nevek: *Battyányi* (*Batthyány*); *Fogarassy* (János); *Görgei*, *Hunyady*, *Lorándfy*, *Rákóczy*, *Tököly*. Idegen nevek: *Achiles*, *Aladin*, *Augusztin*, *Beethoven*, *Cicero*, *Columbia*, *Columbus*, *Garibáldi*, *Henry*, *Hercules*, *Hyppocrates*, *Napoleon*, *Jellasich*, *Renán*, *Phidias*, *Pontius Pilátus*. Költött nevek: *Cusin*, *Görömbölyi*, *Kiripolszki*, *Kotzúr*, *Krivánszki*,

Illavai, Opatovszki, Palma, Pelargonios, Ribeaux, Rokomoser (Rokomózer). Földrajzi nevek: *Aetna, Ararat, Északamerika, Iberia, Newyork (New-York), Olmücz, Páris, Pensilvânia, Schweicz, Silézia.* Utcanevek: *két-nyulutca, kerepesi-úton, Komló-kert.* Az utóbbi példákából az is kitűnik, hogy a nagy- és kis kezdőbetűk írásában is eltérés mutatkozik a mai írással szemben. A következő tulajdonnevek kezdőbetűit írtuk át a mai írásnak megfelelően: *fehér kárpátok, felföld, felvidék, japán, pyrenaek, szent István, szentszék, szevillai borbély, vezestorony, vezuvius, vörös ökör* (kocsmá). Két esetben írtuk kisbetűvel a nagybetűvel írt közfőnevet, illetve jelzőt: *Lacikonyha, Sámsoni.*

Egy számnevet, a millió-t az első kiadás nagy kezdő betűvel Milliő-nak írja; javítottuk.

Olykor előfordul az idegen szavak, kifejezések helytelen írásmódja is. Az alábbi esetekben helyesbítettünk: *a la nubien, a peu pré, A revoir! bestek, Black, calembourgh, carrussel, celebre, chansonett, collière, commerzienrath, contes, ecuriet, epaulette, étagérek, Gemüth, gillotín, God bye, grand tenu, haut gout, joiller, kohinor, krach, louisdorok, pièce de resistance, praesumtiv, rebozó, sans géne, sennor, shoking, sub titulo iuridicai, sisyphusi, tabourettre, theatre paré, valenciienne, Vexirschloss* alakok helyett: *à la nubien, à peu prés, Au revoir! besteck, Bleak, calembour, carrousel, célèbre, chansonnette, collier, Kommerzienrat, comtesse, écurie, épaulette, étagère, Gemüt, guillotine, Good bye, grande tenue, haut goût, joaillier, Kohinoor, Krach, louis d'or-ok, pièce de résistance, praesumptiv, rebozo, sans géne, señor, shocking, sub titulo iuridici, sisyphusi, tabouretre, théâtre paré, valenciennes, vexierschloss* alakot írtunk.

Természetesen javítottuk az idegen szavak helytelenül írt ragos alakjait is, pl. *comtesse* alak helyett *comtesse-szel* alakot írtunk, kivéve a *baronesz* szót, amelyet Jókai kézírata alapján magyaros alakban közlünk.

Meg kell jegyeznünk, hogy Jókai „M. Cousin” franciás jelölés helyett következetesen „mr. Cousin” hibás angol jelölést („Mr.” helyett) használ. Ezt azonban oly következetességgel alkalmazza, hogy továbbra is ebben az alakban hagyjuk.

E regényben is találkozunk a párbeszédeknel előforduló olyan mondattani formával, ahol a magyarázó rész külön mondatba kerül.

— *Hát mit bántottak még egyebet? Kérdé Orol.* — *Megátalkodott gonosztevő. Mondogató az elnök.* — *Jól van-e eltalálva.* — *Ismétlé a gróf.* — *Most bár vivátra fordult a kiabálás.* — *Szólt visszafordulva.* — Ezeket javítottuk.

E regényben olykor hosszú, bonyolult mondatfűzésekkel is találkozunk. Ezeknek olyan tagolása, mint amilyenekkel Jókai él, nem mindig szükséges. Pl.: *Mikor Opatovszky báró, késő éjjel, Rokomozernek az egylovas gyékényes szekereán, elhagyta őseinek birtokát stb.*

Végül rá kell mutatnunk arra, hogy már ekkor feltűnik a ma egyre inkább elharapódzó felszólító módú alakok használata kijelentő forma helyett. *Meglássuk!* — *Meglássuk, ki állja ki* mondatokkal találkozunk.

Két jellegzetes, az eddigiekben ilyen mértékben nem alkalmazott frásjlet használ Jókai e kötetben, mindkettő stílusértékű jelölés. Az egyik a gondolatjel (—), a másik a kettőspont (:). Ezek a gondolategységeket, a tagolást jelzik, s Jókai mondatképzésére vetnek fényt, azért ahol e szempontoknak érvényesülését láttuk, ragaszkodtunk az író eredeti, ill. az első kiadás jelölésmódjához.

Az említett szövegek összevetését az alábbiakban adjuk.

Lap: Sor:

- 8 : 9 Szűz leányok (NK: Szüzlányok)
9 : 2 többül széthányatta (NK: többől széthányatta)
10 : 6 Rákóczi honszerelme, Báthory Erzsébet tetszelgő kegyetlensége; (H: Rákóczi honszerelme, *Zrinyi Ilona szlvfájdalma, Bercsényi szilaj kedélye*, Báthory Erzsébet tetszelgő kegyetlensége;)
21 szulyói völgy (1881: szutyói völgy)
32 rovnyei (H: rovnyai)
11 : 1 terepély hárs (NK: terebély hárs)
12 : 23 vetésszalagjaiból, amikén (1881: vetés szalagjaiból, s mikén — sh. —)
13 2 a tükörbe néz (H: a tükörbe néz; NK: tükörbe néz)
14 : 2 az édesaryja (H: az édes anyja)
11 — Látod leányom, (1881, NK: nincs új bekezdés)
14 neked *soha* (NK: ncked)
17 igaz barátja, aki (H: igaz barátja *a háznak*, aki)
15 : 33 csokorkötését (H: csokorrakötését)
mikor *a* jegyváltásra (H: mikor jegyváltásra)
16 : 17 Augustból (NK: Augustból)
17 : 6 azon nyilatkozatot (H: azt *a* nyilatkozatot)
9 megmásíthatlan (NK: megmásíthatatlan)
16 örömprepdeső (H: örömprepesztő)
18 meg a lopva adott (NK: még a lopva adott)
20 Hát ilyen az asszony?
No hát legyen ilyen az asszony! Hanem (NK: Hát ilyen az asszony! Hanem)
26 szétrepeszték (NK: szétrepesztették)
átillát (NK: atillát)
18 : 5 most mér dühösködöl? (NK: most miért dühösködöl?)
20 : 4 Kapronczay (H: Kapronczy)

Lap: Sor:

- 21 : 12 kiküldetéshez, s legjobban (NK: kiküldetéshez, legjobban)
22 : 16 *rendben* volt (NK: *készen* volt)
23 : 3 a lakosság *alföldre* jár (1881: a lakosság földre jár; H: a lakosság *messze* földre jár)
24 : 8 *gyerekkép* (NK: *gyermekkép*)
9 *halavány* (NK: *halvány*)
25 : 12 — Semmi bolondság! *Őnök* gyáva (NK: — Semmi bolondság! *Ti* gyáva)
24 kiszabadíthatta saját (H: kiszabadíthatta *a* saját)
26 : 27 *göcsben* (H: *görcsben*)
28 : 24 tudja *a* tensúr (NK: tudja tens úr)
31 *veres* (NK: *vörös*)
31 : 9 levágta (H: legvágta — sh.)
33 : 32 még az *éjjel* (NK: még *azon* éjjel)
34 : 10 négyyszög-mérföldeket (NK: négyyszög mérföldeket)
35 : 5 kövezete közül (H: kövezete körül)
17 *csizmában* (H: *csizmákban*)
36 : 14 álmodóhoz (NK: álmodozóhoz)
31 amiben *az* egész (H: amiben egész)
37 : 6 fölszólítását (H: felszólítását)
38 : 1 Azt hittük, itt (NK: Azt hittük, *hog*y itt)
39 : 7 *sajátszerű* ez? (NK: *sajátszerű* az?)
41 : 3 *alvószobájáig* (H: *olvasószobájáig*)
42 : 14 *őexcellenciája* (NK: *excellenciája*)
19 *kurta* otthonkáját (H: *kurta* *flanell* otthonkáját)
20 már fölvette (NK: már felvette)
43 : 22 Szórul-szóra (H: Szórrul-szórra)
44 : 1 Ha *ön is* ismerné (H: Ha *ön* ismerné)
7 *nincsen-e* igazam. (H: *nincs-e* igazam.)
20 *összeegyeztethetőnek* (NK: *összegeztethetőnek*)
45 : 15 kiforgatják (NK: kiforgatják)
17 *parrókáit* szokta fodorritani (H: *parókáit* szokta fodorítani)
18 minden miniszternek (H: minden miniszternek)
19 *prroklamációt* (H: *proklamációt*)
46 : 1 *hanem* ha a gróf (H; 1881: ha ne a ha gróf)
15 csak *peremtorie* (H: csak *peremrotie* — sh. —)
47 : 6 *gyapjús* zsákokból (NK: *gyapjúzsákokból*)
48 : 10 *a* hidakat kell (H: hidakat kell)
34 Lepakcsolta óraláncáról (H: Lepakcsolta *az* óraláncáról)
49 : 6 találkozik *a* leányával (NK: találkozik leányával)
33 *hog*y arisztokraták (NK: *hog*y *mi* arisztokraták)

Lap: Sor:

- 51 : 1 útibiztos (NK: uti biztos)
- 52 : 15 összegubacolva (H: összegubancolva)
25 páfrány (H: páfrán)
33 rendes fegyverrel (H: rendes fegyverzettel)
- 53 : 1 de *alulról* is (H: de *arról* is)
17 részeg volna (NK: részeg *lett* volna)
18 el ne *dőljön*. (H: el ne *düljön*.)
19 – Mit csinálsz ott (NK: – Mit csinálsz *te* ott)
- 54 : 7 szalonnát enni (H: szalonnát *megenni*)
14 amilyen *a* közönséges (NK: amilyen közönséges)
- 55 : 10 Gorombolyi (H: Görömbölyi; a továbbiakban nem jelöljük!)
- 57 : 26 A mai *Werndl- és Snider*-korszak (NK: A mai *Manlicher*-korszak)
32 bele *a puska* lyukába (NK: bele *a piramidli* lyukába)
- 59 : 7 el *lehesen* olvasni (NK: el *lehetett* olvasni)
26 az étellel, *a fejemmel*. (NK: az étellel.)
- 60 : 21 hogy azt *a* levágott (H: hogy azt *az elvágott*)
- 62 cím *A hadvezető* (H: Görömbölyi! 1881: *Gorombolyi*)
5 [E fejezet címénél az NK változatát vettük alapul]
mi *sem* mondtuk (H: mi *is* nem mondtuk)
- 64 : 21 könyörögne *is* a lábam előtt (NK: könyörögne lábam előtt)
- 65 : 7 aztékek (1881; NK: aztekek)
22 fráter (H: fráter)
- 66 : 9 akkurátusan (NK: akkurátosan)
15 mértföldnyi (NK: mérföldnyi)
31 Olvasd csak ezt *a* (H: Olvasd csak *azt a*)
- 67 : 4 „*a patikáriusos*” angyalát (H: „*a patikáriusos*” angyaláról)
- 69 : 32 ezen *a* vidéken (NK: ezen vidéken)
- 71 : 5 Ilyen emberek**ből** lesznek (H: Ilyen emberek lesznek)
- 73 : 5 *a* celli szűz (H: *a* celli *szent* szűz; NK: *a* celli *Szent* szűz)
8 benne vannak-*e* *a* gyémántjai (NK: benne vannak-*e* *gyémántjai*)
- 76 : 20 felkeresték (NK: *fölkeresték*)
levetették (H; NK: *levetették*)
- 77 : 13 ne látassék. (H: ne látszassék)
finom *érzésből* (H: *finom izlésből*)
28 brilliant (NK: *brilliánt*)
34 elég idő *volt* ott. (H: elég idő *van* ott.)
- 78 : 2 azalatt, míg (H: azalatt, *amig*)
6 hogy *ez* *a* *te* (H: *hogy az a te*)
10 Ezt még nem tudja senki. Olyan *a* házunk, (H: Ezt még nem

Lap: Sor:

- tudja senki, *csak én. Az atyád tudhatná, de nem meri elhinni.*
Olyan a házunk,)
- 78 : 23 a két családnak a fejei (NK: a két családnak fejei)
30 tömör (H: tömött)
34 vadaskerteiken (NK: vadaskerteikben)
- 79 : 4 ambrasi (H: ambrosi)
28 Mi ahelyett (NK: Mi ehelyett)
- 80 : 26 nem „szólani” (H: nem szólni)
- 83 : 2 örök időre (H: örök időkre)
13 mit Pálma (H: amit Pálma)
- 84 : 17 hanem elbólintok (H: hanem bólintok)
19 szememet lehunyom, akik velem (H: szememet lehunyom.
Akik velem)
23 S azután meg (H: S azt azután meg)
- 85 : 16 Az a szokása (NK: Az a szokás)
- 86 : 17 barikádokrul (NK: barrikádokról)
- 87 : 26 szolgabírója (H: szolgabírója)
- 88 : 21 fel kell ugyan (NK: fel kellett ugyan)
- 89 : 6 megszavazzák a felszabadítást (H: megszavazták a fölszabadi-
tást)
- 90 : 3 mit keres elő a gróf (NK: mit keres a gróf)
27 Ud Szlovenszké (H: Ud Szloveszké — sh. —)
- 91 : 18 az ő arcáról olvasta le ezt (H: az ő arcával olvasta ezt)
- 92 : 1 akik vérükkel (H: akik a vérükkel)
- 93 : 14 aki mikor (NK: aki amikor)
- 94 : 11 ugyanazon postával (H: ugyanazzal a postával)
24 (A hajdút ezúttal jónak látta nem vinni magával.) (NK: a
mondat nincs zárójelben.)
- 95 : 19 köpenyegje (H: köpönyegje)
23 sohase láttam (NK: sohasem láttam)
- 96 : 16 a fejébe belelőnek. (H: a fejébe igazán belelőnek.)
20 ide énmellém (NK: ide mellém)
31 beledőlnek (H: beledülnek)
34 meg, mikor (H: meg, amikor)
- 97 : 34 zúzmarás (H: zuzmarázos)
- 99 : 20 beassentálta (H: beassentáta)
- 100 : 31 addig bolyongott, míg (H: addig bolyongott, amíg)
- 101 : 30 láthatjátok (NK: láthatják)
- 103 : 24 az ő nagy baja (H: az az ő nagy baja)
- 104 : 15 suttyongatás (NK: szuttyongatás)
26 hólabdákkal (H: hólabdáikkal)

Lap: Sor:

- 105 : 22 be volt fagyva a szája (H: be volt fogva a szája)
hogy naphosszat (H: hogy naphosszant)
- 106 : 12 erőltetett (H: erőtetett)
- 108 : 5 erősítsük meg (H: erőteszük meg)
7 honvédatillákban, majd nem hiszik ám el (H: honvédatillában
nem hiszik el)
- 110 : 8 benn a városban (H: benn a várban)
18 akaratával következett így. Ezért volt az (H: akaratával
következett így. *A nemzeti ügy egyre szűkebb térre lett szorítva.*
Ezért volt az)
- 111 5 születésnapját (H: születésnapját)
- 112 : 10 mesquine modoruk (H: masquine modoru)
13 militum (H: mihitum — sh. —)
34 kedélyállapotához (H: kedélyállapotjához)
- 113 : 29 akivel közölte (H: akivel közölve)
- 114 : 6 legjobban fog rajta örülni (H: legjobban örülni fog rajta)
7 ha ezt a (H: ha azt a)
13 visszavinni (H: visszavivni)
25 kocsma (NK: korcsma)
- 116 : 30 akart lefeküdni a Soma úrfi (H: akart lefeküdni a Soma)
- 118 : 20 süveget odaadta Somának (H; 1881: süvegét odaadta Imrénnek)
32 monda (NK: mondá)
- 119 : 20 voltak, köztük fele katonaviselt (NK: voltak, többnyire
katonaviselt)
29 latin nyelven (NK: latin nyelvben)
- 120 : 5 Most már . . . (Innen folytatódik az 1881. kiadás II. kötete.)
13 rögtönzött (H: rögtönözött)
24 csak úgy döngött (H: csak úgy dörgött)
27 katedrából (NK: katedráról)
32 közelebb ért (H: közelébe ért)
- 121 1 hogy szemébe nézhessen (H: hogy a szemébe nézhessen)
4 Matusalem (H: Mathusálem)
6 hogy ezt most (H: hogy az most)
23 Matusalem (H: Mathusálem)
A Gargó-vidéki, mely eddig (H: A gargóvidéki nép, mely
eddig)
- 123 4 el lehetett látni (H: le lehetett látni)
- 125 15 fanatizmus rottája (H: fanatizmus rostája)
20 Mathusalemnek (H: Mathusálemnek)
28 előléptek (H: eléleptek)
- 126 9 Matusalem (H: Mathusálem)

Lap: Sor:

- 127 : 13 genre-ba (H: *genrébe*; 1881: *genrebe*)
128 : 8 applombbal (H: *applembbal*)
11 kívánságotokat (H: *kívánságotokat*)
15 csak olyan láрма volt, (H: *csak olyan *zagyva* láрма volt,*)
16 Krivánszky (H: *Krivánszki*)
18 fiaitokat (H: *fiatokat*)
129 : 15 erőltette (H: *erőtette*)
130 : 22 panaszlunk (1881: *panaszllunk*; NK: *panaszolunk*)
131 : 4 műveltség (NK: *műveltség*)
134 : 8 bajusz leesett (H: *bajusza leesett*)
10 bírójával (H: *bírójával*)
26 Krefhi és Plefhi (H: *Kreski és Pleski*)
135 : 23 tanyázott (NK: *tanyászott*)
136 : 34 füttyölnek a feje fölött (H: *füttyülnek el feje fölött*)
137 : 7 a szétvert gyülevészt *hajrá* ordítással (NK: *a szétvert gyülevészt *zabi hore* ordítással*)
13 változást tegyen, mint (H: *változást tegyen emberben, mint*)
31 légen át sívni (NK: *légen át hívni*)
138 : 23 monda (H: *monda*)
28 Menjen (H: *Mentjen — sh. —*)
139 : 6 kezemben *feledve* tartottam (NK: *kezemben tartottam*)
34 kiegészíteni (H: *kiegészíteni*)
140 : 9 A grófné (H: *grófnő*)
141 : 16 gyémántjait a hajába (H: *gyémántjait hajába*)
142 : 9 édes lángú (H: *éleslángú*)
143 : 9 tenni mást, *mint* magának (NK: *tenni mást, magának*)
144 : 10 amelynél *meg* nem élhetnek (NK: *amelynél nem élhetnek*)
145 : 2 asztalhoz (H: *asztalához*)
11 kötetét, amiben (NK: *kötetét, amelyben*)
12 e rendkívüli (H: *e rendkívül*)
a népműveltségnek (NK: *a népműveltségnek*)
146 : 15 felkeresni (NK: *fölkeresni*)
26 foglalkoztak (H: *foglalkoznak*)
147 : 5 hímezett (H: *hímzett*)
10 súlyos sebesültek (H: *súlyos sebesülések*)
21 De mr. Cousin (NK: *De m. Cousin*)
148 : 3 eset előadásának (H: *eset előadásánál*)
assú, leptető modorában, (H: *lassú léptető modorában*)
18 Virgilius (NK: *Vergilius*)
27 odakínn (H: *odakünn*)

Lap: Sor:

- 151 : 14 tökéletesen majomhoz (NK: tökéletes majomhoz)
32 országgyűlést tartottak (H: országgyűlést tartottunk)
- 152 : 21 gróf ** szabadsapatjába (NK: gróf *Török* szabadsapatjába)
- 153 : 5 legelső ismerősétől (H: legelső ösmerősétől)
- 154 : 1 fél, hogy megszidják (H: fél, hogy megtudják)
13 grófnő, tapasztalataimat (H: grófnő, a tapasztalataimat)
- 156 : 9 mint a gyermek (1881: min a gyermek — sh. —)
18 gunnyasztó lélek szárnyait (NK: gunnyasztó szárnyait)
28 napsugaras (H: napsugáros)
felelevenült (H: fölelevenült)
- 157 : 4 könny lesz a jutalom (NK: könny lesz jutalom)
- 159 : cím A szép *Laila* balladája (H: A szép *Halima* balladája)
26 Illavaynak (H: Illavainak)
- 160 : 13 fülön aluleresztett (NK: fülön alóleresztett)
- 161 : 5 kedvtelése itt (H: kedvtelése is)
16 bankváltók (H: barakváltók)
26 valami meggyónni való (H: valami magyarázni való)
27 nem abszolválhatja a plébános (H: nem abszolválhatja *fel* a plébános)
- 162 : 1 drága eleséggel tartani (H: drága szüleséggel tartani — sh. —)
34 feketegém tollbokrétával (H; 1881: fekete gémtollbokrétával)
- 165 : 10 segíteni az atyámnak (NK: segíteni atyámnak)
12 ezt a birtokot (NK: e birtokot)
20 hogy mióta (H: hogy amióta)
23 ígértem jegyesemnek (H: ígértem a jegyesemnek)
- 166 : 15 ki mellette (H: aki mellette)
16 menyegzői (H: menyekzői)
- 167 : 3 szakadnak ezek az ingadozó (NK: szakadnak ez ingadozó)
11 arcképét kidobják (NK: arcképét kidobálják)
16 e tündércot (NK: a tündércot)
22 nyújtott kezét (NK: nyújtott kezét)
23 — Valóban azt — *monda*. — Nem aggódom (H: — Valóban azt. Nem aggódom)
28 valakinek a szemébe (H: valakinek szemébe)
31 aureolban (H: aureoleban)
- 169 : 17 minden érzéknek (H: minden érzésnek)
23 lilaszín kökőrcsinnel (NK: lilaszín kikiricsnel)
24 jön a tavasz (H: jó a tavasz)
32 (Kragstein) (H: (Krugstein))
- 170 : 9 Előbb nézzük (H: Előbb nézzük)

Lap: Sor:

- 170 : 13 építtette (NK: építette)
27 rovákolt (1881: rovákolt)
- 171: 12 vércsék *vijjognak* (1881: vércsék *ujjongnak*)
- 172 : 6 mit jelent e nagy (NK: mit jelente e nagy)
8 Jánosé és Márké (H: Jánosé és és Márké)
11 — *Talán* az őseink (H: *Tehát* az őseink)
26 fölhasználva (NK: felhasználva)
- 173 : 13 elnézte álmodozva (NK: elnézte álmodozva)
- 174 : 11 dőlve (H: dülve)
12 kőválú (NK: kővályú)
23 nyugot (H: nyugat)
- 175 : 15 hangja, ez álomébresztője (NK: hangja és álomébresztője)
19 menyegzői (H: 1881: menyekzői)
22 leugrott (H: leugratott)
- 176 : 23 hazafutott régi (H: hazafutott a régi)
- 179 : 19 maga lábán is *tovább* tudott (NK: maga lábán is tudott)
- 180 : 12 szégyenlik szarvaikat (H: szégyenlik a szarvaikat)
- 181 : 21 tiszteivel (NK: tisztjeivel)
- 183 5 útiköpenyegben (1881: köpönyegben)
- 184 : 7 fogadására ((H: fogadtatására)
8 diadalívet a fenyőgallyakból (H: diadalívet fenyőgallyakból)
- 185 : 10 fel akart ülni (H: fel akart *volna* ülni)
21 zsendelyről meg gipszről (H: zsendelyről, még gipszről)
- 186 : 17 azokat oda, *mert* a jó (H: azokat oda, *hogy* a jó)
25 ez az az ember (H: hogy ez az ember)
- 187 : 4 Remélem (NK: Reménylem)
- 188 : 12 momentum (H: momeneum)
13 Mit Bem erdélyi (H; 1881: Mit Bém erdélyi)
26 megjutalmazásra (H: megjutalmazására)
- 189 : 34 igazfivalót (H: igazgati valót)
tán súgott (H: tán *suttogott*)
- 192 : 7 jövendőben (H: jövendőjében)
19 pincér *sem* az osztrák (NK: pincér az osztrák)
31 jelölték (H: jelölék)
- 193 : 34 annak a derék (H: ennek a derék)
- 194 : 18 plébánus (NK: plébános)
22 mint ez már nálunk (H: mint ez nálunk már)
- 195 : 25 pohárösszezsindülésben (H: pohárösszezsindülésben)
- 197 : 2 kimozdítani a helyeikből (H: kimozdítani helyeikből)
17 e várkastélyban (H: a várkastélyban)

Lap: Sor:

- 198 : 7 *recseg* (H: *ropog*)
20 *Te feltörted* (H: *Te feltöröd*)
- 199 : 16 *írásban?* (H: *iratban?*)
18 *hozzá az olyan* (H: *hozzá egy olyan*)
- 201 : 4 *megkaphatja ingyen* (H: *megkapja ingyen*)
23 *Majd megtalálom azt az erőt. Csak egyszer egy hajó födelén*
(H: *Majd megtalálom azt az erőt. Csak egyszer ennek az ország-
nak a határán túl legyünk. Csak egyszer egy hajó födelén*)
- 203 : 14 *napokat neki!* (H: *napokat nekié!*)
- 205 : 1 *többet* (H: *többé*)
4 *engedni kellett* (NK: *engednie kellett*)
- 206 : 2 *lélekjelenetét* (H: *lélekjelenlétét*)
- 207 : 11 *a leányodat?* (H: *leányodat?*)
- 208 : 26 *mondá* (H: *monda*)
- 209 : 1 *háztul* (NK: *háztól*)
- 212 : 19 *Annak egy átídomításon* (H: *Annak nagy átídomításon*)
26 *a bajuszod le* (H: *a bajuszodat le*)
32 *bizonyos vagy a dolgod* (H: *bizonyos vagy dolgod*)
- 215 : 18 *felfedezés* (NK: *fölfedezés*)
- 216 : 16 *ugyanaz évben* (H: *ugyan abban az évben*)
- 218 : 1 *hegyeknek a tetejéről* (H: *hegyeknek tetejéről*)
10 *helyzetre* (H: *helyzetekre*)
- 219 : 25 *Z... felé* (H: *Z... a felé*)
- 220 : 34 *amiben szén-* (H: *amikben szén-*)
- 221 : 2 *önkéntelen* (NK: *önkéntelenül*)
15 *adnak ezek okot* (H: *adnak ezek rá okot*)
16 *a hátukra* (H: *a hátárukra*)
21 *Az az ő államtitkuk.*
Van a falu közepén. (H: *az az ő államtitkuk.*
Olyan titoktartó falu ez, hogy még csak egy kutya sincs, amely
elcsahintsa magát, a járókelőt bejelentve.
Van a falu közepén)
- 34 *odacsúsztatva* (H: *csusztatva*)
- 222 : 3 *elháríthatlan* (NK: *elháríthatatlan*)
10 *Rokomozer* (H: *Rakomozer*)
- 224 : 26 *csurgott* (H: *csorgott*)
- 225 : 8 *nyugtát se kért* (H: *nyugtát sem kért*)
- 226 : 11 *vagy még ma* (NK: *vagy ma*)
23 *lovainak a dobáját* (NK: *lovainak dobogását*)
- 227 : 30 *a pincaajtót* (H: *a nagy pincaajtót*)
31 *megrohanják az egész familiát,* (H: *megrohanják a familiát*)

Lap: Sor:

- 229 : 20 sincs megelégedve (H: sincs még megelégedve)
230 : 19 alkudozások (1881: H: alkudozásak)
29 Szulamith (H: Szulemith)
231 5 a közel erdőben (NK: a közeli erdőben)
16 beleönteni (H: beléönteni)
19 park fölötti lakosztályban (H: a park felőli lakosztályban)
24 behemóti (H: behamóti)
232 : 17 legműhatatlanabb föltétele (NK: legműhatatlanabb föltétele)
233 7 Szószatyor! (NK: Szószátyár!)
235 : 1 lóhalálban (NK: lóhalálban)
7 valami munka lesz (H: lesz valami munka)
236 : 2 azt megtudta (NK: az megtudta)
6 Az emlékezetes (NK: Az emléketes)
30 kiáltá (NK: kiálta)
239 : 20 annak mind (1881: annak mint — sh. —)
240 : 5 Már akadt ilyen *apa és ilyen* leány. (NK: Már akadt ilyen leány.)
6 arcképeit (H: arcképét)
26 megerőltette (H: megerőtette)
32 — Jól van-e *eltalálva*? (H: — Jól van-e *találva*?)
242 : 23 kriminel (H: kriminal)
27 félbemaradt (H: félbemaradó)
31 *dájélukba* (H: *dájelokba*)
243 1 A miss egyébiránt (H: A *mint* egyébiránt)
20 szaglászó egerkéé (NK: szaglászó egerkéé)
30 Cserlész (H: Cseresz)
34 haraszfonalakat (H: harasztfonalakat)
245 5 arra *az* atyám (NK: arra atyám)
8 hibáknak neveznek (NK: hibának neveznek)
246 : 5 haja szálát (NK: hajszálát)
247 : 22 — Ne hamarkodja ön el (NK: — Ne hamarkodja el ön)
249 : 2 hogy hihetted el (NK: hogy hihetted)
tégedet szeretnek? (NK: téged szeretnek?)
8 *az* emberen! (H: *egy* emberen!)
250 : 8 fogát feketére festi, s aki nem nő, (H: fogát feketére festi, s a *szemöldökét pirosra*, s aki nem nő)
15 tiéd (H: tied)
22 elvesztetek (H: elveszítettetek)
19 elvisznek magukkal (NK: elvisznek *magunkkal*)
30 visszhangzotta (NK: *viszhangoztatta*)
251 : 5 amint *a* négy (NK: amint négy)

Lap: Sor:

- 252 : 22 miért jöttél (H: miért is jöttél)
254 : 6 étsorozatot; *hogy* előre (H: étsorozatot előre)
13 tálat, *amiben* (NK: tálat, miben)
255 : 2; 256 : 4 fekünni (NK: feküdni)
20 monda (NK: monda)
256 : 15 néhány (NK: néhány)
16 belekóstolt (NK: bekóstolt)
257 : 10 felvett (NK: fölvet)
258 : 15 kandaláber (NK: candelaber)
259 : 15 védelmül az őrt (NK: védelmül őrt)
19 nekidől (H: neki dől)
27 kellene (H: kellett)
30 faköpenyeg (H: faköpönyeg)
260 : 2 hányadik (H: hanyadik)
9 tekint fel (NK: tekint föl)
261 : 4 bandástól (H: bandástul)
16 mozdult meg (NK: mozdul meg)
34 halálosan szakítja (H: halálössá szakítja)
262 : 5 erőltette (H: erőttette)
264 : 13 *ami* ott maradt (NK: *aki* ott maradt)
265 : 9 fölvetetik (H: fölvetetik)
30 Akárhogyan *hízelt* (H: Akárhogyan *hízelt*)
266 : 14 reggelenként megöntözi (H: reggelenként megöntözi)
267 : 7 Ferdinánd gróf (H: Ferdinand gróf)
8 Milyen *bizarr* . . . (kezdetű mondat 1881; NK: kérdőjellel)
28 fekünni (NK: feküdni)
269 : 24 kísértetes (NK: kísérteties)
270 : 11 kertészek *inasok*, *fehércselédek* (H: kertészek, *irnokok*, *fehércselédek*)
271 : 30 Ébredj fel! (NK: Ébredj föl!)
ordita rá (NK: ordítá rá)
272 : 8 felköltetni (NK: fölköltetni)
273 : 5 e gondolattal (NK: e gondolattól)
275 : 10 arra a kérdésre (H: arra a kérdésre)
276 : 14 amiken a megfogott (H: amikor a megfogott)
32 fölállt (H: felállt)
277 : 1 utasítva van (H: utasítása van)
278 : 13 Azonkívül *és*pedig (NK: Azonkívül pedig)
281 : 3 tarka fedelű (H: tarka födelű)
15 egész házánál (H: egész házánál)
20 a dolgozástól (H: a dolgozást,)

Lap: Sor:

- 282 : 8 Elbent (NK: Elbedt) [Matykó beszédének változatait — a következtetlen jelölés miatt — a továbbiakban nem közöljük]
- 283 : 22 nótárusnál (NK: nótáriusnál)
26 mindent elől (H: mindent előlről)
27 hamarább (NK: hamarabb)
- 284 : 14 enni is kell (H: enni is kellene)
23 Vele voltak (1881: Velet voltak — sh. —)
- 285 : 3 gondolkozott egyről-másról, utoljára a vacsora végén, (H: gondolkozott egyről-másról utoljára *semmiről sem. Annyira nem gondolkozott semmiről, hogy a vacsora végén,*)
- 286 : 13 fekünni (NK: feküdni)
30 jobbrul is, balrul is, s azután (H: jobbrul is, balrul is, s *reszelős nyelvél sorba megnyalta minden ujja helyét, s azután*)
33 Milyen furcsa a világ! (H: Milyen furcsa világ!)
- 288 : 26 satellese (1881; NK: satellesse)
- 289 : 13 panaszt emelni (H: panaszt tenni)
- 290 : 2 publikum (NK: publikom)
18 áthatotta az az ünnepélyes (NK: áthatotta az ünnepélyes)
25 tiszteleg, s a fegyvert (NK: tiszteleg, a fegyvert)
- 291 : 32 haját rokokó feltornyozva (NK: haját *à la rococo* feltornyozva)
- 293 : 25 közé nézett (H: közé nézhet)
- 294 : 24 a vőlegénynek (H: a vőlegényének)
34 nehogy a vőlegényét (NK: nehogy vőlegényét)
- 295 : 1 ötlethez fordult (H: ötlethez *folyamodott*)
- 296 : 2 változatát szokták bemutatni (H: változatát bemutatni)
- 297 : 2 Talán (H: Tán)
- 298 : 4 Örökösen a perc (H: Örökösen *e* perc)
16 tönkreteszik (1881: tönkre teszi)
- 299 : 31 nem találhatták ki (H: nem találták ki)
- 300 : 29 soha nem képes (H: soha sem képes)
- 301 : 5 *adieu!* (H; 1881: *agyiő!*)
8 selyembaldachinoknak (H; 1881: selyem baldakinoknak)
9 gobelinnak és majolikának, (H: gobelinnak és *fayencenak*)
- 302 : 20 feje ingatásával (NK: feje *bólintásával*)
- 303 : 6 kitörés tán (NK: kitörés talán)
26 az én esküvőmnél (NK: az esküvőmnél)
- 304 : 14 (*urak így szokták*) (H: (*ezek így szokták*))
26 s ehhez ő (H: s ahhoz ő)
32 maga is vette észre (NK: maga is észrevette)

Lap: Sor:

- 305 : 12 dzsidas egyenruhát (H: dzsidas egyenruháját)
23 feltolták (NK: föltolták)
- 308 : 22 mikor *az* indulásról (H: mikor indulásról)
- 309 : 19 Hanem aztán ami (H: Hanem ami aztán)
- 311 : 20 sokan kérték, hogy (NK: sokan megkérték, hogy)
- 312 : 9 azon *a* rossz (NK: azon rossz)
11 gyechemától (H: gyelsernától)
- 313 : 22 megajándékozá *az* auktort fényesen (H: megajándékozá fényesen)
- 315 : 1 Pálma elnevette magát.
Pedig már akkor
(H: Pálma elnvelte magát.
– *Azt igazán szeretném látni.*
Pedig már akkor)
- 17 Ferdinánd gróf. (H: Ferdinánd gróf.)
- 316 : 33 vonták, hátrafelé faroltatták (NK: vonták, *lovát* hátrafelé faroltatták)
- 317 : 1 vidáman nevettek (H: vidámon nevettek)
29 sikoltá Diadém (H: sikoltozá Diadém)
30 s ahelyett (H: s *az* helyett)
- 318 : 1 Keressék fel (H: Keressétek fel)
4 segítségül hívni (H: segítségül hini)
- 319 : 14 Pálma kihúzta (H: Pálma kihúzva)
- 320 : 12 magában dörmögé (H: magában dörmöge)
- 321 : 2 sisyphusi munkát (H: sysiphus munkát)
4 királyokéval vetélkedő (H: királyokkal vetélkedő)
- 323 : 4 Diadém lenyomta (H: Diadém *ur* lenyomta)
34 élvezetekkel (H: élvezeteivel)
- 324 : 16 „*dudler*”-eket (NK: „*jödler*”-eket)
chansonette-dalámók (H: chensonettdalámók)
17 általános (NK: általános)
- 325 : 2 Nem *azt* akarták, (H: Nem. *Azt nem* akarták,)
9 Ez kellett neki. (H: Ez kellett nekik).
32 minden hibát helyrehoz. (H: minden hibát helyrehoz *majd.*)
- 327 : 18 ahol vendégszerepekre (H: *ahová* vendégszerepekre)
- 329 : 14 változata egy művészremek (H: változata egy-egy művész-remek)
22 tetőtől talpig. (H: tetétől talpig)
aztán, midőn (H: aztán, amidőn)
27 fővenyt (fővényt)

Lap: Sor:

- 331 : 1 a szemei (H: a szép szemei)
332 : 3 a rózsát, széttépte (H: a rózsát s széttépte)
26 terítetni (1881: terítetni, NK: teríteni)
333 : 32 kísérlett meg (H: kísértett meg)
334 : 18 „Ustedes” („Ustades”)
335 : 28 ismered már a szokásait (NK: ismered a szokásait)
336 : 9 angol mestert (NK: angol nyelvemestert)
18 ragadt meg valami (NK: ragadt még valami)
34 Mentül tovább (NK: Mentől tovább)
337 : 6 ahogy én is tudok (NK: ahogy én tudok)
339 : 16 karjaival lefelé csügg (NK: karjaival csügg)
24 önkénytelen (NK: önkénytelenül)
: 33 És nem vesz (NK: És Kornél nem vesz)
340 : 4 játékrendbe (NK: játékrendre)
21 köpönyege (H: köpenyege)
341 : 5 csarnokából (NK: csarnokából)
elővezetnek egy bikát. Két torreador fogja a két szarvát. Gyönyörű andaluzi állat. (NK: elővezetnek egy bikát. Gyönyörű andaluzi állat.)
342 : 17 veres (NK: vörös)
343 : 26 hogy vele együtt (NK: hogy a pegadorával együtt)
344 : 1 mint hozza (NK: miként hozza)
345 : 13 minden ember Bécsben.
— De tulajdonképpen minek (H: minden ember Bécsben. Az urak átadták [kezdetű szakasz kerül ide végig JKK 345: 24— 346: 2] — De tulajdonképpen minek)
346 : 13 összevásárolt (NK: összevásárolt)
28 pergamenre (NK: pergamentre)
29 Il Campeador (NK: Il. Campeador)
347 : 9 egy ódon gobelin (NK: egy gobelin)
349 : 14 vége van a viadalnak (NK: vége van a riadalnak)
352 : 15 a Nelson (NK: Nelson)
19 Tlenochtítlanban (H: Plenochtítlanban)
354 : 1 előkecmeleggett (H: előkecmeleggett)
28 Pelargonio (H: Pelargonia)
355 : 8 Pelargoniának hívják (H: Pelargoniának hívják)
23 magától elvétetni. (H: magától elvetetni)
356 : 8 virágtárlat (NK: virágtárlat)
23 a pofokat (NK: a pofonokat)
357 : 11 az ólomgolyóhoz (H: az ólomgolyókhöz)
358 : 12 ezerrel (NK: ezresekkel)

Lap: Sor:

- 359 : 6 Sikerült neki (H: Sikerül neki)
13 viszonz hévvel (H: viszonzá hévvel; NK: viszonzá hévvel)
- 361 : 12 aggodalmakat (NK: aggodalmat)
13 jobb előbb (NK: jobb előbb)
- 363 : 9 bűnhődjek érte (NK: bűnhődjem érte)
- 364 : 5 ezer meg százezer (H: 1000 meg 100000)
9 bécsi császári várakban (NK: bécsi várakban)
- 366 : 24 udvarmesteri hivataltól. Felhívás tisztelgésre (H: udvarmesteri hivataltól. *Felszólítás a carrousselben részvételre s a próbákön megjelenésre a főlovászmesteri hivataltól.* Felhívás tisztelgésre.)
- 367 : 14 átöltözésével (NK: átöltözéssel)
19 a Temetvényieknek (H: a Temesváryaknak)
- 369 : 18 lóhátra ült (NK: lóhátra ül)
- 370 : 5 Innsbruckban (H: Innsbruckban)
8 Kornélt, *hogy* (H: Kornélt, *ugy*)
33 *A* nemzeti (NK: *E* nemzeti)
- 372 : 10 villámlobogás szép (H: villámlobogás *a* szép)
szivárvány gyémántözönből (H: szivárvány *a* gyémántözönből)
- 374 : 21 odadta neki (NK: oda adta neki)
- 375 : 28 akart diadalával (H: akart *a* diadalával)
- 376 : 15 karján, falrengető (NK: karján, *a* falrengető)
17 nők arcain (H: nő arcokon)
20 *e* kalászsárga (H: *a* kalászsárga)
25 páholyában (H: páholyába)
- 380 : 4 azt hiszi, *hogy* (H: azt hiszi, *ugye* *hogy*)
- 381 : 20 aki ezt okozta? (H: aki *azt* okozta?)
34 *hogy* némák (H: *hogy a* némák)
- 382 : 21 És ő is elkezdett ordítani.
Érítés hangzik. (H: És ő elkezdett ordítani.
Az egyik orvos [kezdetű (383: 10) és... homályt mutat. végződésű (383: 17) szakasz került ide] Érítés hangzik.)
- 384 : 3 Guadalaxarai (H: Guadalakarai)
- 387 : 2 sürgölé (NK: sürgeté)
- 390 : 6 nevetni rajtad (H: nevetni rajtam)
12 guadalaxarai (H: guadalaguiri)
23 levelet megírni (NK: levelet írni)
- 392 : 11 — Soha többet. *Míg a...* (NK: — Soha többet *míg a...*)
17 Illavaynak jutott valami az eszébe. (H: Illavaynak valami jutott az eszébe.)

Lap: Sor:

- 392 : 18 expediciónál (H: expediódnál)
393 : 19 kisafára hurkolni (H: kisefára hurkolni.)
395 : 22 kömyével (H: könyjével)
25 gyönyörtől. Sími... (NK: gyönyörtől, sími...)
396 : 8 ki van törölve (H: ki van törülve)
397 : 32 így fel (H: így föl)
398 : 4 Úgy látszik most, (H: Úgy tetszik most)
400 : 2 miféle szellem (H: miféle szellet)
34 levelet küldeni (H: levelet küldözni)
402 : 17 a nézete (NK: a nézése)
31 rémlík neki (NK: rémlett neki)
403 : 30 szemtül szembe (NK: szemtől-szembe)
32 magánybörtönhöz (NK: magán-börtönhöz)
404 : 33 szolgálakat (NK: a szolgálakat)
409 : 5 elmúlt, *csak* a háttere (NK: elmúlt a háttere)

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK

Lap: Sor:

- 7 : 22 *tündéri grották* — szép barlangok; itt: inkább növényzettel befuttatott mesterséges üregek
dámvad csorda — (*Cervus dama*) a szarvasfélék családjába tartozó emlősök csordája
- 8 : 1 *a szárnyas nemtó, Hymen* — Apolló leánya, a házasság istene a görög mitológiában; szárnyakkal ábrázolják
- 3 *kariatidák* — kőből faragott nőalakok, amelyek oszlopul szolgálnak, párkányzatot tartanak
- 4 *látogató Kiselakjainak neveivel* — Josef Kyselak, bécsi hivatalnok, nagy összegben fogadott barátaival, hogy híres emberre lesz. Fogadását úgy nyerte meg, hogy bejárta Európa legszebb s legveszélyesebb turista helyeit, és mindenhova odaírta nevét: Kiselak. (Kákay Aranyos: *Országgyűlési árny- és fényképek*. Pest 1861. 3.)
- 8 *Báthory Erzsébet* — (1570–1614) Báthori György és Báthori Anna leánya, Nádasdy Ferenc felesége. Arcképe a zay-ugróci kastély képtárában volt, Jókai maga is lerajzolta jegyzetei közé. Története a művészetnek csaknem minden ágát megihlette, közismert róla Csók István festménye.
- 19 *erratikus szikla* — az ilyen sziklák vándorkövek, amelyeket az úszó jéghegyek sodortak mostani helyükre
egy „bolond” szavára emeltetett — Beckó vára; történetét Jókai is feldolgozta
- 21 *Stibor vajda* — történetét Kisfaludy Károly is felhasználta hasonló című drámájában, amelyet 1819-ben adtak elő
- 25 *Csák, ki vitássá tette Róbert Károlynak a koronát* — Trencsén hatalmas ura, aki külön hadsereget tartott, pénzt veretett stb; csak hosszú küzdelem után 1312-ben a rozgonyi csatában sikerült leverni
- 29 *fennura* — ura, parancsolója
- 32 *el akarták zárni Habsburgi I. Lipótot* — I. Lipót (1657–1705) császár önkényuralma ellen az ország vezető főurai, Lippay

György esztergomi érsek, Zrínyi Péter horvát bán, Nádasdy Ferenc országbíró stb. Wesselényi Ferenc nádorral az élen összeesküvést szöttek. A szövetség hosszú éveken át tartott (1664–71), eleinte Franciaország, majd Erdély segítségét remélték, sőt a törökkel is tárgyaltak. Egyik terv Petróczy Istvántól származott, aki azt javasolta, hogy a császárt fogják el, zárják be Kasza várába és úgy kényszerítsék az alkotmány megtartására. Akkoriban még nagy kiterjedésű erdők vették körül Bécsset, így a terv — Jókai szerint — nem volt kivihetetlen. Az összeesküvést azonban elárulták, s az udvar kegyetlenül torolta meg.

- 9 : 4 *Petróczy* — István (életadatai ismeretlenek), P. Kata Szidónia költőnő apja, Thököly Imre fejedelem unokatestvérének, Évának férje, a felvidéki szabadságmozgalomnak egyik jeles alakja, törökverő hős
- 5 *Thököly* — Imre (1657–1705) protestáns nagybirtokos, akinek a bécsi udvar üldözése elől menekülnie kellett. 1678-ban a bújdosók élére állt, megszervezte a kuruc csapatokat, elfoglalta Észak-Magyarországot, a törökkel szövetségre lépett, s fejedelem lett. 1685-ben fejedelemsége összeomlott, híveinek egy részével Törökországban telepedett le. Felesége I. Rákóczi Ferenc özvegye, Zrínyi Ilona, II. Rákóczi Ferenc anyja volt.
- 7 *Oroszlánkő* — és Budatin (Budetin) várához fűződő mondát Arany János dolgozta fel *Katalin* c. (1850) elbeszélő költeményében
- 9 *Bercsényi ősi vára* — Temetvény vára a XIII. sz.-tól kezdve szerepel a magyar történelemben. Több községre kiterjedő nagy határa volt. „Ma ‚Temetvényi‘ sásfészek”, mondja a regény, de mint láttuk (l. Keletkezése . . . c. fej.) Bercsényi csak birtokolta, de nem volt „ősi” vára.
- 12 *Lednitz, Sztrecsény, Lietava, Hricsó* — az 1879-i felvidéki utazás alkalmával látott Trencsén megyei várak sora
- 16 *dinaszták* — uralkodó családok fejei
- 31 „*Sub centum, tiliis*” — „a száz hárs alatt” e szavak kíséretében keletkezett Rákóczi György Zborón frott leveleit. Jókai többször is említi.
- Aspremont „szlvének” síremléke* — az „utolsó” Aspremontok sokat tettek a nemzeti kultúráért, ők mentették meg Rákóczi Ferenc fejedelem levéltárát stb.
- 33 *Pontus* — Pontus Euxinus = Fekete-tenger; II. Rákóczi

Lap: Sor:

- Ferenc hamvai a regény írásának idején még Rodostóban pihentek, csak 1906-ban hozták haza.
- 10 : 21 *szulyói völgy* — a régi Trencsén megyében, különös alakú sziklakkal övezett, természeti szépségekben gazdag völgy. A sziklák bizarr alakjai Jókaiiban ókori mitológiai képeket elevenítenek fel.
- 24 *piramidok* — gúla alakú kőépítmények, a régi egyiptomi uralkodók síremlékei
obeliszkek — négyszögletes alaprajzú, felfelé keskenyedő, hasáb alakú magas emlékoszlopok
- 25 *gigászi Babel* — gigász: eget ostromló óriás a görög mitológiában; Babel: a bibliai óriástorony, amelynek építésénél — a monda szerint — az emberi nyelv összezavarodott; itt: zűrzavar, összevisszaság
- 26 *Nephitimek* — ókori csodás lények nővére
eocénben vesztetett — a föld harmadkorának második — újabb felfogás szerint — első korszaka
- 11 8 „*Kálvinista Nádor*” — Illésházy István (1540—1609) észak-magyarországi nagybirtokos, akit felségárulási perbe fogtak, vagyonát elkobozták, de az 1608-i bécsi béke megkötése körül kifejtett érdemeiért birtokait visszakapta, majd nádorrá választották; még a katolikus főpapok is részavaztak
- 10 *Monte Mario* — az egyik domb („halom”) neve Rómában
- 15 *dominium* — tulajdon, uradalom
- 24 *helveta* — helvét hitvallású, református
- 12 : 1 *az ő apáik harcoltak Rákóczival* — történelmi tény
2 *az ő fiaik ostromolták meg 1848-ban a legelső sáncot Szent-Tamás első megrohanásánál.* — Jókai több regényében és cikkében kitér arra, hogy „tót” ezred volt az első a szenttamási harcokban. (L. *A kőszívű ember fiai* JKK 2. k. 376. 379.) 1848. júl. 14-én volt a csata, (majd júl. 28., aug. 19. és szept. 21-én), amely a magyar csapatok visszavonulásával végződött. A történelem nem emlékezik meg a szlovákok szerepéről.
- 19 *láttni csalódás* — optikai csalódás
- 13 : 14 *Dolnavár* — költött helynév
- 14 : 2 *Vágújhely* — a Stiborok alatt jelentős hely volt
- 15 : 20 *Herkulesfő* — Herkules (Heraklész) rendkívüli erejű görög mondai hős; itt: körszakállas fő
- 31 *kancellária* — itt: iroda, hivatalszoba
- 16 : 13 *Most éppen divatja van a nevek megmagyarosításának* — 1848-ban (és a kiegyezés után) valóban tömeges volt a névmagya-

Lap: Sor:

- rosítás. Meg kell jegyeznünk, hogy Jókai példái nem mindig helyesek, pl. Victorból nem Géza, hanem Győző lett.
- 17 : 4 A felbontott eljegyzés (visszaküldött jegygyűrű) *A régi jó táblabírákban* is előfordul: JKK 211.
- 18 : 9 *amíg nyakadba nem került a gúzs* — Jókai a kötél, hurok, gúzs stb. szavak jelentését variálja, egyéni szókapcsolatokkal él. Itt hurokról van szó, ez a közhasználatú kapcsolat, az író ezt helyettesíti a gúzzsal, ami szintén — még erősebb — köteléket jelent.
- 27 Feltűnő, hogy regényünk H-ban megjelent folytatásaiban a Gorombolyi név a Görömbölyiével váltakozva fordul elő: (L. *Szövegváltozatok.*) Ez nem egészen véletlen. 1876-ban írta Jókai a *Névtelen vár* c. regényét, amelyben Görömbölyi Bernát alispán az egyik legjellegzetesebb alak, a jovialis, kissé parlagi, örökké adomázó megyei alispán típusa. E kedélyességet jól érzékeltetik nevének ő hangjai. Gorombolyi nevének o-jai valamivel komolyabb színezetet kölcsönöznek viselőjének, aki azonban minden minden erélye, határozottsága ellenére sem mentes némi humortól.
- 32 *ötven akó* — az akó folyadék-mértékegység, amely helyenként változó volt, hol 60, 80 stb. iccével volt egyenlő; egy icce kb. 8 dl, így egy akó 50–60 l-re tehető
- 19 : 1 *tizenkét fontos* — a font angol eredetű súlyegység, valamivel több, mint egy félkiló
- 21 4 *adjusztírozva, századokra és kompániákra beosztva* — felszerelve, századokra beosztva; (kompánia is századot jelent)
- 22 : 15 *nájdicsánka* — könnyű kis kocsi
- 19 *chirurgus* — orvos, sebész
- 23 *berdóci kocsmá* — ilyen nevű helysége Észak-Magyarországon nem volt
- 28 (*Példa rá III. Napóleon*) — közismert volt hosszú, egyenesre pödört bajusza. A magyaros viselethez is hozzátartozott 48-ban a szakáll és a bajusz.
- 23 : 12 *görvélyes* — görvély: a nyirokmirigyek, különösen a nyakmirigy megduzzadásával járó gümőkörös megbetegedés
- 14 „*ja szom magyar*” — magyar vagyok
- 24 : 2 *a tilóguson átestek* — orvosi vizsgálaton
- 3 *felpénz* — foglaló, előleg
- 20 *piros hajtókás ólomptykés viktóriadolmány* — Jókai (Hhm V.) Lisznyai Kálmán öltözetét írja le: búzavirágszín, csipőig érő dolmány, veres hajtókákkal és három sor ólomptykével

Lap: Sor:

- a mellén. Hasonló diszítés a karjain és oldalzebein, hozzá darutollas túri süveg. (L. *Az új földesúr* 259 : 18.)
- 24 : 31 *Hunyadi-kalap* — ebben az időben a francia forradalom utáni divat mintájára az egyes ruhadarabok nemzeti nagyjainkról kapták nevüket
- 32 *vászonkitli* — vászonból készült mellény vagy kabátszerű ruhadarab
- 25 : 14 *meg fogom írni a „Nép Szavá”-nak* — Jókai és Petőfi szerkesztette az *Életképek* c. lapot, melynek alcíme *Nép Szava* volt
- 27 *tutor* — gyám, gondnok, gondviselő
- 28 *sequestri curator* — hatósági gondnok
- 33 *Petrőcfalva, Prusznóc* — költött helynevek
- 26 : 20 *francia konvent* — 1792-ben választott francia népképviselői testület, amelyben a girondisták és a jakobinusok küzdöttek egymás ellen. Itt a forradalmi lelkesedés szimbólumaként szerepel.
- 26 *mindnyájan egyenlő polgártársak vagyunk* — Pest megye rendei közgyűlésen elhatározták, hogy ezentúl minden megkülönböztető címet megszüntetnek. „Semmi nagyságos, semmi méltóságos, tekintetes nemes, nemzetes urak és asszonyok többé”! Az egyszerű polgártárs és polgártársnő cím szerepel a törvény előtt is. (*Életképek*. 13. sz. 1848. márc. 24.)
- 27 *göcs* — csomó, bökkenő
- 27 : 2 *csak egy forhemedlink takarja a deficitet* — csak egy ingelő takarja a hiányzó részt; itt: csak ez van, ing nincs rajta
- 27 *mentor* — tág értelmű, szó, a védelmezőtől a tanítóig, tanácsadóig sok mindent felölel
- 31 *kiűt a szabadság, a diákok mind beállnak honvédeknek* — ország-szerte így történt, s erről Jókai több művében megemlékezik pl. *A kőszívű ember fiaiban*, az *Enyim, tied, övében* stb.
- 28 : 2 *vörösszalagos . . . nemzetőr* — a nemzetőrséget az 1848. XXII. tc. rendelte el a személy- és vagyónbiztonság érdekében
- 9 *jön Schlick* — Franz Heinrich (1789–1862) osztrák hadvezér, aki 1848-ban több csatát vezetett Magyarország ellen, egyik legjelentősebb a felvidéki hadjárata volt
- visszaflankenbewegungoztunk* — oldalmozdulattal meghátráltunk; Jellasics széptette így jelentésében a pákozdi vereséget.
- 11 *excipiáltak* — fogadtak
- Simunich* — Boldizsár (1785–1861) osztrák altábornagy
- 12 *hátrafelé koncentráltuk magunkat* — hátráltunk (idegen szavakkal telitüzdelt bőbeszédűség Koczur jellemzésére)

Lap: Sor:

- 28 : 15 *nasi-vasi bankot* — (nasi-vasi = mienk-tietek) hazárdjáték magyar kártyával; a múlt században nagyon elterjedt volt, az újságok tele vannak az áldozatairól szóló hírekkel
- 18 *jön Jellasics* — Jellasics ez alkalommal Móránál, Győrnél győzött
- 20 *visszaretíráltunk* — visszahátráltunk
- 21 *eventuálitás* — lehetőség, eshetőség
- 30 : 4 *ekvipiroztatta ön magát* — értelemszerűen: ahol ön is beszerezte utoljára
- 22 *moulinét vágni* — a kardvágás egy neme, a szélmalom vitorláinak mozgását utánozó mozdulatokkal
- 31 : 5 a becsületrendet Napóleon alapította 1802-ben. Katonai és polgári kitüntetés.
- 7 *civilista* — civil, polgári személy
- 21 *ferblizni akar az úr velem, s vizinek teszi be* — a ferbliben az osztó, a bankár kezdő összeget, „vizi”-t tesz be
- 28 *bandériumot* — még Károly Róbert (1301–42) alapította, amelyben a nemes a kiállított és felszerelt egységet a maga címere alatt vezette a csatába
- 32 x 10 *hajdani dinasztia majoresconak a fia* — dinasztia: a főúri család feje; majoresco: a legidősebb fiú, akire a család hatalmának további növelése vár
- 33 : 23 *satelles* — csatlós, kísérő
- 34 : 10 *mértföld* — a mérföld változó értékű mértékegység, átlagban 7 és fél km-nek vehető
- 12 a rokokó és reneszánszkori pompa időrendjét Jókai felcserélte
- 35 : 6 *szökőkút tritonjának túlkéből* — triton a görög mitológiában az egyik tengeri isten, akit emberi törzzsel és halfarkú alsó végtaggal ábrázoltak; kedvelt kútfigura volt
- 26 *ó-mór bőrműveket* — móroknak nevezték a spanyolok az arab hódítókat, akik virágzó kultúrát fejlesztettek a meghódított területeken is
- 36 : 4 *eltaszító delejjel* — Jókai gyakran él a mágneses vonzás—taszítás hasonlatával
- 37 : 34 *felkerestük ősi lakházunkat Magyarország egyik legcsendesebb zugában* — Temetvényi a császárhű, Bécsben élő, Magyarországból csak élősködő főúr tipikus alakja
- 38 : 22 *Baden* — több német helységnek is neve; a bajor Baden-Baden volt a múlt század egyik leglátogatottabb fürdőhely
- 28 *idétlen honleánykodás* — jól festi ezzel az író az arisztokrata

Lap: Sor:

hölgy „felsőbbrendű” szemléletét; az viszont Jókai ez időbeli felfogására vall, hogy szimpatizál Pálmával

- 40 : 10 *több mint félmillió becsértékben* — Jókai ez időben ezt az összeget olyan tekintélyesnek tartja, amellyel valami vállalkozásba lehet kezdeni. Ennyi pl. Walter Leó bankár vagyona is az *Enyim, tied, övé c.* regényben.
- 41 : 17 *mórikázott volna* — kellett volna magát, játszott volna vele, kérette volna magát; ez a népies kifejezés egyébként egy arisztokrata hölgyre vonatkoztatva nem illik
- 42 : 28 *egy rettenetes októberi napon* — 1848. október 6., amikor a bécsi nép forradalmi felkelésével akart segíteni a magyar szabadságharc ügyének, de amelyet a magyar vezetés késlekedett elfogadni, s a reakció áldozatává lett
- 30 *a Pöbel élén deklamálni* — a tömeg (csöcselék) élén szónokolni
- 34 *bagnóbból szökött* — bagno: a súlyos kényszermunkára ítélt rabok telepe, börtöne vagy gályája
- 43 2 *aranykulcsos, aranysarkantyús és aranygyapjús lovag* — a legmagasabb udvari méltóságok. Az aranysarkantyús jelvényt királyi koronázás alkalmával adományozták; az aranygyapjas renddel nálunk 1725 óta tüntettek ki, viselőiket királyi kamarásoknak nevezték. E méltóságokat csak azok nyerhették el, akik apai ágon 8, anyai ágon 4 családra visszamenőleg nemesi származásúak voltak.
- 7 — *Ezerr bocsánatot kérrek, uram* — Jókai a gróf rr-ezését nem viszi végig következetesen; egyébként többször él a jellemzésnek e módjával, regényünkben Koczur is így beszél *A drága barátom c.* fejezetben. Megfigyelhetjük, hogy e beszédmodort az ijedtség, a felajzottság velejárójaként használja. Valószínű, hogy ezt egyik ismerősének szokásából kölcsönözte. *Az én életem regényében* ezeket írja: „A jó Remellay Guszti. . . aki rendes állapotban is úgy nézett ki, mintha agyon volna ijedve; most kék-zöld volt az arca: nem győzte az orrát fújni. — Barrátaim! Pesten forradalom van.” (HhM V. 14.)
- 10 *derangirozottan* — (dérangé) rendetlenül, rendezetlenül
- 18 *eszmecserkészzet* — eszmejárás, gondolatmenet
- 22 *girondisták történetét Lamartine-től* — Lamartine Alphonse Marie Louis de (1790–1869) francia költő, akinek *Histoire des Girondins c.* nyolckötetes műve 1847-ben jelent meg magyar fordításban. Petőfinek és Jókainak is kedvelt olvasmánya volt.
- 31 *à peu près* — majdnem, csaknem

Lap: Sor:

- 43 : 31 *Akkor Marat, most pedig Madarász* — Jean Paul Marat (1743 — 1793) a legbaloldaliabb francia forradalmár; Madarász László (1811—1909) 48-ban a baloldal egyik legharcosabb tagja, rendőrminiszter, a békepártiak ellenfele. Jókai 1849-ben leicsinylően nyilatkozik róla, sőt *A gyémántos miniszter* c. írásában élesen támadja.
- 34 *Madame Roland* — Roland de la Platière francia forradalmár felesége (1754—1793), művelt, közkedvelt alakja a társaságnak, 1793-ban kivégezték. Jókai — tévesen — 1892-re teszi halálának évét.
- 44 : 10 *sem a sansculotte, sem a chouan* — a francia forradalomban a szegény sorsú alacsony származásúakat hívták sansculotte-toknak, mert nem rövid, „úri” nadrágot viseltek; chouanok voltak a királyság mellé állt szegények
- 19 „jólleti bizottság” *törvényszéke* — Közléti Bizottság, a francia forradalom alatt állították fel 1793-ban, a köztársaság védelmét szolgálta, rendkívül széles hatásköre volt
- 33 „*honvédelmi bizottságtól*” — korabeli nevén: honvédelmi bizottmány; 1848. szept. 22-én alakították, a végrehajtó hatalom legfőbb szerve volt
- 45 : 3 *az egy Henriot!* — François (1761—1794), a francia forradalom alatt ő vezette a vesztőhelyre az elítélteket
- 26 *dóka* — közepes hosszúságú, rendszerint fekete posztóból készült férfi vagy női kabát
- 31 *kovás puskák* — a kovából kipattanó szikrától kapott tüzet a puskapor; nehézkes, hadászati célra kevésbé alkalmas fegyver volt
- 32 *a francia háborúból* — az 1809-es, Napóleon elleni háborúról van szó, amely a nemesi hadsereg oly csúfos győri futásával végződött
- 16 : 12 *intendatura* — hadbiztosság, amely a hadsereg gazdasági ügyeit intézi
- 13 *Ah! capisco! capiscó!* — Ah, értem, értem!
- 15 *péremptorie* — haladéktalanul
- 47 : 29 *sztrecsnói erdő* — azonos Sztrecsnóval, ahol 48-ban a magyar honvédek hősi harcot vívtak
- 49 : 15 *Ha Lavatert tanulmányoztad volna* — Johann Gaspar Lavater (1741—1801) svájci író, híres műve: *Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntniss.* .1775—78. 1—4 kötet. Lavater azt igyekszik bizonyítani, hogy az emberi arc vonásaiból következtetni lehet az egyén jellemére.

Lap: Sor:

- 49 : 18 *Valóságos Danton-pofa* — Georges Danton (1759—1794) a francia forradalom egyik vezéralakja; arca himnlöhelyes volt, termete robusztus, hangja dörgő; 1789. júl. 14-én ő vezette a népet a Bastille ellen.
(új) *Plutarch*(osz) — görög filozófus és történetíró (i. sz. 46—126), híres műve a *Párhuzamos életrajzok* amelyben 23 kiemelkedő görög és római férfi életét állította egymás mellé
- 19 *protuberáns szemöldöksont* — kiugró, kiemelkedő szemöldöksont
- 50 : 10 *Lamballe hercegnő* — Maria Thérèse Louise (1749—1792), Maria Antoinette intendánsnője, 1792-ben őt is kivégezték
- 51 : 4 *compareál* — megjelenik
- 52 : 15 *veresgyűrű* — cornus sanguines; veresgyűrűsomfa, Jókai más-hol is említi
25 *virnác* — a kertiruta népies neve (Thalicium)
28 *iszalag* — más néven: bércse; felfutó növény (Clematis L.)
- 54 : 3 *szeredás* — elemőzsiás tarisznya
17 *besteck* — Besteck = evőeszköz
- 55 : 6 *gúzsba facsarintá* — gúzsba kötötte; a „gúzs” másértelmű használatát l. 18 : 9
21 *tropdeculotte* — trop de culotte; túl sok nadrág; túlságosan is felöltözött; Jókai szójátéka, a „sansculotte” ellentéte
- 56 : 12 *szarvasok rigyete* — a szarvasok párzáskor hallatott bőgése
13 *pagony* — fiatal erdő, mely vágás után újra hajtott
15 *Illavay egy kis időre elszunnyadt* — álma emlékeztet az Áldor-fayéra (*Enyim, tied, övé*), amikor Amerikából hazatérőben a vonaton elszunnyad
- 57 : 3 *hienc fuvaros* — hienc: a Vas és Sopron megyei német népcsoport neve
12 *cséza* — vagy séza, rugalmas, fődetlen, könnyű kocsi
17 *pan szolgabíró* — a szolgabíró úr
25 *mangaléta* — hosszú, szuronyos puska
26 *Werndl- és Snider-korszak* — Werndl József (megh. 1889) osztrák fegyverkovács, ekkor már elavult lőfegyver-talál-mánya
- 60 : 12 *harazsák* — lazán szőtt, gyapjúszállításra alkalmas zsák
- 62 : 24 *Csimborasszó* — dél-amerikai vulkán, 6310 m magas
- 63 : 5 *hipotypozeis* — a szónoklatban az igen élénk megelevenítés
7 „*Gemüt*” — kedélyesség
„*esprit*” — szellem, szellemesség

Lap: Sor:

- 63 : 26 *perduellio* — felségsértés, hazaárulás
szent Lázár katonája — gúnyos megjegyzés; a nem katonás magatartásra vonatkozik
- 64 : 13 *szent Nepomuk* — Nepomuki Szent János (1340–1393), IV. Vencel cseh király a Moldvába dobatta, 1729-ben avatták szentté
- 65 : 7 *azt'ékeek* — Mexikó őslakói, nagy műveltségű indián eredetű nép volt, amelyet a spanyolok a XVI. században nagyrészt kipusztítottak
infámia — becstelenség, gázság
- 22 *profosz* — porkoláb
- 66 : 3 *Hát Jézus Krisztus vagyok én* — célzás a bibliai csodára, amikor Jézus öt kenyérrrel és két hallal megvendégelt ötezer embert (Máté 14 : 13–21.)
- 13 *radnai búcsúban elsütik a mozsarat* — Máriaradna (a régi Arad vármegyében) híres búcsújáró hely volt: mozsár: tarack, kis ágyú
- 18 *prelekciókat a stratégiából* — előadásokat a hadászatból
- 19 *Ez nem kompútus* — kompútus a nem meghatározott napokra eső ünnepek időpontjainak kiszámítása; itt: ez nem számítgatás dolga
- 67 : 1 *a schwechati tapasztalat corollariuma* — Schwechatnál 1848. okt. 30-án vereséget szenvedtünk; az ebből önként következő tétel
- 68 : 8 *cserepár* — határőrszolgálatot teljesítő osztrák katona régi elnevezése
- 69 : 14 *legöregebb gorombaság* — legnagyobb gorombaság (a régebbi magyar nyelvben az öreg = nagy, öregapám = nagyapám)
- 23 *zsibenyica* — akasztófárávaló
- 70 : 13 *bécsi kamarilla* — a szabadságharcot megelőző hónapokban terjedt el ez az elnevezés, hivatalosan sohasem ismerték el létezését. Tagjai állítólag Zsófia főhercegnő, Lajos főherceg, Windischgraetz, Jellasics és Jósika Samu báró voltak. Ők foglaltak állást a magyar ügyekkel kapcsolatban, állásfoglalásaik rendszerint ellentétben álltak a nemzet érdekeivel.
komplot — bűnszövetség, összeesküvés
- 71 : 6 *addió!* — isten velc!
- 15 *roszólis* — finom likőr
- 73 : 2 *stella* — csillag
- 5 *celli szűz* — Máriacell híres búcsújáró hely Ausztriában, Mária-kepe különösen szép alkotás

Lap: Sor:

- 73 : 26 *solitaire* — önállóan keretbe foglalt nagy drágakő, rendszerint gyémánt
- 74 : 7 *sportula* — mellékjövendlem
- 76 : 9 *éd-nevek* — becenevek
- 15 *Orsolyaszüzek* — 1535-ben alapított női szerzetes tanítótrend, itt valószínűleg a híres pozsonyi Orsolyaszüzekre utal Jókai
- 77 : 2 *étagère-ek* — polcok, többpolcos állványok
- 8 Az udvari bálon 1879-ben Jókai is résztvett.
- 78 : 3 *Burg* — királyi vár; a bécsi császári palota
- 4 *Batthyány lépcsőről* — a *Rab Ráby*ban így ír: kontrollor folyosónak „hítták azt a hosszú tornácot amihez a Batthyány lépcsőről lehetett bejutni, s ami egyenesen az uralkodó magánirodájába vezetett”.
- 21 *donatio* — adományozás, alapítvány, ajándékozás
- 25 *Az örökösödési háború alatt* — több trónért folyt harc, amelyekben a Habsburgok érdekelve voltak, itt valószínűleg a spanyol örökösödési háborúról (1701–14) van szó
- 79 : 4 *ambrasi termék* — Ambras, tiroli Habsburg-várkastély, ahol nagy értékű régiség, könyv- és fegyvergyűjtemény volt; ma a bécsi múzeumban van
- 9 *francia háború* — itt az 1809-i, Napóleon elleni háborúról van szó
- 10 *devaluáció* — itt Jókai az 1811-ben történt pénzleértékelésről beszél, amikor az udvar a pénz értékét egyötödére csökkentette, s ezzel nagy veszteséget okozott a magyar birtokos osztálynak
- 15 *hendikep* — itt: versengés
- 16 *bánatpénz* — a foglaló egyik fajtája, amelynek fejében az egyik félnek joga van az üzlettől elállni. (Itt: fogadástól, versenytől)
- 17 *restauráció* — tisztújítás, választás
- 81 : 1 *sans gêne* — tartózkodás nélkül
- 4 *Debrecenbe, szegény emberek tudományát tanulni* — a híres debreceni kollégium tanulóinak nagy része tanítói vagy papi (olykor jogi) pályára lépett
- 13 *niello* — különböző fémek és kén keverékéből készített anyag, amellyel ezüst tárgyakat vonnak be; ebbe rajzolják bele a mintákat, s bizonyos eljárás után az ezüst felszíne fehér lesz, a minta pedig fekete marad
- 14 *pestis miázmái* — a pestist terjesztő, a szervezetten kívül keletkező, érlelődő kórokozó (rég, elavult felfogás)
- 18 *a joaillier címe* — az ékszerész címe

Lap: Sor:

- 81 : 20 *móringpénz* — eredetileg: a mennyegzői éjt követő reggelen férjétől kapott ajándékot (Morgengabe) az ifjú asszony, ez volt a „móringpénz”; átvitt értelemben költőpénz, ellátási pénz, özvegyi díj stb. mind e fogalom alá tartozik
- 82 : 21 *a csodatévő esztendő* — 1848
- 84 : 25 *ebben az irtózatos évben* — a Temetvényiek számára 1848 volt „irtózatos”
- 85 : 1 *Az egész endori bűvlátás* — Endor, helység Izraelben, ahol egy halottidéző nő (az endori boszorkány) — a monda szerint — felidézte Sámuel szellemét is
- 86 : 4 *a „barikádok napján”* — 1848. okt. 6.
17 *„Gott erhalte”* — császári himnusz kezdő szavai; Isten tartsa meg (császárunkat)
- 87 : 5 *infernalis* — pokoli
14 *ligurianusokat* — Liguori Alfonz Maria által 1732-ben alapított rend tagjait
Nestroy — Johann Nepomuk (1801–1862) osztrákszármazású német színész és író, csípős, realitásra törekvő előadásairól volt híres
Scholz — Wenzel (1787–1857) bécsi színész, Nestroy barátja. A népi alakok közkedvelt ábrázolója, rendkívül népszerű volt
- 15 *bivouacozó* — táborozó, sátorban lakó
- 88 : 5 *inquirálás* — itt: nyomozás, kutatás
13 *comma, pausa, parenthesis* — vessző, szünet, zárójel (közbevetés)
32 *illírek* — ókori nép Közép-Európában, az Adriai-tenger–Duna–Pó-torkolat által övezett határokon belül; az ókorban nagy szerepet játszottak; a rómaiak hódították meg őket
- 90 : 11 *prosopopoéia* — itt: körülményesség, fontoskodás
15 *klenódiúm* — kincs, ereklye
- 91 : 6 *mindenféle genre-ét a rebelliónak* — mindenféle nemét a lázadásnak
10 *actiarebellió* — társadalmi lázadás
- 92 : 17 *Wohlfahrtsausschuszok* — jóléti bizottságok
- 93 : 14 *arra a bizonyos nagy hazafira* — Kossuthra
15 *Mehlmarkt* — Liszt piac
- 94 : 15 *Szélakna* — helység a volt Hont vármegyében, Selmecbánya közelében
- 95 : 25 *flanellreklí* — flanelből készült meleg alsóruha

Lap: Sor:

- 97 : 8 *osgyáni fazekas* — Osgyán: Gömör megyei község, környékén fazekasmunkára kiválóan alkalmas agyag található, ezért annak idején felvirágzott ez az iparág
- 11 *vértessapat* — a „vérteseket” páncéllapokból álló öltözet fedte; Jókai több regényében említi a 48-as harcokban is, pl. az *Enyim, tied, évében* (JKK I. k. 162: 21. és 34.)
- 30 *bakhát* — a szőlőtőkék sorával párhuzamosan futó földgerinc, amely a nyitás után középre húzott földből keletkezik, az egyik fajta szántási módnál is keletkezik ilyen földhát
- 98 : 15 *Congreve-röppentyűtelep* — Sir William Congreve (1772–1828) angol tábormok, hadmérnök találmánya, amelynél a kilőkő anyag egy kúp alakú tövis köré van összenyomva, szemben a másfajta rakétákkal, ahol más a robbanóanyag elhelyezése
- 24 *azoknak három lábuk van* — a régi cserép „lábások” három lábón álltak
- 26 *lógós* — kocsihoz vagy a befogott lovak mellé kötött ló, amely nem húz
- 99 : 9 *bombardírozás* — bombázás
- 20 *beassentálta, felequipálta* — besorozta, felszerelte
- 100 : 3 *felavanzsúroztatott privatdienerének* — előléptetett tisztiszolgájának
- 8 *amely gyalogsági tisztet még a poggyászszekérre felrakodva találnak stb.* — Görgeynek erre a parancsára hivatkozik Jókai az *Enyim, tied, évében* is. (JKK I. k. 113 : 18 kk.)
- 19 *fizessék ki farmatringgal* — farmatring lószerszám; kitömött hurok alakú szíj, amely a ló farka alatt keresztül bújítva megakadályozza, hogy a nyereg vagy szerszám előre csússzék; ezt a szíjat régen fenyítőeszközként is használták
- 21 *ferhelybe veszik* — „ferhely” a német „Verhör” (= kihallgatás) szóból származik
- 101 : 12 *Hát annak már cupász* — kártyanyelven folytatja a hadbíró a beszédet
- 19 *lévita* — olyan protestáns papi funkciót végző egyén, aki tanulmányait nem fejezte be, istentiszteletet tarthat, csak palástot nem viselhet. A lévita a tanító és a kántor tisztét is ellátja a faluban. (Vö. *Enyim, tied, évé* JKK I. k.)
- 21 *reverzálist adott* — vegyes házasság esetén az egyik fél beleegyezhetett abba, hogy a születendő gyermekek a másik vallását fogják követni; a megállapodásról szóló iratot nevezték reverzálisnak

Lap: Sor:

- 102 : 11 *Arról a vidékről való, ahol az „o” betűt nem ismerik.* — az erdélyi mezősegi nyelvjárás legfeltűnőbb sajátossága; a köznyelvi o hangok helyén a-t ejtenek
32 Somához hasonlóan viselkedik a haditörvénytől *A mi lengyelünk* Lippay Tihamérje is
- 104 : 4 *Par nobile fratrum* — nemes testvérpár; gúnyos értelemben: két jómadár
28 „*Oh du lieber Augustin* — Ó te kedves Augustin népszerű vidám dal kezdősora, Jókai több művében idézi: *Enyim, tied, övé, Szeretve mind a vérpadig* stb.
34 *fakó szán* — a fakó szekér mintájára; festetlen facsapokkal összeállított téli jármű
- 106 : 21 *perfidia* — szőszegés, szabálysértés
- 107 : 1 *szent Dávid király* — Izrael királya az i. e. XI. sz.-ban. Egyesítette Izrael törzseit s ezzel megerősítette az állam erejét, a hagyomány szerint ő szerezte „Dávid zsoltárai”-t, a biblia Sámuel I. könyve 21 : 10–15. verseiben mondja el történetét.
32 *elchángirozza* — itt: elcseréli
- 109 : 2 *Villámolt, dörgött a Tisza, Duna partján* — a felvidéki hadjárat után a téli és a tavaszi hadjárat a Duna és Tisza környékén tombolt
10 *peripatetikus módon* — Arisztotelész görög filozófus (i. e. 384–322) tanítványainak szűkebb körét (peripatetikoit) séta közben tanította; innen származik: sétálgatva (tanítani)
20 *hancuzás* — hancúrozás
- 110 : 31 *mon cher Cousin* — kedves Cousinom
- 111 : 20 *ordinarius* — rendelőorvos, főorvos
25 *jours fixes* — fogadónapok
26 *recepció* — befogadás valamely társaságba
concert spirituel — egyházi zene
33 *újságot sem lehet kapni* — 1849-ben volt ilyen időszak
- 112 : 9 *egy századrész krajcárban poénját* — száz pont után egy krajcár, rendkívül alacsony összeg, mert egy partiban nem is igen lehet 100 poént elérni
10 *olyan mesquine modoruk van* — kicsinyesek, fukarok
11 *habeat sibi!* — legyen az övé
12 *non fuit militum* — nem volt katona (konyhalatinsággal)
17 *rencontre* — találkozás
25 *vellicálták, hogy az „absentisták” vagyona az állam részére elkoboztassék.* — a Debrecenbe menekült kormány az udvarhoz átpártolni kész nemesek megfélemlítésére törvényt hozott,

Lap: Sor:

- hogya a „távollévők” (az elmenekültek) vagyonát elkobozták
- 113 3 *odascamotifrozta* — odavarázsolta; *escamoteur*: bűvész, szemfényvesztő
- 5 *Pistoriusnak Berlichingeni Götzről írt művét* — Götz (Gottfried) von Berlichingen (1480–1562), a „vaskezü lovag”, akinek egész élete harcban telt el (hol saját érdekében, hol az uralkodókat segítette); Goethe színdarabot írt róla. Pistorius nem írta, csak kiadta *Önéletrajzát* (1731).
- 9 „*bocskor*” *volt a jelvény* — A XVI. század elején két nagy parasztszövetség működött Németországban, az egyik volt a „*Bundschuh*”, amely a zászlójukra festett parasztbocskorról kapta nevét
- 12 „*Käsebruder*”-szövetség — „*Kaas-en-Broodvolk*”, „*Sajtosok*”, az 1492-i holland- és nyugatfrízöldi parasztek felkelésének szövetsége
- 23 *praktizálta* — inkább: *praktikálta*: mesterkedte
- 25 „*stauromachia*” — a humanista Taurinus István (1480 k. — 1591) *Stauromachia* (1519) (*Paraszti háború*) című hőskölteményében írta meg az 1514-i nagy parasztháború eseményeit
- 30 *detachírozott csapat* — kihelyezett csapat
- 115 3 *dislokál* — áthelyez
- 10 „*fölvett talont leskártolni.*” — Jókai tarokk nyelven fejezi ki Temetvényi gondolatait; a fölvett lapot újra lefektetni (L. 112 : 11)
- 13 „*Pub*” — pubi; alacsony értékű kártyalap
- 24 *adja tovább „per schub”* — kitoloncolja
- 119 : 8 *riha nép* — hitvány, komisz
- 15 *ciher* — csalit, apró cserje (székely szó)
- 120 : 13 *Úrnapján* — pünkösdsöt követő második hét csütörtökén, a római katolikus egyházban az oltáriszentség ünnepének napja
- 18 *viaszkkabinet* — panoptikum, ahol a híres és hírhedt emberek viaszfiguráit mutogatják
- 25 *textus* — a papi prédikáció alapjául szolgáló evangéliumi szöveg; itt: jelszó
- 32 *beneventálá az uraságot, félbeszakítva a sermot*: „*Bonum mane praecor domine perillustrissime*” — fogadá az uraságot, félbeszakítva beszédet: „*Jó reggelt kívánok tekintetes uram*” — (konyhalatinsággal)
- 123 : 32 *katonai schematismus* — katonai névlajstrom
- 124 : 30 „*zabije!*” — üsd agyon!

Lap: Sor:

- 124 : 31 *primipilusok* — főemberek, főtisztség-viselők, de átvitt értelemben: főcsahosok
- 125 : 8 „*infam cassirt*” *etikettel* — a „gyalázatost megsemmisítő” címkéivel
- 15 *politikai fanatizmus rottája* — politikai vakbuzgóság csürhéje
- 127 : 6 *plattdeutsch* — a Németország északibb, laposabb területein beszélt nyelvet nevezik nieder- vagy plattdeutschnak, „alnémet”-nek, szemben a délibb „felnémet”-tel
- 7 *auvergnat ízlű* — a Franciaország közepe táján fekvő Auvergne hegységről elnevezett vidék nyelve
- 13 *olyan genre-ba csapongott* — olyan hangnembe, modorba
- 21 *Sámsonnak a számárállkapocstra sem volt szüksége, hogy szétverje filiszteusait* — Jókai itt a bibliai Sámsonnal hozza párhuzamba Illavayt. A nagyerejű Sámson így verte szét ellenségeit.
- 33 *bramarbas* — hencegő, nevetséges, szájhős
- 128 : 8 *aplombbal* — biztos fellépéssel
- 130 : 14 *konfidenter* — bizalmaskodva
- 32 *kordován* — finom kecske- vagy juhbőr
- 33 *Loquatúr veszpilló* — Beszéljen a sírásó! Vespillo a szegények halottkísérőjének neve a régi Rómában
- 131 : 1 *Cicero* — Marcus Tullius (i. e. 106–43) a rómaiak leghíresebb szónoka, beszédei a szónoklattan mintáivá lettek
- Tacitus* — Cornelius (55–120) a római történetírás mestere, legjelentősebb műve a *Germania*
- 12 *concis tropusokban és periodusokban* — tömör szóképekkel és körmondatokban
- 13 *ornata syntaxis; prosodia* — művészi mondatszerkesztés; a (verselés szabálya), verstan
- 21 *stylus culinaris*, — konyhanyelv, pongyola stílus
- 132 : 9 *díverzió* — itt: az ellenség figyelmét elterelő hadmozdulat
- 134 : 26 *Krethi és Plethi* — Kréti és Pléti, Dávid király testőreinek neve, az egyik krétai, a másik filiszteus; átvitt értelemben használják: vegyes társaság, kevert nép
- 30 *három kapitulációt szolgált ki* — háromszor jelentkezett önkéntes katonai továbbbszolgálatra
- 135 : 1 *történelmi adat, hogy a tótok maguk verték szét a pánszláv szabadcsapatot* — L.: *Keletkezése, forrásai* 448. kk.
- 4 *Kapisztrán* — János (1386–1456) Ferenc-rendi szerzetes buzdította Hunyadi embereit Nándorfehérvárnál a török ellen
- 14 *Baklovagok* — a lovagrendek mintájára szervezett rablóbanda, mely a szent szertartásokból gúnyt űz. Jókai részletesen foglal-

Lap: Sor:

- kozik szerepükkel *Egy hirhedett kalandor a tizenhetedik századból* c. regényének II. részében, *Az ördög világában* c. fejezet első szakaszában. *A bak-lovagok* címmel (247–256).
- 135 : 15 *Rhénus-vidék* — a Rajna vidéke
17 *marodeurök* — gyengélkedők, betegek; itt inkább: lemaradozók
- 136 : 16 *lármaküirt* — riasztókürt; Jókai gyakran használja e kifejezést más változatban is, pl. lármafa stb. Ez utóbbi az eredeti, az ismertebb, olyan fát jelent, amellyel vagy amelyről a közeledő veszélyt (égő csóvával vagy ütögetéssel) jelezni lehet.
29 *A Pan torzóból Achilles-szobor* — Jókai igen gyakran hasonlítja kiemelkedő alakjait Achilleshez és Herkuleshez
- 137 : 16 *donjon* — a vár legerősebb tornya, őrtorony, utolsó menedék
21 *Hofer András* — (1767–1810) tiroli szabadsághős, aki a bajorok és a franciák ellen harcolt; tetteiről több drámát írtak
24 *hattyúlovagok* — a francia „chevalier au cygne” kifejezés átvétele, amely egy XII. századi lotharingiai legenda alapján született. A hattyúfiak egyike Lohengrin, aki Wagner operája után vált közismertté.
31 *sívni* — süvöltve a légen át jönni (Jókai egyéni szóhasználat)
- 139 : 20 „*Memento Mori*” — emlékezz a halálra, a karthauzi szerzetesek jelmondata
32 *Golkonda minden gyémántja* — Golkonda Kelet-Indiában levő erőd, itt őrizték Nizam állam kincseit. Ma már csak egy partszegély őrzi ezt a nevet.
- 141 : 26 „*kakastéjjel, varjúvajjal sült*” *kenyér* — olyan képzelt, különleges anyagból készült kenyér, amely annak csodálatosan jó ízt ad
- 142 : 22 *szfinx talánya* — a szfinx egyiptomi (és görög) szörny, oroszlán-test emberfővel, amely a monda szerint rejtvényt adott fel a sivatag utasainak és ha nem tudták megfejteni, megölte őket
- 143 : 2 *Polycrates* — a görög mitológiában Számosz sziget kényura, aki kivételes szerencséjéről volt híres; amikor tengerbe dobott gyűrűjét visszakapta, tudta, hogy az istenek elfordultak tőle. (L: Schiller: *Polycrates gyűrűlje.*)
5 *eloquenter* — ékesszólóan
- 145 : 11 *Tudományos Gyűjtemény* — kritikai, történeti és irodalmi folyóirat (1817–41), többek között Vörösmarty is szerkesztette. Jókai jól ismerte e folyóirat anyagát, édesapja a lap előfizetője volt.
15 *praesidedlajak* — elnököljek

Lap: Sor:

- 148 : 9 *traktus* — épületrész, épületszárny
18 „*Arma virumque cano*” — „Fegyvert s vitézt énekelek”; Vergilius *Aeneis*ének kezdő sora
- 150 : 28 *hadd regalírozza magát* — hadd hozza rendbe magát
- 151 : 33 *praelegálták a jus naturae-t* — előadták a természeti jogot; a természeti jog nem törvényen, hanem az emberi természet elvein nyugszik
- 152 : 2 *semestris* — szemeszter; főiskolákon, egyetemeken egy tanulmányi félév
sub titulo iuridici cursus — jogi tanfolyam címe alatt
6 *commerce* — itt: italmérő hely az intézetben belül
8 *asseklástul együtt* — társával, csatlósával együtt
14 *a császári csapatok pivotja* — a császári csapatok sarkpontja, gyűjtőpontja
21 *volontér* — volontaire; önkéntes jelentkező
- 159 : 24 *relief* — itt: domborulat, testszerűség
- 161 : 11–18 — Hivatalosan csak saját- és idegen váltó van, a többi név a kibocsátás, illetve a fizetési kötelezettség módozataira vonatkozik. Jókai egyébként maga is nem egyszer kényszerült váltó aláírására, így ismerhette azoknak — általa felsorolt — fajait.
20 *kandidátus fiamuram* — (vő) jelölt fiamuram
21 *praesumptiv ipamuram* — jövendő apósom
22 *exorcizálja* — űzze el az ördögöt
27 *nem absolválhatja a plébános* — nem oldozhatja fel a plébánost; (csak Illavay tud rajta segíteni)
28 *épouseur* — kérő
- 162 : 7 *bálisok* — faluról falura járó, házaló olasz árusok
9 *rigorózum* — vizsga, próba, szigorlat
eminenciát vagy szekundát kap — kitűnőt vagy elégtelent kap
19 *Yucatan-szigetek* — félsziget Közép-Amerikában
27 *extra algebrája szerint* — külön számítási módjukon (csalhatnak)
- 163 : 16 *Castor és Pollux* — a görög és római mitológiában elválaszthatatlan ikertestvérek; a ragaszkodás példaképei
- 164 : 26 *frekvencia* — itt: társaság, együttes
27 *qui habet centum oculos* — akinek száz szeme van
- 165 : 4 *clairvoyantok* — itt: jövőbe-, távolabba-, tisztánlátók
- 166 : 14 *káptalanba tenni le* — a kanonokok testületére bízni
- 167 : 4 *a Temetvényi címer megfordul a kapu fölött* — a nemesi család utolsó tagjának elhúnyta után befelé fordították a család címerét

Lap: Sor:

- 168 : 20 *Osztrolenkánál* — Az akkor Oroszországhoz tartozó Lengyel Királyságban 1830 novemberében felkelés robbant ki. A következő évben detronizálták I. Miklóst, erre a cár csapatai átlépték a lengyel határt. A felkelők — hősi ellenállás után — Osztrolenkánál súlyos vereséget szenvedtek.
- 169 : 32 *gyúmkő* — talán: gyámkő (= Kragstein)
34 *akantuszlevelek* — igen szép alakú, finoman tagolt, íves hajlású levél, amelynek formáját a képzőművészet — különösen oszlopfeknél — díszül alkalmazza
- 170 : 16 *padmalyfvek* — boltívek
19 „*parókastífl*” — (styl Louis XVI.) ma: copfstílus, a XVIII. sz. végén főként Ausztriában és Németországban elterjedt építészeti irányzat, amely a barokk és rokokó díszítésével szemben a nyugodt, egyenes vonalú, tiszta szerkezeti tagolásra törekedett. Jellegetessége az oszlopfők és szemöldökpárkányok füzéres, „copf”-ra emlékeztető díszítése. (Jókai itt sokban téved)
25 *lizénának a párkányzata* — keskeny pillér vagy csak vakolat-sáv, amelynek nincs szerkezeti jelentősége, csak a falfelületet tagolja
27 *jáspis* — kvarcféle féldrágakő; számtalan fajtája van, található köztük értékes darab is
28 *pillaszter* — négyszögletes falpillér; pillérszerű oszlopfővel ellátott kiugró falrész
34 *Ide voltak bezárva azok a gazdag kereskedők* stb. — ez a motívum többször előfordul Jókainál, pl. *A janicsárok végnapjaiban* is (JKK 7. k. 183. kk.)
- 171 : 10 *huszita korszak* — Jókai: *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében *Husziták* fejezetcím alatt Zsigmond uralkodásának idejét, a XV. századot tárgyalja a „huszita korszak”-ként (I. 259–262.)
16 *ordálikák* — istenítéletek, tűz- és vízpróbák a bűnösség megállapítására
- 172 : 9 *Az évszám Ulászló király idejét jelezi* — I. Ulászló 1440-től 1444-ig volt magyar király
15 *Giskra* — János cseh zsoldos vezér a Zsigmond király halála (1437) után bekövetkezett trónviszály alatt tett szert nagy befolyásra, királyok pártfogója, a Felvidék ura, Hunyadi Jánossal szemben is eredményesen harcolt, majd Mátyás királynak hű vezére volt.
26 *ravelinok* — körív alakú erődítések, amelyek célja az előtte levő terep biztosítása

Lap: Sor:

- 173 1 *oroszlánfog* — fészkes virágú növény (Leontodon)
4 *öles átmérőjű* — az öl régi mérték, amely egy középtermetű ember kinyújtott karjának ujjtól ujjig átfogott távolságával egyenlő: 1.89 m
17 *királynévíz* — szépítővíz
- 174 : 16 *tabouret* — alacsony, támla- és karfa nélküli szék
18 *amfora* — a görögök nagy, olaj- vagy víztartó, díszes edénye
- 175 : 19 *csójtáros paripa* — nyeregtakaróval díszített paripa
22 *mátkaugró* — Jókai több helyen említi, de jelentésének eredetét nem ismerjük
- 176 7 *sem Napóleon, sem Rothschild* — sem dicsőség, mint Napóleoné, sem pénz, mint Rothschildé
- 177 : 29 *Szent István tornyáig lehetett belátni* — ti. Bécsbe, a Szent István-templomig
- 178 5 *I.H.S.* — a jezsuiták jelmondatának, a Jézusmonogramnak rövidítése, a görög betűs Jézus névnek első három betűje. Később latin magyarázatot adtak a betűknek: Jesus Hominum Salvator (Jézus az emberiség megváltója).
- 178 6 *A pragmatica sanctio* — A Habsburg-ház trónörökösödését szabályozó törvény, amely 1723-ban kimondja, hogy a magyar trón női ágon is örökölhető, így került trónra Mária Terézia
8 *Szent István-rend* — magyar érdemrend, amelyet Mária Terézia alapított 1764-ben, három fokozata volt
- 180 : 14 *bojár* — orosz vagy román földesúr
márki — francia főnemesi cím; *örgróf*
fürst — igen magas német nemesi cím; herceg, fejedelem
- 181 3 *Nemcsak a füvek és virágok, hanem a magyar seregek is.* — Az 1849-i győzelmes tavaszi hadjáratra céloz itt Jókai.
- 19 *detachírozott* — külön kiküldött
- 182 : 5 „*mitgefangen, mitgetrunken*” — (együtt fogságba kerülni, együtt inni) a *mitgefangen-mitgehangen* (együtt fogságba kerülni, együtt függni) német szólás változata; akit a betyárokkal együtt fogtak el, együtt fel is akasztották az elnyomatás korában.
11 *márciális törvény* — katonai-, haditörvény
- 12 *Most is emlékezem még rád,* — Jókai szubjektív megjegyzése, a személyes élmény megnyilatkozása. (Lejjebb: — „Még most is borsószik bele a hátam”).
28 *augusztus tizenhatodikán a nyulakra* — febr. 1-től aug. 15-ig általános vadászati tilalom van
- 183 7 *parérei* — szakvéleményei, orvosi véleményei
- 184 : 22 *discussio* — vita

Lap: Sor:

- 185 : 5 *Zrínyi-dolmány* — hasított ujjú, széles, kifelé táguló nyakú, rendszerint zsinóros, díszes férfi felsőruha; jellegzetes 48-as viselet
7 *kalábriai* — széles karimájú, magas, hegyes kalap. Eredetileg Kalábría lakosai hordták, 1848-ban szintén jellegzetes viselet volt.
- 186 : 12 *ex tripode* — rögtönözve, könyv nélkül
23 *macedóniai Nagy Sándor* — a világhódító (i. e. 356–323.) uralma csak katonai hatalmára épült, így halála után birodalma szétesett
- 187 : 1 *bőrcauseuse-ön* — bőrkereveten
5 *Galenus* — Claudius (131–201) kisázsiai születésű római orvos, aki anatómiai megfigyelésekkel, élettani kísérletekkel tovább fejlesztette az orvostudományt. Számos növényi eredetű gyógyszert vezetett be.
32 *komplimentfrotzak* — bókoltak
- 188 : 14 *Bem erdélyi hadjárata* — lengyel szabadsághős (1794–1850), a 48-as magyar szabadságharc legkiválóbb katonai parancsnoka, 1849. év elején a szelindeki, vízaknai, piski, nagyszebeni, tömösi-szorosi győzelmével megtisztította ezt az országrészt az ellenségtől
Perczel Mór — 1849-ben a déli csapatok parancsnoka, hadműveleteit váltakozó szerencséivel folytatta
- 190 : 7 *Egy Pitt* — Két Pitt William angol államférfi is van, apja és fia, Jókai valószínűleg az ifjabbra (1759–1806) gondol, mert ő volt az említett Canning kortársa, a nagybankok és kereskedelem érdekeinek képviselője; három koalíciót is szervezett Napóleon ellen.
Canning, Georges — (1770–1827) angol politikus és államférfi; az angol burzsoázia érdekeit szolgálta, új piacok szerzése volt a célja, azért a többi nagyhatalmat igyekezett visszaszorítani. Ez okból támogatta az amerikai spanyol gyarmatok küzdelmét, a görög függetlenségi harcot, amivel megrendítette a Szent Szövetség hatalmi rendszerét.
- 10 *Wiesbaden* — a Majna jobb partján fekvő német város, melegvíz-forrásairól híres
- 14 *angolul tud* — nagy élményt jelentett Jókai számára az angol nyelv ismerete. Önéletrajzi írásai szerint még diákkorában megtanult angolul. Számos művében beszélteti alakjait e nyelven (*Enyim, tied, övé; Gazdag szegények* stb.).
- 17 *ecclatanter/megtörtént* — nyilvánvalóan megtörtént
- 191 : 25 *Sevillai borbély* — Rossini, Gioacchino Antonio (1792–1868)

Lap: Sor:

- olasz zeneszerző 1816-ban frott, legnépszerűbb darabja.
Pesten 1848. okt. 6-án is előadták.
- 30 *satinirozva* — összerendezve
- 192 : 10 *tamáskodás* — a bibliai Tamás nem akarta elhinni Jézus feltámasztását, csak amikor kitapogatta a sebeket, akkor borult le előtte. Innen: hitetlen Tamás; tamáskodás = kételkedés.
- 193 : 5 *Vezuvius* — a Vezuv Nápolytól 8 km-re levő vulkán; itt átvitt értelemben van róla szó
- 18 „*Nec portae inferi!*” — a pokol kapui sem (diadalmaskodhatnak rajtunk), Kossuth 1848. júl. 11-i beszédében idézi
- 194 : 33 *superintendens* — protestánsoknál a múlt századig a püspök megnevezése
- 34 *római prelátus* — (a katolikus egyházban) minden püspök — vagy vele egyenrangú jogkorú — közvetlenül a pápának alárendelt főpap
- 195 : 1 *Rozgonyi Cicelle* — annak a Rozgonyi Istvánnak a felesége, aki Galambócnál (1428-ban) megmentette Zsigmond királyt. Arany *Rozgonyiné* c. balladájában, Jókai *Rozgonyi Cecilia* c. elbeszélésében dolgozza fel ezt a történetet. Több más művében is említi, pl. *A mi lengyelünkben*.
- 4 *dignitások* — méltóságok
- 6 *bibliai Gideon* — a bírák egyike, Izraelt megvédte a körülötte levő ellenségektől (Bírák 6–9.)
- 30 „*Élni és élni hagyni*” — valójában a kapitalista szabadverseny jelszava volt
- 198 : 7 „*Ég a kunyhó, recseg a nád*” — Jókai más műveiben is említi ezt a dalt, pl; *A börtön virágai* (23.), *Színművei* (III. 319.), *Életem regénye* (25.). Kerényi György: *Népies dalok* c. könyvének 190. lapján közli, hogy a szöveg már Toldy Ferenc *Handbuchjában* (1828), dallammal pedig a *Tündérkastély* c. művében fordul elő. (1833). A dalnak igen sok változata van, a szabadságharcban a „barna” a puskát, a „szóke” az osztrákot (Ausztriát) jelentette, akit megszalasztottak.
- 200 : 4 *Mais, c'est la guerre* — dehát, ez a háború
- 5 *épaulette* — vállrojt
- 33 *liaison* — kapcsolat, viszony
- 201 : 15 *universel istenség* — egyetemes, mindent betöltő istenség
- 17 *Krisna* — az óindiai nép hőse, a brahmanizmus felvételekor Visnu egyik megtestesítőjévé lett
- 202 : 12 *egy magyar „schlachtziz”* — egy magyar nemes (német eredetű lengyel szó)

Lap: Sor:

- 203 : 1 *rostrum* — csőr, orr; a régi hadihajókon alkalmazott (két) gerenda az ellenséges hajó elsüllyesztésére
5 *Bodensee* — a Bodentó, a Svájci-Alpok lábánál
- 204 : 3 *hitbizomány* — egy nemesi család elidegeníthetetlen birtoka, amelyet csak a családon belüli örökös kaphat meg
9 *bankrott-üzér* — csődbe jutott üzér
10 *gyémántriviére* — gyémántfűzér, gyémántokból álló zsinórnyakék
- 208 : 17 *a kormány Budapesten* — 1849-ben ez anakronizmusként hat, mert csak 1873-ban egyesítették Pestet és Budát, de meg kell jegyeznünk, hogy a korabeli sajtó következetesen Budapestet ír
- 209 : 30 Illavayhoz hasonlóan „szenvedélyes” nyomozó *A lélekidomár* Lándoryja is. Valószínű, hogy mindkét alak eredetije — Jókai személyes ismerőse — Hajnik Pál rendőrfőnök, aki jól ismerte a külföldi rendőri intézményeket. (L. *Az én életem regénye*)
- 210 : 1 *Párizsban a munkásforrongások* — az 1848. febr. 22-én kitört forradalom, amely megbuktatta a királyt, végül azonban leverték; ez a forradalom a burzsoázia és a proletariátus erejének összemérése volt.
31 *sandalfa* — szantálfa; Kelet-Ázsiában honos értékes, illatos bútorfa
- 212 : 19 *Bendeguz* — magyar mondai alak, állítólag Etele, Buda és Keve apja; Bendeguz-pófa: bajszos-szakállas arc
22 *külföldi „baldower”-ek* — tolvajnyelven: akik a lopási alkalmakat kifürkészik
- 213 : 5 *Franklin éjszarki expedíciója* — Sir John Franklin (1786–1847) sarkutazó, 1818-tól többször vezetett expedíciót; Jókai több regényében szerepel ilyen expedíció, pl. az *Enyim, tied, évében*. JKK 2. k. 216.
32 *hermeneutika* — szövegvizsgálati szabályok, módszerek stb. tudománya; itt: tudományos magyarázat
- 214 : 3 *Sámson-erőnk* — a bibliai Sámsonnak nagy hajában volt ereje. Ellenségei rávették kedvesét, Delilát, hogy vágja le haját, s ezzel elvesztette erejét, megvakították. Később — ismét kinövéen haja — kidöntötte annak a templomnak két oszlopát, amelyben ellenségei gúnyolták, így azok a romok alatt, pusztultak el.
17 *peripetia* — sorsfordulat, váratlan fordulat
31 *csakliz* — csereberél, csen
- 215 : 29 *a Németalföldön* — a mai Hollandia és Belgium területén

Lap: Sor:

- 215 : 31 *Fehér-Kárpátok* — a Nyugati Kárpátok középső része, itt fekszik Zbora, amely — talán — azonos Jókai Z. . . jelzésű helységével
- 216 : 15 *cause célèbre* volt ez a krimináltörténetek közt — feltűnést keltő, különös jogi eset a bűnügyi történelemben
- 19 *Még akkor nem volt tenger alatti távíró az ó- és újvilág között* — az első tenger alatti távírókábel 1850–54-ben fektették le a La Manche csatornában, Amerika és Európa között 1866-ban
- 25 *Eldorádó* — (spanyolul: „aranyozott”) képzeletbeli, mesés gazdagságú ország Dél-Amerikában. A XVI–XVII. századi spanyol hódítók ez országot akarták megszerzeni. Ma átvitt értelemben bőséget, gondtalanságot jelez.
Hyperboreások — a görögök képzeletében, tőlük északra lakó mesebeli nép, amely a béke és boldogság korát éli; Jókai több művében említi, így *A régi jó táblabírákban* is. (JKK 566.)
- 28 *Ledru Rollin* — Alexandre (1807–1874) francia radikális burzsoá politikus, aki nagy szerepet játszott az 1848-as forradalomban is
- 32 *cabinet-noir* — titkos iroda
- 217 : 2 *recapitulatio* — az előadottak összegezése
- 218 : 1 *Bécs város legmagasabb tornya* — a Szent István-templom tornya 137 m magas
- 221 : 2 *elhagyott kalló nyilai kótognak* — a kallókban a gyapjúanyag tömörítését vízierővel hajtott gépekkel végezték, ennek zúgása
- 11 *csiszárok* — régen: kard-, fegyverkészítők, később: lókupecsek
- 16 *olyan enclavét képeznek* — olyan a helyzetük, mint az egyetlen idegen állam által körülvárt önálló országé
- 18 *andorrai köztársaság* — a Pireneusok keleti részén a déli lejtőn, 453 km² területű állam
- 222 : 15 *a prágai Altneu* — Prága egyik régi városnegyede
- 27 *gipszpagódlí* — mozgó fejú gipsz figura
- 225 : 19 *schlachmónesz* — zsidó ünnepi ajándék, rendszerint sütemény
- 22 *Marchezván hónap* — (Sheshván) a 8. zsidó hónap
- 23 *sabbath* — szombat
- 33 *Districtscommissär* — kerületi biztos
- 34 *Bezirkscommissär* — járási biztos
- 227 : 2 *kinn vannak a „fogáson”* — tolvajnyelven: lopni vannak
- 10 *complot* — összeesküvés, bűnszövetkezés

Lap: Sor:

- 227 : 13 *szökött gályarab* — a francia regények gyakori alakjai; Hugo: *A nyomorultak*: Valjean Jean; Balzac: *Goriot apó*: Vautrin stb.
- 228 : 29 *kürtő* — nyílt tűzhely fölött levő, fölfelé szűkülő, tölcészerű nyílás, amely a füstöt a kéménybe vagy a szabadba vezeti
- 33 *agyagtévő* — anyagból készített kemenceajtó
- 229 : 28 *jobbról balra olvasandó keleti betűs sorok* — héber írás
- 31 *Néhol két lap a szélein egymáshoz volt ragasztva* — gyakori fogás a bűnügyi regényekben
- 230 : 11 *Belzázár* — (Belsazar) Babilonia utolsó királya, akinek a Mene, tekel, ufarszin (megszámláltatott, megmérettetett, könnyűnek találtatott) felirat jósolta meg bukását (Dániel 5.) *Augusztus főpublikánusává lett* — Caius Julius Caesar Octavianus (i. e. 63—i. sz. 14), az első római császár provinciáinak fő adó-bérlőjévé lett
- 23 *Eliézer* — Ábrahám szolgája, aki a biblia szerint Rebekát szemelte ki Izsák számára
- 24 *kakasokra* — a franciák jelképe a „gall kakas”: itt: francia pénz, Lajos-arany (louis d'or)
unicornis — egyszarvú
- 25 *guinée-k* — (guineák) régen angol aranypénz volt, ma már csak számolási egységként használják
- 29 *Szulamith* — bibliai alak, az *Énekek énekében* (7 : 1) a menyasszony neve
- 231 4 *filiszteusok* — a Földközi tenger délkeleti partján lakó ókori nép, sokat harcoltak az izraelita törzsek ellen
- 17 *Malchus* — annak a szolgának a neve, akinek Péter apostol Jézus elfogatásakor a fülét levágta (János 18 : 10)
- 232 : 33 *ségetz* — nem zsidó fiú
- 233 : 31 *lábtó* — létra
- 235 : 11 *A „Dárum, madárum!”* — kezdetű dal több Jókai regényben előfordul, így *A mi lengyelünkben* is. A dal eredetileg a csendőröket (zsandárokat) fenyegette.
- 236 : 23 *Budweis* — ma: České Budějovice, szép fekvésű város Prágától 169 km-re délre a Moldva mellett
- 25 *Gestrenger Herr* — tekintetes úr
- 237 : 14 *domestique* — háziszolga
- 30 *átcomplimenttrozta* — folytonos hajbókolás között átvezette
- 238 : 2 *officiosus félmosoly* — kötelességszerű, hivatalos, udvarias mosoly
- 19 *Pitaval krónikája* — François Gayot de (1673—1743) francia

Lap: Sor:

- ügyvéd, akinek nevét a nevezetes bűneseteket tartalmazó *Causes célèbres et intéressantes* (1734) c. műve tartotta fenn
- 238 : 30 *Comitatsvorstandsg* — megyei előjáróság
20 *batka* — igen csekély értékű régi aprópénz; ma már csak tagadó összetételben használják
- 242 : 21 *Hallowáj* — Illavay angolokra fordított neve
22 *dáymond* — helyesen: *diamond*, gyémánt (fonetikusán)
- 241 : 23 *Ajlóvi* — ugyancsak Illavay neve elferdítve
interesszent kriminel inkvizisen színzesóz díteljeiből egy kis rikepicsulésnt bocsát közre — egy érdekes bűnügyi nyomozás szenzációs részleteiből egy kis összefoglalást bocsát közre (többé-kevésbé fonetikus angol–magyar mondat)
- 30 *diatriba* — diatribé; értekezés
- 31 „*szőr*” — *sir*; angol megszólítás: *úr, uram!*
dájélak — helyesen: *dialogue* = beszélgetés
- 243 : 7 *exorbitáns* — rendkívüli, mértéktelen
10 *Lullabáj* — ismét angolosra torzított: Illavay
11 *quiproquo* — félreértés, tévedés
21 *shocking* — megbotránkozató viselkedés, illetlenség
28 *turkish spoken* — törökül szólva
30 *Cserlsz Dikksz* — Charles Dickens (1812–70) Jókai kedvelt írója. „Tizenöt-tizenhat éves koromban megtanultam angolul és franciául grammatikából nyelvmester nélkül — hogy Boz Dickenst és Coopert olvashassam eredetiben.”
- 244 : 25 *jelentékeny hierogliffé vált a Temetvényiek halfarkú szirénje* — célzás arra, hogy a szabadságharc bukásával ismét jelentékkennyé vált a Temetvényi címer, név
- 245 : 27 *kanonizálták* — „kanonizálták” azt jelenti, hogy szentté avatták, itt: hőstetté avatták
- 246 : 20 *tuff* — *touffe*; csomó, itt: hímzés
33 *vapeurökkel* — káprázatokkal
- 247 : 5 *Bleak House* — Dickens műve, szószerint: *Fekete ház*, magyarul *Örökösök* címen jelent meg
- 251 : 21 *gerje alatt* — gerjedelmében
- 254 : 7 *delektálhassák magukat* — itt: élvezhessék
- 256 : 29 *csillagképlet* — itt: a lyukon beszűrődött kis csillag alakú fény
- 257 : 9 *volant* — fodor, ruhafodor
- 258 : 13 *magam a Bükk-erdők mélyében laktam* — célzás Jókai bújdosására, tardonai magányára; ezt a motívumot számos helyen megemlíti, műveibe szövi: *A tengerszemű hölgy; Politikai divatok* stb.

Lap: Sor:

- 264 : 20 *a Rózsashegyi-szoroson betörő muszka hadoszlop* — 1849. máj. 13-án ért az első orosz csapat a határhoz, s egy kozák „osztály” azonnal benyomult az Árva folyó völgyébe
- 21 *Panyutinye tábornok elkésik a zsigárdi ütközetből* — tény, hogy Zsigárdnál Asbóth csapatai először tért nyercetek, de azután visszaszorították őket, viszont Hertzinger tábornok csapata kényszerítette ki a visszavonulást. (Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története*. Pest, 1872. III. 175.) *Zsigárd* — Komáromtól ÉNy-ra fekvő község
- 266 : 1 „*marotte*”-jai — különcködései, hóbortjai
- 7 *Kohinoor* — híres, indiai gyémánt az angol királyi ház birtokában
- 8 *Sancy-gyémánt* — 53 karátos indiai eredetű gyémánt
- 267 : 30 *a nagy napóleoni haditerveket* — állítólag Napóleon is pasziánszon fürkészte csatáinak kimenetelét; ez a kártyakirakás igen nehéz, nagy körültekintést kíván. Jókai is szerette ezt a játékot.
- 270 : 11 *falkár* — (kutya) falka felügyelője, gondozója
- 271 : 16 *etikett* — itt: címke
- 272 : 16 *csütörtököt adott* — ez az alak szokatlan, „csütörtököt mondanak” a fegyverek
- 276 : 9 „*Mene, mene, tekel, fáesz*”. — l. a 230 : 11 jegyzetet
- 278 : 15 *kapicányon lehet tartani* — (kapicány = Kappzaum = orrfék) féken lehet tartani
- 280 : 18 *hornista* — kürtös
- 27 *Lipótvár* — vár és helység a Vág jobb partján a régi Nyitra megyében
- 282 : 5 *elnyelte a cethal* — célzás a bibliai Jónás prófétára, aki egy cethal gyomrában kelt át a tengeren
- 18 *tutma hangon* — orrából beszélő hangon
- 27 *Szent Mihály napja* — szept. 29.
- 283 : 13 *babuka* — bűdösbanka (upupa epops)
- 284 : 2 *vendégek ízékeivel* — vendégek maradékával
- 9 *kontignáció* — emelet
- 288 : 4 *Makart* — Hans osztrák festő (1840–1884) 1879-ben a bécsi akadémia tanára; nagykompozíciói és érzéki szépségre törekvő alkotásai irányt szabtak a korabeli ízlésnek
- V. Károly bevonulása Antwerpenbe* — V. K. spanyol király (1516–56) mielőtt német–római császár lett (1520–56), fényes külsőségek között tett fogadalmat a német törvényekre
- 11 *Napóleon és Sándor cár összetaláltak* — Tilsitben, 1807-ben
- 289 : 11 *Halunk* — der Halunke = semmirekellő

Lap: Sor:

- 289 : 28 *muzsikást, akinek a kocsját emberek húzták* — valószínűleg Liszt Ferencről van szó
- 290 : 5 *capucium* — (kapucni) csuklya; hátul a ruha nyakára varrt vagy rágombolható, csúcsos, zacskóhoz hasonló, feje húzható ruhadarab
- 9 *jucunditás* — gyönyörűség, öröm
- 291 : 24 *cum honore* — tisztességgel, becsülettel
- 27 *Lipót-rend* — osztrák érdemrend; I. Ferenc alapította katonai és polgári érdemek elismeréséül
- 293 : 1 *cordialisan* — szívélyesen
- 2 „*God dam, miss!*” — az isten verje meg, (angol szitokszó) kisasszony
- 294 : 28 *Erardi-szárny* — Erardi zongora
- 30 *balzac* — alacsony karosszék
- 295 : 20 *kutyakopogós* — régi magyar tánc, a patkós csizmákkal olyanokat dobantottak, hogy a kutyák elszaladtak, innen a neve
- 22 *viganó* — Vigano Mária olasz táncosnőről elnevezett egybeszabott női felsőruha; itt: nőszemély
- 31 „*sed non faciat sculptile*” — de ne csináljon faragott képet; itt: ne bohóckodjék!
- 297 : 13 *écurie* — lóistálló
- 22 *súlygyen* — egyensúly
- 298 : 25 *computus* — számadás
- 299 8 *moire antique* — régi habos szövet
- 9 *Valenciennes-csipkéekkel* — Valenciennes francia városról elnevezett finom mintázatú, kézzel vert csipke
- 10 *grande tenue* — ünneplő ruha
- 13 *remorquirozva* — vontatva, vonva
- 15 *rangeirozva* — rendezve, rendbe hozva
- 300 : 18 *ciceronéjuk* — utikalauzok
- 301 : 28 *hat láb föld* — angol hossz mérték, kb. 33 cm
- 302 : 4 *Aladdin lámpája* — az *Ezeregyéjszaka* történetében a csodalámpa, amelynek segítségével gazdája mindent elér
- 6 *Della Robbia* — Luca (1400–1482) olasz szobrász, művei elsősorban Firenze templomait díszítik; a szobrászatban új eljárást alkalmazott
- Bernard Palissy* — (1510–1589) francia kerámikus
- 304 : 7 *összecsapható háromárbcos* — nyilván: kalap
- 305 9 *bonszur* — a dolmányhoz hasonló rövid kabát. Eredetileg a XIX. sz. 40-es éveiben viselt úri öltöny, később csak népies tájszóként maradt fent.

Lap: Sor:

- 305 : 13 *harlekin-mondur* — bohócöltözet
21 *Walter Scott* — (1771–1832) angol romantikus regényíró, a történelmi regény egyik úttörője; ismertebb művei: *Ivanhoe*, *Waverley*. Jókai vallomása: „A legelső regény, amelyet olvastam Scott Walter Ivanhoeja volt magyar fordításban.
26 *saját devise alatt rohanták meg* — saját jelszava, jelmondata alatt vágott vissza Kornél
- 307 : 22 *Párizsban Pereire vagy Soubeiran* — francia bankárok a XIX. században, a Pereire testvérek, Jakab és Izsák a Párizs-Saint-Germain vasútvonal építésével tették híressé nevüket. Többször megbuktak s ismét talpra álltak, végül teljesen tönkrementek.
25 *Lyonja az operának* — arszlánja, előkelő, divatos alakja
- 309 : 13 *A tizenkét lépést jelölő „terminusok”* — célzás azokra a kövekre, amelyekre Illavay lépett, amikor ölében vitte Pálmát
- 313 : 18 *epithalamium* — (görög-római) lakodalmi ének, nászdal
- 316 : 1 *terhelő* — széles szíj, amellyel a takarót vagy nyeretget a lóra erősítik; hasló
21 *reciprocitás* — itt: fordítottja
- 317 : 5 *kapacitáció* — rábeszélés
7 *lovagolja az „iskolát”* — idomítja, előírt lépésekre tanítja a lovakat, iskolalovaglás
- 318 : 9 *„le roi est mort: vive le roi”* — „meghalt a király, éljen a király”, e szavak kíséretében közölték a Versailles-i palota erkélyéről a király halálát s utódja trónra lépését
- 319 : 14 *tolasz* — a tárca tokjából kihúzható, betolható rész
22 *banknóták* — bankók, a jegybankok által kibocsátott törvényes papírpénzek
- 320 : 7 *à la nubien* — núbiai módra; ahogy a núbiaiak szokták
- 321 cím: *Atalanta* — Atalante; görög hősnő (heroína), több monda fűződik hozzá; futóversenyre kelt a férfiakkal, s halál várt a legyőzöttre
2 *sisyphusi munka* — Sisyphus görög királynak az volt a büntetése az alvilágban, hogy egy nagy sziklát kellett egy hegyre felgörgetnie, de mielőtt felért volna, terhe mindig visszահugant; innen a mondás: hiábavaló, eredménytelen munka
26 *kiexorcizálni* — kiűzni az ördögöt
A szíami iker — (1811–1874) köldök fölött összenőtt ikerpár, két nővérrel kötöttek házasságot, amelyből 18 gyermek született, Jókai verset is írt róluk (*Költemények* 57–62.).
- 322 : 28 *simplex mendikáns* — egyszerű kéregető diák

Lap: Sor:

- 322 : 32 *ballerina assoluta* — előtáncosnő
- 324 : 12 *dreischrittes* — háromlépéses, keringő (3/4-es ütemű)
- 15 *chignon* — konty, álhaj
- 19 *travesztált* — gúnyból átírt
- 23 *újabbkori Sperl, Diana-terem, Walhalla* — Jókai említ egy Sperl nevű helyet, egy kis udvarra nyíló kurta kocsmát a Váci utcán, ahova Orlai Somával járt vacsorázni. (HhMV. 207. 217.)
- 325 : 5 *a gyönyör spelunkái* — a gyönyört nyújtó lebutkók
- 326 : 16 *parforce steeple chase* — lovas akadályverseny
- 34 *szaracén* — a középkori keresztény íróknál minden mohamedán nép e fogalom alá tartozott; magyarul: szerencsén
- 327 : 10 *a plasztika és decentia szabályait* — az alkati (nőhöz nem illő) és illendőségi szabályokat
- 16 *Elendbastei* — Bécs egyik bástyája a város ÉNy-i oldalán, 1561-ben épült
- 21 *eleusi mysteriumok* — eleuszisi; Eleuszisban, Athén közelében folytak le a Demeter, Persephone és Dionüosz tiszteletére rendezett titkos ünnepek; ezeket eksztatikus mámor jellemezte
- 22 *hidalgó* — spanyol köznemes vagy vagyonos ember fia
- ókasztíliai* — Kasztília Spanyolország középső része
- 26 *habitué* — bennfentes, törzsvendég
- 328 : 1 *pièce de résistance* — a műsor kiemelkedő darabja, a fő műorszám, a csattanó
- 18 *Hernani* — Hugo Victor 1830-ban írott darabjának opera változatát 1848 márciusától kezdve az év végéig többször előadták
- 25 *mantilla* — eredetileg spanyol fátyolkendő, később: selyemből készült női köpeny
- 27 *reboso* — általvető
- 329 : 21 *feredze* — a mohamedán nők hosszú fátyla, amit felsőruhaként viselnek
- 330 : 14 *perplexus képpel* — megrémült, megdöbben arccal
- 26 *berzerkeri alak* — a norvég és izland mondában a medve alakban megjelenő erő szimbóluma
- 332 : 20 *separatum votum* — különvélemény
- 22 *hernalsi kiejtés* — Hernals: régebben Bécs melletti helység, ma Bécs XVII. kerülete
- 25 *douceurt kapott* — megvesztegették
- 333 : 18 *Gschwuf* — léhűtő (bécsi szóhasználat)

Lap: Sor:

- 333 : 20 jankli — kiskabát
334 18 „Ustedes” — urak
335 22 *frugális reggeli* — mérsékelt, kevéske reggeli
336 11 *magolta az Ollendorfort* — Ollendorf könyvkiadó angol nyelvkönyvét Jókai többször említi művében, többek között *A tengerszemű hölgy* 15. fejezetében.
338 30 *a mén erre minden tudományát végigpróbálta* — ezt a motívumot többször felhasználja Jókai; az *Enyim, tied, övé* c. regényben Gideon (Captain Bloomer) tehetségét mutatja be. (JKK 2. köt. 204.)
339 : 22 *Aber Madonna, so uns erschrecken* — de hölgyem, így megijeszteni bennünket
28 *Ich bin der Opatovszky* — én vagyok Opatovszky
340 : 10 *manège* — lovarda
19 *Ai perro desdichado* — jaj, szegény kutya
341 1 *kasztanyetta* — spanyol ütőhangszer; kagylóalakúra kivájt két kis fadarabka, amelyet az ütem szerint ujjal ütögetnek össze
2 *boléro* — 3/4-es ütemű, lassú tempójú spanyol népi tánc, kasztanyetta kísérettel
10 *Doré remek rajzai* — Gustave Doré (1833–1883) francia festő és rajzoló, nagy feltűnést keltett groteszk rajzaival
21 *banderillo* — zászlócskával ellátott horog, amelyet a bikaviadalokon használnak
34 *lissaboni corridák* — liszaboni bikaviadalok
342 9 *espáda* — tőr
26 *nem paralizálhatja* — nem béníthatja meg, nem hatástalaníthatja
343 7 *frenetikus* — tomboló
11 *majestással* — fenséges modorban, méltóságteljesen
20 *Das war schrecklich schön!* — rettentő szép volt!
34 *Sie sprechen deutsch! Ein Wort noch deutsch!* — Ön beszél németül! Még egy szót németül!
344 2 *Adelung nyelvének* — Johann Christoph Adelung (1732–1806) német nyelvész, hatással volt a német irodalmi nyelv kialakulására
5 *„Morgen — fünf Uhr — bei mir.”* — Holnap, ötkor, nálam!
345 : 12 *cochenilla* — (cochenille) bíbortetű, szárnyatlan, megszártított nőstényét porrá törve piros festékanyagként használják
22 *podagrás* — köszvényes
24 *cerberus* — (háromfejű kutya) a görög-római hitrege szerint az alvilág őrzője; átvitt értelemben itt: szigorú ő

Lap: Sor:

- 346 : 21 *heraldika* — címertan
25 *gót betű* — német, szögletes betű
26 „*si non: non*” — ha nem, hát nem!
29 *Campeador* — bátor, harcos; Cid melléknéve
Pizarro — Francisco (1470—1541) kalandor, Peru felfedezője,
az inkák kegyetlen kizsákmányolója és legyilkolója
30 *lapis lazuli* — kékpát
347 : 15 *izabellaszín* — fakó, sárgásbarna; Izabella spanyol királynőről
elnevezett szín
348 : 16 *Sie sprechen sehr schön deutsch* — ön nagyon szépen beszél
németül
349 : 29 *Apolló* — görög napisten, a művészetek pártfogója
30 *Daphne metamorfózisa* — Daphne görög mitológiai nimfa,
akit Apolló üldözött szerelmével, s ezért anyja babérfává
váltottatta
351 : 8 *mint Diana, mikor Acteont szarvasállattá változtatja* — Diana
ősi itáliai istennő, a nők segítője, aki szarvassá változtatta
Acteont, amidőn fürdés közben megleste, így azt saját kutyái
sem ismerték fel és széttépték
352 : 15 *Nelson* — Horace (1758—1805) angol tengernagy, Anglia
tengeri hadseregének megszilárdítója; itt: a róla elnevezett
virágról van szó
20 *Montezuma* — Mexikó császára (1502—1520), hős, de babonás
uralkodó volt, a hódító spanyolokat isten küldötteiként
fogadta. Utódai grófi címet kaptak, a legutolsó Montezuma
1836-ban halt meg.
353 : 25 *jockey-klub* — a felső tízezer kaszinója; lovaregylet
355 : 26 *John Bull* — az angol polgárság gúnyneve (Bika János).
Először Swift használta ezt az elnevezést. Jókainak van egy
John Bull c. költeménye is. (*Költeményei* I. 159—60.)
356 : 18 *brusque* — nyers, sértő
31 *cartellvivőket* — párbajra kihívókat
357 : 9 *diachilon flastrom* — népiesen: deákflastrom, tapasz, amely
zsírsavas ólomból készül, a múltban gyakran használt házi-
patikai gyógyszer volt
10 *plajbászpor* — grafit
26 *Diadém úr segédei egyszerre iramodtak stb.* — a párbajt a törvény
tiltotta és büntette
358 : 13 *Medizinische Wochenschriften* — Orvosi Hetilap
359 : 31 *Hippokratész* — (i. e. kb. 460—377) az ókor leghíresebb görög
orvosa

Lap: Sor:

- 362 : 31 *Aspasia* — híres görög asszony, aki szépségével és műveltségével egyaránt meghódította az embereket, Szókratész is gyakran megfordult környezetében. Később Periklész feleségül vette
- 365 : 14 *major domus* — háznagy
- 366 : 26 *Radeczky* — Johann Joseph (1766–1858) osztrák tábornagy, számos csatát vívott Ausztria nagyhatalmáért
- 367 : 29 *előszedték a jelmezképeket* — mint a *Fekete gyémántokban* Evila
- 34 *kadina* — török nő
- 369 : 34 *chef d'oeuvre* — remekmű, mestermű
- 370 : 10 *Szent Hermandad* — a XV. sz. végén alakult spanyol „testvériség” szervezet, főtevékenysége a hatalmaskodó főurak elleni küzdelem volt. Később katonai alakulat, a királyság főtámasza lett.
- 371 : 2 *sporadice* — szórványosan, elszórtan
- 19 *cercle* — az uralkodó vagy a hercegek (hercegnők) körsétája a meghívott előkelőségek között
- 20 *Nabukodonozor* — több babilóniai király neve; a leghíresebb volt köztük II. N., aki Jeruzsálemet lerombolta, a zsidókat a babilóniai fogságba vetette (i. e. 604–562) és megkínózta
- 34 *redut* — táncterem, vigadó
- 373 : 15 *etablírozása* — megalapítása
- 28 *Metternich* — Klemens Lothar (1773–1859) osztrák államférfi, a Szent Szövetség híve, 1848 kényszeríti távozásra. Egy ideig Angliában élt, majd I. Ferenc József tanácsadója lett.
- 374 : 18 *Como tó* — szép környezetéről híres olaszországi tó
- 26 *árkádiái boldogság* — ókori görög monda színhelye a Peloponnészosz hegyei között, az irodalom és költészet hazája
- 376 : 8 *théâtre paré* — színházi díszelőadás
- 377 : 14 *brabanti csipke* — sűrű virág- és levéldíszítésű, XVIII. századbeli csipke
- 26 *búcsúparade-ot* — búcsúparádót; tisztelgő kardvágást
- 382 : 29 *Valga me Dios!* — Isten segíts!
- 383 : 22 *Pheidiasz* — (i. e. V. század) a görög szobrászat egyik legnagyobb mestere
- 31 *tamburmajor* — a katonai zenekar első zcreddobosa
- 384 : 4 *Zafarin* — Zafarini; spanyol sziget, erődítmény
- 385 : 22 *Házassági Bureau* — házasságközvetítő iroda
389. : 19 *Hiób* — (Jób) bibliai alak, a szenvedés vállalásának a hőse és szimbóluma

Lap: Sor:

- 390 : 9 *famózus* — hírneves
21 *dos-a-dos* — hátat a hátak, táncfigura
- 391 : 32 *komáromi kapituláció* — Jókai több regényében előfordul, hiszen maga is úgy menekült meg, hogy feleségének sikerült számára komáromi kapitulációs levelet szerezni; L. *Politikai divatok*, *A tengerszemű hölgy*, *A mi lengyelünk* stb.
- 393 : 19 *kisafa* — hámfá, amelyhez az istrángot erősítik, mellyel a ló a kocsit húzza
22 *recepisse* — feiadóvevény
- 394 : 29 *egész világa ez a kert* — mint Jókainak, aki éppen úgy ojtogatta kedvelt rózsáit, figyelte fáinak növekedését, s öntözte palántáit
34 *jerichói rózsza* — „Szűz Mária rózsája”, alacsony, egynyári virág
- 402 : 8 *kiülő homlok, az arc, a szemöldöksont* — itt Jókai is a külső vonás és a jellem összefüggéséről beszél
- 403 : 1 *doroszológép* — a gyom irtására használt éles kapálógép; itt Jókai gyapjútépő szerkezetéről beszél

TARTALOM

ELSŐ RÉSZ: A TEGNAP

Abban a tótok országában	7
Illavay Ferenc uram tükre	13
Gorombolyi őrmagy	20
A hóbortos	23
A szép kísértet	34
Az utolsó Temetvényi gróf	41
Zsiborák	51
A hadvezető	62
A végzetetlen gazdag ember	72
Pálma	76
Kedélyes téli esték	83
Amiért nincs köszönet	94
Orol Krivánszky	109
A „Stella”	135
Egy a „beszélő majmok” közül	143
Miben nagyok a nők?	153
A szép Laila balladája	159
„Őrködjék fölötte . . .!”	181
Vadászat a gyémántok után	206
„Bolond a világ . . . Rosszak az emberek . . .!”	218
A pirosruhás hölgy	235
Az éj	254
Hű szolgálatok jutalma	275
Hát még otthon	281
A kedélyes vőlegény	288
Szaltó mortále	297

Atalanta	321
Vagy „uram”, vagy „bolondom”	345
Ki lesz nagyobb?	361
Még egyszer az az unalmas Illavay	384
„Illaván”	399
A gyászkeretű lap	407
Jegyzetek	411
Rövidítések	412
Kézirat, kiadások, fordítások	413
Kötetkiadások	421
Idegen nyelvű kiadások	422
Keletkezése, forrásai	425
A regény vázlata Jókai feljegyzéseiben	425
Jókai felvidéki utazásai	426
A regénnyel kapcsolatos egyéb leírások, úti beszámolók	436
A történelmi-politikai háttér	443
A regény főbb alakjainak mintái és kapcsolata más művekkel	463
Irodalom	480
A regény fogadtatása	480
A regény utóélete	488
Szövegváltozatok	498
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	517

A kiadásért felel
az Akadémiai Kiadó igazgatója

✱

A szerkesztésért felelős:
SZIGYÁRTÓ GYÖRGYNÉ

Műszaki szerkesztő:
VIDOSA LÁSZLÓ

A kötetért
KECSKEMÉTI ANNA
munkája

✱

A kézirat beérkezett: 1966. VI. 9.

Példányszám: 6 500

Terjedelem: 27,6 + 4 old. melléklet

AK 95 k 6669

✱

65.62481 Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bernát György

